

A MAGYAR
HITELÜGY ÉS HITELINTÉZETEK
TÖRTÉNETE

AZ EZREDEVI ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS PÉNZ- ÉS HITELÜGYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

DR. VARGHA GYULA

MIN. OSZTÁLYTANÁCSOS,

AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL ALIGAZGATÓJA,

A MAGY. TUD. AKADEMIA I. TAGJA

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1896.

ELŐSZÓ.

Az ezredévi országos kiállítás pénz- és hitelügyi csoportbizottságának megtisztelő megbízása folytán vállalkoztam e mű megírására. Kiegészítője kíván lenni ez a grafikai képek ama gazdag sorozatának, mely a nevezett csoport csarnokában a hazai hitelintézetek multját és jelenét megvilágítja.

Midőn pénzintézeteink bőkezű áldozatkészsége lehetővé tette a hazai hitelügy bemutatására egy díszes csarnok emelését és berendezését: a bizottság a kiállítás statisztikai részének elkészítésére az országos magyar kir. statisztikai hivatalt kérte föl, mely a kereskedelemügyi minister úr ő nagyméltóságának megbízása folytán teljes készséggel fogott a nem csekély munkával járó feladathoz.

Legelőször is elavult hitelintézeti statisztikánk adatgyűjtését kellett új alapra fektetni. Az országos statisztikai hivatal elkészítette az új, részletes kérdőíveket, melyeket a fővárosi pénzintézetek legilletékesebb képviselőiből alakult csoportbizottság beható, alapos tárgyalás alá vett. Ez alapon részletességre, teljességre páratlan anyagot sikerült beszerezni; régi intézeteink szivességéből pedig

TARTALOM.

	Lap
I. Magyarország közgazdasági állapota a múlt században s a jelen század elején. A tőkeképződés akadályai	1
II. Régi hiteltörvények és pénzrendszer. Az első papírpénz-korszak. Nemzeti ébredés	38
III. Első takarékpénztáraink. A takarékpénztári intézmény átalakulása. Sikerek. A fejlődés megakadása	82
IV. Az első magyar bank. Jegybankkérdés a harminczas és negyvenes években. Magyar jegy kibocsátó bank. Katasztrófa	136
V. A magyar földbirtok hitele a század első felében. Eredménytelen kísérletek országos földhitelintézet felállítására	182
VI. Gazdasági átalakulás az abszolút korszakban. Közgazdaságunk általános képe. Veszteglés a hitelintézetek fejlődésében. Ennek okai	209
VII. Bankalapítási kísérletek. Az osztrák nemzeti bank keletkezése és működése. Magyarországon fiókokat állít. Országos bankok terve. Ágió-ingadozás. Az 1862. évi bankakta	256
VIII. A magyar földbirtokos osztály helyzete az ötvenes években. Az osztrák nemzeti bank jelzáloghitel osztálya. Törekvések kölcsönösségen alapuló külön országos intézet alapítására. A Magyar Földhitelintézet multja és jelene ...	282
IX. Törekvések a Schulze-Delitzsch-féle népbankok meghonosítására. A szövetkezeti eszme legkorábban a Királyhágón túl ver gyökeret. Kíserítő takarékpénztárak. A szászföldi takarékk- és előlegegyletek. Alapítások a Királyhágón innen	326
X. Az 1867. évi kiegyezés. Állami pénzügyünk alakulása. Közgazdaságunk képe, gazdasági bajok. Pénzintézetek alapítása. Üzérkedés és válság. A kereskedelmi és váltótörvény	343
XI. Viszonyunk az osztrák nemzeti bankhoz 1867 után. Bank-enquête. Bankügyi viták. A magyar leszámítoló és kereskedelmi bank terve. A jegybank és az 1873-diki válság ..	395
XII. A kisbirtoki hitel. Kísérletek ennek országos szervezésére. Községi hitelszövetkezetek. Raiffeisen-féle egyletek a szászlakta községekben	419

XIII.	A legújabb kor közgazdasági állapotainak főbb vonásai. Javulás a hitelügy terén. Nagy pénzintézetek. Nehány általános megjegyzés	452
XIV.	Az osztrák-magyar bank dualisztikus szervezete. A szaba- dalom újabb meghosszabbítása. A bank üzeleteinek fejlő- dése. Valutarendezés	483
XV.	A magyar királyi postatakarékpénztár	511
XVI.	A hitelintézetek keletkezése, megszűnése és létszáma. Arányuk a területhez és lélekszámhoz	524
XVII.	Alap- és tartaléktőke. Nyugdíjalap	537
XVIII.	A takarékbetétek fejlődése és mozgalma. Betéti könyvek nagyság szerint. Betétgyűjtő intézetek. Pénztárjegyek. Folyószámlai és cheque-betétek	549
XIX.	A jelzálogos kölcsönök növekedése, mozgalma, kategóriái. A földbirtok és bérházak részesülése. Községi kölcsönök	575
XX.	Váltóleszámitolás. Előlegüzlet. Folyószámlai hitelek. Köt- vénykölcsönök kezesség mellett. Értékpapírtárca	596
XXI.	Hitelintézeteink kamatlába. Jövedelmi mérleg. Tiszta nye- reség. Osztalék	619
A mű	megírásánál használt munkák jegyzéke	633

I. MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTA A MULT SZÁZADBAN S A JELEN SZÁZAD ELEJÉN. A TŐKEKÉPZŐDÉS AKADÁLYAI.

A hitel valódi szerepe a gazdasági fejlődésnek csak magasabb fokán kezdődik, ott válik azzá az erőhatványozó hatalommá, mely legfőbb tényezője a polgárosult nemzetek bámulatos haladásának. Gazdaságilag elmaradt nemzeteknél, hol a társadalom nemesebb szervei még nem dolgozták fel s nem hajtották virágba a földben és népben szunnyadó erőt, hitelről tulajdonképen beszélni sem lehet. Így volt ez hazánkban még e század első évtizedeiben is.

Magyarország a XV. század végén sem gazdaságilag sem művelődés tekintetében nem állt hátrább Nyugat-Európa nemzeteinél. Mátyás alatt a renaissance szelleme betölté hazánkat. A tudomány és művészet mellett az ipar és kereskedelem is virágzásnak indult, mit legjobban bizonyít városaink emelkedése. Ez az aránylag magas kultúra, igaz, még nem volt nemzeti, mert sem a többnyire idegen nyelvű városi polgárság nem olvadt még bele a nemzettestbe, sem a tudomány nem vált nyelvben magyarrá; de hogy a művelődés sugarai mennyire átmelegítették és megtermékenyítették a talajt, mutatja az a gyorsan nagyra nőtt nemzeti irodalom, mely a hitújítás által előidézett szellemi mozgalom hatása alatt, a lehető legmostohább viszonyok daczára kisarjadt.

Azt a kulturközösséget Nyugot-Európa művelt nemzeteivel, mely már a keresztyén magyar állam megalakulásakor nyilvánult, s attól kezdve évszázadról évszázadra folyton erősebbé vált: a nagy nemzeti katasztrófa Mohácsnál s a másfél százados török hódítás sem szüntette meg. A szétagolt Magyarország megmaradt részeiben az egységes magyar nemzet törhetlen szelleme élt s a külföldi eszmék termékenyítő hatása alatt a nyugoti nemzetekével rokon, de mégis önálló nemzetimívelődés virágzott. Iskolánk, irodalmunk s a magasabb társadalmi osztályok irodalmi műveltsége, élénk tanúságot tesznek erről. Műveltségről, mely a nép széles rétegeit is áthatotta volna, más boldogabb nemzeteknél sem volt még ekkor szó.

De míg a magyar nemzet a művelődés terén visszaesés helyett folyvást előre haladt, politikai öntudatát pedig a legnagyobb megpróbáltatások közt is megőrizte, annál nagyobb volt az anyagi romlás és gazdasági hanyatlás. A török hódításhoz fogható szerencsétlenség alig ért valaha nemzetet. Valóságos népirtás folyt itt. A felpörkölt faluk és városok lakosait ezerszámra gyilkolták le a török-tatár martalócz hadak s a föld népét, melyet meg nem emésztett a tűz és a vas, százezer számra hajtotta el rabszolgául a török, messze tartományokba. Egész nagy vidékek, korábban sűrűn lakott, népes helyek, váltak lakatlan pusztaságokká s a városok, melyekben megtelepedett a török, csakhamar levetkőzték korábbi jellegüket, nyugoti városok helyett keleti, piszkos, félig romban heverő helyekké váltak. Ez volt a sorsa az ország fővárosának, Budának is. Polgárai, nem állhatván ki a török önkényét és zaklatásait, lassanként elszéledtek s a városban a betelepült törökön kívül nem maradt más, mint szegény kapás nép, főleg rácok s a mind nagyobb számmal beszivárgott zsidóság.

A másfél százados török uralom hazánknak épen leg-gazdagabb vidékét, a nagy Alföldet s a Dunántúl nagy részét tette tönkre. Csak egy keskeny karéj nyugoton és északon, keleten pedig Erdély nem tartozott a török hódolt-sághoz. De a be nem hódolt helyek is, kivált a határok közelében, örökös prédálásnak voltak kitéve s Erdélyen is, mely török fenhatóság alatt külön nemzeti államot képezett, többször végigpusztított a barbár invasió.

A félhold hatalmának megtörése sem vetett véget a szerencsétlen ország hosszú szenvedésének. A politikai elnyomás és vallásos üldözés, mely a XVII. század elejétől kezdve többször keverte véres viszályba a nemzetet az uralkodóházzal, a század végén s a XVIII. század elején még szenvedélyesebb, még makacsabb küzdelmeket idézett elő. Tömerdek vérbe és vagyonba kerültek ezek a Tököli, majd utóbb II. Rákóczy Ferencz alatt megújult vallási és szabadságharczok, melyek főleg Felső-Magyarországban, hová az ozmán dűlās nem hatott, hagytak maguk után gyászos nyomokat.

Vége 1711-ben a szatmári béke visszaadta az ország belbékéjét, bár a Marostól délre fekvő országrész csak hét év múlva szabadult fel a török uralom alól, Erdély pedig mint nagy fejedelemség, a magyar királyságból kiszakítva, külön tartomány gyanánt kormányoztatott, szóval a magyar állam integritása még távolról sem állt helyre. A két hosszú századig tartott viharokból a nemzet megmentette ősi alkotmányát, melynek azonban biztosítékai inkább csak papiroson voltak meg; de minden egyéb, a mi drága és becses, jobbára a habok közt veszett; népessége kétségbeejtőleg megfogyott, elvesztette gazdasági önállóságát s oda lett a lelkiismereti szabadság, melyért egy század óta annyi vért áldozott.

És mégis ettől a kortól számíthatjuk a modern Magyarország lassú megalakulását. Nemzetünk szívós életerejéről tesz tanúságot, hogy a hosszú vérvesztéstől végkép elgyengülve, a kedvezőtlen politikai és gazdasági viszonyok daczára nemcsak fentartotta magát, hanem folyvást fejlődött, izmosodott. Az a kor, melyet sok tekintetben méltán neveznek a nemzeti hanyatlás korának, voltaképen a nemzeti erőgyűjtés kora volt. Ekkor rakattak le gazdasági fejlődésünk alapjai s minthogy a hitel szervesen fakad a létező közgazdasági állapotokból, mielőtt tárgyunkba fognánk, futólag vázolniunk kell hazánk közgazdasági viszonyait a múlt században s a jelen század első tizedeiben.

1720-ban, történetiróink újabb kutatásai szerint, a magyar birodalom mai területén nem élt több három millió léleknél s ha nem számítjuk Erdélyt, mely ekkor külön nagy fejedelemség volt, a temesi bánságot, mely csak 1718-ban szabadult fel a török iga alól s csak Mária Terézia alatt csatoltatott vissza az anyaországhoz, végre a mai Horvát-Szlavonországot: a magyar anyaország népességét aligha tehetjük többre 1,800.000-nél. E nagy néptelenség káros hatását még inkább éreztette az egyenlőtlen megoszlás. A nyugoti és éjszaknyugoti határmegyék aránylag népeseek voltak, a nagy Alföldön ellenben mértföldeket lehetett menni, a nélkül, hogy az utas emberi nyomra akadt volna. Békésmegye például csaknem egészen lakatlan volt, csak itt-ott tűnt fel egy-egy nyomorúságos pásztor-kunyhó vagy egy örmény majorság s az egész vármegyében mindössze valami 6—7000 pásztorember csatangolt nyájaival.

Legelső feladat tehát a népesség szaporítása volt. Az uralkodók, különösen Mária Terézia és II. József, a telepítés körül valóban roppant tevékenységet fejtettek ki.

A földbirtokosok közül egyesek szintén fényes emléket hagytak maguk után, főleg Békésmegyében báró Haruckern; de a földesurak általában nem kaptak a telepítésekben. A közfelfogás szerint — mondja Schwartner — a földesúr csak vesztene, ha pusztáit jobbággyokkal betelepítené, mert a juhot csak a földesúr számára nyirják, a falusi paraszt ellenben még a királynak és a vármegyének is fizetni kénytelen s azonkívül a földből, melyet mível, maga is élni akar családotól. E korlátolt gazdasági politika ellen nem eredménytelenül munkáltak az országos törvények (1723. évi XVIII., 1791. évi XXXVI. törvénycikk).

A népesség, részint a külföldi telepesek bevándorlása, részint az erős belső szaporodás folytán rendkívül gyorsan növekedett; a kortársak szemében szinte hihetetlenül. 1780-ban még a legjelesebb földrajzi írók és statisztikusok sem becsülték többre 3,200.000-nél, általános volt tehát a meglepetés, midőn a József-féle népszámlálás 1785-ben Erdélyen és a magyarhorvát-szlavon határőrvidéken kívül több mint 7 millió lelket talált. Az egész magyar birodalom népessége már ekkor jól megütötte a 9 milliót. Ha nézzük az akkori népességi viszonyokat, nagyon tekintélyes szám ez; Angliának Walesszel és Skóciával együtt 1801-ben még csak 10⁵ millió, Franciaországnak pedig, azon időben Európa legnépesebb államának 26⁹ millió lakosa volt.

Hazánk népességének főfoglalkozását a mezőgazdaság képezte, ideszámítva az állattenyésztést is, mely a múlt század egész folyamán túlsúlyllyal birt a tulajdonképeni földművelés fölött. A baromtenyésztés különösen nagy volt az alföldi kincstári pusztákon, melyeket görög és örmény kereskedők birtak haszonbérben; de tekintélyes volt az alföldi nagy magyar községekben is. Debreczenről olvassuk,

hogy ott az 1739-iki télen a rendkívüli takarmányszükség miatt 8 ezer ökröt vágtak le, a nélkül, hogy hiányát megérezték volna.

A földmivelés leginkább virágzott a nyugoti határszéli megyékben s a bányavárosok közelében, mert ott a fogyasztó piacz közelsége kelendőséget biztosított a terményeknek. Az ország legnagyobb részében hiányzott az ősztön a föld szorgalmas megművelésére; az emberek csak annyi földet szántottak meg, a mennyi saját szükségükre elég gabonát termett. A fölösleget úgy sem tudták volna értékesíteni, mert fogyasztó osztály nem volt, — a csekély számú iparos-ság is maga termesztette, a mi a saját élelmére kellett — nagy távolságra pedig a közlekedési eszközök rosszasága miatt nem lehetett szállítani a terményeket. Innen van, hogy egyetlen rossz termésű év hazánk legáldottabb vidékein valóságos inséget idézett elő.

A mezőgazdaság fejlődésének különösen nagy akadálya volt a jobbágyság sanyarú helyzete. A rendi társadalom kinövései a XVIII. században még élesebben mutatkoztak, mint korábban. A kiváltságos osztály lassankint az összes állami és közterheket az adózó népre hárította, melyet a különböző terhek már úgyis súlyosan nyomtak. Ez a föld népének kizsarolására vezetett, annál inkább, mert a jobbágy, ki földesurának majorsági földjeit is művelni tartozott, nem fordíthatott elég gondot saját földjének, a melynek különben is nem tulajdonosa, hanem csak haszonélvezője vala, jó megművelésére. Az 1715. évi 101. és az 1723. évi 61. törvényczikk igyekezett ugyan javítani a jobbágyság helyzetén, de nem sok sikerrel. Fontosabb volt a Mária Terézia által kidolgoztatott urbarium, a melyet azonban a rendi társadalommal szorosan összeforrt helyi közigazgatás nem a leg-

lelkiismeretesebben hajtott végre; rövid ideig tartó lényeges könnyebbülést csak II. József felvilágosodott abszolutizmusa hozott a jobbságra.

Kedvezőbb volt a sorsuk azoknak a nagyobb alföldi helyeknek, a melyek az úri terhek alól korán megváltották magukat, valamint a kincstár délvidéki telepeseinek. Ez utóbbiak közt a gazdasági jólét csakhamar magas fokra emelkedett s midőn a Ferencz-csatorna kényelmes utat nyitott a nyugoti piacok felé: a bánságot Európa éléstára gyanánt kezdték emlegetni.

Az országban általában a három nyomású rendszer uralkodott; de néhol a rablógazdaság legszertelenebb módját űzték, búzát vetettek búza után mindaddig, míg csak a talaj teljesen ki nem merült. *Teschedik* szarvasi lelkész, egyike a mult század legkiválóbb philanthropjainak és legképzettebb gazdáinak, egy 1780-ban megjelent munkájában élénk, bár kissé rikító színekkel festi az esztelen gazdálkodás következményét. »A török és keresztyén vértől hizott és századok óta pihent föld csekély munka és fáradság mellett is szép terméseket hozott; a földmivesnek elég volt egyszer szántania, hogy a legszebb búzát arassa. Barma akkora fűben legelt, hogy a szép szarvú magyar ökörnek, a mint százával deelt, csak a szarvahegye látszott ki belőle.« De ez a boldog állapot nem tart soká. A szántóföldet nyomorultúl művelik — mondja később — sokfelé a Tiszán túl csak egyszer szántanak. Nem csoda, ha a káros gyomok egészen elhatalmasodnak. Gyakran látni vetéseket, melyekben annyi a vadzab, vadrepce s egyéb gaz, hogy nem lehet megmondani, miféle vetés. A legelő évről-évre silányabb lesz, mert a legjobb fűnemeket az örökké rajtuk legelő jószág, mihelyt a földből kibújnak, mindjárt lerágja, soha

szárba nem indulhatnak, magba nem mehetnek. A régi gyökér végre kivész; a silány és kártékony fűnemek ellenben annál jobban elszaporodnak. Ezeket a jószág érintetlenül hagyja, nőnek, virágzanak s magjukat a szél minden irányban széthordja. Így lepi el a legszebb határokat a tarsóka, ökörfarkkóró, bógáncs stb. A réteket egész szent György napig, sőt azon túl is legeltetik s a lerágott gyenge fű, kivált ha a tavasz száraz, nehezen, későn veszi föl magát, úgy, hogy a szénakaszálás és aratás gyakran egészen összeesik s a sok munka egyszerre szakad a földmives nyakába. A nyári fűtermés többnyire még nyáron elfogy, a hiányt mesterseges takarmány nem pótolja és így telente állandó a takarmányszükség s a jószág tavaszig egészen leromlik. Mint az állattenyésztés egyik nagy baját, Teschedik azt is kiemeli, hogy a jószág mellett kevés az ember. Egy gulyás két-három bojtárral 1200—1500 marhát is őriz, annyi jószágnak természetesen képtelen elég vizet merni s vagy a mérföldekre fekvő folyóvizre kergeti az eltikkadt állatot, vagy a szomjas barom mohón iszsza a bűzhödtt pocsolyák vizét. Innen az örökös marhavész, mely az egész XVIII. században pusztított.

A középbirtokos nemesség allodialis földjein, melyeket csaknem kizárólag a jobbágyok műveltek, semmivel sem folyt jobb gazdálkodás, mint az urbéres telkeken. Haladás a nagy birtokosoknál mutatkozott, kik közül a század vége felé már többen külföldi mintára okszerűbb földművelést kezdtek folytatni. Kétségtelen azonban, hogy legtöbbet az uralkodóház, illetőleg a kormány tett mezőgazdaságunk emelésére. E korban indultak meg a nagyszerű lecsapolások, kiszáritások a Sárviz, Sió, Kapos, Temes, Béga stb. folyóknál s több százezer hold mocsár vált termékeny földdé;

bár még mindig sok volt a tennivaló, mert a mint Skerletz Miklós az 1790. országgyűlés által kiküldött válaszmány számára készült munkájában írta: a Tisza s az abba ömlő Szamos, Bodrog, Hernád, két Kőrös és Maros, Szatmár, Szabolcs, Borsod megyékben, s Nagy-Kunságban, valamint Békés, Csanád, Arad, Torontál és Temes vármegyékben oly rengeteg mocsárokat képeztek, hogy az elborított területből egy derék megyét lehetett volna alakítani.

A lótenyésztésre Mária Terézia és II. József szintén nagy gondot fordított. Nagy szükség is volt erre, mert a szárazmalmok, örökös katonaszállítások s a parasztság szegénysége miatt hazánk lóállománya egészen elsatnyult. A kormány számára külföldről kellett a szükséges lovakat beszerezni; külföldön vásárolják az urak is, s 1780 táján évenként körülbelül 300.000 forint folyt ki lovakért külföldre. Főleg a katonai szempontok voltak a döntők az említett két uralkodó intézkedéseinél. A nagyobb ménekkel fedezett kanczák fölmentettek az adó alól, szép csikókra jutalmak tűzettek ki, néhol méneket osztottak ki a jobbágyság ingyen használatára; a lovasságtól kimustrált, de még tenészképes kanczák a vármegyéknek olcsó áron átengedettek stb. De talán legnagyobb gyakorlati fontosságú a mezőhegyesi kincstári ménes megalapítása volt.

A juhtenyésztés is e korban vett nagy lendületet, merinobirkák meghonosításával, s nemsokára a gyapjú lett kivitelünk legfontosabb czikke. Meghonosodott a selymentenyésztés; dohánytermesztésünknek pedig az 1773-ban kitört éjszak-amerikai függetlenségi harcz adott nagy lendületet, mert az amerikai dohány elmaradása a magyar dohányt Európában keresett cikké tette. Nagy szerepet játszott szőlőmivelésünk is, a Hegyaljáról éjszak felé, a sopron- és pozsony-

megyei borvidékekről pedig nyugotnak jelentékeny bor-kivitelünk volt, különösen addig, míg a szerencsétlen vám- és kereskedelmi viszonyok meg nem bénították borkereskedésünket. De a borkezelés ellen is sok a panasz, sőt a magyar borok hitelét megrontó borhamisítás is korán lábra kap. Már az 1723. évi 118. és 1729. évi 12. törvényezikk súlyos büntetést szab a borhamisítókra, de úgy látszik eredménytelenül. Későbbi országgyűlések is kénytelenek foglalkozni e kérdéssel.

A kőszén és tőzeget tüzelőnek még nem használták. Annál nagyobb az erdők pusztítása, melyet országos törvények és királyi rendeletek igyekeznek megakadályozni. A korona e tekintetben szintén jó példával jár elől. »A vadászatot is — mondja Berzeviczy Gergely, egy a múlt század végén írt munkájában — minden rendszer nélkül, tetszés és szeszély szerint űzik. Vannak vidékek, a hol a vadállományt egészen kipusztították. Jól rendezett birtokokon s hozzáférhetetlen erdőkben és tavakon a vadaknak megszámlálhatatlan sokasága tenyészik.« Ugyanott olvassuk, hogy bár a halászat szabad volt, a nagyobb folyók és tavak halakban rendkívül gazdagok valának.

A nemesfém bányászata koronajog volt. Megbízható adatok szerint Mária Terézia 1740-től 1773-ig a Magyarországon és Erdélyben nyert aranyból és ezüstből 150 millió forint pénzt veretett. De a sok háború okozta örökös pénzszükségben csak a gazdagabb arany- és ezüstérczereket kergették, a mellékereket pedig elhanyagolták. Ez a bányák kimerülésére vezetett s 1773 után az évi arany- és ezüsttermelés értékét már nem teszik többre $2\frac{1}{2}$ millió forintnál. Így is roppant összeg volt az, a mi a hosszú évtizedeken keresztül a magyar bányákból nemesérczekben a kincstárba folyt,

csak hogy a kormány az örökös háborúk költségére, mint a kincstár jövedelmét kivitte s kifolyt az országból a nélkül, hogy közgazdaságunkra egyéb hatása lett volna, mint az, hogy a bányász-népesség a rendkívül csekély belfogyasztást némileg emelte. Rézbányáink akkor még nagyon jövedelmezők voltak. Egy bécsi mázsá rézért 100 frtot is megadtak s az évi termelés fölment 38—40.000 bécsi mázsára. Vastermelésünk és vasiparunk az akkori csekély fogyasztást sem tudta kielégíteni.

Hazánk közgazdaságának legfeltűnőbb fogyatkozását már a XVIII. században is az képezte, hogy az egyes nagy termelési ágak közt nem volt meg a szükséges egyensúly. A sok akadály között, mely népünk főfoglalkozásának, a mezőgazdaságnak fejlődését és virágozását gátolta, a legfontosabbnak bizonyára az ipar hiányát kell tekintenünk. Ezért volt oly csekély a belfogyasztás úgy az emberi élelmezésre, mint az ipari segédanyagul szolgáló nyers termékekben.

Pedig hazánk nyugoti és éjszaki vármegyéiben e korszak elején nemcsak előfeltételei voltak meg az iparnak, hanem sok reményre jogosító csirái is. Az aránylag sűrű népességben a századok óta folytatott házi és népipar nagy mértékben kifejtette az iparos hajlamot és képességet. Szepes és Sáros megyének jelentékeny lenipara volt, s Trencsén, Liptó, Túróc és Árva megyéket szintén szorgalmas iparos nép lakta. A puchói posztó jó hírnek örvendett s ez iparág a Dunántúl több vidékén is el volt terjedve. Egyéb iparágakban is látjuk a biztató kezdetet s hazánk éjszakyugoti része mintegy arra látszott rendeltetve lenni, hogy olyan iparos vidékké váljon, mint a szomszéd Morvaország. A XVIII. század első felében valóban szépen megindul a

fejlődés s éppen az uralkodóház támogatásával több nagyobb-szerű ipartelep alakul, melyek közül legkiválóbb volt Pozsonymegyében a sasvári pamutszövőgyár. De már a viszonyok Mária Terézia alatt egészen kedvezőtlené váltak.

A Nyugot-Európában felvirágzó gyáripár Ausztriában is hasonló vágyakat ébreszt s kezdetét veszi, minden lehető állami eszközökkel, az osztrák gyáripár mesterséges pártolása. Ez végzetessé vált hazánk serdülő iparára; mert nemcsak egy államilag támogatott erős ipar versenyével kellett megküzdenie, hanem egyúttal — mint alább vázolni fogjuk — ebben az egyenlőtlen versenyben egy önkényes, igazságtalan vámrendszer minden hátrányát is kénytelen volt elviselni. Igaz, hogy a magyar nemességben, sőt lehet mondani a magyar fajban bizonyos előítélet uralkodott az ipar- és kereskedés iránt, de iparunk kifejlődését még sem ez, hanem első sorban az akadályozta, hogy hazánknak nem volt meg a gazdasági önállósága s legéletbevágóbb érdekei a vele szoros kapcsolatban levő német örökös tartományoknak áldoztattak fel. Berzeviczy Gergely, e korszak legelső közgazdasági írója, ki pedig egyáltalán nem leplezgette nemzeti hibáinkat, határozottan kimondta, hogy az ipari szorgalom hiányának okául hiába emlegetik a lustaságot és műveletlenséget. Magyarországon is vállalkozók és iparosok az emberek ott, a hol munkájuknak jutalmát látják.

De az iparúzés hazánkban az említett külső ok folytán lassanként megszűnt jutalmazó lenni s az éjszaki és éjszakyugoti megyék gazdasági viszonyaiban beállt a lassú hanyatlás. Fokozta ezt a vallásos üldözés, mely a felvidéki városokban a németajkú protestáns polgárság számát nagyon megapasztotta s előmozdította a falusi tótság beözönlését s a városok műveltségének, vagyonosságának súlyedését.

A felvidék gazdasági hanyatlása idézte elő első sorban azt a nagyszerű települési vándormozgalmat, mely a magyar alföld felé megindult s a mely nemzeti szempontból, a mint Marczali, II. József koráról irt munkájában szépen kifejti, oly nagy fontosságúvá vált, túlsúlyt biztosítván az idegen ajkúak fölött az alföldön hatalmasan fejlődő s az idegen elemeket nagy mértékben magába olvasztó magyarságnak. Szembeszökően látjuk ennek igazolását, ha összehasonlítjuk az 1787-iki József-féle összeírás adatait az 1890-dik évi népszámlálás eredményével. A népesség e század alatt Sáros megyében csak 18³⁵, Trencsénben 17⁰⁷, Hontban 14⁵⁴, Árvában 13¹³, Szepesben csak 8^{17⁰/0}-kal szaporodott; míg ellenben Békés, Csanád, Csongrád megyék népessége 283¹⁶, Pest-Pilis-Solté 251⁰¹, Bács-Bodrogé 195⁶⁷, a Jász-Kun kerületé 192⁹¹, Torontálé 187⁵², a Hajdú kerületé 182¹⁷, Szabolcs vármegyéé pedig 178^{10⁰/0}-kal növekedett.

A felvidéki iparos mesterek pusztulásával, a legények, követve a föld népének vándormozgalmát, az alföldre szál-lingóznak le. Nagy szükség volt itt rájuk, mert a legtöbb vidéken még az elsőrendű életszükségletek kielégítésére sem volt iparos. Az 1717-diki összeírás egész Békésmegye területén, Gyula város kivételével, csak öt iparost talált s a vármegye még 1752-ben is panaszolja, hogy a nép még legszükségesebb ruhaneműit és gazdasági eszközeit sem tudja beszerezni a vármegye területén.

Az 1777-diki helytartótanácsi összeírás Magyarországon összesen 30.921 kézművest vett számba, és pedig 13.934 mestert, 12.316 legényt és 4.671 inast. E számok is mutatják, hogy iparunk egészen kisipari jelleggel bírt, melyből kibontakozni már csak a fennálló czéhrendszer miatt is nehéz volt. E középkori intézmény Európában már korha-

dozni kezdett, nálunk virágkorát élte. Mária Terézia alatt alakul a legtöbb czéh s az e rendszerrel járó szűkkeblűséget még táplálta a vallási és nemzetiségi türelmetlenség is. A czéhrendszer eltörlése a mult század országgyűlésein gyakran szóban forgott, de eredménytelenül. II. József véget vetett a czéheknek, de halála után ismét visszaállítottak. Városaink féltékenyen őrködtek e káros intézmény fölött; a vármegyei hatóságok ellenben a czéhegyedárúságok ellensúlyozására gyakran az árlimitációhoz folyamodtak s így az ipari haladás éltető eleme a szabadság, szabad mozgás, kettős bilincsekben sorvadozott. A czéhek legnagyobb részt németekből álltak s többnyire vallásos jellegük is volt, hazánk igen sok városában nem katholikust nem fogadtak kebelükbe. Erdélyben pedig a századok közt a czéhek szűkkeblűsége annyira ment, hogy csak született szászt vettek föl bele, minek az lett a következménye, hogy a német vándorlegények Erdélyt többnyire elkerülték, az ottani ipar gyarapodásának igen nagy kárára. A magyar, ha iparoságra szánta magát, rendesen csizmadia, szabó vagy zsinórkészítő lett.

Schwartner főlemlíti még az iparososztály kapaszkodását, nagyralátását is, mint a haladásnak egyik akadályát. A vagyonosabb iparos fia — úgymond — rendszerint kereskedő lesz, vagy tudományos pályára lép. Még a lakájok és házmesterek fiai is irtóznak a kaptafától és a szövőszéktől.

Iparunknál kereskedelmünk sem volt kedvezőbb állapotban; daczára, hogy igen nagy volt azok száma, kik az árúk közvetítésével foglalkoztak. Utazó kereskedőkkel — mondja imént idézett forrásunk — mindenütt, minden évszakban lehet találkozni; mert Magyarország belső kereskedésénél

feltűnő sok a kereskedő, szatócs, kufár, házaló és a vásárokra járó kézműves. A czéhbeli kereskedők a városokban többnyire németek; de mindinkább kezdik elveszteni a tért. Az igazi nagykereskedők görögök és örmények s midőn ezek kiválóbbjai meggazdagodva és nemességet nyerve az uralkodó osztályba olvadtak át, az addig csak házalással vagy italméréssel foglalkozott zsidók, kik a rendi társadalom korában külön nemzetiségnek tekintettek, kezdtek mind nagyobb szerepet játszani kereskedelmünkben. A szerbek közül is nagyon sokan éltek kereskedésből és speculációból, azonkívül kivált tót falukból, tömérdek paraszt házalt sáfránnyal, olajjal, csipkével. A zólyom-lipcei kamarai uradalom 19 faluja megannyi lerakodó helye volt a csipkének, késeknek, ollóknak, vászonnak stb., melyeket az odaváló köznép árulni hordott Magyarország és Erdély városaiban és faluiban.

A belső személy- és áruforgalmat, mióta Mária Terézia a Magyarország, Erdély, Szlavonia és a temesi bánság között fennállott vámsorompót megszüntette, mesterséges akadályok nem nehezítették. »Sehol Európában, mondja Schwartzner, oly szabadon és akadálytalanul nem lehet utazni, mint Magyarországon. Megvizsgálás nélkül megy a kereskedő áruja egyik vármegyéből a másikba. Egyetlen koffert sem kell fölnyitni, egyetlen dohányzacskót sem kell megmutatni, csak itt-ott fizet a fuvaros — de csakis a nem nemes — mérsékelt töltés- vagy hidvámot.«

Különben a közlekedés elég nehézséggel járt. Fogadóknak, mellékutakon sem ember, sem barom nem talált tisztességes ellátást; a fő közlekedési utakon pedig a fogadósok és pinczerek — többnyire osztrákok és bajorok — lelketlenül megsarcolták az utazót. A közönséges, különösen szerb

kereskedők tehát, a telet kivéve, Isten szabad ege alatt ütötték fel sátorfájukat.

De sokkal jobban nehezítette a forgalmat a közlekedési utak rosszasága. A Dunán a hajózás viz ellenében a folyam gyorsasága miatt nagyon nehéz volt, kivált, mert hiányoztak a jó vontató utak. A Tiszán, a folyó alacsony és mocsáros partja miatt, terhet Szegeden felül már nem lehetett vinni. A Vágon, Garamon fölfelé mit sem lehetett szállítani. A Dráva és Száva a belkereskedés szempontjából nem birt jelentőséggel. A Kőrösök szabályozása még e korszak végén sem mutatott föl eredményt. De nagyfontosságú volt a Béga s még inkább az 1801-ben megnyilt Ferencz-csatorna, mely egy egész nagy vidék vagyonságának vetette meg alapját. Már e kor irói kiemelik azt a bajt, hogy a közlekedés fölfelé, tehát éppen arra, a merre a nyers termények veszik útjokat, igen drága, részint mert a terheket viz ellenében kell vontatni, részint pedig mert e helyek lépcsőzetesen emelkednek épp ebben az irányban.

Az utak rosszasága is általános panasz tárgyát képezé. Fentartásuk az adózó nép terhe volt, a kiváltságos osztály semmivel sem járult hozzá, s a vámutak tulajdonosai is csak a vámot szedték, de az utak, hidak jókarban tartásáról nem gondoskodtak. Jó utakat még ott sem igen lehetett találni, hol kőanyagban nem volt hiány. Az ország sok vidékén pedig a szállítás ősszel és tavasszal teljes lehetetlenség volt. Már III. Károly alatt történtek egyes útépitések, ilyen a nagyszerű Karolina-út a tengerpart felé. Nagyobb mérvet öltött az útépités Mária Terézia alatt; útügyünk valódi fejlődése azonban II. József alatt vette kezdetét, ki részint központosító törekvései támogatásául, részint a török háborúra való tekintettel egy nagyobbyszerű úthálózat kiépítésébe fogott.

E század elején úthálózatunk központja már Pest volt. Pestről futnak ki — úgymond Schwartner 1807-ben — a fő közlekedési utak Komáromon, Győrön és Mosonon át Ausztriába, Morvaországba és Morva-Sziléziába; Kassán, Eperjesen, Lőcsén és Késmárkon át Galicziába; Debreczenen, Szegeden, Temesváron át Erdélybe; Ujvidéken és Zimonyon át Törökországba, Kanizsán át Horvátországba, Károlyvároson át Fiuméba, a többi magyar kikötőkbe, Dalmáciaiba és Olaszországba; Székes-Fehérváron és Pettaun át Stájerországba, Triesztbe és Fiuméba. Másodrendű kereskedelmi utak: keleten a Temesvártól Debreczenen át Máramarosba és a Szepességbe s a Lublón keresztül Galicziába, nyugaton: a Bécsből Sopronon és Varasdon át Zágrádba s innen tovább vezető út. Úgy a fő, mint a mellékutak csomópontjain kereskedők voltak letelepülve, kik az árukat részint a helyi fogyasztásra vásárolták, részint mint átviteli árút tovább küldték.

E korban már nemcsak úthálózatunknak, hanem kereskedelmünknek is Pest vált valódi központjává, bár népessége, Buda nélkül, melylyel egy városnak akkor még alig lehetett tekinteni, 1787-ben csak 22.477 lelket tett s városaink között csak a negyedik helyet foglalta el; Debreczenek ugyanakkor már 29.153, Pozsonynak 26.898, Budának pedig 24.872 lakosa volt. A múlt század elején még Pozsonyt tartották hazánk legjelentékenyebb városának. A törökvilágban ez volt a kormányshékek és a primás székhelye, a főnemesség is nagyszámmal tartózkodott benne s a kedvező viszonyok között élénk iparos és kereskedő helylyé fejlődött. De a mint József a helytartótanácsot Budára helyezte, megszűnt korábbi fontossága s ipara és kereskedelme is hanyatlani kezdett. Debreczen ellenben a keleti

részeknek továbbra is élénk központja maradt, kereskedelmi fontossága sokaig Pestét is felülmulta s nem is lehetett hozzá hasonlítani a nyugoti központokat, Győrt vagy Sopront, Zágrábot vagy Károlyvárost, bár az utóbbi, a hol a Karolina-út kezdődött, egész Horvátországnak legélénkebb kereskedő városa volt. Nem érdektelen közbevetőleg megemlítenünk, hogy az 1787-iki népszámlálás Zágrábban még csak 2.815 lelket talált.

A forgalom még a legfontosabb központokon sem volt folytonos, inkább csak az országos vásárookra szorítkozott, ezek öntötték életet és mozgást a magyar kereskedelembe. A vásárok nagyon gyakoriak voltak. Schwartner a század elején, Erdély nélkül, 2.000-re teszi számukat. A legtöbb vásár csak a belforgalmat szolgálta. A földműves itt adta el terményeit s itt szerezte be szerény életszükségeit, melyeket házilag előállítani nem tudott. Több várost az ország nyugoti felében, Győrt, Sopront, Székesfehérvárt stb. kisebb bécsi divatárúkereskedők is fölkerestek; valódi fontossággal azonban a nemzetközi forgalom szempontjából csak néhány vásár birt. A legelső helyet e tekintetben a pesti és debreczeni vásárok foglalták el, melyeket német, különösen bécsi nagykereskedők is fölkerestek, továbbá lengyel zsidók, görögök, törökök, s ott nagy üzleteket csináltak. A mult század első felében a debreczeni vásárok még túlszárnyalták a pesti vásárokat is, de a mint az osztrák tartományokkal való forgalmunk mind élénkebbé s különösen az osztrák iparczikkék behozatala mind tömegesebbé vált, a pesti vásárok emelkedtek az első helyre. Schwartner a század elején a pesti vásárokat összehasonlítja a leghíresebb németországi vásárokkal s bár elismeri, hogy a műipari czikkék forgalmát tekintve, nem versenyezhet

Braunschweig, Lipcse vagy éppen a Majna melletti Frankfurt vásáraival, de a nyerstermények mérhetlen mennyiségét tekintve, melyek szárazon és vizen eladásra felhozattak, páratlannak tartá. Az augusztusi vásárookra a városi vámvonalon több mint 12.000 szekér ment át, mely számba nincsen befoglalva az a sok kocsi és szekér, mely a fennállott törvények értelmében vámmentes volt. A baromvásárok már Czeglédnél kezdődtek s tömérdek gabona és egyéb termény úszott fel s tömérdek iparczikk úszott le a Dunán a pesti vásárookra. Itt cseréltettek ki a magyar nyerstermények és osztrák iparczikk s határidő-üzletek is köttettek. A debreczeni vásárookra vonatkozólag is találunk e korból töredékes adatokat. 1806-ban helypénz fejében a kalmárok 3.180 frtot fizettek, pedig egy négyszög öl terület után csak 15 krajczárt kellett fizetni. Az augusztusi vásárra több mint 5.000 paraszt szekér hajtott gabonával, gyümölcsessel, cserépedénnyel, hagymával stb., ezenkívül voltak a nemesek, jászok, kunok és a szomszédos hajduságiak árúi, melyek nem jegyeztettek föl. Az 1794-iki áprilisi vásárra, mikor a legelők már zöldülni kezdtek s jószágát csak az adta el, a ki kénytelen volt vele, a parasztság 6.248 darab ökröt és tehenet s 1.692 sertést hajtott föl eladásra. A legelőpénzből pedig a város 1806-ban 1.898 frtot szedett be.

Hiresek voltak Temesvár és Kecskemét baromvásárai is, a Ferencz-csatorna megnyitásával pedig Török-Becse vált a bánáti forgalomnak központjává. Nagyszerű gabonakereskedés fejlődött itt ki. A kereskedelemnek ezen jövedelmező ágát győri és komáromi hajósok szállították s nyugoton Győr, Komárom és Moson városok voltak e forgalomnak főemporiumai.

Már e korszak közgazdasági írói kiemelik azt a hazánk

külkereskedelmére annyira hátrányos helyzetet, hogy az osztrák örökös tartományok mintegy öv gyanánt fogják körül Magyarországot, mely öv különösen akkor szorult szűkebbre, midőn Lengyelország felosztásával Galiczia is osztrák tartománynyá vált. Ez a helyzet, közös uralkodóház alatt, melynek minden rokonszenve és kedvezése a másik rész felé fordult, végzetes következményűvé vált hazánk közgazdasági állapotára. A vámok a királyi kincstár jövedelmét képezték s minthogy nálunk a középkori felfogásnak megfelelőleg az állami pénzügy egészen összeolvadt a királyi pénzügyével, a vámok felett való intézkedés nem az országgyűlés, hanem az uralkodó jogkörébe tartozott. Nem járt ez nagy veszélylyel, míg a vámok tisztán pénzügyi vámok voltak, ámde a mint gazdaságpolitikai célzattal kezeltettek, a központi bécsi kormány kezében gazdasági függetlenségünk megsemmisítésének hatalmas eszközévé váltak.

A hazánkra nézve annyira káros vámpolitikát a mult század közepe felé már egy határozott rendszerben látjuk megtestesülve. Mária Terézia 1746-ban, német és cseh hivatalnokokból szervezve, fölállította az úgynevezett kereskedelmi tanácsot, Magyarország vámügyét is ennek hatósága alá helyezvén. Az életbeléptetett vámrendszernek kettős célja volt: megvédeni Ausztria fejlődő iparát a fejlettebb külföldi ipar versenyétől, másrészt pedig Magyarország nyersterményeit minél olcsóbban biztosítani az osztrák fogyasztók számára. A külföldi iparcikkekre 30—60%-os behozatali vám vettetett, azok a magyar nyerstermények pedig, melyekre az osztrák iparnak szüksége volt, vagy magas kiviteli vámokkal sújtattak, vagy kivitelük egészen megtiltatott. Így a gyapjú, nyersbőrök, len, kender, gubacs, hamuzsir stb.

Már ez intézkedések valóságos gyarmati függésbe hozták Magyarországot Ausztriától; pedig ezzel még nem soroltuk fel a rendszerben rejlő összes igazságtalanságokat. Hazánk kereskedelmi önállóságát még más intézkedésekkel is igyekeztek aláásni. Magyarországi kereskedő, ha a külföldi árut nem közvetlenül vásárolta, hanem osztrák kereskedő kezéből, bizonyos meghatározott osztrák harminczad hivataloknál a vám öt százalékát visszakapta, ily módon a magyar kereskedők a nemzetközi közvetlen kereskedelemről kizárattak s megfosztattak az első kéz előnyétől. Ez eljárást későbbi rendeletek megszüntették ugyan, de helyette életbe léptették a naturalisationalis eljárást, mely Magyarországra nézve még hátrányosabb volt.

Az osztrák tartományokkal való forgalmunkban sem volt meg a viszonyosság. Az osztrák iparczikkék a Magyarországra való behozatalnál mint belföldi árúk kezeltettek s csakis 3⁰/o-os vámot fizettek; ellenben ha magyar iparczikkék vitettek Ausztriába, mint külföldi árúk 30⁰/o-os vámmal rovatnak meg. Az osztrák kereskedők Magyarországon különféle kedvezményeket élveztek, a harminczad hivatalok hiteleztek nekik a vámot s csak az árúk eladása után tartóztak azt lefizetni, a magyar kereskedők ellenben mindjárt a kivitelnél vagy behozatalnál. Ha magyar kereskedők valamely osztrák gyártmányt silány minősége miatt vissza akartak küldeni, még egyszer le kellett fizetniök az egész vámot. S mennyi kisebb-nagyobb bosszantásnak volt kitéve Magyarország kereskedelme az osztrák örökös tartományokban! Súlyos tartományi vámokkal nehezítettetett s különféle zaklató eljárással zsidbasztatott meg, melyeknek legfőbb célja az volt, hogy a magyar nyerstermények árát az osztrák fogyasztó tetszés szerint szabja meg. Így például Stájer-

országban és Krajnában az ottani molnároknak és pékeknek elővételi joguk volt s azonkívül a gabonától a vámot nemcsak a bevitelnél, hanem, ha el nem kelt, a kivitelnél ismét meg kellett fizetni. Ép ily zaklató volt az az intézkedés is, hogy magyar kereskedő a Dunán, Ausztrián keresztül csak úgy szállíthatott bort Németországba, ha ugyanannyi osztrák bort is kivitt.

Mária Terézia 1775-ben feloszlatta a kereskedelmi tanácsot s a vám- és harminczadügyek kezelését az udvari kamarára és a bankbizottságra bízta. Különben is orvosolni szándékozott azt a kiáltó igazságtalanságot, melyet a rendszer Magyarország gazdasági érdekeivel szemben magában rejtett s visszacsatolta Fiume kikötő városát az anyaországhoz, hogy Magyarország is részesülhessen a külfölddel való kereskedelem előnyében s Fiumében egy független magyar kormányzóságot állított fel. De Trieszt kereskedelme annyi kedvezésben részesült Fiumével szemben, hogy ez utóbbié sehogy sem emelkedett. Fiume emelkedésének legfőbb akadályát azonban a nehéz közlekedés képezte. A Carolina-út, a mely e korban már kezdett romladoszni, nem Fiuméba, hanem Buccariba vezetett. Innen magyarázható, hogy míg Fiume kivitele az 1782/3-dik pénzügyi évben csak 309.445 forintot tett, Buccarié 638.352 forintot. Az akkori emberek termékeny phantasiája nem is pihent, hanem igyekezett módot találni a fiumei közlekedés megkönnyítésére. Legtöbb ténylegesen alappal birt s némi eredményt is tudott később felmutatni a Kyss testvérek terve. Ezek 1793-ban a Ferencz-csatorna-részvénytársaságot megalkották egymillió forint tőkével. E tőkét 4,120.000 forintra akarták emelni, hogy kiépítsék a Dunát és a Szávát összekötő 11¹/₂ mértföld hosszú Terézia-csator-

nát; a Szávát összekössék a Dobrával és a Kulpával s a Kulpát hajózhatóvá tegyék Bródig, végre hogy Bródtól az Adriai tengerig egy öt mértföld hosszú elsőrendű kereskedelmi utat építsenek. E nagyszerű terv a pénzerő elégtelensége miatt nem sikerült, de a társaság 1802-ben a tengerpartra vezető Károly- és József-úton kívül egy harmadik műút kiépítését mégis megkezdte s 1812-ben elkészült a Károlyvárostól Fiuméig vezető 18 mértföld hosszú nagyszerű Ludovica-út, mely tényleg nagy fontossággal birt Fiume forgalmának emelkedésére.

Kétségtelen haladást jelentett Mária Teréziának az az intézkedése is, hogy a Magyarország egyes alkatrészei közt még fennállott vámsorompókat megszüntette; az igazságtalan vámrendszer azonban nem változott, a magyar főkormányhatóságok közvetlen befolyása a vámügyekre irott malaszt maradt. II. József alatt a helyzet még súlyosodott, daczára, hogy az ő közgazdasági eszményével és politikai terveivel e rendszer a legélesebb ellentétben állt. Ez akaraterős uralkodó egy nagy egységes birodalomról álmodott. Belátta, hogy ennek nem kis akadálya az osztrák tartományoktól Magyarországot elválasztó vámvonal, de felvilágosult szellemével átlátta azt is, hogy mily égbekiáltó igazságtalanság s mennyire ellenkezik az állam érdekével a kiváltságos osztály adómentessége. Ő tehát a közbeeső vámsorompók megszüntetésének azt az árát szabta, hogy a magyar nemesség vállaljon el arányos részt a közterhek viselésében. Világosan kifejtette ezt gróf Pálffyhoz, a magyar udvari kancellárhoz 1785. december 30-án intézett kéziratában: »Nem volna-e lehetséges — írja többek közt — a rendektől új ajánlatot nyerni, annak fejében, hogy minden vámadók, melyek a harminczadokról a német örökös tartományokba szállított

magyar természetményektől szedetnek, eltöröltessenek s teljesen szabad közlekedés engedtessék, mind szárazon, mind folyamon, mind tengeren? Ez az országba jelentékeny pénzösszeget folytatna be, természetményének könnyebb eladását eszközölvén« ... »Továbbá a gyárak, melyek az örökös tartományokban meglehetősen gyarapodnak, Magyarországon jelenleg nemcsak nem gyámolittatnak, hanem el is nyomatnak; de jövőben ott is elterjednének s az élelem-szerzést és a külföldi pénz befolyását nagyon megkönnyítenék, miután a szükséges nyersanyagok az országban többnyire megvannak s a kézimunka is, a kevésbbé drága élelem miatt, sokkal olcsóbb, mint a német örökös tartományokban.« Igéri a deperditáknak is (a katonai szükségletek piaczi áron alul való szolgáltatásának) megszüntetését. »Egyedül ezen elhatározástól (tudniillik az adó megajánlásától) függend, hogy Magyarország a többi örökös tartományokkal való viszonyában, azokkal egyenlő kedvezéseket nyerjen-e a kereskedésben, vagy ellenben mint merő gyarmat tekintessék, a melyből műkésztményei kivitelének lehető megnehezítése s az élelmiszereknek az országban fekvő katonaság olcsóbb ellátása miatt igen csekély áron tartása által annyi hasznót lehessen húzni, a mennyi csak lehetséges; a nélkül, hogy az országba némi pénznek visszafolyására, mi által csak a többi tartomány károsulna, valaha legkisebb gond is fordíttatnék.«

A nemesség, mely a rendi társadalmat jellemző önzésen túl a nemesi kiváltságokat a magyar alkotmány sarkkövének tekinté, ellenállt az uralkodó kívánságának, mire József császár nemcsak teljes érvényben tartotta a Magyarországra annyira sérelmes vámrendszert, hanem az egész harminczadüggyet egységesen szervezte s a magyar har-

minczadhivatalokat is, elvonván a magyar udvari kamara hatásköre alól, a bécsi bankválasztmány alá helyezte.

E rendszer Magyarországnak bizonyára roppant anyagi károkat okozott, de az is kétségtelen, hogy József császár és később is a központi bécsi kormány egységesítő és germanizáló törekvéseit talán semmi sem ellensúlyozta oly erősen, mint ez a gazdasági megkárosítás. Az igazságtalan rendszer nyomását egyaránt érezte az egész ország, sőt a nyelvileg nem magyar iparos és kereskedő osztály még erősebben, mint az akkori politikai nemzetet képező magyar nemesség. Ez nagy mértékben táplálta az összetartás érzetét, a hazafias szellemet, s az egész polgári osztály, mely szabad forgalom mellett a kijegeczedő összbirodalomhoz legelőször tapadt volna, a magyar állameszméhez forrott s Ausztriában az elnyomót, a megkárosítót látta. Érdekes a hazai kereskedő osztály akkori megnyilatkozásait olvasni, például az 1790-diki országgyűlés által kiküldött kereskedelmi országos választmányhoz benyújtott emlékiratokat. Már a harminczas években öntudatára ébredtek apáink, hogy a külön vám-vonal a központosító kormányval szemben erős védelme a nemzeti önállóságnak.

II. József tudvalevőleg nem tartott országgyűlést, de 1790. óta az országgyűlések mindig erélyesen küzdtek a vámrendszer igazságtalansága ellen, a nélkül, hogy egészen a 20-as évekig jelentékeny sikert értek volna el. Grünwald Béla, a régi Magyarországról irt s szellemtől szikrázó munkájában ez eredménytelenség okát abban találja, hogy a magyar nemesség nem tudta felfogni kellőleg az ipar és kereskedelem fontosságát s a rendek az ország érdekeit e téren csak lanyhán védelmezték; lám, a nemesség adómentességét, úgymond, még egy oly hajthatatlan uralko-

dóval szemben is, mint József császár, meg tudták védeni. A vád nem egészen igazságos. Ha olvassuk az 1796. s még inkább az 1802. és 1807-iki országgyűlés fölratait, alig állithatjuk, hogy őseinket mulasztás terhelte volna. A nemzet még mindig gyenge volt, nem volt elég ereje és súlya, hogy igazait megvédje s akaratának érvényt szerezzen. Az igazságtalan vám- és harminczadrendszer békói csak a nemzeti ébredés után, századunkban a huszas évek vége felé kezdettek tágulni.

Magyarország külkereskedelme azonban minden akadály daczára már a mult század utolsó tizedeiben is elég jelentékeny volt, később pedig a francia háborúk hatása alatt szinte rohamosan emelkedett. A harminczad-tabellák szerint, melyekből Schwartner ez adatokat kijegyezte, Magyarország összes kivitele tiz év alatt, 1777-től 1786-ig 148,229.177 frtra rúgott, behozatala pedig 106,721.371 frtra, évi átlagos kivitelünk tehát megközelítette a 15, behozatalunk a 11 millió forintot. Már az 1800. katonai évben (1799. november 1-től 1800. okt. 31-ig) a német örökös tartományokba 24,465.005, külállamokba pedig 4,657.910 frt értékű árút vittünk ki, míg behozatalunk az örökös tartományokból 16,643.877, külországokból 3,519.254 frtot tett, vagyis összes kivitelünk 29,122.915, behozatalunk pedig 20,163.132 frtra rúgott. Ez utóbbi év kedvező eredményét azonban főleg a francia háborúk által okozott nagyobb keresletnek köszönhattük. Kivitelünk Német- és Olaszországba mindjárt a lunevillei béke után csökkenni kezdett.

Külkereskedelmi forgalmunk főjellemvonása akkor is az volt, a mi napjainkban; főleg nyersterményeket vittünk ki s iparcikkeket hoztunk be. *Kivitelünk* az osztrák örökös tartományokba 1802-ben 24,515.078 frtra rúgott, ebből állatokra 8,483.493, gyapjúra 5,039.557, mezei terményekre

2,816.338, borra 2,381.815, bőrökre 1,245.243, dohányra 1,143.189 frt esett; *behozatalunk* pedig 18,390.122 frtot tett s ebben a gyapjúárúk 4,668.068, a lenárúk 2,692.265, a fűszerárúk 2,790.280, a pamutárúk 1,611.564, a vas- és fémárúk 1,299.233 s a selyemárúk 1,223.901 forinttal szerepeltek. Ez adatok csak az osztrák tartományokkal való forgalmunkat tüntetik ugyan fel, de összes külkereskedelmünknek éppen az képezte oroszlánrészét s az egyéb külfölddel való forgalmunk jellemvonása szintén hasonló volt. Kivitelünk legfőbb cikkeit az állattenyésztés szolgáltatta, a szarvasmarha- és juhtenyésztés. Sertés kivitelünk ekkor még nem volt valami jelentékeny, lovakból pedig saját szükségletünket sem tudtuk fedezni. A vágómarhát főképp az alföld nagy pusztáiról hajtották fel, többnyire örmény és görög kereskedők, a kik a földesurak kimustrált ökreit vásárolták össze s az általuk bérelt kincstári puszták gazdag legelőin följavították. A nagybirtokosok roppant uradalmaikban a juhtenyésztésre fektették a súlyt, jó áron kelő finom gyapjúunk keresett cikk volt s sok pénzt hozott be az országba, kivált a francia háborúktól kezdve.

Marczali Henrik a kancelláriai levéltár aktáiból a mult század három évéről kijegyezte az egész Magyarország fontosabb kiviteli cikkeinek értékét. Álljon itt ezekből az alábbi néhány adat, összehasonlításul azonban bemutatjuk a jelen század első tizedéből is a megfelelő adatokat, az országos statisztikai hivatal birtokában levő eredeti harminczadi kézíratos kimutatások alapján:

	A Magyar királyságból kivitetett összesen			
	szarvasmarha	juh	sertés	gyapjú
	forint értékben			
1780-ban...	2,591.000	482.000	752.000	1,340.000
1781-ben...	2,280.000	466.000	718.000	1,976.000
1782-ben...	3,636.000	544.000	780.000	2,820.000

A Magyar királyságból kivitetett összesen				
	szarvasmarha	juh	sertés	gyapjú
	forint értékben			
1819-ben...	3,850.239	756.832	825.032	11,885.541
1820-ban...	3,766.237	542.338	795.210	11,954.713
1821-ben...	3,852.159	487.595	909.545	13,561.335

Állatkivitelünk tehát, melyben a szarvasmarha játszott a főszerepet, e négy évtized alatt nem igen emelkedett; a szarvasmarha tenyésztést háttérbe kezdte szorítani az ez időben legjövedelmezőbb juhtenyésztés, s gyapjúkivitelünk értéke óriás arányokban emelkedett. De szarvasmarha-tenyésztésünk rovására ekkor a gabonatermesztés is terjeszkedni kezdett, mi visszatükröződik külkereskedelmi forgalmunk adataiban is:

A Magyar királyságból kivitetett összesen					
	búza	rozs és kétszeres	árpa	zab	dohány
	forint értékben				
1780-ban...	765.000	379.000	123.000	152.000	897.000
1781-ben...	615.000	428.000	208.000	221.000	818.000
1782-ben...	999.923	649.000	237.000	356.000	940.000
1819-ben...	3,011.683	972.374	286.941	545.360	1,594.022
1820-ban...	1,821.690	706.830	171.992	529.284	1,510.876
1821-ben...	1,417.872	607.222	87.209	584.302	1,733.652

Az utóbbi három év közül gabonakivitelünkre nézve csak az 1819. év tekinthető normálisnak, kivitelünket a két következő évben az országos rossz termés apasztotta meg oly erősen. Emelkedett dohánykivitelünk értéke, de nem annyira, a mennyire e termelési ág természetes fejlődése engedte volna. Magyarországon dohánymonopolium ugyan nem volt, de az osztrák örökös tartományokban a dohánymonopoliumot bérlő appalto-társaság épp úgy lenyűgözte dohánykereskedésünket, mint a legridegebb monopolium. E társaság engedélye nélkül dohányt kivinni Magyarországból nem volt szabad; ily módon maga szabta meg a dohány árát hazánkban. Hivatalnokai bejárták a dohány-

termesztő vidékeket, előlegek adásával igyekezték már előre minél olcsóbban lekötni a termést. Ha pedig pörre került a dolog, a bécsi appalto-igazgatóság ítélte saját ügyében, mert közegei a magyar hatóságok illetékességét nem akarták elismerni. Mikor a múlt században az angol-észak-amerikai háború kitört s az amerikai dohány elmaradt az európai piacokról, a magyar dohány biztos piacot talált és hódíthatott volna, de ebben megakadályozta a fennálló rendszer szűkkeblősége.

Még többet szenvedett az ellenséges vámpolitikától bor-kivitelünk. A XVIII. század első felében a bor Magyarországnak egyik legfontosabb kiviteli cikke volt. A nyugoti borvidék borai, a soproni, ruszti, bazini stb. borok, a hétéves háború előtt Poroszországban találtak jó piacra, honnan viszont vászon- és pamutárúk jöttek be cserébe. De e nyereséges kereskedés, midőn az osztrák iparcikkek védelmére magas védvámok állítottak, Poroszország pedig visszatérő intézkedéseket alkalmazott, csaknem teljesen megszűnt. Csak 1802-ben, midőn Poroszország a bor akójától szedett 20 tallér vámot felére szállította le, vett ebben az irányban egy kis lendületet borkereskedésünk.

A Hegyaljáról Lengyel- és Oroszországba volt élénk bor-kivitelünk, melyet főleg eperjesi, bártfai és késmárki kereskedők közvetítettek. De ennek véget vetett Lengyelország felosztása. Galicziába a könnyű osztrák borok vámmentesen özönlöttek, míg a magyar borok bevitelét, sőt átvitelét is magas vám akadályozta meg. Ettől fogva az északi államok spanyol, francia és rajnai borokkal látták el magukat. A francia háborúk adtak egy kis lendületet északi borkereskedésünknek. Midőn a francia és rajnai borok termelése megcsökkent, sőt az előbbieket Oroszországból ki is zárattak, a budai, egri,

ménesi és tokaji borokat ismét szállítani kezdték az északi államokba. Borkivitelünk értékét különben a már többször idézett hat évről a következő adatok állítják szem elé:

	Borkivitel		Borkivitel
1780-ban	1,318.000 frt	1819-ben	3,854.863 frt
1781-ben	1,153.000 »	1820-ban	4,065.371 »
1782-ben.	1,037.000 »	1821-ben	3,464.024 »

Az emelkedés itt is nagyarányú, a mi nemcsak a természetes fejlődésnek, hanem a vámviszonyok kedvezőbb alakulásának tulajdonítható.

A korábban közölt adatokból kitűnt, hogy Magyarország kivitele az 1777—1786. évek átlagában 4¹⁵ millió, az 1800. évben pedig 8⁹⁶ millió forinttal haladta meg a behozatalt. Marczali 1778-tól 1782-ig az egyes évekről is közli kivitelünk és behozatalunk értékét s azt látjuk belőle, hogy ez öt év alatt a kiviteli többlet 775.718 és 6,892.026 forint között váltakozott. A nagy ingadozás daczára is tehát árúmérlegünk a hivatalos kimutatások szerint állandóan activ volt. Ez szolgált ürügyül a bécsi központi kormánynak az igazságtalan vámpolitika igazolására. Az osztrák politikusok ugyanis mindig azt hangsúlyozták, hogy ha Magyarország kereskedelmi mérlege még inkább activvá válnék, lassanként minden pénzt kivinne az osztrák örökös tartományokból, a mit a kereskedelmi és harminczad-rendszer által kell megakadályozni.

Hogy mennyire hamis volt ez az álláspont, akkori nemzetgazdáink világosan kimutatták. Már maga az árúforgalmi értékmegállapítás önkényes, megbízhatatlan alapon történt s éppen nem követte híven a kereskedelmi értékek tényleges alakulását. De föltéve, hogy a felállított árúmérleg csakugyan megfelelt a valóságnak, számos oly körülmény forgott fenn, mely nem engedte az osztrák részről hangoztatott

következtetések levonását. Azokon az összegeken felül, melyek az áruforgalmi táblázatokban szerepelnek, még nagyon sok pénz folyt ki Magyarországból. A bányák jövedelmét, melyet mind Bécs nyelt el, tisztán, a fentartási költségeken kívül, 3,000.000 forintra becsülték. Bécsbe folytak a kamarai, só-, harminczadi és lottó-jövedelmek. Nem szerepeltek a vámkimutatásokban azok az összegek sem, melyeket a főurak vagy a magyar ügyesbajosok Bécsben évenként elköltöttek, azoknak a ruháknak, bútoroknak, ékszereknek stb. értéke, melyeket a Bécsben megfordult magyarok ott közvetlenül maguk vásároltak be, a bécsi magyar udvari kanczelláriánál lefizetett különféle illetékek, azok a kamatok, melyeket magyar alattvalók külföldi tőkéseknek fizettek, az Európa különböző országaiban utazó magyarok által elköltött összegek stb. Ha mindezeket tekintetbe vesszük, Magyarország fizetési mérlege ugyancsak passzívnak tűnik fel. Skerletz Miklós 1802-ben az országos választmányhoz benyújtott munkájában mindezen tételeket számszerűleg is felbecsülte, de a legtöbb tétel csak nagyon hozzávetőleges. A tény, részletes adatok nélkül is kétségtelen, hiszen elég az állami bevételeket tekintenünk, melyek javarésze szintén nem Magyarországon, hanem az ország határán kívül költetett el, hogy az aktív fizetési mérleg meséje megdőljön. Schwartner a század elején az összes állami bevételeket Magyarországon, egyenes és közvetett adókból 40 millió forintra becsülte, Erdélyben pedig ugyanezen időben az állami bevételek öt millióra tétettek, tehát az egész Magyar királyság évenként 45 millió forintot szolgáltatott a kincstárba. Roppant összeg ez, ha az akkori pénzvviszonyokat tekintjük, pedig ebbe nincsenek beleszámítva a francia háborúra megajánlott rendkívüli adózások és segélyek; noha

ez az áldozat is rendkívül súlyos volt. Horváth Mihály szerint ugyanis Magyarország a francia háborúra 1792-től 1811-ig, a lunevillei békéig katonákban többet áldozott 200 ezer embernél, pénzben és terményekben pedig a rendes hadi adón kívül 100 millió forintnál.

Hazánkban tényleg nem a pénzbőség, hanem állandóan a pénzszükség jelei mutatkoztak. Sáros megye 1783-ban — a mint Marczalinál olvassuk — attól félt, hogy megint a cserekereskedés korszaka következik be. Ugyanakkor több vármegye azt javasolta, hogy a katonaság terményekben fogadja el az adót, és valóban az ország déli részein a jobbágyság az adó nagy részét természetmennyekben róttá le az ott táborozó katonaságoknak.

A vásárlási eszközök elégtelensége természetesen zsibbasztólag hatott hazánk kereskedelmi forgalmára. A francia háborúk alkalmával beállt gyorsabb pénzforgalom idézett elő egy kissé nagyobb élénkséget. Még inkább fokozódott az, az úgynevezett szárazföldi zár alkalmával, melyet Napoleon 1806-ban léptetett életbe Angliával szemben, s melyhez 1809-ben Ferencz császár is kénytelen volt hozzájárulni. A szárazföldi zár folytán a levantei s általában keleti gyarmatárú-kereskedés Magyarországon vette keresztül útját, s góczpontjává Pest városa vált. A pesti kereskedők ügynökségeket állítottak Zimonyban, Orsován, Bródban, mely pontokon keresztül a pamut, kávé, téa, továbbá a különféle illatos olajok, festék- és fűszerárúk stb. nagy mennyiségben szállítottak nyugot felé. Ez a nyereséges közvetítő kereskedés vetette meg Pest gazdagságának alapját, habár 1814-ben a szárazföldi zár megszűntével a világkereskedelem útja ismét más irányt vett.

Ilyen volt Magyarország közgazdasági állapota s befeje-

zésül néhány egykorú adat segélyével a különböző társadalmi osztályok vagyoni viszonyait kívánjuk vázolni.

A katolikus és görög nem egyesült főpapság, roppant javadalmainak haszonélvezetében, általában gazdag volt. Az akkori pénzviszonyokhoz képest nagy volt a főurak jövedelme is. »Vannak mágnások — úgymond Schwartner — kiknek birtokai évenként 30 ezer forinttól 2, 3, 4, sőt 500.000 forintot hoznak. Herczeg Eszterházy javai legkisebb számítással 2 milliót, sőt ezen felül jövedelmeznek.« Csakhogy a császárváros vagy más európai nagy város élvezeteibe merült főuraknak kevés volt az ilyen jövedelem is s esztelen költségeikkel többnyire óriási adósságokba verték magukat. Kedvezőbb volt a középnemesség vagyoni helyzete; a 10, 20, 30 ezer forint évi jövedelem ezek között sem tartozott a ritkaságok közé, de nagyon sok birtokos nemes család igen csekély jövedelemből tengődött a vidéken »a nélkül — mondja Schwartner — hogy komolyan hivatal után látnának, vagy bőrkötényt köténének.« Azonban az igények is nagyon csekélyek voltak még ebben a korban. A falusi nemes nem sok gondot fordított lakására, ruhájára; csak enni, inni szeretett jól, a mi pénzbe nem került. A jobbágytelki bocskoros nemesség sem vagyoniilag, sem műveltség tekintetében nem igen állt magasabban a jobbágy-ság vagyonosabb részénél. Hogy a jobbágy-ság helyzete általánosságban mily sanyarú volt, már fennebb említettük.

Az összes felekezetek lelkész-sége, csekély kivétellel még a római katolikus alapság is, szerény anyagi viszonyok között élt, sőt gyakran nélkülözések közt. Schwartner az egyházi személyek összes számát a század elején 15.600-ra teszi, a nyilvános iskolákban és nevelőintézetekben működő tanszemélyzetét pedig 8.000-re s ez utóbbiak évi javadal-

mazását 3,200.000 forintra. Ugyanő a felsőbb és alsóbb polgári hivatalnokok számát 30.463-ra becsülte, mely számba az ügyvédek is befoglalta, kiknek az akkori magyar törvénykezés tekervényei és ezer kibúvói közt a jövedelem és vagyonszerzésre bő alkalom kínálkozott.

A polgári osztály a mult század végén vagyoniilag inkább hanyatlott. »Kevés köztük — úgymond Schwartner — a valódi gazdag. Egyetlen egynek sincs 15.000 forint biztos jövedelme s csak fölöttébb kevesen viszik föl 4—5000 frtra. Legnagyobb részük szegény, gyakran el is van adósodva. Különösen a felső-magyarországi városok keresete és vagyonsága szemmel láthatólag csökkent, a pusztító luxus pedig emelkedett. A nagyatyai vagyonnak, ha itt-ott némi maradványa akad, az unoka vagy nemes lesz, vagy a gazdag mamsell egy pénzszegény Herr von-nak nyújtja kezét, hogy mesterné asszony helyett tekintetes asszonynak hívják.« Az általános gazdasági okokon kívül, melyeket fönnebb kiemeltünk, az ilyen végzetes hibák akasztották meg a polgári osztály fejlődését. Legfőbb hibája azonban az volt, hogy a változott viszonyokhoz nem tudott alkalmazkodni, gyűlölte a szabad versenyt, mely kifejti az egyéni ügyességet és előrelátást, a csehrendszer korlátaitól várt védelmet magának. »A pesti kereskedők testülete — úgymond Marczali — még 1786-ban is folyamodott, hogy a kereskedők száma ne haladhassa meg a 60-at, ezek mind mutassák ki, hogy van bizonyos tőkékük, zsidót pedig egyáltalán ne fogadjanak be.« Ez a zsidógyűlölet erősen nyilatkozik azokban az emlékiratokban is, melyeket a nagyobb kereskedővárosok kereskedői 1802-ben az országos választmányhoz benyújtottak. »A valódi kereskedő üzleti szellemét — mondja a pozsonyi kereskedők testülete — nem szabad összezavarni

a zsidók elvetemült üzelmével; szem előtt tartandó, hogy a valódi kereskedő minden vállalatában nemcsak nyereséget, hanem becsületet is akar szerezni, és hogy neki üzletének kedvező menete s a dicsőség, hogy egy új kereskedelmi ágat indított meg, nagyobb örömet okoz, mint az az által szerzett pénz.« A fölterjesztés mint általánosan ismert tényt emeli ki a zsidóság kártékonyságát s különösen zokon veszi, hogy bérleteknél mindig legtöbbet ígérnek s mindennek az árát lenyomják. A pesti kereskedők testülete is egész sereg vádat zúdit a zsidók fejére, de már tesz különbséget a szegényebb, az úgynevezett batyus zsidók és a vagyonosabb zsidó-kereskedők közt, az utóbbiakra nézve hajlandó azt is megengedni, hogy a kereskedők rendjébe fölvétessenek. Nem is nélkülözhetette volna őket hazánk közgazdasága. Az akkori nehéz viszonyok közt szükség volt arra a szívós, ügyes, leleményes fajra, mely akkor még idegen elem volt ugyan, de idő multával jórészt összeforrt a nemzettel. Abban a gazdasági újjászületésben, melyet Széchenyi lángesze indított meg, nem csekély szerepe volt a zsidóságnak, mely mindinkább kezdte elfoglalni a régi, többnyire német származású városi polgárság helyét.

Mielőtt e kor gazdaságtörténetének vázlatos képét befejeznők, még egy intézményről kell megemlékeznünk, mely a tőkeképzésre, illetőleg a magánosok megtakarítására némi világot vet, hat-hét évtizeddel korábban, mint az első takarékpénztár működését megkezdte hazánkban.

Schwartner híres statisztikai munkájának egyik jegyzetében olvassuk: »Magyarországi tőkepénzesek, habár a szokásosnál kisebb kamat mellett, örömet helyezik el tőkéiket a magyar kir. udvari kamaránál. Ott a hitelpénztár állapota 1774. január 1-én 7,008.922 frt volt, 1782. végén már csak

5,157.663 frt ; a francia háborúk alatt körülbelül 22 millióra emelkedhetett.« Mindössze ennyi az, a mit nyomtatott kútfőnk ez intézményről említenek, Mende Bódog úr azonban az ezredévi kiállítás érdekében tett kutatásai alkalmával a közös pénzügyminiszterium levéltárában érdekes adatokra talált, melyeket az ő szíveségéből szintén közlök.

Az 1772. november 15-én kelt királyi leirat, mely a hitelpénztár felállítását elrendeli, az intézménynek kettős czélt tűz ki: egyik az államhitel szükségletének kielégítése, a másik alkalmas módot nyújtani a magyar tőkepénzeseknek tőkéik gyümölcsöző elhelyezésére. A hitelpénztár 1773-ban állíttatott fel a m. kir. udvari kamara kebelében, de a következő évben már külön választott a kamarai pénztártól. Egy hitelügyi bizottság felügyelete alatt állt, mely a kamara elnökéből, al-elnökéből, a pénztári igazgatóból és egy fogalmazóból alakult.

A hitel főpénztáron kívül országszerte fiókok szolgáltak a betétek elfogadására, melyek állománya 1775. október végén már 7,012.059 frtot tett. A főrangú és vagyonosabb polgári osztály nagyobb betéteiből gyűlt össze ez összeg. Ott szerepel e betevők közt gróf Schönborn Ervin, báró Trenk, Ditrich Sándor 50—50 ezer forinttal, gróf Nádasdy Mihály 40 ezer, Mitterbacher Johanna 32 ezer, gróf Sonau Alajos 9 ezer, Trummer örökösei 10 ezer, özvegy Pálffy Vilhelmina grófnő 2 ezer forinttal. Magánosokon kívül hatóságok és alapítványok is éltek ezzel a pénzhelyezési móddal, így többek közt a tanulmányi alap. A hitelpénztár a betétekért 5, $4\frac{1}{2}$, 4 és $3\frac{1}{2}\%$ -os kötvényeket állított ki. A begyűlt összegek az állam szükségletére fordíttattak, de 1776. december 4-én kelt leiratával Mária Terézia megengedte, hogy a mennyiben a pénztár állapota engedi, magánosok is kaphassanak belőle kölcsönt.

A hitelpénztár betéteinek állapotát a század első évétől fogva a következő kimutatás tünteti fel:

1801. július 1-én	22,057.082	frt
1802. október végén	23,060.974	»
1803. » »	22,639.371	»
1804. » »	22,668.990	»
1806. » »	22,936.743	»
1810. » »	22,676.626	»
1812. » »	23,115.725	»
1813. » »	23,114.797	»
1814. » »	23,114.697	»
1815. » »	23,116.012	»
1818. » »	21,219.528	»
1819. » »	21,177.520	»

Méltán feltűnik a betétek összegének magassága s ellentétben látszik állni azzal, a mit hazánk tőkeszegénységéről említettünk; de nem szabad felednünk, hogy a kimutatott két évtized éppen a papírpénzkorszakra esik, midőn a bankó-czédulák és előlegezési jegyek özöne árasztotta el hazánkat. Az elértéktelenedés a betéteket sem kímélte meg s 1811-ben a kormány a hitelpénztár betéteinek kamatlábát $2\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{4}$, 2 és $1\frac{3}{4}\%$ -ra szállította le. A devalvácziónak hitelügyünk szempontjából oly szomorú történetét azonban a következő fejezetben fogjuk előadni.

II. RÉGI HITELTÖRVÉNYEK ÉS PÉNZRENDSZER. AZ ELSŐ PAPIRPÉNZKORSZAK. NEMZETI ÉBREDÉS.

Hazánkban a terménygazdaság uralma mellett a hitel csak nagyon alárendelt szerepet játszhatott. Láttuk az okokat, melyek a gazdasági haladást megbénították s nagyon sokáig késleltették az átmenetelt magasabb fejlődési fokra; de nem említettük a hitel legfőbb akadályát, a czélszerű hitel-törvények hiányát. Már maguk az ősi intézmények, melyekkel a rendi társadalom körülbástyázza magát, nehéz akadályai voltak a hitelnek, de inkább csak az ingatlan vagyponra nézve, ellenben a kereskedelmi hitel terjedésének a törvénykezés lassúsága, bizonytalansága állta útját.

Ha végigtekintünk a mult században s a jelen század első tizedeiben hozott országos törvényeken, feltűnik a nagy meddőség s a kicsinyesség ezen a téren. Hol a hitelező érdeke nem talál kellő jogvédelmet s a kölcsönadott tőke nincs biztosságban, ott felburjánzik az uzsora, melyet tiltó rendeletekkel megakadályozni hasztalan törekvés. Mégis legelső hiteltörvényünk az uzsorások megfékezéséről szól. Az 1715. évi LI. t.-cikk törvényes kamatul hat perczentet állapítván meg, nemcsak a kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is kívánja sujtani az uzsorásokat. Ismétli ezt az 1723. évi CXX. t.-cikk; de hogy mily eredménytelenül, legjobban tanusítja az uzsoravétség megfenyítéséről szóló

1802. évi XXI. t.-cikk, mely azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy az uzsoravétség, a fennálló törvények daczára, napról-napra jobban elhatalmasodik.

Az uzsorások szolgálatkészsége — mondja egy névtelen kis munka, mely 1790 táján jelent meg — mindenkinek pénzt szerezni, a ki arra szorúl, leirhatatlan; mert ebből igen nagy hasznot húznak, megfogják az idegent, nyakára kötik magukat s a ki szolgálatukkal él, örülhet, ha felét megkapja annak a tőkének, melyért lekötötte magát. Különösen a nemes úrfiak jutnak az uzsorások karmai közé s ez már sok tekintélyes család romlását okozta. Schwartner is fölemlíti, hogy az üzletemberek, ha meggazdagodnak, gyakran nagyon korán felhagynak a productiv munkával, szép csöndesen uzsoráskodnak.

Az uzsoratörvénynél jótékonyabb volt az 1723. évi LIII. törvényczikk, mely a könyvkivonati eljárást (processus auszugalis) honosította meg. Ez elrendeli, hogy minden kereskedő és üzér rendes, szabályszerű kereskedelmi könyvet tartson, bevezetve abba minden követelését és tartozását. A törvény továbbá kimondta, hogy a kereskedő a hitelre vásárló vevőktől kívánja meg az átvétel alkalmával a szerződés vagy számla aláírását, vagy ha ez nem történik, a számlát egy év leforgása alatt a jegyzővel vagy más hiteles személylyel hitelesíttesse. Azonkívül szabályozta a törvény a kereskedelmi könyvekkel való bizonyítást. A törvény mintegy indokolásul előrebocsátja, hogy ez intézkedésekre azért van szükség, mert némely kisebb kereskedők, különösen a kiknek szabályszerű kereskedelmi könyvük nincs, különféle visszaélésekre vetemednek. Régi törvényeink szelleméhez híven itt is első sorban az adós érdeke tartatik szem előtt, a hitelező másodsorba szorul;

de azért kétségtelen, hogy az 1723. évi LIII. törvénycikk még nagyobb hasznára vált a hitelezőnek, vagyis ez esetben a kereskedelemnek. Bár a kereskedők részéről még később is merülnek fel panaszok, így a pesti kereskedők testülete az országos választmányhoz 1802-ben benyújtott emlékiratában kéri, hogy a bolti adósságoknál állapíttassék meg a végső határidő, a meddig a kereskedő kamat nélkül tartozik hitelezni s azontúl az adós a törvényes kamat megfizetésére szoríttassék. A határidő megállapításánál azonban figyelembe kívánja vétetni, hogy a kereskedők némely áruknál hat, másoknál csak három havi hitelt élveznek.

A kivonati eljárás életbeléptetése a hitelnek csak utolsó láncszemét szabályozta, midőn az áru a kereskedő kezéből a fogyasztóba, vagy legjobb esetben a nagykereskedőből a kiskereskedőbe ment. A hitelnek éppen a legproductivabb alkalmazása azonban, mely az árúk forgását már akkor kezdi kísérni és fokozni, midőn azok az őstermelőtől a kereskedő vagy gyáros kezébe mennek, az által nem nyert semmi támogatást.

A kereskedői hitel megerősítésére váltótörvényre és váltótörvénytörvényekre lett volna szükség. Belátták ezta kereskedelmi körök már a múlt században. »A hitelt Magyarországon — írják az országos választmányhoz intézett fölterjesztésükben — nagyon megszorítja a hosszadalmas peres eljárás s a lassú igazságszolgáltatás. Ez a lassúság magán emberre nem oly hátrányos, mint a kereskedőre. Minden vállalatát nagyon meggyöngíti az a körülmény, hogy nem számíthat biztosan künn lévő pénzének beszedésére. Nagyon szükséges volna ezért egy saját bíróságot állítani fel, mely semmi mással nem foglalkoznék, csupán kereskedelmi ügyekkel s e tekintetben gyors igazságot szolgáltatna.« A váltó-

törvénykezés életbeléptetése II. József alatt közel állt a megvalósításhoz; de csak Fiumében állíttatott fel 1789-ben egy kereskedelmi és váltótörvényszék, az anyaországnak még egy fél századig kellett várnia e nagyfontosságú intézményre.

A váltótörvényszék hiányát egyes helyi intézményekkel igyekeztek pótolni. Így Pest városában a városi törvényszék minden országos vásár alkalmával vásári bírósággá alakult, fölvette a belföldieknek és az idegeneknek mindenmű kereskedelmi ügyletre vonatkozó panaszait s sommás úton igazságot szolgáltatott. II. József, ki a törvénykezésben egyöntetűséget akart létrehozni s a váltótörvényszék gyors életbeléptetését célozta, 1787-ben megszüntette ezt a vásári bíróságot, a kereskedelem nagy kárára. De halála után ismét működni kezd e kivételes törvényszék s még századunkban is találkozunk vele.

Azok a közgazdasági reformok, melyeket II. József, mint absolut uralkodó, saját elhatározásából akart életbeléptetni s melyek ép azért a nemzetnek oly szívós ellenállásával találkoztak, halála után mint általánosan érzett szükség kezdenek fölmerülni. Így volt ez a váltótörvénnyel is. Az 1790-iki országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmány már javaslatba hozta a váltótörvény életbeléptetését, sőt ki is dolgozott egy munkálatot; csak hogy a gyakorlati megoldás nagyon nehéz volt. Biztosítani akarták a nemesség számára is a váltóképességet; de az ősiség és egész birtokjogunk a legélesebb ellentétben állt a váltótörvény alapelveivel. Addig is tehát, míg a hazai viszonyoknak megfelelő váltótörvény alkottatik, az 1792. évi XVII. t.-czikk kimondta, hogy mindazok, kik adásvevés alkalmával vagy valamely üzlet végett váltóleveleket bocsátanak ki, vagy szerződéseket kötnek s magokat közvetlenül az örökös

tartományok váltótörvényszékének alávetik, vagy a fizetést az örökös tartományok bizonyos meghatározott helyén ígérk, vagy az örökös tartományok váltótörvényszékei elébe tartozó kereskedővel üzleti társaságba lépnek, valamint azok is, kik saját bíróságukról való lemondás mellett idegen bíróság elismerésével kötnek kölcsönt, ama bíróság előtt tartoznak állani, melyet maguknak kötelezvényükben kikötöttek s az ilyenek ellen hozott ítéleteket Magyarországnak s kapcsolt részeinek bíróságai a magyar kir. kancellária útján kiadandó megkereső levelek mellett végrehajtani tartoznak.

De a törvény nem felejtkezik meg az adósok védelméről sem s nemcsak azt mondja ki, hogy gyermekek, kiskorúak, atyai hatalom alatt állók s kik semmi vagyonnal nem birnak, jogérvényes kötelezvényt nem állíthatnak ki, hanem azt is kimondja, hogy harmadik személynek hazai törvényeink értelmében való joga rövidséget nem szenvedhet; hogy az ingatlanokra vezetendő végrehajtás csak birói zálogot létesít; hogy ellenállásnak is legyen helye, ha az ellenálló biró előtt igazolja, hogy személyben vagy tárgyban tévedés forog fenn s hogy e végrehajtásról a vármegye is kellőleg értesíttessék.

Önként értetődik, hogy az ismertetett törvény, mely, a mint maga is világosan kifejezte, csak szükségpótló volt addig, míg a törvényhozás bővebben nem intézkedik: győkeres javulást a hitelviszonyok terén nem idézett elő. Nem szűnik a panasz, hogy nincs hitel; a nagy- és kiskereskedés, mert készpénzzel kell üzni, nagy tőkét igényel. Tanulmányosak e tekintetben a pozsonyi, pesti, budai és győri kereskedők testületeinek az országos választmányhoz 1802-ben benyújtott emlékiratai. A pesti kereskedők panaszkodnak, hogy a hazai kereskedő nem részesül elég becsülésben s

a bizalom hiánya miatt nagyobb vállalataihoz nem tud tőkéket szerezni. Ha a tőkepénzesnek egyáltalán nincs módjában pénzét másképen elhelyezni, rendesen csak akkor elég jó neki a kereskedő. »Hitelünk külföldön eddig egészen korlátolt volt, — így szól többek közt a budai kereskedők felirata. — Hitel a kereskedés lelke s gyakran szükségesebb, mint a készpénz. Nincs czélszerűbb eszköz az annyira szükséges hitel létesítésére, mint a váltótörvénykezés behozatala.« A haladás legfőbb eszközét mind a négy város kereskedői ebben látják. »E nélkül — mondja a győriek felirata — egy ország kereskedése sohasem virágozhatik s a külföld pénze s gazdagsága sohasem folyhat be hazánkba.« — A négy felirat között a legalaposabb a pesti kereskedőké, ebben az országos választmány által kidolgozott váltótörvénytervezetnek nagyon érdekes és tanulságos bírálatát találjuk.

A pénzrendszer is nagyon közel érinti a hitelt. A jó pénz forgása táplálja, ellenben a rossz és változó értékű pénz megzsibbasztja azt. A magyar aranypénzek Róbert Károlytól kezdve, ki, florenczi mintára, először veretett ilyeneket, nagyon hiresek voltak. Anyaguk egyike volt a legtisztábbnak, súlyuk a legváltozatlanabbnak. Száz év alatt sem anyaguk finomsága, sem súlyuk nem változott s ennél fogva nemcsak nagyon keresettek valának, hanem Németországban értékmérőül is szolgáltak a többi aranyakra nézve. Róbert Károly liliomos aranyának súlya, a mint a fenmaradt darabok után meg lehet határozni, 3.4487 és 3.5925 gramm, finomsága pedig 953 és 986 ezredrész közt váltakozott.

A mohácsi vész után a pénz- és érmetügy terén is általánossá vált a zavar és fejtelenség, az országos pénz belső tartalma

megromlott s azonkívül napirenden voltak a pénzhamisítások. A XVI. és XVII. század országgyűlései folyvást kénytelenek foglalkozni ezzel a közforgalmat megrontó zavaros helyzettel, a nélkül, hogy a bajokat orvosolni tudnák. Nem sikerült ez a XVIII. században sem, daczára, hogy akkor már visszatért az országnak oly régóta nélkülözött belső nyugalma s megkezdődött a modern Magyarország kiépülése.

Az 1723. évi LXVIII. t.-cikk a pénzek egyformaságáról s általános érvényű forgásáról intézkedik, hogy elejét vegye a vevőre és eladóra egyaránt káros zavaroknak, melyeket a különböző értékű kisebb pénzek forgása és az a körülmény idézett elő, hogy némely pénzt egyik helyen elfogadtak, máshol visszautasítottak. A törvény ennél fogva kimondja, hogy mindennemű pénz az országban és kapcsolt részeiben egyenlő folyóértékkel birjon s egy forint mindenütt száz dénárral, egy garas pedig öt dénárral számíttassék. Az 1729. évi XIV. törvénycikk ismétli ezt az intézkedést, a magyar királyi helytartóságra bizván, hogy őrkdjék a pénzek egyformasága fölött. Hogy rendezett viszonyokat ez a törvény sem tudott teremteni, mutatja az 1807. évi XXII. törvénycikk, melynek ide vonatkozó intézkedése szóról-szóra így hangzik: »Elháritandó jövőre az üzletek megkárosodását, mely a különböző pénzzámlálási módok folytán az ország némely, kivált felső részében történni szokott, továbbá megkönnyítendő az üzletet és közkereskedést, megállapittatik: hogy a pénzzámlálás egyformasága, a rénsi forintok segítségével, általánosan behozatván, másféle forintok mindenütt megszüntettetnek. Az áthágókat és törvény ellen cselekvőket pedig az illető törvényhatóságok tettök minőségéhez képest fenyítsék.« A conventiós pénzlábat tehát ez a törvény jelenti ki először törvényes fizetési eszköznek

Magyarországban, bár az tényleg mindjárt életbelépte után hazánkban is meghonosodott.

A conventiós pénzlábat Ferencz német-római császár, Mária Terézia férje léptette életbe 1748-ban, s miután 1753-ban szerződészerűleg Bajorország is elfogadta, akkor nyerte az említett nevet. E pénzláb szerint egy kölni márka finom ezüsből 20 frtot, illetőleg $13\frac{1}{3}$ birodalmi tallért vertek s az arany értékviszonya az ezüsthöz $1 : 14\frac{11}{72}$ -ben állapítottatott meg. A conventiós, vagy a mint nálunk nevezték, rénes vagy német forint, 20 garasból s egy garas 3 krajczárból, egy forint tehát 60 krajczárból állott.

Az eredeti kölni márka súlya $233\cdot8123$ gramm, a bécsi márkaé pedig $260\cdot644$ gramm volt; 5 bécsi márka tehát 6 kölni márkával volt egyenlő. A régi pénzverésnél használt súlyrendszer ismertetésül meg kell még emlitenünk, hogy egy márka finom arany 24 karátot s egy karát 12 szemert tartalmazott; egy márka finom ezüst pedig 16 latot s egy lat 18 szemert. Tehát úgy egy arany, mint egy ezüst márkában 288 szemer foglaltatott.

Magyarországban három pénzverde működött, egy Kőrmöcbányán, egy Gyulafehérvárott és egy Nagybányán. Azonkívül Szomolnokon rézpénzt vertek és sok rézlemezt gyártottak. Mária Terézia uralkodásának elején rézpénz még nem forgott hazánkban s a kisebb pénznemek elégtelensége zsiibasztólag hatott a forgalomra; különösen nagy csapás volt a szegényebb népre; ezért az 1741. évi XXXII. törvényczikk a morva garasok, vagy köznyelven félpolturások forgalmát törvényesíti, valamint kimondja, hogy ő királyi Felsége kegyelmesen gondoskodni fog kellő mennyiségű garasok, polturák és dénárok veretéséről.

A mult század vége felé a következő pénznemek voltak Magyarországon forgalomban:

Arany pénzek:

souverain d'or	= 13 frt 20 kr.
fél souverain d'or	= 6 » 40 »
kettős arany	= 9 » — »
körmöczi arany	= 7 » 30 »

Ezüst pénzek:

egész species-tallérok	= 2 » — »
fél species-tallérok	= 1 » — »
negyed species-tallérok	= — » 30 »
húsz krajczárosok	= — » 20 »
tizenhét krajczárosok	= — » 17 »

Ezüst váltópénzek:

tizenkét krajczárosok	= 12 kr.
tizesek	= 10 »
hét krajczárosok	= 7 »
hatosok	= 6 »
öt krajczárosok	= 5 »
garasok	= 3 »

Réz váltópénzek:

hat fillérek	= 1½ »
egy krajczárosok	= 1 »
fél krajczárok	= ½ »
fillérek (batkák)	= ¼ »

Voltak azonkívül képzeleti pénzek, ilyenek:

a *paraszt forint* a Szepességen, egyenlő 49½ krajczárral, vagy 33 poltúrával;

a *magyar* vagy *kurta* forint, egyenlő 33½ poltúrával vagy 50 krajczárral, 20 conventiós forintnak tehát 24 magyar forint felelt meg;

a *vondás forint*, mely három máriással, vagyis 51 krajczárral volt egyenlő. Különösen szarvasmarha-kereskedésben volt divatos s csak e század elején szorították ki az 1 forintos bankócédulák;

végre ilyen képzeleti pénz volt az *ort*, egyenlő $\frac{1}{4}$ parasztforinttal s rendszeren 12 krajczárjával számíttatott. Különösen a szepességi vászonkereskedésben használtatott.

Az 1807. évi XXII. törvénycikk, a mint említettük, mindezeket a számításokat eltörülte, de azért a mindennapi életből még sem tudta kiküszöbölni. Még a jelen század első tizedeiben is divatos volt e képzeleti pénzekkel való számítás, csak a *vonás forintra* jegyzi meg Fényes Elek 1842-ben megjelent statisztikájában, hogy jelenleg (a negyvenes évek elején) kevéssé van divatban.

A fentebb elősorolt pénznemek közül néhány, nálunk is vert pénznemre kissé részletesebben ki kell térnünk. A körmőczi aranyak 23 karát 9 szemer (989 ezredrész) finomságban verettek s ezekből $67\frac{3}{4}$ darab ment egy durva s $68\frac{2}{5}$ egy finom kölni márkára. Az 1754-től kezdve vert species-tallérok finomsága 13 lat és 4 szemer (826 ezredrész) volt s $8\frac{1}{3}$ darab ment egy durva s $10\frac{1}{12}$ darab egy finom kölni márkára; ezek máriásoknak vagy egyszerűen talléroknek is neveztettek. Az 1769-től fogva vert 20 krajczáros darabok 9 lat 6 szemer (583 ezredrész) finomsággal birtak. Az egész és félforintosok (fél és negyed species-tallérok) 14 latos (875 ezredrész finom) ezüstműl, a 17 krajczárosok 8 lat 10 szemer (535 ezredrész) finomságú, a 7 krajczárosok 6 lat 8 szemer (403 ezredrész), végre a polturák 3 lat 14 szemer (236 ezredrész) finomságú ezüstműl verettek.

A magyar és osztrák pénzverdénél a mult század utolsó tizedétől kezdve 33 év alatt kiverő arany- és ezüstpénzek összegét a következő számok mutatják:

Év	Arany	Ezüst
1791—1800-ban --- --- ---	21,756.214 frt.	166,478.174 frt.
1812-ben --- --- ---	1,154.826 »	5,177.926 »
1813-ban --- --- ---	1,322.509 »	6,741.215 »

Év	Arany	Ezüst
1814-ben --- --- ---	989.563 frt	2,371.333 frt
1817-ben --- --- ---	1,682,094 »	2,596,619 »
1820-ban --- --- ---	1,859.553 »	6,088.992 »
1821-ben --- --- ---	1,863.823 »	3,590.992 »
1822-ben --- --- ---	1,830.100 »	3,166.123 »

Az ércpénz, ily nagymennyiségű veretése daczára, e század elején csaknem egészen eltűnt a forgalomból; Schwartner 1809-ben megjelent statisztikájában, midőn a csengő ércpénz ismertetéséhez ér, azt mondja, hogy azt a kevés ércpénzt, a mi Magyarországon itt-ott még előfordul, inkább csak az emlékezet okáért sorolja fel. Ebben a korban oly ritka volt már az ércpénz Magyarországon, mint a fehér holló; kiszivta a sok háború s teljesen kiszorította a bankópénz özöne.

Papirpénzt Mária Terézia bocsátott ki először 1762-ben, 12 millió forint értékben, s ez összeg II. József alatt 20 millióra emelkedett. Ezek az úgynevezett bankóczédulák 5, 10, 25, 100, 500 és 1000 forintos jegyekben bocsáttattak ki s feliratuk azt a biztosítást tartalmazta, hogy Magyarország, a cseh és osztrák örökös tartományok valamennyi adó-, kamarai- és bankpénztáránál készpénz gyanánt elfogadtatnak. A bankóczédulák ezen biztosításnál, valamint kényelmességüknél fogva nagyon keresettek voltak s készpénz gyanánt teljes névértékben forogtak. Midőn azonban a francia háborúk következtében az állami szükségletek oly szédítő rohamossággal emelkedtek, hogy azokat a monarchia népeinek példátlan áldozatkészsége fedezni nem tudta, nagyobb kölcsönök kérésére pedig alig lehetett gondolni: a kormány ráment a végzetes lejtőre s a bankóczédulák mértéktelen kibocsátásával igyekezett segíteni az állam szorult helyzetén. A bankóczédulák mennyisége rohamosan

nőtt. 1797-ben ércpénzre való beváltásuk már felfüggesztetett s elfogadásuk magánosok fizetéseinél is kötelezővé tétetett; de a közönség bizalma még ennek daczára sem rendült meg s névértéküket a forgalomban egész 1799-ig megtartották. Ekkor megkezdődött elértéktelenedésük s minden árucikk árának felszökése és pedig ép abban az arányban, a mint a lavinaszerűleg növekedő bankótömeg szaporodott.

A bankócédulák mennyiségét és árfolyamát conventiós pénzben kifejezve, 1796-tól 1811-ig, vagyis azon időpontig, midőn váltójegyekkel (Einlösungsschein) cseréltettek ki, a következő számok tüntetik fel:

Év	Az ezüst- pénz árfolyama	A bankó- cédulák állománya	A forgalomban volt bankócédulák állománya
1796	100 ¹ / ₄	99.75	46,825.925 forint
1797	102	98.03	74,228.960 »
1798	101	99.00	91,861.965 »
1799	107	93.46	141,018.640 »
1800	115	86.96	200,948.588 »
1801	116	86.20	262,030.092 »
1802	120	83.33	337,172.339 »
1803	133	75.19	339,167.676 »
1804	135	74.07	337,665.610 »
1805	146	68.49	377,126.245 »
1806 nov.	175	57.14	449,793.361 »
1807 »	202	49.50	487,560.915 »
1808 »	222	45.04	524,239.979 »
1809 július	315	31.74	650,922.945 »
1810 január	469	21.32	864,724.438 »
1810 június	495	25.32	942,170.786 »
1810 október	552	18.11	994,986.170 »
1811 márczius	833	12.00	1.060,798.000 »

Sőt az utóbbi időszakban néha 1000—1200 frt bankócéduláért is alig lehetett 100 frt ércpénzt kapni. Az elértéktelenedett papírpénz nagy tömegéhez járult még a szintén roppant mennyiségben vert réz váltópénz tömege. 1795-től 1805-ig 177,650.707 frt összegű ezüst váltópénzt

verték s ennél a pénzverési nyereség meghaladta a 70 millió forintot. Még inkább károsodott a közönség a réz váltópénzen, melynél az anyag értéke, még az akkori magas rézárak mellett is, alig jöhetett számba. A kivert rézpénzek mennyisége következő volt:

1791-től 1800-ig	---	---	---	---	9,371.958	frt	30	kr.
1800-tól 1805-ig	---	---	---	---	62,131.000	»	—	»
1809-ben	---	---	---	---	16,080.000	»	—	»
1810-ben	---	---	---	---	19,224.749	»	24	»
összesen...					106,807.707	frt	54	kr.

Az 1806-tól 1808-ig kivert rézpénz mennyiségéről nincsenek adatok; de kétségtelen, hogy a rézpénz kibocsátása a hiányzó három évben sem szünetelt s becslések szerint az ezen időszak alatt kibocsátott rézpénz névértéke meghaladta a 130 millió forintot.

Tetézte még a bajt a bankóczédulák hamisítása. Franciaország egy pár városában nagy mennyiségben gyártották a hamis bankóczédulákat, melyek az új francia tartományokban, Olaszországban és az egész Németországban széltére forogtak s onnan Ferencz császár országaiba is befolytak.

Az elértéktelenedett pénznek ez az özöne a forgalomban és vagyoni viszonyokban iszonyú felfordulást és zavart idézett elő. Magyarországnak a bankóczédulákhoz jogilag semmi köze sem volt ugyan, de a gyakorlati életben épúgy viseltük a súlyos pénzügyi válság minden hátrányát, mint az örökös tartományok népei. Hozzávetőleg sem lehet megállapítani, hogy a bankóczédulák értékvesztéséből mennyi esett Magyarországra, de bizonyára jelentékeny rész, mert az osztrák kereskedők, midőn nyersterményeinket megvásárolták, rendesen bankóczédulákkal fizettek s a mennyire a forgalmi viszonyok engedték, igyekeztek a bankópénz áradatát Magyarországra terelni.

A papírpénz hatását társadalmi életünkre érdekesen írja le az egykorú Csaplovics: »Az emberek hozzászoktak nagy összegekkel számítani. Hol előbb krajczárokról és garasokról volt szó, ott később csak forintokról beszéltek. Minden megdrágult. A korábban fölébredt nemzeti érzés kihűlni látszott s helyét az önzés foglalta el. A nép a papírpénz bősége mellett mind több szükségletet kezdett megismerni. A fényűzés hatalmasan terjedt. Ezüst kanalakat előbb csak a gazdag nemesség asztalán lehetett látni, azóta a polgároknál is ezüst készletek díszítik nemcsak az asztalt, hanem az éjjeli szekrényt is. Az elnyűhetetlenül készült ősi bútorok mindenütt új, elegáns, tükörsíma, fényezett bútoroknak engedtek helyet, melyeknek egy vízcepp is megárt. Az emberek lakhelyei mintegy varázsütésre többé-kevésbbé pompás palotákká változtak át. A gyémánt függők szemmel láthatólag szaporodtak. Arany zsebórák, korábban ritkák, mint a fehér holló, közönséges jószággá váltak s most nem ritkaság, hogy még a szolgák is órát viselnek. A polgári társadalomban sietett mindenki elhagyni a maga tulajdonképeni helyét s megragadva a jólélés általános szédelgésétől, oly magas helyet foglalt el, a melyen, minthogy a régi rend visszatérni látszik, nem sokáig tarthatja magát. Ebben az időben a címekórság is befészkelte magát; egy fokkal mindenkit magasabban titulálunk.

»Azonban a népesség nem minden osztályának volt alkalma annyi pénzt szerezni, a mennyi szükséges volt arra, hogy a fényűzésben el ne maradjon; s ezek nemcsak tevékenységüket igyekeztek fokozni, hanem mindenféle furfangos fogásokhoz, csaláshoz, lopáshoz, adósságcsináláshoz folyamodtak, hogy bevételeiket szaporítsák. Legrosszabb helyzete volt a fix fizetésből élők népes osztályának és a szegénységnek.

Mindkét osztály valóban sanyarú szükségét szenvedett, míg a többiek tobzódtak. A jótékony egyensúly egészen fölbillent.«

A papírpénz-korszak nagy mértékben előmozdította a vagyon egyenlőtlen megoszlását és az uzsorát. Különösen a pénzváltók úztek iszonyú zsarolást a bankóczédulák felváltásánál, melyre az adófizető nép rá volt utalva, mint-hogy az adót sokaig csak ércpénzben fogadták el. Nagy volt a szegény nép megkárosodása az értékét veszített rézpénznek újjal vagy apró papírpénz-jegyekkel való becserélésénél is; nemcsak azért, mert a régi pénz, névértékének rendesen csak kétharmadában szedetett be, hanem azért is, mert a beváltásra csak kevés hely jelöltetett ki s nagyon rövid határidő engedtetett, úgy, hogy a forgalomból kivont rézpénz egy része mindig a közönség nyakán veszett.

De súlyosan érezték az üzleti körök is az értéktelen pénz forgásával járó bajokat. Már 1802. június havában a pozsonyi kereskedők testülete az országos bizottmányhoz intézett fölterjesztésében így ír: »Ő Felsége legalázatosabban megkérendő, hogy az országot, mihelyt csak lehet, lássa el elegendő mennyiségben conventiós pénzzel, a papírpénzt pedig, valamint az ezüst- és rézváltópénzt helyezze azzal helyes arányba; mert a jó pénz hiánya s a csekély tartalmú ércpénz és a papírpénz mértéktelen fölöslege a váltó-árfolyamra oly jelentékeny befolyást gyakorol, hogy annak szabálytalansága valamennyi iparágban, de különösen a kereskedelemben nagy rendetlenségeket idéz elő. A teljes tartalmú pénznek ez a hosszas kimaradása az államnak minden külföldön eszközlendő fizetésnél mérhetetlen veszteséget okoz.«

A rendek, abból az elavult középkori felfogásból indulva

ki, hogy az országgyűlések jogát csak az adó és a subsidiumok megszavazása képezi, ellenben ezeken kívül az összes állami pénzügyek kezelése oly királyi jog, melybe a rendeknek beleszólásuk nincs, nem tápláltak közjogi aggályokat a miatt, hogy az uralkodó a hatalma alá tartozó többi országokban papírpénzt bocsátott ki s azt hazánkban is forgalomba hozta. Csak az 1802. évi országgyűlés ébred a veszély tudatára, melyet a bankóczédulák mértéktelen kibocsátása a gazdasági és vagyoni viszonyokra mért. Hangosabban nyilatkoznak a panaszok az 1807-ik évi országgyűlés fölterjesztésében. Az ország erejét a bankóczédulák meggyöngítették, pedig azokban Magyarországnak része nincs s azokért kezességet nem is vállal. Minden ércpénz és nemes fém kifolyt az országból; a bankóczédulák becse szállt, ellenben mindennek az ára felszökött. Kéri a királyt, hogy a bankóczédulák és értéktelen rézpénz kibocsátását szüntesse meg, gondoskodjék jó pénz forgalomba bocsátásáról s a kereskedés akadályait hárítsa el, hogy az ország a szenvedett veszteséget kiheverhesse.

A királyi leiratok ígértek mindent, a nélkül, hogy az ígéreteknek bármilyen eredményük lett volna. Érezte a kormány is a pénzügyi zavar roppant bajait, de tehetetlenül állt az óriási feladattal szemben s a mi a baj orvoslására történt, az inkább a fejjetlen kapkodás bélyegét viselte magán. Végre az 1811. február 20-án kelt pénzügyi patens kimondá a devalvációt, a mely már 1806-ban is komolyan szóban forgott.

A patens értelmében a bankóczédulák névértékük ötöd-résztére szállítottak le oly módon, hogy 1812. január végéig abban az értékarányban váltójegyekkel (Einlösungscheine) cseréltessenek be s a forgalomból teljesen kivonassanak.

A váltójegyek maximalis összege a forgalomban volt bankócédulák ötödrészeiben, vagyis 212,159.750 forintban állapítatott meg. Ez új papírpénz külön értéket, úgynevezett bécsi értéket képezett s jövőre minden üzletet, a meghatározott pénznemre szóló szerződések kivételével, ebben az értékben kellett kötni.

1811. márczius 15-étől mindennemű adók, vámok, illetékek ily váltójegyekben, vagy a bankócédulák ötszörös összegével voltak fizetendők, ettől fogva az összes fizetési egyének ugyanígy nyerték fizetéseiket.

Egyidejűleg a rézváltópénz értéke is leszállított a váltójegyekhez való következő értékarányban: a 30 krajczárosok 6 krajczárra, a 15 krajczárosok 3, a 3 krajczárosok $\frac{3}{5}$, az 1 krajczárosok $\frac{1}{5}$ krajczárra. A 6, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ krajczáros darabok 1811. márczius 15-én egészen kivonattak a forgalomból. Végre az állami adósságok kamatai is felére szállítottak le.

A pénzviszonyok ily erőszakos átalakítása, mely különben csak a szerencsétlen pénzügyi kezelés által előidézett tényleges viszonyok szentesítése volt, a közhitelt egészen megrendíté s a magánosok szerződési viszonyait teljesen összekúsálta. Hogy az általános fejtetlen zavarból, mely a pereskedések egész raját zúditotta volna fel, némi kiigazodás legyen, az 1812. augusztus 1-én kibocsátott pátens kimondta, hogy minden pénzbeli szerződés, mely 1799 előttről kelt, az új papírpénzjegyek ugyanannyi névértékével egyenlítettessék ki, akár aranyban vagy ezüstben, akár bankócédulában kötöttet, kivéve, ha a pénznem határozottan megjelöltetett, a melyben a fizetésnek történnie kellett. Az 1799 után keletkezett tartozások kiegyenlítésére nézve egy skálát állapított meg, mely 1799 januártól 1811

márcziusáig havonként kimutatta a bankóczéduláknak a conventiós ezüstpénzhez mért arányát. Az egyes évek január, július és deczember havában ez az árfolyam következőleg alakult:

Év	Ezüst-árfolyam bankóczédulákban		
	január- ban	július- ban	deczem- berben
1799-ben	103	106	113
1800-ban	113	115	118
1801-ben	116	116	117
1802-ben	119	120	128
1803-ban	130	132	133
1804-ben	134	135	132
1805-ben	133	132	149
1806-ban	147	184	184
1807-ben	190	197	203
1808-ban	204	242	222
1809-ben	221	315	405
1810-ben	469	405	500
1811-ben	500	—	—

Az 1811. február 20-ika után kelt szerződésekről a patens úgy intézkedett, hogy minden tartozás az új váltópénzben teljes névérték szerint egyenlítettessék ki. Minden kötelezvényt, mely más intézkedést tartalmaz, eleve érvénytelennek nyilvánított; lehetőleg biztosítani kívánván ez által, az új váltójegyeket az árfolyamcsökkenéstől.

A patensek roppant izgalmat és visszahatást keltettek Magyarországon, nemcsak az anyagi károsodás miatt, hanem azért is, mert az önkényes kormányintézkedések által Magyarország alkotmányát látták megtámadva; szenvedélyesen folyt le az 1811. és 1812. évi országgyűlés s a vármegyék csak vonakodva hajtották végre a kormány rendeleteit. Itt látjuk csiráit annak a feszült viszonynak nemzet és uralkodó közt, mely a minden életet és haladást megdermesztő absolutismus 13 éves uralmát hozta Magyarország nyakára.

1812-ben ismét kitört a háború s új hitelforrásokról kellett gondoskodni. Az osztrák kormány újra a megszokott legkényelmesebb eszközhöz, a papírpénz kibocsátásához fordult; minthogy azonban a bankóczédulák beváltására kinevezett bizottság eskü alatt tartozott őrködni, hogy a váltójegyek száma nem szaporittatik, az 1813. ápril 16-án és május 7-én kelt patensek alapján egy új papírpénz bocsáttatott ki, az ugynevezett előlegezési jegyek (Anticipationsscheine). Ezek értéke a váltójegyekkel egyenlőnek vétetett s 2, 5, 10 és 20 forintos jegyekben 45 millió forint bocsáttatott ki. Ez volt a kezdet, de ettől fogva a papírpénz ismét rohamosan szaporodott.

A váltójegyek a kormány minden erőfeszítése daczára sem tudták névértéküket a conventiós pénzzel szemben fenntartani s kezdettől fogva disagióval forogtak. Árfolyamuk 1812-ben 73-on állt, de még inkább leszállt, a mint megkezdődött az előlegezési jegyek kibocsátása:

Év	Árfolyam	A váltó- és előlegezési jegyek összege
1813-ban	54.65	295,588.020 frt
1814-ben	43.86	457,612.790 »
1815-ben	28.49	610,065.930 »
1816-ban	30.49	688,715.920 »
1817-ben	30.03	528,714.320 »

A napoleoni háborúk bevégződése után elodázhatatlanná vált a zavaros pénzügyek rendezése - s az értékét vesztett papírpénz bevonása. Ez utóbbira az 1816. június 1-én és 1817. július 25-én kelt patensek két utat jelöltek meg:

Elsőször a papírpénz közvetlen beváltását, úgy, hogy annak két hetedrésze conventiós pénzzel vagy az ezzel egyenértékű bankjegyekkel, öt hetedrésze pedig 1⁰/₀-os kamatozó államkötvényekkel cseréltessek ki. 140 frt névértékű papírpénz-jegyért tehát kapott mindenki 100 forint 1⁰/₀-os állam-

adóssági kötvényt s 40 forint conventiós ezüstpénzt vagy bankjegyet.

A másik mód az akkor alapított bank részvényeire való befizetésben állt. Az új bank minden részvényeért ugyanis 1000 frtot papírpénzben, 100 frtot pedig conventiós pénzben kellett befizetni. Az előbbi kamatozó államkötvényekkel pótoltatván, megsemmisítettett, az utóbbi pedig a banknak tényleges alaptőkéjét képezte.

A bank jegyeiből 100 frtnak 250 frt váltópénz felelt meg. A váltójegyek tehát, melyeket az állam 1811-ben teljes ezüstértékben ígért beváltani, névértékük két ötödrészére szálltak le. Ez volt a második devalváció s a kinek egykor 100 forintja volt bankóczédulákban, annak a kétszeri devalváció folytán nem maradt többje 8 forintjánál.

De bármily nagy anyagi veszteséggel járt e másodszori devalváció, meg volt az az eredménye, hogy a zavart pénzügyek végre rendeztettek s ezzel megszűntek a békés gazdasági fejlődés akadályai. A papírpénz beváltása a felállított bank segélyével zavartalanul folyt. Ebben a banknak nem csekély érdeme volt, de minthogy a bank alaptőkéjének egy tekintélyes része állami kötvényekből állt, a bank jegyeinek hitele szorosan összeforrt az állami pénzügyekkel, a mely természetellenes állapot már eleve magában rejtette a későbbi veszélyek csiráját.

A hosszú háborúkra végre hosszú béke következett. Ilyenkor heverik ki a népek a szenvedett veszteségeket. Nálunk is sok volt a gyógyítani való seb, kipótolni való veszteség. Hogy azonban a nemzet organismusa gyorsan leküzdje a bajokat, ahhoz eleven vérkeringés kell s nálunk a kormányhatalom önkénye egészen megzsibbasztotta a gazdasági és a közéletet. A szent szövetség reactionarius szelleme ólomsúly gyanánt

nehezedett a continens nemzeteire s mi, a kik fölött tényleg a hozzánk idegen s nemzeti érdekeink iránt ellenséges bécsi kormány tetszése uralkodott, kétszeresen éreztük a kedvezőtlen politikai; viszonyok nyomását; mert nemcsak a gondolat- és sajtószabadság sorvadt bilincsekben, hanem a külföld szellemi mozgalmától is teljesen elzárattunk, a korábbi gyarmati politika pedig teljes kiméletlenségében fentartatott. Ily külső nyomás azonban egy életerős nemzet fejlődését csak meglassíthatja, de megakasztani nem képes, nálunk is, bár lassú, de folytonos volt a haladás, anyagi gyarapodás, s a nemzet mintegy erőt gyűjtött a bekövetkezendő reform-korszakra.

Hosszú aléltság után, mint egykor II. József absoluticus intézkedései, 1823-ban is a kormány alkotmánytipró önkénye költé fel a nemzeti visszahatást, mely a törvénytelen rendeletekkel szemben a megyék ellenállásában nyilatkozott, s minthogy a hivatalos erőszak és megfélemlítés eredménytelennek bizonyult, az uralkodó, nem akarván szakadásig feszíteni a húrt, hosszú szünet után összehívta az országgyűlést.

Az 1825-iki országgyűléssel új korszak kezdődik hazánk történetében. A közszellem és nemzeti érzés, mint 1790-ben, újra magasan lobogott, s nem is aludt el, míg hazánk politikai és gazdasági újjászületését ki nem küzdötte. Ezuttal nemzet és kormány szerepet cseréltek. Mária Terézia és II. József felvilágosodott absolutismusa a középkori hűbéri eszmék és rendi kiváltságok ellenében igyekezett megvalósítani a szabadelvű reformokat. De megtört az igyekezet a politikai nemzet, a nemesség szívós ellenállásán, mely rendi kiváltságainak megszűnésében az alkotmány megrendülését látta. Most a nemzetből indult ki a reformok utáni

vágy, de az újkor szabadelvű eszméinek bajnokai nemcsak a régi rend makacs hiveivel találták szemben magukat, hanem a kormány nyal s annak kész szolgájával, az aulicus főrendi többséggel. Megvan e fordulatnak a maga természetes magyarázata. A francia forradalom és ennek borzalmai, melyek egész Európát lángba borították, úgy az uralkodóban, mint az udvari körökben a legnagyobb idegenkedést idézték elő minden szabadelvű mozgalommal szemben s a legridegebb conservativismus jutott uralomra, mely legkevésbé sem volt hajlandó a régi aristokratikus rendi társadalom alapjait demokratikus alapokkal cserélni fel. Ellenben a nemzet legjobbjai, kik európai műveltségükkel magasabb álláspontból szemlélték hazánk sorsát, kezdték belátni, hogy a régi korhadt intézmények nem biztosítékai többé, hanem akadályai nemzetiségünk kifejlésének s ha nem hallgatunk a haladó kor intő szavára, nemzetünkre lassú enyészet, dics-telen haldoklás vár. Ezek az eszmék a politikai nemzet nagy tömegét eleinte még nem hatották át, az ellenzék csak a sérelmi politikát irta zászlajára; de a hivek és nagyok kis csoportja, mint a kelesztő kovász, utóljára is előidézte azt a nemes erjedést, mely a rendi társadalom széthulló darabjaiból valódi nemzetet alkotott.

A nagyok legnagyobbja, a sivatagban bújdosó nemzet Mózes, gróf Széchenyi István volt. Mióta első fellépésével, 1825-ben, megvetette alapját a magyar tudományos akadémiának, kettős cél vezette folyvást működését: Magyarországot vagyonossá és műveltté akarta tenni. Nem tartozik tárgyunkhoz gróf Széchenyi reformátori pályájának vázolása, csak annyiban érinthetjük, a mennyiben hitelügyünk történetével összefüggésben áll.

Széchenyi éles szeme legott fölismerete, hogy közgazdasági

életünk legnagyobb baja az, hogy tőkeszegénységben szenved, s mint a hogy az elgyengült szervezetben szaporítani kell a vért s gyorsabbá kell tenni forgását: épp úgy a a törvényhozásnak és társadalomnak azon kell igyekeznie, hogy minél több tőke folyjon be hazánkba, a heverő tőkék pedig lépjenek közgazdaságunk szolgálatába. Azért választja első korszakalkotó munkája címéül a »*Hitel*«-t, mert ettől reméli közgazdasági életünk újjászületését s mert a hitel hiányát tekinti minden erkölcsi romlottság s lelki elaljasodás egyik főokául. Széchenyi tehát a sérelmi politikától pozitív alkotásokra fordítja figyelmét. Nem sokat törődik a közjogi kérdésekkel, tudja, hogy a fődolog, a nemzet magánjogi és társadalmi átalakulása, ha ez sikerül, a közjogi reformok érett gyümölcseként hullanak a nemzet ölébe. Számol az adott viszonyokkal, a kormánynyal jó lábon akar állni, hogy az akadályokat ne gördítsen tervei elé. Még a több, mint félszázad óta állandó sérelmet képezett igazságtalan vámrendszer megtámadásától is óvakodik; bebizonyítja, hogy így is boldogulhatunk. A külforgalomnál sokkal fontosabb a belforgalom; igyekezzünk itt benn minél jobban kifejteni gazdasági erőinket s lehetőleg emelni a befogyasztást.

De annál erősebben támadja meg avult intézményeinket. »*Hitel*« című munkájában a magyar gazda boldogulásának főakadályai gyanánt a következőket sorolja fel s ostorozza maró gúnnyal és kérlelhetetlen logikával: az egyetértés és hitel híját, a legelők, fajzás és birtokok osztatlanságát, a czeheket, limitatiót, robotot és dézsmát. Az egyetértés híja alatt Széchenyi a társulási hajlam hiányát értette. Ez okozza, úgymond, hogy hazánk jó részét víz borítja, posvány fedi,

hogy a föld gyomrában fekvő legnagyobb kincs, a vas és kőszén csak kis mennyiségben jön világra. Ezért mindjárt az 1825-iki országgyűlés kezdetén Pozsonyban egy clubbot alakított a gondolatközlés és eszmesúrlódás végett, mely az országgyűlés végén Pestre helyezve át »Nemzeti kaszinó«-vá alakult. Így létesült szintén Széchenyi kezdeményezésére 1826-ban Pozsonyban a »Pályafutási társaság«, mely 1828-ban már Pesten »Lótenyésztési társaság«-gá fejlődött s később »Országos gazdasági egyesület«-té nőtte ki magát.

Gróf Széchenyi nem hiába fektetett oly nagy súlyt az eszmesúrlódásra, valóban nagy szükség volt a nézetek tisztulására s a korlátolt szűk látkör kitágítására. Jellemzők Kölcsey következő szavai, melyeket az 1832-iki pozsonyi országgyűlés alkalmával egy társas összejövetel után jegyzett naplójába: »Széchenyi sok szépet mondott a proprietás jó következtéseiről; az alkotmányi jogoknak az egész népre kiterjesztéséről; majd a Pest és Buda közt épülendő hidról szólt s a dunai hajózásra újlag készülő két gőzhajóról. Az emberek nem nagyon látszottak őt érteni. Semmi! Ember, mint gyermek előbb szavakat hall, azután ideákat tanul s a maga periódján keresztülmenvén, végre tetterre is emelkedik. Így volt ez másutt s így leszen nálunk is.«

Az új eszmék befogadását nemcsak azok ismeretlensége gátolta, hanem a megrögzött előítéletek is, melyek különösen közgazdasági kérdésekben nagyon általánosak voltak. A hitel közgazdasági fontosságáról csak a kereskedőknek s néhány európai műveltségű férfinak volt fogalma, de maga az értelmiség, a jogász nemzet mit sem tudott róla. Acsády Sándornak »*Magános magyar törvény*« című munkája, mely 1827-ben jelent meg s népszerű alakjánál fogva (kérdések és feleletekben tárgyalta a magyar magánjogot) az akkori

fiatal jogász nemzedéknek felkapott tankönyvül szolgált, erre a kérdésre: »Mi a kölcsön magyar törvény szerint?« így felel: »Oly uzsorás szerződés, melynek erejével a vele-élés által elfogyasztható vagyon nem ingyen, hanem bizonyos bérért adatik által, p. o. 100 forint, esztendei használatra 6 forintért.« Ha az »uzsorás szerződés« kifejezésnek az akkori terminologia szerint különös jelentőséget nem tulajdonítunk is, de érdekes az a jegyzet, melylyel e definitiót kíséri: »Régenten a magyarok minden kölcsönt ingyen, bér nélkül adtak egymásnak; de ma már a számos köztük lakó idegen nemzetbeliek régi hitelőket elrontván, akár ingyen, akár irás nélkül, kivált pénzkölcsönzés, ritkán történik; eltanulták a zsidóktól, görögöktől az uzsora vételt, kik mindenkor uzsora mellett kölcsönöztek s mivel gyakran igen nagy uzsorát vettek, a törvény azért határozta száztól hat forintot vehetni, mi már ma kamatnak neveztetik; uzsorának pedig az mondatik, ha valaki száztól hatnál többet zsarol.«

Csak úgy tudjuk kellőleg méltányolni Széchenyi reformátori működését, ha tekintetbe vesszük a mostoha viszonyokat, melyek közt élt s hogy a nemzet nagy tömege mily kevésbé volt akkor még előkészítve a reformokra. De Széchenyi éleslátása és rendkívüli gyakorlati érzéke mindig ki tudta választani a célra vezető legalkalmasabb eszközöket s a vállalkozásait követő siker az eleven példa erejével hatott. Az általa felköltött társulás a szétforgácsolt erőket mind több és több téren egyesíté, a felvilágosult reformszellem pedig egymás után oszlatta el az előítéleteket és balvéleményeket. Csak át kell lapoznunk törvénytárunkat 1832-től 1848-ig s nyomról-nyomra kísérhetjük a reformeszmék folytonos térfoglalását, daczára annak a számtalan akadálnak, melyet a kormány a törvényhozás működése elé gördített.

Legsürgősebb feladat volt véget vetni annak a sok százados igazságtalanságnak, mely az ország legnépesebb osztályát, a jobbágyokat jognélküli állapotra kárhóztatta s a mely lassanként az ország összes terheit az ő vállukra tolt. De éppen itt kellett az új eszméknek a legtöbb elfogultsággal és ellenállással megküzdeniök. Az 1826-iki országgyűlésen szóba került a jobbágytelkeket mivelő kis nemesség megadóztatásának kérdése, de ekkor még maga Nagy Pál is felszólalt a nemesi kiváltságok sérthetlensége mellett, csak a jobbágyokkal szemben napirenden levő visszaélések megszüntetését sürgeté, éppen az ősi alkotmány érdekében. Az országgyűlés azonban végzésileg kimondá, hogy az országgyűlés végén írja össze egy bizottság az összes nemesi kézen levő jobbágytelkeket, melyeket a nemések három év leforgása alatt vagy elhagyni tartoznak, vagy adót fizetni a haszonélvezetért. Ez volt az első rés a nemesség adómentességén, mely következményeiben azért vált nagy horderejűvé, mert az adó alá került kis nemesség érdektársává lett az adózó népnek s mint ilyen segítette diadalra juttatni a közteherviselés elvét. Az 1832/36-diki országgyűlés munkásságának javarészét az urbéri kérdések foglalták el s nem kevesebb, mint tiz törvényczikk (1836 : IV—XIII. törvényczikkek) intézkedik a jobbágyok és jobbágytelkek jogviszonyairól.

Hosszú, szenvedélyes viták eredménye volt az új urbéri törvényjavaslat s számos üzenetváltást tett szükségessé a rendek és főrendek között, míg végre 1833. november 19-én fölterjesztetett a király elé; de szentesítést csak a polgári engedményeket tartalmazó rész nyert. Ez is becses vívmány volt. Nemcsak a szabadköltözés biztosított a jobbágyok számára, hanem az is megengedett, hogy a telekre fordított költségeket és javításokat, a jobbágyi állomány haszon-

vételével együtt, saját földesurát és a helybeli közbirtokosokat kivéve, bárkinek eladhassa. Megállapítá a törvény a telek haszonélvezetén kívül a jobbágyot illető hasznokat, s ebből a szempontból intézkedik az irtványokról, jobbágyközségek bormérési jogáról, pálinkafőzésről, legeltetésről, fajzásról, makkoltatásról, nádlásról, húsvágásról, boltnyitásról.

Mindennemű önkénynek elejét veendő a jobbágyi tartozások pontosan megállapítottak, az úrbéri kötésekről szóló 1836 : VIII. törvénycikk pedig már az örökváltságot is lehetővé tette s a szabadföld nagy elve számos esetben tényleg válósággá vált. Nagy haladás volt az úriszék korszerű szabályozása, de még nagyobb, hogy a nem nemesek azontúl, még ha földesúri hatalom alatt álltak is, bárki ellen saját személyükben perlekedhettek.

Az 1840. évi VIII. törvénycikk a jobbágyok örökösödéséről szintén egy további lépés a megkezdett irányban; a nagy reformmű betetőzése azonban az 1847—48-iki örökké emlékezetes országgyűlés elévülhetetlen dicsőségét képezi. A törvénycikkek egész sorozata alkottatott (VIII—XIII. és XV. törvénycikkek), melyek az elavult feudális intézmények ledöntésével megvetették alapját a modern Magyarországnak. Kimondatott a közteherviselés, megszüntetettek az úrbéren alapuló mindennemű szolgálatok, valamint a dézsma és pénzbeli fizetések; szabályoztatott a tagosítás, legeljelkülönítés és fajzás végleges rendezése; a földesúri hatóság megszüntetett; kimondatott a földtehermentesítés országos költségen, a papi tized megszüntetett, az ősiség eltöröltetett. Így dőltek le az akadályok, melyeket az avatottak már rég óta a gazdasági életet megtermékenyítő hitel legfőbb gátjai gyanánt tekintettek.

De 1832 után termékeny volt a törvényhozás tevékenysége az anyagi haladás előmozdítása körül is. Már rég a köztudatba ment át, hogy nemcsak a bécsi kormány ellenes vámpolitikája, hanem közlekedési eszközeink fejletlensége is nagy mértékben akadályozza Magyarország gazdasági felvirágzását. Nyerstermelő ország kétszeresen érzi a szállítás nehézségéből folyó hátrányokat. Jól tudta ezt tapasztalásból nemcsak a kereskedelem, hanem a kiváltságos osztály is hazánkban s talán épen ezért ezen a téren volt leginkább előkészítve a reformokra. Még egy külső lökés is hozzájárult a belső okokhoz. Ebben az időszakban kezdtek épülni a vasutak Európában s Ausztria is megmozdult, s a bécs-bochniai vasút (Ferdinand császár vasút) építésével az a veszély fenyegette Magyarországot, hogy az olcsóbb vasuti szállítás mellett Galícia ki fogja szorítani az osztrák tartományokból Magyarország nyersterményeit. Így jött létre az 1836. évi XXV. törvényczikk, az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról, mely tizenhárom fontos útvonalat jelöl ki s úgy magánosoknak, mint társaságoknak, kik ez irányokban vasutat vagy csatornát építenek, biztosítja a szükséges területre a kisajátítási jogot s különféle állami kedvezményeket helyez kilátásba. A következő törvényczikk (1836 : XXVI.) Buda és Pest között egy állandó hid építéséről gondoskodik, melynek alapján a kirendelt országos választmány megköti báró Sina Györggyel a szerződést. E szerződést az 1840. évi XXXIX. törvényczikk czikkelyezi be. Ugyanez az országgyűlés intézkedik a Duna s egyéb folyamok szabályozásáról (1840 : IV. t.-czikk), a vizekről és csatornákról (1840 : X. t.-czikk), a Dunát a Tiszával összekötő csatornáról (1840 : XXXVIII. t.-czikk). Az 1840 : XL. t.-czikk pedig az 1836 : XXV. t.-czikkben

megjelölt útirányt megtoldja egygyel, a Bécsből Magyarországon keresztül Triesztig vezető vasuti vonallal.

Tudjuk, hogy a sok szép terv közül csak kevés valósult meg; de a melyek megvalósultak, mély nyomokat hagytak gazdasági fejlődésünkben. Kiépült a pompás hid a két testvér-főváros között, rést törve a nemesi kiváltságokon (a nemes ember a lánczhidon fizetett először vámot) s egyszersmind hathatós eszközévé válván a gyorsan emelkedő Budapest fejlődésének. Gróf Széchenyi reformatori terveiben fontos szerep jutott a már egységesnek álmódott testvér fővárosnak, melyet ő találóan nevezett el az ország szívének. Ezt akarta a vagyonosság, művelődés s nemzeti eszmék góczpontjává tenni, tudván, hogy az innen kisugárzó központi erő sokkal jobban biztosíthatja nemzeti fejlődésünket, mint a fel-fellobbanó, hol elalvó, de nemzeti eszmények megvalósítására képtelen megyei élet.

Az ifjú Budapest e korban hatalmasan fejlődött. Az 1836-iki nagy árviz megakasztotta ugyan a század eleje óta egyre fokozódó fejlődését, de a katasztrófa után annál szebben kelt ki romjaiból s népessége is még rohamosabban szaporodott. A lakosság ugyanis 1799-től 1820-ig évenként még csak 1.02⁰/o-kal szaporodott, 1810—1821-ig 2.76, 1821—1831-ig 3.07⁰/o-kal, 1831-től 1841-ig a nagy árviz következtében az évi átlagos szaporodás nem tett többet 0.4⁰/o-nál, a következő évtizedben azonban 6.61⁰/o-ra szökkent, a melyhez hasonló aránynyal azóta sem találkozunk.

A két testvér főváros különösen Pest ipari és kereskedelmi fontossága e korban nőttön-nőtt. Fényes Elek 1847-ben a pesti kézművesek számát 7694-re teszi. Az itteni gyárak közül főlemlit egy nagyszerű czukorfinomitót, egy 400—450 munkással dolgozó s öt kisebb selyemgyárat, nyolcz nevezetesebb

gyapjú-, pamut-és félselyemszövetgyárat, két csontlisztgyárat, a Pesti József-hengermalmot, 10 szivar-, 2 vegyészeti, 3 bőr-, 3 kocsi-, 1 viasz-, 1 stearingyertya-, 2 posztó-, 2 pakfong-, 6 gépgyárat, mellőzve a számos szesz-, olaj- és eczetgyárat. Budán a gyáralapító társaság egy nagyszerű fémgyárat rendezett be; volt azonkívül ott kocsigyár, gépgyár, szarugomb- és fémgyár, a kézművesek száma pedig 1113-ra rúgott, kik közül a timárok, keztyűsök és óráskok váltak ki. Fényes a kisebb-nagyobb kereskedők számát Budán 114-re becstüli, Pesten többre teszi 2000-nél. Ez utóbbiak közt 189 nagykereskedőt s 378 különféle kereskedőházat említ.

A nagykereskedő-házak nemcsak az árúkereskedésben fejtettek ki élénk tevékenységet, hanem a kereskedelmi hitelnek is ők voltak főforrásai. A Budán 1842-ben megjelent »Handels und Gewerbs-Almanach« Pesten 55 nagykereskedő-házat sorol fel s ezek közül 18-nál azt is megjegyzi, hogy bank- és váltóüzlettel is foglalkozik. E szám azonban távolról sem mutatja a tényleges állapotot, több nagykereskedőnél, kinek hatalmas bankár-üzlete volt, pl. Ullmann Móricznál hiányzik a megjelölés.

Bizvást elmondhatjuk, hogy a budapesti nagykereskedők túlnyomó része egyúttal bankárüzlettel is foglalkozott.

A hazai kereskedelem függetlenítésének nem jelentéktelen eszköze volt az 1831. márczius 1-én megnyílt pesti kereskedelmi csarnok. Belépti-jegy mellett nemcsak kereskedők járhattak ide, hanem bárki, mert az intézmény célja épen az volt, hogy a hazai termesztek és kereskedők, az eladók és vevők itt találkozhassanak s adásvevési szerződéseket köthessenek.

Lassankint a kereskedelem belső és külső akadályai is kezdtek eltűnedezni. Közutaink állapota ugyan nem javult,

mert a só felemelt árából befolyó csekély összeg a meglevő utak fentartására sem volt elég, nemhogy új utak építésére telt volna belőle; de e korban már nálunk is feltűnt az új idők hatalmas közlekedési eszköze, a vasut. Vasutépítésre már 1836-ban alakult két consortium. Mindkettő forgalmunk főirányára, az Ausztriával való összeköttetésre fektette a főszűlyt, csakhogy a míg az egyik a Duna jobb-, a másik a Duna balpartján akarta vezetni a vasuti vonalat. E két consortium sokáig megzsibbasztotta egymás működését s csak egy évtized múlva nyílt meg hazánkban az első gőzmozdony-vasut. 1846. július 1-én adatott át a közforgalomnak a központi vasut pest-váczi szakasza, 1847. szeptember 1-én a pest-szolnoki vonalrész; 1848. augusztus 20-án a marchegg-pozsonyi vonal is készen állott, 1847. augusztus 20-án pedig a Soprontól Katzelsdorfig terjedő vasutat nyitotta meg egy magyar földbirtokosokból alakult társulat.

A vasutak azonban csak e korszak vége felé éreztették hatásukat; ellenben a Dunán megnyílt gőzhajózás már 1830-tól kezdve nagy mértékben elősegítette külkereskedelmi forgalmunk fejlődését. Ez évben alakult meg a szabaddalmazott dunagőzhajózási társaság, mely ha alapítását nem is, de felvirágzását Széchenyinek köszöni. Ő volt, a ki számos hazai és külföldi főurat megnyert a vállalat támogatására s ez által lehetővé tette, hogy a társaság, mely csak egy hajóval kezdte meg működését, számos új hajót építhessen; ő volt, ki a Vaskapun a hajózás számára utat nyitott az Aldunára. 1840-ben a dunagőzhajózási társaság már nemcsak Ausztriával való forgalmunkat közvetítette, hanem rendes hajózást tartott fenn a levantei kikötőkkel is.

A negyvenes években külkereskedelmi forgalmunk nagy-mértékben emelkedett. 1825-ben behozatalunk értéke még

csak 37.⁶⁶ millió forint volt, kivitelünké 45.74 millió, 1845-ben ellenben behozatalunk már 68.⁵¹, kivitelünk pedig 71.74 millió forint értéket képviselt. Az emelkedés túlnyomó része az Ausztriával való forgalomra esik ugyan, de a külfölddel való kereskedelmi összeköttetésünk is élénkebbé vált. Különösen hazai terményeink találtak ekkor már kissé könnyebben utat az Ausztrián kívüli külföldre. 1825-ben Magyarország kivitele a különböző külföldi államokba még csak 5.³⁰ millió forintot tett, 1845-ben ellenben 11.⁸⁷ milliót. De ekkor is kivitelünk Ausztriába 59.⁸⁶ millió forintba rúgott, összes kivitelünknek 83.4⁰/0-ára. Behozatalunk a külföldi államokból húsz év alatt 10.⁶⁹ millióról 13.⁷⁸ millióra emelkedett. Az osztrák védvamos politika itt útját vágta a nagyobb lendületnek, míg hazai terményeink kivitele legalább részben fölszabadult azon súlyos bilincsek alól, melyek a múlt század óta oly nehéz akadályait képezték. Ez adatok szerint összes árúmérlegünk 3.2 millió forinttal activ lett volna. Ha egyes alkatrészeit tekintjük, a külföldi államokkal szemben 1.9 millióval passiv, Ausztriával szemben ellenben 5.1 millióval activ. Fényes Elek azonban kétségbe vonja a hivatalos adatok megbízhatóságát, szerinte Ausztriából is nagyobb értéket hoztunk be, mint a mennyit oda kivittünk. Az bizonyos, hogy Magyarország az osztrák iparnak már ekkor is nagy fogyasztója volt, saját iparunk távolról sem volt képes kielégíteni a belfogyasztást. A védjegyleti mozgalmak sem változtattak a helyzeten, bár nem annyira ettől, mint gazdasági és egész közéletünk fölpezsdülésétől támogatva, a hazai ipar, főleg a gyáripár e korban némi előmenetelt tett. A társadalmi és magánjogi átalakulás, melyért Széchenyi küzdött, elősegítette, gyorsította a gazdasági átalakulást is.

A hűbériség ledöntésén, a jogegyenlőség megvalósításán s az anyagi haladás előmozdításán fáradó reformtörekvések közvetve a hitel emelésén is munkáltak, de találunk e korban már oly törvényhozási intézkedéseket is, melyek közvetlenül szolgáltak a hitelviszonyok javítására. Nem gazdasági elmara-dottságunk, nem tőkeszegénységünk okozta, hogy hazánk a jótékony hitelt oly sokáig nélkülözni volt kénytelen, hanem hiteltörvényeink hiánya, a lassú, tekervényes, ezer kibuvót engedő törvénykezés, mely mindig csak az adós javát tartotta szem előtt s szemet hunyt a hitelező megrontása előtt, bár nem akarva, ezzel éppen annyit ártott az adósnak, mint a hitelezőnek.

Hogy mennyire bizonytalan volt nálunk a hitel, Széchenyi lángbetűkkel sütötte korának homlokára. »Nem szegényebb-e nálunk a becsületes tőkepénzes — úgymond »*Hitel*« című munkájában — mint természet szerint lennie kellene? Az országban minden van, a mi hitelt adhatna, fekvő jószág, ház, marha, gabona, bor stb. De ő vagyonát nem állithatja ezen alapokra, hanem fővényre, vagy hogy jobban mondjam, levegőre állítani kénytelen. Ha körülnéző s óvakodó, eszten-deig is elhever ládájában tőkéje s ez által nem gyarapodik s végre oly érzéssel ereszti pénzét más kezébe, mint valaha Mongolfier veszedelmes hajóját levegőnek, bizonyosan nem tudván, látja-e azt még valaha, vagy legalább hírét hallja-e még egykor!

»Végre minekutána minden észbeli erőltetés s vizsgálattal — melyekkel a circulus quadraturáját ki lehetne találni — pénzét úgynevezett bátorságos helyre tette le, sokszor már egy pár év után azt tapasztalja, hogy se pénze tőkéjét, se kamatját többé nem látja, de minden ember által dús capitalistának tartatik s igen szigorú s fővény hirre kap,

ha pénzét — mely tulajdonkép nem övé s melyet soha nem is lát — nem költi se felebaráti segedelmére s a közjó előmozdítása végett nem ad, nem áldozik. Ha minden boszút s mérget s még ezek mellett a pörben elköltendő pénzt tekintjük s számba vesszük, nekem legalább tréfán kívül úgy látszik, hogy tizszer boldogabb az, kinek semmi tőke-pénze nincs, mint a ki ilyforma tőkepénzt, azaz csak annak emlékeztét birja. Ha pedig a pénzes ember nem szerfelett nagy scrupulista, nem könnyebben lesz-e helyzetetésünkben uzsorássá, mint másutt?« Széchenyi tehát megmutatja az éremnek mind a két oldalát, nyiltan kimondja, hogy a hitelezők rendszeres kijátszása egyenesen megdrágítja a hitelt s szinte mesterségesen csinálja az uzsorát, mely ellen törvényes tilalmakkal küzdeni hiú erőlködés. A rossz hitel-törvények azonban más irányban is károsan hatnak, előmozdítják a könnyelmű adósságcsinálást. »Ha pénzbeli törvényeink — mondja idézett munkájában — oly szorosok s kemények volnának, hogy az adós minden bizonynnyal előre tudná, majd megveszik rövid úton rajtam, a mivel tartozom, akár vagyonomon, akár bőrömön, kételkedni sem lehet, hogy más érzéssel írná nevét a hitelező levél alá, mint ma teszi.«

Széchenyi ennél fogva szigorú hiteltörvényeket kíván; nem mindig az adóst kell legyezgetni, éppen az adós érdekében szükséges a hitelező követeléseinek minél nagyobb biztonsága. Erősen kikel az uzsoratorvény ellen. »A pénz kamatját — úgymond — törvény sohasem határozhatja el; mert az annak engedelmeskedők az által játszásk ki azt, hogy pénzeiket ki nem adják, az engedetlenek pedig az által, hogy kamatjaikat még magasbra emelik, mert a hipoteca ingadozó létét az antirationalis törvény még ingadozóbbá teszi; minek következtében éppen a törvény szüli, vagy legalább

neveli azon bajt, melynek gátolására ki van gondolva: s ekkép káros, mert a pénzt kirekeszti a keringésből; haszontalan, mert senki nem törődik vele; nevetséges, mert effectusa olyan, mint egy a patikában elhibázott gyógyszer következése, tudniillik éppen ellenkező; s végre azon nyomorult törvények sorába való, melyek néha-néha egyest eltapodástól s végpusztulástól megmentenek, a reakciónak örök törvénye szerint minden órában ezrek nyomorúságát szülik.«

Széchenyinek nem ily törvények kellenek, hanem szigorú, gyors, igazságos hiteltörvények s lelkesen harczol a váltó-jog életbeléptetése mellett. Kimutatja, hogy ez nem áll ellentétben a nemesi előjogokkal, hivatkozik többek közt az 1792. évi XVII. törvényczikkre, mely megengedi, hogy a magyar nemes »külső országi ausztriai cambiale forumnak is alája vetheti magát s ottan elmarasztaltathatik s az executio ellene penes compassum végre is hajtathatik«. Ha e mellett a nemesi szabadság — úgymond Széchenyi — csorbulást nem szenved, hogyan szenvedne csorbulást önhazánkban fellálitandó cambio mercantilís (váltó-kereskedelmi) bíróság által? A nélkül, hogy jogi fejtegetésekbe bonyolódnék, pár találó szóval jelöli meg a jó hiteltörvény kellékét. »A pénzbeli hitel vagy cambio-mercantile forum — váltó-kereskedelmi törvényszék — velejének, akármily módosításokkal legyen is alkotva, minden esetre annak kell lenni, hogy: először a pör sebesen folyjon; másodszor az ítélet után mindjárt kezét lehessen tenni a vagyponra s birtokra, mely annyiba adassék, a mennyit az valóságosan s nem képzeletben meg is ér, azaz a mennyiért tüstént dobra üthetni; s ne is lehessen az ítélet végrehajtását ellenállással s egyéb késleltető parancsokkal, vagy akár miféle nevezetű

pörorvosló menedékkal s módokkal — juridicum remediis — hátráltatni, vagy az exequált jószágot erővel visszafoglalni.«

Széchenyi 1830-ban írta ezt, de még egy egész évtizedig kellett az országnak az annyira nélkülözött váltótörvényre várni. Az 1832/36-iki országgyűlés azonban addig is, míg a hitel érdekében törvényhozásunk gyökeres reformot létesíthet, ideiglenes intézkedésekkel próbálta javítani a helyzetet s a hitelezést bosszantó régi lassú pörlekedési rendszerünk helyett szigorúbb jogszolgáltatást honosítani meg. Fontos e tekintetben az 1836: XV. törvenyzikk, a pénzbeli elmarasztalást magokban foglaló bírói ítéletek végrehajtása módjáról, mely mindjárt 1. §-ában kimondá, hogy »Minden pénzbeli bírói marasztalások jövődre oly módon fognak végrehajtatni, hogy a peres fél nem a marasztaltnak vagyona becsűár szerint átadása útján, hanem készpénzben elégíttessék ki«. Majd később: »Az árverés alá tartozó javakra nézve minden vételbeli elsőbbség megszűnik s általa az osztályosoknak vagy más elsőbbségi jussal bíró személyeknek előintése szükségtelenné válik. Az ily árverés útján szerzett ingó vagy polgári, nemkülönben úrbéri haszonvételi vagy más kiváltságos nem nemesi ingatlan javak előbbeni birtokosuk által többé ki nem válthatók. A nemesi ingatlan vagyon a legtöbbet ígérőnél bírói zálogképen marad.« Az akkor még fennállott ösiség nem engedte a helyes elv következetes keresztülvitelét, de nagyjából már ez a törvény megorvosolta azokat a visszasságokat, melyeket Széchenyi még *Stadiumjában* is oly eleven színekkel fest: »Sokszor az első helyen intabulált sem nyúlhat hús esztendei pörlekedés után a tőkéhez vagy annak kamataihoz; sok de patria bene meritis könnyen elbújhatik a sequestrum favori

alá; a kamat kamatja mindenesetre elvész s in executionem nem pénz, de önkény által assignált aequivalens s nem ritkán nihil valens mocsár, erdő etc. adatik át; végre ha átvesz is pénz helyett valami jószágot, abban csak úgy ül, mint a nyúl bátortalan fekhelyében, mert abból ötten minden pillanatban kiugraszthatja — s főképen ha nem nemes — az exequálnak rokona,¹ szomszédja, minden nemes, vagy a fiscus«.

Egyenesen a váltótörvényszék hiányát volt hivatva pótolni a vásári bíróságról szóló 1836: XVIII. törvenyzikk. Láttuk a közgazdasági állapotok ismertetésénél, mily nagy fontossággal bírtak nálunk a vásárok. A legtöbb kereskedelmi ügylet itt bonyolódott le, a bel- és külforgalom egyaránt ezeken összpontosult, sőt nemcsak az árúcsere történt a vásárokon, hanem a hitelügyletek is, tőkék kölcsönzése, kamatfizetés s a kölcsönök visszafizetése. Nevezetes volt e tekintetben Pesten a medárdnapi vásár, melynek nemzetközi jellege határozottan kidomborodott.

Kereskedelmi ügyekben tehát a gyors jogszolgáltatás főleg a vásárok alkalmával volt kívánatos s kereskedelmünk góczpontjának, Pestnek már a múlt században is volt vásári bírósága. Most e hasznos intézményt országos törvény általánosította; de biráskodását csak az országos és heti vásárokra s csakis a kereskedelmi ügyletekre szorította; különbséget tévén a vásári bíróság hatásköre tekintetében a szabad királyi, a rendezett tanácsú városok és a többi községek között. E bíróság felállítása ismét egy lépés volt a törvény előtti egyenlőség felé, mert a törvény kimondá, hogy: »a nemesek, ha nem bejegyzett kereskedők is, mihelyest életmódjuknál fogva valóságos kereskedők vagy mesteremberek, ezen viszonyból származó szövetségekre nézve a vásári bíró-

ság alá tartoznak, különben a nemesek csak akkor idéz-
tethetnek a vásári bíróság eleibe, ha annak magokat önként
alávetették. Az ítéletet a vesztes félnek helyben lévő s a
vásári hatóság alá tartozó javaiban nyomban követte a
végrehajtás; felelbbvitelnek a vásári bíróság ítélete ellen
nem volt helye, az elégedetlen fél a törvény rendes útjára
utaltatott.

A vásári bíróság előtt az eljárás szóbeli volt. Az 1836.
évi XX. törvényczikk a kisebb perekben szintén a szóbeli
eljárást honosította meg, mert a mint a törvény maga
mondja, a perköltségek gyakran túlhaladták a per tár-
gyának értékét. A szóbeli biráskodásnak a 60 frt értéket
meghaladó világos keresetekben volt helye s főleg a sze-
gényebb népre volt nagy jótétemény.

Az 1836. évi XX. törvényczikk 2. §-ában felsorolt ese-
tekben az 1840. évi XI. törvényczikk a szóbeli eljárást
200 frt erejéig kiterjesztette, sőt megengedte, hogy a hitelező
azon esetben, ha a tőkét felmondani nem akarja, a világos
adósság kamatjára 200 frtig szintén szóbeli per útján köve-
telhesse. Az 1840-dik országgyűlés a kamatok késedelmes
fizetését is külön törvénynyel óhajtotta megszüntetni.
»A kamatoknak rendes fizetését — mondja Deák Ferencz
Zala vármegyéhez intézett követjelentésében — gyakran
hosszú évek során elmellőzve az adósok, az által nemcsak
sok jólelkű hitelezők károsodnak, hanem számos alapít-
ványok is tetemes csorbulást szenvednek, mert a kamatoknak
évenkénti hasznát elvesztik, sőt épen a miatt nem állhatnak
fel biztosan olyan közhasznú intézetek, melyeknek gyara-
pítása az évenként pontosan fizetendő kamatok hasznára
vagyron számolva. Különösen érezhető volt nálunk ezen
hiány azért, mert törvénykezésünk rendszerénél fogva több

évek kellettek, a világos adósságoknak törvényes útoni behajtására s ha valamely pontosan nem fizető adósnak felmondattak is, a hitelező mégis elvesztette kamatjainak kamatját. Elhatároztuk tehát, hogy az elmulasztott kamatoknak kamatját is már előre lehessen követelni s ez által akartuk a hitelezőket biztosítani. De Ő Felsége javaslatunkat el nem fogadta s így e tárgyban törvényt alkotni nem lehetett.«

Az 1836-iki országgyűlés alkotásai közt meg kell még említenünk a *perek folyamatáról* szóló 1836. évi XLV. törvénycikket, mely a főtörvényszékeknél igyekezett keresztülvinni a perek gyorsabb elintézését.

Mindezen törvények lényegesen javították ugyan a helyzetet, de az ipar, kereskedés és hitel modern alapját csak az 1840. évi országgyűlés rakta le. Ime az idevágó törvények sorozata: váltótörvény (XV.), a kereskedőkről (XVI.), a gyárak jogviszonyairól (XVII.), a közkereseti társaságokról (XVIII.), a kereskedői testületekről és az alkuszokról (XIX.), a fuvarosokról (XX.), az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról (XXI.) és a csődületekről (XXII.) szóló törvények.

Nemcsak a régóta sürgetett kereskedelmi és váltótörvény született meg tehát, hanem a biztos hitel szempontjából ép oly fontos betáblázási és csődtörvény is. E kor törvényhozásának nem csekély dicsőségére válik, hogy a nem rég még alig ismert nehéz és bonyolult kérdésekről, mondhatni minden gyakorlati előiskolázás nélkül, a kor színvonalán álló törvényeket alkotott. Igaz, hogy ott állt mintául a jeles német váltó- és kereskedelmi törvénykönyv, s a kereskedelem és hitel nemzetközi jellege bizonyos fokig nemcsak megengedi, hanem egyenesen parancsolja a recipiálást, de azért

saját specialis viszonyainkat is tekintetbe kellett venni s ezek kellő méltánylata nem csekély óvatosságot és tapintatot kívánt.

A magyar váltótörvény félszázados vajudás után jött létre. Már az 1791. évi LXVII. t.-cikk kiküldött egy választmányt egy kereskedelmi és váltótörvénykönyv kidolgozása végett. E választmány már 1795-ben elvégezte munkáját, a mely azonban még meglehetősen kezdetleges munka volt s a pesti kereskedők grémiuma a választmányhoz terjesztett emlékiratában 1802-ben kimutatta a javaslatnak számos hiányát és tévedését. Az 1827. évi VIII. törvényczikk által kiküldött országos választmány megvizsgálta ezt a munkálatot s alapjában megváltoztatta.

E közben a váltójognak hazánkban már némi irodalma is támadt, mintegy mellékhajtása a jogi szakoktatásnak. Így Sáfár Imre, a kassai jogakadémia tanára irt egy munkát, melyet 1832-ben Stettner György (később Zádor György) magyarra fordítva is kiadott, figyelembe véve a magyar váltótörvényjavaslatot, valamint Beke Farkas győri jogakadémiai tanár kézirati váltójogát. Így készítette elő egyrészről az iskola és irodalom, másrészről a kereskedők gyakorlata a váltójog megismerését és népszerűsítését.

A váltótörvény, melyet a nemesi előjogok szempontjából sokáig makacsul elleneztek, valóban ismét egy jókora rést ütött a nemesi kiváltságokon. Senki sem volt ugyan kötelezve s így a nemesség sem, hogy váltókötelezettséget vállaljon, de ha vállalt — s ezt, ha kölcsönre szorult, bizony megtette — nem vonhatta ki magát a váltótörvényszék illetékessége alól, mely ítéleteiben semmibe sem vette a nemesi és ősiségi jogokat. Kétségtelen, hogy mint minden emberi intézményben, a váltótörvénykezésben is a jó a rosszal

vegyesen fordul elő s életbeléptetése, kivált eleinte, mikor az intézményt még nem ismerték eléggé, sok nemes családnak nagy károkat okozott. De ez inkább csak eleinte fordult elő; a kiváltságos osztály, okulva sorsosai kárán, több elővigyázattal, több óvatossággal nyúlt a kétélű fegyverhez. Különben is az egyesek romlása, kik elkényeztetve kiváltságaiktól, elmulasztották a kellő elővigyázatot, számba sem jöhetett a mellett a nagy közgazdasági haszon mellett, hogy a kereskedelmi hitel békója, mely iparunkra és kereskedelmünkre ólomsúly gyanánt nehezült, végre lehullott.

Deák Ferencz az 1840. évi országgyűlésről szóló követjelentésében részletesen szól a hozott váltótörvényről is. Hangsúlyozza, hogy a hitelnek és kereskedésnek, melyek nélkül hazánkban nemzet virágzó nem lehet, leghatalmasabb eszközei a váltók s legerősebb támaszai a váltótörvények. A magyar kereskedés csak a forgalomban volt készpénzre vala utalva, azt sem nem szaporithatta, sem forgását gyorsabbá nem tehetette. Érinti az akadályokat, melyek korábban a váltótörvény létrehozását gátolták, de végre ezek az akadályok megszűntek: »Városaink nevedektek — folytatja a követjelentés — kalmárok, tőzsérek, kereskedők szaporodtak, kézművesek jobbak és számosabbak, a mezei gazdálkodásnak minden ágaira gondosabb művelés fordítottatik, a szorgalomnak több ágai, melyek eddig ismerve nem valának, újabb jövedelemforrásokat nyitának, kényelmeink szaporitják szükségünket, ez ismét kettőzteti a munkásságot s így minden akadály, a mi a szorgalmat zsibbasztja s a kifejlődést gátolja, naponkint inkább érezhető lett s annak elhárítása mindinkább közszükséggé vált.

Ezen közszükség hozta létre a váltótörvénykönyvet,

melyet a jelen országgyűlésen készítettünk. Hatásai és következései bizonyosan hasznosak lesznek, mert emelik a hitelt, erőt és életet adnak a kereskedésnek s új ösztönt a szorgalomnak. De ne várjunk azoktól lehetetlent, ne higgyük, hogy ezen következtetéseket azonnal minden polgár teljes mértékben érezni fogja; ne gondoljuk, hogy a külföld egyszerre majd előtt bennünket pénzével s a kamatláb nálunk is egyszerre 100-tól három-négyre száll; mindezekhez idő kell és kitűrni tudás, kereskedést, forgalmat e törvény nem teremthet, a törvény csak ezeknek akadályait hárit-hatja, a többit a nemzet ereje és gazdasága fejtí ki.«

Az 1840. évi XV. törvényczikkben foglalt váltótörvény némely hiányait, melyeket a gyakorlat mutatott meg, az 1844. évi VI. törvényczikk pótolta, mely azonkívül a váltótörvényt még a váltóhamisításról s az áruszerzési kötésekről (határidőüzlet) szóló intézkedésekkel kiegészítette.

A kereskedelmi törvény, a mint a fennebbi sorozatból láttuk, tulajdonképen nem volt egységes codificatió, hanem hat külön törvényczikkből állt. Tárgyunknál fogva bennünket ezek közül különösen »a közkeresetre összeállott társaságok jogviszonyairól« szóló XVIII. törvényczikk érdekel, melynek harmadik fejezete a részvénytársaságokról intézkedett. E rövid törvény távolról sem kimerítő szabályozása a részvénytársulati intézménynek, csak alig jelöli meg a főbb elveket, de meg van az az érdeme, hogy szabadelvű intézkedéseivel lehetőleg előmozdítani kívánja a részvénytársaságok alakulását, miért is következetesen mellőz minden fölösleges formalitást s gyámkodó felügyeletet, csak megóvni akarja a nagyközönséget a szédelgő alapításoktól.

A telekkönyvi és csődtörvény egészítik ki a hiteltörvények

sorozatát; az előbbi alább, a földbirtoki hitelről szóló fejezetben fogjuk közelebbről méltatni, az utóbbira nézve idézzük Deák Ferencz követjelentését: »A csődületi rend, vagyis inkább azon szabályok, melyek az értékében megbukott adós hitelezőinek összehívására s kielégítésére nézve hazánkban eddig fennállanak s melyek nagy részben nem törvényeken, hanem a legfőbb törvényszékek ítéletén alapultak; azon hosszú idő, mely a csődületi perek bevégezésére szükséges volt; azon számos visszaélések, melyek mellett a csődületi pereknek gyakran készakarva hosszabított folyamatja alatt a hitelezők kárával mások emésztették el a csődületi tömeg nagy részét; s azon mindennapi tapasztalás, hogy egy mesterségesen elintézett csalfa bukás legbizonyosabb út volt sokaknak a meggazdagodásra, hitelünket nem kevésbé csökkentették s valóban ideje volt már hogy e tárgyat a törvényhozás szigorúbb s határozottabb rendelkezések által tisztába hozza. Elkészítettük mi tehát a csődületi rendet, mely nélkül a váltótörvényt behozni sem lehetett volna, mert az eddig fennállott szabályokban csődületeknél a váltók sorozatáról semmi különös rendelkezés nem vala, minthogy azokat, mint különös figyelmet érdemlő kötelezvényeket törvényeink nem ismerték. Megszüntettük a csődület rendelkezésében eddig oly sokszor előfordult önkényes eljárást s azt a bíróságnak törvényes ítéletére bíztuk; a csődület-tömeg kezelésére való felügyelést a hitelezőknek adtuk által. A perben eddig követett hosszas eljárást a lehetőségig megrövidítettük, a követelések sorozatát az igazság és méltányosság egyszerű alapjaira építettük, gondoskodtunk a felsőbb birói megvizsgálásnak hamarításáról s a végrehajtásnak s valóságos kielégítésnek könnyebbitéséről, korlátoztuk a hitelezők kijátszására célzó

viszsaéléseket s a csalfa bukást szigorúan rendeltük büntetni.«

Ezzel végigfutottunk az összefüggő s egymást szervesen kiegészítő hiteltörvények sorozatán, melyek végre lehetővé tették, hogy a szervezett hitel hazánkban is meghonosuljon s létrejöjjenek azok a hitelközvetítő intézetek, melyek mint a testben a szív a vér keringését, úgy mozdítják elő a közgazdaság nagy organismusában a tőkék forgását. Valóban az első hitelintézetek alakulása összeesik a hiteltörvények meghozatalával s a mennyiben egy-kettő ezeket megelőzte, az is abban a biztos tudatban történt, hogy a rég várt hiteltörvények nem késhetnek soká s azok meghozataláig kisegítő eszközökkel is lehet valahogy boldogulni.

III. ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁRAINK. A TAKARÉK- PÉNZTÁRI INTÉZMÉNY ÁTALAKULÁSA. SIKEREK. A FEJLŐDÉS MEGAKADÁSA.

A hitelgyűjtő és közvetítő intézmények közül hazánkban a takarékpénztárak vertek legkorábban gyökeret, melyek belső természetük szerint csak félig állnak a hitel szolgáltatásban, ugyanannyi joggal az emberbaráti intézmények közé is sorozhatók.

Takarékpénztáraink s általában a hazai hitelintézetek történetét a Fáy András fáradozása folytán létesült *Pesti hazai első takarékpénztár* megalakulásától, 1840-től számítjuk. Joggal tehetjük ezt; mert ez az intézet volt az, melynek példája a negyvenes években oly serkentőleg hatott az ország nagyobb városaiban takarékpénztárak alakítására, s a mely azóta is folyvást vezérszerepet játszott a magyar takarékpénztárak között. De bár az úttörés érdeme feltétlenül ezé a kitünő intézetünké, előtte is találkozunk intézményekkel, melyek a talajt a takarékpénztárak számára némileg már előkészítették hazánkban.

Ilyenek voltak az 1818-ban Bécsben alakult Első osztrák takarékpénztár magyarországi fiókjai. Ez intézet ugyanis 1827 és 28-ban Magyarország néhány nagyobb városában megbízott egyes tekintélyesebb kereskedőket takarékbetétek elfogadásával és visszafizetésével.

Ily bizományok, az intézet szíves közlése szerint, a követ-

kező városokban működtek, megjelölve egyúttal fennállásuk idejét is:

Pozsonyban	1828-tól 1841-ig
Nagy-Szombatban	1827-től 1841-ig
Érsekújvárott	1827-től 1829-ig
Győrött	1827-től 1838-ig
Zólyomban	1827-től 1829-ig
Szegeden	1827-től 1829-ig
Eszéken	1827-től 1834-ig
Varasdon	1827-től 1830-ig

Mily tevékenységet fejtettek ki e bizományok? Annak megítélésére számszerű adataink nincsenek. A bizományoknál történt befizetések- és visszafizetésekről maga az Első osztrák takarékpénztár sem talál följegyzéseket könyveiben s valószínűnek tartja, hogy ily detail-följegyzések nem is történtek, a fiókok a náluk befolyt betétekről nem vezettek külön nyilvántartást, hanem az összegeket beszolgáltaták a főintézetnek, hol azok minden megkülönböztetés nélkül együtt könyveltettek el a többi betétekkel.

A mennyire a bizományok fennállásának idejéből következtetnünk lehet, Érsekújvártt, Zólyomban, Szegeden, sőt Varasdon is, a takarékpénztári intézmény valami hálás talajra nem találhatott, különben rövid 2—3 év múlva nem szűntek volna meg a fiókok. Legtovább álltak fenn Nagyszombatban és Pozsonyban, az utóbbi városból az Első osztrák takarékpénztár csak azért vonta ki fiókját, mert az akkor ott alakuló önálló takarékpénztár azt fölöslegessé tette.

Ha a fiókoknak egyéb eredményük nem volt is, mint az, hogy a takarékpénztári intézményt a hazai közönséggel megismertessék, már így is elismerés illeti azt a hatalmas intézetet, mely felállításukról gondoskodott. S valóban azt látjuk, hogy azokon a helyeken, a hol ily fiókok működtek, korán, már a negyvenes években alakultak önálló takarékpénztárak.

pénztárak. Csak a két horvát-szlavonországi város, Varasd és Eszék képez e tekintetben kivételt, mert az előbbiben csak 1869-ben, az utóbbiban 1868-ban alakult az első takarékpénztár, s Horvát-Szlavonországban csakis Zágrábban alakult a negyvenes években takarékpénztár, a hol az Első osztrák takarékpénztárnak bizománya nem volt.

Az osztrák fiókokon kívül egy önálló takarékpénztár is megelőzte a *Pesti első hazait*: a *Brassói általános takarékpénztár*, mely 1836. január 1-én kezdte meg működését. Brassó rég időtől fogva Erdély legelső kereskedő és iparos városa volt. Lakóinak száma már 1786-ban meghaladta a 18 ezeret s szorgalmas, vagyonos német polgárai, a kik mindig nagyon fogékonyak voltak a nyugatról, nyelvrokonaiktól jövő culturhatások iránt, a takarékpénztári intézmény befogadására is nagy hajlandósággal birtak. A város egy buzgó fia, Lange Péter, erdélyi helytartósági tanácsos, indította meg a mozgalmat, ki mint a brassói zálogház, iparegylet és általános nyugdíjintézet alapítója is nem csekély érdemeket szerzett. Bécsben, mint járulnok az erdélyi udvari cancelláriánál, látva az Első osztrák takarékpénztár áldásos működését, 1827-ben egy alapszabálytervezetet dolgozott ki s megküldte Brassó város főjegyzőjének. A városi tanács 1829-ben a megállapított alapszabályokat fölterjesztette a guberniumhoz. Három év múlva, 1832. augusztus 16-án érkezett le a legfelsőbb elhatározás, mely a jóváhagyást az Első osztrák takarékpénztár alapszabályainak küszöbön álló revisiójától tette függővé.

Lange Péter főleg a nürnbergi takarékpénztár mintájára új alapszabályokat dolgozott ki. Hosszú késedelem után végre 1835. június 3-án megjött a legfelsőbb jóváhagyás, s miután az első alapítókhoz még több egyházi és világi

személy is csatlakozott, az egyesület 1835. november 18-án megalakult s a következő év elején megkezdte működését.

Az egyesület célját az alapszabályok következőleg körvonalozták:

1. Megadni az eszközt mindenkinek, hogy keresményéből vagy megtakarításából öregségére, továbbá betegség vagy egyéb szükség esetére és oly módon, hogy azt kamatai is növeljék biztosan, egy bizonyos részt félretehessen, őt ezáltal a szükségtelen kiadásoktól megóvni s okos takarékoságra szoktatni.

2. A magánpénztárakban használatlanul heverő s magukban jelentéktelen összegecskéket egy nagy egésszé gyűjteni s olcsó kamat mellett kölcsönök útján a nyilvános forgalomnak átadni.

3. Segélyre szoruló emberek támogatására egy jótékonyági alapot alkotni.

4. A fennálló brassói polgári kórházat az egyesület évi tiszta nyereségének negyedrésszével támogatni.

A brassói általános takarékpénztár tehát, mint tisztán jótékony-egyesület alakult s ezt a jellegét mind a mai napig megtartotta. Az intézet betétei az első évben csak 9.232 forintra rugtak, a másodikban már 20.885, a harmadikban pedig már 59.482 frtra. Az első 12 évben, az 1843. év kivételével, a betett összegek állandóan emelkedtek, de 1848-tól kezdve már hol emelkedtek, hol hanyatlottak s megszűnt az a gyors fejlődés, mely az egyesület első korszakát jellemezte.

A brassói takarékpénztár alakulása magában álló, elszigetelt jelenség volt. Az ország legkeletibb sarkában fekvő s kivált az anyaországgal minél kevesebb érintkezést tapasztalt Brassó példája nem igen lehetett hatással a többi

városokra. Az ország szívéből, a már ekkor valódi központtá vált Pest városából kellett kisugárzani az eszmének, hogy megtermékenyítse a hazában mindenfelé a reformok és haladás iránt fogékony elméket.

Fáy Andrásé, a kitűnő magyar mese-íróé s közéletünk egyik fáradhatatlan bajnokáé az érdem, hogy a takarékpénztári intézmény meghonosult Magyarországon; ő volt az, ki a takarékpénztárak eszméjét beledobta a közvéleménybe s szívós kitartással meg nem szűnt munkálni, míg csak az ige testté nem vált.

Külföldön a takarékpénztárakat többnyire lelkészek vagy játékos városi polgárok alapították. Nálunk egy régi nemesi család ivadéka. Fáyban a széles irodalmi műveltség ritka emberszerető nemes szívvel s társadalmi kérdésekben nem csekély gyakorlati érzéssel párosult. Művei s különösen meséi eléggé feltárják megfigyeléseinek, élettapasztalatainak gazdagságát s gondolkodásának fenkölt nemességét; de tudjuk kortársainak tanuságtételéből is, mily emberszerető szív dobogott a mesék és aphorismák költőjének, az első hazai takarékpénztár megalapítójának keblében. Menten minden előítélettől, örömet forgott a nép között, ha a mezőre kísért, mindig volt egy-egy szíves szava az előtalált jobbágyokhoz. Szerette a népet, óhajtotta, hogy művelt, vagyonos, megelégedett legyen; ezért kapja őt meg oly ellenállhatatlanul a takarékpénztárak eszméje, melyet 15 évi agitáció után végre sikerült neki hazánkban megvalósítani.

Hogy Fáy András mily korán foglalkozott a takarékpénztárak kérdésével, bizonyítja az a követi utasítás-tervezet, melyet, mint táblabíró, 1825-ben dolgozott ki Pest vármegye felszólítására. E tervezetben többek közt így szól: »Az erkölcstelenség, főkép a szegényebb osztálynál, egyik

elősegítője, hogy megtakarított keresményével nem tud mit tenni, mert ha kölcsön adja valakinek, bizonyos pert vesz nyakára, a pénzét is elveszti. Ennek elejét veendő, egy *apros cassa* (Sparkasse) állittassék fel legfeljebb 300 frt betétekkel s azt egy megbízható kereskedő vagy a megye kezeltesse.«

Hogy irodalmi úton is népszerűsítse az eszmét, »Béltékylház« című regényében, mely 1832-ben jelent meg, részletesen foglalkozik a takarékpénztárak kérdésével; majd 1835-ben Pest vármegye őt követül választván, a karok és rendek között igyekszik propagandát csinálni. 1838-ban ismét tollhoz nyúl s Bajza »Atheneum«-ában »Felszólítást« intéz a hazai közönséghez a felállítandó takarékpénztár érdekében. Így ápolja, így érleli az ügyet, mely annyira szívéhez forrott, míg végre 1839-ben egy részletesen kidolgozott tervezettel lép elő, Pest vármegye karainak és rendjeinek ajánlva a dolgozatot, a kiktől várja és kéri kedvencz tervének megvalósítását.

E tervezettel, melylyel Fáy András mintegy alapját vetette meg a magyar takarékpénztáraknak, kissé részletesebben kell foglalkoznunk. A munka címe: »*Terve a pest-megyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak.*« A központi megyét tartja legalkalmasabbnak kedvencz eszméjének megvalósítására, de a mint az előszóban említi, abban a reményben dolgozta ki a külföld legjelesebb takarékpénztárai nyomán s egyuttal tekintetbe véve a hazai viszonyokat, Pest vármegye számára a tervezetet, hogy azt csekély változtatással bármely hazai megye, kerület vagy város, külön vagy szomszéd hatóságokkal egyesülten, könnyen létesíthesse. Fáy András szemei előtt tehát már kezdetben is nem a helyi érdek, hanem országos cél lebegett.

A munka első fejezetében a takarékpénztárak célját és irányát fejtegeti. Az intézményt főleg a köznépi szempontjából méltatja. A szorgalom ösztönének, a szükségesen túl a jólétre való törekvésnek szerinte a köznépnél kell kezdődnie; »e néposztály teremtvén elő a nemzet első mulhatlan szükségait s közvetlen ez hordozván annak főbb terheit, belőle is erednek első forrásai a nemzeti jólétnek, boldogságnak.« A szorgalom és a takarékoskodás az a két erény, mely szüli a jólétet, honszeretetet, a felsőbbbbség tiszteletét, engedelmisséget a törvények iránt, a tiszta erkölcsöt, békés indulatot stb.

»Ezen szorgalmi ösztönt és takarékoskodást költögetni, serkenteni, ápolni a köznépnél, célja, iránya a takarékpénztáraknak, miknek munkássági köre abban áll, hogy az adózó népnek, kézi munkásnak, cselédnek megzsugorgatott pénzét néhány krajczárnyi vagy forintnyi apróbb összegekben is elfogadják, biztosítsák, az azoktól járó kamatokat évenként pontosan fizessék, vagy ha fel nem vétetnének, a tőkékhez csapják s ekként a szegénynek csekély tőkepénzét kamatok és kamatok kamatai által neveljék, úgy intézvé mindenkor kezeléseiket, hogy a mint tőke és kamat szabályosan visszakiváncatnak a tulajdonos által, azokat vissza- és kiadni módjukban álljon; kikölcsönzések által a földmívelést, a honi ipart s így nemzeti jólétet, gazdagságot neveljék. A takarékpénztárak tehát nem szegényeket, kórokat ápoló intézetek, hanem inkább az elszegényedésnek, inségnek óvó eszközei; a dolog- vagy szolgálattehető szegénynek iparát, takarékos gazdálkodását serkentő, gyámolító intézetek, melyek e célból sem alamizsnát nem osztogatnak, de nem is nyerekednek a szegénységen, hanem ingyen fáradsnak, munkálkodnak, egyedül azon édes benső önelé-

gedésre tartva számot, melylyel a boldogított emberiség nevében, kit kit saját szíve szokott megjutalmazni.«

Lehetne-e a humanisztikus alapon nyugvó takarékpénztárak rendeltetését világosabban, szabatosabban, melegebben leírni?!

A következő fejezetben a takarékpénztárak hasznát fejtegeti, kimutatva, hogy az nem szorítkozik magára a köznépre, melyet vagyonossá, erkölcsössé, megelégedetté tesz, hanem a nemzet felsőbb osztályaira is kiterjed, föl egészen a fejedelemig. Lelkes szavakkal festi a takarékpénztárak hatását az egész nemzetre. Különösen érdekes, a mit a fényűzésnek a takarékoság által való korlátozásáról mond. »Ezen tekintet — úgymond — reánk magyarokra annál fontosabb, mivel köztapasztalás szerint, ha egy elmaradott műveltségű nemzet, más műveltségben haladottabbnak szomszédságában él, amaz ennek műveltségéből legelőbb is az ál-műveltség csillogó fényűzését szokta elkölcsönözni, mi addig, míg a valódi műveltség ezeket paralizálhatná, inkább káros, mint hasznos, annál károsabb pedig, minél inkább beharapódnak ezen fényűzések a nagyok, tehetősek palotáiból a szegénység nyomorú kunyhóiba is.«

Fejtegeti a takarékpénztárak hasznát a kormányra nézve is; hogy a nép a közterheket könnyebben viseli, ellent fog állni az izgatásoknak, szűk termés esetén nem szorul közsegélyre. Az általánosan elterjedt iszákosság legjobb ellenszerének szintén a takarékpénztárak által felébresztett takarékoságot tartja s ugyancsak ettől várja a népnevelés legfőbb akadályának, a köznép szegénységének elhárítását.

Néhány érdekes korrajzi vonásra is találunk ebben a részben. Összehasonlitja a magyar és sváb községeket. »Nézz meg bárki — úgymond — amannak rendetlen falu-

ját, melynek minden háza új-új utcza, békateknős kunyhóját, görcs lovait, gaz- és sásfelvert s Isten nevében megsarlózott szőlőtőveit, ganaj-kérges szarvasmarháit; ellenben a svábnak két szobájú kényelmes lakását, izmos lovát, vakart marháit, karós jó művelésű szőleleit stb. S meg fog győződni az indolenciának s szorgalmi ösztönnek, oly különböző s szembeötlő munkálatjairól.« Fáy András, ki tervezetét Pest vármegye számára dolgozta ki, itt kétségtől a pestmegyei viszonyokat tartotta szem előtt. Ma már fölemelt fővel járhatjuk be a magyar-lakta községeket, jólét és vagyonosság köszönt bennünket, csinos lakházak, tiszta rendes udvarok, nemesített lovak, melyek közül gyakran hintó elé is telik, jól művelt földek és szőlők örvendeztetik a szemet. Mily haladás félszázad alatt s ki tagadhatná, hogy ebben a változásban a Fáy András által elhintett eszméknek is volt részük.

Fáy a takarékpénztár felállítására Pest vármegyét tartja legalkalmasabbnak, mely »nagy, népes, a hazai kereskedelemnek, vagyonosságnak, műveltségnek, ha nem nagy fokán is, de gyűlpontján áll.« Kiemeli, hogy Hollandiában 47 ezer emberre esik egy takarékpénztár, Bajorországban 65, Württembergben 64, Poroszországban 172 ezerre. Pest vármegyének pedig az 1837-iki összeírás szerint 349.403 nem nemes lakosa volt, de ezeken kívül mások is használhatnák az új intézményt, úgy, hogy a takarékpénztár közönségét kerek-szám 400.000-re teszi.

Felsorolja, hogy kik számíthatók a részvevő közönséghez: minden nemes és nem nemes adófizetők, urbéri telkes gazdák, zsellérek, mesterek és mesterlegények, tanítók, jegyzők, honoratiorok, kis hivatalnokok, a nemzeti színház személyzete s a cselédek. Be lehetne tenni a takarékpénztárba a besorozott katonák, kiskorú árvák, nyomorékok

kisebb tőkepénzeit, adózók számára betett ajándékösszegeket, hosszas raboknak magukkal hozott pénzeit. Végre elfogadhatna a takarékpénztár per alatti összegeket s némely esetekben apróbb letéteket, de mindig kisebb kamatra. A megye bölcs belátására bizza, hogy ezt a sorozatot még jobban kitágítsa; de hozzáteszi, hogy »az intézet a maga irányából ki ne vétessék, s az se pusztá könyörületivé, se nyerekedővé ne válják«.

A »jótállási bátorság« kérdésénél hangsúlyozza s külföldi takarékpénztárak példájára is hivatkozik, hogy valami nagy *alapítványi* összegre nincs szükség. »A takarékpénztárak valódi bátorságának nem annyira anyagilag az intézet nagy vagyonában szükség feküdnie, mint inkább az intézet kiszámolt pontos kezelésében, ellenőrzésében.« A *tartalékalapnak* is, bizonyos határon túl, nem növelésére, hanem korlátozására gondol. »Egész Európa takarékpénztárainak alapítótól idegen lévén a nyerekvés vágya, számos helyeken meghatározott azon összegnek vagy mennyisége vagy aránya, melyet a tartalékpénznek meghaladni nem szabad; az azon túli felesség azon nézetből, hogy ez a szegénységnek pénzei után alakult össze, részben vagy egészben a szegényebb köznép javát tárgyazó nemes czélokra, intézetekre fordíttatni rendeltetett.« A takarékpénztár által nyújtott biztonságot azonban a rendes tisztviselők vagyoni jótállásával is fokozni kívánja.

Az alapítványi összeget 40 ezer pengőforintban véli megállapítani. »Hogyha ezen alapítványi tőke önkéntes adakozás, vagy részvényesi emberszerető nagylelkűség, vagy más bármely úton összetételezhetnék s örökösen az intézetnek ajándékozhatnék, a takarékpénztár megyénkben örökidőkre meg lenne alapítva.« A takarékpénztárt »részvényes egyesü-

letnek» tervezi, a megye pártfogása alatt. De az elnevezés ne tévesztszen meg senkit; már az eddig előadottakból is kitűnik, hogy Fáy András nem a mai értelemben vett részvénytársaságra, hanem tisztán humanisztikus intézményre gondolt. A 40 ezer forintnyi alapítványi összeget az *alapító tagok* fizetnék be 200 forintjával; megyei birtokosoknak elég, ha betábláztatják birtokukra az alapítványt s tíz éven keresztül annak 6⁷/₁₀-os kamatját fizetik. Mert a jótállás csak 10 évig tart, addig az intézet már elég alaptőkét gyűjthet s az alapítók visszakapják e befizetett tőkét, a kamatok kivételével. Az alapítókön kívül vannak *gyámolók* (pártoló tagok), kik az egyesület célját kisebb adományokkal támogatják.

A vármegye támogatását is megnyerni óhajtja. Hogy a megye nevét viselhesse czimében; hogy a vármegye évenként küldöttség által vizsgálta meg az intézet vagyon- és teherállását, kezelését stb. Hogy a megyei tisztviselők a csekély hivatalos eljárást ingyen végezzék; az esetleges perekben, a mennyire csak törvényeink engedik (váltótörvényünk ekkor még nem volt) az ítélet gyorsan történjék s e tekintetben ajánlja a compromissionalis bíróságot. A megye saját székházában két szobát adjon át az intézetnek üzleti helyiségül s »a megye szükség esetén, néhány napra, kétezer pengőforintig emberelje meg házi pénztárából az intézetet.«

Fáy részletesen leírja a takarékpénztár tervezetét s az intézet vezetésére hivatott organumok feladatát. A közgyűlés az alapítókból áll, kik a jótállási tíz év leteltével magukat a pártolók közül is kiegészíthetik alkalmas tagokkal. A közgyűlés választja az igazgatót három évről három évre, s a 18 tagból álló választmányt, melynek tagjai közül tizenkettő Budapesten tartozik lakni, hat pedig a város közelében. A legfőbb vezetés és felügyelet joga az igazgatót illeti, ki

»ingyen, csupán becsületből munkálkodik és hitet nem tesz, hanem becsületszavát adja az egyesületnek, hogy az intézet javát telhetően elősegíteni s díszes hivatala kötelességét pontosan teljesíteni.« Ha három év után újra meg nem választatik, vagy nem hajlandó továbbra is megtartani hivatalát, a választmánynak tagja marad.

A választmányi üléseken az elnökön kívül hat tag jelenléte szükséges, kölcsönök megszavazásánál legalább nyolcznak s így is a jelenlevő szavazatok háromnegyede szükséges a kölcsönök engedélyezésére. A választmány tagjai egy évre választatnak, de újra választhatók. Év közben maguk egészítik ki magukat. A választmány határozatait az igazgató hajtja végre. Fáy a választmány teendőit 12 pontban sorolja fel. A választmány teljhatalmú. Vagyoni felelősséggel, ép úgy, mint az igazgató, csak akkor tartozik, ha ellene a hűtlenség törvényesen bebizonyíttatik. A választmány minden tagja megállapított sorrendben és egy folytában két hétig választmányi biztosságot tartozik viselni, hogy a hivatalos napokon a kezelésnél felügyeletet és ellenőrzést gyakoroljon.

A tisztviselők fizetések. A megye közgyűlésén hitet tartoznak tenni s azonkívül vagyoni jótállást is kötelesek kimutatni.

Nagy gondnal és körültekintéssel dolgozta ki Fáy az intézet kezelésére vonatkozó szabályzatot is, őt a mint maga mondja, az a szempont vezette: »hogyan az egész kezelés telhetően egyszerű, kevés firkával, utasítgatással, ünnepélyesszertartással járó, minden egyes munkálatban elegendő ellenőrzéssel ellátott s oly tiszta átnézetű legyen, hogy a tisztviselőség néhány percnyi idő alatt, minden órában ki bírja mutatni: mily karban áll az intézet, javára és terhére nézve?«

A takarékpénztár hetenkint három napon áll nyitva, a

budai és pesti hetivásárok napján, kedden, pénteken és szombaton, a pesti országos vásárok alkalmával mindennap, valamint január és július első heteiben is a kamatok visszafizetése végett, a hivatalos órák délelőtt 9—12-ig, délután 3—6-ig tartanak.

A betétel legkisebb összege 20 kr., legnagyobb 100 frt, mely azonban kamatokkal és felfizetésekkel 200 frtig emelkedhetik, azontúl megszűnik kamatozni. Mint mindenütt, Fáy András a kamat kérdésénél is komolyan mérlegeli a külföldi tapasztalatokat s összeveti a hazai viszonyokkal. Mindezt tekintetbe véve valamennyi betétől, s a kisebb árva-pénzekről 5⁰/₀-ot kíván fizettetni, csak a csődösszegek és a bizonytalan idejű letétek után akarja a kamatlábat 3⁰/₀-ra tenni, minthogy azok különben úgyis kamattalanul hevernének. Az intézet kölcsönei 6⁰/₀-ra adatnának, az 1⁰/₀ különbség a tartalékalap javára esnék. A betétek kamatozása kezdődik a betételt követő hónap elsején, megszűnik a kivételt megelőző hónap utolsó napján. A külföldi takarékpénztárak akkori eljárását tekintve ez elég méltányos eljárás. Hasonló szabadelvű intézkedést javasol az intézet a kamatok tőkésítésére és kivételére nézve. A kamatot ki-ki tetszés szerint kiveheti vagy benhagyhatja. Utóbbi esetben fél-évenként tőkésittetik, az előbbi esetben szintén fél-évenként fizettetik ki, a csonka félév kamatai az előző egész félévhez számíttatnak s csak ezzel együtt fizettetnek ki.

A betétek kivételénél a személyazonosság igazolása a külföldi takarékpénztáraknál sokféle vexatorius formával volt összekötve. Így Poroszországban általában tanukkal és bizonyítványokkal, Genfben két hozott tanuval, Oldenburgban a helybeli pap vagy bíróság bizonyítványával kellett igazolni a személyazonosságot, sok helyett azonban már akkor

sem tekintettek semmit a névre és személyre, hanem a betétet egyszerűen kifizették a könyvecske előmutatójának. Fáy a középutat akarja követni s az 1739 : XXXVII. törvényczikk alapján azt kívánja, hogy a betéti könyvbe beirassék a betevő neve és lakása, »sőt a betéti jegyző-könyvben a jegyzék cím-közébe, még a betevőnek egy pár személyes tulajdona is, p. o. magas, alacsony, szőke, barna, nő s mily korú.«

Az intézet által kezelt tőkék kikölcsönzésénél rövid szemlét tartván a külföldön szokásos gyümölcsöző elhelyezések fölött, arra a következtetésre jut, hogy nálunk csak fekvő vagyonna lehet az intézet pénzeit kikölcsönözni. Két szemponthoz kíván föltétlen szigorúsággal ragaszkodni, először, hogy a takarékpénztár senkinek pusztá személyes hitelére, vagy a mint mondani szokás, szakállára kölcsönt ne adjon, második elv, hogy a lekötött ingatlan Pestmegyében feküdjék, a megye törvényhatósága alatt álljon s a támadható adóssági perek a megye bíraskodása alól el ne vonattathassanak. A bárki által felveendő összeg 10 ezer forintot meg nem haladhat.

A kikölcsönzési eljárás minden legapróbb részletét leírva találjuk a tervezetben. Különös tekintettel van a parasztgazdákra, mert a kölcsönzések által is első sorban az alsóbb néposztályok sorsát óhajtja javítani; de az akkori birtokjogi állapotokra való tekintettel, ezeknél különös vigyázatot ajánl s a követendő főbb elveket is megjelöli. Ugyanitt Fáy törvényeinkben való igen nagy jártassággal meggyőzőleg kimutatja, hogy váltójog és nagyobb szigorúságú adóssági törvények hiányában is, pusztán meglévő hazai törvényeink alapján teljesen biztosítani lehet a takarékpénztár kölcsöneinek behajtását.

Szól még a tervezet a készpénztartásról, pénztárvizsgálatról,

a kezelést illető némely felvilágosításról, évi kimutatás- és számadásról s az intézet megnyitásának előzményeiről. S hogyha a munka netalán nem tudta volna megszüntetni a közönség minden előítéletét, még egyszer síkra száll a terv ellen támasztható némely kétség ellen. E három kétség: lesznek-e elegendő pénzbetevők a megyében? Leendenek-e folyvást elég számmal olyanok, a kik kölcsönt keresnek? Végre: »emberbaráti buzgóságuknál fogva nem fognak-e a takarékpénztár munkálataival megterhelhetni az igazgató és választmányi tagok?« A két első kérdésre a legmeggyőzőbb érvekkel felel, s minthogy tudjuk, mily alaptalan volt mindkét aggodalom, elég ha a harmadik kérdéssel foglalkozunk, hol Fáy András álláspontját a következmények nem igazolták.

Fáy nem fél, hogy az igazgató és választmányi tagok a pénztár munkálataival túlságosan terhelhetnek, mert rendszeren csak két hetenkint tartatik egypár órai ülés, a biztosság pedig mindenkinek körülményeire való tekintettel állapittatik meg, s egyszerűen többször ritkán kerül egy-egy választmányi tagra. »Sokhelytt Európában — úgymond — aránylag sokkal több a fáradozás, mit az egyes tagok ingyen, egyedül nemes emberbaráti ösztönből az intézet körül tesznek.« A harminczas évek nemes idealismusa nyilatkozik e fel fogásban. A »nobile officium« még nem vált üres, tartalomatlan kifejezéssé, hanem élő, cselekvő mozgató ereje volt a magyar társadalomnak.

Pest vármegye a tervezetet bizottságilag tárgyalta, mely azt nagy helyesléssel fogadta, csak annyiban kívánta módosítani, hogy egy részvény ne 200, hanem csak 100 frtos legyen, a takarékpénztár ne szoritkozzék Pest vármegyére, hanem Pest és Buda városokra is kiterjedjen, ha ennek

lakosai, mint részvényesek vagy adósok mindenben Pestmegye biráskodásának vetik alá magukat.

Pest vármegye 1839. június 10-én tartott közgyűlésének határozatából Nyáry Pál főjegyző aláírásával egy »rövid községi értesítés« bocsáttatott ki, mely Fáy András tervezete alapján igyekszik a köznéppel megértetni a takarékpénztárak hasznát s egyúttal rövid tájékoztatást nyújt a takarékpénztár megnyitására és használatára vonatkozólag. Ugyanazon év október 16-án pedig Simontsits János másodalispán aláírásával felszólítás intézettel Pestmegye földbirtokosaihoz részvények aláírása végett.

A bizottság a novemberi megyei közgyűlésnek már azt jelenthette, hogy 326 részvény iratott alá s az intézet 1840. január 2-án akadálytalanul megkezdheti működését.

Fenyvessy Adolf a Pesti hazai első takarékpénztár ötven éves történetét tárgyzó kitűnő munkájában, az 1840-iki Évkönyv alapján közli az első alapítók névsorát, az illetők foglalkozásának megjelölésével. Érdekes világot vet ez az akkori társadalomra, s talán nem fölösleges, ha egyes foglalkozási ágak szerint csoportosítva, legalább számszerűleg mi is bemutatjuk:

	Alapítók	A jegyzett részvények
	s z á m a	
1. Főméltóságok, főrendek és követek	17	37
2. Állami tisztviselők	14	14
3. Megyei tisztviselők	56	58
4. Földbirtokosok és táblabírák	101	118
5. Földbirtokos nők	28	37
6. Földbirtokos örökösök	5	5
Együtt	221	269
7. Lelkészek	12	12
8. Ügyvédek	58	60
9. Orvosok	8	8
10. Katonák	7	8

	Alapítók	A jegyzett részvények
	s z á m a	
11. Írók és művészek	8	8
12. Tanárok tanítók	5	5
13. Gyógyszerészek	2	2
14. Magánhivatalnokok	7	7
15. Városi tisztviselők	5	5
Együtt	112	115
16. Nagykereskedők	70	108
17. Kereskedők	79	81
18. Pesti polgárok, iparosok	22	23
19. A kereskedő s polgári osztályhoz tartozó nők	6	6
20. A kereskedő s polgári osztályhoz tartozó örökösök	2	2
Együtt	179	220
21. Egyéb foglalkozásúak	4	4
22. Jogi személyek	11	17
Összesen	527	625

Az alapítók legnagyobb része a birtokos nemességből telt ki. A honoratiorok is tekintélyes számmal járultak hozzá, de még többen a polgári osztályból, különösen a kereskedők és nagykereskedők. Nem kell felednünk, hogy ekkor a takarékpénztár még tisztán humanistikus intézmény volt, s az alakuló magyar társadalom minden osztálya meghozza a maga áldozatát az emberszeretet oltárára, nem is sejtve, hogy egykor mily dúsan térül vissza az áldozat.

Az alapító tagok száma kezdetben nem volt korlátolva, s évről-évre szaporodott. 1844-ben már 667 részvény volt jegyezve. 1845-től kezdve az egyesület megtagadta új részvényesek föl vételét, mert ekkor már küszöbön állt egy nagy átalakulás: az intézetnek valódi részvénytársasággá való szervezése. Kossuth Lajos vetette föl a kérdést az 1845. január 19-iki közgyűlésen, hogy ha a tartalékalap eléri a kiszabott 100.000 frtot, hová fordíttassék a jövedelem? Nem volna-e célszerű az egyesületet részvénytársasággá alakítani át?

Az átalakulás még abban az évben tényleg megtörtént

s a helytartó tanács 1845. június 10-én megerősítette az új alapszabályokat, melyek VIII. része intézkedik »a takarékpénztár tartaléktőkéjének fölösségéről.« A tartaléktőke 100.000 pengőforintban állapittatik meg, oly módon, hogy:

»1. Mihelyt az kiegészítve lesz, ahhoz annak kamatai s a tőkésített kamatok kamatai is időről-időre hozzácsatoltnak.

2. A mi ezen kamatok hozzácsatolása s a kezelési költségek fedezése után a jövedelemből évenként fenmarad, az egy minden év elején tartandó közgyűlés által részint közmegállapodással kijelölendő hazai célokra fordittatik, részint a részvényesek közt részvényeik számához aránylag osztalékkép felosztatik s kifizettetik.«

Nem a Pesti hazai takarékpénztár lépett erre az útra először. Az utána keletkezett takarékpénztárak már többnyire mint nyereségre alapított valódi részvénytársaságok alakultak s takarékpénztáraink fejlődésének iránya már ekkor meg volt pecsételve.

Alig van érdekesebb jelenség a hazai hitelintézetek egész történetében, mint takarékpénztáraink sajátságos, a legtöbb európai takarékpénztártól eltérő fejlődése. Tény, hogy takarékpénztáraink lassankint csaknem egészen eltávoztak az eredeti alaptól s tulajdonképeni takarékpénztárakból betéti bankokká alakultak át. Mily hatást kell tulajdonítani ennek az átalakulásnak gazdasági és socialis szempontból, annak eldöntése aligha lehetett e helyen feladatunk. Felhozhatják, hogy ha takarékpénztáraink megtartották volna humanisticus szervezetüket: nem feszítették volna annyira túl (kivált sok vidéki intézet) a szedett és fizetett kamatok közötti különbséget s az olcsóbb pénz jótékony hatással lett volna a földmivelők és kisiparosok helyzetére, míg így

a magas osztalékok csak vagyon a aránytalan megoszlását segítették elő. Felhozhatják, hogy abban az esetben a köz-
 czélokra fordított milliók a cultura és humanismus terén
 óriás léptekkel vitték volna előbbre társadalmunkat. De
 viszont ezek ellenében komoly ellenvetés, hogy ha nem
 oltatik takarékpénztári intézményünkbe az egyéni haszon
 ösztöne, tőkeszegény országunkban ér-e az intézmény oly
 fejlődést, minőnek bámulva vagyunk tanui? s ha az a hatal-
 mas pénzerő, melyet magukhoz szívtak, nem támogatja gazda-
 sági haladásunkat, emelkedhetik-e hazánk arra a fokra, a
 hol jelenleg áll? — Nem akarok bíró lenni a kérdésben, a hol
 a recriminatio ügyi meddő dolog, de feladatomhoz képest
 vizsgálnom kell, hogy mi okozta a magyar takarékpénztári
 intézménynek a külfölditől, jelesül az osztráktól és némettől,
 mely eleinte mintaképül állt előttünk, eltérő alakulását?

A negyvenes évek nemes küzdelmei az eszményiség
 varázsával vonták be a kort, melynek nagy alakjai meg-
 teremttették Magyarország ujjaszületését. De az önzetlen
 hazafiúi erények és magas eszményi irány mellett az anyagi
 érdekek iránt is sokkal több érzéke volt a nemzedéknek,
 mint a megelőző nemzedékeknek bármikor. A nemzet nagy
 prófétája, gróf Széchenyi István maga irta zászlajára az
 anyagi érdekek jelszavát, gazdagnak kívánta a magyart, hogy
 művelt, hatalmas és szabad legyen. Felköltetni igyekezett,
 az anyagi érdekek önző szeretetét, mert az ő lángesze tudta
 mint kell azt a közérdek szolgálatába kényszeríteni. »Haszon-
 keresés nélkül — mondja »Hitelében« — nem történik semmi
 a világon, úgy mint lehetetlen okozatot vagy következtetést
 képzelni ok nélkül, csakhogy egyik pénzbeli haszon, másik
 becsület, harmadik halhatatlan név, megint más menyecske
 vagy éppen mennyország után vágó.« A különböző rugók

közül, kivált oly téren, melynek közgazdasági vonatkozása is van, természetesen legáltalánosabb az anyagi haszon s ez a rúgó már hatalmasan működött a negyvenes években.

Az 1840. évi XVIII. törvényczikk, melynek 3-ik fejezete egészen szabadelvű szellemben intézkedik a részvénytársaságokról, hatalmas lendületet adott az ilynemű alapításoknak. A közlekedési eszközök fejlődése, vasutak építése, csatornák tervezése, gyárak alapítása mind részvényvállalatok útján indul meg; nem csoda, ha a takarékpénztárak is ezt a formát kezdik választani, s a melyek nem így alakultak, utólagosan veszik fel azt.

De ez mind nem magyarázza meg teljesen az intézmény gyors átalakulását; hiszen, a mint épen Fáy András mondta: az osztalékos részvényesség láza egész Európát megkapta. Ha nem vetkőztek ki ennek daczára eredeti jellegükből az osztrák és német takarékpénztárak, miért kellett nálunk bekövetkezni a változásnak? Vagy talán az emberekben volt az ok, s nálunk az önzetlenségnek az a mértéke nem lett volna meg, mint külföldön? Igazságtalan föltevés. Nem adta-e néhány évvel utóbb az uralkodó osztály előjogairól való önkéntes lemondásával oly fényes példáját az önzetlenségnek, minő alig fordul elő a történelemben, s nem mutatott-e a szabadságharcz alatt az egész nemzet, osztálykülönbség nélkül, páratlan önfeláldozást és áldozatkészséget? Kellett tehát még egyéb oknak is lenni, s mi ezt az okot főleg városaink szerencsétlen szervezetében véljük feltalálni. Az osztrák és német takarékpénztárak többnyire községi alapítások voltak s a községgel maradtak szerves összefüggésben. Nálunk nem fejlődött ki igazi községi élet, mert még szabad kir. városainknak sem volt valódi autonómiájuk. Városaink a kir. kamara szigorú gyámsága alatt állottak,

ennek voltak engedelmes szolgálói és akarat nélküli eszközei a városi előljárók, kik testületi választás által egészítették ki magukat s hivatalukat holtig viselték. »A polgárságnak — ugymond Horváth Mihály — sem a választásra, sem az adóra, sem a város kebelében való közköltségekre nem volt befolyása. A város e szerint egymással egybe nem kötött két egyenetlen részre oszlott. A lakosság előljáróiban s gyakran teljes joggal, nem látott mást, mint önhaszonleső ellenségeket, kiket egyedül önértékük, nem a közönség java vezérel. Innen a számtalan viszálykodások majd minden városban a polgárok és előljárók közt; melyekben bármennyire részükön állt is a jog és igazság, ritkán győztek a polgárok.« Ki csodálhatná, ha ily körülmények között nem volt meg az ösztön községi takarékpénztárak alapítására. Ez túl esett az előljárók önző érdekkörén s ha lett volna is hajlandóságuk ily intézet alapítására, számíthattak-e a polgárok támogatására, kik bizalmatlansággal viseltettek irántuk? De a polgárság kebeléből sem indulhatott ki a kezdeményezés községi takarékpénztárak alapítására, miért növelték volna azzal is a különben is mindenható előljáróság hatalmát? Sokkal bölcsőbbnek látták, ha a saját maguk és azon osztály érdekét ápolják, a melyhez tartoztak. Erre pedig, a takarékpénztárak tekintetében, legjobb mód volt az osztályos részvényekre fektetett intézet. Ezt ragadták tehát meg, ebben alakult csaknem minden új s oda tért át csaknem minden régi. Nagyon fontos ez a fordulat, de a mint fentebb is hangsúlyoztuk, meddő dolog volna a felett vitatkozni, hogy mily szerepet töltöttek volna be takarékpénztáraink, ha megmaradnak a humanistikus alapon. A lefolyt fél század alatt mély medret ástak maguknak, új irányt ép oly kevésbé lehetne nekik adni, mint egy nagy folyamat

kényszeríteni arra, hogy medrét és folyását változtassa meg. Takarékpénztárainkat tehát történeti alakulásukban kell méltatnunk s kísérni fejlődésüket az egymást követő évtizedek változatos során keresztül.

A Pesti hazai első takarékpénztár példája megadta a lökést takarékpénztárak alapítására. A pártfogó Pest vármegye 1841-ben a többi vármegyének is megküldte a takarékpénztár első évi üzletének kimutatását, közfigyelem és nyilvánosság tekintetéből. Nem eredménytelenül, mert hazánk élénkebb forgalmú, vagyonosabb városaiban egymás után keletkeztek ily intézetek. A fejlődést csak a szabadságharc s annak balsikere akasztotta meg. A negyvenes évek végéig a következő városokban alakultak takarékpénztárak: *1840-ben* Aradon, *1841-ben* Nagy-Szebenben, *1842-ben* Pozsonyban és Sopronban, *1844-ben*: Esztergomban, Győrött, Kassán, Kőszegen; *1845-ben*: Eperjesen, Komáromban, Miskolczon, Nagy-Kanizsán, Pécsen, Szegeden, Székesfehérvárott, Veszprém-ben, Beszterczebányán, Losonc-on; *1846-ban*: Budán, Debreczenben, Egerben, Iglón, Lőcsén, Nagyszombatban, Szegszárdon, Temesvárt, Zágrá-ban; *1847-ben*: Jászberényben, Kőrmöczbányán, Nagy-Váradon, Selmeczen, Szatmár-Németiben; *1848-ban*: Baján és Érsekújvárott. Összesen tehát a század közepéig 36 városban keletkezett takarékpénztár; de nem lehet mondani, hogy minden jelentékenyebb városnak meg lett volna már a maga takarékpénztára. A szabad kir. városok közül (csak a nagyobbakat említve) nem volt Szabadkán, Zomborban, Ujvidéken, Eszéken, a nagyobb szabad és mezővárosok közül Kecskeméten, Hódmező-Vásárhelyen, Szentesen. Hogy ez utóbbi alföldi, inkább falusi jellegű városokban nem honosult meg az új intézmény, azon nem csodálkozhatunk, feltűnő azonban, hogy

Kolozsvárott sem alakult takarékpénztár, mely jelentékeny ipari és politikai központ volt.

A mint a fentebbi névsorból látható, a Pesti hazai első takarékpénztárt nyomon követte az Aradi (ma Első aradi) takarékpénztár, mely 1840. márczius 19-én kezdte meg működését. Az egylet Markovics Ignác ottani polgár kezdeményezésére alakult, a városban lakó nemesség és polgárság közös támogatásával. Mindenben a Pesti hazait követik. Az intézet tisztán humanistikus intézmény; alapító tagokkal, kik visszavonhatatlanul 40 pengőforintot ajándékoztak az egyletnek; jótevőkkel, kik szintén 40 pengőforintot 10 évre kamat nélkül kölcsönöztek s gyámolítókkal, kik 1—10 frtnyi visszavonhatatlan adományt tettek. Az egylet ügyeit az elnökség s egy 18 tagból álló választmány intézi.

A magyar kir. helytartótanács 1843-ban erősítette meg az intézet első alapszabályát, de már a következő év aug. 18-án tartott rendkívüli közgyűlésen az egyesület alapítója s akkor pénztárnoka Markovits, indítványozta, hogy az egyesület a kor kívánalmaihoz mértén alakuljon át részvénytársulattá. Az aradi takarékpénztár tehát e tekintetben megelőzte a Pesti hazait; körülbelül egy évvel korábban alakult részvénytársasággá.

Korra a negyedik takarékpénztár hazánkban, ismét keleten, a szászok földén keletkezett. A *Nagyszebeni általános takarékpénztár* Herbert Frigyes Mihály, ottani szenátor buzgóságának köszönte létesülését. 87 alapító jegyzette a 10 frtnyi alapítványi összeget s az egyesület mindössze csak 1.322 frt tőkével kezdte meg működését 1841. decz. 11-én. De a mag eleterős volt s termékeny a föld, melybe elvettetett. Az előretörés, haladás utáni vágy, mely a negyvenes években az anyaországban a társadalmi és gazdasági életet oly erős

hullámlásba hozta, a szász földön is nyilatkozott. A mezőgazdaság haladásnak indult, az ipar új lendületet vett s a különböző czélú egyletek egymás után keletkeztek. Ily mozgalmas gazdasági és társadalmi élet mellett gyorsan kellett érvényesülnie a takarékpénztár életrevaló intézményének; bár az egylet 1842. évi üzletjelentése megvallja, hogy a takarékpénztár főczélját, hogy t. i. gyűjtőperselye legyen a kézműveseknek, szolgálknak, gyermekeknek, még nem érte el. A takarékosági ösztön felköltése az alsóbb néposztályokban, csak hosszabb idő munkája. Az intézet humanistikus alapon alakult, s jelenlegi igazgatója Wolff Károly az intézet 50 éves történetét tárgyzó szép munkájában méltó büszkeséggel mondhatja, hogy a Nagyszebeni ált. takarékpénztár eredeti alapelveiben, belső szervezetének minden későbbi változása s a változott hitelviszonyokhoz való illeszkedés mellett is, mai napig hű maradt, ép úgy, mint a brassói testvérintézet. Az évi tiszta nyereség fele a tartaléktőke gyarapítására, másik fele pedig különféle köz- és jótékony czélokra fordittatik. Hogy mily jelentékeny összegre rugnak ma már ez adományok, látni fogjuk e műnek egy későbbi fejezetében.

Az aradínál, sőt még a nagyszebeninél is jelentékenyebb s a takarékpénztári ügy fejlődésére sokkal nagyobb hatású alapítás volt a *Pozsonyi takarékpénztár*, mely 1841. október 10-én megalakulva, 1842. január 2-dikán kezdte meg működését. Az intézet kezdeményezője Bellus Pál városi tanácsos volt, ki az ottani lapban már 1839. nyarán megpendítette a Pozsonyban felállítandó takarékpénztár eszméjét s 1841-ben, midőn az Első osztrák takarékpénztár megszüntette pozsonyi fiókját, újra még nagyobb kitartással szállt síkra az eszme érdekében. Ő is, úgy látszik, az intézmény humanistikus

oldalára fektette a fősúlyt. »Az itt felállítandó takarékpénztár — úgymond — ne legyen se nyereszkesedés, se ne hajtson a vállalatnak is fényes anyagi hasznot, hanem a takarékossgot éleszsze . . . az itteni lakosság szegényebb osztályainak javára s a vagyontalanabbak pénzének megőrzésére és szaporítására szolgáljon s így a közönségnek minél több hasznot hajtson.« Azonban midőn a takarékpénztár a pozsonyi Casino-egylet felhívására s tevékeny közreműködése mellett megalakult, az intézetnek már első alapszabálya is eltért a tisztán humanisticus alaptól, a mennyiben a részvényeseknek osztalékot állapított meg.

Nagyon fontos mozzanat ez takarékpénztáraink történetében, mert a később alakuló takarékpénztárak csaknem kivétel nélkül követték a példát, mint a hogy alapszabályaik készítésénél általában a pozsonyi intézet alapszabálya szolgált mintául. Minthogy ennek 1. §-át, mely a részvénytőkéről és az osztalékról intézkedik — a részvények számának kivételével — a legtöbb alakuló takarékpénztár szóról-szóra átvette, idézzük itt teljes, eredeti szövegében:

»A társaság 400, száz igaz értékű ezüst forintos részvényekre alapítja tőkéjét, melynek csak fele, azaz 20.000 pengőforint lévén előzőleg lefizetendő, az a résztvevőknek a társulat kezelésére bízott pénzök fedezéséért biztos helyre fog kamatokra kiadatni. Ezen tőke, miglen az intézet fennáll, felmondhatatlan, melynek befolyó kamatai és más jövedelmei, a kezelési költségek leszámításával, mindaddig egy tartaléktőke létesítésére s szaporítására lesznek fordítandók, mig az az eredetileg létesített biztosítási részlet felét meg nem üti. És ha az idő lefolyt, akkor azon jövedelem, a mely a tartaléktőke további gyarapítására félreteendő s a közgyűlés által meghatározandó pénzmennyiség elkülönzése

után fenmarad, a részvényesek közt osztalék gyanánt rendesen és évenként el fog osztatni.«

Ugyanazon évben, melyben a pozsonyi takarékpénztár, Sopronban is alakult hasonló intézet. Ez utóbbi város Magyarország nyugoti részének szintén egyik legfontosabb kereskedelmi emporiuma volt, bár lakosainak száma 1839-ben még alig haladta meg a 13 ezeret. Híres borkereskedésén kívül egy aránylag magas culturájú termékeny vidék forgalmi főhelyét képezte s egyúttal csomópontjául szolgált az Ausztria és a magyar Dunántúl, sőt a Szlavonia között lebonyolódó forgalomnak. Polgárainak műveltsége, vagyonossága s üzleti szelleme termékeny talajul szolgáltak az új intézmény számára, melyet nemcsak a város polgárai, hanem a megyei urak is támogattak s maga gr. Széchenyi István 20 részvényt jegyzett. Az alaptőkét az alapszabálytervezet 200 darab 100 forintos részvényre tette, de az alakuló közgyűléskor (1842. aug. 31.) már 253 részvény volt jegyezve s az első alapszabály már 300 darab 100 ezüst forint értékű részvényben állapítja meg az alaptőkét.

Pozsonyban egy magán társulattól, a Casino-egylettől indult ki a mozgalom a takarékpénztár felállítása iránt; ellenben Sopronban a vármegye ragadja meg a kezdeményezést. Utasítja »Gazdálkodó választmányát«, hogy lépjen érintkezésbe Sopron szab. kir. város előljáróságával, Pest vármegyét pedig megkeresi, hogy küldje meg a pártfogása alatt álló takarékpénztár alapszabályát.

De bár eleinte a Pesti hazai takarékpénztárt tekintik követendő példának, a megalakulásnál még sem ezt, hanem a Pozsonyi takarékpénztárat követik. A soproni polgárok üzleti szelleme válik döntővé az intézet vezetésében s ez természetesen a speculativ iránynak ad elsőséget. De a vármegyei

urak körében is az a felfogás uralkodott, hogy a takarékpénztár mint hatósági intézmény nem valósítható meg s nem tartható fenn. Jellemző e tekintetben Rohonczy Ignác alispán jelentése, a melyben a takarékpénztári ügyben kiküldött bizottság működéséről számol be 1842. október 9-én a vármegyének: »Tanácskozásunk folyama alatt csakhamar meggyőződünk a felől, hogy hasonló vállalatokat közhatóságilag jó sikerrel nem igen lehetne létrehozni, a megyének helyzetében pedig ennek oly módon való eszközése lehetetlen, azért a célra szolgálónak ítéltük az igen üdvös intézetnek felállítását hasonló speculatiós tárgyakban jártas és kész szándékot mutató magánférfiakra bízni s örömmel jelenthetjük, hogy a takarékpénztár soproni intézetének felállítása sikerült.«

Az 1843-ik évben szünetelt a takarékpénztár-alapítás, a következő azonban négy új intézetnek adott lételt. A győri takarékpénztár, mely 1844. október 1-én nyílt meg, hasonló viszonyok közt alakult, mint a soproni. Győr szintén fontos kereskedelmi csomópont volt, különösen a dunai gabonaforgalomnak nyugat felé legfőbb emporiuma. Székesfehérvár és Komárom kivételével lélekszámára is megelőzte a dunántúli országrész valamennyi városát s 1839-ben már 15.539 lelket számlált, mely szám 1846-ban 17.200-ra emelkedett. Vállalkozó szellemű kereskedői, biztos üzleti szemlével hamar átlátták egy pénzügyi intézet fontosságát s mint-hogy a pozsonyi és soproni példa már előttük állott, a közkereseti jelleggel bíró takarékpénztárt tekintették a legalkalmasabb formának. Hét győri polgár állt a mozgalom élén. A vármegyének itt már semmi szerep sem jutott, ellenben a városi hatóság, a főbíró személyében tevékeny részt vett az alapításban. Az intézet 300 darab

100 forintos részvény alapján alakult, mely 160 kézben oszlott meg. Az alapítók 1844. május 3-án nyújtották be az alapszabályokat a városi magistratushoz s pár napra rá megtartják az alakuló gyűlést. Az alapszabály a pozsonyi takarékpénztár alapszabálya után készült és sok helyütt szó szerinti átirása a pozsonyinak.

Ugyancsak 1844-ben Magyarország nyugoti felében még két takarékpénztár alakult, az egyik Kőszegen, a másik Esztergomban. Kőszeg, tekintve népességét, akkor sem volt jelentékeny város, 1839-ben csak 5720 lelket számlált, mely szám 1846-ban 6823-ra emelkedett. De Kőszeg is jelentékeny forgalmi pont volt, mert mielőtt a bécs-trieszti és nagykanizsa-bécsújhelyi vasuti vonalak kiépültek volna, Kőszegnek Trieszttel és Horvátországgal élénk kereskedelmi összeköttetése volt s Triesztből Zágrábon, Varasdon és Kőszegen át Bécsbe nagy mennyiségű fűszert és egyéb árúcikkeket szállítottak. Kőszegnek akkor még jelentékeny posztóipara is volt, melyet az osztrák verseny gyökerében nem támadt meg. A takarékpénztárral egyidejűleg egy nagyobb szabású posztógyár is alakult részvénytársulati alapon, mely azonban hat év múlva már megszűnt. Életképesebb alkotás volt a »Kőszegi takarékpénztár«, mely szintén mint részvénytársaság 1844. augusztus 15-én alakult meg.

Felső-Magyarország első takarékpénztára, ez országrész egyik legfontosabb városában, Kassán alakult, szintén 1844-ben. Kassa ekkor még népességre szintén nem volt valami jelentékeny város, 1839-ben csak 11.738 lélek lakta, holott ugyanakkor Miskolcznak már 26.654, Egernek 18.076, Selmecznek 17.479, Gyöngyösnek 14.649 lakosa volt. De kedvező fekvése, ipara, vagyonossága, műveltsége s a polgári

és nemesi osztálynak szerencsés egyensúlya már akkor biztosította számára a jövő fejlődést. A takarékpénztár tulajdonképeni kezdeményezője Fiedler Károly tekintélyes polgár és vaskereskedő volt, ki már 1836-ban egy részvényekre fektetett czukorgyár alapításában is tevékeny, sőt kezdeményező részt vett. Két más polgárral 1843. május 13-án nyújtja be indítványát a városi tanácshoz a takarékpénztár felállítására vonatkozólag. Helyesli az eszmét úgy a tanács, mint a városi közgyűlés s az új intézet 1844. január 18-án már megtarthatta alakuló ülését a városház tanácstermében.

Az intézet mindjárt mint részvénytársaság alakult. A pozsonyi takarékpénztárt veszik mintául, sőt a megalakulás után Fiedler Károly aligazgató, az aligazgató helyettessel, Pozsonyba utazik, hogy ott megszerezze a szükséges kezelési ismereteket.

1845-ben megindul nagyobb mértékben a takarékpénztárak alapítása. Szűk terünk nem engedi, hogy bár futólag; egyenkint kiterjeszkedjünk az intézetekre; inkább azt igyekszünk összefoglalva feltüntetni, a mi az első takarékpénztárak alapszabályaiban s kezdetleges működésében a legjellemzőbb.

Tisztán humanisztikus intézet gyanánt, a mint már említettük csak négy takarékpénztár alakult: a Pesti hazai, az aradi, a brassói és a nagyszebeni általános. Ezeknél az alapítók befizetései képezték az intézet első alaptőkéjét, míg az évi nyereségből nem lehet kellő nagyságú tartalék-alapot gyűjteni. E négy közül is a két első nemsokára részvénytársasággá alakult, a többi pedig már kezdetben ezt a szervezetet választotta. E takarékpénztárak többnyire részint 300, részint 400 részvényre alapítottak s egy részvény

valamennyinél 100 igaz értékű ezüst forintra szólt. Az alaptőke névértéke tehát túlnyomólag 30 és 40 ezer pengőforint közt váltakozott, de a befizetés nem egyformán történt, némelyiknél a részvényesek előre az összegnek csak felét, másnál csak ötödrészét tartoztak befizetni.

Minthogy takarékpénztáraink bizonyos közös típusra vihetők vissza, belső szervezetők csaknem teljesen azonos volt. Az intézet ügyeinek intézésére hivatva volt az évenként egyszer vagy kétszer tartott közgyűlés s az ez által választott elnök vagy igazgató és választmány. Az elnök vagy igazgató többnyire három évre választott, de némely takarékpénztárnál csak egy évre, a választmány mandátuma azonban csaknem kivétel nélkül egy évre szólt.

Közgyűlésen minden részvényes, tekintet nélkül részvényei számára, a legtöbb takarékpénztárnál csak egy szavazattal birt, így volt ez a két legtekintélyesebb intézetnél is, a Pesti hazainál és a Pozsonyinál. A részvénytársaságokról szóló 1840: XVIII. t.-cikk azonban az egy részvényt illető szavazatok számának maximumát tizben állapította meg s ezzel a joggal egyik-másik takarékpénztár élt is. Így pl. a győri takarékpénztárnál a részvényeseket 1—4 részvény birtokában egy, 5—9 részvény birtokában két, 10-en felül három szavazat illette meg.

A közgyűlés az elnök és választmány megválasztásán kívül megvizsgálja a számadásokat; megállapítja, hogy az évi tiszta nyereségből mennyi helyeztessék tartalékba s mennyi fizettessék ki a részvényeseknek osztalék gyanánt. Hatáskörébe tartozik még az alapszabályok netaláni módosítása s az intézet sorsa fölött való döntés.

Az elnök, illetőleg igazgató, ki mellett a nagyobb takarékpénztáraknál elnök-helyettest, illetőleg segéd-igazgatót is

látunk, elnököl a közgyűléseken és a választmány ülésein, őt illeti az intézet administratív vezetése s egyik fontos kötelességül van megjelölve a gyakori véletlen pénztár-vizsgálat.

De bár az intézet egységes vezetése az igazgató kezébe volt letéve, még nála is fontosabb szereppel és hatáskörrel birt a választmány. Ez a közgyűlésen a részvényesek sorából többnyire egy évre választatott s rendszeren 24—30 tagból állt. A választmány összeállításánál természetesen ügyeltek, hogy legyen elég szakértő az előforduló különféle kölcsönügyekre nézve, különösen a váltóbirálatra voltak tekintettel, mely külön kereskedői szakértelmet s a hitelt kérő czégek vagyoni viszonyainak alapos ismeretét föltételezte. A Hazai első takarékpénztár 1846-iki alapszabályában a következő intézkedést találjuk: »Szükséges, hogy a részvényesekből minden rangú, állapotú s osztályú férfiakból alakittassék a választmány, hogy akárminémű bátorságról legyen szó üléseiben, annak illető bírálói lehessenek.«

A választmány üléseit hetenkint vagy kéthetenként tartotta s itt tárgyalta az intézetet érdeklő összes ügyeket s határozott a kölcsönök végett benyújtott folyamodványok fölött. A határozat érvényességéhez rendszeren hét tag jelenléte kívántatott; a pozsonyi takarékpénztárnál azonban különbség tétetett, ha kölcsön megszavazásáról volt szó, ekkor 11 tagnak kellett jelen lennie. A pesti hazainál ez esetben is elég volt hét tag, mert a kölcsönért benyújtott folyamodványokat az állandó bizottságok már előzőleg megbirálták s az ügy már előkészítve került a választmány elé.

A választmányi tagok betűrendben felváltva, mint választmányi biztosok tartoztak jelen lenni a hivatalos órák alatt, aláírni a betéti könyvecskéket s a különféle hivatalos iro-

mányokat s általában a hivatalos ügymenet fölött felügyelni.

Takarékpénztáraink, talán az egy nagyszebenit kivéve, mindjárt kezdetben fizetési tisztviselőket is alkalmaztak. Némelyeknél csak egy pénztárnok és egy ellenőr volt, de még a nagyobb intézeteknél sem ment többre a fizetési hivatalnokok száma négyenél. A hivatalnokok nem csak esküt tartoztak tenni, hanem vagyoni jótállást is kellett nyújtaniok. Érdekes a Hazai első takarékpénztár 1846-iki alapszabályaihoz csatolt utasításokban olvasnunk a tisztviselők kötelességeinek felsorolását, mert ebből is látszik, hogy az intézet tervezői mily féltékeny gonddal őrködtek, hogy tapintatlan eljárás vissza ne riasssza a közönséget, főleg a szegény népet, melynek érdekét kívánta szolgálni első sorban az új intézmény. Az utasítás a tisztviselők magatartását a közönséggel szemben következőleg szabja meg: »Türelem paraszti ügyetlenség, értetlenség iránt, nyájas emberszeretet és jóakarátú készség a járatlanok útbaigazítására. Nem szabad illedelmetlenül, vagy épen gorombául bánni a hivatal közlekedőivel, mi által ezek az intézettől elidegenítetténeek. Tilos hasztalan vártni a népet, gúnyolni apró betételeit, kezéből rángatni a pénzt, válogatást tenni hozott pénznemeiben stb. Az érkezés sorát szorosan meg kell tartani a felvevésben is, mi végre a szolgál, főkép nagyobb megtolulások alkalmával minden belépőnek a hivatalos szobába réz-sorszámot ad s a szerint vétetik fel annak dolga.«

A legkisebb összeg, melyet takarékpénztáraink *betétül* elfogadtak, 20 pengő krajczár volt. De eddig a minimumig csak néhány intézet szállt le (Hazai első, nagyváradi) a legtöbb takarékpénztár a pozsonyi példájára 1 forintnál kisebb

összeget nem fogadott el. Azonban ez utóbbiak közül is egynémelyiknek gondja volt rá, hogy a vagyontalanabb, különösen a kis munkásosztály szintén elhelyezhesse apró keresményét s egészen kis összegeket is tehessen be. Így a komáromi takarékpénztárnál 10 krajczártól 59 krajczárig (1 pengő forint 60 krajczárból állt) a betevő könyvecske helyett a pénztárnok, könyvvezető és egy választmányi tag aláírásával ellátott rovatos lapot kapott, melyen följegyeztetett a sorszám, a befizető neve, valamint a befizetés napja és hónapja. Mikor az ilyen lapon a betett tőke meghaladta az egy pengő forintot, rendes takarékbetéti könyvecskével cseréltetett ki. Ime kezdetleges alakban a postatakarékpénztárak által újabban életbeléptetett eljárás! A betétmaximum többnyire 2.000 forintban volt megállapítva, a Hazai első azonban 5.000 forintot is elfogadott egy betéti könyvre, holott Fáy András 1839-ben kiadott tervezetében egy betét legnagyobb összegét csak 100 forintban akarta megállapítani és pedig úgy, hogy egy könyvön kamatokkal együtt se lehessen 200 forintnál nagyobb összeg s ugyanazon egyén egynél több könyvet ne válthasson. Már ez egy adat is mutatja, hogy azt a kört, mely Fáy András szemei előtt lebegett, takarékpénztáraink már kezdetben szűknek találták s a vagyonosabb emberek megtakarításait, vagy másképen rendelkezésre álló tőkéit is igyekeztek magukhoz vonni.

A betéti kamat 3—5⁰/₀ közt váltakozott. Némely takarékpénztárnál csak egy kamatláb volt megállapítva, másoknál a betéti összeg nagysága szerint különbözött. Így a Hazai elsőnél 300 forintig 5⁰/₀, azontúl 5000 forintig 4⁰/₀; a pozsonyinál, győrinél, komárominál stb. 1—100 forintig 4⁰/₀, 101—1.000 forintig 3¹/₂⁰/₀, 1.001—2.000 forintig 3⁰/₀. Csak

később látjuk, hogy a kamatláb megállapításánál az véte-tett tekintetbe, hogy a betét hosszabb vagy rövidebb ideig maradt-e az intézet használatára.

Az 50 forinton aluli betéteket a takarékpénztárak többsége felmondás nélkül bármikor visszafizette, némelyek azonban csak a 10 forintnál kisebb betéteket fizették vissza felmondás nélkül. Az egyes takarékpénztáraknál a felmondási idő is különféleképen szabályoztatott, mert itt már a helyi viszonyokat tekintetbe kellett venni. Legyen elég itt csak a két minta intézetét, a Pesti hazai és Pozsonyi takarékpénztár eljárását idéznem. A Hazai elsőnél a felmondási idő 51—100 forintos betétekre nézve nyolcz napban, 101—300 forintig egy hónapban, 301—2.000 forintig két hónapban, 2.001—5.000 forintig három hónapban állapított meg. A pozsonyinál a felmondási idő 51—100 forintig fél hónap, 101—500 forintig egy hónap, 501—1.000 forintig két hónap, 1.001—2.000 forintig három hónap volt.

A kamatoztatás a befizetést követő hónap első napján kezdődött, ellenben megszűnt a kivételt megelőző hónap utolsó napján. A kamatok félévenként fizettettek ki, ugyan-igy történt a tőkésítés is.

Takarékpénztáraink alapszabályaik értelmében adhattak *kölcsönöket ingatlanokra* és pedig nemesi és polgári javakra, nagyobb községek birtokaira s urbéri telkekre, nyújthattak *előlegeket* ingóságokra (állami és magánkötvényekre, árúkra, aranyra és ezüstre), végre gyakorolhatták a *beváltási (escompt)* üzletet. Az ingatlanokra adott kölcsönökről, melyek első takarékpénztáraink legfőbb üzletágát képezték, később szólnunk. *Előlegek* a letett értékpapírok árfolyami értékének $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$ és $\frac{4}{5}$ részéig adtak. A Hazai első takarékpénztár ily értékpapírok gyanánt az 1834. és 1839. évi ausztriai

állami kötvényeket, az Eszterházy-sorsjegyeket, a pesti és bécsi kereskedelmi bank részvényeit jelöli meg. E szűk körben, magától értetődleg, ez üzletág nem ölthetett nagy arányokat. A hazai takarékpénztár ezenkívül csak teljes névértékű cs. kir. aranyakra adott előlegeket, a pozsonyi ellenben romlásnak ki nem tett árúkra is.

A *váltóleszámtólásról* is részletesen intézkedtek első takarékpénztáraink alapszabályai. A váltóbírálókat a választmány részint saját kebeléből, részint a helybeli kereskedők testületéből vagy sorából választotta. A Hazai első takarékpénztárnál egy titkos bizottmány a pestbudai kereskedőket vagyoni és hitelállapotjaik szerint hét osztályba sorozta, az első osztályba 20.000, a másodikba 15.000, a harmadikba 10.000, a negyedikbe 6.000, az ötödikbe 4.000, a hatodikba 2.000, a hetedikbe 1.000 forinttal s ki-ki akár egy, akár több váltón mint elfogadó ezt a hitelt mindaddig kimeríthette, a míg vagyoni viszonyaiban kedvezőtlen változás nem állt be, a mire felügyelni a váltóbíráló bizottmánynak szoros kötelességévé tétetett. A takarékpénztárak azt is megállapították, hogy a váltóbírálathoz hány tag jelenléte szükséges.

Beváltás végett a takarékpénztár székhelyén letelepedett s erkölcsileg kifogás alá nem eső egyének nyújthatták be a reájuk rendesen ffordított váltót. Száz forintnál kisebb értékű váltót csak kevés takarékpénztár számított le, 5.000 forinton túl szintén csak kevés takarékpénztár ment még; a pozsonyinál is ez volt a maximum, ellenben a Hazai első 30.000 forintban állapította meg a maximumot. A beváltandó váltóra nézve még megkívántatott, hogy a lejárat ideje három hónapon túl ne terjedjen s többnyire az is, hogy a takarékpénztár székhelyén legyen fizetendő. Ez utóbbi sza-

bály alól azonban számos kivételt látunk, így például a pécsi takarékpénztár Pécsett, Bécsben vagy Pesten, a kőszegi takarékpénztár Kőszegen, Sopronban vagy Bécsben, a kassai takarékpénztár Kassán, Pesten vagy Bécsben fizetendő váltókat is leszámított. A váltón valamennyi takarékpénztár három, jóhitelű aláírást követelt s némelyik még azt is kimondta, hogy ezek közül legalább kettő a királyi váltótörvénszéknel bejegyzett kereskedőé vagy gyárosé legyen.

Az eddigiekből is látható, hogy takarékpénztáraink kettős célú tűztek maguk elé: a felhasználatlanul heverő vagy a takarékoság ösztönének felébresztése által képződő megtakarításokat magukhoz vonni s a lehető legnagyobb biztonság mellett kamatozólag elhelyezni. Voltak azonban takarékpénztáraink, melyek vezetői már nagyobb közgazdasági célokat tűztek ki az intézet elé. Így gróf Zichy Ferencz, a pozsonyi takarékpénztár elnöke az 1843-iki közgyűlésen az intézet feladataul az uzsora megszüntetését, ipari vállalatok teremtését és támogatását, a kereskedelem könnyítését és előmozdítását, a nemesi birtokok értékének emelését s az örökváltság keresztülvitelét jelöli meg. A pozsonyi takarékpénztár tényleg már első időszakában két nagyobb vállalat létrehozásában, illetőleg fentartásában vett részt; így Pozsony mellett a Malomvölgy-társulat a takarékpénztártól nyert hitel segítségével épített több műalmot, a pozsony-nagyszombati vasut is többször szorult a pozsonyi takarékpénztár segélyére. A fentebb vázolt munkakör azonban egyelőre mégis nagyon tág volt, legtekintélyesebb takarékpénztáraink sem voltak képesek azt betölteni, erre sem elég pénzük, sem elég üzleti mozgékonyosságuk nem volt.

Takarékpénztáraink, tekintve az intézmény új és szokatlan voltát, valamint hazánknak akkori tőkeszegénységét, a tőke-

gyűjtésben csakhamar nagyon szép eredményt tudtak felmutatni; a mint a következő számok mutatják:

		Takarékbetétek	
		összesen	évi növekedés
1840-ben	--- --	204.529 pengő forint	— %
1841-ben	--- --	343.201 » »	67.80 »
1842-ben	--- --	940.182 » »	173.94 »
1843-ban	--- --	2,038.923 » »	116.86 »
1844-ben	--- --	3,659.246 » »	79.47 »
1845-ben	--- --	5,814.615 » »	58.90 »
1846-ban	--- --	8,227.433 » »	41.50 »
1847-ben	--- --	11,138.134 » »	35.38 »
1848-ban	--- --	9,113.518 » »	— 18.18 »
1849-ben	--- --	9,606.973 » »	5.41 »

Nem kicsinyelhetjük ezt az eredményt, ha figyelembe vesszük, hogy a század első felében még a nyugot-európai államokban is — az egy Nagy-Britanniát kivéve — még nagyon csekély tőkék gyűltek össze takarékbetétek alakjában. 1838-ban a takarékpénztári ügyről egy érdekes munka jelent meg, mely 1836 és 1837 végén az európai takarékpénztárak állapotát statisztikai adatokkal is megvilágította. (Die Sparkassen in Europa. Von C. A. Freiherrn von Malchus, Württemberg, k. Finanz-Praesidenten etc. Heidelberg und Leipzig 1838.) Ez adatok szerint összesen 1.160 takarékpénztár állt fenn 495.34 millió pengő forint betéti összeggel, de ennek 73.2⁰/o-a magára Nagy-Britanniára esett. A részletes adatok, mellőzve a kisebb német államokat, következők:

	Takarék- pénztárak száma	Takarék- betétek összege
Anglia, Skócia, Irland	484	362,847.022 pengő forint
Az egész Németország	283	60,293.536 » »
Ebből Poroszország	80	9,544.296 » »
Bajorország	63	6,013.386 » »
Württemberg	32	4,866.529 » »
Szászország	11	1,905.880 » »
Franciaország	250	49,777.423 » »

Volt év, midőn a két évvel később alakult Pozsonyi takarékpénztár betétei meghaladták a Pesti hazai első takarékpénztár betéteit; csak 1845-től kezdve foglalja el ez az első helyet, de még távolról sem magaslott ki annyira a testvér-intézetek között, mint a következő évtizedekben.

Hogy takarékpénztáraink a náluk összefolyt tőkéket miként helyezték el gyümölcsözőleg, a következő kis kimutatás állítja szem elé, mely a főbb üzletágak állapotát mutatja az évi mérlegszámla szerint:

Év	Váltó- tárca	Előlegek érték- papirokra p e n g ő f o r i n t	Jelzálogos kölsönök	Érték- papírtárca
1840 --- ---	27.500	5.560	172.224	---
1841 --- ---	42.000	17.350	288.548	---
1842 --- ---	93.961	78.422	684.511	58.300
1843 --- ---	210.331	296.222	1,484.403	25.361
1844 --- ---	256.711	491.312	2,726.616	125.512
1845 --- ---	586.503	798.158	3,932.108	252.723
1846 --- ---	969.254	1,127.308	5,499.051	416.027
1847 --- ---	1,089.254	1,577.589	7,750.672	602.910
1848 --- ---	633.695	1,391.871	7,322.640	394.666
1849 --- ---	592.325	1,260.025	7,423.756	190.258

Még érdekesebben szólnak a viszonyszámok:

	Váltó- tárca	Előle- gek	Jelzálogos kölsönök	Érték- papiro	Egyéb
	az összes actívák százalékában				
1840 --- ---	12.90	2.60	80.85	---	3.65
1841 --- ---	11.68	4.82	80.19	---	4.31
1842 --- ---	9.45	7.89	68.84	5.86	7.96
1843 --- ---	9.76	13.76	68.96	1.17	6.35
1844 --- ---	6.71	12.83	71.24	3.28	5.94
1845 --- ---	9.57	13.03	64.17	4.12	9.11
1846 --- ---	10.72	12.46	60.80	4.60	11.42
1847 --- ---	8.94	12.95	63.65	4.95	9.51
1848 --- ---	6.00	13.15	69.22	3.73	7.90
1849 --- ---	5.41	11.60	68.38	1.75	12.86

Takarékpénztáraink legfőbb üzletága az ingatlanokra való kölcsönzés volt. Különösen az első években, mert 1843-tól 1846-ig, ha abszolút összegük nagy mértékben emelkedett is, de

nem tartott lépést az összes kezelt vagyon fejlődésével és így a többi üzletágakhoz képest erős visszaesést mutat. Jelen-
tékeny az értékpapírokra adott kölcsönök fejlődése, míg
ellenben a váltóleszámitolási üzlet nem tudott nagyobb
arányokat ölteni; daczára, hogy csak egyetlen bankintéze-
tünk volt, s azon és a magán tőkepénzeseken kívül csakis a
takarékpénztárak adtak váltóra kölcsönöket.

Úgy látszik, első takarékpénztárainknak eleinte nem a be-
téték szerzése, hanem inkább gyümölcsöző biztos elhelyezése
okozott gondot. A jelzálogos kölcsönök nyújtása, bármily elő-
szeretettel gyakorolták első takarékpénztáraink ezt az üzlet-
ágot, az akkori rendezetlen telekkönyvi állapotok miatt sok
nehézséggel járt, a váltóhitel pedig csak nagyon lassan fejlődött.
Voltak takarékpénztáraink, mint a nagyszebeni általános és
a soproni, melyek ezt az üzletágot sokáig nem is gyakorolták,
másoknál viszont az első fellendülést visszaesés váltotta fel,
így a Hazai első takarékpénztár váltótárczája már 1846-ban
némi visszaesést mutat, 1847-ben pedig jóformán egy har-
madára süllyedt a két év előttinek. Az 1846. és 1847. évi
rossz termések s az ezzel együtt beköszöntött kereskedelmi
válság okozták ezt. A kereskedelmi házak sűrű bukása és
a megrendült hitel a váltó-leszámitolás megszorítását vonta
maga után, majd a 48/49-es években a betétek tömeges
visszakövetelése akasztotta meg a váltóhitel engedélyezését,
míg ellenben takarékpénztáraink pénzszükségükön váltó-
követeléseik szigorú behajtásával igyekeztek segíteni, mert
a jelzálogos kölcsönöket, melyek folyósítása különben is
nagyobb nehézséggel jár, még a moratorium is védte.

A negyvenes évek közepe táján mutatkozott pénzbőség
több takarékpénztárt a lombard-kölcsönök kiterjesztésére
birta. E célból a pozsonyi és soproni takarékpénztárak

részvényeseik körében sorsjegytársulatokat alakítottak s az ezek által vásárolt sorsjegyekre előlegeket adtak. Különösen a pozsonyi takarékpénztár gyakorolta nagy mértékben az értékpapírokra való előlegezést, az évi mérleg szerint ez üzletág állandóan több, mint egy negyedrészt tette a takarékbetéteknek.

Értékpapírok vásárlásával is korán találkozunk, főleg az ország nyugoti részében fekvő takarékpénztáraknál (pozsonyi, soproni, győri). Ez értékpapírok természetesen osztrák államadóssági kötvények voltak, melyek minthogy ércpénzben kamatoztak, metallique-oknak neveztettek, továbbá kamatozó pénztári jegyek. A béke hosszú évei s a kissé rendezettebb államgazdálkodás kelendővé tették ezeket a kötvényeket s vásárlásuk, mint a betétek mobil elhelyezése, nem látszott czélszerűtlennek a takarékpénztárakra nézve. A pozsonyi takarékpénztár ez értékpapirjai alapján csakhamar folyószámlát is nyitott az osztrák takarékpénztárnál és az osztrák nemzeti banknál s már 1845-ben rászorult erre a hitelre; a győri takarékpénztár pedig 1847-ben zálogosította el értékpapirjait a nemzeti banknál. Az utóbbi takarékpénztár az 1848-iki zavarok alkalmával a betétek tömeges felmondása folytán kénytelen volt értékpapirjait eladni s ez oly veszteséggel történt, hogy nemcsak tartaléktőkéje semmisült meg teljesen, hanem részvénytőkéje is, melynek 50⁰/o-a ekkor már befizettetett, csaknem egészen elenyészett.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy Fáy András, abban a tervezetben, melylyel 1839-ben a takarékpénztárak ügyét a megvalósulás útjára terelte, az értékpapírok vásárlását s ez alapon a nagyobb betétek elfogadását határozottan kárhoztatta. »Külföldön — úgymond — számos takarékpénz-

tárral zálogházak s status-kötelezvények vásárlásai is lévén egybekötve, azokban nagyobb pénzösszegek is elfogadtatnak egy-két hónapi depositumok gyanánt csekély kamat mellett. De ez, azonkívül, hogy a takarékpénztár céljával ellenkezik, nálunk felette sok nehézséggel is járna.«

Az alapszabályokban foglalt üzletágak gyakorlása s az értékpapírvásárlás sem volt elégséges a fentebb említett pénzbőség ellensúlyozására. Különösen a soproni takarékpénztárnál látjuk a pénztorlódást. Ez intézet választmánya 1844-ben felhatalmazta az igazgatót, hogy a Festetits vagy Széchenyi zárgondnokságoknak ajánljon kölcsönöket 6°/o-os kamatra, az 1844-iki közgyűlés pedig akként módosította az alapszabályokat, hogy a választmány, ha jutányosan teheti, fekvősegeket is vásárolhasson a város belterületén. Ugyanez az intézet a pénzbőséget a betéti kamatlábnak 4°/o-ra való leszállításával igyekezett mérsékelni. Hogy hazánk más részéből is idézzünk példát, a szeged-csongrádi takarékpénztár eleinte szintén nem tudta mitevő legyen a pénzkeresletet jóval meghaladó betétekkel, úgy, hogy fölös pénzeit eleinte helybeli jó hitelű kereskedőknél volt kénytelen elhelyezni; de ez rövid ideig tartott, a közönség csakhamar megismerte az intézeti hitel előnyét s a kereslet oly erős volt, hogy a választmány az egyesek hitelét kénytelen volt megszorítani, hogy minél többen részesüljenek a takarékpénztár kölcsöneiben.

Első takarékpénztáraink többnyire, mint helyi intézmények alakultak s folytatták működésüket. Fáy András a Hazai első takarékpénztárat kizárólag Pest vármegye számára tervezte; de már a Fáy tervének tanulmányozására kiküldött megyei bizottság Pest és Buda városokra is kiterjeszteni kívánta, tekintettel az ott élő értelmiség s a vagyonos

polgárok nagy számára. Az 1845. évi alapszabályok a kölcsönök engedélyezésénél az intézet működésének még nagyobb tért jelölnek ki, megengedvén, hogy a Pest vármegyével szomszédos vármegyékben s az azokba kebelezett szabad kir. városokban, továbbá a Jász- és Kis-Kun területben fekvő ingatlanokra is adhasson az intézet kölcsönöket. Tíz virágzó vármegye az ország közepén, kilencz szabad kir. város és két kerület volt tehát a Hazai első takarékpénztárnak működési tere; de inkább csak papíron, a valóságban azonban tevékenységének alapjául leginkább csak Pest vármegye és a két testvér főváros szolgált. A szűk helyi jelentőségen így is túlemelkedett, de országos hatású intézetnek még sem lehetett tekinteni.

Némi terjeszkedési vágyat kezdetben több takarékpénztárnál találunk. Így a pozsonyi takarékpénztár eleinte távolabbi vidékekre is adott kölcsönöket, Székes-Fehérvárnak, Debreczennek, Szatmár-Németinek és más városoknak, a pesti hengermalomnak, pesti háztulajdonosoknak, vidéki nagy uradalmak birtokosainak; de már 1845 után kezdte megszorítani ezeket a távolabbi kölcsönöket s csakis Pozsony és környéke hiteligényeinek kielégítésére szorítkozott. A soproni takarékpénztár is tett kísérleteket már alakulásának első évében, hogy üzletét Moson-, Győr-, Veszprém-, Vas- és Zalamegyékre is kiterjessze, de már a következő évben lemond erről a tervről.

Láttuk, hogy első takarékpénztáraink megalakulása előtt az Első osztrák takarékpénztár hazánk több tekintélyes városában fiókot állított fel. Ezt a példát hazai intézeteink nem követték; csak egy takarékpénztárnál látunk ilyenmű törekvést. A »Szeged-csongrádi takarékpénztár« alapszabályainak 37. §-a ugyanis kimondta, hogy az intézet tőkéjének

szaporodtával Hódmezővásárhelyen, Szentesen és Csongrádon is fog felállítani fiókpénztárakat. Nem ismerjük az elszigetelt kezdeményezés történetét, de minthogy a szeged-csongrádi takarékpénztár elnöke Klauzál Gábor volt, széles látkörű férfi, az első magyar felelős ministeriumban földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister, talán nem csalogdunk, ha neki tulajdonítjuk az eszmét, mely azonban az érdekelt körök részvétlensége miatt testet nem ölthetett.

Kétségkívül fiók-takarékpénztárak állítása jó szolgálatot tehetett volna a takarékpénztári intézmény terjedésének és népszerűsítésének, meghonosítván azt ott is, hol önálló takarékpénztár alakítására még nem volt kellőleg előkészítve a talaj; ez azonban, a mint az ép most idézett példa mutatja, nem sikerült. De így is meg lehetünk elégedve az eredménnyel; 34 takarékpénztár alakulása 1848-ig — ha a brassói általános takarékpénztárat és a zágrábit nem számítjuk — nem is egészen egy évtized alatt, midőn a gazdaságilag sokkal fejlettebb Ausztriában három teljes évtized alatt nyolcznál nem alakult több, oly eredmény, mely világosan mutatja, mily kedvező életföltételeket talált az új intézmény hazánkban.

Takarékpénztáraink a társadalom kezdeményezéséből és erejéből alakultak, idegen minták szem előtt tartásával; de csakhamar sajátos fejlődést vettek, a nélkül, hogy az államhatalom figyelembe vette volna alakulásukat, fejlődésüket. Csak 1847 közepén ébred rá a magyar kir. udvari kanczellária, hogy a takarékpénztári ügyet szabályozni kellene. Az 1840. évi XVIII. törvénycikk intézkedett ugyan a részvénytársaságokról, a takarékpénztárak azonban nem mind választották a részvénytársulati formát s különben is a részvénytársaságokról szóló törvény oly általánosságban

volt tartva, hogy a takarékpénztárak külön szabályozása még ettől eltekintve is szükségesnek látszott. Legfőbb kormányhatóságunkat azonban aligha ez a szükségérzet vezette, inkább az a példa, hogy ő Felségének 1844. szept. 2-án kelt legfelsőbb elhatározásával: »Regulativ für die Bildung, Einrichtung und Ueberwachung der Sparcassen« cím alatt egy szabályzat bocsáttatott ki az osztrák takarékpénztárak számára. A m. kir. udvari kancellária 1847. július 22-én a m. kir. helytartótanácsához intézett leiratával ezt a szabályzatot küldi meg, azzal az utasítással, hogy jövőben semmi nemű takarékpénztári intézet életbeléptetését ne engedje meg, míg annak alapszabályai át nem vizsgáltattak s legfelsőbb helyen jóvá nem hagyattak. Hogy az alapszabályok megvizsgálásánál magát lehetőleg a megküldött osztrák szabályzathoz tartsa s különösen ügyeljen, hogy a takarékpénztárak alaptőkéje legalább 30.000 ezüstforintra rúgjon s ez az összeg tartalékpénzalap gyanánt mindjárt az intézet alakításánál nem részenkint, hanem egyszerre és teljesen lefizettség. Utasította továbbá a helytartótanácsot, hogy az osztrák regulativum alapján a helytartótanács által ki-nevezendő takarékpénztári felügyelő biztosok számára egy utasítást dolgozzon ki és terjesztszen föl legfelső jóváhagyás végett. A királyi felügyelői hivatal javadalmazással össze nem kötött tiszteletbeli állás s erre oly egyének neveztesse ki, kik ennek tökéletesen megfelelhetnek, az illető takarékpénztáraktól teljesen függetlenek [s bírnak a megkívántató tekintéllyel is. Végül utasított a helytartótanács, hogy az eddig létrejött takarékpénztárak alapszabályait vegye vizsgálat alá, módosítsa a szabályzatnak megfelelőleg s így kiigazítva terjesztsze föl végleges megerősítés végett.

A m. kir. helytartótanács el is készítette a szabályzatot, vagy jobban mondva, le is fordította az osztrák regulativumot. Összehasonlítva a kettőt, a magyar tervezetet valóban fordításnál egyébnek nem mondhatjuk, oly csekélyek a változtatások, vagy helyesebben kihagyások. A magyar tervezetből kimaradt az osztrák regulativum 3. §-a, mely takarékpénztárak alapítását községeknek is megengedi. Ennek megfelelőleg a többi paragrafusokból is kihagyatott mindaz, a mi a községi takarékpénztárakra vonatkozik. Kimaradt a 8. § is, mely kimondja, hogy az egyes betétek maximuma a helyi viszonyok és a biztosítéki alap tekintetbevételével állapittassék meg s hogy figyelemmel kell lenni az alsóbb néposztályok keresetére s ügyelni kell arra, hogy a vagyonosabbak, kik tőkéiket maguk is tudják gyümölcösztetni, a takarékpénztár használatából kizárassanak. Kimaradt továbbá a 18. §, mely az általános osztrák polgári törvénykönyv szerint a betétek és betéti kamatok elévüléséről intézkedik; a 19. § c) pontja, mely előlegek nyújtását községeknek s e) pontja, mely az előlegek adását zálogházaknak is megengedi. Kimaradt a takarékpénztári okmányok bélyegkötelezettségéről intézkedő 21. §, végre a 29. §, mely kimondja, hogy a takarékpénztár egyesítése más, a résztvevőknek nyereséget hajtó vállalattal, tilos. Hogy lelkiismeretesen felsoroljuk a különbségeket, meg kell még emlitenünk, hogy a jelzálogos kölcsönökről a magyar tervezet kissé részletesebben intézkedik s a nemesi javakra kimondja: »hogy azokra a takarékpénztárakból csak akkor lehet pénzeket kölcsön adniok, ha az ajánlott jelzálogok legalább mindazon kellékekkel birnak, melyek a közalapítványi pénztárakból adandó kölcsönökre nézve szabályszerűen megkívántatnak. Megemlítjük még, hogy a

helytartótanács egész munkája előttünk álljon, azt a változtatást is, hogy a magyar tervezet az osztrák regulativum 20. §-ából három külön paragrafust csinált.

Nem akarjuk az osztrák regulativumot bírálni; de bármennyire megfelelt is az az osztrák viszonyoknak, a magyar takarékpénztárakra már csak azért sem volt alkalmazható, mert az utóbbiak túlnyomó többsége nem jótékonsági intézet gyanánt, hanem mint részvénytársaság alakult. A magyar tervezet oly híven másolja az osztrák mintát, hogy említést sem tesz részvénytársulati takarékpénztárakról, mintha ezek egyáltalán nem léteznének, holott ezekről még a kancelláriai rendelet is megemlékezik. Vannak ugyan a tervezetben egyes paragrafusok (23. és 28. §), melyek a kivételes körülmények tekintetbevételéről szólnak. Azt gondolná az ember, e pontokat a helytartótanács talán éppen azért szúrta be, hogy a takarékpénztári ügy rendezésénél az addigi magyar takarékpénztárak sajátságos alakulatát méltányos figyelembe lehessen venni. Pedig dehogy; csak azért vette föl e paragrafusokat, mert ott találta az osztrák regulativumban.

A legjobb akarattal sem állíthatjuk, hogy a helytartótanács e tervezet készítésekor magasabb elvek után indult, s a magyar takarékpénztárakat vissza akarta volna vezetni arra a humanisztikus alapra, mely kiindulási pontjuk volt, de a honnan csakhamar eltávoztak. Egyszerű másoló munka volt, a mit végzett, kellő érzék nélkül a magyar közgazdasági érdekek iránt. A betétek gyümölcsöző elhelyezéséről nemcsak az osztrák államadóssági kötvények, hanem az osztrák tartományi rendek által kibocsátott kamatozó kötelezvények és záloglevelek megszerzését is kijelöli, de magyar városoknak, községeknek a szabályzat szerint takarékpénztáraink

nem nyújthattak volna kölcsönöket. E szabályzat-tervezet szomorú világitásban mutatja be főkörmányhatóságunk közgazdasági kérdésekben való járatlanságát, abban a korban, midőn Széchenyi már megfutotta reformátori pályáját s törvényhozásunk közgazdasági téren is európai színvonalon álló törvényeket alkotott. De hosszú, keserves tapasztalatok után hozzászokott a nemzet, hogy az anyagi és szellemi haladás terén a társadalom törte az utat, a kormány pedig csak kerékkötő gyanánt működött.

A helytartótanács takarékpénztári szabályrendelete azonban kárt nem tett, mert soha életbe sem lépett s takarékpénztáraink az abszolút korszakig semmiféle szabályozásnak vagy rendszabályozásnak kitéve nem voltak, fejlődtek úgy, a mint saját életképességük mellett a viszonyok engedték. Az 1847. év már nem volt reájuk kedvező, két mostoha év s meglehetősen súlyos kereskedelmi válság megakasztotta a rohamos fejlődést. E muló bajt azonban könnyen kiheverték volna, sokkal végzetesebbé vált reájuk nézve az 1848/49-iki szabadságharc s annak véres elfojtása.

Az 1848. év két első hónapjában az üzlet még a rendes mederben folyt, bár a februári eredményben már érezhető az az idegesség, melyet a párizsi és bécsi mozgalmak idéztek elő; de a márcziusi események egyszerre oly bizalmatlansággal tölték el a közönséget, hogy a takarékpénztárakat valósággal megostromolták betéteikért. Érdekes volna a két válságos évben az akkor fennállott összes takarékpénztárak együttes adataival mutatni be a betételeket és visszafizetéseket, de minthogy hézagtelen adataink nincsenek, elég ha a Hazai első takarékpénztár idevágó adatait mutatjuk be. Bár a helyi viszonyok egyik-másik takarékpénztárnál egyes hónapok eredményének alakulására módosítólag

hatottak, az alábbi adatok a betétek hullámozását országos szempontból is elég híven tükrözik vissza :

Év hónap	Betétel		Kivétel	
	felek száma	összeg	felek száma	összeg
1848				
Január	1.240	165.082	1.215	111.228
Február	888	139.663	867	127.605
Márczius... ..	668	191.907	2.299	335.486
Április... ..	425	174.355	1.965	243.248
Május	451	128.363	2.043	215.422
Junius... ..	268	59.685	1.520	164.062
Julius	358	104.356	2.005	240.638
Augusztus	253	79.705	1.024	101.912
Szeptember	100	37.513	1.262	76.059
Október	127	23.230	881	55.515
November	158	36.745	1.249	123.052
Deczember	175	44.910	834	69.983
Összesen ...	5.111	1,185.514	17.164	1,864.210
1849				
Január	330	106.481	765	77.705
Február	344	103.108	526	86.197
Márczius... ..	292	36.354	436	43.240
Április... ..	135	31.735	576	29.356
Május	141	23.945	309	45.202
Junius... ..	473	150.561	504	82.283
Julius	90	7.355	252	14.251
Augusztus	92	14.772	971	34.665
Szeptember	165	35.900	1.171	47.994
Október	256	42.063	1.197	52.175
November	223	42.878	966	79.572
Deczember	333	66.740	627	77.760
Összesen ...	2.874	661.892	8.300	670.400

Márcziustól kezdve az egész 1848. évben a visszafizetések minden hónapban meghaladták a betételeket, melyek folytonosan hullámozva, októberben minimális összegre szálltak le; 1849. január- és februárban a magyar pénzjegyek ki-

bocsátása és az osztrák bankjegyek sűrűbb forgása folytán pénzbőség állott be, mely a nagyobb betevésekben azonnal éreztette hatását. De márcziusban, midőn Windischgrätz herczeg a magyar pénzjegyeket kitiltotta a forgalomból, a visszafizetések ismét meghaladták a betételeket. Ez utóbbiaknál junius hóban látunk nagymérvű föllendülést, de ez nem a viszonyok javulásának, hanem ellenkezőleg a politikai láthatár teljes elsötétedésének volt következménye. A nemzeti ügy bukása mind félelmesebb bizonyossággal közeledett s a nagyközönség igyekezett szabadulni a hitelei és értéke vesztett magyar pénzjegyeektől; bár a takarékpénztárak, biztosítani igyekezhén az intézet érdekét, magyar bankjegyekben csak oly feltétel alatt fogadtak el betéteket, hogy ugyanazon pénznemben fogják visszafizetni. Julius hónapban a betételek csaknem egészen megszűntek (egyes takarékpénztáraknál úgy ebben a hónapban, mint augusztusban a betétek tényleg teljesen megakadtak) s a következő hónapokban fokozatosan csak lassan emelkedtek, de még mindig nagyon szűk korlátok közt.

A betétek rohamos kiszedése, majd elapadása a takarékpénztárak üzletében természetesen nagy rázkódásokat idézett elő. Az intézetek igyekeztek, a mennyire csak lehetett, folyóvá tenni tőkéiket; de ez is nagy nehézséggel járt, nemcsak a pangó üzleti viszonyok, hanem az időközben kihirdetett moratorium miatt, mely felfüggesztette a nemesi birtokokon fekvő kölcsönök visszafizetését.

A moratoriumot az úrbéri terhek megszüntetéséről szóló 1848. évi IX. törvénycikk 5. §-a mondta ki, mely elrendelte, hogy oly földbirtokosok ellen, kiknek birtokához úrbériség volt kapcsolva, a kereskedelmi viszonyokból eredő váltók kivételével, egyéb adóssági követelések, a törvény

további rendeletéig fel nem mondhatók és csupán a törvényes kamatok nem fizetése iránti követelések hajtathatnak be ellenük birói eljárás útján. Nem lehet tagadni, hogy oly mélyreható intézkedés, minő az úrbériség megszüntetése volt, a földbirtokosok gazdasági lételét gyökerében támadta meg, s az állam, ha csak azt nem akarta, hogy az a fontos társadalmi osztály, mely évszázadokon keresztül egyedüli képviselője volt a magyar nemzetnek s páratlan áldozatkészséggel, a haza összes népeinek érdekében, maga rombolta le kiváltságainak erős bástyáit, az erőszakos átalakulás miatt pusztulásnak induljon, köteles volt gondoskodni a rázkódás okozta bajok enyhítéséről. A moratoriumnál bizonyára kínálkoztak czélszerűbb eszközök is, például az örökváltság gyors folyósítása, a földbirtoki hitelügy czélszerű rendezése. De számolni kellett a viszonyokkal s az államnak azt kellett tennie, a mi módjában állott s hamarjában nem igen találhatott jobb eszközt a moratoriumnál.

Ez intézkedés azonban különösen súlyosan érintette a takarékpénztárakat. Láttuk fentebb, hogy takarékpénztáraink kezelt tőkéik túlnyomó részét jelzálogos kölcsönökbe fektették, s ha figyelembe vesszük, hogy a betétek többségét nem az állandó elhelyezést kereső apró megtakarítások, hanem a vagyonosabb osztály mozgó természetű forgó tőkéi képezték, már ez a körülmény is komoly veszélyeket rejtett magában, hát még mikor a jelzálogos kölcsönök tekintélyes részére a törvény kimondta a moratoriumot.

Takarékpénztáraink kérvénynyel fordultak az országgyűléshez, hogy vagy szüntesse meg a nemesi birtokokat védő moratoriumot, vagy terjessze ki a takarékpénztárakra is. E lépésnek azonban eredménye nem volt; takarékpénz-

táraink tehát a válságos körülmények közt főleg váltó- és előlegkölcsöneik behajtására voltak utalva, melyet nagy erélylyel folytattak is, újabb kölcsönök engedélyezését pedig megszorították, vagy éppen megszüntették. A mely intézeteknek értékpapirjaik voltak, azokat igyekeztek értékesíteni; de a megrendült közhitel mélyen lenyomta az osztrák államadóssági kötvények árfolyamát s az értékesítés csak nagy veszteséggel történhetett. Egyes takarékpénztárak rendkívüli segélyért folyamodtak, így a Hazai első takarékpénztár két ízben kapott a nemzeti kormánytól 100.000 frt kölcsönt, a pozsonyi pedig az osztrák nemzeti banktól kapott összesen 262.400 frtra menő előlegeket. Azonban sem a kölcsönök szigorú behajtása, sem a rendkívüli segélyek nem háritották el minden intézetnél a visszafizetések fennakadását, így maga a Hazai első takarékpénztár 1848. július havától csak a kisebb betevőknek tudott apró részleteket visszafizetni.

A zavaros állapotok legkevesebb bajt okoztak a nyugoti határon fekvő két intézetnek, a pozsonyi és a soproni takarékpénztárnak. Sokkal többet szenvedtek az ország közepén és keleti felében fekvő intézetek; ezeknél olykor teljes üzleti fennakadás állt be, hadseregek közeledésére az intézetet bezárni, az üzleti könyveket és értékeket rejtetgetni kellett, szóval átszenvedték az ellenséges invázióval járó állapotok összes nyomorúságát.

Az üzleti bajokhoz járult az a veszteség, melyet intézeteink a magyar bank- és pénzjegyekben szenvedtek. A nemzeti ügy bukása maga után vonta ezeknek a forgalomból való kitiltását. A minden erőszakosságra kész hatalom nemcsak a saját szempontjából törvénytelen magyar pénzjegyeket nyilatkoztatta érvényteleneknek, hanem a mint alább

látni fogjuk, az érczfedezettel bíró magyar bankjegyek érczalapját is elkobozta, beváltásukat pedig megtagadta.

A császári biztosok rendeletére beszolgáltatót magyar pénzjegyek minden kárpótlás nélkül megsemmisítették. Ebből azonban tényleges kárt nem minden takarékpénztár szenvedett. A magyar ügy hanyatlásával valamennyi igyekezett távortartani magától a magyar pénzjegyeket s mint-hogy ezt nem tehetette, csak oly kikötéssel fogadta el betétekül, ha a betevők reversalist állítottak ki, melyben kötelezték magukat, hogy az esetleges kárt ők maguk fogják viselni. Ily módon több takarékpénztár a veszteséget a betevőkre háritotta, a melyet többek közt a nagyszebeni általános takarékpénztár azzal igyekezett enyhíteni, hogy a birtokában volt 10.000 frtnyi magyar pénzjegynek körül-belül egy harmadán értékes tárgyakat vásárolt. De voltak takarékpénztáraink, melyek magasabb álláspontra emelkedve, felfogták, hogy a súlyos viszonyok közt legfőbb feladat a takarékpénztári intézmény iránt a nagyközönségben helyre-állítani a bizalmat s így a magyar bank- és pénzjegyekből származó egész veszteséget magukra vállalták. Itt is a Hazai első takarékpénztár járt jó példával elől, habár a magyar pénzjegyek elhamvasztása folytán nem kevesebb, mint 177.167 frt veszteséget szenvedett. Óriási összeget, ha tekintetbe vesszük a még fiatal intézet vagyoni állását s a pénz akkori értékét.

Legtöbb takarékpénztárunk évekig nem is fizetett osztalékot, hanem az üzleti nyereséget a szenvedett veszteségek fedezésére fordította. A gyorsan indult fejlődést megakasztotta a nagy nemzeti katasztrófa s takarékpénztáraink alapjukban megrendülve, súlyos veszteségektől vérezve kezdték meg az új korszakot, mely nemcsak a politikai, hanem a

gazdasági életben is gyökeres változásokat hozott. A régi világ elmúlt, mintha egy vizözön hömpölygött volna végig fölötte s az új világban nehéz küzdelmet kellett folytatni a létért mindannak, a mi a régiből megmaradt. Takarékpénztárainkra is, melyek csak bajjal tudták túlélni a nagy katasztrófát, újabb megpróbáltatások évei következtek.

IV. AZ ELSŐ MAGYAR BANK. JEGYBANKKÉRDÉS A HARMINCZAS ÉS NEGYVENES ÉVEKBEN. MAGYAR JEGYKIBOCSÁTÓ BANK. KATASZTRÓFA.

Mihelyt Magyarország, a fennállott gyarmati rendszer daczára, gazdaságilag kissé megerősödni kezdett, a kereskedelmi körökben nyomban élénken nyilvánult a vágy a hazai ipar és kereskedelem érdekeit szolgáló bankintézet felállítása iránt. Az 1790/91. évi országgyűlés alkalmával életre kelt reform-törekvések a hazai kereskedelmi köröket is megragadták, s a pesti kereskedők testülete egy névtelenül kiadott röpiratban már azt hangoztatja, hogy ha azt akarjuk, hogy Magyarországnak külföldön hitele legyen, egy nyilvános bankra van szükség. Ennek első alapjául az alapítványi és egyházi pénzek szolgálhatnának. Ha az ország garantirozná ezt a bankot — mondja a röpirat — hogy a külföldiek betett pénzük után 5, a belföldiek 6 $\frac{1}{2}$ kamatot kapnának: idegen államok tőkéi, s a magunk tőkéi is, melyek többnyire eltemetve hevernek, itt összefolynának.

Már itt nyilatkozik az a felfogás, a mely Széchenyinél uralkodóvá válik, s elméleti és gyakorlati közgazdáinknak és államférfiainknak azután is axiomáját képezte, hogy hazánk közgazdasági állapotának emelésére mulhatlanul szükséges a külföldi tőkék beédesgetése, a melyek itt a szunnyadó gazdasági erőket életre keltsék. De a pesti keres-

kedők 1790-ik évi véleményében mára hazai tőkék iránt is nyilvánul egy kis bizalom, jeléül annak, hogy már országunkban is képződtek tőkék, csakhogy bizalmatlanok voltak, elrejtőztek, elvonták magukat a productiv-felhasználástól.

Még határozottabban nyilatkozik a pesti és a győri kereskedők testülete a bank felállítása mellett, az országos választmányhoz 1802-ben beadott emlékiratában. A győri kereskedők kívánatosnak tartják, hogy Magyarországnak legalább is egy fő kereskedelmi városában, de az egész országra kiterjedőleg, egy előleg- és váltóbank állittassék föl, hol mindenki fekvőségek, olykor bizonyos időre nélkülözhető árucikkek elzálogosítása mellett olcsó kamatra kölcsön vehesse a rövid időre szükséges pénzt. A pesti kereskedők testülete szintén szükségesnek tartja a kereskedelmi fővárosban — vagyis Pesten, melylyel forgalmi jelentőségre e korban már egyetlen városunk sem versenyezhetett — egy szabadalmazott bank felállítását. E bankban az ország nagyjai letétbe helyezhetnék készpénzüket, miből a bank magyar terményekre, határozott időre, előlegeket adna, az országos kamatlábon kívül egy kis províziót szedve, másrészt idegen piacokra szóló, még nem esedékes váltókat számítolna le. A banknak, hogy az egyedárúság kikerültessék, nem volna szabad termények eladásával foglalkozni, de meg volna engedve, hogy a tulajdonosokhoz terményeikre vevőket utaljon.

Mindezen tervek, javaslatok megvalósíthatatlanul maradtak. Azok a gazdasági bajok, melyeket az országnak papírpénzzel való elárasztása, majd a kétszeres devalvatio okozott, még abban az esetben is megakadályozták volna az előleges tőkeképződést és valamennyire megszilárdult hitelt föltételező intézmény létesítését, ha Magyarországnak

Ausztriától való gazdasági függése nem állott volna minden ily alapítás útjában. Nincs is szó a következő évtizedekben Magyarországon bankalapításról, csak a huszas években emelkednek újabb hangok. Így Dietze pesti polgár 1822-ben Pest város tanácsának egy városi bank felállítását javasolja, s hogy Pest városa maga állítson váltó-törvényszéket, melynek a helybeli kereskedők vessék magukat önként alá.

A kereskedelmi hitel szolgálatában álló bankintézet alapítása azonban csakis Széchenyi korszakában jut a komoly megvalósulás stádiumába. Széchenyi, a »Hitel« című munkájában maga is hangoztatja egy nemzeti bank felállításának szükségét, Ullmann Móricz pesti nagykereskedő és bankár pedig, szintén 1830-ban, kereskedőtársai közt határozott indítványt tesz, melynek alapján kimondják az »Első magyar kereskedelmi bank« létesítését, két millió forint alaptőkével. A legtekintélyesebb pesti kereskedők aláírásával, 1830. május 14-ikén kérvényt nyújtanak be a helytartótanácsához az Ő Felségénél kieszközlendő szabadalomért, s egyuttal a helytartótanács elnökét, József nádort felkéri az intézet védnökéül.

A mint a bank felállításáról közzétett felhívásban olvassuk, az alapítók oly intézetet kívántak létesíteni, mely által a kereskedelem számára nevezetes tőkepénz szereztessék, mely egyedül a kereskedelem javára fordítva, hazánkban a pénzforgást sokszorozva, az igyekezetet bátorítsa, a felvállalt tartozások pontos teljesítését könnyebbitse, a személyes hitelnek erősebb alapot teremtsen s a szorgalomra addig oly veszedelmes uzsoráskodásnak véget vessen.

De 1830-ban még nem volt váltótörvény s a felhívás egy választott bíróságot helyez kilátásba, a mely az osztrák kereskedelmi és váltótörvényszék elvei szerint fog itélni

s melynek mind a bank, mind a vele összeköttetésben állók tartoznak magukat alávetni.

A bank alaptőkéje két millió conventiós ezüst forintra határoztatott, 4000 darab, egyenkint 500 frt értékű részvény kibocsátása útján. A bank *a)* mint *escompte-intézet*, mindazoknak, kik a választott bíróságnak alávetik magukat, 6⁰/₀-os kamat mellett leszámítolja oly váltóleveleket, melyek conventiós pénzben legfőlebb három hónapra szólnak s három teljes hitelű aláírással vannak ellátva, *b)* mint *giro-intézet* pénzeket letétképen átvesz, melyekről a tulajdonos utalvány mellett szabadon rendelkezhetik, *c)* mint *letéti intézet* aranyat, ezüstöt rudakban és pénzzé verve, arany- és ezüstedényeket, állami és magán kötvényeket gondviselés végett átvesz, *d)* mint *kölcsönző intézet* aranyra és ezüstre kamatozó állami kötvényekre s oly hazai terményekre és áruciklikre, melyek romlásnak nincsenek kitéve, 6⁰/₀-os kamat s bizonyos raktárdíj mellett pénzt ad kölcsön. A kölcsön minimális összege 300 frt. Jövőre házakra és egyéb ingatlanokra is fog kölcsönt adni.

A felhívás végre tudatja a közönséggel, hogy eleinte csak 1000 darab részvény fog kiadatni s közli az alapítókat, kiknél a részvényekre aláírási iva vannak kitéve.

Az alapítók a helytartótanácsához intézett kérvényükben a bankalapítás indokolására felhozzák az általánosan érzett hitelhiányt és pénzhiányt, mely egyaránt károsítja a termelőt és kereskedőt s igyekeznek előre megczáfolni a két ellenvetést, mely a bank engedélyezésének esetleg útjában állhatna. Kimutatják, hogy az osztrák nemzeti banknak bankfiókok állítására vonatkozó szabadalma nem akadályozhatja a pesti kereskedelmi bank alapítását, részint mert az a szabadalom Magyarországra nem vonatkozik, részint

pedig mert a nemzeti bank még Ausztria nagyobb városaiban sem él bankfőknyitási jogával, annál kevésbé lehet szándékában Magyarországon. Végre megerőtleníteni igyekeznek a választott bíróság ellenében fölmerülhető aggályokat.

A helytartótanács a kérvényt véleményadás végett Pest város tanácsához küldötte le. A vélemény kedvező volt, a tanács csakis azt a módosítást kívánta, hogy a választott bíróságnak ne három, hanem négy tagja legyen jogtudós s csak három kereskedő. A helytartótanács a választott bíróság szervezésén szintén kívánt némi módosítást, de lényegesebb volt, hogy az alapszabályok 19. §-át, mely idegen tőkének bankutalványok útján való fölvételéről szólt, törölni kívánta, azt adván okul, hogy a bank nem azért alakult, hogy kölcsönöket vegyen, hanem hogy kölcsönöket adjon. Ha nagyobb tőkére van szüksége, emelje föl részvénytőkéjét.

József nádor pártolólágg tette át a kérvényt az udvari kancelláriához 1832. május 22-dikén, mely viszont véleményezés végett már június 16-án átküldte a cs. kir. udvari kamarához. Jellemzi az akkori eljárás végtelen lassúságát, hogy a kérvény egész 1835-ig hevert elintézetlenül az udvari kamaránál. Csak sürgetésre 1835. október 14-én válaszol az udvari kancelláriának, közölve egyuttal az osztrák nemzeti bank nyilatkozatát is, mely az udvari kamara előtt döntő súlyú volt. Valóban a nemzeti bank kedvező véleményének tulajdonítható, hogy az udvari kamara kijelenté, hogy a bank engedélyezése ellen pénzügyi szempontból akadály nem forog fenn, csakis az alapszabályok 19. §-át kívánja törölni, nemcsak a helytartótanács által felhozott indokból, hanem azért is, mert a határozott lejárát és előre megállapított kamat nélkül egyszerűen bemutatóra szóló bankutalványokat lényegileg bankjegynél

egyébnek nem lehet tekinteni. A kamara a magyar törvények szempontjából természetesen nem vehette bírálat alá a bankot, az a kir. kuria feladata volt, mely miután kedvező véleményt adott a választott bíróságról, 1838. végén az érdemleges tárgyalások befejeztettek a kir. kancelláriánál s az alapszabályok és ügyrend némi módosításokkal megnyerték az előleges királyi jóváhagyást. Ekkor újra megindult az alapszabályok és ügyrend tárgyalása, módosítása s addig húzódott, míg 1840-ben meghozattak a a rég várt hiteltörvények s többé nem volt szükség, hogy a bankkal üzleti viszonyba lépő felek külön törvényes eljárás alá vessék magukat, mert a »szokott appelláták, oppositók, repulsiók, moratoriumok, morik, mandatumok, mindennemű decretumok, intimatumok, transactionok és compromissók«, melyekről a bank alapszabályai értelmében a felek eleve lemondani tartoztak, úgy is érvényüket veszítették az életbeléptetett váltótörvény következtében.

Az új hiteltörvények szellemében az alapszabályokat és ügyrendet még egyszer át kellett dolgozni s végre 1841. október 14-ikén a király aláírta a bank szabadalomlevelét s megalakult az első magyar bank, a Pesti magyar kereskedelmi, mely immár több mint félszázados multra tekinthet vissza s jelenleg legnagyobb bankintézeteink egyike.

A Pesti magyar kereskedelmi bank megalapításakor már közgazdasági íróink gárdája és a közvélemény sokat foglalkozott a bankkérdéssel. Többnyire azonban félszeg irányban. A közadókra alapított állami bank útján nagy mérvű papírpénz kibocsátása által vélték a hazánknak annyira szükséges tőkéket előteremteni. Gróf Dessewffy Emil metsző gúnynyal ostorozza ezeket az álmodozókat, kimutatva terveik

képtelenségét. Szomorú dolognak tartja, hogy Fogarassy »Magyar bank«-jának tervét, még oly intelligentiák is, mint Trefort Ágoston és Kossuth Lajos, komoly vitatás tárgyává tehették. »Szomorú --- ugymond --- mert azt bizonyítja, mikép hazánkban, olyan intelligentiák is, mint Kossuth Lajos, bankokról eleget nem tanultak és nem gondolkoztak.« Dessewffy alapos cikkekben fejti ki a jegybankok lényegét, első tárgyalva a kérdést kimerítőleg s európai színvonalon. Már 1839-ben hangosan vitatja, hogy Magyarország gazdasági érdeke egyenesen megkívánja a külön jegybankot. Letéti vagy átírási bank csupán --- ugymond --- vagy olyan, mely termékekre pénzt előlegez, valamennyire és rövid időre segíthet a mostani egészen elhagyatott állapoton, de csak a bankok legtökéletesebb és a többinek tulajdonit egyesítő neme, jól rendezett jegybank az, mi a köz- és magánhitel megalapítását eszközölheti, a kereskedés, ipar és egész nemzeti jólét fejlődését hathatósan előmozdithatja, szóval a szükségnek tökéletesen megfelelhethet. Csalódás, véleményem szerint, az a hiedelem, hogy egy különféle nemzetekből szerkesztett birodalomban, mint az ausztriai, a bankjegyeknek csak egy forrásból lehetne biztosan folyni és ez csak akkor állana, ha kényszerforgása volna a bankjegynek, azaz nem képviselője, de helyettesítője volna az ércz pénznek.«

Dessewffyzonban nem akar elhamarkodva fogni a jegybank alapításához. Pár évvel később (1841-ben) írja, hogy a bank Magyarországon még nagyon új dolog s még a kereskedő osztálynál is hiányzik a tárgyismeret. Ily körülmények közt, oly országban, hol a papirospénz iránt korábban támadt idegenkedés még most sem oszlott el, s a bankügyi ismeretek oly fogyatékosak, megengedni egy új és

csekély tőkével ellátott intézetnek, hogy bankjegyeket bocsásson ki és kitenni azt annak a veszedelemnek, hogy mindjárt első lépései alkalmával egy sokkal régibb, hatalmasabb s így sokkal nagyobb hitellel bíró bankintézettel keljen versenyre, hitelét kockáztassa és meglehet elveszítse, még most kívánni nem helyes és nem tanácsos. Hadd álljon fel elébb az alakulásban levő »Pesti magyar kereskedelmi bank«, hadd működjék, hadd igyekezzék a közönség bizalmát megnyerni. Előkészület gyanánt a banknak rövid látra szóló pénztárjegyek kibocsátását ajánlja, melyeknek kétségkívül akadna elég vevőjük. »Kérdezzük meg Pesten — — folytatja — kereskedőinket és megtudhatjuk, hogy ott a kereskedői lerovat (Disconto) rendszeren a 6 percentumot sokkal meghaladja és 12 percentumig is áll. Ily fekvésében a dolognak, egy oly intézet, melynél jó váltókat 5—6 percentummal lehessen minden időben biztosan lerovatolni, valódi jótétemény, még most — hiszen az angol banknál most is igen gyakran 5 percentum a lerovat — ezzel a jelen pillanatban elégedjünk meg. Az első lépés meg lesz téve a pesti bankkal. Egy cseppet sem kétlem, hogy ez szilárdsága által a magyar közönség és kereskedői világ bizodalmát meg fogja érdemelni; de ehhez mindenesetre egy kis idő kell.«

A bajor bank példája nálunk is sokakban föltámasztotta a vágyat, hogy oly bankintézet alapíttassék, mely egyesítse magában a földhitelintézetet és jegykibocsátó bankot. Dessewffy helyesen mutatja ki a kétféle hitelintézet ellentétes természetét. Ezt a helyes álláspontot tette magáévá a kereskedelmi és azzal kapcsolatos tárgyak iránt kiküldött országgyűlési választmány is, mely külön törvényjavaslatot dolgozott ki a hitelintézetről és a jegybankról.

A jegybankról szóló törvényjavaslatot rövid indokolás előzi meg, melyet, minthogy nagyon jellemző akkori törvényhozásunk közgazdasági felfogására, szóról-szóra idézünk: »Az ipar s kereskedés leghatályosabb emeltyűi a bankok s különösen a jegybankok. Átaluk az elszórt s parlagon heverő tőkék központosulván, gyümölcsözőkké válnak, a pénz forgása gyorsittatván, ugyanazon pénzösszeg több hasznot hajt, mint ott, hol ilyen intézetek nem léteznek és soknemű értékek bankjegyek által képviseltetvén, a keringő eszközök mennyisége növekedik s az előállítás gyarapodására szükséges előlegezések megszerzése könnyítettik. Ha az angol gyáripár kifejlődése történeteit vizsgáljuk, szemünkbe tűnik a bankok jötevő hatása. Ha ellenben hazánkban azon okokat keressük, melyek az ipar emelkedését akadályoztatják, nem tagadhatjuk, hogy azoknak egyike a magas kamatláb s a tőkék hiánya, már pedig valamint a kamatláb leszállítása, úgy az iparvállalatokhoz szükséges tőkék megszerzésének könnyítésére nincs alkalmasabb mód: a jegybankok felállításánál. *Nem a status feladata jegybankokat közvetlenül létesíteni.* Ilyenmű intézetek minden haszon mellett, mely belőlük az országra háramlik, a részvényes társaságnak vagy egyes tőkepenzesnek, ki ily intézetet felállít, oly jövedelmet ígér, hogy mindenütt, hol a kereskedés és ipar viszonyai azt szükségessé teszik, ily intézet fel fog állittatni, ha azt törvények vagy kormányrendeletek nem tiltják. Szükséges tehát törvény által intézkedni, hogy valamint egyes tőkepenzesek, úgy társaságok bankok felállításában ne akadályoztassanak s hogy bankjegyek kibocsátására jogosittassanak. De másrészt arról is kell rendelkezni, hogy a közönség ily társaságok által elkövethető visszaélések ellen oltalmazva legyen, hogy a szükséges biztosítékok

megállapíttassanak s hogy az ilyen intézetek közfelügyelés alatt álljanak.«

Törvényjavaslatunk tehát a leghatározottabban a magán bankok és pedig a több bankrendszer mellett foglal állást, sőt a szabadelvűségben annyira megy, hogy jegybank felállítását nemcsak minden közkereseti és részvénytársaságnak, hanem még egyes tőkepenzéseknek is hajlandó megengedni. A bank alapszabályaihoz csak az országos pénztár igazgatójának jóváhagyása s az illető váltótörvényszéknél való bejegyzés szükséges. A jegybank alaptőkéje csak arany vagy ezüst pénz lehet s a forgásban levő bankjegyek legalább egy harmadának a bankban mindig arany vagy ezüst pénzzel kell fedezve lenni. A törvényjavaslat kimondja azt is, hogy a jegybank semminemű kölcsönnél száztól négyes kamatnál többet nem szedhet. Törvényhozásunk, úgy látszik, nem birt tudomással arról a szabályozó szerepről, melyet a jegybankok épen a kamatláb emelése vagy leszállítása által egy országnak a külfölddel való ércpénzforgalmára gyakorolnak.

A törvényjavaslat továbbá kimondja, hogy a jegybankok a beváltás végett bemutatott bankjegyet tartoznak azonnal arany vagy ezüst pénzzel beváltani; hogy 25 frtnál kisebb bankjegyeket nem bocsáthatnak ki; legfeljebb három hónapra szóló váltókat számítolhatnak le s kölcsönöket sem adhatnak hosszabb időre, és hogy a jegybank felállításához legalább két millió forint alaptőke szükséges.

A kellő ellenőrzésről szintén gondoskodni kíván a törvényjavaslat oly módon, hogy a felügyeletet a Budán vagy Pesten székelő bankoknál az országos pénztár igazgatója, az ország többi városaiban külön kinevezett biztos gyakorolja, ki ha a bank a bemutatott bankjegyeket be nem

váltaná, a bankot a további jegykibocsátástól azonnal eltiltja s ha a bank könyveinek megvizsgálása után elég biztonságot nem talál, elrendeli a bank felszámolását. Az országos pénztár igazgatója s az általa kinevezett biztos különben a jegybankok könyvét, a hányszor szükségesnek látja, megvizsgálhatja. A kellő nyilvánosság is kimondatott, a mennyiben a bankok számadásaikat félévenként közzétenni tartoztak volna.

Tudjuk, hogy e törvényjavaslatból törvény nem lett. 1841-ben az osztrák nemzeti bank szabadalma újabb 25 évre meghosszabbított. E szabadalmat a bécsi kormány adta, a magyar törvényhozás vagy kormányhatóságok minden beleszólása nélkül, és így jogilag nem is kötötte Magyarország, de hazánk függetlensége akkor csak papiroson élt, hogy engedték volna a birodalmi pénzügyekkel oly szorosan összeforrt osztrák nemzeti bank monopolisztikus állását magyar bankalapítások által megdönteni.

A kérdés kétségekivül, mint később, úgy ekkor is már fölötte nehéz és bonyolult volt. »Ne feledjük — úgymond — Dessewffy Emil — hogy azon kérdés: vajjon egy magyar bank jegyeket bocsáthasson-e ki, nem csupán magyar, de birodalmi kérdés és az egész ausztriai pénzforgási és pénzügyi rendszerrel összefügg. Össze vagyunk kötve a birodalommal nem csupán a közös uralkodóház, de az érdekek szolidaritása, és a legszorosabb és sűrűbb kereskedési viszonyok által. Magyar bankjegy, melyet Bécsben és Prágában nem akarnának elfogadni, épen oly haszontalan volna, mint bécsi bankjegy, melyet Pesten és Szigeten senki sem fogadna el. Mert ha nem szenved is kétséget, hogy nekünk az a feladatunk, önálló és szilárd pénzforgási rendszert megalapítani, de ne feledjük, hogy ez csak lassan

történhetik.« Nem a conservatív államférfi szól itt, hanem a művelt és biztos ítéletű közgazda, hiszen épen ő vitatta a mély meggyőződés erejével, hogy egy jól szervezett és kezelt magyar bank épen nem áll ellentétben sem az osztrák érdekekkel, sem a nemzeti bank kiváltságos helyzetével; emelné hazánkban úgy a termelést, mint a fogyasztási képességet s ez a köztünk fennálló kereskedelmi összeköttetésnél fogva javukra szolgálna az osztrák tartományoknak is. Ellenséges rivalitásra — úgymond — az osztrák nemzeti és az alakítandó magyar jegybank közt épen semmi ok, e bankok egymást inkább segíteni, semmint akadályozni fogják, csak néhány bécsi tőkepenzes nem fog örülni a magyar jegybank felállításának, mert azzal hitel dolgában az a függés, mely a pesti kereskedőket a bécsi kereskedőknek és tőkepenzeseknek veti alá, meg fog szűnni.

Ha nemzetünk a Széchenyi által megjelölt békés fejlődés útján maradhat s az események végzetes kényszere nem sodorja el attól, valószínű, hogy lépésről-lépésre haladva, a hitelügy terén is kiküzdjük önállóságunkat; de így bankügyi törekvéseinknek egyetlen maradandó eredménye a Pesten létrejött egyszerű bankintézet.

A Pesti magyar kereskedelmi bank alapítói az osztrák nemzeti bankot tekintették mintául s ennek alapszabályait és ügyrendét másolták. A két intézet között azonban mégis roppant nagy a különbség, a pesti magyar kereskedelmi bank jegykibocsátási joggal nem birt s ez a közös üzletágak daczára, egészen más jelleget nyomott rá. A magyar bank hatásköre ily módon sokkal korlátoltabb, forrása sokkal csekélyebb, drágább és bizonytalanabb volt; saját tőkéjén kívül a magán tőkepenzesek betéeteire volt utalva, az alapszabályok 19. §-a értelmében, mely követ-

kezőleg hangzik: »Szabadságában áll a banknak, kénye szerinti időre, de világosan meghatározandó kamatra, saját czíme alatt bizonyos névre s határidőre kelt és másra csak forgatmány által ruházható kötelezvények mellett, illető szükségéhez mért arányban pénzt felvenni is.« A pesti kereskedelmi bank nem is állt oly szoros kormány felügyelet alatt, mint a nemzeti bank, habár a helytartótanácsnak a bankkal szemben elég széles felügyeleti és ellenőrzési jog volt biztosítva.

Több mint két évtizedig a Pesti magyar kereskedelmi bank Magyarországnak egyetlen bankintézete maradt; míg, a mint fentebb láttuk, takarékpénztárak már a negyvenes években szép számmal alakultak. Minthogy a hitelintézetek e két faja közt, ha eltekintünk egy pár takarékpénztárunk tisztán humanisztikus eredetétől, már kezdettől fogva bizonyos rokonság állott fenn, mely később, a mint takarékpénztáraink tényleg letéti bankokká alakultak, mind erősebbé vált, úgy, hogy lassanként a különbségek csaknem egészen elmosódtak: szükséges már most megvonni a párhuzamot, hogy később az átalakulás annál tisztábban álljon előttünk. A magyar bankok- és takarékpénztáraknak már eredete is sok rokonvonást mutat, mert bár a Hazai első takarékpénztár a régi jó táblabíráknak köszöni lételetét, de viszont számos takarékpénztárt, mint a pozsonyit, sopronit, győrit stb. a kereskedői elem létesítette, ugyanaz az osztály, mely az ország kereskedelmi központján létrehozta az első magyar bankot.

Megtéve az összehasonlítást a hitelintézetek említett két fájának eredeti típusai közt, az első lényeges különbség, hogy a takarékpénztárak többnyire csekély tőkével alakultak. A részvénytőke névértéke ezeknél nem haladta meg

a 30—40 ezer forintot, míg a kereskedelmi banké két millió forintban állapítottatott meg. Ebből folyik, hogy a kereskedelmi bank, üzleteinél első sorban saját tőkéjére támaszkodhatott, míg a takarékpénztárak tőkéje csak az oda folyt idegen tőkék biztosítékául szolgált. S minthogy a takarékpénztárak kockázatos vállalatokkal nem foglalkozhattak és így jó vezetés mellett az idegen tőkék veszélynek alig lehettek kitéve, az alaptőkét teljes joggal állapíthatták meg oly minimalis összegben, mely a betéteknek csak csekély töredékét képezte.

A takarékpénztárak viszont a tartalékalap képzésére fektettek nagyobb súlyt. A kereskedelmi bank a tisztanyereségből mindenekelőtt a részvénytőke öt perczentes kamatát vonta le s az így fenmaradt összegnek felét fordítá a tartaléktőke alakítására, mely külön lapon kezelve évenként saját kamatával is növekedett; a takarékpénztáraknál ellenben az egész tisztanyereség a tartalékalap javára esett mindaddig, míg az alaptőke egész összegét el nem érte. Ezentúl a közgyűlés határozta meg, hogy a tisztanyereségből mi essék a tartalékalap javára s mi osztassék ki a részvényesek között. A Hazai első takarékpénztár 1846-iki alapszabálya szerint, ha egyszer a tartaléktőke elérné az alaptőke összegét, csak saját kamatos kamataival növekszik, a tisztanyereség a közgyűlés által részint közmegállapodással kijelölendő hazai célokra fordíttatik, részint a részvényesek között mint osztalék osztatik ki.

A belső szervezet tekintetében is lényeges az eltérés. A takarékpénztáraknál a részvényesek közgyűlése a legfőbb hatóság. Az igazgatók és a választmány tagjai ettől nyerik mandatumukat, csak átruházott jogkörrel bírnak s felelősséggel tartoznak a közgyűlésnek. A kereskedelmi bankná

ellenben a választmány a fő s csak rendkívüli esetekben, ha az igazgatóság az alapszabályok vagy az ügyrend megváltoztatását hozná javaslatba, vagy ha az alapszabályok értelmében a meghatározott idő leteltével a bank további fennállása vagy feloszlása fölött kell határozni, van döntő szava a közgyűlésnek. A választmánytazonbannem a közgyűlés választja, hanem a legtöbb részvénytulajdonosok részvényesek lépnek bele. A bankigazgatókat a részvényesek közül a bankválasztmány választja három évre; ez választja a váltóbírálókat is, az igazgatóság kijelölése alapján. A tisztviselőket az igazgatóság fogadja fel s bocsátja el.

Míg a takarékpénztárak élén csak az igazgató és igazgatóhelyettes, vagy elnök és elnökhelyettes és a kisebb-nagyobb számú választmány áll; addig maga a bankigazgatóság az elnökön és helyettesén kívül tizenkét igazgatót számlál, a bankválasztmány tagjainak számát pedig az alapszabályok eleinte ötvenre, 1000 részvény kibocsátása után pedig százra szabták.

A mi a bank és takarékpénztárak üzletkörét illeti, közös volt a leszámítolási és előlegűzlet. A giroűzletet, valamint a letétek őrzését csak a bank gyakorolta; ellenben míg a banknál az ingatlanokra való kölcsönzés az első alapszabály szerint csak akkor volt gyakorolható, ha a bank »pénzvagyoni állapotja vállalatainak szélesb terjedéket engedett«, addig takarékpénztáraink épen a jelzálogos kölcsönökre fektették a fősúlyt.

A bank leszámítolási üzlete megegyezett a takarékpénztárakéval. Voltak azonban eltérések is. Kevésbé lényeges különbség, hogy a bank 300 forintnál kisebb váltókat nem számított le, a takarékpénztár ellenben, még a nagyobbak is, 100 forintról szóló váltókat is, sőt a Hazai első

takarékpénztár alapszabályai a minimumot meg sem állapítják, csak azt említik, hogy az intézet *legkisebb összegtől* 30.000 forintig adhat váltókölcsonökre. Fontosabb különbség, hogy míg a takarékpénztárak a váltókon levő három aláírás közül legfőlebb kettőtől kívánták, hogy bejegyzett kereskedőtől származzék, a bank alapszabályai szerint mind a három aláírásnak a váltótörvénytől bejegyzett kereskedő, gyáros vagy kézműves aláírásának kellett lennie.

Csakhamar érezte a bank ennek a korlátozó intézkedésnek hátrányos hatását. Nagymennyiségű elhelyezetlen készpénz hevert pénztárában, holott azok közül, kik csak néha kötöttek kereskedelmi üzleteket, s valamint azon iparosok és kereskedők nagy számából, kik czégüket nem jegyeztették be, sok jóhitelű egyén akadt volna, ki szívesen igénybe veszi vala a bank váltóhitelét. A bank már 1844-ben lépéseket tett az alapszabályoknak ily értelemben való megváltoztatására. A helytartótanács és kanczellária nem is tett volna sem ez ellen, sem azon további módosítások ellen kifogást, hogy a bank kivételesen négy havi lejáratú váltókat is leszámítolhasson, végül hogy ne legyen köteles a részvényeseknek minden körülmények között 5°/_o kamatot fizetni. Báró Kübeck pénzügyminiszter azonban, kinek véleménye nélkül, legfőbb kormányhatóságai nem engedélyezhették az alapszabályok módosítását, minden változtatást határozottan elleneztek. Ma már képtelenségnek tartanók, hogy egy részvénytársaság arra köteleztessék, hogy a részvényeseknek akkor is fizessen osztalékot, ha nyeresége nincs is, báró Kübeck azonban nem úgy gondolkodott; szerinte okvetlenül biztosítani kell a részvényeseknek bizonyos meghatározott jövedelmet, ha 5°/_o-ot nem, akkor 4°/_o-ot,

mert különben az árfolyamingadozás a legaljasabb agiotage-ra fog alkalmat szolgáltatni.

Legalább a valószínűség látszatával birt az a kifogás, melyet báró Kübeck a bank azon óhajta ellen tett, hogy nem bejegyzett kereskedők váltóit is leszámítolhassa. A kancelláriához intézett válaszában kiemelte, hogy Magyarországon a bejegyzés nincs magas vagyoni censushoz kötve, mint az alsóausztriai váltótörvénytől, csekély díjért bármely kereskedő vagy iparos bejegyeztetheti magát; a váltóleszámolás pedig éppen ennek az osztálynak érdekeit van hivatva szolgálni. Ily megszorítás nélkül a bank földbirtokosok váltóit is leszámítolná, a kiknek nem váltóhitelre, hanem czélszerűen vezetett hitelintézet által nyújtott jelzálogos kölcsönökre van szükségük. (Alább látni fogjuk, hogy mily álláspontot foglalt el báró Kübeck a felállítandó földbirtoki hitelintézettel szemben.)

A négy havi lejáratú váltók leszámítolásába sem egyezett bele a pénzügyminiszter, hiába utalt a bank arra az anomáliára, hogy alapszabályai értelmében sokkal hosszabb lejáratú vásári váltókat is visszleszámítolhat. A bank újabb felterjesztésére csak az lett az összes engedmény, hogy a bank azontúl kivételesen nem bejegyzett kereskedők aláírásával ellátott váltókat is elfogadhatott leszámítolásra.

Láttuk, hogy a Hazai első takarékpénztárnál a budapesti kereskedők és iparosokról hitellajstrom készült, mely az élvezhető hitel maximumát megállapította. Ez az intézkedés csak az 1846. januári közgyűlésen Kossuth Lajos indítványára lépett életbe. A kereskedelmi bank ellenben egy bizottság által mindjárt 1842. végén készített ily hitellajstromot, mely hat osztályt állapított meg, 30, 20, 10, 6, 4 és 2 ezer forint hitelmaximummal. Már ezek az összegek

is jóval magasabbak, mint a Hazai első takarékpénztár osztályozásában, hol a hitel-maximum 7 osztályban, huszezer és ezer forint között mozgott; de a pénzbőség már a következő év tavaszán arra birta a bankot, hogy a hitel-maximumot jelentékenyen emelje. Az új osztályozás 50—80, 30—50, 20—30, 10—15, 6—9, 4—5 s végre 2 ezer forintban szabta meg az engedélyezhető váltóhitelek maximumát.

A váltóbírálok tekintetében is volt különbség a kereskedelmi bank és első takarékpénztáraink között; de teljes egyöntetűséget ez utóbbiak közt sem találunk. Lényeges a banknál az igazgatóság nagymérvű közvetlen befolyása a váltóbírálatra. Ezt három igazgatósági tag és három censor eszközlé s érvényes határozathoz két igazgatósági tag és három censor jelenléte kívántatott.

A kereskedelmi banknak már rendeltetésénél fogva nagy súlyt kellett fektetnie az előlegüzletre. Takarékpénztáraink is előszeretettel gyakorolták ez üzletágat; mert ezt tekintették legmozgóbb természetűnek; már pedig a takarékpénztáraknak, melyek a kisebb betéteket felmondási határidő nélkül bármikor visszafizetni ígérték, gondolniok kellett arra, hogy a kezelt tőke egy része minél könnyebben és biztosabban visszafolyó üzletekben legyen elhelyezve. Innen van, hogy a Hazai első takarékpénztár alapszabályai első sorban is az ausztriai statuspapirosokra adott kölcsönöket jelölik meg a gyakorlandó üzletágak között, második sorban a váltóleszámitolást s csak e két mobil elhelyezés után sorozzák a jelzálogos kölcsönöket. A bank nemcsak aranyra, ezüstre és pengőpénzben kamatozó állami papirokra adott kölcsönöket, hanem — föltéve, hogy nincsenek romlásnak kitéve — »honi termékekre, portékákra, gyár- és kézművekre« is.

De láttuk, hogy árúkra némely takarékpénztár, pl. mindjárt a pozsonyi, szintén adott előlegeket.

A bank a kézizálogokra adott kölcsönöknél nem elégedett meg magával a zálog tárgyával s az adós kötelező iratával, váltót is vett az adóstól. A váltó lejáratí napja összeesett a zálogkölcsön lejáratával s ha a kölcsön a kitűzött időre vissza nem fizettetett, a váltótörvény 193—200 §-ai értelmében a banknak jogában állt a letett zálogot bírói foglalás alá vétetni.

A Pesti kereskedelmi bank ép úgy, mint a takarékpénztárak — csakhogy nem takarékbetétek alakjában — idegen pénzeket is vont magához. Alapszabályai szerint »mint forgató bank letétül pénzt pengőben bárkitől is átveszen, miről az e végett nyitott lapra intézendő utasítvány és bejegyzés által szabadon rendelkezhetni.« Egyes részvénytársaságok éltek is a tőkeelhelyezésnek ezen módjával; iparosok, kereskedők azonban idegenkedtek tőle. Betéti üzlete tulajdonképen pénztárjegyekre történt befizetésekkel indult meg, az alapszabályok 19. §-a értelmében.

Ezzel hazai pénzintézeteink tőkegyűjtő szerepe minden formában megindult. Takarékpénztáraink takarékbetétek alakjában vonták magukhoz a heverő tőkét, a kereskedelmi bank pedig folyószámlán és pénztárjegyek ellenében.

A bank történetéből, melyet Pólya Jakab irt meg mintaszerűen, tudjuk, hogy a banknak, mindjárt alakulása után ajánlottak fel kölcsönöket, melyeket azonban úgy az első választmány, mint az igazgatóság visszautasított s készpénzt csak letétként fogadott el, bizonyos őrzési díj mellett. Csak 1843. június 30-ától fogadott el a bank kamatozó betéteket.

Az épp most idézett munka közli az 1843/44-ik üzletév-

ben eszközölt kamatozó betéteket, a betevők szerint részletezve s a kamat és fizetési határidő feltüntetésével. Ez üzletében összesen 72 ily betét volt 507.980 frt összeggel, s ha a betevők során végigtekintünk, azt látjuk, hogy a betétek túlnyomó része nem a polgári, hanem a kiváltságos osztályhoz tartozó egyénektől származott; a betevők között jogi személyek is fordultak elő. A betétek legkisebb összege 500, legnagyobb összege 60.000 frt; a kis betétek azonban csekély számmal szerepeltek, mindössze hat volt, a mely 1000 frtnál kisebb összeget tett. Kamatláb 4⁰/o, csak egy látra és egy 8 napi felmondásra adott betétnél volt 3⁰/o. Túlnyomó többségüknél egy havi felmondás kötötetett ki, fordultak azonban elő betétek fél évi felmondásra is.

A felmondási idő azonban magában véve még nem mérteke a betétek mozgékonyságának, helyesebb képet nyerünk, ha a betétek álladékat összehasonlítjuk a betétek forgalmával:

	Betétek forgalma	Betétek álladéka az év végén	Az álladék aránya a forgalomhoz
1843/44-ben	1,105.547 frt	303.292 frt	100 : 364
1844/45-ben	1,890.210 »	716.404 »	100 : 264
1845/46-ban	4,190.111 »	1,106.865 »	100 : 379
1846/47-ben	7,270.086 »	1,904.987 »	100 : 382
1847/48-ban	10,127.930 »	2,027.004 »	100 : 500
1848/49-ben	3,283.634 »	687.222 »	100 : 477

Ez adatok a betéteknek nagy mozgékonyságáról tesznek tanúságot, világos jeléül annak, hogy a banknál csakis az egészen rövid időre felszabadult tőkék kerestek elhelyezést.

A betétek a pesti kereskedelmi bankhoz elég bőven folytak s mindjárt a bank első időszakában pénzbőség mutat-

kozott. De nemcsak a betétek okozták ezt. Már akkor, midőn összes kezelt tőkéje a részvényekre történt befizetésekből állt, nagymennyiségű készpénz hevert gyümölcsözés nélkül a bank pénztárában. Kétségkívül befolyással voltak erre az alapszabály és ügyrend megszorító intézkedései; de minthogy ugyanez a tünemény épp úgy jelentkezett a takarékpénztáraknál is, melyek pedig kölcsöneik engedélyezésénél sokkal szabadabban mozogtak, mélyebbre ható általánosabb okoknak kellett fenforogniok.

Méltán meglepi a vizsgálódót, hogy félszázad óta a kereskedelmi körök folyvást hangoztatják a kereskedelmi hitel érdekében felállítandó bank szükségességét s panaszzolják a hátrányokat, melyek annak hiányából a magyar kereskedelemre hárulnak, és ime, midőn a bank létrejön s mérsékelt kamat mellett kész a hiteligényeket kielégíteni, nincs, a ki ezt igénybe vegye, hanem a kereskedelmi forgalom táplálására szánt tőkék jelentékeny része felhasználatlanul hever a bank pénztárában, komoly gondot okozva az intézet vezetőinek, hogy mint teremtik elő a részvénytőkének alapszabályszerű kamatait.

Vajjon közgazdaságunk annyira fejletlen, annyira kicsinyes volt-e, hogy még azt a csekély tőkét sem tudta felszívni, a mit szerény alapokra fektetett egyetlen bankunk s az a néhány takarékpénztár kínált, mely a jelzálogos kölcsönök mellett szívesen nyújtott váltókölcsönöket is? Közgazdasági állapotainknak fentebb vázolt képe határozottan ellentmond ennek a föltevésnek. Nem lehet más okot föltételeznünk, mint az átmenet nehézségét, mely gyökeres újítások alkalmával ritkán szokott elmaradni. Üzletembereink nagy részének szokatlan volt az intézeti hitel, a kik hitel helyett készpénzre fektették üzletüket,

bátortalanságból a megnyílt új hitelforrás segítségével nem igyekeztek azt kibővíteni, hanem maradtak a régi gyakorlat mellett. A kik drága magánhitelt használtak, azoknak érdekében állott volna olcsóbb intézeti hitellel cserélni fel azt. Ugy de a bank és takarékpénztárak olcsóbb hitelének okvetlen hatással kellett lenni a magán-kölcsönzők kamatlábára is. A magán-tőkepenzesek ettől kezdve némileg olcsóbban kínálták pénzüket s a kik korábban éltek vele, a megszokásnál fogva továbbra is ebből a forrásból merítettek. De más is volt, a mi az üzletembereket az intézeti hitel használatától távoltartotta. A hitel engedélyezése bankoknál és takarékpénztáraknál mindig bizonyos fokú nyilvánossággal jár, sok iparos és kereskedő azonban nem szereti — régebben még kevésbé szerette — ha nyilvánosságra jut, hogy mennyi hitelre szorul. Így történt, hogy inkább fizetett nagyobb kamatot a magánkölcsönökért, mint hogy a bankkölcsönökkel járó nyilvánosságnak kitette volna üzletét.

De az előítéleteken s a megszokás okozta maradiságon lassanként mégis rést tört az a kézzelfogható előny, mely az intézeti hitelt a magánhitel fölé emeli. Legjobban bizonyítja ezt a váltótárcza emelkedése évről-évre egészen 1847-ig:

	Az összes magy. intézetek váltótárczája	A pesti magyar keresk. bank o. é. forint
1840	28.875	—
1841	44.100	—
1842	480.401	381.743
1843	1,017.708	796.861
1844	1,080.320	810.773
1845	1,800.559	1,184.731
1846	2,392.835	1,375.118
1847	2,604.451	1,460.735
1848	1,348.002	682.622
1849	1,631.867	1,009.927

A fejlődés 1847-ig rohamosnak mondható, ekkor állt be egy kis lassulás, melyet a rákövetkezett bonyodalmak következtében ijesztő hanyatlás váltott fel. A váltóleszámitolásban az oroszánrész a kereskedelmi banké; a takarékpénztárak összevéve sem mérkőzhetnek vele s a kereskedelmi hitel támogatására alakult intézet már fennállásának első évtizedében is derekasan működött a feladataul tűzött irányban. Az értékpapirokra és árukra adott előlegeket is csakhamar elég kiterjedt mértékben gyakorolta, a mint a következő néhány szám mutatja:

Év	Előlegek az év végén	Év	Előlegek az év végén
1842/43.	23.369 o. é. frt	1846/47.	228.613 o. é. frt
1843/44.	37.632 » » »	1847/48.	239.942 » » »
1844/45.	112.125 » » »	1848/49.	245.054 » » »
1845/46.	98.265 » » »	1849/50.	321.431 » » »

Az árukra adott előlegeket, a mint a bank történetében olvassuk, az intézet többnyire maguknak a termelőknek nyújtotta és így nemcsak a kereskedők érdekét szolgálta, hanem közvetlenül a birtokos osztályét is. 1843-ban, midőn a bank a gyapjúra való előlegezést megkezdte, összesen 198 zsák gyapjúra 13.650 pfrt előleget adott s ebből kereskedő csak 29 zsák gyapjúra 1.550 frt előleget nyert a többi előleget mind közvetlenül maguk a nagybirtokos termelők kapták.

De nemcsak az üzleti forgalmat támogatta a kereskedelmi bank; az e korban létesült országos jelentőségű részvénytársaságok, melyek részint a közlekedés fejlesztésére, részint egyes iparágak felvirágoztatására alakultak, szintén igénybe vették a bank hitelét. A központi vasuttársaságnak folyószámlát nyitottssannakjavára valóságos bankári teendőket végzett. Folyó-

számlai összeköttetésbe lépett a Gyáralapító részvénytársasággal s a Pesti cukorgyár-egyesülettel is, melynek utóbb 1847-ben 150.000 frt jelzálogos kölcsönt engedélyezett. A Pesti hengermalom-részvénytársaságnak gróf Széchenyi István kezessége mellett 20.000 frt hitelt nyitott s 6°/o kamat és a szokásos illetékek mellett leszámította a malom egyedüli aláírásával ellátott három havi lejáratú váltókat is. A Tiszaszabályozási társulattól pedig 1847-ben kamatozásra nagyobb betétet (150.000 frtot) fogadott el, bár ez időben pénzeinek elhelyezése nem kis gondot okozott a banknak.

A mint a kezdet nehézségei elmultak s az igazgatóságban fölmerült surlódások kiegyenlítették, a Pesti magyar kereskedelmi bank gyors fejlődésnek indult s valósulni látszottak azok a remények, melyek komoly körökben alakulásához fűződtek. Pár üzletágról már közöltünk néhány adatot, a fejlődés vázolója végett ezeket még a következőkkel véljük kiegészíteni. Az 1843/4-dik üzletévben még csak 670 ezer forint pénzbetétel folyt a bankba, 1847/48-ban már 4.880,000 frt, fényesen tanusítva a bank iránt táplált bizalmat. A bank a betétek emelkedésével s részvénytőkéjének befizetésével párhuzamosan (az 1843/44-dik üzletévben részvényekre még csak 506.100 frt, az 1847/48. üzletévben pedig már kerekszám egy millió forint volt befizetve pengőpénzben) üzletét is kiterjesztette. A bank az 1842/3. üzletévben még csak 1.027,113 frt, 1847/48-ban 5.717,928 pengő forint értékű váltót számított le. Előlegezésekre 1842/43-ban még csak 45 ezer forintot fordított, 1846/47-ben már 754 ezer forintot, mely összeg azonban a kedvezőtlen kereskedelmi viszonyok folytán a következő évben 352 ezer forintra szállt le. Emelkedett évről-évre az ingatlanokra adott kölcsönök állománya is; 1844/45-től

kezdve, midőn az üzletágot a bank először gyakorolta, 1847/48-ig 417 ezer forintról 947 ezer pengőforintra emelkedett.

Ez volt a bank fejlődésének első korszaka, melynek végén egyszerre még fényesebb jövő perspectivája nyílt meg előtte s a bank arra látszott hivatva lenni, hogy egy nagy magyar jegykibocsátó bank váljék belőle. Nem a véletlen, hanem a dolgok természetes folyása hozta azt magával. Láttuk fentebb, hogy Magyarország nem ismerte el magára nézve kötelezőnek az osztrák nemzeti bank monopoliumát s erősen ragaszkodott hitelrendszerének függetlenítéséhez s egy magyar jegybank felállításához. Az országgyűlés ellenzéki többsége s a conservatív kormánypárti politikus, Dessewffy Emil, egyaránt hangoztatták Magyarországnak ezt az életbevágó jogos érdekét. Ez utóbbi csak mérsékletre intett, míg az alkalmas időpont elérkezik. Jellemző, hogy Dessewffy már 1841-ben, tehát mikor még a kereskedelmi bank alakulóban volt, ezt az intézetet jelöli meg olyanul, a mely idővel magyar jegybankká nőheti ki magát: »Akkor (t. i., ha az alkalmas időpont elérkezik) napirenden lesz eszközölni, hogy nagyobb tőkével operálhasson bankunk, működési körét kiterjessze; a bankhitellel élhetés jótéteményét ne csupán Budapestre szorítsa, de az országban a szükséghez képest több helyeken is állítson fiókintézeteket; egyszóval napirenden lesz eszközölni, hogy bankunk nem országossá váljék, hanem országos pártolás alá vétessék és a törvényhozás által bizonyos szabadalmakkal felruháztassék, melyek között legfontosabb a bankjegy-kibocsátás szabadsága.«

Az első magyar felelős minisztérium megalakításával ez az időpont tényleg elérkezett. Az a hatalmas reform-törek-

vés, melynek első fellobbanását az 1790/91-dik országgyűlés alkalmával láttuk, s mely 1825-től kezdve többé ki nem aludt, majd egy negyedszázadig tartó küzdelem után végre megteremté a modern Magyarországot. A társadalmi újjászülésnek maga után kellett vonnia a gazdasági újjászülést, mint a hogy tényleg a rendi társadalom lerontása s a hűbéri intézmények megszüntetése mélyreható gazdasági átalakulást rejtett magában. Természetes, hogy mihelyt nemzetünk kiküzdté az 1848-diki III. törvényczikket, mely a bécsi kormány befolyása alatt álló legfőbb kormány-székeink helyébe a független magyar felelős miniszteriumot állítá, úgy ennek, mint a népképviselői alapra fektetett országgyűlésnek egyik főtörekvése volt gazdasági téren is megvalósítani azokat a vágyakat, melyek a nemzetet eltölték. Ilyen általánosan érzett szükség volt a magyar ipar megteremtése, ilyen, főleg mezőgazdaságunk érdekében, külkereskedelmi forgalmuk függetlenítése s a mi a gazdasági haladásnak első nélkülözhetetlen feltétele, jó közlekedési eszközök teremtése. Ez utóbbit czélozta az 1848: XXX. törvényczikk, mely utasította a miniszteriumot, hogy Buda-Pestből, mint a haza szívéből kiindulva, a határszélekig hat új vaspályavonalat tervezzen s különösen a Fiume felé futót haladéktalanul kezdje meg. E célra felhatalmaztatott a miniszterium, hogy az ország által biztosított 10 millió forintnyi alapot alkosson, melyből 8 milliót vasutakra, 2 millió forintot pedig vízszabályozásokra fordíthat. Ugyanez a törvény utasította a miniszteriumot, hogy a létező utak, hidak s más közlekedési eszközök fentartásáról ideiglenesen intézkedjék.

De első felelős miniszteriumunk érezte, hogy még a közlekedési eszközök tökéletesítésével sem küzdheti ki közgaz-

daságunk függetlenségét és virágzását, szükséges ehhez az önálló hitelrendszer, melynek központját egy kellő anyagi erővel bíró magyar jegybank képezze. Az úrbéri terhek megszüntetésével bekövetkezett állapotok is hangosan kívánták az önálló pénz- és hitelforrás nyitását. Ott volt mindjárt az urbéri kárpótlásra jogosult földbirtokosoknak engedett moratorium. A miniszterium jól tudta, hogy e radikális rendszabály okozta káros következményeket lehetőleg enyhíteni kell. Előre lehetett látni, hogy közsegély nélkül a hazai takarékpénztárak, melyek az általuk kezelt tőkéket többnyire jelzálogos kölcsönökbe fektették, fizetéseiket kénytelenek lesznek beszüntetni, ha csak a hitel legfőbb forrásából, egy feladatának magaslatán álló jegybankból nem nyernek támogatást. Az osztrák nemzeti bank támogatására nem lehetett számítani.

A pénzügyminiszter, Kossuth Lajos tehát 1848. május havában tárgyalásba bocsátkozott a kereskedelmi bankkal s 1848. június 17-dikén megkötötte a szerződést a bankjegyek kibocsátására, kezelésére és biztosítására nézve. A szerződés a következő pontokból áll:

A pénzügyminiszter a magyar állam nevében a pesti kereskedelmi banknál öt millió forintot tesz le valóságos aranyban és ezüstben. Ez alapon az állam és a bank számára $12\frac{1}{2}$ millió forint bankjegy fog kibocsáttatni.

Ez az arány az ércalap és bankjegyek közt változatlanul megtartandó s ha az öt millió csak részenként tétetik le, a bankjegyek kibocsátása a fentebbi arány szerint (5:12·5) szintén csak részenként történhetik. A pénzügyminiszter kötelezi magát, hogy bankjegyek kibocsátását a mondott arányon túl sem maga nem eszközölteti, sem hozzájárulását nem adja. Az arány túllépése esetén úgy a hozzájáruló

igazgatósági tagok, mint más, befolyást gyakorló egyének egyenkint és együttesen összes vagyonukkal felelősek.

A banknak semmi szín alatt sem szabad a letett aranyból és ezüsből sem kölcsön adni valamit, sem saját vagy az állam számlájára kiadni, csakis annyiban nyulhat hozzá, a mennyiben az ez alapon kibocsátott bankjegyekből esetleg egynehány beváltás végett bemutattatik.

Az aranyért vagy ezüstért beváltott jegyeket — vagy azok helyett új jegyeket — a bank mindaddig ki nem adhatja, míg ugyanannyi arany vagy ezüst nem folyik ismét a bankba.

A bankjegyek készítését s az egyes jegyek értékének meghatározását t. i., hogy azok egy, két vagy több forintról is szóljanak, a pénzügyminiszter rendeli el. A kincstári költségek s az esetleges hamisításból eredő veszteségek az államot illetik, ugyyszintén a forgalomban elveszett vagy megsemmisült bankjegyekből származó haszon is.

A bankjegyek készítéséhez szükséges eszközök és szerek az állam költségén szereztetnek be s annak tulajdonát képezik; de az állam és bank kettős zárolásával biztosított helyen őriztetnek, úgy hogy egyik fél sem juthat hozzájuk a másik tudta nélkül s a bankjegyek készítése is közös ellenőrzés mellett történik.

Mihelyt a bankjegyekből a közös megegyezéssel meghatározott mennyiség elkészül, az állam belőle annyit, a mennyit az ércalap képvisel, saját szükségleteire vesz át. Az összes öt millió alapján kibocsátandó tizenkét és fél millióból tehát öt millió forint bankjegyet.

Egy millió forintot a kereskedelmi bank kap saját használatára kamatnélküli kölcsönül, hogy annak jövedelme szolgáljon a kezelés, az azzal járó költségek, a kiterjedtebb

üzleti tevékenységből folyó nagyobb veszteségek kárpótlására s a súlyos felelősség megjutalmazására.

Két és fél millió forintot bankjegyekben szintén a bank kap, mint 3°/o-os kölcsönt, oly czélból, hogy ezen összeg segélyével, valamint a fentebbi egy millióval kellő biztonság mellett a kereskedést, ipart és egyéb kereseti ágakat támogassa és elevenítse, de csak oly rövid időre adandó kölcsönök által, hogy szükség esetén a bankjegyek beváltása fennakadást ne szenvedjen. A három és fél millió forint kölcsön biztosítására a bank-társaság egész vagyonát leköti.

A fenmaradó négy millió forintot szintén az állam tartja fenn magának, de biztosítja azt mind a bankkal, mind a nagyközönséggel szemben, részint azon kötelezettség által, melyet az egész pénzműveletre nézve vállalt, hogy t. i. a bankjegyeket minden közpénztárnál fizetésül elfogadja, részint az által, hogy ezt a négy milliót, csakis oly biztosítás mellett adja ki, mi a beváltási kötelezettséggel kiadott bankjegyeket tökéletesen fedezi.

A négy millió forintra nézve az állam a bankért szavatosságot vállal mindazon esetben, midőn az alapszabály- és szerződésszerű eljárás daczára az állam által reá ruházott ügyekben saját hibáján kívül kárt szenved.

A bank köteles nemcsak külön könyveket és pénztárt tartani az ezen szerződésből folyó ügyek számára s külön számadást vezetni s abból a pénzügyminiszter kíváratára időnként kimutatásokat készíteni, hanem minden pénzügyletet, mely a kibocsátáson és szerződésen alapszik, akár egyes személyekkel, akár egyes testületekkel, ha a pénzügyminiszter rendeli, végrehajtani; kamatokat és visszafizetéseket elfogadni és elszámolni; végre a bankjegyek

teljes beváltását és törlesztését, ha kívántatnék, átvenni minden újabb kedvezmény és jutalék nélkül.

A pénzügyminiszternek joga van az állam nevében, a míg a kölcsönös szerződéses jogviszony tart, a részvénytársaság által választandó tizenkét igazgató mellé még négy igazgatót nevezni ki, kik a bank szabályszerű vezetésére és üzleti kezelésére hasonló joggal és befolyással bírnak, mint a többi igazgatók. A pénzügyminiszter erősíti meg a bank-kormányzót.

A banknak minden, nem a jelen szerződésből folyó üzleteiben az alapszabályokban biztosított függetlensége teljes érvényben marad.

Ha a 12¹/₂ millió forint bankjegy teljesen kibocsáttatik s a bank megkapja belőle a 3¹/₂ millió forint kölcsönt, minthogy azt az ipar, kereskedelem és forgalom támogatására kapja, tekintettel a külföldi pénzügyviszonyokra és kamatlábra, köteles addigi kamatlábát leszállítani.

Ha a magyar állam a jelen szerződésben megállapított kibocsátáson kívül új alapon új kibocsátást czélozna, a bank készségesen nyújt segédkezet, az itt megállapított, vagy ahhoz hasonló irány szerint. Az azzal összekötött részletes előnyök és terhek s a banknak adandó kedvezmények külön szerződés tárgyát képezik.

Ha a pénzügyminiszter időfolytán más alapon más bankjegyeket akarna kibocsátani s azokkal ezeket becserélni kívánná, a kereskedelmi bank a beváltást saját részéről elő fogja mozdítani s a neki kölcsön adott összegeket az új jegyekért beváltandja.

Ha az állam kénytelen lenne a banknak kölcsönzött három és fél millió forintot visszavonni, a bank a visszafizetésre öt évi határidőt kap, úgy hogy minden félévben a kölcsön

tizedrészét tartozik visszafizetni. A kamat nélküli egy millió forint visszafizetése utoljára marad.

Ezen szerződés minden benne foglaltató kölcsönös kötelezettségek- és kedvezményekkel megszűnik, ha a szerződés alapján kibocsátott összes jegyek beváltatnak és megsemmisíttetnek s ha azon biztosításnak szüksége és tárgya, melyet a bank a szóban folyó bankjegyekre nézve vállalt, teljesen elenyészik.

Kossuth a Pesti magyar kereskedelmi bankkal történt szerződésről 1848. július 18-án kelt jelentésében adott számot a törvényhozásnak. Kifejti ebben, hogy a jegykibocsátási jogot az államnak kívánja fentartani és pedig oly módon, hogy az állam a kezeléssel járó alkalmatlanságoktól ment legyen, ellenben hatályosan gyakorolja az ellenőrzést. A bankóprést nem az állami szükségletek fedezésére akarja használni, hanem közhasznú vállalatok, főleg vasutak és iparvállalatok segélyezésére s takarékpénztárak támogatására. Az egy és két forintos bankjegyek kibocsátása azért látszott szükségesnek, mert az ércpénz eltűntével épen a kisebb pénzjegyek hiánya vált nagyon érezhetővé.

Hogypénzügyminiszter kizárólag egy és két forintos bankjegyek kibocsátását rendelte el, a magyar kormány bölcsmérsékletéről tesz tanúságot. Kerülni kívánta a conflictust az osztrák nemzeti bankkal, s ez úgy látszott leginkább elérhetőnek, ha a Pesti kereskedelmi bank csak kis jegyeket bocsát ki, minők a nemzeti bank kibocsátásában nem szerepelnek. Így nem volt az a látszata a dolognak, mintha a magyar bank versenyezni akart volna az osztrákkal.

A tárgyalások a Pesti kereskedelmi bankkal még be sem végződtek, midőn a magyar kormány értesítette a bécsi ministeriumot elhatározásáról. Egyúttal azon véleményének

adott kifejezést, hogy a kellő fedezetű apróbb bankjegyek kibocsátásával a magyar kormány az osztrák nemzeti banknak is szolgálatot tesz; mert azontúl a közönség nem fogja a bankot annyira ostromolni jegyeinek ezüstre való felváltása végett. Az osztrák kormány azonban nem így fogta fel a kérdést, hivatkozott a banknak 1861-ig meghosszabbított szabadalmára, mely az egész monarchiára kiterjed. A nemzeti bank is szabadalmának sérelmét látta a magyar jegykibocsátásban, de másrésről közeledni próbált a magyar kormányhoz s azt az ajánlatot tette, hogy ha szabadalma Magyarországon is törvényesen elismertetik, kész a magyar kormánynak 12½ millió forint kölcsönt adni.

Az ajánlat elég csábító volt, a pillanatnyi szükségén azzal segítve lett volna; de a magyar kormány a helyzet komoly megfontolása után az ajánlatot visszautasította. Magyarország pénzügyi függetlensége kívánta ezt, s épen akkor, midőn a nemzeti bank megrendült hitele oly nagymérvű hitelválságot idézett elő, hogy támaszkodhatott volna a kormány arra a bankintézetre, mely nemcsak hogy nem volt ura a helyzetnek, de a magyar érdekek iránt egészen idegenül viselte mindig magát?

A kormány az érczalapot a nemes fémbányák termelésén kívül a hazafias közönség adományaiból és kölcsöneiből igyekezett előteremteni. A belügyminiszter, Szemere Bertalan, 1848. május 19-ikén felhívást intézett a megyékhez, városokhoz és kerületekhez. Festi a politikai helyzetet: a király elhagyta Bécsset, Innsbruckba költözött, de hazánkat is köröskörül oly irányú és természetű mozgalmak nyugtalanítják, melyek veszélyesekké válhatnak. A veszély — úgymond — talán nagyobb, mint hiszszük, talán kisebb, de ép azért úgy a nagyobb, mint a kisebb találja készen

hazafiúi sziveinket. A koronából egy drágakőnek sem szabad elvesznie, hazánkat egészen meg kell tartanunk a maga teljességében. A hazának minden igaz fia felszólíttatik áldozni a haza oltárára. Nem vár a haza nagy áldozatokat, de megvárja, hogy mindenki becsületesen, lelkiismeretesen teljesítse kötelességét. Pillanatai a hazának drágák, azokhoz most élete és halála van kötve. — A felhívás a törvényhatóságokat először is a nemzetőrség kiegészítésére szólítja fel, azután pedig önkéntes adományok és kölcsönök gyűjtésére. Elfogadtatik — úgymond a jelentés — készpénz, drágaárú, fegyver, gabonanemű, posztó, vászon, és minden, mi könnyen pénzzé fordítható. Kölcsön is szívesen elfogadtatik, mely esetben a kölcsönvett pénz vagy árú körülírva kiteendő, eladási becse meghatározandó s róla, mint minden más ajánlatról átvételi bizonyítvány adandó.

A pénzügyminiszternek május 24-ikén kelt rendelete intézkedik a két millió forint erejéig kibocsátandó 5°/_o-os kincstári utalványokról, a melyek útján kellett az önkéntes kölcsönöknek befolyniok. E rendelet részletesen szabályozta a kincstári utalványok kamatozását, visszafizetését, megjelölte az ajánlatok gyűjtésére szervezendő bizottságokat s a készpénz, arany-ezüst szerek s egyéb értékű tárgyak elfogadására kijelölt hivatalokat. A pénzügyi ministeriumnál — úgymond a rendelet — az ajánlatok számára külön országos hitelkönyv nyittatik, melybe a hitelezőnek maradandó emlékül, valamint annak bizonyítványául is, hogy a status ezen hazafiúi kölcsönöket a kötelezett időben miként fizette ki, név és nevezet szerint bejegyeztetnek s az egész munkálat folyama ezen hitelkönyvből időnként a közönség köz tudomására hozatik.

A magyar nemzet akkor is fényes tanubizonyosságát adta

hazafias áldozatkészségének. Kossuth lapjának már aug. 20-iki számában olvashatjuk: »A hazai pénztár felsegélésére f. hó 11-dikéig bejött ajándokul 454.704 frt 16³/₄ kr. és kölcsönképen 471.385 frt 20 kr. = 926.089 frt 44²/₄ kr. Ettől kezdve hétről-hétre emelkedik az adomány s 1848. november 25-ig a hivatalos lap nyilvános nyugtázása szerint 1,681.995 frt gyűlt be, és pedig ajándécul 688.571 frt, kölcsönképen pedig 993.424 frt.

Az új jegyek kiadása 1848. augusztus 14-dikén kezdődött meg s a pénzügyminiszter két forintos jegyekben mindjárt 120 ezer forintot vett át, a banknak pedig az érczalapból 10 ezer forintot adott át az esetleges beváltásokra. A kereskedelmi bankkal kötött szerződést és a két forintos bankjegyek kibocsátását a pénzügyminiszter 1848. augusztus 9-dikén tudatta rendeletileg a közönséggel. E rendelet azonban a bankjegyek beváltására nézve már egy megszorító intézkedést tartalmazott, t. i., hogy mindaddig, míg a bécsi bank jegyeinek rendes beváltása felfüggesztve marad, a kereskedelmi bank egy egyénnek két forintos bankjegynél többet egyszerre nem vált föl érczpénzre. Ez az intézkedés abból a félelemből folyt, hogy majd az osztrák nemzeti bank jegyeit magyar bankjegyekre váltják s így közvetve szedi ki a közönség a magyar bank érczalapját.

Ez erőszakos szabályozás csak ártott a magyar bankjegyek hitelének, holott a szabályozást maga a forgalmi élet elvégezte volna. Az osztrák nemzeti bank jegyei ekkor már jelentékeny diságióval forogtak, s ha a magyar bankjegyek beváltása nem korlátoltatik, osztrák bankjegyekért ép úgy csak magas ágióval lehetett volna magyar bankjegyeket szerezni, mint érczpénzt, de az nem fizette volna ki magát, minthogy az 1848. június 2-án kelt nyílt parancs

az osztrák nemzeti bank jegyeire nézve kimondta a kényszerforgalmat.

Az apró magyar bankjegyek kibocsátása azonban így is nagy jótétemény volt a forgalomra, mert az ezüstpénz csaknem egészen eltűnt a nemzeti banknak pedig öt forintnál nem voltak kisebb jegyei. Az ezüstpénznek a forgalomból való kivonását maga az osztrák nemzeti bank is előmozdította. »Kossuth Lapja« 1848. aug. 12-dikén fel is jajdul, hogy a nemzeti bank, mely közel tizszerannyi bankjegyet tart forgalomban, mint a mennyi érczalapja van, kéz alatt összevásároltatja az ezüstöt, 106, 108 frt bankjegyet is adván száz forint ezüstért. »És mi lesz ennek következése? Az, hogy nálunk is akadnak oly minden hazafiasságból kivetkezett emberek, kik ezen nyomorult 6—8⁰/₁₀ papiros nyereségért, mely maholnap zsebükben el fog olvadni, mint buborék, összevásárolják az ezüstöt, aranyat s hordó számra küldik Bécsbe árú gyanánt, míg nálunk, a kinek öt forintos bankjegye van, alig képes egy font húst venni, mert nem tudja felváltani.« E czikk különben csak a pénzügyminiszter augusztus 10-diki rendeletének paraphrasisa volt, mely az ezüst- és aranykivitelt a külföldi országokba egészen megtiltotta, az osztrák tartományokba pedig következőleg korlátolta: »ha valaki magával az ausztriai határvámvonalon át 500 pengőforintnál nagyobb mennyiségű ezüstpénzt akarna kivinni, vagy pedig hordókban s göngyöletekben nagyobb mennyiségű pénzt akarna kiszállítani, ez csak azon esetben engedtetik meg, ha bebizonyítja, hogy az ezüstpénzt nem árúeladási nyereszkezésből akarja kiszállítani. Mit ha világosan be nem bizonyítana, az ezüstpénz le fog tartóztattni s helyette a tulajdonos névszerinti értékben ugyanannyi bécsi bank-

jegyekkel fog elláttatni, a lefoglalt ezüstpénz az ország pénztárába fog beszolgáltatni.« A rendelet az eljárás igazolásául felhossa, hogy az ezüstpénz forgalmának csökkenése az ország több vidékein már is nyugtalanságra s a közcsend és béke megzavarására vezetett; holott az ezüstkivitel korlátozása Ausztriával való forgalmunkat nem fogja megzavarni, mert bécsi bankjegyekben itt és ott egyaránt teljesíthetők a fizetések.

Az osztrák nemzeti bank valószínűleg részint a magyar jegykibocsátástól, részint a forgalmi szükségstől indítva, egy és két forintos bankjegyek kibocsátására kért és kapott engedélyt az osztrák pénzügyminisztertől. E jegyek már augusztus 5-dikén forgalomba kerültek s a magyar pénzügyminiszter augusztus 15-dikén kelt rendeletével megtiltotta a közpénztáraknak, hogy e jegyeket elfogadják; de utasította a kereskedelmi bankot, hogy a közönség érdekében azokat nagyobb osztrák bankjegyekkel (öt és tíz forintosokkal) s a mennyiben lehet, két forintos magyar bankjegyekre váltsa fel.

A magyar pénzügyminiszter, Kossuth Lajos, az országos pénzügyről 1848. aug. 24-dikén a képviselőház elé terjesztett jelentésében, érdekes nyilatkozatot tett a magyar bankjegykibocsátásról. Az első magyar pénzjegyek — úgymond — óvatos vigyázattal adatnak át a forgalomnak, mert a bécsi bankók okozta bizalmatlanság az ezüstpénzt elvonja a forgalomtól; a magyar pénzjegyek azonban pénzügyünk függetlenségének alapjai, annál inkább, mivel szilárdabb fedezettel bankjegyek még sehol, sohasem valának kibocsátva. Mert mindenek felett szükség volt ügyelni, hogy az első magyar bankjegyek tökéletes bizalommal találkozzanak. — Hiszi, hogy korunk egyik dicsősége leend, hogy hazánk

épen akkor fektette le hitelének alapját, midőn az általános pénzkrisis közepette csaknem minden más országé bomlásnak indult. A 32°/o-nyi összeget a status, biztos fedezet mellett, ha a szükség kívánja, saját költségeire is fordíthatja, de kívánatosb, hogy erre kényszerítve ne legyünk, hanem hogy ez összeg, közhasznú vállalatok, főkép vasutak fölsegelésére, takarékpénztárak felakadásának kiegyenlítésére stb. fordíttathassék. E munkálatnál tehát nem közvetlenül a kincstár szükségeinek fedezése, hanem egyrésről hitelnyújtás, másrésről a pénzforgalom élénkítése vala főczél, mely az iparra, földmivelésre, kereskedésre, tehát az adófizető tehetség gyarapítására s így a status jövedelmeinek szaporítására kedvezőleg hasson.

A közgazdasági szempontokat tehát Kossuth a legerősebben kidomborította, bár kétségtelen, hogy a kincstár szorult helyzete is ép annyi súlylyal esett a mérlegbe. A begyűlt adományok nagysága mutatja, hogy a vállalkozást a közvélemény helyeslése támogatta. De a kivitel módozataira nézve nem volt ily egyértelműség. Többen fölvetették a kérdést, hogy mi szüksége volt Kossuthnak egy nyerésszedő magán társulattal szerződni, miért nem eszközölte a kibocsátást maga az állam s részesült volna kizárólag hasznában és előnyében? Magában az országgyűlésben is merültek fel ily megjegyzések s ezeknek czáfolatára az országgyűlés 1848. aug. 28-án tartott ülésében a költségvetés tárgyalásakor Kossuth Lajos következőleg nyilatkozott a kereskedelmi bankkalkötött szerződésről: »Most használok az alkalmat arra nézve is, hogy némely vélemények vannak, miért voltam hajlandó néhány részvényesekből álló intézetnek két és félmillió forintot olesó kamatra adni, hogy jövedelmeit szaporítsam. Megmondom tehát okát. A legelső és legfőbb ok, — nem

akarom a többi okokat előhozni, mert ha ezen egy nem lesz elég, nem fogja a ház gazdálkodásomat helyeselni, – valamint Magyarországnak közigazgatási, katonai és minden más tekintetben olyan állást akarok adni, mint a milyenre törvényeink, históriai existenciánk és elidegeníthetlen nemzeti jogaink által igényt tarthatunk, úgy Magyarországnak kereskedési és pénzügyeit is függetleneknek akarom és arról vagyok meggyőződve, ha nem nyújtunk segédeszközt arra, hogy azon kereskedői intézet a magyar kereskedőknek azon segédeszközöket nyújthassa, melyeket eddig minden egyes kereskedő Bécsből volt kénytelen szerezni, soha Magyarországnak önálló kereskedése nem lesz. Ezen szempontból indultam s midőn kitűztem magamnak azon hatalmat, hogy a kamatláb meghatározásába, melylyel a bank az itteni váltók escomptirozása által hatni szokott, befolyással lehessen a pénzügyminister, azt gondolom, hogy Magyarországnak a kereskedelem felvirágoztatásán, valamint a kamatláb alászállításán, a nemzetnek uzsorások kezéből ki vételére olyan lépést tettem, melynek a legjobb befolyása lesz a dolgokra. Tehát azért adtam egy privát társaságnak néhány százezer forintot nyereségre, a mi egyébiránt veszteséggel is össze lehet kötve s ezen társaságnak feladata magát alávetni a pénzügyminister felügyelésének, mert eddig a banknak jótéteményeivel csak néhány gazdagabb házak élhettek, a kisebb kereskedés pedig fel nem vergődhetett. S ezen kedvezésért a bank nekem bizonyos befolyást adott biztosok által az ő ügyének vitelébe, hogy elég legyen téve azon feltételnek, hogy az adott pénz egyenesen az ország iparának és kereskedésének felvirágoztatására használtatik, nehogy néhány gazdagabb ember azt kizsákmányolja, hanem a szegényebb ember is részesüljön benne. Ez által, azt hiszem,

helyesebben tettem, mintha vissza hagytam volna magamat tartatni azon általános politikai nézet tekintetéből, hogy minek néhány embert gazdagítani; de itt nem néhány emberről, hanem a kereskedés élénkítéséről van szó. Egyébiránt, megvallom, azon nézetben vagyok, hogy a meddig befolyásom lesz Magyarország ügyeibe, a banknak nem akarom azon hatalmat adni kezébe, hogy ő szabályozza Magyarország pénzügyeit, őt csak eszközül s mintegy tisztviselőül akarom használni bizonyos határok között. Ez okból nem ő bocsátja ki a pénzt, hanem csak kezeli bizonyos jutalomért.«

A szerződés megkötése után a pénzügyminister 500.000 forintot adott át, 230 ezeret ezüst huszasokban, 270 ezer forintot pedig 70 ezer darab aranyban, darabját 4 forint 30 krajczárral számítva.

Az érczalap a budai várban őriztetett négyszeres zárral ellátott helyiségben, melyek közül egynek a kulcsa a pénzügyministerium egy főhivatalnokánál, egy a bankkormányzónál, egy a bankigazgatóknál s egy a pénztárnoknál volt. A mint azonban a politikai láthatár egyre sötétedett, a bank szeptember hóban kieszközölte, hogy az érczalapot nagyobb biztonság végett Pestre saját helyiségébe vitesse.

Az érczalap szeptember 3-dikán 600 ezer forintra egészített ki, állt pedig 285 ezer ezüstforintból s 70 ezer darab aranyból, mely 315 ezer forint értéket képviselt. Erre az érczalapra a pénzügyminister már 918 ezer, a bank pedig 280 ezer forintot vett fel bankjegyekben. A pénzügyminister tehát, a szorult pénzügyi helyzettől kényszerítve, az őt megillető résznél 318 ezer forinttal vett fel többet s annak fedezetéül 5%-os kincstári utalványokat tett le a banknál s azonkívül egy átengedési okmányt a nem-

zeti adakozásból begyűlt 400 ezer forintról, mely pénzzé veretés végett a körmöczyi pénzverdébe szállíttatott.

Pólya Jakab a kereskedelmi bank történetében a bank könyvei alapján részletes adatokat közöl a jegykibocsátásról, ezek szerint:

1848	Az ércalapba szállíttatott pforint kr.	Felváltásra kiadatott pforint kr.	Tényleges ércalap pforint kr.
Augusztus --- --- --- ---	500.000 —	10.000 —	490.000 —
Szeptember --- --- --- ---	554.000 —	69.000 —	975.000 —
Október --- --- --- ---	81.000 —	102.000 —	954.000 —
November --- --- --- ---	419.100 —	120.500 —	1,252.600 —
Deczember --- --- --- ---	528.118 48	55.000 —	1,725.718 48
1849			
Január --- --- --- ---	—	30.000 —	1,695.718 48
Összesen	2,082.218 48	386.500 —	1,695.718 48

Először csak két forintos bankjegyek bocsáttattak ki az egy forintosok csak október 6-dika után kerültek forgalomba. A bank 1848 végéig kibocsátott:

1 frtos bankjegyekben	670.220 pengőforintot
2 » »	3,107.000 »
Összesen	3,777.220 pengőforintot

Forrásunk a bankjegyek hováfordításáról is részletesen beszámol. E szerint a bankjegyekből jutott:

a magyar államnak	2,118.600 pengőforint
a kereskedelmi banknak . . .	1,128.620 »
Komárom városának kölcsönül .	300.000 »
Kecskemét » » .	50.000 »
a központi vasutnak » .	120.000 »
a pécsi vasgyárnak » .	60.000 »
Összesen	3,777.220 pengőforint
Ebből visszaváltatott	386.500 »
Január végén forgalomba maradt	3,390.720 »

Ehhez járul még 142.118 frt, melyet a magyar kormány január hó folytán Debreczenben vett át a bank megbízottjától s a gömör- és csetnekvölgyi Concordia vasműnek kölcsön adott 110.000 frt, január végén tehát mindössze forgalomban maradt 3,642.838 pengőforint. A Komárom és Kecskemét városának, valamint a központi vasutnak kölcsönadott összegeket az országgyűlés szavazta meg. A központi vasut kiépítése különben is egyik főpontját képezte a kormány gazdasági programjának s a bankjegy-kibocsátás körül folytatott tárgyalásoknál nem csekély súlylyal esett a mérlegbe. Az engedélyezett kölcsön egész összege 600.000 frtot tett s a fentebb kimutatott 120.000 forint a két első részletet képviseli.

A magyar bankjegyek történetét hamar befejezte egy gyors katasztrófa. Ausztriában a diadalra jutott reakció hatalmasan szervezkedett. Herczeg Windischgrätz, a császári hadak főparancsnoka átlépte a határt s a szervezetlen magyar haderő visszavonult egészen a Tiszáig. A magyar kormány kénytelen volt elhagyni Pestet, Debreczenbe tette át székhelyét s ott kezdte szervezni a nemzeti ellenállást.

1848. december 31-dikén, midőn az osztrák hadsereg már a főváros felé közelgett, Duschek államtitkár az országos honvédelmi bizottság meghagyásából az itteni bankjegygártást feloszlatta s minden hozzávaló sajtót, gépeket, mintákat Debreczenbe vitetett; a bank pedig kellő utasításokkal ellátva egy hivatalnokát küldte le a sajtó ellenőrzése végett. Az érczalap, melyhez az ellenségnek a népjog elvei szerint világos rablás nélkül nyúlania nem lehetett, továbbra is Pesten maradt.

Windischgrätz herczeg december 31-én császári csapatokkal megszállta a fővárost. A banktól pontos számadást

követelt úgy a birtokában levő érczalapról, valamint a bankjegyek gyártásáról és hováfordításáról. 1849. január 21-én megtiltotta a bankjegyek beváltását s a banknak megparancsolta, hogy hivatalnokát Debreczenből haladéktalanul hívja vissza.

A császári hadak főparancsnoka a magyar pénzjegyeket egyelőre nem nyilatkoztatta törvénytelennek, mit a forgalom teljes fennakadása nélkül nem is tehetett volna, sőt 1849. február 5-én a selmeczi magyar kir. kamaragrófságtól érkezett 5500 darab aranyat beszolgáltatta a bankba s a megfelelő értéket onnan részint ezüstben, részint új magyar bankjegyekben vette ki. Az első szigorú rendszabály február 23-diki proklamációjában foglaltatott, melyben érték- és érvénytelennek jelentette ki a nemzeti kormány által január 26-án és február 15-én forgalomba hozott 30 és 15 krajczáros pénzjegyeket.

Márczius 1-én Windischgrätz felhívta a bankot, hogy az érczalapot biztosabb megőrzés végett szállítsa a budai kamarai igazgatóságához s ott együttes zár alatt tartsák. Az átszállítás 1849 márczius 5-én megtörtént. Az érczalap ekkor 1,695.718 forint 48 krt tett, vert és veretlen aranyban ezüstben.

Márczius 2-án a császári főhadi kormány egy megnyugtató nyilatkozatot tett közzé, hogy a magyar bankjegyek megszüntetése vagy elkobzása a magyarországi magán forgalomban nincs szándékában. Annál váratlanabbul jött Windischgrätz márczius 8-diki rendelete, mely a magyar 5 és 100 frtos jegyek elfogadását minden állami és országos pénztárnál eltiltá; az érczalappal bíró 1 és 2 forintos magyar bankjegyekre pedig kimondta, hogy rövid idő alatt a nemzeti bank jegyeivel fognak kicseréltetni.

Minthogy a rendelet csak kincstári és országos pénztárakról szólt, ugy is lehetett magyarázni, hogy a magyar pénzjegyek használata a magánforgalomból nincs kizárva, de midőn a kereskedelmi bank e tekintetben kérdést tett, válaszul nyerte, hogy a teljesen törvénytelennek jelentett pénzjegyeket használnia nem szabad. A bankot érzékenyen találta ez a rendelet, minthogy pénztárában 1,005.800 forint 100-as és 9.345 forint 5-ös magyar pénzjegy fektűt. Csak kevésbé enyhítette kényes helyzetét Windischgrätznek márczius 21-diki proklamációja, mely a fentebbi rendeletet oda módosította, hogy fizetéseknél senkit sem lehet kényszeríteni magyar pénzjegyek elfogadására.

Windischgrätz márczius 12-én kiadta a rendeletet az egy és két forintos magyar bankjegyeknek osztrák bankjegyekkel való beváltására négy millió forint erejéig. Beváltási határidőül nyolcz napot tűzött ki, s ezen határidőn túl teljesen kitiltá a forgalomból a magyar bankjegyeket. Egyidejűleg a kereskedelmi bank is parancsot kapott, hogy a még birtokában levő egy és két forintosokat többé ki ne adja, hanem márczius 19-től 24-ig cserélje ki azokat a császári kir. váltópénztárnál osztrák bankjegyekért. A bank a nevezett határidőn belül 365.275 forint értékű bankjegyet szolgáltatott be.

1849 ápril 6-án Windischgrätz kimondta a magyar bankjegyek végleges leszámolását s követelte az érczalap átszolgáltatását. Mitsem használt a kereskedelmi bank erélyes tiltakozása; a letéti hely zárait feltörette s hatalmába kerítette az egész 1,780.718 forint 48 kr-ra rugó érczalapot s midőn a magyar hadak diadalmas előnyomulásával az osztrák seregek kénytelenek voltak kivonulni a fővárosból, az egész érczalapot magukkal vitték. Ily szomorú véget ért az első magyar bankjegykibocsátás, melynek alapját a nemzet páratlan

áldozatkészsége teremtette meg, de a melynek gyümölcsét nem élvezhette a haza.

A magyar nemzeti kormány bankjegyeken kívül papírpénzt is bocsátott ki. Az önvédelmi harcban, melyet a minden oldalról megtámadott magyar saját lételéért küzdött, az állam rendes bevételei, melyek csak vékonyan csörgedeztek, korántsem voltak elegendők s rendkívüli forrásokról kellett gondoskodni. A kormány ugyan jobban szeretett volna kölcsönt venni fel, de erre hazánk akkori bizonytalan helyzetében gondolni sem lehetett, nem maradt tehát más mód, mint magához a nemzethez fordulni s annak anyagi erejéből meríteni a szükséges összegeket. A pénzügyminiszter tehát kamattalan pénzjegyek kibocsátása végett fordult a törvényhozáshoz. A képviselőház augusztus 24-ki ülésében közhelyesléssel fogadta el a benyújtott törvényjavaslatot, melyet mint a magyar pénzügy egyik legérdekesebb okmányát rövidségénél fogva ide iktatjuk:

»1.§. Az országpénzügyministere felhatalmaztatik 61,000.000 pengőforint erejéig kamatlan pénzjegyeket kibocsátani. 2. §. Ezen felhatalmazást azonban a kijelelt határig csak azon mértékben legyen szabad használnia, a mennyiben a közjövödelmek a megállapított költségvetést nem fedezendék. 3.§. Ezen kibocsátandó kamatlan pénzjegyek iránt rendeltetik, hogy azok, minden országos és más közpénztárakban teljes névszerinti értékben ezüstpénz helyett elfogadtassanak s az ország azoknak teljes névszerinti értékét a közállomány minden mostani s jövendőbeli közjövödelmeivel biztosítja. 4. §. A közállomány ezennel azt is bizonyítja, hogy az ezen törvény alapján kibocsátandó magyar kamatlan pénzjegyek 1852-ik esztendőttől kezdve minden évben legalább három millió pengőforint erejéig el fognak törlesztetni; kivéven mind-

azáltal azon esetet, ha hogy a kibocsátandó pénzjegyek egész összegének forgalomban hagyása a közjólétre nézve jótékonynak és kívánatosnak mutatkoznék; miről a törvényhozás fog annak idején határozni. 5. §. Annyi azonban ezen esetre is már most eleve meghatározatik, hogy a törlesztésnek csak azon esetben leend szabad vagy meg nem kezdetnie vagy évenkénti rendes folytatásának felfüggesztetnie, ha időközben az ország kincstára elegendő pénzzel leszen ellátva, miszerint az ország pénzügyministere elrendelhesse, hogy a forgásban maradáno pénzjegyek az előmutató kívánságára az ország pénztárainál akármikor ezüstpénzre felváltassanak. Mig ez meg nem történhetik, addig a 4. §-ban elrendelt törlesztésnek rendes folytatásáért a közállomány ezennel kezeskedik. 6. §. A kibocsátandó pénzjegyek hamisítói s utánzói 15 évre terjedhető börtönözéssel büntettetnek. 7. §. A pénzügyminister ezen törvény végrehajtásával megbizatik, ki ezen pénzügymunkalat állásáról és eredményéről a törvényhozásnak évről-évre nyilt számadást adni köteles leend.»

A nemzeti kormány 5, 10, 100 és 1000 forintos jegyeket bocsátott ki, később pedig, minthogy a forgalomban az aprópénz hiánya nagyon érezhető volt, 30 és 15 krajczárosokat is, végre 1849. júliusban 2 forintos pénzjegyeket. Legelőször 5 forintosokat nyomtatott s ezek már 1848. szeptember elején kerültek forgalomba. 1848-ban, az év második felére előirányzott 18 millió forint fedezésére körülbelül 20 millió forint bocsáttatott ki. Az 1849-ben kibocsátott pénzjegyek részletes átnézetét pedig a következő számok mutatják:

100 forintos pénzjegyek	11,040.100	frt,
10 » »	19,129.740	»
5 » »	8,249.790	»
2 » »	587.878	»
30 és 15 krajczáros pénzjegyek	2,954.588	»
Összesen	41,962.096	frt.

A szabadságharcz leveretése után az absolut kormány e pénzjegyeket minden kárpótlás nélkül, súlyos büntetés terhe alatt beszedte és megsemmisítette. Körülbelül 62 millió forintra tehető a veszteség, melyet ez által az ország szenvedett s ehhez járul még pár millió az érczalapon kibocsátott magyar bankjegyekből, mert az alatt a 8 nap alatt, melyet Windischgrätz herczeg a bankjegyeknek osztrák bankjegyekkel való beváltására kitűzött, abban a mozgalmas időben s a nehéz közlekedés mellett e bankjegyeknek csak egy részét mutathatták be beváltás végett.

Még súlyosabbá tette a csapást, hogy a veszteség nem egyenletesen oszlott el az egész országban. A kik egész szívvél-lélekkel csüngtek a nemzeti ügyön s biztak a magyar fegyverek szerencsájében, nemcsak mindvégig örömet fogadtak el a magyar pénzjegyeket, hanem az osztrák bankjegyeiktől szabadulni kívántak, sőt azokat elfogadni sem akarták. Ily módon az ország legmagyarabb vidékei szenvedtek legnagyobb veszteséget, főleg a tiszai részek, mert a katasztrófa közeledésével, a mint a magyar hadak az alvidékre szorítottak, a magyar pénzjegyek is velük együtt húzódtak le.

V. A MAGYAR FÖLDBIRTOK HITELE A SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN. EREDMÉNYTELEN KISÉRLETEK ORSZÁGOS FÖLDHITELINTÉZET FELÁLLÍTÁSÁRA.

A régi birtokos osztály fentartásának egyik leghathatósabb eszköze a jól szervezett jelzáloghitel, s ki tagadná, hogy a birtok állandóságához fontos állami és nemzeti érdek fűződik. A birtok állandóságával természetesen nem azonosítandó a mozdulatlan, elzárt, rideg kasztrendszer. Az a természeti törvény, mely rombolva újit, szükségképen megkívánja, hogy régi családok leszálljanak, vagy elenyészsenek s mások emelkedjenek föl nyomukban, új vért, új tehetségeket hozva abba a társadalmi osztályba, mely a történelem tanulsága szerint az államfentartó elemek legbecsesebbje. De kívánatos, hogy ez a megújulás lassú, észrevétlen legyen s az erős hazaszeretet, áldozatkészség, a közügyekkel való foglalkozás s egyéb nemes hagyománya e fontos társadalmi osztálynak a gyors átalakulás folytán meg ne gyengüljön, ki ne vesszen.

A birtokviszonyok oly erőszakos felforgatása, minő nálunk a mohácsi vészt követő nehéz századokban történt, szinte példátlan. A török hódítás, a folytonos háborúkban sok család kipusztulása, a két ellen-király közötti versengésben majd később a vallásos és szabadságharczokban a tömérdek hűtlenségi kereset és jószágelkobzás, voltak főokai a gyors

és erőszakos birtokváltozásoknak. A törökök kiűzetése után egy országos bizottság rendezte a visszafoglalt területen a teljesen összekúszált birtokrendet, sok önkénynyel s részrehajlással. Óriási uratlan föld jutott ekkor a kincstár birtokába is s részint kincstári birtok gyanánt továbbra is állami tulajdonban maradt, részint királyi adományokra fordítottatott. Úgy ekkor, mint később, a kincstárra szállt birtokok adományozásánál a fejedelmi kegy ritkábban fordult törzsökös magyar családok felé, a több százados bizalmatlanságnál fogva többnyire idegenek jutalmaztattak, kiknek egy része lassanként összeforrt ugyan a nemzettel, de nagy része sokáig annyira idegen maradt, hogy felé sem jött az országnak, hanem távol a hazától költötte el óriási jövedelmeit. Schwartner említi a század elején, hogy a Rómában lakó Odescalchi s a Mainzban lakó Eltz család szerémi birtokaik után két millió forint jövedelmet húztak s költöttek el külföldön; pedig e két eset épen nem volt elszigetelt jelenség.

Hazánk emelkedésének egyik legnagyobb akadályául, teljes joggal, úgy a mult században, mint a jelen század elején a nagy birtokosok külföldön tartózkodását, az úgynevezett absentiumot emlegették. Nemcsak az új adományos családokat terhelte ez a hiba, a magyar főúri osztály csekély kivétellel rabja volt e kárhozatos szokásnak. Kivált Mária Terézia uralkodásától kezdve vált szokássá a magyar magnások Bécsben tartózkodás. Nemcsak nemzetiségükből vetkőztek itt ki, hanem vagyoniilag is megrontották magukat. Esztelen pazarlásukat óriási jövedelmeikből sem tudták fődözni s terhes adósságokba merültek. Nem egy családot rántott csúfos bukásba az a könnyelműség, melylyel nagyjaink a világvárosok élvezetei közt pénzüket elszórták.

Nem állítjuk, hogy az eszetlen tékozlókon bármily kitünő hitelrendszer segíteni tudott volna, de az olcsó hitel megkönnyíti vala azoknak helyzetét, kik öröklött adósságaikat tisztázni törekedtek. Sőt az anyagi romlás, kedvezőbb hitelviszonyok mellett, az előbbieknél sem lett volna oly rohamos. Széchenyi teljes joggal mondhatta: »Ha valaki 5-tel, 6-tal 100-tól elég pénzt kaphat s nem fél, hogy könnyen felmondják, nem fog-e több esztendeig adósságot tehetni, mintha egy hozzá hasonló birtokú 8-czal, 12-vel, 20-szal 100-tól kaphat csak pénzt s azt sem eleget; a nála lévő tőkét pedig közönségesen, vagy tán *systematice* is éppen akkor mondják fel, midőn hitelre legnagyobb szüksége volna s ő 20-szal, 30-czal, 40-nel kénytelen felvenni százat.«

A nagy birtok azonban a mult század közepétől kezdve az olcsó hitel hiját nemcsak a fogyasztási hitel szempontjából érezte, hanem a beruházási hitel szempontjából is. A mezőgazdasági ismeretek haladása, az osztrák tartományok emelkedő fogyasztása, mely mind több és több nyersterményt vont magához Magyarországból, a francia háborúk által előidézett nagyobb kelendőség, egyaránt arra intették a birtokosokat, hogy uradalmaikat hasznos beruházásokkal igyekezzenek a jövedelmezőségnek arra a fokára emelni, melyen az osztrák és német birtokosok uradalmi már ebben a korban is állottak.

A közép-birtokos osztály talán kevésbé érezte ekkor még a hitel hiját. Egyszerűbb életmódja, igénytelensége megóvta a nagy költsékeztéstől s az ingyenes jobbágy-munkaerő élvezetében gond és fáradság nélkül aránylag csekély jövedelméből is kényelmesen megélt ősi birtokán. Hiteligénye mérsékelt volt s a mint Lónyay Menyhért említi egyik munkájában, »az alapítványi pénztárak, de magánosok is,

törvényes kamat mellett elegendő kölcsönpénzzel látták el a magyar földbirtokost». Ennek daczára azonban épen nem állithatni, hogy a középbirtokos osztály helyzete ebben a korszakban semmi kívánni valót nem hagyott volna fenn. Egykorú írók már hangosan panaszkodnak, hogy a magyar nemesség kezdi levetkőzni ősi egyszerű szokásait s kapva-kap a költséges új divatokon, fényűzésen. A játékszenvedély és gondtalan, könnyelmű élet is sokakat elmerített, más családoknak az osztályos és egyéb pörök okozták romlását. »Alig van már hazánk földén — mondja Deák Ferencz, a védegyelet mellett 1844-ben tartott beszédében — adósággal nem terhelt jelentékeny család; holott csak ötven évvel ezelőtt a magyar családok még jól birták magukat.« Nemcsak a főúri nagy családokat érti itt Deák Ferencz, hanem a birtokos nemességet általában, hiszen közelszegénység, nemzeti sorvadástól félti a hazát.

Széchenyi, midőn az ősiséget és a rossz hiteltörvényeket ostromolja, még sötétebb színekkel festi a birtokos osztály állapotát: »A familiák conservatiója azon czél — mondja a »Hitel«-ben — melyet elérni akarnak. S ugyan azok mostani systemánk által bátorságba vannak helyeztetve? Nem egyenesen az ellenkezőt látjuk-e? Mert olyat talán senki se fog fentartott familiának mondani, mely többel adós, mint értéke van s melyet tulajdonkép a más birtoka közt csak születési sánczai tartanak fenn.«

»A familiákat akarják fentartani — s valóban szép szerencsénk van, mert nehéz találni közel országot, hol annyi dús oly szomorún vagy oly nevetségesen bukott volna el, kivált újabb időkben, mint szegény anyaföldünkön! S ne gondoljuk, hogy mindig rendetlenségből, vagy más okokból ered ezen természetlen elszegényedésünk, hanem egyenes

hitelhijából, mert a rendetlenség és pénzzel tudatlan bánás kísérelje csak ezen hiányosságnak.«

A régi magyar jog mellett azonban a földbirtoki hitel legtermészetesebb formája a jelzáloghitel meg nem honosulhatott, vagy legalább is a földbirtokos osztályra nézve jótékony fejlődést nem vehetett. Az ingatlan birtok csak a szabad kir. városokban s ott a hol a birtok a városi tulajdon módjára volt rendezve (jász-kun kerületben, a szász földön, tizenhat szepesi városban stb.) képezett valóságos tulajdont; a nemesi birtok tulajdonát az ősiség, főleg az elidegenítésre nézve, sokképen korlátozta. »Magyarországban — ugymond Széchenyi — csak a legkisebb résznek van tulajdona s ekkép a legtöbb birtok, az aviticumtól lefelé a kamarai, örökhatományi — fundationalis — püspöki, apátsági jószágokon keresztül, a szántóvetőnek rövid időre, sőt esztendőről-esztendőre kiadott censualis vagy taksás földeig, kisebb vagy nagyobb mértékben, általában véve, ha csalni nem akarjuk magunkat, semmi egyéb, mint bitang, vagy bitangabb.« Ősi jószágot teljes ok nélkül egyáltalán nem volt szabad elidegeníteni, elidegenítés esetén pedig előbb meg kellett kínálni a vérrokonokat, sőt a szerzeményi jószágok elidegenítésénél is elsőbbség illetve nemcsak a vérrokonokat, hanem a határos birtokosokat is. Az elidegenítés által a királyi jognak sem volt szabad sérelmet szenvedni. Ha az eladó a jogközösségben élő vérrokonokat meg nem kínálta, vagy a szomszéd birtokosok elővételi jogát figyelembe nem vette, ezek az örökvallás felbontását követelhatték. Elképzelhető, hogy a birtokpereknek mily végtelen kúszált szövevénye fejlődött, bogozódott folyvást s mennyire bizonytalan volt ily rendszer mellett a hitelező követelése.

Még ebben a korban is a jeizáloghitelnél szokásosabb volt a nemesi javaknak tényleg a hitelező birtokába bocsátása, vagyis elzálogosítása, mely az örökvalláshoz hasonló ünnepélyes formák mellett történt s melynél szintén fennállt a vérrokonok és szomszédok megkínálási, illetőleg megintési joga. Az elzálogosítás harminczkét esztendőnél többre nem terjedhetett ugyan, felpénz mellett azonban új zálogéveket lehetett kikötni. De nemcsak maga az adós adhatta birtokát szerződésileg zálogba a hitelezőnek, volt birói zálog is, midőn kár vagy adósság fejében birói uton adattak át a jószágok a hitelezőnek a tartozás lefizetéséig. Az elzálogosítás, melynek czélszerűtlensége különben is első pillanatra szembe szökik, még több perlekedésnek volt forrása, mint az örökvallás.

E század huszas éveiben eladósodott főuraink, hogy korábbi súlyos adósságaiktól megmeneküljenek, a kölcsönzésnek egy új formájához, az emissionalis kölcsönökhöz folyamodtak. A kölcsönveendő összegről egy főkötelezvényt állítottak ki s azt letették egy tekintélyes bankháznál, a ki viszont ennek alapján ügynökei által részkötelezvényeket adott el a nagyközönségnek. A részkötelezvények birtokosának évenként pontos kamatfizetés s a tőkének sorshuzás utján való visszafizetése ígértetett. Ily kölcsönök voltak herczeg Grassalkovich Antalé 2,000.000, gróf Festetich K. A kölcsöne 2,000.000 forint, gróf Festetich A. C. kölcsöne 600.000, majd ismét 900.000, gróf Hadik József Ádámé 1,000.000, majd ismét 500.000, gróf Eszterházy Józsefé 200,000 frtról, valamennyi pengőpénzben. Érdekes munka jelent meg ezekről a kölcsönökről (Mostani fináncz-munkálatok fonákja különös viszonylattal a magyar privát kölcsönműveletekre, részleges kötlevelek utján), melyben egy németországi kár-

vallott hitelező panaszolja el a nagyuri kölcsönöknél elkövetett visszaéléseket. A munka Kassán jelent meg 1833-ban, magyar nyelven, de nem a legjobb magyarsággal. Különösen a Grassalkovich-féle kötvényekkel üzték a legnagyobb szédelgést. A herczeg és a kötvénybirtokosok egyaránt áldozatai lettek a szédelgő szerencsehajhászok üzelmeinek; Udvarnok, a herczeg ügyésze, a hitelezők bécsi gyülekezetének igazgatóságához intézett iratában kijelentette, »hogy a herczeg minden fogalmat felülmúló módon a leggyalázatosabb módon megcsalatott s az egész két millóra kiadott részleges kötlevelekre pénztárába 32 ezernél több nem folyt be s a régibb adósságok nem törlesztettek«; ez azonban kevés vigasztalás volt azoknak az osztrák és németországi kis tőkéseknek, kik a csábító felhívás által félrevezetve Grassalkovich-féle részkötvényeket vásároltak s nemcsak a remélt kamatjövedelemben nem részesülhettek, hanem tőkéjüket is elvesztették.

Mennyire ártottak ezek a visszaélések a magyar névnek s hazánk különben is gyenge hitelének! Az imént idézett munka következőleg vonja le végkövetkeztetését a Grassalkovich-féle 1825-iki két milliós kölcsönről: »Teljes hit-szegés s akaratos megtagadása ünnepélyes ígéretének, a magyar herczegi névnek, s a birodalom legjelesebb férfiai tanuságának, a főkötlevél letételének a nemzeti bankba, a jegyzők s tanuk előtti húzásoknak s ezen húzások híresztelésének az egész világ előtt; továbbá az egyezés szerint választott törvényszékek törvényhatós ítéletének kigunyolása; határtalan időre elláthatlan halogatás; az útbaigazító értesítések tartóztatása; -- s még több mint ez mind -- gyógyithatlan sebek, melyek egy egész nemzet becsületén és nevéen üttettek; egy saját csalórendszer alapítása, az utánzás és

az ily ingerlő munkálatok számosítására adott inger által s forma szerint organizált kiterjesztése egész tartományok fölött; elannyira, hogy mindenütt a becsület és hűségen épült hitet a társaság legalsóbb osztályaiban szertedúlja s helyébe keseredést, gyűlölést s a legmélyebb megvetést szólitja fel a nagyobbak ellen.«

Az elkeseredett kárvallott hitelezők feljajdulása történeti bizonyítéku ugyan nem fogadható el; de a visszaélésekről nemcsak ez a munka tanuskodik, erős szavakkal kel ki azok ellen Széchenyi is, kinek elítélő szavait az említett munka nem is mulasztja el idézni.

Az említett fináncz-operációk nem tartoznak ugyan szorosan a földbirtoki hitel fogalma alá, de jellemzők a nagybirtokos osztály egyéni hitelviszonyaira nézve s így e helyütt alig voltak mellőzhetők. S e kissé hosszú kitérés után áttérhetünk a tulajdonképeni földbirtoki hitelre s annak tényezőire.

Mindenekelőtt a telekkönyvi intézmény fejlődését kell röviden vázalnunk. Már az 1723. évi 170, t.-czikk kimondta, hogy ugy, a mint ő felsége többi országaiban és tartományaiban történik, a szerződéses tartozások jövőre betábláztassanak, azon megyékben és városokban, hol a megterhelt birtok fekszik s az elsőbbségi jog jövőre figyelemben tartassék. E törvény alapján a törvényhatóságoknál betáblázási könyvek nyittattak; minthogy azonban ezek a szabad kir. városok és a szászföld kivételével, telekkönyvekkel nem voltak összekötve, nem különös, hanem csak általános zálogjogot adtak s így a tulajdonképeni jelzálog fogalmának és céljának nem feleltek meg. II. József tehát a földbirtokosok hitele érdekében 1785. szept. hó 20-án 15.246. számú rendeletével kimondta Magyarországon

is a telekkönyvek életbeléptetését. Mint a császár többi reformja, úgy ez is heves ellenzésre talált, még a hét-személyes és kir. tábla is ellene nyilatkozott, részint fölöslegesnek, részint törvénybe ütközőnek jelentván ki. Felhozták, hogy a magyar törvények szerint is a megyénél betáblázzák a kötelezvényeket, szerződéseket, sőt még a hagyományokat is; a hitelező érdeke annyira biztosítva van, hogy Verbőczy Hármaskönyve értelmében még a nemes embert is le lehet tartóztani személyében, ha ingó és ingatlan vagyona adósságainak fedezésére nem elég. Fölszemes azért is, mert az elidegenítésnek az ősiség a legtöbb esetben útját állja s a betáblázás nem tulajdon, hanem csak zálogjogot ad, mert a birtokosnak ugyanazon összegért birtokát mindig jogában áll visszaváltani.

Az ellenzés legfőbb indoka azonban abban rejlett, hogy az idegen birtokjogi intézmények átültetésével a magyar nemesi jog megdöntésétől féltek. A hiteles helyek megszüntetése s az ott őrzött okmányoknak a felállítandó központi levéltárba való szállítása óriási izgalmat okozott. A császár hajthatatlan volt s tényleg megkezdődött az acták Budára szállítása, de számtalan akadálylyal s rendkívül lassan folyt, a vármegyéek oppozíciója mind erősebbé vált s utoljára is győzött a régi jog.

Maradt tehát minden a régiben, egészen az 1840-ik évi országgyűlésig, mely midőn a váltótörvény életbeléptetésével a kereskedői hitel legfőbb akadályát elhárította, a földbirtoki hitel korszerű javítása elől sem térhetett ki. Az »adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról« intézkedő 1840. évi XXI. törvényczikk tűzi ki ezt a feladatot, de félénken, bátortalanul, a még mindig megdöntetlenül álló ősiség miatt nem mervén a gyökeres reform

útjára lépni. E törvény kimondta, hogy a betáblázásnak mindig azon törvényhatóságnál kell történnie, hol az adósnak lekötendő javai fekszenek, az egyik törvényhatóságnál eszközölt betáblázás az adósnak más törvényhatóságban fekvő javaira még akkor sem terjed ki, ha ezek egyszerűen csak tartozékai azon nagyobb jószágnak vagy uradalomnak, melyre a betáblázás történt. A betáblázott követelés csődület esetében, más hasonnemű, de be nem táblázott követelések előtt kielégítési törvényes elsőbbséggel bír. Korábban betáblázott követelés a későbbben betáblázottat kielégítésre nézve megelőzi. A betáblázásból származó kielégítési elsőbbség az adósnak csak ingatlan javára terjed ki; ingó javakra semmi szin alatt. Minden betáblázott követelésnek határozott összegről kell szólnia; ha valaki határozatlan összegről szóló követelést táblázott be, elsőbbséget nem nyer. A törvény félénkségéből származó félrendszabály szembeszökő a 13. §-tól kezdve. Kimondja ugyanis, hogy a megyei közgyűlések előtt jövőendőben is történhetnek oly általános betáblázások, midőn az adós egyik vagy másik birtoka *különösen* ki nem jelöltetik, hanem a betáblázás törvényes ereje az adósnak azon megye hatósága alatt lévő minden ingatlan javaira egyformán kiterjed. De már a szabad királyi városokban ily általános betáblázást a törvény nem enged meg s elrendeli, hogy minden szabad királyi város a betáblázási könyvet a földkönyvvvel kösse össze, s a hol ily földkönyv nem létezik, két esztendei határidő engedtetik annak elkészítésére. Itt már a törvény a jelzálognak minden előfeltételét megadta, kimondván, hogy a ki valamely betáblázással terhelt polgári vagyont megvesz, addig míg az eladott vagyponra betáblázott követelések kifizetve vagy a hitelezők megegyezésével biztosítva

nincsenek, az eladónak a vételárból semmit le nem fizethet, különben a hitelezőknek minden ebből eredő káráért kezes-séggel tartozik. A hitelezők érdekének teljes figyelembe vételével intézkedik a törvény arra az esetre is, ha a betáblázással terhelt polgári vagyonnak csak egy része adatik el.

De bár a nemesi javakra nézve a törvény még nem mert gyökeresen intézkedni, megengedte, hogy egyesek a szab. kir. városokra nézve megállapított betáblázási módot nemesi javakra is alkalmazzák. Ily esetben az illetőnek a megye közgyűlésétől egy küldöttséget kellett kérni, mely az illető nemesi javakat hitelesen összeírja és felmérése. Ha ily módon a betáblázás nem általánosan, hanem különösen megjelölt birtokra történt, a hitelező követelése nemesi javakra is teljesen biztosított, a mennyiben a törvény kimondá, hogy ha az adós az ilyen birtokát elidegeníti, a vevő tartozik mindazon hitelezőket, kik követeléseiket specialiter ama birtokra betábláztatták, annak megvételekor tudósítani s őket kielégíteni, vagy azon adósságokat a megvett birtokkal átvállalni, különben habár az egész vételárat lefizette is az eladónak, mindazok az adósságok, melyek különösen voltak betáblázva a megvett birtokra, azt tovább is terhelik. Ugyanez történik, ha az adós egy törvényhatóság alatt levő s általános betáblázással terhelt minden birtokát eladja, ha más törvényhatóság alatt álló birtokai megmaradtak is.

E törvény, noha egy egységes telekkönyvi rendszert nem teremtett, megkönnyíté a jelzálogos hitel térfoglalását, s ugyanebben az időben az első magyar takarékpénztár megalapításával a magán hitel mellett az intézeti hitel csatornája is megnyílik, bár eleinte csak vékony cseppekben szivárgva.

A takarékpénztáraink által gyakorolt üzletágak között, ép úgy, mint még jelenleg is az osztrák és német takarékpénztáraknál, a jelzálogkölsönök foglalták el az első helyet, a mi legjobban szembeszökik, ha a hazai takarékpénztárak jelzálogos kölcsöneinek és váltótárczájának álladékat az első évtizedről párhuzamba állítva tekintjük. A váltótárcza az activáknak 5·41—12·90 % a közt ingadozott; a jelzálogos kölcsönök állománya ellenben 60·80—80·85 % közt. Voltak takarékpénztáraink, melyek váltóleszámitolással nem is foglalkoztak s csaknem összes kezelt tőkéjüket jelzálogos kölcsönökbe fektették. A takarékpénztárakhoz járult 1844-től kezdve a Pesti magyar kereskedelmi bank is, melynek jelzálogos kölcsönei 1846. végén már megközelítették az egy millió forintot.

A Hazai első takarékpénztár, 1846. évi alapszabályai szerint, kölcsön adott: *a*) pestmegyei nemesi ingatlan birtokokra, *b*) pesti és budai házakra, *c*) közpénztárral bíró, úgyszintén kiváltságolt pestmegyei községeknek és azok egyes lakosainak mindenütt ingatlanokra, ha azokat szabad adás-vevés mellett s erős joggal birják, *d*) pestmegyei jobbágyoknak ingatlanokra, *e*) Pestmegyével határos Bács, Csongrád, Esztergom, Fejér, Heves, Hont, Komárom, Nógrád és Tolna megyékben fekvő nemesi birtokokra, *f*) a felsorolt megyékbe kebelezett szabad királyi városok saját fekvő birtokaira, ha a m. kir. kincstár engedélyét előmutatják, úgyszintén az egyes lakosok ingatlan birtokaira, de házaira nem, *g*) a Jász- és Kis-Kun kerületben fekvő ingatlanokra.

Az intézet a birtok becsértékének negyed, kivételesen harmad része erejéig adott kölcsönt. Az alapszabályok részletesen felsorolják azokat az okmányokat, melyeket a köl-

csönért folyamodó kérvényéhez csatolni tartozott, mert a telekkönyvi rendszer hiányában a megengedhető törvényes intézkedések lehető felhasználásával igyekezett biztosítani az intézet jelzálogra adott kölcsöneit.

A mint a sorozatból láttuk, a Hazai első takarékpénztár jobbágytelkekre is adott kölcsönöket. Nem kis dolog volt az akkor, mikor valóságos paraszti tulajdon még nem létezett s a jobbágyat telkének csak haszonélvezete illette meg. Azonban takarékpénztáraink humanistikus iránya egyenesen megkövetelte, hogy a szegény nép se zárassék ki az intézet kölcsöneinek jótéteményéből. De a takarékbetétek biztonságát sem volt szabad veszélyeztetni s ennélfogva a Hazai első takarékpénztár alapszabálya világosan kiköti, hogy »a jobbágy-kölcsönök csak az intézet szabadabb rendelkezése alatt álló tartalékpénztárból és csak ennek erejéig és csupán pestmegyei jobbágyaknak adatnak«. A jobbágy hitel sen tartozott igazolni, hogy jó magaviseletű és takarékos, ez esetben első helyen való betáblázás mellett minden teher-től ment tiszta fekvő értéke becsárának egynegyed részéig kapott kölcsönt és pedig hat évre, oly módon, hogy az első évben csak a kamatot tartozott fizetni, a másodikban a kölcsön egy tizedrészét, a harmadik, negyedik és ötödik évben két-két tizedrészét, az utolsó évben pedig három tizedrészét. Kimondatott továbbá, hogy a kamat félélvenként fizetendő s ha az adós jobbágy kötelezettségének akár a félévi kamat, akár a részlet-visszafizetésben csak egyszer is meg nem felel, a nála levő kölcsön azonnal felmondottnak tekintetik s rajta kamatjával együtt szóbeli perrel rögtönös végrehajtás és árverés útján megvétetik. Ugyanaz történik akkor is, midőn a jobbágy a közterhek lerovásában késedelmesnek tapasztaltatik.

A Pozsonyi takarékpénztár szintén kezdettől (1843-tól) fogva adott kölcsönöket *a)* nemesi javakra, *b)* polgári javakra, *c)* nagyobb községek birtokaira, végre *d)* úrbéri telkekre, a nélkül, hogy a törvényhatóságok közt oly megkülönböztetést tett volna, mint a Hazai első. Az intézet az egésztelkes jobbágnak 60, a féltelkesnek 30 pengő-forintig s így tovább birtokához mért arányban kölcsönzött, hogy »a törvényes kamat melletti kölcsönvehetés jótékonyága a népeség minden osztályaira s különösen a jobbágyakra is kiterjesztessék«.

A Pozsonyi takarékpénztár szintén gondoskodott az adott kölcsönök lehető törvényes biztosításáról s az alapszabályokban kimondá, hogy »az intézet csak azon világos feltétel alatt ad kölcsönt, ha az illető adós magát az 1836: XX. t.-cz. és az 1840: XI. t.-cz. értelmében egy, a választmány által kijelölendő törvényhatóságnál eszközlésbe veendő sommás eljárás szigorúságának alája veti. Továbbá tartozik a kölcsönvevő a kötelezvényeket az 1840: XXI. t.-cz. értelmében az illető törvényhatóságnál haladék nélkül és pedig saját költségén betáblázní.

Említettük, hogy a Hazai első takarékpénztár a jobbágy-kölcsönök visszafizetésére mily módozatokat állapított meg. E kedvezményben azonban nem részesült minden kölcsön, általános szabályul szolgált, hogy a kölcsönös felmondás 1000 frtig egy, 2000 frtig két, 3000 frtig három hónap, azon felül egy év. Eltért ettől a Pozsonyi takarékpénztár ez a felmondási határidőt 2000 pforintig három, 2001 pforinttól fölfelé hat hónapban állapította meg. Kétezer forinton felül részleges felmondásokat is lehetett tenni.

Takarékpénztáraink ingatlanokra mérsékelt kamat mellett, rendszeren öt perczentre adtak kölcsönöket s így az általuk

nyújtott hitel olcsósága ellen, kivált ha Magyarországnak akkori tőkeszegénységét tekintjük, egyáltalán nem lehetett kifogást tenni. Kevésbé feleltek s nem is felelhettek meg a jelzálogos hitel ama másik fő feltételének, hogy az adós hosszú időre kapja a kölcsönt s biztosítva legyen a felmondás ellen. De különben sem elégíthették ki már ekkor teljesen a földbirtok hiteligényét. A mint fentebb láttuk, a takarékpénztárak jelzálogos kölcsöneinek álladéka az 1847. év végén már erősen meghaladta a hatmillió forintot, de ez annál kevésbé volt elég, mert a takarékpénztárak jelzálogos kölcsönének egy jelentékeny része nem földbirtokra, hanem városi ingatlanokra esett. Hogy mennyi esett külön az utóbbira, valamennyi intézetről nem tudjuk kimutatni, elég ha példa gyanánt kimutatjuk a Hazai első takarékpénztár idevágó adatait:

Év	K ö l c s ö n ö k		Év	K ö l c s ö n ö k	
	budapesti házakra	földbirtokra		budapesti házakra	földbirtokra
	p. forint			p. forint	
1840	2.600	28.100	1845	386.540	1,104.850
1841	50.200	49.100	1846	560.348	1,520.266
1842	104.900	89.000	1847	747.006	1,849.076
1843	203.800	255.805	1848	632.294	1,814.273
1844	318.940	751.965	1849	437.302	1,779.858

Nincs mit csodálkoznunk a budapesti házak ezen erős részesülésén. A városi ingatlanok, melyek már ekkor rendszeresen voltak telekkönyvezve, több biztosítékot nyújtottak, mint a nemesi vagy jobbágyi birtok, a messzebbmenő óvatosság mellett is.

Az irodalomban és az életben még mindig vita tárgya volt, hogy a meddig az ősiségfenn áll, létesülhet-e nálunk valóságos jelzálog s alakulhat-e a földbirtoki hitel érdekeit szolgáló hitelintézet? Gróf Dessewffy Emil, ki már a harminczas évek végén és a negyvenes évek elején széles európai lát-

körrel s a kor színvonalán álló tudományos ismeretekkel tárgyalt közgazdasági kérdéseket, igenlőleg felelt. Hangsúlyozta, hogy a váltótörvény, melynek behozataláért a törvényhozás hálát érdemel, nem segít a földbirtokos osztályon; az ingatlan hitel megállapításáról is gondoskodni kell, de ezzel nem függ szükségképen össze az ősiség eltörlése s azt a tételt: »töröljük el az ősiséget és lesz hitel», inkább utánmondogatni szokták, hogysem vizsgálni. A porosz földhitelintézetek példájára támaszkodva kimutatja, hogy miképen kellene nálunk egy céljának megfelelő hitelintézetet állítani. Az ország összes nemessége, királyi városai és mindazon községei, melyek birtokukat tulajdonjoggal bírják, a törvényhozásszankciója alatt hitelegyesületté alakulnának, mely zálogjegyek kibocsátása mellett pénzkölcsönöket nyújtana, mely pénzért s ennek kamatjaiért az összes nemesség stb. összes vagyonával kezeskedik; a törvényhozás elrendelné, hogy az örökváltsági pénztár által kezelt tőkék, mindenemű árvapénzek, köz- és kegyes alapítványok, szóval minden néven nevezhető közintézetek alaptőkéi egyedül hitelegyleti zálogjegyekbe fektetessenek. Az intézet, mely a kormány ellenőrzése alatt állana, működésének eredményéről minden év végével értesitené a kormányt, ez pedig a közönséget, minden három évben pedig az országgyűlést.

A Dessewffy Emil által javasolt szövetkezeti alapon s záloglevelek kibocsátásán nyugvó hitelintézeti rendszer, mely 1769-ben Porosz-Sziléziában alkalmaztatott először s ama fényes eredmény folytán, melylyel e tartomány eladósodott, kimerült birtokosait lábraállította, nemcsak több porosz tartományban, hanem más német államokban, sőt Oroszország nyugoti tartományaiban is meghonosult, a negyvenes évek elején nálunk is közóhaj tárgyává kezdett válni.

Bizonyára hatással volt erre az is, hogy 1840-ben a galicziai nemesség Sapieha herceg kezdeményezésére egy ily földbirtokos hitelintézetet állított. Követni akarta a példát a csehországi nemesség is s gróf Deim Frigyes 1843-ban a rendeknek egy részletesen kidolgozott tervet nyújtott be a Csehországban felállítandó hitelintézetéről; de követni akarta a magyar országgyűlés is s a kereskedelmi és azzal kapcsolatban levő tárgyak iránt kiküldött válaszmány 1843-ben törvényjavaslatot dolgozott ki egy országos földhitelintézetről. A válaszmány rövid jelentés kíséretében terjeszté a javaslatot az országgyűlés elé. »A földművelés — kezdi a jelentés — birtokhoz arányos üzlet-tőkék nélkül nem emelkedhetik. Mennyivel nagyobb birtoka vagyon valakinek, annál nagyobb tőkékre vagyon szüksége. A törvényhozásnak tehát kötelessége arról gondoskodni, hogy a földbirtokos képessé válhassék jószágát beruházni s nyomasztó adósságoktól megszabadulni. De a beruházások a mindennapi tapasztalás szerint csak akkor jövedelmezhetnek, ha olcsó kamatra felvett tőkékkel történnek, csak akkor veszély nélkül eszközölhetők, ha a földbirtokos biztosítatik, hogy a felvett tőkék neki fel nem mondatnak s hogy azokat lassankint törlesztheti. E czél pedig csak hypotheca- vagy hitelintézet felállítása által érhető el.« A jelentés kifejti alaposan, hogy miért nem alkalmas erre a jegybank, a melynek felállítása által vélik sokan a magyar földbirtokos osztályt nyomasztó helyzetéből kiemelni. A válaszmány szükségesnek tartja, hogy a hitelintézet jótéteményéből semminemű földbirtok, legyen az nemesi, kerületi, városi vagy úrbéri, ki ne zárassék, ha a hitelintézetnek elegendő biztosságot nyújthat, továbbá, hogy a hitelintézet az ország által s országos jótállás

mellett hozassék létre s az első költségek fedezésére és a tartalékalap dotálására 300.000 pengőforint szavaztassék meg. A kamatlábat, tekintettel az uralkodó pénzszükségre s a kamatláb magasságára, a választmány öt perczentben vélte megállapítani.

A javaslat 1844. október 4-én került tárgyalás alá a kerületi ülésben s három napig tartó érdekes vita fejlődött ki fölötte. Négy nem adózó megye az egész munkálatot elleanezte s a szavazásban sem vett részt. A vita főszónoka Bereg vármegye követe, Lónyay Menyhért volt, ki fiatal kora daczára már alapos szakképzettséggel jelent meg ezen az országgyűlésen. Lónyay kifogást tett az ellen, hogy a javaslat a nagyobb városokban fekvő házakat kizárta a hitelintézet által nyújtott hitelből, holott — szerinte — a ház a hypotheca minden kellékeivel bir: ingatlan birtok, könnyen kitudható, bizonyosabb s állandóbb jövedelmet hoz, mint bármely földbirtok; tűzkármentesítve el nem enyészhet. De még ez utóbbi föltétel nélkül is elég biztosságot nyújt az intézetnek, mert ha jó anyagból van épülve, mi a kölcsönzésre múlhatlan föltétel, tűzveszély után is megtartja a puszta házhely is értéke $\frac{1}{3}$ -át, mi a kölcsönt fedezheti. Felhozta még további érvekül, hogy a házakra már léteznek telekkönyvek, becslőjük nem jár oly nagy nehézséggel, jövedelmük könnyen kitudható, birtokviszonyaik nem bonyolodottak. Zsedényi elismerte, hogy a ház bir a biztos hypotheca minden kellékével, de ép azért nem szorul a felállítandó hitelintézetre; könnyen kap kölcsönt a takarékpénztárakból, kereskedelmi bankból stb. Ha az intézet nagyobb munkálkodási tért nyer, kiterjeszkeszhetik a házakra is: »de most az alapszabályok e változtatásától félnünk kell, nehogy az intézet is követvén a takaré-

pénztárak példáját, inkább a biztosabb hypothekául szolgáló házra szerezzon kölcsönt, mint rendeltetése szerint az ösiség átka alatt veszteglő földbirtokra». Az ülés nagy többséggel a javaslat eredeti álláspontja mellett nyilatkozott.

Lónyay felszólalt a javaslat azon intézkedései ellen is, hogy a hitelintézet bátorságára hypothekául csak oly birtok fogadtatik el, mely semminemű folyamatban levő pör alatt nem áll s mely semmi adósság betáblázásával terhelve nincs. Lónyay kimutatja, hogy ily módon csak igen kevés földbirtokos használhatja az intézetet s a kölcsönvevőt még boszúállás is, egészen alaptalan pör kezdése által, megfoszthatja attól. Kimondani kívánja, hogy a földbirtok becsértékének egy harmadára felvett pénz nem a személyhez van kötve, hanem elválhatatlanul fekszik a birtokon s ha az adósságot tevő birtokos pör által kiesnék is a jószág tulajdonából, a hitelintézet által kölcsönzött pénzösszeg, annak kamatja s a törlesztési fizetés terhe átmegy az új birtokosra a jószág átvételével és úgy tekintendő, mint az adósságot tevő előbbi birtokos által a jószágban tett deterioráció, fenmaradván az új birtokosnak keresete törvény útján az első birtokos ellen. Ez teljes biztosságot nyújtana az intézetnek s az új birtokosnak sem lenne tiz eset közül egyszer károsodása; a legvégső esetben ott van az országos jóállás s az országgyűlés gondoskodhatnék alkalmas módokról. Azt is hibáztatta, hogy a választmány által javasolt szigorú garanciák daczára a kölcsön maximuma a becsérték egy harmadára tétetett. A becsértéknek legalább feléig kellene kölcsönt adni. •Épen hazánk körülményei — úgy mond — teszik szükségessé, hogy minél több hitelt, értéket adjon az intézet földbirtokosainknak.» Lónyay Menyhért

indítványát többen pártolták, például Pázmándy Dénes és Lónyay Gábor s azt kérdezték: mi különbség van a biztosítás tekintetéből a pör alatti s egyéb nemesi jószág között? »Semmi más, — mondá Lónyay Gábor — mint-hogy az utóbbi vagy ma jöhet még pör alá, míg a másik már az alatt van, s hogy talán némely esetben közelebb van a végrehajtáshoz.«

Mutatják e felszólalások, hogy az ősiség s az abból folyó pereknek végtelen száma mennyire megnehezítette a föld-birtoki hitel rendezését. A megyék nagy többsége elvetette Lónyay Menyhért indítványát, abban a meggyőződésben, hogy a hitelintézet biztosítása pör alatt levő jószágokra lehetetlen, csak egy helyes megoldás volna, az ősiségi káros viszonyok megszüntetése; de míg ez megtörténik, a hitelintézetnek, főleg alapítása első éveiben, a körülmények által szűkre szabott korlátokon túlterjeszkednie nem lehet.

Nagyobb vita fejlődött ki a birtok becslésénél követendő eljárásra nézve. Ellenben Krassómegye követének azt az indítványát, hogy az engedélyezendő kölcsönök minimuma 2000 forintról 500 forintra szállittassék le, egyhangúlag elfogadták. Lónyay Menyhért felszólalt a 200.000 forint maximum ellen, ily korlátozást egyáltalán fölöslegesnek tartott. Szerinte — és vele több fölszólalónak véleménye szerint — annak az aggodalomnak, mintha a nagyobb mértékben kibocsátott hitellevelek (záloglevelek) névértéken alul kelnének, semmi alapja sincs; mert azok a jelzálogul szolgáló birtokokban, melyek értékének csak egyharmadaig bocsáthatók ki, teljes fedezettel bírnak. De mások viszont hangsúlyozták, hogy a hitellevelek nagyobb kibocsátása által időszakai fennakadások mégis fordulhatnak elő s a nagy-

birtok különben is magában foglalja segélyforrását. Ennélfogva a többség a 200.000 forint maximumot is meghagyta.

Hosszabb vita fejlődött ki a kamatláb megállapításánál. A javaslat szerint az adós kamatban öt, törlesztési járulék fejében 1°/o-ot tartozott volna fizetni. A kérdést főleg a záloglevelek kelendőssége szempontjából tárgyalták s szóba került, hogy ha magas lesz a kamat, külföldi üzerek fogják összevásárolni. Pázmándy Dénes ép ezért a kamat leszállítását javasolta s hogy a kölcsönvevőnek a kölcsön fele mindenesetre hitellevelekben adassék. Ő és vele többen a hitelleveleket pénz gyanánt akarták az országban forgalomba hozni s nem kívánták, hogy e kamatozó s valódi értékű jegyek a bécsi bank névleges értékű papirjaival cseréltessenek ki. Klauzál Gábor ellenben, a későbbi földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter kiemelte, hogy a hitellelvel nem pénz, mert nincs parancsolt értéke, nagyobb összegekre adatik ki s kamattal jár, ennél fogva csak tőzsérek között foroghat; leszámítolásra van szükség. Ha a hitelintézet maga számítottatja le, az nem esik annyi nehézséggel, s e rendelkezés nem zárja ki, hogy a leszámítoltatás hazánkban is ne történjék, sőt hiszi, hogy kisebb összegekre fog is történni; nagyobb összegekre azonban már bajosabban.

A tárgyalás későbbi folyamán legfontosabb volt Perczel Mór felszólalása, ki az intézetet a kormány befolyásától kívánta függetlenné tenni s megakadályozni, hogy az intézet kölcsöne a kormánynak kedves szolgálatok jutalmazása legyen. Ez a kérdés később sarkpontjává vált az egész javaslatnak.

Az ország rendei a »földbirtokosok felsegélésére szolgáló hitelintézetről« készített törvényjavaslatot 1844. október

25-én terjesztették föl ő felsége elé szentesítés végett. A törvényjavaslat szerint: a magyar földhitelintézet a törvény oltalma alatt s az ország jóállása mellett Budán állittatik fel. A hitelintézet földbirtokosoknak méltányos kamat mellett évenkénti törlesztéssel összekötött kölcsönöket ad s e végett biztos hypothekára kiadott kötelezvények alapján kamatozó hitelleveleket bocsát ki. Az intézet kölcsönt ad nemesi, kerületi és városi földbirtokra, községeknek csak örökváltsági összegek kifizetése végett, a lekötendő birtok értékének egyharmad részéig. Jelzálogul csak olyan birtok fogadtatik el, mely semminemű per alatt nem áll, mely az 1840: XXI. t.-cz. 19. §-a szerint összeírva és felmérve van, az illető törvényhatóság telekkönyvébe bejegyeztetett; terhes szerződések kötésére törvényes képességgel bíró egyének valódi szabad birtoka s semmi adósság betáblázásával terhelve nincs.

Az intézet által adott legkisebb kölcsön 500 forint. Ha a föld akkori alacsony árát tekintjük, ez kissé magasnak fog feltűnni, de nem szabad felednünk, hogy e hitelintézet a birtokos nemesség hiteligényeinek kielégítésére lett volna hivatva. Nem róható fel a magyar törvényhozás arisztokratikus felfogásának. A földhitelintézetek úgy Poroszországban, mint a többi országokban, hol a porosz minta fogadtatott el, a nagy közép- és a nagybirtokosság érdekeit tartották szem előtt. A sziléziai hitelintézetek eredetileg 5000 tallérnál kisebb kölcsönt nem adtak. A későbbi intézetek már lejjebb szálltak, a württembergi 800, a nyugoti porosz 750 tallér erejéig hitelezett, de még mindig jóval magasabbra téve a minimumot, mint a magyar tervezet.

Visszatérve a tárgyalt magyar törvényjavaslatra, e szerint a hitelintézet a szükséges készpénzt a kölcsönadandó összeg

erejéig kibocsátandó hitellevelek (záloglevelek) eladásával szerzi meg, melyek 100, 500 és 1000 forintos darabokban bocsátatnak ki s előmutatóra szólnak. A hitellevelek kamata öt perczent, törlesztési ideje $36\frac{1}{2}$ és rendkívüli törlesztések esetén rendkívüli sorsolásokkal vonatnak be. Az intézet köteles azon igyekezni, hogy hitelleveleit lehetőleg hazai tőkepénzeseknek adja el. A hitellevelek leszámítolása iránt osztrák pénzüzetekkel szerződhetik ugyan, de azon jogának fentartásával, hogy hitelleveleit akárkinek, bárhol és bárki által maga is szabadon eladhassa, s eladathassa, sőt le is számítolhassa.

A választmány által kidolgozott javaslat szerint az intézet elnökét és igazgatóit az ország rendei választják. A kormány hivei ezt erősen ellenzették s a főrendekkel folytatott üzenetváltások után a szentesítés végett fölterjesztett javaslatba végre az vétetett föl, hogy az igazgatóság tagjait ő felsége nevezi ki. Ellenben fentartatott a nemzet számára az ellenőrzés joga, a mennyiben a javaslat kimondá, hogy »a hitelintézet igazgatósága felett egy elnökből s nyolcz rendes tagból álló országos bizottság fog őrködni s felügyelni, hogy az intézet alapszabályainak értelmében kezeltessek. Az országos bizottság tagjai közül három a főrendek, hat a karok és rendek táblája által egy országgyűléstől a másikig választandók.« A hitelintézet működésének megkezdését a javaslat 1845. július 1-ső napjára tűzte ki.

A hitelintézet a bécsi kormánykörökben heves ellenzésre talált. Báró Kübeck pénzügyminiszter attól félt, hogy a magyar hitelintézet záloglevelei veszélyeztetni fogják az állampapírok és az osztrák nemzeti bank jegyeinek kelen-dőségét. A magyar kir. udvari kancelláriának sikerült

ugyan kieszközölni a kir. hozzájárulást, de csak azzal a kikötéssel, hogy a törvényhozás ellenőrzésére s az igazgatóság felelősségére vonatkozó rész kihagyassék. A rendek azonban az »országos ellenőrzést« a törvényjavaslat egyik sarkkövének tekintették. E nélkül az intézet teljesen ki lett volna szolgáltatva a kormánynak. Abban a nehéz küzdelemben, melyet a rendek a magyar alkotmány érdekében a kormány abszolutisztikus törekvései ellen folytattak, veszedelmes leendett, ha a hitelintézet kölcsönei politikai célokra, eltántorításra, megvesztegetésre fordíthatnák. Önkénytelenül fölmerült a kérdés, hogy mi történik akkor, ha a hitelintézet széles körökben kiterjeszti működését s ily módon a magyar nemességnek tekintélyes része a kormány közvetlen befolyása alá kerül? Komoly veszély csiráját rejti vala ez magában a magyar alkotmányra nézve. A rendek hazafisága erősebb volt, mint anyagi érdekeik szeretete, s inkább lemondtak a hitelintézetről, mely oly jótékony hatást gyakorolt volna a magyar birtokos osztály megerősödésére. Az az elvesztett 20 esztendő, mely a magyar földhitelintézet alapításáig lefolyt, sok magyar földbirtok bukásának lőn okozója.

A történeti igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak a kormány ellenezte a hitelintézet létrejöttét, hanem a kipróbált hűségű hazafiak sorából is történtek kifogások ellene. Fáy András az 1843/44. országgyűlés után egy röpiratban fejtegeti a hon legközelebbi teendőit s kitérve az elmúlt országgyűlés eredményeire, bírálat alá veszi a hitelintézetről szóló törvényjavaslatot. Szerinte a hitelintézet, oly alakban, mint az tervezetett, nem felelhet meg feladatának. Nem felel meg pedig azért, mert az eladósodottaknak kölcsönt nem ad, így a

földbirtoktekintélyesrészét emancipálatlanul hagyja, továbbá pedig mert a magyar gazdán csak olcsó pénz segíthetne, a hitelintézet azonban 5⁰/₀-ot követel, ez pedig, ha hozzáveszszük a kölcsönkéréssel összekötött költségeket és fáradságot, a gazdának sok. A hitellevelek kibocsátását helyesli, de az intézet működésének tengelyéül, főkép kezdetben, nem óhajtaná tenni. Azt is kifogásolja, hogy a törvényhozás a hitelintézettel a telekkönyvet be akarja csempészni. A telekkönyvnek nem részleges, hanem általános behozatalára van szükség. Mondja ki a törvényhozás, a kitűzött határidő alatt mulhatlanul az egész hazában végrehajtandó kényszerített tagosztályt és arányosítást s megnyeri a telekkönyvet, a katasztert, a tagosítással járó gazdasági előnyt, a közbirtokosság és a jobbágyság között örökös súrlódással járó birtokviszonyok végleges rendezését. Fáy Andrásnak abban, a mit a kényszerű telekkönyvről s a tagosításról mondott, tökéletesen igaza volt. De tévedt, midőn azt hitte, hogy a magyar állam, mint állam, 3—4 perczentre akármennyi pénzt kaphatott volna, melyet egyharmad perczent különbséggel, de még mindig olcsóbban, mint a tervezett hitelintézet, kölcsön adhatott volna földbirtokosoknak. Magyarország hitele korántsem volt oly szilárd s az állami kölcsönzés mily nehezen lett volna megvalósítható a gyakorlatban, míg a törvényhozás által tervezett hitelintézet teljesen kipróbált alapelveken nyugodott. Fáy az általa ajánlott nagy országos kölcsön eszméje tette elfogulttá a hitelintézettel szemben.

Még egyszer foglalkozik a törvényhozás a negyvenes években a földhitelintézet kérdésével. Egy rövid törvény, az 1848. évi XIV-dik, felhatalmazta a ministeriumot a hitelintézet felállítására s 500.000 forintos tartalékalapjának

megszerzésére. Az 1843-dik évi javaslat, a porosz-sziléziai minta szem előtt tartásával, a felállítandó földhitelintézetnek minden részleteiben alaposan kidolgozott szabályzatát nyújtja. Az 1848-diki törvény csak utasítja a ministeriumot, hogy a hitelintézet alapszabályait a legközelebbi országgyűlés első évi ülésének mutassa be megvizsgálás és jóváhagyás végett. Ezenkívül kimondja, hogy a kölcsönök elhelyezésénél elsőbbséggel birnak azok a magánbirtokosok, a kik úrbéri kártalanításra tartanak igényt. Megállapítja a hitelintézet követelésének kiváltságos elsőségét. Intézkedik csőd esetére. Kimondja, hogy az intézet és adósai valamint az intézet és hitelezői között felmerülő kérdésekben az illető váltótörvényszék bíraskodik rövid perúton; végre, hogy az intézet a kölcsönvevő tetszése szerint akár kész ezüstpénzben, akár hitellevelekben fogja adni.

Ez az egész hét rövid paragrafusból álló törvény foglalatja. Sürgős szükség hozta létre e törvényt. Az úrbér megszüntetése a földbirtokos nemességre egészen új gazdasági helyzetet teremtett, kétségtelen volt, hogy e radikális változás erős rázkódtatással fog járni s hogy az államnak kötelessége a földbirtokos osztályt, mely századokon keresztül legfőbb oszlópa volt a magyar állam épületének s hazafias áldozatkészségének legutóbb is oly páratlan tanúságát adta, lehetőleg megóvni a rázkódtatás káros következményeitől. Ezért hozta meg hevenyében az országgyűlés a hitelintézetről szóló törvényt. A ministerium e törvény alapján a hitelintézet alapszabályainak kidolgozására egy bizottságot küldött ki, a következő tagokkal: Ghyczy Kálmán, Trefort Ágoston, Irányi Dániel, Weiss Bernát, Fogarassy János, Malvieux, Kern és Spitzer. E bizottság 1848. május havában kezdte meg működését, melyet azonban

nem fejezett be. Még kevésbé volt idő az intézet életbe-
léptetésére. Jöttek a 48/49-diki események, jött a föld-
indulás, mely romba döntötte Magyarország alkotmányos
szabadságát, s annyi mással együtt a romok alá temette
a még meg sem született magyar fölhitelintézetet is.

VI. GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS AZ ABSZOLUT KORSZAKBAN. KÖZGAZDASÁGUNK ÁLTALÁNOS KÉPE. VESZTEGLÉS A HITELINTÉZETEK FEJLŐDÉSÉBEN. ENNEK OKAI.

Nagy katasztrófák nem mindig jelölnek korszakot a nemzetek történetében. A pusztító vihar elvonul s az új tényészet, mely a romok közül kisarjad, csak folytatása a réginek, megtartva annak minden jellemző sajátosságát. Az 1848/49. események azonban özönvíz gyanánt söpörtek végig hazánkon s utánuk jóformán csak emléke maradt meg a régi világnak. Nemcsak a fegyverek döntésére bizott nemzeti ügy gyászos bukása okozta ezt. Az átalakulást az a nagy nemzeti erjedés készítette elő, mely a harminczas és negyvenes években az európai eszmék hatása alatt, de a nemzeti érzés ritka öntudatával és erejével, a középkorias hűbéri állapotban tespedő országból, újkori modern államot igyekezett teremteni.

Az a nagy átalakulási folyamat, midőn egy nemzet sok százados alkotmányának sarkköveit cseréli ki újakkal s az egész társadalom is új formába jegecedik, nem történhetik meg rázkódások, nehéz vajudások nélkül. A nemzet lelkesedése s a politikai jogok kizárólagos tulajdonosának, a magyar nemességnek ritka áldozatkészsége a 48-diki törvényekben kimondta a korszakot alkotó nagy elveket.

de azok gyakorlati keresztülvitelére már nem volt idő. A létért vívott nagy küzdelem, az önvédelmi harc, kötötte le a nemzet és a kormányon levő férfiak minden erejét és képességét. A végrehajtás tehát az abszolút uralomra maradt, s épen akkor, midőn a legnagyobb tapintatra, buzgóságra, jóakaratra s a nemzet géniuszának finom megfigyelésére lett volna szükség, hogy az átmenet nehézségei megszüntetessenek vagy legalább is mérsékeltesse: a nemzet iránt elleneséges, a viszonyokat nem ismerő, elvont elveken nyargaló kormány kontár keze forgatta az operáló kést a nemzet legnemesebb életszerveiben.

A fegyverek jogára támaszkodó hatalom egy tollvonással eltörölte Magyarország alkotmányát s az osztrák cenzuralisták, élükön Bach miniszterrel, elérkezettnek látták az időt, a százados hagyománynak, az összbírodalomnak megvalósítására. Legczélszerűbbnek látszott erre a külön étellel bíró államtestnek széttagolása s nemcsak az uniót bontották fel Magyarország és Erdély között, hanem Bács-Bodrogmegyéből s a Tisza-Maros szögéből külön tartományt alakítottak Szerb vajdaság és temesi bánság név alatt. Horvát-Szlavonország szintén kiszakított a Magyarországgal való sok százados államközösségből, hozzácsatoltatván a Muraköz és Fiume is. A magyar nemzeti hagyományokat pedig börtönökkel és szuronyokkal igyekeztek kiirtani vagy legalább is elnémitani.

A politikai elnyomatás s a rendőrállam minden szabad mozgást lehetetlenné tevő önkénye már magában véve is dermesztőleg hatott a közgazdasági viszonyokra; hát még mikor ez oly nagy vérvesztés után következett be. Az 1847. évi rossz termés és hitelválság a közvagyonosságon érzékeny csorbát ütött; 1848/49-ben a népiértő belviszályok s

a két nagy hatalommal folytatott háború, melynek színtere hazánk földje volt, óriási vér- és vagyonszereséget okoztak, nem is számítva, hogy e két év alatt jóformán minden produktív munka szünetelt. Ehhez járult az értéktelennek nyilvánított magyar bank- és pénzjegyekben szenvedett szereség, mely meghaladta a 60 millió forintot. És erre az erejében megfogyatkozott, mondhatni koldussá lett országra egyszerre minden átmenet nélkül szakadt a vagyonos és iparos országok viszonyaihoz szabott súlyos osztrák adózási rendszer, egyenes és közvetett adóival, illetékeivel, jövedékeivel.

1848 előtt hazánk csak négyféle egyenes adót ismert, a hadi és házi adót, a szabad királyi és a XVI szepesi város által fizetett királyi hitbért s a főpapság által adott várépítési segélyt, melyek jövedelme összesen is alig rugott tíz millió forintba; 1854-ben pedig már az alábbi összegek folytak be a különféle egyenes adókból a magyar korona országaiban:

földadóból	18,298.579 frt.
házaadóból	1,803.401 »
kereseti adóból	5,048.482 »
jövedelmi adóból	1,801.295 »
zsido-adóból	109.091 »
hadi saraz	357.961 »
keresk., ipar- s védjegy-adóból	96.770 »
malomadóból	16.615 »
Összesen	27,532.194 frt.

Csak kevésbé mérsékli a különbséget, hogy az 1848 előtti egyenes adók összegében Erdély adója nem szerepel, ez egy pár millióval sem emelné a fentebbi összeget. Az sem szolgál igazolásul, hogy 1848 előtt csak az adó-

fizető nép és polgárság s jobbágytelki nemesség viselte a terhet, míg ellenben 1850 után a régi szűz vállakra is egyenlő módon nehezült az. Épen azok a szűz vállak szenvedtek legtöbbet a szabadságharcz alatt s az ingyenes jobbágy-munka elvesztése következtében is nagyon meggyöngültek. De az évről-évre fokozódó egyenes adóknál talán még súlyosabban nehezültek az országra a szintén évről-évre emelkedő közvetett adók, melyekből a bevétel 1854-ben már meghaladta a 45 milliót, két év múlva pedig az 55 millió forintot. Óriás teher, ha Magyarország akkori gazdasági viszonyait tekintjük s elviselését még nehezebbé tette az a kiméletlenség s az egyéni szabadságot léptenyomon korlátoló zaklatás, melylyel az abszolút kormány közegei a gyűlöletes új fogyasztási adókat, dohányjövedéket, bélyegilletéket stb. behajtották és kezelték.

József császár a magyar nemességnek, ha lemond az adómentességről, cserében a Magyarországra nézve annyira igazságtalan vámrendszer megszüntetését s a hazánk és Ausztria között fennállott vámsorompók lerontását ígérte. Az előjogaira féltékeny nemesség nem állt rá az alkura, bármennyire vágyott is szabad piacot szerezni nyersterményeinek. A múlt században és a század elején nemzetünk a szabadkereskedés föltétlen híve volt. A harminczas és negyvenes években azonban nagy változáson ment át a közfelfogás s a védvamos irány mind nagyobb tért kezdett foglalni. Kétségkívül hatással volt erre a németországi védvamos szellem, mely Liszt Frigyes művei nyomán egyszerre uralkodóvá vált; de voltak specziális nemzeti okai is. Ilyen első sorban nemzetiségünk védelme az osztrák központosító törekvések ellen, melyek közös vámterület mellett még veszélyesebbekké válhattak volna, mert kézen feküdt a veszély,

hogy a szoros gazdasági kapcsolat könnyen maga után vonhatja a beolvadást. A másik ok gazdasági természetű, ipari elmaradottságunk tudata. Általánossá vált a meggyőződés, hogy ipar nélkül hazánk mindig szegény és gyöngye marad s sohasem emelkedhetik ki a nagy és szabad nemzetekhez nem méltó gyarmati helyzetből; de féltek, hogy a magyar ipar nem virágozhatik fel, ha itt-ott mutatkozó gyenge hajtásait minden védelem nélkül kiteszszük az osztrák ipar eltipró versenyének.

Az abszolút kormány, mely egyetlen hatalmi szóval eltöröltette Magyarország nyolczszázados alkotmányát s hazánk széttört darabjaiból az összbirodalmat akarta fölépíteni, 1850-ben megszüntette a Magyarország és Ausztria között fennálló vámvonalat. A hazafiúi aggodalom, melyet a magyar politikusok ez esemény bekövetkeztéhez fűztek, alaptalannak bizonyult. A szabadságharcz dicső emlékeitől táplált s egy fényes nemzeti irodalomtól élesztett nemzeti érzés sokkal erősebb volt, semmint a germanizáló törekvések csak egy lépésnyi tért is tudtak volna hódítani, de az a félelem, melyet az osztrák ipar versenyével szemben tápláltak, a mint a következés igazolta, nem volt egészen alap nélküli. A vámközösség mezőgazdaságunknak kétségkívül javára szolgált, de a magyar iparra nézve némi rázkódattással járt. Az osztrák gyáriparral, melyet egy évszázadon keresztül minden lehető állami támogatással nagyra emeltek, nehéz volt diadalmasan versenyezni a drága munkaerővel dolgozó s tőkeszegény magyar iparnak. Innen van az, hogy a gyáripár hazánkban az ötvenes évek elején emelkedés helyett inkább visszaesést mutat. Ekkor szűnt meg a Valeróféle pesti selyemgyár, mely 70 éves dicsőséges multra tekintett vissza. A selyemgyár sorsában osztozott ugyancsak

Pesten egy stearingyár, egy vegyészeti gyár, egy cukorfinomító, három nagy olajgyár, Budán egy szőnyeggyár s még számos más vállalat a fővárosban és a vidéken.

De volt egy iparágunk, mely ebben a korszakban is örvendetesen fejlődött s későbbi nagyságának arányai már ekkor kezdtek kidomborodni. Nagy malomiparunk ez, mely a gróf Széchenyi István által 1840-ben alapított Pesti hengermalommal kezdődik. Az ötvenes években részint új malmok emelkedtek, részint a meglevők alakíttattak át s az amerikai módszer szerint száraz és magasórlésre berendezett malmok már elkezdték gyártani azt a lisztet, mely nem sokára világhírtvé vált. Piacukat egyelőre főképp a helyi fogyasztás képezte, de gyártmányuk lassanként az osztrák tartományokban, sőt még Németországban is kelen-dővé vált. A magas viteldíjak azonban nagyon megnehe-zíték a kivitelt, főleg a tenger felé s az ország belsejében fekvő malmok alig versenyezhettek a tengerparti malmok-kal, melyek közül különösen kivált az egyik fumei. Ez évenként 200—250 ezer alsóausztriai mérő bánsági búzát őrlött s lisztjét még Egyiptomba, Kelet-Indiába, sőt Braziliába is szállította. Malomiparunkban a gőzerő mind nagyobb tért kezdett hódítani, 1852-ben a magyar korona országaiban csak 14 gőzgép, 292 lóerővel, működött a malomiparban, 1863-ban ellenben már 146 gőzgép 3.190 lóerővel. Ez utóbbi évben az akkori egész ausztriai birodalomban, melyhez nem-csak Magyarország, hanem Lombard-Velencze is tartozott, összesen 253 gőzgép működött a malomiparban 5.505 lóerő-vel. Mind számra, mind lóerőre tehát a magyar gőzmalmok voltak erős túlsúlyban.

Ép úgy túlsúlyban volt a magyar szeszipar is. 1850-ben az akkori birodalomban 188.990 szeszégető állt fenn s ebből

a magyar korona országaira 145.848 esett. Ez a szám a fogyasztási adó hatása alatt jelentékenyen megapadt s az abszolút korszak vége felé, 1865-ben a határőrvidék kivételével csak 56.046 szeszfőző állt fenn, de még ez a szám is több mint 53⁰/o-át tette a monarchia összes szeszfőzőinek. A számbeli hanyatlás mellett azonban a fejlődés jeleivel is találkozunk. A hazai szeszgyárakban 1852-ben még csak 6 gőzgép volt alkalmazva 31 lóerővel, 1863-ban pedig 126 gőzgép 778 lóerővel. A nagy szeszgyárak emelkedését előmozdította az adómentes élesztőgyártás, de előmozdította a Dél-Európában uralkodott szőlőbetegség és a keleti háború hatása alatt Olasz-, Francia- és Görögországban nagyban emelkedett szeszfogyasztás. Ez keresetté tette a magyar szeszt, mely főleg a nagyipari szeszgyárakból került ki. Benn az országban a gabonából főzött szesz fogyasztása még nagyon csekély volt, a törkölyből, borseprűből és szilvából főzött pálinka bőven fedezte a hazai szükségletet. E korban már, mint a malomiparnál, itt is a főváros kezd kiválni, bár Budapesten a haladásnak nagy akadálya volt, hogy a városi fogyasztási adó még a város területéről való kivitel esetén sem térítettett vissza.

A czukorgyártás már a negyvenes években meglehetősen elterjedt hazánkban s 1850-ben már 21 répaczukorgyár működött. Ez a szám 1854-ben 26-ra emelkedett, de 1865-ben 19-re szállt le. A számbeli hanyatlás nem járt egyúttal a termelés hanyatlásával, míg ugyanis czukorgyáraink 1854-ben csak 1,113.500 bécsi mázsa nyers répát dolgoztak föl, 1865-ben már 1,508.522 mázsát. De azért hazánk a monarchia czukortermelésében mindinkább háttérbe szorult, 1854-ben a földolgozott nyers répának még 15.4⁰/o-a esett a magyar gyárakra, 1865-ben pedig már csak

9.3⁰/o. Ez elmaradás oka úgy akkor, mint évtizedek múlva is a czélszerűtlen adóztatásban feküdt. A czukorgyártást ugyanis a feldolgozott nyers répa alapján adóztatták meg, s minthogy a cseh és morva répa nagyobb czukortartalommal bír, mint a magyarországi, a magyar gyárak termelését aránylag sokkal nagyobb adó terhelte.

A nagyipari sörgyártás az ötvenes években honosult meg hazánkban, a negyvenes években még csak kisebb sörfőzőházak készítettek, többnyire silányabb minőségű sört. De bár utóbb a Kőbányán és a vidék több helyén emelkedett sörgyárak készítményeinek jelessége vetekedett az osztrák gyárakéval, ez iparág nálunk nagyobb lendületet még sem vett; mert a nagy borfogyasztás mellett a sör még nem vált általános élvezeti czikké, s aránylag csekély fogyasztásunk jó részét is az osztrák sörgyárak fedezték.

Ez volt a nyerstermeléshez legközelebb álló s a mezőgazdasággal szoros összefüggésben levő négy nagy iparág állapota az ötvenes és hatvanas években. Bár itt is sok volt az árnyoldal, a mi fény iparunkon derengett, az túlnyomólag itt összpontosult. A tulajdonképeni műipar nem sok örvendeteset mutatott fel. Textiliparunk, melynek hiányát különösen éreztük, s melynek fejlesztésére irányult első sorban a negyvenes évek védegyleti mozgalma, a teljes reménytelenség képét tüntette. Az olcsó pamutárúk használata ekkor már rohamosan kezdett terjedni, de pamutiparunk mely a szükségletet előállítsa, teljességgel hiányzott, így tehát a magas védvámokkal védett osztrák pamutipar uralkodott korlátlanul a magyar fogyasztás fölött, sok milliót szíva ki évenként az országból. Csak a pamutszövetek színnyomását végezte részben két nagy hazai gyár. Len- és gyölesiparunk is mindinkább összezsugorodott, sőt a házi

készítményeket is hovatovább kiszorította az osztrák gyár-
ipar, főleg az olcsóbb pamutipar. Gyapjúiparunk szintén
mindinkább tért vesztett, selyemiparunk pedig a pesti Valero-
féle selyemgyár bukásával mondhatni egészen megszűnt.

Magyarország az ipar többi ágaiban is nagyon elmaradt az
osztrák tartományok mögött, bár a lassú haladást kétségbe
vonni alig lehet s egyik-másik iparágban nem hiányoztak
az életképes sőt fényes kezdeményezések. Ilyen volt például
a Ganz-féle gépgyár és vasöntőde Budán, mely már az
ötvenes években állandóan százhusz munkást foglalkoztatott
s ezenkívül körülbelül 30 ezer bécsi mázsa öntött vas-
alkatrészt készített vasuti kocsikhoz, ipari és gazdasági
gépekhez. A kéregöntésű kerekekre a gyárnak ekkor már
szabadalma volt s ez utolérhetetlen minőségű gyártmányból,
mely a vállalat világhírét megalapította, évenként körül-
belül 3.000 darabot gyártott. Az ekkor épült tiszavidéki
vasut teherkocsijaira csaknem kivétel nélkül ily kerekek
alkalmaztattak.

Minthogy már az ötvenes években Európaszerte általá-
nossá vált a nagy gyáripar uralma s ennek főjellemvonását
a gőzerő alkalmazása képezte: iparunk fejlődését legjobban
mutatja a hazai iparban alkalmazott gőzgépek száma és
lóereje. Az abszolút kormány az egész monarchiában két
izben is foganatosított ily adatgyűjtést, s minthogy az első
mindjárt az ötvenes évek elejére esett, a második pedig az
abszolút korszak utolsó éveire, ez adatok az egész korszak
fejlődésének bemutatására szolgálhatnak:

Iparágak	1852-ben		1868-ban	
	száma	lóereje	száma	lóereje
Gépek, kocsik, hajók gyártása	7	46	17	210
Fémek és fémárúk előállítása ...	20	483	83	2.442
Kő-, agyag- és üvegárúk ...	—	—	2	12

Iparágak	1852-ben		1863-ban	
	a gőz g é p e k száma	lőereje	száma	lőereje
Vegyészeti termékek, festő-, gyújtó- és világító-anyagok gyártása	4	32	25	236
Élvezeti s élelmi szerek s italok gyártása	42	551	308	4.469
Textilipar	4	46	6	90
Fa-, bőr- és papíráruk gyártása	2	17	37	665
Könyvnyomdák	—	—	2	10
Összesen	79	1.175	480	8.134

A haladás a mostoha viszonyok daczára szembeszökő s arról is tanuskodik, hogy a vámközösség inkább csak az első időben s inkább csak egyes iparágakra hatott hátrál-tatólag.

Ilyen volt, a mint föntebb említettük, a textilipar; itt is szaporodtak ugyan a gőzgépek, de mily csekély a szám még 1863-ban is. Összesen csak hat gőzgép volt alkalmazva kilenczven lőerővel, holott az osztrák tartományokban ugyanakkor a textiliparban 480 gőzgép működött 10.131 lőerővel. A növekedés hazánkban különben sem a tulajdonképeni textiliparra esett, hanem ennek egyik mellékágára, a kékfestészetre és színnyomásra, ez iparág az ötvenes években öltött hazánkban gyári arányokat, 1852-ben még nem dolgozott gőzgéppel, 1863-ban ellenben már három gőzgépet használt 48 lőerővel. Posztógyárainkban két gőzgép működött 1852-ben, 1863-ban is ugyanannyi, mindössze a lőerő emelkedett 26-ról 38-ra a gácsi gyár kibővülése folytán; ellenben a pamutfonásnál 1852-ben még dolgozott egy gőzgép, de 1863-ban már egy sem.

A gőzerő alkalmazása hazánkban az élvezeti és élelmi szerek és italok gyártásánál volt legnagyobb mérvű. Az orosz-lánrészt itt különösen molnárainkra esett, de nem csekély számmal járultak hozzá a répaczukor-gyárak és a

szeszgyárak is, kisebb számban gőzgépek alkalmazását láttuk, serfőzőkben, dohánygyárakban, egy tészta és egy chocoladegyárban. A fémek és fémárúk előállításánál aránylag szintén sok gőzgép volt alkalmazva, ezek legnagyobb része, 59 gőzgép 1.581 lóerővel, a vas- és aczélhámorokban és hengerművekben dolgozott. Kő-, agyag- és üvegiparunk rendkívül szegény volt, még 1863-ban is mindössze csak két gőzgépet használt tizenkét lóerővel, holott ugyanekkor Csehországban magában 21 gőzgép 221 lóerővel működött ebben az iparágban. A nálunk működő két gőzgép egyike egy cementgyárban, a másik egy üveggyárban volt felállítva, a téglagyártás 1863-ban nálunk még nem történt gőzerővel, csak a kiegyezés után a gyorsan fejlődő Budapest tömeges építkezései emelték nagyra ezt az iparágat.

Az iparfejlődésnek, az osztrák versenyen, a tőkeszegénységen s drága munkaerőn kívül nem csekély akadály volt az ipari szakképzés hiánya, bár nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a reálpályákra előkészítő reáliskolák épen az ötvenes évek elején honosodtak meg hazánkban, többnyire egyes városok áldozatkészségéből; az 1846-ban alapított »József ipantanoda« pedig ekkor alakított át műegyetemmé. De talán még nagyobb fontosságú volt a kereskedelmi és iparkamarák felállítása 1850-ben. Ezek a magyar gazdasági érdekek bátor szószólóinak bizonyíták magukat. Föltárták a bajokat, kimutatták a visszas intézkedések káros hatását; kifejezést adtak az iparosok és kereskedők körében fölmerült kívánalmaknak, nem szüntek hangoztatni a korszerű reformok szükségét, s a mit nem lehet eléggé dicsérni, sohasem a szűkkörű osztályérdekeket tartották szem előtt, hanem a magyar közgazdaság általános kívánalmait s a mezőgazdasági érdekek védelmében nem voltak lanyhábbak.

mint akkor, midőn az ipar vagy a kereskedés mellett emeltek szót. Ez idegen földről átültetett intézmény csakhamar meghonosodott s életképessé vált hazánkban. Nem lehet tagadni jótékony hatását az 1852. aug. 12-én kelt szabadalmi törvénynek, a védjegyek oltalmát kimondó 1858. decz 7-iki pátensnek sem, de legnagyobb fontosságú az 1859. decz. 20-iki pátenssel kimondott iparszabadság volt. Összeesik ez a politikai rendszerváltozással, mert az a rideg osztrák centralisatio, mely 1850-től nyomta hazánkat, 1859-ben, a szerencsétlen kimenetelű olasz háború után sokat engedett ridegségéből s 1860-tól 1866-ig bizonyos átmeneti időszak következett, mely hazánkban már engedett némi autonómikus önállóságot.

Ha a közös vámterület hatása eleinte némileg hátrányos volt is iparunk fejlődésére, mezőgazdaságunknak a felszabadított forgalom csak előnyöket nyújtott. Azt lehetett volna hinni, hogy a szabad forgalom, szabad föld, szabad munka, melyeket a vámsorompók lerontása, az ősiség eltörlése s a jobbágyság megszüntetése teremtett, mintegy varázsütéssel fogja hazánk mezőgazdaságát a fejlődés magas fokára emelni. Az átmenet nehézségei azonban itt is nagyon érezhetők voltak. A felszabadult jobbágyság nem mindjárt tudott alkalmazkodni a változott viszonyokhoz, s vagy semmi áron sem akart bér munkás gyanánt a volt földesurak szolgálatába állni, vagy pedig oly magas árt követelt munkájáért, melyet a földbirtokos meg nem adhatott. Már az ötvenes évek elején a nagy gabonatermő vidékeken a nyári dologidőben a napszám 2 forintra is fölment. Ily munkabérek mellett alig lehetett házi kezelést folytatni, s szokássá vált, hogy a földesurak saját majorsági földjeiket bérbeadták egykori jobbágyaiknak, kik saját munka-

erejük pénzértékét a bérletben nem számítván, aránylag elég magas haszonbért is hajlandók voltak fizetni. Ez az eljárás azonban épen nem vált a magyar mezőgazdaság előnyére. Csak az intelligens birtokos osztálytól lehetett várni, hogy a korszerű haladás vivmányait alkalmazva, okszerűbb gazdálkodást honosít meg. A volt jobbágyok folytatták a megszokott kezdetleges gazdálkodást, s a termelés emelkedése nem állt arányban nyersterményeink kelendőségével.

De nemcsak a munkaerő túlságos drágasága akadályozta, hogy a magyar gazdaság okszerűbb, intensivebb gazdálkodásra térjen át, nagy akadályául szolgált ennek a kellő gazdasági felszerelés hiánya is, melyet a tőkében és hitelben szűkölködő földbirtokos nem tudott előteremteni. Mihelyt azonban gazdáink a szabadságharczot követő nehéz, válságos éveken keresztüláboltak, ritka szívóssággal fordították tehetségüket gazdaságuk emelésére. A politikai térről leszorított birtokosok gazdaságuknak szentelték minden idejüket, irodalmunk nem csekély virágzásán kívül, talán ez az egyetlen igazán fényes lapja annak a szomorú korszaknak.

A hatvanas években a magyar mezőgazdaság a nagy- és középbirtokon már meglehetősen el volt látva gazdasági gépekkel. Nemcsak a talaj jobb megművelése készítette erre gazdáinkat, hanem egyrészt a drága emberi munkaerőnek olcsóbb gépi erővel való pótlása, másrészt pedig, és ez volt a főszempont, hogy terményeiket mielőbb piacra vihessék s azonkívül ne menjen annyi sok pocsékba belőle a hónapokig tartó nyomtatás alatt. Innen a cséplőgépek nagymérvű elterjedése. 1863-ban hazánkban már 198 gőzcséplőgép működött 1549 lóerővel, mely számból 27 darab 232 lóerővel cséplésen kívül őrlőmalmokban is használta-

tott hajtóerő gyanánt. Mai viszonyainkhoz képest az imént idézett szám természetesen nagyon csekélynek tűnik fel, hiszen a legutóbbi (1893-diki) kazánvizsgálatok csupán a Magyar anyaországban 10.549 gőzkazánt találtak a mezőgazdaság szolgálatában; de a hatvanas években határozottan tekintélyes volt a fentebbi szám, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész magyar állam területén 1863-ban összesen 202 gőzgép 1661 lóerővel volt alkalmazva a mezőgazdaságnál, holott ugyanakkor az osztrák tartományokban (az olasz tartományokon kívül) csakis 18 gőzgépet találunk 107 lóerővel.

Az 1850. márczius 7-dikén kelt császári pátenssel elrendelt földadó-ideiglen először adott alkalmat hazánk termő és nem termő területének s a különböző művelési ágaknak megállapítására. Ez adatok szerint 1851-ben hazánk összes területének még csak 80.37 %₀-a szolgált gazdasági művelésre, s közel 20%₀-a nem termő területnek vétetett; az 1875. évi VII. törvénycikk alapján a hetvenes évek végén és a nyolczvanas évek elején végrehajtott kataszteri munkálatok a magyar birodalom összes területének már 94.49 %₀-át mezőgazdasági termelésre szolgáló területnek találták s a nem termő terület 5.5%₀-ra olvadt le. Ha az eredmény előidézésében netalán része volt a két munkálatnál követett eljárásnak is, de az kétségtelen, hogy első sorban ez a nagy változás az azóta végrehajtott vizszabályozásoknak, lecsapolásoknak, telkesítéseknek következménye s határozottan tőkegyarapodás számba megy.

Abszolút számokban beszélve, a termő terület hazánkban harmincz év alatt több, mint hat millió katasztrális holddal növekedett. Hasonló eltolódást látunk a művelési ágaknál is:

	1851-ben		1880-ban	
	kat. hold	százalék	kat. hold	százalék
Szántóföld	17,028.337	36.20	22,397.792	41.97
Szőlő	655.948	1.39	739.480	1.39
Kert, rét	7,067.110	15.02	6,706.979	12.56
Legelő	7,358.726	15.64	7,496.550	14.06
Erdő	14,934 796	31.75	15,868.136	29.73
Nádas	—	—	161.384	0.39

Az újabb kataszter a nádist külön mutatta ki, de a 161 ezer hold terület nem igen változtatja meg az eredményt. Szembeszökő a szántóföldnek roppant nagy, több mint öt millió katasztrális holdnyi növekedése. Abszolút a többi mívelési ág is növekedett, a kert és rét kivételével, ennek csökkenése bizonyára nem a kert, hanem a rét rovására ment, a mennyiben a szárazabb természetű réteket szántóföldnek törték fel. A mívelési ágak módosulása mezőgazdaságunk általános irányával áll szoros összefüggésben; mihelyt mezőgazdasági terményeink forgalma felszabadult a harminczadok korlátai alól s azonkívül a nagy közlekedési vonalak is megnyiták nyugot felé, általánossá vált az egyoldalú gabonatermelés, állattenyésztésünk s a föld termőerejének határozott kárára.

Ezt azonban inkább csak a köztudat s az egykorú szakemberek egyhangú tanúságtétele után mondjuk; az abszolút korszakból fenmaradt fogyatékos s nem a legmegbízhatóbb statisztikai adatok nem igen támogatják. Ime a két népszámlálással egyidejűleg fogatosított állatösszeírás eredménye:

	1851-ben	1857-ben
Lovak	1,975.401	2,095.055
Szarvasmarhák	4,491.417	5,646.954
Juhok	10,687.837	11,281.805
Sertések	4,958.900	4,504.905
Kecskek	1,060.700	430.973

Csak a sertéseknél és kecskéknél látunk hanyatlást, ellenben a szarvasmarhák és a juhok száma, kivált az előbbieké, jelentékenyen szaporodott; pedig az alföldi nagy legelők feltörésének hatását épen e két állatfajnál kellene leginkább látnunk. Valószínű tehát, hogy az 1851-diki összeírás távolról sem tünteti fel az akkori egész létszámot; az általános gyűlölet következtében, mely a magyarságot az elnyomó hatalom iránt eltöltötte, kivált a nagy alföldi pusztákon gyakori volt az eltitkolás. Szarvasmarha-létszámunk növekedése éppen ezekben az években már csak azért sem valószínű, mert a keleti marhavész 1849-től 1856-ig folyvást dühöngött s az ilyen veszedelmes járvány nemcsak a tényleges elhullásokkal apasztja az állatlétszámot, hanem az által is károsan hat, hogy elkedveleniti a tenyésztőket. A marhavész rendszeren az aldunai tartományokból csapott át hozzánk, a veszedelem állat-állományunkat onnan csaknem állandóan fenyegette, mert Oláhországban a ragály majd itt, majd ott, majd hevesebben, majd enyhébben folyvást pusztított. Hivatalos adatok szerint 1849-től 1863. márczius végéig 416.909 szarvasmarha betegedett meg hazánkban keleti marhavészben s azok közül elhullott 258.117 darab. Állatkivitelünket ez a járvány rendkívül megakasztotta, például Németország, hogy a járványt saját határától távol tartsa, még a magyar sertés- és gyapjukivitel elé is akadályokat gördített.

Minthogy Magyarország 1850-ben megszűnt külön vámterületet képezni, szarvasmarha-kivitelünk hullámozását nem kísérhetjük nyomon s nem mutathatjuk ki azt a hanyatlást, melyet a keleti marhavész abban mulhatlanul előidézett. Némi világot azonban a közös vámterület adatai is vetnek a kérdésre. A monarchia forgalma szarvasmarhából mindig

passiv volt; de már a negyvenes évek első felében a kivitel is fellendült, így például 1843-ban 186.088 darab behozatallal 152.864 darab állt szemben, 1844-ben behoztunk 178.193, kivittünk 146.684 darabot, 1845-ben behoztunk 130.101, kivittünk 117.803 darabot. Az ötvenes évek alatt azonban csupán az egy 1853. év mutat föl kedvezőbb arányt; a többi években a kivitel egészen háttérbe szorult a behozatal mellett.

Ha az évi átlagos forgalmat tekintjük:

Átlag	Behozatott szarvasmarha	Kivitetett
1851—55-ben	149.876 darab	93.070 darab
1856—60-ban	130.556 »	99.670 »

Még kedvezőtlenebb volt az arány egyes években, például 1854 és 1855-ben a monarchia szarvasmarha-kivitele mindkét évben csak 58 ezer darabot tett, vagyis oly mélyre süllyedt, minőre még a zavaros 1848/49-iki évek sem mutatnak példát. A javulás, mely az ötvenes évek végén mutatkozott, állandó jellegű maradt s a hatvanas években a monarchia szarvasmarha-forgalma gyakrabban volt aktív, mint passzív s 1861—65-ben évenként átlagosan 108.420 darab behozatallal 138.058 darab kivitel állt szemben.

Sértéstenyésztésünk, ha fedezte is hazánk belső szükségletét, az egész monarchia fogyasztását nem volt képes ellátni. Különösen kedvezőtlen volt az arány a behozatal és kivitel között az ötvenes években, habár az 1850. december 18-án Pest és Gänserndorf közt megnyílt vasúti összeköttetés lehetővé tette a magyar élősertések kivitelét Észak-Németországba, de, a mint imént említettük, a keleti marhavész még sertés kivitelünket is megzsibbasztotta. Az egész vámterület sertésforgalma az abszolút korszak másfél évtizede alatt következőleg alakult:

Átlag	Behozatott	Kivitetett
	s e r t é s	
1851—55-ben	585.974 darab	83.448 darab
1856—60-ban	448.506 »	103.933 »
1861—65-ben	472.544 »	149.511 »

E korszakban mezőgazdaságunknak a sertésnél jóval fontosabb kiviteli cikke volt a gyapjú, minthogy azonban a magyar gyapjút túlnyomólag az osztrák gyárak fogyasztották, hazánk gyapjúkivitele távolról sem tükröződik vissza a közös vámterület adataiból. De ezek sincsenek minden tanúság hijával. 1831-től 1847-ig bezárólag a monarchia gyapjúbehozatala 20.247 és 35.311 métermázsa között ingadozott, kivitele pedig, melyben csaknem kizárólag a magyar gyapjú játszott szerepet, 46.616 és 101.145 métermázsa között. A legnagyobb behozatal tehát sohasem érte el a legkisebb kivitel. Nem úgy a század második felében, 1850—1866. években a gyapjúbehozatal már 47.886 és 145.738 métermázsa között váltakozott, a kivitel ellenben 38.228 és 187.025 métermázsa közt. A kivitel minimuma tehát már a behozatal minimuma alá süllyedt, bár még többnyire active álltunk, mert 17 év közül 11-ben a kivitel haladta meg a behozatalt. A gyapjútermelésről is gyűjtettek ebben a korban adatok, s ha ugyan hitelességükben megbízhatunk, az évi mennyiség következő volt:

1851-ben	143.644 mm.	1859-ben	168.000 mm.
1854-ben	165.200 »	1865-ben	153.272 »
1857-ben	178.080 »		

Ez adatok szerint a gyapjúmennyiség 1857-ig emelkedett, ettől kezdve 1865-ig ismét csökkent volna. Nagyobb baj volt, a mint egykori felszólalásokból olvassuk, hogy gyapjúnk minősége hanyatlott, minek okául azt hozták fel,

hogy vérfrissítés juhtenyésztésünkben egész 1836-tól fogva nem történt. Pedig e korban a magas gyapjúárak elég kecségtetők voltak a juhtenyésztés emelésére. A pesti piacon ugyanis az 1853—57. évek átlagában a finom gyapjú métermázsája (az akkor használt bécsi mázsát átszámítva) 250 forinton, a középfinomé 218 forinton kelt, 1858—62-ben pedig a finomé 274, a középfinomé 236 forinton.

Bár mezőgazdaságunk súlypontja mindinkább a gabona-termelésre ment át s gazdáink figyelme a világpiac egyik főczikke a búza felé fordult; a régi állapotokról nem volt oly gyors az átmenet, mint gondolni lehetne. Fényes szerint az ötvenes évek vége felé Szatmár-, Bihar-, Arad-, Csongrád-, Jász-Nagy-Kun-Szolnok- és Borsodmegyékben még mindig a kétszeres volt a túlnyomó gabonanem s minthogy ez a termés csak a helyi fogyasztásban játszik szerepet, ez annyit tesz, hogy a nevezett megyék még nem igen vettek részt a nemzetközi forgalomban. A kétszeres mellett — a délkeleti búzatermő megyéket kivéve — mindenütt a rozs volt a főtermény, sőt a hegyes és homokos vidékeknek jóformán ez volt egyetlen őszi gabonája. De még ott is, a hol a talaj búzára is teljesen alkalmas lett volna, előszeretettel termesztették a rozsot. A kereskedelmi növények közül az ötvenes évek közepe táján nagyon felkapták a repcét. Bár e termés egyike a legbizonytalanabbaknak, a rendkívül magas repceárak erősen csábították a birtokosokat, mert ha beütött, az egy évi bruttó jövedelem néha meghaladta a föld örökárát, a melyen termett. A főbb gabonaneműek termését az akkori nem épen megbízható adatgyűjtés szerint a következő számok mutatják:

Gabonanem	1851	1854	1857	1859	1865
	h e k t o l i t e r				
Búza --- ---	12,483.080	13,241.960	18,157.940	17,311.640	17,242.876
Rozs --- ---	12,102.400	14,924.640	17,075.420	17,934.740	17,144.607
Kétszeres ---	—	9,869.160	11,646.700	10,176.680	10,629.589
Árpa --- ---	11,564.860	9,699.900	11,913.920	11,978.400	11,774.059
Zab --- ---	18,043.860	19,449.400	22,371.460	22,222.040	21,900.385
Kukoricza	13,197.940	21,115.340	24,268.040	23,769.560	24,101.913
Egyéb --- ---	1,739.100	1,120.960	1,356.560	1,320.600	1,301.825
Összesen ---	69,131.240	89,421.360	106,790.040	104,713.630	104,095.254

Megközelítő becslésnél alig tekinthetjük egyébnek ez adatokat de annyit mégis mutatnak, hogy az értékesebb gabonafajták az őket megillető helyet akkor még távolról sem foglalták el. Mekkora területről aratták a főttebbi mennyiségeket, adataink arra nézve választ nem adnak; pedig nagyon érdekes volna ismernünk az átlagos terméseket, mert a mezőgazdaság fejlettségére leginkább ez vet világot. Valószínűleg nagyon alacsony volt az átlagtermés, oly rossz termésű évben pedig, minő az 1853. év volt, a minimumra szállt le, az 1861. évi kitünő termés alkalmával ellenben valószínűleg megközelítette a mostani jobb évek átlagos termését.

A termések ebben a korszakban általában nagyon ingadozók voltak, mit főleg szeszélyes klímánk magyaráz ugyan, de részben a mezőgazdasági ipar fejletlensége is. Az ember nem volt még úr a természet fölött s okszerű műveléssel nem tudta ellensúlyozni az időjárás kedvezőtlen behatását.

De nemcsak a termések bizonytalansága befolyásolta érzékenyen a magyar gazdák jövedelmét, hanem a gabonák rendkívüli ingadozása is. A budapesti kereskedelmi kamara összeállítása szerint a pesti piacon egy alsóausztriai mérő búza átlagos ára következő volt:

Év	Átlagos ár O. é. frt	Év	Átlagos ár O. é. frt
1850-ben...	3.11	1859-ben...	3.81
1851-ben...	2.98	1860-ban...	4.68
1852-ben...	3.63	1861-ben...	5.46
1853-ban...	4.19	1862-ben...	4.68
1854-ben...	6.90	1863-ban...	4.75
1855-ben...	6.59	1864-ben...	4.29
1856-ban...	5.17	1865-ben...	3.03
1857-ben...	3.53	1866-ban...	4.51
1858-ban...	3.33		

E számok is világosan mutatják a buzaárak roppant ingadozását, néhány év alatt az ár több mint kétszeresére szökött, ismét néhány év alatt alig felére süllyedt; pedig az évi átlagban a nagyobb ellentétek elmosódnak. E 17 év alatt volt olyan hét, midőn egy alsó-ausztriai mérő búza a pesti piacon csak 2 frt 22 krajczáron kelt, de volt viszont olyan hét is, hogy 7 frt 78 krajczárra emelkedett, a maximum tehát több mint háromszorosát teszi a minimumnak.

Magyarországnak abban a korban is kiváló szerepe volt Ausztria élelmezésében, de számszerű adataink nincsenek az oda kivitt gabona mennyiségéről. Annyit azonban láthatunk a közös vámterület adataiból, hogy hazánk gabona-főlöslege az osztrák és olasz tartományok hiányát eleinte nem tudta fődözni.

Év	Behozatott gabona 1000 métermázsákban	Kivitetett	Év	Behozatott gabona 1000 métermázsákban	Kivitetett
1851-ben	1.394	495	1859-ben	1.231	1.077
1852-ben	2.352	356	1860-ban	1.027	3.576
1853-ban	2.748	239	1861-ben	1.103	4.369
1854-ben	3.315	579	1862-ben	1.205	4.191
1855-ben	2.250	1.225	1863-ban	1.144	2.226
1856-ban	1.380	2.326	1864-ben	1.761	2.155
1857-ben	1.251	1.700	1865-ben	1.194	4.871
1858-ban	1.316	1.141	1866-ban	1.042	4.286

A monarchia a gabonaforgalom tekintetében 1855-ig évről-évre passzív állt s állandóan aktívra csak a hatvanas évektől kezdve vált a forgalom. Különösen nevezetes az 1861. év, mert ekkor kereste föl először a vámhatáron kívüli külföld tömegesebben a magyar piacot s Német-, Francia- és Angolországba, Svájcba és Belgiumbanagymennyiségű gabonát szállítottak tőlünk. A szállító vállalatok adataira alapított egykorú számítások Magyarország gabonaforgalmát a Bánságból, a Tiszavidékről és Fejérmegyéből közvetlenül külföldre szállított mennyiségeken kívül 19¹² millió pozsonyi mérőre tették. Ebből 12⁰³ millió mérő hajókon, 3⁰³ millió mérő a déli vasuton, 4⁰⁶ millió mérő pedig az osztrák államvasuton szállított. A gabonaforgalom tehát még a hatvanas évek elején is túlnyomólag vízi úton haladt s gabonakivitelünk főeszköze a Duna volt. De már a vasutak szerepe is mindjobban előtérbe nyomult.

Általában a közlekedési eszközök fejlesztése körül az abszolút korszak nem volt meddő. Közúti hálózatunk rendszeres kiépítése ekkor kezdődik. A fontosabb útvonalak állami utaknak jelentettek ki s a kincstár kezelésébe vették, míg a tartományi vagy országutak fentartása az akkori koronaországok, a községi utaké a községek feladata volt. Az abszolút kormány, mely fennen hirdette polgárosító működését, nem tisztán közgazdasági viszonyainkra való tekintettel fordított annyi gondot az elhanyagolt közutak kiépítésére. Politikai háttere is volt a dolognak. A leigázott országban a hadászati szempontok egyenesen megkövetelték, hogy a gyors csapatmozgalmakat a nyomorúságos utak lehetetlenné ne tegyék. De bármilyen volt az indok, tény az, hogy hazánk közgazdasági fejlődésére, a forgalom élénkülésére a kiépült műutak nem csekély befolyással voltak.

Még nagyobb volt a haladás a vasutépítés terén. Már az első magyar felelős ministeriumnak egyik legfőbb gondja volt egy, az ország középpontjából kisugárzó hatalmas vasuti hálózatot teremteni Magyarországnak, s láttuk, hogy a magyar bankjegykibocsátásnál egyik főszempont a magyar középponti vasutnak megfelelő kölcsönrel való támogatása volt. A gyászos események nem engedték a magyar ministerium közlekedési terveinek megvalósítását s a pénzügyi zavarokba süllyedt középponti vasut is 1849 deczemberében mint társulat feloszlott s az állam tulajdonába ment át. Nincs itt helye, hogy az osztrák államvasuti rendszert s annak bukását s romjain a két hatalmas magánvaspálya társaság, az osztrák államvasut- és a déli vasuttársaság alakulását ismertessük. Feladatunkhoz képest elég, ha megemlítjük, hogy 1849 végén a magyar állam területén még csak 178 kilométer vasut volt kiépítve, az abszolút korszak 17 éve alatt pedig vasuthálózatunk a következő fejlődést mutatta:

Év	Pályahosszaság az év végén	Év	Pályahosszaság az év végén
1850-ben...	222 km.	1859-ben...	1.389 km.
1851-ben...	356 »	1860-ban...	1.616 »
1852-ben...	356 »	1861-ben...	1.837 .
1853-ban...	414 »	1862-ben...	1 912 .
1854-ben...	479 »	1863-ban...	1.945 .
1855-ben...	557 »	1864-ben...	1 945 .
1856-ban...	658 »	1865-ben...	2.160 »
1857-ben...	947 »	1866-ban...	2.160 »
1858-ban...	1.252 »		

Természetesen az egész hálózat táplálta a forgalmat, de különösen azok a vonalak voltak fontosak, melyek nyugot felé teremtettek közvetlen összeköttetést. 1851-től kezdve már megszokták nélküli sínűt vezetett Szolnoktól Budapesten, Vácson, Esztergomon, Pozsonyon keresztül

Ausztriába s ez a pálya Czeeglédnél dél felé fordulva, az ötvenes években már egészen az Aldunáig ágazott el. 1861-ben Budapesttől Kanizsán át, Pragerhofnál csatlakozással a bécs - trieszti vonalhoz, az Adriai tengerrel nyílt közvetlen összeköttetésünk. Ezenkívül nyugoton a még 1847-ben létesült sopron - bécsehelyi összeköttetésen kívül 1856-ban a bruck - győri s győr - újszónyi összeköttetés is létesült, mely azonban csonka vonal maradt, mert nem tudott eredeti rendeltetéséhez képest Budapestig terjedni. 1862-ben pedig kiépült a steinbruck-sziszteki vonal, melynél már erősen nyilatkozott az abszolút kormánynak az egységes Magyarország megtörésére, a Budapest központi szerepének ellensúlyozására irányuló törekvése. E korszakban épült ki (1857—60-ig) a Tiszavidéki vasut, mely a magyar alföld nagy vidékét hozta közvetlen összeköttetésbe a világforgalommal. Jellemző, hogy e vasutat, mely hazánk legáldottabb vidékeit szeli, alapításakor éppen nem tekintették nyereséges vállalatnak, részvények aláírása hazafias áldozat számba ment s a vasut egész beruházási tőkéjét, bár az állam öt és fél százalékos kamatjövedelmet biztosított, részvények útján nem lehetett előteremteni.

Az akkori viszonyokhoz képest tekintélyes vasuthálózat azonban nem szolgáltatta úgy a magyar közgazdaság érdekét, mint lehetett volna. A két nagy vasut, az osztrák állami és a déli, mely mindkettő az államvasut romjaiból emelkedett s mélyen benyúlt hazánk területére, sohasem méltányolta eléggé a magyar közgazdasági érdekeket; különösen áll ez a cs. kir. szabadalmazott osztrák államvasut társaságról. Ennek súlypontja éppen hazánkban feküdt, s ez volt főközlekedési ere a Magyarország és az osztrák tartományok közt lebonyolódó forgalomnak, mégis a magyar közgazdaság

méltányos kívánságainak sohasem igyekezett eleget tenni. Állandó volt a panasz, hogy a vaspálya teherdíjszabása túlságosan magas s a társaság nem állja télen át, midőn a vízi verseny szünetel díjtételeit tetemesen emelni.

Ha még megemlítjük a posta- és távirdaintézmény fokozatos fejlődését, futólag kiemeltük hazánk közgazdasági állapotának jellemzőbb vonásait. A mi fejlődés mutatkozott, az inkább csak az életerős szervezet természetes erő kifejtése volt, melyet nem tudott teljesen megzsibbasztani a sok súlyos külbonyodalom, a rengeteg államadósság, a súlyos adóteher. A kormány gyámkodó kezének minél kevesebb része volt e fejlődésben. Báró Bach kéréseit, melylyel önmagának gyűjtött tömjént, a barbár Magyarországon a kormány polgárorisító működésének fényes eredményét fennen hirdetvén, gróf Széchenyi István 1858-ban egy hatalmas röpirattal porig alázta. A mindenható osztrák minister hangja csupa méz, csupa édesség. »Nincs ország Európában — úgymond híressé vált névtelen röpiratában — mely az ámuló jelenkor elé a kulturfejlődésnek nevezetesebb és gyorsabb folyamatát állítaná, mint a magyar királyság. A császári koronának korábban is egyik legszebb gyöngyét képezte. Ennek a gyöngynek nagyobb fénye a császári korona fényét is növeli; nem akadhat osztrák hazafi, ki a birodalom emez annyira fontos részének emelkedésében büszkeségét és örömét ne találná s nem érezné szívét kettős vonzalommal ragadtatni felé.« E csalogató hanggal Bach az összbirodalom eszméjéhez akarta édesgetni a magyarokat; de a tények hangosan szóltak, habár nem is úgy, a mint Bach minister csoportosítja őket röpiratban (A munkának, »Rückblick auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns« jellegéje: »Facta loquuntur«) s a magyarok sehogy sem

akarták elhinni azt a nagy boldogságot, melyet a névtelen röpirat kiszínezett; Széchenyi pedig maró sarcasmussal a szatira lángkorbácsával sújtotta a magas képmutatót. Az ítéletében mindig óvatos, mindig mérsékelt Deák Ferencz is 1861. elején egy magánlevélben így jellemzi a Bach-korszakot: »A tizenkét évi abszolutizmus megrontotta az állam organikus életének minden műszereit, elköltötte három, vagy talán több következő generációnak jövedelmét, kizsarlta az életerőt, földhöz verte az ipart és kereskedést.«

Az abszolút korszak már csak az általános politikai és gazdasági depresszió következtében sem lehetett kedvező a pénzintézetek fejlődésére. Úgy takarékpénztáraink, mint hazánk egyetlen bankja, meggyengülve s többnyire súlyos veszteségeket szenvedve léptek be az új korszakba. Egy pár takarékpénztárunkat el is söpört az 1848/49. évi események vihara. Megszűnt az 1845-ben tizezer forint alaptőkével alakult *Losonczy takarékpénztár*. Ezt az intézetet 1849. aug. 8-án az orosz hadak kirabolták, a készpénzt s az előleg- és zálogkölcönök biztosítékául szolgált aranyat, ezüstöt, értékpapirokat elvitték, a takarékpénztár helyiségét felégették. Maga a város is földulattván, fölperzseltetvén, a részvényesek a veszteséget nem pótolhatták, de különben sem lehetett remélni, hogy a koldusbotra jutott lakosság betétekkel táplálja az intézetet és így a takarékpénztár kénytelen volt feloszlani s üzletét végkép megszüntetni.

Feloszlott a szatmári takarékpénztár is, mely 1847. február 1-én nyílt meg 400 darab 20 pengőforintos részvényre alapítva. Ez intézet 2.860 frt Kossuth-bankót szolgáltatott be. Folyamodott kárpótlásért; de kárpótlás helyett 1850. január 20-án a debreczeni kerületi főispánnak, Uray Bálintnak egy rendelete érkezett a városi tanácshoz, mely kimondja,

hogy miután felsőbb rendeletek szerint a Kossuth-féle jegyekért kárpótlás még az árvatartó intézeteknek sem jár, a takarékpénztár folyamodványának hely nem adatik, arról pedig a főispán jelentést vár, hogy a takarékpénztár számadása szigorúan megvizsgáltatott-e s annak a Kossuth-jegyek által történt károsodása nem a kezelők hibájából, hanyagságából származott-e? A takarékpénztár erre a tanácsnak jelentette, hogy a számadás megvizsgáltatott. Bemutatta a számadás kivonatát is, veszteségül 1332 frt 34 krt állapítván meg, »minthogy a sóházhoz — ugymond a jelentés — Kossuth-jegyekben beadott 2860 pengőforint megtérülte többé nem is remélhető, mely veszteség a 400 darab részvényekre szétosztatván, egy részvény utáni kár teszen 3 frt 19⁷/₈ krt. Miről tesszük felvilágosításunkat annak nyilvánítása mellett, miszerint a Kossuth-jegyekkel történt ebbeli károsodásunk nem a kezelők hibájából vagy hanyagságából származott, hanem azt a városi minden pénztárra egyaránt nehezedett szerencsétlen körülmény — a Kossuth-jegyek eláradása s forgalomban léte idézte elő. Végre a pénztár gyarapodása itteni tapasztalat után többé remélhető nem lévén, nehogy ismét jeleni kárunk több károkkal tetéztessék, a társulat magát eloszlottnak nyilvánította s a tagoknak illetőségeit kiadatni rendelte.«

Nem annyira a kényszerűség volt tehát oka a szatmári takarékpénztár feloszlásának, mint a reményvesztett csüggedés.

Többi takarékpénztáraink erősebb hittel kezdték meg a megpróbáltatások éveit; pedig eleinte lételtük is bizonytalan volt, nem tudták mely pillanatban tiltja meg a kormány működésüket.

A negyvenes években alakult takarékpénztáraknak csak

egy része működött a helytartótanács által jóváhagyott alapszabályok alapján. Ha volt az intézetnek befolyásos pártfogója, az alapszabályok megerősítéséért benyújtott kérvény elintézése aránylag gyorsan ment. Így például a Pozsonyi takarékpénztár választmánya 1842. január 22-én terjesztette föl az alapszabályokat a helytartótanácshoz s ez 1843. május 16-án hagyta jóvá változatlanul; de már a Győri takarékpénztár 1844-ben fölterjesztett kérvénye elintézetlenül maradt s az intézet több más takarékpénztárral együtt megerősített alapszabályok nélkül folytatta működését.

Az abszolút korszakban azonban mindegy volt, akár volt takarékpénztárainknak a magyar kir. helytartótanács által már jóváhagyott alapszabálya, akár sem. 1852. november 26-án kibocsáttatott az egyletek alakulásáról és működéséről szóló nyílt parancs, mely visszaható erővel, a már létező intézetekre is kiterjedt, kimondván, hogy a mely egylet a nyílt parancs kihirdetésétől fogva három hónapig nem folyamodik megerősítésért s nem alkalmazkodik az új szabályzat rendelkezéseihez, be fog tiltatni.

Az 1852. november 26-iki nyílt parancscsal oktroyált egyleti törvényről maga a bécsi kereskedelmi és iparkamara így nyilatkozott 1867-ben: »Oly korszakban létesülve, midőn hazánkban a nyilvános élet teljesen kialudni látszott s legfőlebb a kereskedelmi és iparkamara kebelében lobbant fel időnként, jellemzi e törvényt már ama rendelkezése is, hogy minden egylet, még a legártatlanabb temetkezési vagy betegsegélyző egylet is, mihelyt alapszabálya van, hatósági engedélyezésre szorult, vagy ő Felségétől, vagy a miniszteriumtól, vagy az országos hatóságtól fennállhatására engedélyt kell kinyernie s folyvást hatósági felügyelet alatt áll.« E jellemzéshez nincs mit hozzátennünk. Elképzelhető,

mennyi zaklatás várt e rendszer alatt a magyar egyesületekre.

Takarékpénztáraink siettek jóváhagyás végett bemutatni alapszabályaikat, de eredmény nélkül, s megkezdődött egy végtelenbe nyúló s a szűk látkörű bureaukratizmus kicsinyes zaklatásaival teljes iratváltás a takarékpénztárak és a politikai hatóságok közt. A helyzet különben is elég zavaros volt. Osztrák kereskedelmi törvény hiányában némi változtatással érvényben maradt az 1840. évi XVIII. t.-cz., melynek határozmányai azonban sehogy sem egyeztek az 1852-ki egyleti pátenssel, habár az utóbbi kimondta, hogy a részvényegyletekről szóló 1840. évi törvény azon rendelkezései, a melyek ezen törvényben (t. i. nyílt parancsban) foglaltakkal összhangban nem állnak, érvényen kívül helyeztetnek. Még nagyobb nehézség volt, hogy a kormány erőnek erejével az 1844. évi osztrák regulativumot akarta a magyar takarékpénztárakra is alkalmazni, holott az a szabályzat tisztán jótékony egyletekre vonatkozik, takarékpénztáraink pedig ebben a korszakban már csaknem kivétel nélkül részvénytársulati alapon nyugodtak, s természetes fejlődésükkal ellenkező irányba alig voltak terelhetők.

Az ellentét leginkább a következő pontok körül forgott:

Az osztrák regulativum 12. §-a a tiszta nyereségnek a tartalékalap dotálásán túl fenmaradó részét jótékony és közcélokra rendeli fordíttatni, osztalékról, részvények kamatoztatásáról mit sem tud. Ugyde a magyar takarékpénztárak részvényesei közt csak kevés volt, ki tisztán emberbaráti célból irt alá vagy szerzett részvényeket; náluk ez tőke-elhelyezésül szolgált s gyümölcsöző vagyonuk egyrészéről lemondani nem lettek volna hajlandók, inkább az intézet feloszlását mondták volna ki.

Még sérelmesebb volt, mert a magyar takarékpénztárak működését egyenesen lehetetlenné tette volna az osztrák regulativum 22. §-ában foglalt azon intézkedés, hogy az egyleti tagok a takarékbetétek hasznóhajtó elhelyezésében való részvételből kizáratnak s kölcsönöknél az egylettel sohasem állhatnak adósi viszonyban. Egy-egy vidéki városban, sőt még a fővárosban is minden számottevőbb kereskedőnek vagy iparosnak volt takarékpénztári részvénye s ha ezek az intézet kölcsöneiből kizáratnak, a takarékpénztár képtelen lett volna a takarékbetéteket kellő biztonság mellett gyümölcsözőleg elhelyezni. E tekintetben már a regulativum 19. §-ának azon intézkedése is nagyon terhes volt, hogy a váltóleszámitolásnál a három aláírás közül egynek váltótörvényszékileg bejegyzett czégtől kellett származnia. Hiszen például Besztercebányán még 1864-ben is csak öt bejegyzett czégű kereskedő találtatott. Az is nagyon megszorító intézkedés volt, hogy a lombard-kölcsönökből a magán kötvények kizáratnak, holott akkor tájban a Windischgrätz-, Waldstein-, Keglevich- Esterházy, Festetics stb.-féle kötvények és sorsjegyek nagyon el voltak terjedve s a kisebb üzletemberek ezek elzalogosításával legkönnyebben jutottak hitelhez.

A takarékpénztárak természetesen nyíltan nem szegülhettek ellene a hatalomnak. Alapszabályait újra meg újra átdolgozták, engedve a kisebb dolgokban, de szivós kitarással küzdve, a hol az intézet életbevágó érdekéről volt szó. Szerencsére, volt a mibe fogódzanak, az a regulativum 6. §-a vala, mely kimondá, hogy: »A takarékpénztárak alapszabálytervezetei a jelen rendszabályban foglalt általános törvényes határozatok szerint készitendők; azonban az alapító egyletnek vagy községnek megengedtetik ezekkel ellen-

tétben nem álló, a helyi viszonyok által parancsolt vagy különben czélszerű egyéb berendezést is javaslatba hozni.«

Többnyire 10—14 évig húzódott az a fásasztó s takarékpénztárainkat folytonos bizonytalanságban tartó iratváltás. Alapszabályának megerősítését legtöbb intézetünk csak az abszolút korszak vége felé tudta megnyerni.

E mellett takarékpénztáraink az egész abszolút korszak alatt kénytelenek voltak folyvást tűrni a mindenbe beleavatkozó rendőrállam kicsinyes bosszantásait. Hogy a közgyűlés megtartásának engedélyezése is mennyi formalitáshoz volt kötve, a beszterczebányai takarékpénztár történetében a következőleg látjuk leírva: A jól megokolt német szövegű kérvényt a város polgármesteréhez kellett benyújtani, a kérvényre rávezettetett a polgármesteri hivatal aláztos véleménye, hogy ha a helybeli cs. kir. állomás-parancsnokságnak nincs kifogása, a polgármester kiadatni véleményezi a megtartási engedélyt. A katonai parancsnokság, ha nem látott veszélyt, megadta az engedélyt, de a megyefőnök után egy polgári biztost küldött ki, a ki a katonai parancsnokságnak az ülés lefolyásáról jelentést tartozott tenni.

Különösensok bosszantásnak, sőt anyagi károsodásnak voltak kitéve azok az intézetek, melyek a szabadságharcz alatt közhatalóságoknak nyújtottak kölcsönöket. Így a szegedcsongrádi takarékpénztár a nemzeti kormánynak, valamint Szeged városának honvédelmi czélokra 10—10.000 forint kölcsönt szavazott meg; a zólyomi (beszterczebányai) takarékpénztár 1849. januárban a vármegyének a vármegyei szegények ellátására 8000 forintot, melyet az orosz hadak közelédésére 4000 forinttal toldott meg, a német hadi sarcz fedezésére Beszterczebánya városának 28 ezer, Zólyom vármegyének 12 ezer, Selmeczbányának 9 ezer, Rózsahegy-

nek 6 ezer pengőforintot előlegezett. A pesti magyar kereskedelmi bank 1849. június 11-én 50.000 frt kölcsönt engedélyezett Pest vármegyének s azt a vármegye házára tábláztatta be. Ez utóbbi kölcsönnél maradva, az abszolút kormány azzal az indokolással, hogy a megyeházák állami tulajdont képeznek s így a megterhelés törvénytelen volt, a kölcsön visszafizetését megtagadta. A bank pert indítván a kincstár ellen, a cs. kir. országos törvényszék 1856-ban a kincstárt 32.660 frt 17 kr. s hat perczentes kamatai fedezésére marasztalta el, azzal az indokolással, hogy a kölcsön többi része a forradalmi kormány által kinevezett tisztviselők és szolgák fizetésére fordított. Végre azonban a bécsi legfőbb törvényszék a kincstárt az egész 50.000 frt és 5⁰/c-os kamatainak megtérítésére kötelezte. A besztercebányai takarékpénztár, melynek nem voltak oly befolyásos pártfogói, mint a kereskedelmi banknak, az imént említett kölcsönökhöz részint csak az abszolút korszak végén, részint pedig már az új alkotmányos korszakban juthatott.

Kinek lett volna kedve ilyen viszonyok közt takarékpénztárt alapítani? Az ötvenes években, tehát egy egész hosszú évtized alatt, midőn a lerontott vámsorompó s a kiépülő vasutak már kezdték feloldani bilincseiből a lekötött forgalmat, csupán két takarékpénztár alakult, két községi intézet, a fiemei és a nagykőrösi. A forma, melyet választottak, nem annyira önkéntes, mint inkább kényszerű volt. Láttuk, mennyi bajukba telt a régi részvénytársulati takarékpénztáraknak, hogy jellegüket megőrizték, gondolni sem lehet, hogy a kormány engedélyt adott volna oly új takarékpénztárak alakítására, melyek nem álltak az 1844. évi esztrák regulativum alapján. Mindkét takarékpénztár máig megtartotta községi jellegét s különösen abból a szempont-

ból érdekesek, mert megmutatják, hogy a magyar talajban mennyire diszlenek a községi takarékpénztárak, melyek az osztrák és német takarékpénztárak közt főszerepet visznek.

Az 1858-ben keletkezett fumei takarékpénztár legnagyobb vidéki takarékpénztáraink sorába nőtt; csak a pozsonyi, nagyszebeni, és a temesvári haladja meg. Fiuménak különleges viszonyainál fogva azonban bajos az összehasonlítás az anyaország takarékpénztáraival, míg ellenben a nagykőrösínél erre szinte kinálkozik a sok alkalom. A nagykőrösi községi takarékpénztár felállítását a községi választmány még 1857. aug. 4-én elhatározta, de az intézet tényleg csak az 1859. év elején kezdte meg működését. A város az intézet számára 10.000 forint üzleti tőkét biztosított pótharaszti birtokára való betáblázás mellett. Az alapszabályokban hangoztatott czél itt is az volt, mi a takarékpénztáraknál általában: a szegényebb néposztályok apró megtakarításának megőrzése és gyümölcsöztetése s így egyrészt a takarékoságnak és a tőkék képzésének előmozdítása, másrészt hitelnyújtással a földművelés, ipar, kereskedelem s általában a közvagyonosodás előmozdítása.

A nagykőrösi takarékpénztár fejlődése eleinte nagyon lassan haladt. Még a tizedik üzletév végén, 1868-ban, sem volt több 143.035 frt betétjénél; kisebb és kevésbé vagyonos városokban jóval később keletkezett takarékpénztárak is túlszárnyalták. Az 1861-ben keletkezett rimaszombati takarékpénztárnak 1868-ban már 663.177 forintra rúgott a betéti állománya, az 1863-ban alakult nyitraié 897.362 frtra. Újabb tíz év sem hozott a nagykőrösi takarékpénztárnál számbavehető emelkedést; 1878. végén is csak 199.279 frt takarékbetétje volt. Sokkal később, kisebb mezővárosokban keletkezett takarékpénztárak is megelőzték márekkor. Így pl., hogy

ugyanazon vármegyében maradjunk, a monorkerületi takarékpénztár, mely 1872-ben keletkezett, ekkor már 219.058 forint betéttel birt. De nézzük egy népességre, vagyonyosságra Nagy-Kőröshöz meglehetősen hasonló, s azonfelül szomszédos város, Czepléd, takarékpénztárát. Ez 1869-ben, vagyis egy évtizeddel később alakult, mégis 1878 végén már 550.766 frt betét fölött rendelkezett. Ha ismét egy évtizeddel lapozunk előre, azt látjuk, hogy a nagykőrösi takarékpénztár betétállománya 480.793 frtot, a czeplédié 1,089.874 frtot tett; végre ha az 1894. évet nézzük, az előbbinél 996.514 frtot, az utóbbinál ellenben 1,663.239 forintot tett a betétek állománya. Újabb időben tehát a nagykőrösi takarékpénztárnál is nagy a fejlődés, de korántsem akkora, mint a részvényes alapon nyugvó takarékpénztáraknál. A czeplédivel való összehasonlítás mutatja, hogy nem a nép szellemében, nem a vagyonyosságban, nem a közlekedési eszközökben van az eltérő fejlődés oka, — mert hiszen Nagy-Kőrös népe ép oly munkás, ép oly élelmes, ép oly takarékos, ép oly vagyonyos, mint Czeplédé s mindkét város ugyanazon nagy vasútvonal mellett fekszik — a tulajdonképeni ok a takarékpénztár szervezete. Nagyon valószínű, hogy ha takarékpénztáraink az osztrák példát követve, községi alapon szervezkednek, nem képesek magukhoz szivni a betéteknek azt a roppant tömegét, a melyet ma takarékpénztárainknál — gazdasági és vagyoni viszonyainkhoz képest — méltán csodálunk. Ezt csupán a nyereszkesedésre alapított takarékpénztárak érhatték el nagy mozgékonyágukkal. Csak a száraz tényt akartuk konstatálni, a nélkül, hogy bármely irányban következtetést akarnánk vonni belőle. A takarékbetétek roppant felszívását különböző szempontokból lehet megítélni, jelen

munkánkban, mely az események tárgyilagos krónikája akar lenni, nem lehet hivatásunk ily mérlegelésekbe bocsátkozni. De mint száraz tényt kiemeljük azt a, ha nem is lényeges, de érezhető különbséget, mely a nagykovácsi, mint községi és a hasonló részvénytársulati takarékpénztárak közt a szedett és fizetett kamat tekintetében fenforgott. Elég, ha itt a leszámított váltók és a jelzálogos kölcsönök után szedett kamat és díjak s a takarékbetétek után fizetett kamat nagyságának kimutatására szorítkozunk:

Év	Leszámolás után szedett kamat és díjak		Jelzálogos kölcsönök		Takarékbetétekért fizetett kamat	
	Nagykovácsi tkp.	Czeglédi tkp.	Nagykovácsi tkp.	Czeglédi tkp.	Nagykovácsi tkp.	Czeglédi tkp.
1875-ben	9.30	10.30	9.30	10.30	7.0	6—7
1876-ban	9.30	10.30	9.30	10.30	7.0	5—7
1877-ben	9.30	10.30	8.0	8.3—10.3	7.0	5—7
1878-ban	9.75	8—10	8.0	8.0	7.0	4—6
1879-ben	9.30	8	8.0	8.0	7.0	5—6
1880-ban	?	8.3—9.3	?	8.0	?	5—6
1881-ben	7—8	7.5—9.5	7	8.0	5	4—6
1882-ben	7—8	7—8	7	7—8	5	4—5
1883-ban	7—8	7—8	7	7—8	4—5	5
1884-ben	?	6.5—9	?	7—8	?	5
1885-ben	7—8	6.5—8	6—7	7—8	4—5	5
1886-ban	7—8	6.0—8.0	6—7	7—8	4—5	5
1887-ben	7—8	6.0—8.0	6—7	6—8	4—5	4—5
1888-ban	7—8	6—8.00	7	6—8	4—5	5.00
1889-ben	7—8	6.33—8.33	7	7—8	4—5	4.5—5.00
1890-ben	7	6—8.5	6	6—8	4	4.5
1891-ben	7	6—8.5	6	6—8	4	4.5
1892-ben	7	6—8.5	6	6—8	4	4.5
1893-ban	6—7	6—7.5	6—7	6—8	4	5
1894-ben	6—7	6—7.5	6—7	6—8	4	5

Míg a kedvezőtlen kamatviszonyok tartottak, a nagykovácsi takarékpénztár csaknem mindvégig olcsóbban adta kölcsöneit, mint a czeglédi, a takarékbetétek után ellenben magasabb kamatot fizetett; a miből önkényt folyik, hogy

jóval kisebb üzleti nyereséggel érte be. Mióta a pénzbőség a kamatlábat lenyomta, lényeges különbséget a két intézet között nem látunk. Megjegyzendő, hogy a nagykörsi takarékpénztár úgy a váltó-, mint a jelzálogos kölcsönöket a helybelieknek egy százalékkal olcsóbban adja, mint a vidékieknek s minthogy a kölcsönvevők tulnyomó része helybeli, kölcsöneit az intézet általában 6°/o-on adja, míg ő maga 4°/o-ot fizet a betétektől, visszaleszámitolt váltók után pedig 4¹/₂^o/o-ot. Az intézet tehát a szedett és fizetett kamat közt a különbséget nem fessziti tul. A nagykörsi takarékpénztár az évi nyeresémből már egy 100.000 forintos alaptőkét s egy 25.000 forintnyi tartaléktőkét képezett. A mi a nyeresémből, az igazgatóság, felügyelő bizottság, tisztviselők jutalékának s a tartalékalapokra rendelt összegek levonása után megmarad, a város költségvetését gyarapítja, 1894-ben ez 15.220 forintra rugott.

Visszatérve az ötvenes évek történetéhez, összes hazai takarékpénztáraink betéti álladéka az egész abszolút kor-szak alatt következőleg fejlődött:

Év	Takarékbetétek o. é. frt	Év	Takarékbetétek o. é. frt
1850	11,265.062	1859	33,553.939
1851	14,196.332	1860	38,064.924
1852	18,141.143	1861	41,176.776
1853	18,557.610	1862	44,245.790
1854	17,507.794	1863	46,372.808
1855	18,656.901	1864	47,001.943
1856	22,365.823	1865	49,426.901
1857	25,546.303	1866	56,463.605
1858	31,173.498		

Lassú fejlődés ez, ha a negyvenes évek rohamos haladásával hasonlítjuk össze; jeléül, hogy a kor politikai és gazdasági viszonyai a takarékpénztári intézményre nem voltak

kedvezők. Nemcsak a részvénytársulati alapon nyugvó takarékpénztárak, melyeket az ellenséges hatalom, a mint fentebb láttuk, támogatás helyett elnyomni igyekezett, hanem az 1844-dik évi osztrák regulativum alapján nyugvó s az abszolút kormány kegyeit élvező pár intézet is, mint például a Nagyszebeni, általában alig mutatott fejlődést ezen években. »Mig a takarékpénztár — mondja az intézet jubiláris története — a negyvenes években rohamosan fejlődött, az ötvenes években és a hatvanas évek első felében csak tespedt.« A megállapodás okát a kamatláb megváltozásában keresi. A negyvenes évek pénzbősége idejében, midőn az állampapírok árfolyamértéke névértéküket messze meghaladta, 4°/c-os kamat mellett is elég tőke folyt a takarékpénztárakhoz; az ötvenes és hatvanas években ellenben az öt-hat százalékos s alacsony árfolyamú állampapírok a képződő tőkét elvonták a takarékpénztáraktól, melyek a betétekért fizetett kamatot nem igen akarták emelni. A Nagyszebeni általános takarékpénztár, melynek betétei túlnyomólag jelzálogos kölcsönökben voltak megkötve, csakugyan gyakran volt azon a ponton, hogy új betétek hiányában a visszafizetéseket kénytelen lesz felfüggeszteni. A bajból nem egyszer csak alapítójának áldozatkészsége mentette ki.

A betéti kamatláb emelése alkalmas eszköznek látszott a tőkéknek a takarékpénztárakhoz való édesgetésére; de az akkori viszonyok közt ez sem volt kivihető. 1853 május elsején hazánkban is életbelépett az osztrák polgári törvénykönyv, melynek 994. §-a kimondá, hogy zálog mellett adott kölcsönökért csak 5°/o-ot lehet kikötni, zálog nélkül 6°/o-ot. Takarékpénztáraink tehát nemcsak az előlegüzlet kamatlábát voltak kénytelenek 5°/o-ra szállítani le, hanem a jelzálogos kölcsönöket is, a mely pedig takarékpénz-

tárainknak fő üzletága volt s mely után addig 6⁰/₀-os kamatot szedtek. Nem volt tehát más választás, mint vagy a betétekért fizetett kamatlábat leszállítani 4 vagy 4¹/₂⁰/₀-ra — a mi pedig veszélyes fegyver volt, mert könnyen a betétek elapadását vonhatta maga után — vagy a jelzálogos kölcsönüzlettel végkép felhagyni. Némely takarékpénztárak ezt, mások amazt a módot alkalmazták. A Pesti hazai első takarékpénztár 1853. május 28-iki közgyűlése az 500 forintnál nagyobb betétek kamatlábat 4⁰/₀-ra szállította le. A választmány pedig ugyanazon év nyarán elhatározta, hogy a rendelkezésre álló pénzek kétharmada jó váltókra, egyharmada pedig, a mennyiben a 4⁰/₀-os betétekből telik, házakra adassék kölcsön. De a földbirtokot sem sokáig zárta ki az intézet a hitelezésből; a mint a betáblázás kissé könnyebben ment, a hazai első takarékpénztár ismét kezdett földbirtokra is kölcsönöket adni. Az intézet üzletében mégis mély nyomokat hagyott az osztrák polgári törvénykönyv imént említett intézkedése. A jelzálogos kölcsönök álladéka 1853 végén 3,556.594 forint volt, 1856-ban pedig már csak 2,965.195, a váltótárca viszont ugyanezen idő alatt 719.424 forintról 2,134.507 forintra emelkedett.

A jelzálog-kölcsönöknek még nagyobb megszorítását látjuk más takarékpénztáraknál, például:

Jelzálogos kölcsönök az összes activák százalékában:

Év	Aradi első, tkp.	Debreczeni tkp.	Érsekújvári tkp.	Nagyvárad tkp.
1852 --- --- --- ---	9.0	34.0	55.5	28.0
1853 --- --- --- ---	4.1	27.0	52.2	21.0
1854 --- --- --- ---	1.9	21.0	45.4	21.0
1855 --- --- --- ---	1.6	17.0	35.7	20.0
1856 --- --- --- ---	0.5	16.0	31.9	15.0
1857 --- --- --- ---	—	10.0	26.0	11.0
1858 --- --- --- ---	—	6.0	16.4	8.0
1859 --- --- --- ---	—	4.0	16.2	6.0

Igy olvadtak le sok intézetnél lassanként a jelzálogos kölcsönök, más, jövedelmezőbb s a gyorsabb jogszolgáltatás előnyében részesülő üzletágaknak engedvén helyet. Ily körülmények közt csodálnunk kell, hogy összes takarékpénztáraink üzletében a jelzálogos kölcsönök még inkább háttérbe nem szorultak.

Összes takarékpénztáraink főbb üzletágairól a következő abszolút és relatív számok nyújtanak világos áttekintést:

Év	Jelzálogos kölcsönök	Váltótárca	Előlegek	Értékpapir- tárca
a) o s z t r á k é r t é k ű f o r i n t o k b a n				
1850	8,353.738	903.333	1,648.868	252.733
1851	9,892.803	2,043.976	1,738.939	259.553
1852	11,960.466	3,454.076	2,173.167	251.765
1853	12,471.772	3,863.547	2,053.720	135.908
1854	11,971.230	3,862.145	1,761.764	182.421
1855	11,555.299	5,295.324	1,253.663	311.153
1856	11,569.568	8,317.083	1,895.253	459.197
1857	12,690.391	9,714.617	2,365.814	504.214
1858	14,569.114	12,404.143	3,118.949	639.864
1859	15,927.757	12,338.193	3,148.426	746.008
1860	18,196.830	14,334.444	3,480.453	990.814
1861	20,417.404	15,303.093	3,599.615	912.248
1862	22,190.257	16,436.277	4,197.426	756.757
1863	24,028.013	16,338.560	4,595.161	934.498
1864	24,955.330	16,434.834	4,530.534	676.877
1865	25,153.693	18,338.768	4,484.308	921.207
1866	26,808.872	18,420.795	4,110.681	2,996.858
b) s z á z a l é k o k b a n				
1850	65.67	7.10	12.96	1.98
1851	63.14	13.05	11.09	1.66
1852	61.17	17.66	11.11	1.30
1853	61.79	19.14	10.18	0.67
1854	61.47	19.82	9.05	0.95
1855	55.93	25.62	6.08	1.51
1856	47.57	34.20	7.80	1.88
1857	46.40	35.51	8.65	1.84
1858	43.00	37.39	9.40	1.92
1859	44.68	36.02	8.84	2.09
1860	45.42	35.77	8.68	2.46
1861	46.51	34.96	8.18	2.08
1862	47.12	34.90	8.92	1.61
1863	48.60	33.05	9.29	1.89
1864	49.17	32.37	8.92	1.33
1865	47.32	34.50	8.43	1.73
1866	44.14	30.32	6.76	4.93

A jelzálogos kölcsönök arányszáma 1858-ig folyvást csökkent, a váltótárcaé folyvást emelkedett. Okát már említettük; az osztrák polgári törvénykönyv kamatmegszorító rendelkezése a váltókra nem terjedt ki. A kereskedelmi törvényszék gyorsabb jogszolgáltatása is emelte a váltóleszámitolást; bár ez a »gyorsabb jogszolgáltatás«, a mint az egykorú panaszokból látjuk, nagyon is viszonylagos volt. Az igazságszolgáltatást a merev formaiság általában lassúvá, nehézkessé tette. Váltókeresetek gyakran egy évig sem intéztettek el s nem egyszer a már jogerőre emelkedett végrehajtási végzés kétszer-háromszor vonszoltatott a felsőbb bíróság elé. A pesti kereskedelmi kamara oly esetet is hoz fel, hogy a végrehajtást a felebbezés hónapig csak azért akasztotta meg, mert véletlenül egy szent kép került a megbecsült tárgyak közé.

Szinte meglepő az a bátor hang, melylyel jelentéseiben a pesti kereskedelmi kamara a törvénykezési és törvényhozási fonákságokat ostorozta. A polgári törvénykönyv fent idézett rendelkezéséről többek közt így szólt: »A pénzkeresőre nézve a törvény kegye elérhetetlen jó, s míg korábban legalább a takarékpénztárak jó hypotheca mellett 6°/_o mellett hosszabb időre is kölcsönöztek pénzt, most kénytelen váltót irni s provisiót fizetni a többi aláírásokért, hogy elfogadványát bankképessé tegye; szerencsésnek mondhatja magát, ha ily úton 12°/_o-kal megmenekszik, melyet azért fizet, mert 6°/_o-ot fizetnie nem szabad. Ha volnának nyilvános intézetek, melyek teljes jelzálogi biztosíték mellett 5°/_o-ra bárkinek pénzt kölcsönöznek: a polgári törvénykönyv 994. §-a teljesen igazolva volna; de még a nemzeti bank jelzálogosztályának is, hogy működhessék, a kamatláb megállapításának szabadalma, tehát törvény-

ellenesség engedtetett. Nem fekszik-e már ebben elég ok a törvénykönyv kérdéses §-ának törlésére? Mert hogy csupán a nemzeti banknak akarnák az egész császári birodalom reálhiteletét tributáriusává tenni, valóban senki sem merheti képzelni.«

Az 1861. évi országbirói értekezéslet, mely visszaállította hazai törvényeink érvényét, új helyzetet teremtett. Régi kereskedelmi törvényeinket, melyek részben már elavultak, nem fogadta örömmel az üzleti világ; de a zálog- és jelzálog-kölcsönök kamatait megszorító tilalom megszűnt a jelzálogos kölcsönüzletnek új lendületet adott. 1859-től 1864-ig a takarékpénztárak jelzálogos kölcsönei közel tizenegy millió forinttal emelkedtek, daczára, hogy ebben az időben az osztrák nemzeti bank jelzálogosztálya is nagy összeget hitelezett a hazai földbirtokra s a Magyar földhitelintézet is megkezdte az egész országra kiterjedő áldásos működését; 1864-ben takarékpénztáraink activájának csaknem fele jelzálogos kölcsönökben feküdt, csak a következő évtől kezd ez az üzletág a többiekkel szemben némileg tért veszteni.

A mint a hatvanas évekkel az abszolutizmus ereje megtört s szigora is sokat enyhült: a szabadabb mozgás új takarékpénztárak alapításában is kezdett nyilvánulni. 1861-ben megjött az első fecske, a Rimaszombati takarékpénztár; 1862-ben és 1863-ban már négy-négy takarékpénztár keletkezett, a következő két évben pedig három-három, míg 1866-ban — már az új idők éltető hatása alatt — nem kevesebb, mint nyolcz; úgy, hogy az alkotmányos korszak már 58 működő takarékpénztárt talált. 17 év alatt 25 új takarékpénztár alakult, de ebből 23 a hatvanas évekre esett. Az a meddő szünet, mely a szabadságharcz után

következő évtized alatt a gazdasági erőket lekötve tartotta, mutatja annak a politikai rendszernek sivárságát, melyről Bach miniszter még 1857-ben dicshymnust zengett. Hirhadt Rückblickjében a magyar takarékpénztárakról azonban maga sem mert többet mondani, csak ezt: »Ha a takarékpénztári ügy Magyarországon az utóbbi évek alatt nem tette is azt a gyors előhaladást, mint egyes más koronaországokban, de minden év folytonos gyarapodást mutat s különösen az elmúlt évben (1856) jelentékeny lendület állt be.« Mennyit érnek e szavak, fentebb már láttuk.

Az ötvenes években nemcsak a takarékpénztárak fejlődésére volt kedvezőtlen, első bankintézetünknel, a Pesti magyar kereskedelmi banknál is sokáig tartottak az utóbajok. Idő telt bele, míg a magyar kormánynyal kötött szerződés alapján támadt ügyeit rendeznie sikerült s az új gazdasági és politikai viszonyok közt kellőleg érvényesíthette magát. A bank váltótárczája a 48-iki események előtt 1,460.734 forintra rugott, 1854-ben csak 950.480 volt; ép így az előlegek 293.942 frtról leszálltak 18.375 frtra, az értékpapírok 306.317 frtról 10.596 frtra, a jelzálogos kölcsönök pedig 994.822 frtról 791.762 frtra. Legkevesbé tehát a legutóbb említett tétel apadt, a hol az apadás voltaképen javulásszámba ment, mert ez üzletág nem tartozott a bank tulajdonképeni tevékenységi körébe, csak az ipar és kereskedelem pangása miatt bonyolódott bele, sok kellemetlenséget szerezvén vele magának. A kereskedelmi hitel azonban, melynek nyújtása a bank tulajdonképeni feladatát képezte, nagyon szűk határok között mozgott s csak az 1856/57-iki üzletévtől fogva kezdett élénkülni. Megapadtak a bank betétei is, ezek 1848 elején még meghaladták a két milliót, 1854-ben ellenben már nem tettek

többet 697.588 frtnál. A mint azonban a banknak kúszált viszonyait rendezni sikerült, ismét visszatért a régi bizalom s bár pénztárjegyei után csak 4⁰/₀-ot fizetett, a betétek jelentékenyen emelkedni kezdtek s 1865-ben már megközelítették az öt millió forintot. Az 1865/66-ik üzletév mérlege szerint a váltótárcza 3,234.350 frtot, az előlegek álladéka pedig 1,070.267 frtot tett.

A Pesti magyar kereskedelmi bank, mondhatni az egész abszolút korszak alatt egyetlen hazai bankintézet volt, mert az I. magyar iparbank csak a korszak végén, 1864-ben alakult. Egy pár osztrák pénzintézet azonban már az ötvenes években nyitott fiókot hazánkban, az Osztrák nemzeti bank, melytől alább lesz szó és az Osztrák hitelintézet.

A cs. kir. szab. osztrák hitelintézet 1857-ben állította fel fiókját fővárosunkban; abban az évben, midőn egy nagy kereskedelmi és börzeválság söpört végig Európán. A válságot akkor is, mint rendesen, a túlhajtott spekuláció idézte elő. »Egy részről lázas nyugtalanságot szemlélünk — mondja gróf Dessewffy Emil az ausztriai pénzügyi kérdésekről 1856-ban irt munkájában — mely a részvény és börzejáték útjain gyors meggazdagodásra törekszik, míg másrésről azok igyekezetével találkozunk, kik ezen eszközöket lehető legcsekélyebb kockáztatással s legnagyobb sikerrel maguk részére kizsákmányolni akarva, azon hasznót, melyet a tulajdonképeni vállalat csak később, sok fáradság s munka után nyújthat, az agiotage által minden munka nélkül zsebökre szedni, az ekként megdrágult részvényt pedig s a vállalat minden veszélyeztetéseit a nagy közönség nyakára tolni iparkodnak.« Mily szabatos rajzát adja Dessewffy annak a társadalmi és gazdasági ragálnak, mely egy jó évtizeddel később hazánkat ugyancsak meglátogatta.

Azt a nagymérvű üzérkedést, mely az 1857. évi válságot előidézte, hirneves közgazdasági írók az aranytermelésnek ez időben váratlan és rendkívüli felszökésével hozzák kapcsolatba; de a nemzetek lélektanában is megtaláljuk a kulcsot, hogy az ötvenes években Nyugot-Európa népeinél miért öltött oly nagy mérveket a börzejáték, részvényekkel való spekuláció, az agiotage. Az 1848-iki mozgalmakat mindenütt a reakció uralomrajutása követte. Nem állt magában az osztrák kényuralom, Franciaországra a második császárság abszolutizmusa, a német államokra kisebb-nagyobb fejedelmeik kényuralma nehezült. A politikai élet mindenütt sivár, terméketlen volt s az emberek nem találván izgalmat és kielégítést a politikában, az anyagi térre vetették magukat s elfogta az egész társadalmat a játékdüh s a hirtelen meggazdagodás vágya.

A játékszenvedélyt különösen élesztette a két Pereire testvér által 1852-ben Párizsban létrehozott Credit mobilier, melynek mintájára vége-hossza nem volt a hasonló bankintézetek alapításának. Bécsben, Koppenhágában, Augsburgban, Lipcsében, Karlsruheban, Meiningenben, Turinban, Madridban, Szent-Pétervárott egymás után keletkeztek a nagy forgalmi üzérkedő bankok. »Mihamar nem volt kereskedelmi czikk — úgymond a budapesti kereskedelmi kamara egykorú jelentése — vasut, bányavállalat, melyet a spekuláció a börzejáték körébe nem vont volna. Minden alapítás messze túlhaladta a meglévő erőket. Lassanként minden nagyobb kereskedelmi piacot elárasztottak a papirok s következménye egy romboló krízis lett, mely minden kereskedelmi viszonyt, minden üzleti bizalmat mélyen megrendített s óriási veszteségeket idézett elő.«

Ennek a viharnek hozzánk csak a gyenge szele érkezett

el. Üzletembereinket ekkor még nem kapta meg az üzérkedési láz, annál kevésbbé a nagy közönséget. A terménykereskedésen kívül alig volt nálunk e kereskedelemnek más ága kifejlődve, az pedig egészen szolid alapon nyugodott. Így mult el a válság, gazdasági depresszióval, de nagyobb rázkódás nélkül.

A bécsi hitelintézet, a Credit mobilier-féle intézetek egyik főképviselője, fiókéntetésének felállításával szintén nem a spekulációt ültette át hazánkba, hanem a szolid iparnak és kereskedelemnek vált hasznos támogatójává. Sőt a mezőgazdaságnak is jó szolgálatot tett, mert nemcsak ipari árukra, hanem mezőgazdasági terményekre is nyújtott előleget, s lehetővé tette a kedvezőbb áralakulások bevarását.

A hitelintézet pesti fiókja 1870-ig állt fenn. A következő évben a szintén a bécsi hitelintézet által alakított Magyar általános hitelbankba olvadt. A pesti fiók itteni üzletének áttekintését, az évi mérleg szerint, a magyar általános hitelbank szívesességéből a következőkben közöljük:

	Dotáció	Váltótárca	Előlegek értékpapi- rokra	Folyószámlai követelések
	f o r i n t o k b a n			
1857-ben	3,238.000	655.000	443.000	1,000.000
1858-ban	4,865.000	730.000	287.000	1,073.000
1859-ben	3,331.000	969.000	224.000	1,128.000
1860-ban	4,268.000	909.000	137.000	1,274.000
1861-ben	5,944.000	1,137.000	230.000	3,561.000
1862-ben	3,507.000	767.000	357.000	2,627.000
1863-ban	5,528.000	2,415.000	516.000	2,688.000
1864-ben	3,711.000	1,638.000	751.000	3,063.000
1865-ben	3,512.000	1,352.000	701.000	2,540.000
1866-ban	1,135.000	2,101.000	384.000	3,325.000
1867-ben	2,263.000	1,791.000	500.000	4,238.000
1868-ban	3,369.000	1,005.000	351.000	4,625.000
1869-ben	3,876.000	1,397.000	241.000	5,371.000
1870-ben	3,177.000	939.000	174.000	4,707.000

Mai viszonyainkhoz mérve csekély összegek ezek; de akkor hathatósan támogatták a kereskedelmi hitelt. A hitelintézet budapesti fiókjának tevékenysége az akkori legnagyobb pénzügyintézetünkével, a Pesti hazai első takarékpénztár és a pesti magyar kereskedelmi bank tevékenységével hasonlítható össze s 1858 és 1859-ben, valamint később az 1862. évi bankaktát követő években, midőn az osztrák nemzeti bank, jegyeinek leszállítása folytán hitelezését megszorította, valóban jó szolgálatot tett iparunknak és kereskedelmünknek. E fiók 1857-től 1859-ig, vagyis az első három év alatt 28⁴⁴ millió forint értékű váltót számított le, míg az osztrák nemzeti bank pesti fiókja 40⁵⁵, a Pesti magyar kereskedelmi bank 27⁴⁵, a Pesti hazai első takarékpénztár 26³⁶, a Budai takarékpénztár 24³² millió forint értékű váltót. Nagy tevékenységet fejtett ki a bankfiók bizományi üzletekben folyószámlán. Ez üzletág 1860-ban 14⁴¹, 1861-ben 13⁵⁶, 1863-ban 9³⁵ millió forint forgalmat eredményezett. Árukra pedig 1860-ban 10⁸⁸, 1861-ben 9⁷⁸, 1862-ben 5¹³ millió forintot adott kölcsön a bankfiók. De még később is, midőn a keletkező új intézetek versenye, a réginél sokkal dúsabb hitelforrást nyitott a budapesti iparnak és kereskedelemnek, az osztrák hitelintézet fiókja folyvást fontos szerepet töltött be, s megszűnését, bár tulajdonképpen csak beleolvadt az anyaintézet leányintézetébe, kedvetlenül fogadták az itteni üzleti körök. Az üzleti világ — mondja egy egykorú tudósítás — a fuziót nem üdvözölte örömmel, részint, mert rá nézve nem volt közömbös, hogy a hitelintézetek száma általában egygyel megfogyott, másrésről jól megérdemelt hálával emlékeztek vissza azokra a jelentékeny szolgáltokra, melyeket az 1869. évi válság nehéz idejében a fiókintézet derék vezetősége a rendelkezésre álló pénzeszköznek

előzékeny és jóakarató felhasználásával a budapesti piacznak tett. Némi aggálylyal gondoltak rá, hogy az egyesült intézettől várhatnak-e jövőre hasonlót. Ennyire meg tudott gyökeresedni egy hozzánk egészen idegen s az érdekeknek nem valami sok szálával fűzött intézet, csak az által, hogy az itteni gazdasági igények kielégítésére mindig méltányos tekintettel volt. Nem követte ezt a jó példát az osztrák nemzeti bank, mely pedig az által, hogy jegyei kezdettől fogva hazánkban is forogtak, tulajdonképen a magyarországi közönségtől is állandó hitelt élvezett. Még az alkotmányos korszakban sem simult a magyar érdekekhez s csak hosszú nehéz küzdelmek után sikerült a méltányos megegyezés.

BANKALAPÍTÁSI KISÉRLETEK. AZ OSZTRÁK NEM-
ZETI BANK KELETKEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE.
MAGYARORSZÁGON FIÓKOKAT ÁLLIT. ORSZÁGOS
BANKOK TERVE. AGIÓ-INGADOZÁS. AZ 1862. ÉVI
BANKAKTA.

Minthogy Magyarországnak önálló pénzügye és külön pénzrendszere nem volt, azok az intézmények, melyek a birodalom pénz- és hitelügyére befolyást gyakoroltak, ha jogilag Magyarországra nézve idegen intézmények valának is, tényleg hazánkban is éreztették hatásukat.

Talán legkevesébbé mondhatjuk ezt a legelső kísérletről, az 1703. június 15-ki pátenssel Bécsben életbeléptetett bankról. E bank nem annyira a forgalom érdekében, mint inkább állami pénzügyi szempontból létesült. Alapításának kettős célja volt, egyrészt megkönnyíteni az állami adósságok törlesztését, másrészt pénzforrást teremteni, melyből az állam szükség esetén merithessen. Az alaptőkéhez az államnak évenként 4 millió forinttal kellett volna járulnia, melyből Magyarországra $1\frac{1}{2}$ milliót irányoztak elő. De a bank ellen épen a legmérvadóbb körökben erős ellenszenv nyilatkozott; az életbeléptetésnél is sok nehézség merült fel, s a bank Bécs városának kezelése alá helyeztetett. De így sem igen folytatott banküzleti tevékenységet, alig volt egyéb államadóssági pénztárnál. 1783-ban még a mi önállósága volt, az is megszűnt, kezelésége az udvari hivatalok

közé soroztatott s egész szerepe már csak a banko-obligátiók kamatainak fizetéséből állott.

Bankintézmény akart lenni az 1713. márczius 24-én és az 1714. december 14-én kelt pátenssel életbeléptetett ugynevezett szabad általános bankalítás is, melynek alapeszméje az volt, hogy az összes állami pénztárak egy bankintézetévé változtassanak át. Az utóbb nevezett pátens, mely a Szavojai Jenő herczeg elnöklete alatt folytatott tanácskozások eredményeül tekinthető, részletesen felsorolta, hogy mi mindent vártak az alapítástól: az államadósságok törlesztését, szükség esetén olcsó kölcsönök szerzését, a kereskedelem és ipar támogatását, a polgárság és parasztság adófizetőképességének emelését, az uzsora megszüntetését, olcsóságot, jobb rendet a közvagyon kezelésében, az állami jövedelmek bővebb és pontosabb befolyását, rendet és ellenőrzést a számvitelben és pénzkezelésben. Az állampolgárok bizonyos illeték lefizetése mellett (Bankal-Legitimations Arrha) jogot nyertek az állami pénztárt bankárul használni s tőkeiket ott kamatozásra elhelyezni; viszont azt az ígéretet nyerték, hogy a mennyiben a bankalítás pénztárának ereje engedi, az arrha százszoros összegéig, három százalékos kölcsönt nyerhetnek.

Az állam a bankalításnak bizonyos adókat és illetékeket kötött le; a banknak ellenben feladata lett volna szükség esetén a kincstárnak 3⁰/o-os kölcsönöket szerezni. Ugy látszik sem ez, sem az nem történt. A bankalítás panaszkodott, hogy a kijelölt jövedelmeket nem kapja meg, az udvari kamara pedig, hogy a bankalítás nem szerez az államnak olcsó kölcsönöket, sem az uzsorát nem szünteti meg.

A bankalításnak, melyben a giro-, előlegezési és betéti bankok egyesítését látták, csakhamar kitűnt életképtelen-

sége. Az általa megkezdett műveletek 1720-ban a bécsi bankra ruháztattak, 1745-ben pedig egy császári pátens az egész bankalitást megszüntette.

E két bankintézmény annyiban Magyarországot is illeté, a mennyiben a birodalmi pénzügy állása nem lehetett közönyös Magyarországra nézve sem, és hogy a közjövödelmek egyrésze ezekhez utaltatott; de a magyarországi hitelviszonyokra semmi befolyást nem gyakoroltak. Sokkal nagyobb szerepre volt hivatva az 1816. június 1-sei és 1817. július 25-ki pátensek által életbeléptetett *szabadalmazott osztrák nemzeti bank*.

Felállításának célja nem az ipar és kereskedés érdekeinek előmozdítása, hanem az állam zilált pénzügyeinek rendezése, főleg az elértéktelenedett papirpénz beváltása volt. »Angol- és Franciaországban — mondja Beöthy Leó — a kormányok célja a bankalapítással az volt, hogy ez úton új adósságot csinálhassanak; itt az adósságot előbb csinálták meg s azután láttak a bankalapításhoz.«

Az 1816. június 1-én kelt pátens kimondá, hogy a kényszerforgalmú papirpénz kibocsátásának, vagy a forgalomban levő papirpénz szaporításának többé sohasem szabad megtörténnie. Ha rendkívüli körülmények oly kiadásokat okoznának, melyek az állam rendes pénzügyi eszközeit túlhaladják, a pénzügyi kormányzatnak gondoskodnia kell, hogy azok új jövedelmi források nyitása vagy más rendkívüli eszközök által fedeztessenek, de kényszerforgású papirpénzek kibocsátával soha többé.

A pátens, mely elrendelte a pénzforgalomnak a konvenciós ércalapra való visszavezetését, a papirpénz kivonására két utat jelölt meg. Az első szerint a beváltásra bemutatott papirpénz $\frac{2}{7}$ része konvenciós pénzzel vagy

az ezzel egyenértékű bankjegyekkel cseréltessék ki, $\frac{5}{7}$ része pedig $1\frac{0}{10}$ -ot kamatozó államkötvényekkel, vagyis 140 frt papírpénzért kapott a tulajdonos 100 frt névértékű $1\frac{0}{10}$ -os kötvényt s 40 frtot ezüstben, vagy bankjegyekben. A másik út egy részvényes bank felállítása volt, melynél részvényenkint papírpénzben 2000 frtot s konvencziós ezüst pénzben 200 forintot kellett volna befizetni. A pátens 50.000 részvény kibocsátását rendelte el s úgy intézkedett, hogy a részvényesek által befizetett papírpénzt az állam $2\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ -os kötvényekkel cserélje ki, a bank ércalapját pedig a részvényenkint befizetett 200 ezüst forint képezze. Minthogy azonban elég részvényt még ily kedvező feltételek mellett sem jegyezték, az 1816. július 15-én kelt pátens az egy-egy részvényre való befizetést felére, vagyis papírpénzben 1000 forintra, ezüstben 100 frtra szállította le, a részvények számát ellenben 50.000-ről fölemelte 100.000-re.

Az állam a választott mindkét módnál azt a nagy tévedést követte el, hogy az értékvesztett papírpénznek sokkal nagyobb értéket tulajdonított, mint a minővel az a forgalomban birt. Akkor a váltójegyek árfolyamā a konvencziós pénzzel szemben körülbelül 330-on állt, ellenben a beváltásnál 140 forint váltójegyért, a mint említettük, 40 forint ezüst pénzt kapott a tulajdonos és 100 forint névértékű $1\frac{0}{10}$ -os kötvényt, s ha ennek értékét konvencziós pénzben csak 20 forintra tesszük, 140 forint váltójegyért hatvan ezüst forintot kapott, a mi $223\frac{1}{3}$ árfolyamnak felel meg. A bank-részvények útján való beváltásnál pedig a $2\frac{1}{2}$ -os államkötvények, a váltójegyek 330-as árfolyamát véve alapul $8.25\frac{0}{10}$ -os kamatozást nyújtottak.

A váltójegyek beváltásának előbb említett módját csakhamar kénytelenek voltak újabb pátensekkel ismételten meg-

szorítani, végre pedig felfüggeszteni, annyira ostromolta a közönség az állampénztárakat a beváltásért. 1817. január 10-én túl már a tőzsdén vásárolták össze a váltójegyeket, melyeket csak a bankrészvényekre való befizetésnél fogadtak el; oly módon, hogy 200 forint váltójegy 100 forint ezüst pénz fejében fogadtatott el.

Bár a bank alaptőkéje 100.000 darab részvényre határoztatott, miután már 50.621 részvény aláíratott, a pénzügyi kormány a további aláírást megszüntette. A befolyt 50,621.000 forintnyi váltójegy államkötvényekkel cseréltett ki s a részvényenkint befizetett 100 ezüst forintból befolyt 5,062.100 forint képezte a bank tulajdonképeni vagyonát, melyet leszámítolási üzletekre fordíthatott.

Az 1816. június 1-én kibocsátott pátensben foglalt első alapszabályok szerint a bank a nyert szabadalom egész időtartamán nemcsak a bankjegykibocsátás kizárólagos jogával ruháztatott fel, hanem azzal az előjoggal is, hogy más intézet leszámítolási üzlettel nem foglalkozhatik. A bankjegyek elfogadása a magánforgalomban szabad meg egyezésre bízott; de kimondatott, hogy minden nyilvános pénztárnál konvencziós pénz helyett teljes névértékük szerint fogadtatnak el, s onnan beváltás végett a bankhoz nem jutnak vissza; de a magánosoktól bemutatott bankjegyeket a bank tartozik mindenkor ércpénzre váltani. A bank továbbá minden vagyonára — az ingatlanok kivételével — adómentességet nyert, valamennyi üzleténél pedig bélyegmentességgel ruháztatott fel.

A bank a pátens értelmében mint magánintézet alakult, szabadalma 25 évre szól 1841 július 1-ig; de azzal a kikötéssel, hogy ha a részvényekre befolyt $2\frac{1}{2}\%$ -os kötvényeket az állam addig be nem váltja, a szabadalom önmagá-

tól továbbra is érvényben marad. A bankjegy-kibocsátás költségét a pénzügyi kormány fedezte, valamint a bank-kormányzónak s a bank ideiglenes vezetőségének fizetését is.

A Nemzeti bank tulajdonképeni működését nem az első alapszabályok alapján kezdte meg. A választmány által kiküldött 12 tagú bizottság új alapszabályokat dolgozott ki, melyeket az 1817. július 15-ikén kelt pátens hagyott jóvá. Az új alapszabályok a bank működési körét még a giro-, előlegezési és a letéti üzlettel is kibővítették s egyuttal kimondták, hogy a banknak joga van a birodalomban bárhol fiókot állítani, s a hol ily fiókot állít, ott más intézetnek nem engedtetik meg a leszámítolás és a kamatozó jegyek kibocsátása. Bár a banknak a »független magánintézet« elnevezése, melyet az 1816-diki második pátens 42. §-a használ, az új alapszabályokba nem vétetett föl, mégis az a szoros viszony a bank és az állam között, melyet az 1816-diki pátens statuált, többé nem jutott kifejezésre, elmaradt az állami bányáknak fedezetül való lekötése, valamint az a biztosítás is, hogy az állam bizonyos adónemeket csakis bankjegyekben fogad el; maradt a papírpénznek a bankrészvényekre való befizetés útján való bevonása, hogy az állam az ily módon befolyt és gemsemmisített papírpénzért $2\frac{1}{2}\%$ -os kötvényeket bocsát a bank birtokába.

De a bankrészvényesekre előnyösnek látszott az állammal való üzleti összeköttetés, s a bank maga ajánlta föl közreműködését az ugynevezett bécsi értékre szóló papírpénz bevonásánál. Az 1820. márczius 3-án kötött szerződés értelmében a bank magára vállalta az akkor még forgalomban volt 450 millió forint papírpénz bevonását, előre meg-

határozott árfolyamon, 250 forintot bécsi értékben, 100 konvencziós értékű forinttal számítván egyenlőnek.

A bankot az állammal való szoros üzleti összeköttetés nemcsak tulajdonképeni rendeltetésétől az ipar és kereskedelem táplálásától vonta el, hanem megvetette alapját a bank későbbi fizetéseképtelenségének, mely a monarchia valutaviszonyainak megrontására vezetett. »A nemzeti bank fizetéseképtelensége — mondja Wagner Adolf — alapjában már sokkal a forradalom előtt elő volt készítve. Csak a kivételesen kedvező körülmények véletlen összehatalálkozása, a mi csupán abban a hosszú békeidőben vala lehetséges, segithette át a bankot a nehézségeken, hogy készfizetését mindig fentartsa, általában, de különösen oly oly korszakokban, minő az 1831. és 1840 év volt, csak a titokzatosságnak köszönhető, mely való helyzete fölött lebegett, hogy az intézet meg nem szakította készfizetését.«

A bank által az 1862-ik évi bankszabadalom előtt kiadott kis munka, mely a nemzeti banknak az államhoz való viszonyát részletesen ismerteti, rendkívül gazdag adatokat nyújt ez irányban. Közzöljük ezek közül a legfontosabbakat. A bank bécsi értékben összesen 443,899.052 forint papírpénzt váltott be, fizetett azért bankjegyekben, a konvencziós értéket osztrák értékre átszámítva 186,437.602 forintot, ebből 73,500.000 forintot az államtól nyert dotációból fedezett, 112,937.602 forintot ellenben saját anyagi eszközeiből. A bank az államtól követelése fejében 63,000.000 forintot 4%-os és 49,937.602 forint kamatnélküli kötvényt kapott, további fedezetül pedig 70%-os árfolyammal számított ugynevezett jelzálogkötvényekben 161,339.251 frtot, valamennyit osztrák értékre számítva át.

De ez nem egyetlen hitelművelet volt az állam és bank

között. 1822-től kezdve a bank a központi állampénztárnak a vidéki állampénztárakra kiállított utalványait is leszámította. E művelet eleinte évenként hat millió forintra korlátoztott, de a részleges törlesztések nem tartottak lépést az újabb és újabb kölcsönökkel, úgy, hogy az állam tartozása e czímen 1848-ban már 50 millióra rugott. A leszámítolásra nézve évenként megújuló szerződések kötettek s a kamatláb 1822-ben 5⁰/₀-ban állapított meg, de már 1823-ban 4⁰/₀-ra, 1834-ben pedig 3⁰/₀-ra szállított le. Ezenkívül a bank 1842-ben magára vállalta a 3⁰/₀-os központi pénztári utalványok kibocsátását, beváltását s esetleg leszámítolását is. Kezdetben az állam kiegyenlítette ugyan a banknak e czímen támadt követeléseit, de utóbb ez az üzlet is csak az állam tartozását növelte a bankkal szemben.

Az 1841-iki engedély, mely a bankszabadalmat 1866. július 1-éig meghosszabbította, a bank üzletkörét akként állapította meg, hogy leszámítol Bécsre intézvényezett és Bécsben fizetendő váltókat s kézi zálogra előlegeket ad 6⁰/₀-os maximális kamat mellett; a bank és az állam közötti üzletekről sem feledkezett meg, ezekről kimondá, hogy esetről-esetre köttetnek, e tekintetben teljesen szabad kezét biztosítván.

Hogy a bankrésztvényekre az ily üzletek csak haszonnal jártak, mutatja a magas osztalék, melyet a bank évről-évre fizetett.

Az osztalék 1824-től egészen 1856-ig, vagyis a bank alaptőkéjének fölemeléséig sohasem süllyedt 10⁰/₀ alá, s midőn oly rengeteg tőke, minő az osztrák nemzeti banké, állandóan ily magas kamatozást tud elérni, világos, hogy jó üzleteket csinál. A résztvénytőke fölemelése után e jövedelmezőség kissé alászállott, mert a jelzálogi üzlet, bármily

nyereséges volt is, akkora hasznót még sem hajthatott, hogy a tiszta nyereséget megfelelőleg emelje, de még mindig magasan állt ($8.58-9.23^0/0$) s érezhető csökkenést csak attól fogva tapasztalunk, midőn a valuta helyreállítása érdekében a bankjegy-forgalmat megszorítani kezdték, kivált az 1862. évi bankaktát követő időben. Azonban még a legkedvezőtlenebb évben 1866-ben is $7.07^0/0$ -át tette az osztalék a befizetett részvénytőkének.

A részvényeseknek tehát az állammal való összeköttetés épen nem vált kárára. Az osztalék magas volt, daczára, hogy a bank aktíváinak túlnyomó részét az állam tartozása képezte. Ha összehasonlítjuk az állam tartozását a leszámítolási és kölcsönüzlettel, azt látjuk, hogy 1820-tól 1854-ig az előbbi a három tétel összegének $61.15-94.92^0/0$ -át tette. 1855-től 1858-ig fokenként csökkent az állam tartozása s az utóbbi évben csak $48.63^0/0$ -ot tett, de a következő év végén a szerencsétlen olasz háború következtében ismét $76.78^0/0$ -ra (300 millió forintra) szökött.

Az állam tartozásának nagy tömege okozta, hogy a bankjegyeknek érzékészlettel és bankszerűleg többnyire csak kisebb része volt fedezve, 1825-től 1841-ig csak $20.61-45.67^0/0$ -a, s voltak évek, midőn az érzékészlet a bankjegyeknek csak 9.29 , $10.31^0/0$ -át tette. 1842-től 1847-ig javult az arány, az érczfedezet 32.08 és $44.96^0/0$ közt váltakozott, de a bankszerű fedezet nem fejlődött kellőleg s érczczel és bankszerűleg együttesen, még aránylag kedvező években is a bankjegyeknek csak $50.18-66.10^0/0$ -a volt fedezve. 1848. végén az érczfedezet már csak $13.65^0/0$ -ot, 1849. végén csak $12.00^0/0$ -ot tett, a bankszerű fedezet pedig csak 20.32 illetőleg $18.78^0/0$ -ot. Világos ebből, hogy a bank készfizetésének fentartását 1848-ig nem a bank belső konszolidált

állapota biztosította, hanem az, hogy a hosszú béke idejében, az államháztartásban érvényre jutott takarékosabb gazdálkodás mellett a bizalom soha meg nem ingott. A vihart jósóló európai eseményeknek, minő a juliusi forradalom, csak gyöngye szele érkezett el hozzánk s a pillanatnyi borulat csakhamar eloszlott. Erősebb rázkódtatás menthetetlenül halomra döntötte volna az érczfizetés kártyavárát. Hiszen, hogy csak pár példát idézzünk, 1831-ben a bankjegyforgalom az érczkészletet közel tizszer, 1840-ban majd tizenegyszer multa felül. Az arány tehát még rosszabb volt, mint 1848-ban. De a bankszerű fedezet is gyakran nagyon gyenge lábon állott, úgy hogy pl. 1831-ben a forgalomban volt bankjegyeknek érczczel és bankszerű fedezettel csak egyötöd-része volt biztosítva.

A katasztrófának előbb-utóbb be kellett következnie s az 1848-iki viharos események csakugyan meghozták a válságot. Az osztrák államadóssági kötvények tömegesen folytak vissza, melyeknek árfolyamát eleinte a bank segítségével mesterségesen akarták fentartani, de hiába. A bank érczkészlete pedig rohamosan csökkent, márczius 14-től június 16-ig nem kevesebb, mint 14,041.017 frttal hanyatlott. Április 1-én kimondták az ezüstkiviteli tilalmat, de eredménytelenül, sőt ez a helyzetet csak elmérgesítette. Végre május 22-én elrendeltetett a bank jegyeinek kényszerforgalma teljes névértékük szerint, valamint az 1 és 2 forintos bankjegyek kibocsátása. Az érczfizetést felfüggesztő rendelet azonban már későn jött, a bank elvesztette érczkészletének túlnyomó részét, egyetlen rövid év alatt 70.²⁴ millióról 30.⁴² millióra szállt le az.

Nemcsak az érczpénz tűnt el a forgalomból, hanem az ezüst váltópénz is. Az aprópénznek oly nagy szűke volt, hogy gyárosok, vendéglősök, kereskedők, kalmárok maguk

voltak kénytelenek apró összegekre szóló utalványokat kibocsátani, a bankjegyek pedig két- vagy négyfelé szelve forogtak.

Az osztrák nemzeti bank, mint hitelintézet, — századunknak csaknem egész első felében kizárólag csak a bécsi kereskedelmet és ipart támogatta; bár úgy az 1816., 1817., mint az 1841-ik évi engedélyokmányban jogot nyert a monarchiában bárhol fiókot állítani s ott leszámítolási üzletet folytatni. Ezzel a jogával sokaig nem élt, csak 1847-ben állította fel a prágai, 1851-ben a budapesti bankfiókot. Mint bécsi központi intézet pedig annyira szűkkeblűen járt el, hogy az oly váltót, melyen a három aláírás közül egy, budapesti kereskedőtől származott, le nem számította. Kereskedőink tehát csak közvetve jutottak az osztrák nemzeti bank hiteléhez, bécsi kereskedők és bankárok útján, kik természetesen a közvetítést jól megfizettették maguknak. Főlösképpen volna bizonyítgatni, hogy mily igazságtalan és fonák helyzet volt ez. A nemzeti bank, jegyei útján, Magyarország népeitől nagymennyiségű kamattalan kölcsönt élvezett, ellenben ő maga legkisebb szolgálatot sem tett közgazdaságunknak.

Az 1849. évet követő nagy átalakulás azonban a merev központosítás daczára a nemzeti bankot sem hagyta korábbi mozdulatlanságában s a monarchia nagyobb városaiban lassankint bankfiókokat kezdett állítani. Az első bankfiókot nálunk Budapest nyerte 1851-ben, ekkor még csak a leszámítolási üzlet számára 2,000.000 konvencziós forinttal, de már 1854-ben ugyanannyi dotációval a kölcsönüzlet is kezdetét vette. Ebben az évben a leszámítolási üzlet dotációja négy millió forintra emeltetett, Brassóban pedig szintén egy bankfiók nyitott egyenkint 500.000 forint dotációval

mindkét üzletágban. Ugyanebben az évben nyílt meg a kassai, temesvári, nagyszebeni és zágrábi bankfiók is, de valamennyi csak a kölcsönüzlet számára berendezve, az első 100.000, a három utóbbi 500.000 forint dotációival. E négy utóbbi hely közül a leszámítolási üzlet az elsőben és az utolsóban csak 1878-ban, Nagyszebenben 1868-ban, Temesvárott ellenben már 1856-ban életbelépett. Az 1856. év különben még két magyar bankfiók alapításának éve, a debreczenié és a fumeié, mindkettő csak a leszámítolási üzletre berendezve 500—500.000 frt dotációival.

Lassankint tehát fővárosunk után az ország különböző városai is kezdtek részesülni a bankhitel jótéteményében. De hogy Magyarország méltányos érdeke mennyire nem talált kielégítést, világosan kiűnik, ha a bécsi központi intézet és az osztrák bankfiókok által nyújtott hitelt összehasonlítjuk a magyarországi bankfiókok által nyújtott hitellel. A dotáció összehasonlítása még nem mutat eleget. Külön dotációjuk csak a fiókoknak volt, a bécsi főintézet a bank összes anyagi eszközei fölött rendelkezett s vele szemben nemcsak a magyarországi, hanem az osztrák fiókok is meg lehetőszen mostoha elbánásban részesültek. De még az osztrák bankfiókokkal szemben is erősen szembetűnik a magyar érdekek háttérbeszorítása. 1856-ban, midőn már nagyobb számú bankfiók működött úgy nálunk, mint Ausztriában, az osztrák bankfiókok dotációja 14,962.500 forintot tett, a magyarországiaké ellenben csak 4,725.000 forintot. Nem javult az arány egészen az alkotmányos korszak beálltaig, sőt romlott, mert 1866-ban 24,850.000 frttal csak 6,830.000 frt állott szemben, míg tehát az összes bankfiókok dotációjából 1856-ban $24.00^0/0$ esett a magyar fiókokra, 1866-ban már csak $21.5^0/0$. E számok a leszámítolási

üzlet dotációjára vonatkoznak; de nem volt ránk nézve kedvezőbb az előlegüzlet dotációja sem. 1854-ben, midőn ez üzletág nálunk meghonosult, 4,305.000 frtra, az összesnek 22.3⁰/o-ára rugott a magyar fiókok dotációja, de 1858-ban leszállt 511.980 forintra, 6.2⁰/o-ra, az abszolút korszak utolsó évében 1866-ban pedig 2,500.000 forintot, vagyis 21.7⁰/o-ot tett.

Egészen eltörpül azonban Magyarország részesedése, ha nem a dotációt, hanem a leszámítolási és a kölcsönüzletet tekintjük s az osztrák bankfiókokhoz a bécsi főintézet üzletét is hozzászámítjuk. A leszámított váltók és értékek állandéka minden év végén 1851-től 1866-ig következő volt:

Év	Bécsben	A osztrák bankfiókoknál	Együtt	A magyar bankfiókoknál	A magyar bankfiókokra esett %
osztrák értékű forintokban					
1851	42,799.662	2,133.024	44,932.686	970.391	2.11
1852	31,991.897	3,425.457	35,417.354	1,897.161	5.09
1853	45,981.720	6,797.481	52,779.201	2,529.376	4.57
1854	57,998.314	13,937.832	71,936.146	4,128.586	5.43
1855	69,349.448	16,523.784	85,873.232	4,422.477	4.89
1856	64,960.665	17,898.847	82,859.512	5,845.471	6.17
1857	58,887.489	18,704.806	77,592.295	5,236.674	6.27
1858	57,285.066	17,904.264	75,189.330	5,446.362	6.75
1859	17,362.847	12,714.244	30,077.091	5,053.195	14.38
1860	35,222.631	17,459.372	52,682.003	5,483.740	9.44
1861	36,875.729	18,490.609	55,366.338	5,850.925	9.56
1862	45,578.812	16,556.230	62,135.042	4,784.183	7.15
1863	67,677.536	15,799.139	83,476.675	5,654.858	6.34
1864	76,853.034	13,094.771	89,947.805	5,585.970	5.84
1865	84,299.585	16,821.678	101,121.263	5,715.811	5.35
1866	24,106.861	9,731.013	33,837.874	5,046.836	12.98

Mily óriási túlsúlylyal bírt Bécs s mily csekély hányad esett a banknak magyarországi leszámítolási üzletére! Csak két évben találkozunk magasabb arányszámmal, 1859-ben és 1866-ban. De ez is csak viszonylagos emelkedés volt, abszolúte nálunk is csökkent a bank leszámítolása, aránylag

csak azért volt nagyobb, mert Ausztriában, különösen a bécsi központi intézetnél, óriás volt e két évben a csökkenés. Máskülönben emelkedésről szó sem lehet, s bármennyire mögötte álltunk Ausztria iparának és kereskedelmének, az kétségtelen, hogy az osztrák nemzeti bank a magyar gazdasági élet hiteligényét távolról sem elégitette ki. A kereskedelmi hitel másik ágában az állapot még kedvezőtlenebb volt.

A lombard-kölcsönök állapotát a következő számok mutatják:

Év	Bécsben	Az osztrák bankfiókoknál	Együtt	A magyar bankfiókoknál	A magyar bankfiókokra esett %
o s z t r á k é r t é k ű f o r i n t o k b a n					
1854	41,163.990	9,066.120	50,230 110	366.030	0.72
1855	66,549.000	15,477.420	82,026.420	965.055	1.16
1856	78,170.820	12,228.090	90,398 910	595.140	0.65
1857	78,550.500	11,371.500	89,922.000	597.870	0.66
1858	72,714.605	7,766.745	80,481.350	511.980	0.63
1859	52,201.360	3,073.810	55,275.170	621.625	1.11
1860	49,905.630	3,758.600	53,664.230	753.600	1.38
1861	51,040.200	4,213.000	55,253.200	860.500	1.53
1862	47,224.600	5,396.000	52,620.600	864.200	1.61
1863	45,019.100	4,661.600	49,680.700	1,101.200	2.16
1864	44,507.800	5,405.200	49,913.000	1,534.400	2.98
1865	35,956.400	5,859.100	41,815.500	1,450.200	3.35
1866	23,940.500	5,614.500	29,555.000	1,293.500	4.19

Csekély részesülésünket a lombard-kölcsönökben inkább meg lehet magyarázni. Ingó tőkékben hazánk ekkor még nagyon szegény volt. Kevés volt az értékpapírja, melyet ez üzletágban fedezetül letehetett volna. Fokozta a nehézséget a bank szűkkeblű eljárása, mely a magyarországi értékeket nem fogadta el zálogul s jóformán csak azok, kiknek állami vagy földtehermentesítési kötvényeik voltak, nyerhettek lombard-kölcsönt az osztrák banktól. Az államilag garantirozott vállalatok közül még a tiszavidéki vasút

részvényeiből és kötvényeiből is csak nagyon kevés lehetett akkor magyar kézen. Még maga Budapest sem volt e tekintetben kivétel, mit legjobban bizonyít az, hogy a lombard-kölcsönök állománya a budapesti bankfióknál 62.000 és 600.400 forint között váltakozott. A leszámítolási üzletnél már látzott Budapest túlnyomósága a többi magyar piacok fölött: de a kölcsönüzletnél nem s volt egy pár év, midőn egyik-másik vidéki piac túlszárnyalta Budapestet.

A bankfiókok felállítása kétségkívül javulást jelentett a korábbi állapotokkal szemben, midőn a nemzeti bank kizárólag a császári székváros iparát és kereskedelmét táplálta; de a méltányos igényeket távolról sem elégítette ki s akadtak bátor szószólók, kik a gazdaságilag hátrányos hitelszervezetet erősen megtámadták. Gróf Dessewffy Emil tünt ki ezek sorából, ki a bankügyet nemcsak éles bírálat alá vette, hanem positiv javaslattal állt elő, megmutatva a helyes utat a pénzügyi bajok orvoslásával kapcsolatosan a monarchia gazdasági érdekeinek megfelelő jegybankszervezetben. »A bankügy szervezete — úgymond — hiányos, mert a papírpénz kibocsátása nincsen határozott korlát közé szorítva s az ezüstpénz elszivárgása ellen semmi gát nem létezik; mert a bank inkább bécsi, mint ausztriai bank, minthogy fiókjainak mind alaptőkéje, mind kezelése elégtelen, — végre pedig, mert a tapasztalás úgy mutatta, hogy a bécsi bank mostani szervezete mellett akármikor is azon csatornává válhatik, melyen keresztül az épen kormányon levő pénzügyminiszter a közönséget végtelen papírpénz-mennyiséggel elárasztthatja.«

Többféle indítvány forgott ez időben közkézen, az eltűnt ércpénznek a forgalomba való visszavezetése iránt, némelyek állami kölcsönök útján gondolták azt elérhetni, mások,

hogy a bank szerezzé be az ércpénzt s bocsássa forgalomba. Dessewffy erős logikával kimutatta, hogy meddő kísérlet lenne az, mert a forgalmat a bank nem volna képes ércpénzzel telíteni, s az volna az eredmény, hogy az ércpénz külföldre folynék, a bank pedig elvesztené érzékszletét. A létező hézagokat betölteni, nem a kölcsönök terméketlen útján, hanem beruházások, vasutak, műutak, árúraktárak, jelzálogintézetek stb. által kell. Gróf Dessewffy Emil elítéli a nagy központi bankot, mert termékenyítő hatását nem érezhetik a távolabb eső vidékek. »Számptalan érdek létezik, mely közvetlen ápolásra szorul; a hitelszükségletben sok fokozat van, miként annak a hitelengedésben is lennie kell; számptalan érdekre akadunk, mik a börzeforgalommal semminemű összefüggésben nem állnak; ily nagy birodalomban tömérdek apró heverő tőke található, miket több nagyobb gyűlhelybe kellene szivárogtatni, hogy abból, mint kisebb pénzfolyók kiömljenek s ugyanoda visszafolyjanak. A pénz mozgalmá köralakú s mint-hogy egyedüli célja és haszna a keringésben áll, annál üdvösebb hatással leend, minél gyakrabban futja meg kör-útját.«

Gróf Dessewffy az angol bankrendszeret veszi mintául, mely szerint az osztrák nemzeti bank továbbra is mint központi jegybank szerepelne, mellette azonban országos bankok állíttatnának föl, melyek közt összesen 101¹/₂ millió forintnyi jegykibocsátás lenne kiosztandó. A jegykibocsátás maximuma az egyes országok közt következőleg osztatnék meg:

Magyarország (Pest)	25	millió forint
Csehország (Prága)	12	» »
Lombardia (Milano)	14	» »
Galiczia (Lemberg)	11	• »

Velence (Velence)	8 millió forint
Morvaország (Brünn)	5 ¹ / ₂ » »
Erdély	4 ¹ / ₂ » »
Partvidék és Dalmácia (Trieszt)	6 » »
Stájerország (Grác)	3 » »
Felső-Ausztria (Linz)	3 » »
Szilézia (Troppau)	2 » »
Horvát-Tótország és katonai végvidék (Zágráb)	3 ¹ / ₂ » »
Illyria (Klagenfurt)	2 » »
Tirol és Vorarlberg	2 » »
Összesen	101 ¹ / ₂ millió frt.

A mi az országos bankok biztosságát illeti, gróf Dessewffy Emil a Peel-féle elvek szerint kimondani kívánta, hogy a bank tőkevagyonával nem fedezett bankjegymennyiség törvényes kelettel bíró folyó pénz által fedeztessék; de nem szükséges, hogy az egész fedezet ércz legyen, mert ha a nemzeti bank jegyei törvényes fizetési eszközt képeznek, az országos bankoknál a fedezet egy részét a nemzeti bank jegyei is képezhetik. Az országos bankok alaptőkéjét Dessewffy a jegykibocsátás maximumának kétharmadára teszi, 101¹/₂ millió forint után tehát összesen 66²/₃ millióra. A beszerzésre nézve ajánlja, hogy a banktőke ³/₆ részét 5%-os kamatozó ausztriai állampapírokban s a különböző országok földtehermentesítési kötvényeiben, ²/₆-át a nemzeti bank jegyeiben, ¹/₆-át pedig vert vagy veretlen aranyban vagy ezüstben lehessen befizetni. Az állampapírok és földtehermentesítési kötvények a kormány, a bank és a községi hatóságok hármasság ellenőrködése mellett nyilvános zárlat alatt őriztetnének. Hogy az intézetek a rájuk ruházott jegykibocsátási joggal vissza ne élhessenek, a kibocsátott bankjegyek ellenőrzési bélyeggel láttatnának el, a bank birtokában levő törvényes fizetési eszközök időnként bankszemlék által ellenőriztetnének, s a részvénytársulat a megengedett határon túl minden kibocsátott bankjegyért az összeg három-

szorosával felérő pénzbírsággal lakolna. További biztosítékkal szolgálna a nagy nyilvánosság, a bankok kimutatásának hetenkint közzététele. Ennyi garancia mellett az országos bankok mindazon bankügyletekkel foglalkozhatnak, melyek a nemzeti banknak megengedvék. Azt, hogy az országos bankok felállítása után szabad legyen-e a nemzeti banknak fiókjait, mint leszámítoló intézeteket továbbra is fenntartani vagy újakat életbeléptetni, Dessewffy érett megfontolást igénylő kérdésnek tartja. »Becsületes verseny szintoly üdvös fél lenne az új intézetekre nézve, mint a mily kívánatos sarkantyút képezne a régibb és hatalmasabb intézetet tekintve.«

Az országos bankok eszméjét, melyet gróf Dessewffy Emil fölvetett, magáévá tette az akkori pénzügyminiszter b. Bruck. Ily hatalmas pártfogó mellett bizton lehetett remélni a megvalósulást s a Pesti magyar kereskedelmi bank ismét közel állt hozzá, hogy Magyarország jegybankjává váljék. Báró Bruck terve szerint ugyanis a pesti országos bankot a kereskedelmi bank és az osztrák hitelintézet közösen alapították volna oly módon, hogy a 10 millió forint alaptőkének — melyből egyelőre csak 6 milliót kellett volna befizetni — egy harmadát a pesti kereskedelmi bank, egy harmadát a hitelintézet szolgáltatta, egy harmad része pedig nyilvános aláírás útján szereztetett volna be. A Pesti kereskedelmi bank története részletesen számot ad az ez irányban folyt tárgyalások- és előmunkálatokról.

A Pesti kereskedelmi bank a prágai országos bank alapszabályait véve mintául (báró Bruck ugyanis Prágában, Triestben és Pesten kívánta az első országos bankokat fölállítani) a budapesti kereskedelmi kamarával egyetértésben az alapszabálytervezetet is kidolgozta. E szerint a bank 10 millió forint alaptőkével, az ország iparának, kereske-

delmének támogatására s a pénzforgalom emelésére 90 évre alakul. Jogositva van váltókat leszámítani, osztrák állampapírokra, földtehermentesítési kötvényekre, egyes koronaországok, járások vagy községek s magánosok által s árvaszerű biztosítékot nyújtó kötvényekre kamatozó előlegeket nyújtani, giro-üzletet folytatni, folyószámlán kamatozó pénzt elfogadni, végre előmutatóra szóló s határozott lejáratú pénztári jegyeket a részvénytőke erejéig kibocsátani. E pénztárjegyek vagy utalványok egyik felének törvényes osztrák értékkel, másik felének a bank székhelyén fizetendő s 92 napnál nem hosszabb lejáratú váltókkal kell fedezve lennie. Lényeges pontja volt a tervezetnek, hogy a bank feljogosittatik a kormány jóváhagyásával az országban bárhol fiókot nyitni, hogy az intézet ne csak Pest, hanem a vidéki városok kereskedelmét és iparát is támogassa, s gyámolítója legyen a magyar mezőgazdaságnak is, melynek oly nagy szüksége van a hitelre.

Az országos bankok terve azonban az osztrák nemzeti banknak 1866-ig terjedő szabadalmán hajótörést szenvedett. Fennmaradt tehát sértetlenül a nagy központi bank monopoliuma, a kényszerforgalommal s rendezetlen hitelviszonyokkal egyetemben.

Mióta az osztrák nemzeti bank az 1848-iki események hatása alatt megszüntette készfizetését, az ágió folyvást ott rágódott a monarchia közgazdasági életének gyökerén; bár mint minden rosszban, ebben is volt egy kis jó. A magas ágió előmozdította a kivitelt, emelte a mezőgazdasági termények árát s így némileg közrehatott, hogy a magyar birtokos osztály szerencsésen túlélte a szabadságharcot követő válságos éveket. E részleges előny azonban nem ellensúlyozta mindazt a kárt, melyet az ágió, különösen annak nagyfokú ingadozása az egész közgazdaságnak oko-

zott. Az évi átlagos ágió az ötvenes évek közepéig a következő hullámzást mutatja:

1848-ban	10.12 ⁰ / ₀	1852-ben	19.75 ⁰ / ₀
1849-ben	13.00 ⁰ / ₀	1853-ban	10.62 ⁰ / ₀
1850-ben	18.12 ⁰ / ₀	1854-ben	27.75 ⁰ / ₀
1851-ben	25.75 ⁰ / ₀	1855-ben	21.62 ⁰ / ₀

De nemcsak évről-évre változott az ágió, hanem mondhatni hónapról-hónapra. Ime a havi átlagok végletei a felsorolt 8 év alatt:

1848-ban	4.00—15.35 ⁰ / ₀	1852-ben	13.75—24.37 ⁰ / ₀
1849-ben	6.75—21.25 ⁰ / ₀	1853-ban	9.00—15.50 ⁰ / ₀
1850-ben	11.37—28.75 ⁰ / ₀	1854-ben	19.00—36.50 ⁰ / ₀
1851-ben	19.00—32.50 ⁰ / ₀	1855-ben	11.25—28.25 ⁰ / ₀

Az ágió tehát 1851-ig folyvást erősen emelkedett, 1852-ben kissé, 1853-ban nagy mértékben csökkent ugyan, de már a következő év, a keleti háboru éve, példátlan emelkedést hozott, mely tetőpontját április és május hónapokban érte el. Dr. Kramár »A papirpénz Ausztriában 1848 óta« című munkájában érdekesen nyomozza hónapról-hónapra az ágió ingadozásának okait, látjuk ebből, hogy gyakran minden igaz ok nélkül, csupán a pénzpiacz beteges érzékenysége folytán mily emelkedések álltak be az ágiónál. Így volt az 1851. tavaszán is. A közgazdaság természetesen nemcsak az emelkedést sinlette meg, hanem talán még többet szenvedett az ágió gyors csökkenésétől. Az 1853. évi rossz termést a birtokos osztályra nézve az ágió nagy csökkenése még súlyosabbá tette.

A közgazdaságra és az állami pénzügyekre egyaránt káros ágió ingadozás végre arra birta a kormányt, hogy komolyan foglalkozzék a valutarendezés nehéz feladatával. Az úgynevezett önkéntes nemzeti kölcsönt, melyet a krími háború alkalmával róttak ki, a kormány szintén azzal a

kijelentéssel próbálta igazolni, hogy az a valutarendezésre szolgál, mert az állam abból fogja visszafizetni a banknál levő tartozását; de ez inkább csak ürtügy volt, nem komoly szándék. A fegyveres semlegesség és Oláhország megszállása elnyelte az egész összeget.

Az első komoly lépést a valutarendezés felé báró Bruck pénzügyminiszter tette meg 1858-ban. Báró Bruck a valutarendezést a pénzláb egyidejű megváltoztatásával kapcsolatosan tervezte. A megkezdett tárgyalások remélni engedték, hogy az új osztrák értéket, mely a konvencziós pénzlábat felváltotta, a német államok is elfogadják. Az állam igyekezett a nemzeti banknál levő tartozását fokenként törleszteni s 1858. őszén tényleg 120 millió forintra szállt már le az. A valutarendezés másik legfőbb eszközét a bank forgalomban lévő jegyeinek megszorításában látták, a mi azonban rendkívül zsibbasztólag hatott az egész közgazdaságra.

Az ágió, némi hullámzással, már 1856. elejétől kezdve elkezdett csökkenni. Volt hónap, midőn az átlagos ezüst ágió nem haladta meg a 3°/o-ot, de mikor magasan állt, a havi átlag akkor sem volt több 7⁸⁷^o/o-nál; 1858-tól kezdve pedig így alakult:

január	5.87 ^o /o	julius	4.75 ^o o
február	5.75 ^o /o	augusztus	3.50 ^o o
márczius	5.25 ^o /o	szeptember	1.00 ^o o
április	5.75 ^o /o	október	0.25 ^o o
május	5.50 ^o /o	november	3.87 ^o o
június	4.75 ^o /o	december	2.75 ^o o

A nemzeti bank jegyei októberben tényleg elérték a pari árfolyamot s a bank 1858. szeptember 6-ától december 31-éig megkezdte a részleges készfizetést. 1859. január 2-tól április 25-éig korlátlanul kellett volna folytatnia; de a készfizetés inkább csak látszat volt, arra a föltevésre építve, hogy

ha kimondatik a bank készfizetése, visszatér a bizalom s a bankjegyeket nem igen fogják beváltás végett bemutatni. Ez a föltevés azonban nem igen vált be s a közönséget mindenféle nehézséggel és kellemetlenséggel igyekeztek visszatartani a beváltástól. Wagner Adolf, a hírneves bankügyi író, kimutatja adatokkal és tényekkel, hogy a nemzeti bank helyzete az 1858/59. évben korántsem volt konzolidált, hivatkozik magára Bruck báróra, ki a bank fizetési képességének érdekében szükségesnek látta a bankadósság további törlesztését s e célra Angliában egy nagyobb állami kölcsön kötését tervezte.

Az 1859. év tavaszán kitört olasz háború véget vetett a valutarendezési kísérleteknek. Az 1859. április 11-én kelt pápens a bankot fölmentette a készfizetés kötelezettsége alól, az április 29-én kelt császári rendelet pedig felhatalmazta a pénzügyminisztert hogy a banktól 5°/o-os állami kötvényekre — az állami jószágok lekötése mellett — 200 millió forint kölcsönt vegyen föl. A rendelet egyúttal a banknak engedélyt adott, hogy e célra öt forintos bankjegyeket bocsásson ki. Így hiúsult meg a sok áldozattal előkészített nagy művelet. Az ágió pedig ismét megjelent s óriási ingadozások közt hullámozott hónapról-hónapra. 1859. április hóban az átlagos ezüst-ágió még csak 17°/o-ot tett, de már májusban 41°·25°/o-ra szökött, júniusban 41°·37°/o-on állt, júliusban leszállott 23°·75, augusztusban 16°·70°/o-ra, szeptembertől kezdve bár lassan, de jóformán hónapról-hónapra emelkedett s 1860. decemberében már ismét 41°·12°/o-on állott. 1861. januárban érte el a maximumot 50°·75°/o-kal s ez évben az évi átlagos ágió is 41°·75°/o-ra rugott. Még 1862. első hónapjaiban is tulságos magas volt az ágió; de ez év nyarától kezdve ismét lassú csökkenés állt be, gyakori

emelkedés által megszakítva s még 1863-ban is a havi átlag 10·37 és 19·25⁰/₀ közt, 1864-ben pedig 13·50 és 20·37⁰/₀ közt ingadozott, az 1865. évet, első hónapja 14·62⁰/₀-os átlagos agióval nyitotta meg, utolsó hónapja pedig 5·75⁰/₀-kal zárta be; 1866. februárban pedig az átlagos agió nem volt nagyobb 2·37⁰/₀-nál. E kedvező tünemény ismét a valuta- és bankügy rendezésének újabb kísérletével állt összefüggésben.

A nemzeti bank szabadalma 1866. végéig terjedt; de a tárgyalások a bankszabadalom megújítása fölött a birodalmi tanácsban már 1862. márczius 13-án megkezdődtek.

Feladatunkon kívül esik az 1862-iki bankakta történetének előadása. Nem lehet czélunk a kormány és az osztrák pénzügyi bizottság álláspontjának s a sajtóban és a birodalmi tanácsban lefolyt vitának ismertetése, elég, ha rámutatunk a bankakta alapján készült új alapszabályok leglényegesebb pontjaira.

A szabadalom meghosszabbítása ezúttal csak tíz évre, 1876. végéig szólt. A szabadalmi idő alatt azonban a bank kizárólagos jogot nyert bankjegyek készítésére és kibocsátására. A bank nemcsak feljogosított a monarchia különböző piacain fiók-intézetek fölállítására, akár egy, akár több üzletág számára; de egyúttal ez, a kormány kívánására, köteleességgé is tétetett.

A bank, tudjuk, a bankakta keletkezésekor sem volt fizetéseképes; de a kormány és törvényhozás az új szabadalmi időszak kezdetéig (1867. jan. 1.) bizton remélte a készfizetés helyreállítását s az alapszabályok már egy teljesen rendezett készfizető bankról intézkedtek, de mégis hagyva egy kis kibúvót az akkor nem remélt, de később bekövetkezett események számára. Az alapszabályok 13. §-a ugyanis kimondja, hogy az osztrák nemzeti bank köteles

az általa kibocsátott jegyeket a tulajdonos kívánságára bécsi főpénztáránál s a pénzügyi kormánylyal egyetértőleg megállapított más helyeken, teljes névértékük szerint mindenkor törvényes ércpénzre váltani. E kötelezettség nem teljesítése, ha bécsi főpénztáránál következik be, kivéve a bankjegybevéltetésének törvényes úton való ideiglenes beszüntetését, a szabadság elvesztését vonja maga után.

Az ércfedezetnél a Peel-féle contingentálási rendszert fogadták el. A bankigazgatóság — így szól a 14. §. — gondoskodni tartozik az érckészletnek a jegykibocsátáshoz való oly arányáról, mely alkalmas kötelezettségeinek teljes betöltését biztosítani. Annak az összegnek azonban, melylyel a forgalomban levő bankjegyek a 200 millió forintot meghaladják, okvetetlenül meg kell lennie törvényes ezüst pénzben, vagy ezüst rudakban. Ép ugy annak az összegnek, melylyel a forgalomban levő jegyek az érckészletet meghaladják, alapszabályszerűleg leszámított vagy zálogba vett értékpapirokkal, vagy földtehermentesítési kötvények beváltott esedékes szelvényeivel kell fedezve lennie, továbbá a banknak beváltott és újabb elidegenítésre alkalmas zálogleveleivel, de ezek 20 millió forintot nem haladhatnak meg s névértéküknek csak kétharmadáig szolgálhatnak fedezetül.

Az új alapszabályokkal egyidejűleg, 1863. január 3-án egyezmény jött létre az államkormány és a bank között a bankadósság szabályozására nézve. Az állam tartozása részint a régi bécsi értékre szóló papírpénz beváltásából, részint az államjavakra betáblázott kölcsönből, részint az 1859-ben fölvetett érc- és bankjegy-kölcsönökből 1862. decz. 31-én 217,289.244 forintba rugott. Ebből az állam 1866. végéig 137,289.244 forint visszafizetésére kötelezte magát;

80 millió forint pedig kihasíttatott, mint nem kamatozó állami kölcsön, a szabadalom lejártáig, melyet azonban az államkincstár 1863. január elsejétől kezdve abban az esetben, ha a bank tisztajövedelme, a tartalék szabályszerű dotálása után nem lenne elégséges a részvények 7⁰/₀-os kamatoztatására, évenként egy millió forinttal tartozik törleszteni.

Az állami tartozások rendezésének indoka a készfizetés helyreállítása volt, melyre az államkormány ekkor ismét egész komolysággal törekedett s mely törekvést a bank vezetősége is kitelhetőleg támogatott. A létrejött egyezmény értelmében a bank az államtól visszafizetett s a bank értékpapirjainak elárúsításából befolyó összegeket a bankjegy-forgalom csökkentésére tartozott fordítani, hogy 1866. végéig a bankjegyek alapsabályszerű fedezete helyreálljon. A banknak az ezüstpénzben való fizetést 1867-ben kellett volna megkezdeni.

Az állam elvállalt kötelezettségeit pontosan teljesítette s banktartozása, mely 1862. végén még 217²⁹ millió forintba rugott, 1863-ban leszállt 186³⁷, 1864-ben 175⁹¹, 1865. végén pedig 144²⁹ millió forintba, úgy hogy az elkülönített 80 millión túl már csak 64 millió forint volt törlesztetlen. A bank is fokozatosan csökkentette forgalomban levő jegyeit, érckészletét pedig folyvást emelte, a mint a következő számok mutatják:

		Bankjegy forgalom	Érckészlet	Ércváltók
		millió forint		
1862 végén	...	426.88	109.69	0.35
1863 »	...	396.65	112.52	0.57
1864 »	...	375.83	112.19	5.17
1865 »	...	351.10	121.52	8.22

Az ércváltókat az ércfedezethez nem lehetett ugyan számítani, de minthogy értékesítésükkel a bank bármikor

nővelhette érzékészletét, tulajdonképen mégis hozzájárultak az érczalap emeléséhez.

Az 1866. év első hónapjaiban még tovább tartott a javulás, márcziusban már csak 325[·]₀₈ millió forint bankjegy volt forgalomban, az érzékészlet és ércváltók pedig együtt 132[·]₂ millió forintra emelkedtek. Azonban kitört a háború Porosz- és Olaszországgal s a nagy gonddal és áldozattal előkészített valutarendezés ismét halomra dőlt. Az államkincstárnak pénzre volt szüksége, de kimerült hitele s az úgy nagy sürgőssége miatt külföldi kölcsönt nem köthetett, az új banktörvény azt sem engedte, hogy a bankkal kössön tüzletet s a május 5-én kelt legfelső rendelet kimondá az állampapírpénz kibocsátását egyelőre 150 millió forint erejéig, de már az 1866. június 7-én kelt rendelet újabb 200 millió beszerzésére hatalmazta föl a pénzügyminisztert.

Az 1866. év végén 283[·]₉₉ millió forint bankjegy és 224[·]₀₄ millió állami papírpénz, összesen tehát 508[·]₀₃ millió forintnyi beváltatlan jegy volt forgalomban, az ágió pedig 29[·]₁₀⁰/₀-on állt. Ezzel szemben a bank váltótárczája, mely 1865. végén 106[·]₈₄ millióra rugott, leszállt 38[·]₈₈ millióra, a kölcsönök álladéka pedig 43[·]₂₇ millióról 30[·]₈₅ millióra. Fizetésképtelen jegybank, a beválthatatlan állami papírpénz nagy tömege, az ipar és kereskedelem által élvezett bankhitel rendkívüli megszorítása, ez volt a végeredmény, melyet a bankügy terén a magát leélt abszolutizmus az új alkotmányos korszaknak örökségül hagyott.

A MAGYAR FÖLDBIRTOKOS OSZTÁLY HELYZETE
AZ ÖTVENES ÉVEKBEN. AZ OSZTRÁK NEMZETI
BANK JELZÁLOG-HITELOSZTÁLYA. TÖREKVÉSEK
KÖLCSÖNÖSSÉGEN NYUGVÓ KÜLÖN ORSZÁGOS
INTÉZET ALAPÍTÁSÁRA. A MAGYAR FÖLDHITEL-
INTÉZET MULTJA ÉS JELENE.

Az a nagy gazdasági és birtokjogi átalakulás, mely az úrbéri szolgáltatok megszűntével s az ősiség eltörlésével bekövetkezett, a magyar földbirtokos osztályt készületlenül találta. Bár ezek a kérdések több mint két évtizeden keresztül forrtak, erjedtek, alakultak a magyar közvéleményben: megoldásuk 1848-ban mégis gyorsan, mintegy a pillanat hatása alatt történt s a törvényhozás nem tehetette meg előre az átmeneti bajok enyhítésére szükséges intézkedéseket. Láttuk, hogy az 1848: XIV. törvenyczikk épen a nagy átalakulásra való tekintettel egy földhitelintézet felállítását rendelte el; de láttuk azt is, hogy ennek gyakorlati megvalósulását a bekövetkezett viharos események megakadályozták, pedig a magyar földbirtokos osztálynak jól szervezett jelzálogos hitelre soha nagyobb szüksége nem volt, mint ebben az időben.

Az ingyenes jobbágymunkaerő elvesztésével egyszerre szakadtak a szabadságharcz alatt szenvedett veszteségektől s a magyar bankjegyek megsemmisítése folytán vagyoniilag meggyengült birtokos osztály vállaira az addig ismeretlen

súlyos közterhek. Birtokosaink a középkori terménygazdaságból minden átmenet nélkül buktak a modern pénzgazdaságba. Szakítaniok kellett a régi more patrio folytatott gazdálkodással, ahhoz sem az eszközök, a jobbágyságok úrbéri szolgálatai nem voltak többé meg, sem attól akkora jövedelmet várni nem lehetett, mely a földbirtok súlyos terheinek fedezésére elegendő lett volna. Az áttérés azonban az okszerűbb, belterjesebb műveléshez nagy nehézséggel járt; ahhoz tőke, olcsó munkaerő és olcsó hitel s a közlekedési eszközök fejlettsége kívántatik, hazánkban pedig mindez hiányzott, vagy csak csirájában volt meg.

A földtehermentesítés fejében járó kárpótlási összegek segíthettek volna némileg a földbirtokos osztályon, de a földtehermentesítési kötvényeket csak évek múlva kapták meg s egy ideig kamatot sem húztak utánuk. Pedig maga ez a kárpótlás is részben illuzórius volt, a mennyiben a földtehermentesítési járulékot a kárpótlandó birtokosoknak ép úgy kellett fizetniük, mint a többi egyenesadót fizető honpolgárnak. Midőn pedig súlyos terheik törlesztése céljából vagy más okból e kötvényeket értékesíteni akarták, ezt az alacsony árfolyam következtében csak nagy tőkevesztéssel tehették.

A magyar földbirtokos osztály szívos életerejéről talán soha fényesebb bizonyosságot nem tett, mint ebben a korszakban. Igaz, hogy a baj némileg magában hordta gyógyszerét. A nyilvános élet minden teréről leszorult s politikai tétlenségre kárhoztatott birtokos osztály visszavonult családja körébe, gazdaságába. A nemzeti gyászban kinek lett volna kedve csillogni? A fényűző, költséges életmóddal kezdtek felhagyni az emberek, ellenben jobban utána láttak gazdaságuknak. A takarékosággal párosult munkásság

nem is maradt gyümölcstelen, gazdaosztályunk nemcsak kiállta a nehéz éveket, hanem a jólétben némi előhaladást is tett; törlesztett régi terheiből, gazdaságát pedig javította, instruálta.

Nagy könnyebbségére szolgált a moratorium. Már az 1848:IX. törvényezikk kimondá, hogy az úrbéri kárpótlásra igényt tartó földbirtokosok adósságai a kereskedelmi ügyletekből származó váltók kivételével fel nem mondhatók. A 48-iki 'törvények érvényüket veszítették ugyan, de az 1849. november 3-án kelt nyiltparancs, mely 1852-ben megújított, ugyanezt szintén kimondta az 1848 előtt felvett tőkékre, s egyúttal minden jelzálogos adósság kamatját 6"/o-ra korlátozta. Ily módon a sok régi uzsorás kölcsön mérsékelt kamatú s fel nem mondható adóssággá vált.

Jó termésű évek nem igen támogatták ugyan a magyar gazda törekvését, de segítségére voltak a magas gabonaárak, melyek 1852-ben kezdtek emelkedni s 1854-ben, a keleti háború s a Német- és Franciaországban egymást követő rossz termések következtében érték el a tetőpontot. Ez évben — az akkor használt alsó-ausztriai mérőt mai ürmértékünkre számítva át — egy hektoliter búza átlagos ára a pesti piacon 11 frt 12 kr., egy hektoliter rozsé 8 frt 70 kr., egy hektoliter repceé 13 frt 11 kr-ra rugott.

Az 1856. évben azonban fordulat állott be, mely a magyar gazda helyzetét lényegesen megrontotta. A gabonaárak már 1855-ben is mutattak némi esést a megelőző évhez képest; de azért még mindig rendkívüli magas színvonalon maradtak. 1856-ban kezdődik a gabonaárak rohamos hanyatlása. Közvetlenül az aratás előtt júniusban jelentkezett emelkedést szakadatlan esés váltotta fel. 1857-ben aratás előtt ismét egy kis árjavulás állott be, de azontúl fel-

tarthatatlanul hanyatlottak az árak egészen 1858 január haváig, midőn a pesti piacon egy hektoliter búza átlagos ára már csak 4 frt 13 kr. volt, egy hektoliter rozsé pedig alig 2 frt 50 kr.

A mily mértékben hanyatlott a magyar földbirtokosok jövedelme, ép oly arányban emelkedtek közterhei, s hogy a válságos helyzetet még inkább nehezítse, 1856-ban megszűnt a moratorium. Nagy csapás volt ez azokra, a kik régi adósságaikat nem törleszthették, mert az éveken át korlátolt, mondhatni kiéheztetett tőke annál mohóbban esett neki a földbirtokosnak, a ki a régi kölcsönöket csak uzsorakamat mellett újíthatta meg, mert nem volt forrás, melyből a magyar birtokos merithetett volna.

Láttuk, hogy még a takarékpénztárak is, melyek pedig a jelzálogi kölcsönüzletet oly előszeretettel művelték, lassankint fölhagyni voltak kénytelenek ez üzletággal, mert az osztrák polgári törvénykönyv betáblázott kölcsönöktől 5¹/₆-nál magasabb kamatot szedni nem engedett, holott takarékpénztáraink ennyit betevőiknek is kénytelenek voltak fizetni, ha azt nem akarták, hogy a betétek teljesen elapadjanak. De különben is drága volt a pénz, mindenféle vállalatok alapítása s az állam egyre fokozódó hiteligénye keresetté tette a tőkét s fölverte a kamatot; annál inkább, mert a bankjegyek apasztása, melyet a pénzügyi kormány a valutarendezés érdekében következetesen eszközölt, különben is érezhető hiányt idézett elő a pénzforgási eszközökben. Még az alapítványi és regnikoláris pénztárak is — korábban oly bő forrásai a hitelkereső magyar földbirtoknak — elapadtak; részint mert tőkéik lassankint földtehermentesítési kötvényekben kövültek meg, melyekkel az adósok kölcsöneiket törlesztették, részint pedig mert az

alapítványok kezelői a tőkék tetemes részét állampapírokba fektették.

A birodalmi pénzügyministerek már a negyvenes években folyvást sürgették ezt, de József nádornak sikerült megakadályoznia, s az alapítványi pénzek megmaradtak a nagyobb földesúri birtokok beruházására. Emelte e hitelforrás becsét, hogy a birtokosok teljes biztonságban voltak arra nézve, hogy az ily kölcsönök mindaddig, míg a kamatokat pontosan fizetik, felmondadni nem fognak.

Ez időben csak egyetlen egy intézményre mutathatunk, mely a földbirtoki hitel javára szolgált. Ez a telekkönyvi rendszer életbeléptetése. Ily nagy munkát azonban még rendes viszonyok közt is évekre terjedő feladat, hát mikor jóformán ismeretlen intézmény átültetéséről volt szó, sem elég pénz, sem elég alkalmas ember nem állt rendelkezésre s a munkálatot többnyire olyan egyének végezték, kik nem ismerték a magyar birtokviszonyokat s akaratlanul is tévedést tévedésre halmoztak.

A telekkönyvi munkálatokat az 1849. december 28-án kelt rendelet indította meg, mely azonban csak a nem nemesi birtokok bevezetését rendelte el a járási telekkönyvekbe; midőn azonban az 1852. november 29-én kelt ösiségi s az 1853. márczius 2-án kelt úrbéri nyiltparancs elhárította a nemesi birtokok telekkönyvezésének legfőbb akadályát, az 1853. április 18-án kelt igazságügyministeri rendelet a telekkönyvi előmunkálatokat a nemesi birtokokra is kiterjeszteni rendelte. E rendeletek többszörös módosításon mentek át s telekkönyvi rendszerünknek tulajdonképeni alapját az 1855. december 15-én kelt igazságügyminiszteri rendelet rakta le.

A helyszínelési munkálatok 1853-ban indultak meg, de

még hét év múlva is, 1860. október végéig, Horvát-Szlavonországgal együtt csak 9725 községben fejeztettek be teljesen a munkálatok s adattak át a hitelesített telekjegyzőkönyvek a telekkönyvi hatóságoknak.

Az említettekből kitűnik, hogy azt az előnyt, melyet hitelkeresésnél a rendezett telekkönyvek nyújtanak, az ötvenes évek közepéig a magyar földbirtokos-osztály csak kivételesen s azután is csak egy részük élvezhette.

Birtokosaink mindjárt az ötvenes években lépéseket tettek, hogy a kormánytól engedélyt nyerjenek egy földbirtoki hitelintézet alapítására. Törekvésük természetesen sikertelen maradt, részint mert az elnyomatás politikája a közélet minden életnyilvánulását elfojtani igyekezett, részint pedig mert a kormány főleg a magyar birtokos osztály ellen viseltetett erős ellenszenvvel. Ez az osztály volt letéteményese a nemzeti eszméknek, nemzeti öntudatnak. Ez osztály szívós ellenállásán tört meg a bécsi kormánynak egy század óta szakadatlanul ápolt központosító törekvése. Erre nehezült az 1848/49-iki eseményekért a felelősségnek csaknem egész súlya s végre ebben rejlett a bekövetkezett szomorú időkben is a nemzet passiv ellenállásának ereje. A kormány tehát nemcsak hogy nem igyekezett támogatni, fentartani ezt az osztályt nehéz gazdasági helyzetében, hanem ellenkezőleg bizonyos megelégedéssel nézte pusztulását s a hol lehetett, inkább nyomta, mint a hogy erről a földadó-ideiglen behozatala és az urbér-munkálatok alkalmával követett eljárás nem egyszer tanuskodott.

Az 1856. év elején mégis létrejött egy jelzálogintézet. Az 1855. október 21-én kelt pénzügyminiszteri rendelet megadta az engedélyt az Osztrák nemzeti bank jelzáloghitelosztályának felállítására. Tudjuk, hogy nem a föld-

birtok érdeke volt irányadó ez intézet fölállításánál. A célba vett valutarendezés szempontjából szükségesnek látszott a Nemzeti bank részvénytőkéjének emelése, de a bankjegy-forgalmat a kitűzött cél veszélyeztetése nélkül nem lehetett annyira emelni, hogy a fölemelt részvénytőke megfelelő évi osztalékban részesüljön, fölvtették tehát a bank működési körébe a jelzálogüzletet, mely pedig a jegykibocsátási üzlettől merőben idegen s a mely távolról sem tette volna szükségessé 40 millió forint új alaptőke beszerzését.

Kétségtelen, hogy a Nemzeti bank jelzálogi osztálya hízagot pótol, de az is kétségtelen, hogy a szükségletet távolról sem volt képes kielégíteni. Maga a Bécsi kereskedelmi és iparkamara, visszatekintve az 1855–66. évi korszak közgazdasági állapotaira, így nyilatkozott: »A Nemzeti bank jelzáloghitele a pénzben szűkölködő földbirtoknak csak annyi volt, mint egy csöpp a tengerbe, azonkívül gyakoriak voltak a panaszok a jelzáloghitel kieszközlése alkalmával az eljárás nehézkessége és körülményessége ellen.« Csak azért idézzük e pár sort, hogy a magyar részről felhangzott egykorú panaszok jogos voltát s elfogultlanságát igazoljuk vele.

Részletesen foglalkozott a kérdéssel, mindjárt 1857-ben, egyik legkiválóbb-s épen a magyar földhitel körül halhatatlan érdemeket szerzett szakemberünk Lónyay Menyhért. Kiemelte, hogy egyetlen központi bank 12.120 négyszög-mértföldnyi terület hitelszükségletét kielégíteni a Nemzeti bank jelzálogosztálya, mely hitelezésében az alapszabályok értelmében csakis 200 millió forintig mehet, egyáltalán képtelen. Hivatkozik az első évek eredményére, hogy az intézet földbirtokra csakis 15,323.200 frtnyi záloglevelet volt képes kibocsátani, »midőn széltire látjuk, hogy a leg-

jobb hypothekával bíró birtokosok — olyanok is, a kiknek jószágát betáblázások vagy épen nem, vagy csak kis mértékben terhelik — 18, 20¹/₂, sőt még magasabb kamatokat is fizetnek. Miután a 15 millió forintnyi záloglevélért alig kaptak a birtokosok többet készpénzben 12 millió hétszáz-ezer forintnál: vajjon kifejezi-e ez azon hitelezési összletet, melyet 100 millió katasztrális hold produktív terület birtokosai ily időszak alatt maguknak igényelhetnek?»

Kiemeli továbbá a bajokat, melyek a földbirtoki hitelnek egyetlen intézetnél való központosításával karöltve járnak, a mellőzhetetlen formásokat s az igazgatás nehézségét. Kifejti, hogy mily káros, hogy a földbirtoki hitel nyújtása egy jegybank szabadalmává lett, melynek végcélja nem a földbirtokosok érdeke, hanem az, hogy mi módon szerezhethet részvényeseinek minél nagyobb osztalékot. A bankkal más intézetek nem versenyezhetnek, így az tetszése szerint szabja meg a föltételeket. Már szabályai is e szerint vannak megállapítva; föl van mentve a törvényes kamat alól, készpénz-kölcsönt nem ad, csak a börze ingadozásának kitett zálogleveleket. A végrehajtásnál túlságos szigorral járhat el; az évi járulékok az állami adóval együtt hajtatnak be, a jószágot pedig a bank az első árverési napon is eladhatja. A szavatosság a lekötött ingatlanon kívül az adós ingó vagyonára is kiterjed, s az adós saját bíróságáról lemondva, a bécsi törvényszéknek kénytelen magát alávetni. Ez a túlszigorúság magyarázza, hogy annyi megszorult birtokos közül miért veszi oly kevés igénybe a bank hitelét; a ki csak teheti, óvakodik e terhes hiteltől.

Lónyay ezenkívül részletes adatokkal bizonyítva kimutatta, hogy a bank jelzálogi osztályának kölcsöne túlságos drága, drágább mint a pénzügyi viszonyok indokolnák

A bank félévenként előre 6⁰/₀-os kamatot szed s 5⁰/₀-os zálogleveleket bocsát ki, melyek árfolyama 80—85 frt közt ingadozik; míg ugyanakkor az egyesületi alapon nyugvó s nem nyereszkesdő galicziai földhitelintézet 4⁰/₀-os kamatot, 1⁰/₀ törlesztést s legfőlebb 1¹/₂⁰/₀ igazgatói költséget szedett, az adós tehát az intézetnek 5¹/₄—5¹/₃⁰/₀-os évi járulékot fizetett oly árkeletű záloglevelekért, melyekért a Nemzeti banknak 7⁰/₀-ot kellett fizetni.

A pest-budai kereskedelmi és iparkamara egykorú jelentései ugyanazokat a panaszokat hangoztatják s talán még élesebben, megtoldva még több oly adattal, melyek a Nemzeti bank jelzálogi osztályának a magyar földhitelre nézve meg nem felelő működéséről tanuskodtak. Némely dologban a banknak saját szempontjából igaza volt. Egy záloglevélkibocsátó intézetnek, mely papírjainak széles piacot és magas árfolyamot kíván teremteni, nem lehet rossz néven venni, ha csak rendesen telekkönyvezett birtokokra ad kölcsönöket. A budapesti kereskedelmi és iparkamara azonban felhozta, hogy az igazságügyministernek 1855. december 15-én kelt rendelete szerint a telekkönyvi munkálatok csak 12 megyében és 10 városban fejeztettek be, s tekintve a helyszínelési munkák lassú haladását, a magyar földbirtokosok nagy része hosszabb időn keresztül kizáratik a bank kölcsöneinek jóteteményéből. Ha a negyvennyolcz előtti időszakban, jegyzi meg a kamara, sok millió forintnyi alapítványi, árva- és takarékpénztári tőkék voltak veszély nélkül elhelyezve Magyarország minden részében földbirtokra, annál biztosabban lehetett most kölcsönöket nyújtani, midőn a birtokviszonyok az ősiségre és zálogjogra vonatkozó 1852. november 29-iki nyílt parancsnál fogva elvesztették korábbi ingadozó jellegüket.

A bank kölcsöneit megdrágította a tulságosan sok formához kötött eljárás. A jelzálog értékének megállapítására nem volt elég sem a birói becslés, sem több évi jövedelemkimutatás, sem az adásvevési szerződésnek felmutatása, vagy a földadó, melynek százszoros összegével szokott rendszeren egyenlőnek vétetni a földbirtok értéke, hanem a felsorolt módok együttesen kívántattak, azonkívül az értéket az intézet kiküldöttjeinek közbejöttével kellett megállapítani. S e költséges eljárást még terhesebbé tette az a szabály, hogy ha időközben a jelzálogban bármily változás történt, az értékmegállapítási eljárásnak ismétlődnie kellett.

Eleinte a Nemzeti bank jelzálogi osztálya által engedélyezett kölcsönöknek időtartama is tulságos rövidre volt szabva, a házaknál hat, a földbirtoknál tíz évre. Ezenkívül, a mint a kamarai jelentés is kiemeli, az alapszabályokba annyi záradék volt beszőve, hogy az adós még az említett igen rövid időtartamnál sem volt ment a félelemtől, hogy kölcsönét, tekintet nélkül a kikötött időre, egyszer csak felmondják.

Voltak, igaz, még magyar részről is, kik a bankot a gyakori megtámadások ellen védelmükbe vették s némi joggal mutattak rá, hogy a bank az alapszabályaiban számára biztosított tulszigorú eljárást a gyakorlati életben nem követi, a hátralékos kamatok behajtását kimélettel eszközli, felmondási jogával nem él, s a gyakorlat által szentesített eljárása lényegileg tulajdonképen nem egyéb, mint az alapszabályoknak szabadelvű szellemben való módosítása. Azonban a felhozott legnyomósabb kifogásokat megczáfolni nem lehetett s a magyar földbirtokos osztályban sohasem aludt ki a vágy egy szövetkezeti alapra fektetett külön magyar földhitelintézet után.

E törekvésnek gróf Dessewffy Emil és Lónyay Menyhért voltak legbuzgóbb ápolói és szószólói. Az előbbi már a negyvenes években igyekezett irodalmilag előkészíteni a kérdés megoldását, Lónyay pedig 1857-ben a »Budapesti Szemlében« tett közzé egy cikksorozatot, melyben ismertetette a földhitel természetét, a külföldi, különösen a porosz földhitelintézetek szervezetét és működését, végül a hazai földbirtoki hitel kérdésével foglalkozott kimerítően. E cikksorozat nagyon sokat tett arra, hogy az eszme a magyar birtokos osztály irányadó köreiben megérlelődjék s a magyar földhitelintézet minden akadály daczára végre is megteremtessék.

A kezdeményezés a gyakorlati megoldás terén az országos magyar gazdasági egyesülettől indult ki. Ez egyesület, mely már a negyvenes években oly tevékeny szerepet játszott hazánk mezőgazdasági életében, a nemzeti katasztrófa után, több más közintézetünkkel együtt, kénytelen volt abbahagyni működését; 1857-ben azonban újra szervezkedett, s megkezdte történetének azt a fényes korszakát, minővel kevés egyesület dicsekedhetik.

A mennyi nagy név, észre vagy vagyonra a mennyi kiváló férfi volt hazánkban, azt csaknem mind ott találjuk az Országos magyar gazdasági egyesület tagjainak sorában. Az egész magyar társadalom színe-virága munkált itt példás buzgósággal hazánk anyagi érdekeinek ápolásán, fölvirágoztatásán, erős hittel a nemzet jövőjében, melynek épen alapját igyekezett lerakni, s egy tehetségekben gazdag parlamentnek nem lehet nagyobb súlya, mint volt a közvélemény előtt az országos magyar gazdasági egyesületnek.

Az országos magyar gazdasági egyesület ez időben a magyar tudományos akadémiával egyetemben mintegy expo-

nense volt a magyar nemzet értelmi és erkölcsi erejének. De általában a kor jellemzésére ki kell emelnünk, hogy a magyar társadalom oly nemes eszményi magaslaton talán sohasem állott, mint épen ebben a szomorú korszakban. Mintha a nemzeti szenvedések tisztító tüze kiégetett volna belőle minden salakot, elnémult a széthúzó felekezeti vagy osztályérdek, csak a letiport haza és megalázott nemzet közjáva lebegett a honfiak szemei előtt. A polgárerények ritkán ragyogtak oly tiszta fényben.

Jellemzi e kor ideális irányát, hogy a különböző gazdasági érdekkörök képviselői mily meleg szószóelői voltak egymás érdekeinek. Nem az ellentétet keresték, hanem a közérdekben egyesülő magasabb összhangot. Birtokosaink és közgazdáink, kik inkább a mezőgazdaság képviselői gyanánt tekinthetők, legfőbb gazdasági célul a hazai ipar emelését tűzték ki s annak érdekében szóval, tettel nem szüntek buzgólkodni; ellenben az ipar és kereskedelem férfiai a mezőgazdasági érdekek mellett szálltak síkra. Ime egy rövid idézet a pesti ipar- és kereskedelmi kamara 1854—57. évi jelentéséből, a mint az Osztrák nemzeti bank jelzálogos osztályát veszi bírálat alá: »Sajátságos tünemény, hogy mialatt a leszámítolási üzlet számára mind több és több segélyforrások nyílnak s a kereskedelem számára 4—5⁰/₀-os pénzek fordíttatnak, a reál-hitel csak bajjal tud 6⁰/₀-os pénzhez jutni a specziálisan érte alakított intézetnél. Más országokban Angliában, Belgiumban, Hollandiában épen az ellenkezőt látjuk. Földbirtokra adott kölcsönök alacsonyabb kamatlábnak örvendenek, mint a leszámítolás s minthogy a jelzálogi törvények ott nem jobbak, csak a versenyző pénzintézetek hiányában lehet az ok, továbbá abban, hogy a tőkepénzesek a reál-hitel kárára a törvény-

kezési eljárás formalitásától megfélemlítve, nem sok előszeretettel viseltetnek az ily pénzelhelyezés iránt, hanem pénzüket örömeztőbb bizzák a bankokra és takarékpénztárakra 4—5°/_o mellett s inkább lemondanak egy percentről, mint a szabad rendelkezésről.« Még érdekesebb adat, hogy a budapesti kereskedelmi kamara váltig sürgette a mezőgazdasági érdekképviselőt szervezését, az iparkamarák mintájára a mezőgazdasági kamarák felállítását.

Az országos magyar gazdasági egyesület, mely Magyarország anyagi érdekeinek oly bátor szószólója volt, kezdetől fogva célul tűzte ki a magyar földbirtoki hitel bajainak megorvoslását.

Törvényhozásunk, mely a negyvenes években a váltótörvényt megalkotá, figyelmét már akkor kiterjeszté a jelzálogos hitelre is. Láttuk, hogy törekvése a viszonyok kényszerűségén 1844-ben s 1848-ban egyaránt hajótörést szenvedett s az ingatlan hitel kifejtése nem tudott lépést tartani a kereskedelmi hitellel. A magyar törvényhozásnak e nem szándékos, hanem kényszerű mulasztása folytán történt — a mint a magyar Földhitelintézet 1866. évi emlékirata megjegyzi — »hogy a jogtudomány elve: »plus cautionis est in re, quam in persona«, hazánkban mindinkább elveszté jelentőségét s a földbirtoki hitel azon mértékben sülyedt alább-alább, a mely mértékben terjedt, le egészen a nép legalsó osztályáig, a váltó használata. A rövid lejáratú személyes hitel, az egyoldalú váltóüzlet nagy mértékben előmozdította az uzsorát s a földbirtokosok gyakori bukását.«

De nemcsak gazdasági, hanem fontos nemzeti érdekek is lebegtek az országos gazdasági egyesület szemei előtt, midőn megindítá az akciózt egy magyar földhitelintézet felállítása végett. A magyar nemzet 1849-ben megfosztatott ősi alkot-

mányától, de a magyar föld magyar kézben maradt s így a nemzeti erő és öntudat legfőbb forrása nem apadt el. Azonban a mostoha viszonyok a birtokos osztályt megingatták, s tartani lehetett tőle, hogy ha a földhitelt nem függetlenítik a külföldi társaságok és magán tőkepénzesek nyereszkesedési vágyától, a magyar földbirtok lassankint idegenek kezére fog átmenni, a mi egyértelmű a magyar nemzet végleges bukásával és elenyészésével, a föltámadás minden reménye nélkül.

Az országos magyar gazdasági egyesület 1858-ban felhívást intézett a tekintélyesebb földbirtokosokhoz, hogy a hazai jelzáloghitel szükségleteinek megfelelő földhitelintézet alakításában vegyenek részt. Az egyesület kebelében 1859-ben tényleg számos földbirtokos összegyűlt, a kérdést megvitatta, s gróf Dessewffy Emil, Lónyay Menyhért, gróf Barkóczy János és Csengery Antal személyében egy négytagú bizottságot küldött ki. E bizottság 1860 elején előterjesztette az alapszabálytervezetet, mely megvitattatván, elfogadtatott, a bizottság pedig fölkérte, hogy eszközje ki a felsőbb engedélyt. A szervezők még 1860. február havában megtették a szükséges lépéseket, de a tárgyalás minden eredmény nélkül egészen őszig elhúzódott.

E közben a merev központosító rendszer, mely több évtizeden keresztül oly zsibbasztólag nehezedett Magyarországra, megbukott. Az októberi diploma, ha nem elégitette is ki a nemzetet, de már jelentékeny közeledésnek tekinthető a régi alkotmányos alaphoz s azt az irányt jelzi, mely alkotmányunk teljes visszaállításához s a nemzet és trón teljes kibéküléséhez vezetett. Azonnal fontos eredménye volt ennek, hogy a régi magyar hatóságok és kormányzések helyreállítottak s a magyar ügyek elintézése jó-

akaratú, buzgó magyar emberek kezébe került. A magy. kir. helytartótanács valóban a legmelegebb fölterjesztést intézte ő Felségéhez a magyar földhitelintézet érdekében, melyet »az ország minden osztályú lakosai régi s legforróbb óhaj-tásainak tárgyát képező, hatásában s üdvös következményeiben nagy horderejű intézetnek« nevez. Az alapszabálytervezetet azzal a jelentéssel terjeszté a legmagasb királyi megerősítés alá, »hogy azt komoly s átható vizsgálat alá vevén, annak szervezetében mindazon biztosítékokat és kellékeket feltalálta, melyek az ügykezelés és ügymenet szilárdsága és közhasznúsága, valamint minden nagyfontosságú országos célra vonatkozó tekintetekre nézve, mellőzhetlenül szükségesek.«

A helytartótanács kiemeli, hogy a változott viszonyok a földmivelésben épúgy szükségessé teszik a beruházásokat, mint az ipar terén, hol milliók találnak folyvást elhelyezést s hatalmas intézetek gondoskodnak a tápláló hitelről. Pedig kizárólag földmivelő országban, hol pénzszükség zsibbaszt el minden jóakaratot, a földmivelés, mint az állami erő főtenyezője, méltán megkívánja, hogyha nem hatályosabb, legalább egyenlő oltalomban és pártfogásban részesüljön az iparral és kereskedelemmel. A helytartótanács bizton reméli a kérelmezett földhitelintézet legkegyelmesebb megerősítését, de »nem mellőzheti — folytatja a fölterjesztés — annak legalázatosabb fölemlítését, hogy habár ezen közhasznú országos intézet érdekében az ennek felállítási engedélyeért folyamodott felek s társaik, saját magánvagyo-naik tetemes részét lekötni hazafias készséggel s buzgalom-mal elhatározvák, mi annál méltánylandóbb színben tűnik fel, mert tették azt távol minden nyereszkedési vágytól, mely különben is ezen egyedül az ország földhitelének

felemelésére czélzó intézet szervezetéből annál is inkább teljesen ki van zárva, mert igen sajnós tapasztalások mutatták csak közelebbi időkben is, hogy a nyereszkesedésre irányzott hitelintézetek kölcsönei a földmivelési vidéket nem hogy felsegítették volna, sőt inkább a földbirtokosokat elviselhetlen terhekbe bonyolítván, csak hátrányt eredményeztek; mindazáltal ezen intézet szerencsés megalapítása az említett hazafias áldozatkészség mellett is csak az állam vagyonából, Felséged kegyelme által engedélyezendő alaptőke által remélhető.«

Ő Felsége 1862. augusztus 20-án adta meg a végleges engedélyt a Magyar Földhitelintézet felállítására; a helytartótanács kérése annyiban sem hangzott el nyomtalanul, hogy ő Felsége most említett legmagasabb elhatározásával az országos alap pénztárából 500.000 forintot utalványozott az intézet tartalékalapjának növelésére.

Az intézet tisztán szövetkezeti alapon szervezkedett. Tagjai: az alapítók, azok a nagyobb földbirtokosok, kik alapítványaikkal az alaptőkét, mely nélkül az intézet meg sem kezdhette működését, biztosították, de tagja mindaz a földbirtokos, kinek birtokát az intézet kölcsöne terheli. Az alapszabályok szerint a tartalékalap első megalapítására az intézet alapító tagjainak legalább egy millió forint értéket kellett letenniök s az alapítványi összeg 5000 forintnál kisebb összegről nem szólhatott; de már kezdetben 209 alapító 1,677.000 forintot irt alá. Az alapszabályok értelmében az aláírt összegnek 10%-át kellett készpénzben lefizetni, az alapítók azonkívül az összeg egy-egy tizedéről szóló kilencz darab kötvényt tettek le, melyben világosan ki volt fejezve, hogy mihelyt a felügyelő bizottság szükségesnek látja a további lefizetést, az aláíró egyszerű felszólításra tartozik

azt teljesíteni. A tartalékalapban azonban csak az első 10% részletfizetés maradt állandóan; kimondatott, hogy a tartalékalap bizonyos növekedésével a kötvények egymásután visszaadtnak az alapítóknak, kikre ily módon csak az a feladat hárult, hogy az intézet létrejöttét és megizmosodását biztosítsák.

Az alapszabályok bőkezűleg gondoskodtak a tartalékalap növeléséről. Erre fordítottak az előre fizetett kamatok és tőketörlesztési járulékok időközi kamatai, az egynegyed százalék igazgatási költségül évenként fizetett összegek fölöslege, az elévült záloglevelek és szelvényekből származó jövedelmek; a leszámítolási és előlegüzletből folyó jövedelem. A biztosítéki alapba folyik a kölcsönök folyósításakor az egész összeg egy százaléka, mely visszatarthatik, de a melyet a hiteltélvező az utolsó részlet törlesztésekor visszakap. A biztosítéki és tartalékalapok összege 1866. végén már 2,548.972 forintra rugott.

A forgalomban volt záloglevelek akkor még nem érték el a tizenöt millió forintot s így hatszorosát sem tették a biztosítéki és tartalékalapnak. De még sokkal nagyobb biztosságot nyújtott a záloglevél-tulajdonosoknak a kölcsönvevők egyetemleges jótállása. Ennél nagyobb biztosíték értékpapirokra nézve nem képzelhető, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy oly intézet értékpapírájáról van szó, melynek igazgatása mintaszerű s mely a kölcsönök engedélyezésénél mindig a legnagyobb óvatossággal jár el.

Szükség volt a biztosságnak erre a legvégső határig fokozására, hogy az intézet záloglevelei kelendőkkel váljanak s lehető magas árfolyamot érjenek el. Ez épen magának a földbirtokos osztálynak érdekében történt. De az is bizonyos, hogy közvetve épen ez vált legfőbb okozójává

a Magyar Földhitelintézet ellen emelt panaszoknak. Nem egyszer hangoztatják, hogy a Magyar Földhitelintézet a túlságos szigorúságnál fogva, melyet a kölcsönök engedélyezésénél s különösen a kölcsönök összegének megállapításánál követ, nem elégíti ki a magyar földbirtok méltányos hiteligényét. Feledik azonban, hogy az egyetemleges felelősség a lehető legnagyobb óvatosságot parancsolja. Hogy az a kulcs, melyet a Magyar Földhitelintézet az ingatlanok értékbecslésénél használ, nem marad túlságosan alatta annak a határnak, melyet a föltétlen biztosság megenged, könnyű volna példákkal is igazolnunk. A kisbirtokosok országos földhitelintézete az értékbecslésnél csak némileg gyakorol könnyebb eljárást, mégis 1885-ben előfordult, hogy egy árverésen megvett ingatlanon csak veszteséggel tudott túladni. Pedig ez normális viszonyok közepette történt; nem alaptalan az aggodalom, hogy gazdasági válságok alatt, a legnagyobb óvatosság mellett is alig kerülhető ki a veszteség.

Az alapszabályok az intézet közegeitől a közgyűlést, a felügyelő-bizottságot, az igazgatósági elnököt, az igazgatóságot és a vidéki bizottságokat jelölik meg. A közgyűlés szavazattal bíró tagjai az alapító tagok, továbbá az intézet jelzálogos adósai, vagyis az intézeti tagok 50.000 forintot meghaladó kölcsön után szintén személyes szavazattal, a kisebb kölcsönzők vidékenként választva képviselőket. Az első alapszabály kimondta, hogy a míg az intézet kölcsönei az 50 millió frtot meg nem haladják, a tagok minden 250.000 forint kölcsön után küldhetnek egy képviselőt, azontúl minden 400.000 forint után. Ez a föltétel tudvalevőleg már rég bekövetkezett, s az újabb alapszabályok e szerint intézkednek. Egy tag egy szavazatnál többel nem birhat, a mi

az arisztokratikus alapításnak demokratikus szervezetéről tanuskodik.

De legfontosabb jellemvonása az intézetnek, hogy szervezetéből a nyereszkesedési irány teljesen ki van zárva. A mi anyagi előnyt ki tud vivni, az mind az intézeti tagok, vagyis az adósok javára szolgál, még az alapítók sem részesülnek semmi anyagi kedvezésben, csupán tényleg befizetett alapítványaik után húznak szerény 5% kamatot.

A Magyar Földhitelintézet 1863. július 1-én tényleg megkezdte működését, ugyanazon férfiak vezetése alatt, kik megalkotásában is oly tevékeny részt vettek.

Elnöke gróf Dessewffy Emil, e széles látókörű, erős ítéletű s pénzügyi kérdésekben ritka szakismerettel bíró államférfi lett; alelnök gróf Lónyay Menyhért, hazánknak egyik leggenialisabb közgazdasági írója és államférfia, titkára pedig Csengery Antal, kiben a kiváló tudós és nagy író a gyakorlati szakemberrel egyesült, s a ki ritka szervező tehetségének úgy a magyar tud. Akadémia, mint a Magyar Földhitelintézet körül egyaránt fényes bizonyosságát adta.

Első rendes közgyűlését a Magyar Földhitelintézet 1866. június 19-én tartá. Az intézet első elnöke gróf Dessewffy Emil azonban már ekkor nem volt az élők sorában s Lónyay Menyhért számolt be részletes jelentésben az intézet harmadfélévi működéséről.

A Magyar Földhitelintézet az emlékezetes 1863. évben kezdte meg működését, midőn a rendkívüli szárazság ropant inséggel sujtotta a magyar alföldet. Annál nagyobb tere nyílt az intézet áldásos működésének s nemcsak magánosoknak, hanem egyes inséges községeknek is nyújtott segílyt. De az ország birtokrendezési viszonyaiba is tevéke-

nyen működött közre s az úrbéri és ezzel rokonfajú váltások közvetítését is hatáskörébe vonta.

Hogy az intézet működésének első korszakát számadatokkal is bemutassuk, megemlítjük, hogy 1863. július 1-től 1866. végéig kölcsönül a következő összegeket folyósította :

Záloglevelekben	--- --	15,459.000 forint
Tízéves jövedékjegyekben	--- --	1,062.000 »
Öt »	»	2.000 »
Nyilthitelre és inséges alapra	--- --	1,147.000 »
Összesen		17,670.700 forint

A jelzálogos kölcsönök természetében fekszik, hogy a hosszú lejáratú hitelnek tulnyomónak kell lennie a rövid lejáratú hitellel szemben; a záloglevelekben és jövedékjegyekben adott kölcsönök közt mutatkozó nagy aránytalanság azonban mindjárt első tekintetre sejteni engedi, hogy a jövedéki jegyekkel való kísérlet nem felelt meg a gyakorlati élet kívánalmainak. Hogy is felelt volna meg? A földbirtokba fektetett beruházások ritkán válnak mindjárt gyümölcsözővé s ennél fogva már elvileg hibás az olyan kölcsönzési mód, melynél a törlesztési részlet már az első esztendőekben is nagy. A jövedékjegyekben nyújtott kölcsönök pedig épen ilyenek voltak. Az öt éves jövedékjegyekről alig lehet szó, a tízéveseket is az élet csakhamar kiküszöbölte. 1866-an már csak 44,000 forint kölcsön folyósított ily jegyekben.

A Magyar Földhitelintézetet, mindjárt megalakulása után, tömegesen ostromolta kölcsönökért a magyar birtokososztály; de az intézet, bármily erőfeszítéseket tett a szükséges tőkék előteremtésére, távolról sem tudta kielégíteni a hiteligényeket. Hazánkban, hol a tőkeképződésnek mindig

annyi akadálylyal kellett küzdenie, csak kevés tőke állt rendelkezésre s a mi volt, az is a helyett, hogy a csekélyebb kamatozást nyújtó, de biztos elhelyezésül kínálkozó földhitelintézeti záloglevelek felé fordult volna, inkább választotta az alacsony árfolyamon kelő államkötvényeket, vagy a részvénytársaságok részvényeit, melyek gazdag osztalékkal kecsegtettek s egyúttal börzei üzérkedésre is anyagul szolgáltak, vagy a sorsjegyeket, melyek a gyors meggazdagodás vágyától megkapott társadalom képzeletét oly erősen izgatták. A kereskedelem és ipar érdekeit szolgáló pénzintézetek is könnyebben szívták magukhoz a tőkéket, sőt a Magyar Földhitelintézet még oly oldalról sem talált támogatást, a honnan méltán várhatta volna, t. i. az alapítványok, az árva- és egyéb közpénzek kezelői részéről.

A Magyar Földhitelintézet tehát nagyon rá volt utalva a külföldi tőkék megszerzésére. De itt is nehéz akadályokra talált. A pénzpiacz helyzete akkor egyáltalán nem volt kedvező. Az alig lezajlott európai pénzválság megdrágította a hitelt; de különben is a tőkeképződés nem tudott lépést tartani a hitelkereséssel. A nagy államok folytonos kölcsöneikkel óriási mértékben igénybe vették a pénzpiaczt, melytől az egyre épülő vasutak és szakadatlanul támadó iparvállalatok is évenként milliókat és milliókat vontak el. Az ágio ingadozása is nagy akadály volt a külföldi tőkék megszerzésének, megnehezítvén a Magyar Földhitelintézet papírértékre szóló s papírértékben kamatozó zálogleveleinek elhelyezését. Az Általános Osztrák Földhitelintézet, a magyar intézet versenytársa, mely ezüstre szóló zálogleveleket bocsátott ki, ez által nagy előnyben volt, habár a Magyar Földhitelintézet minden lehető biztosítékkal körül-

bástyázta saját zálogleveleit, úgy, hogy a külföldi szakértők ítélete szerint is nem volt értékpapír, mely teljesebb biztosságot nyújtott volna.

A legtisztább szövetkezeti alapon nyugvó s minden nyereszkesedéstől és magánérdektől távol álló Magyar Földhitelintézet, teljes joggal hivatkozva a nehéz viszonyok között s csekély anyagi eszközök birtokában teljesített közhasznú működésére, 1866-ban egy emlékiratot terjesztett a törvényhozás elé. Az emlékirat, mely Csengery Antal mesteri tollából folyt, kifejti, hogy az intézetnek az állam részéről mily intézkedésekre volna szüksége, hogy minden tekintetben megfelelhessen fontos feladatának.

Az emlékirat mindenekelőtt szükségesnek látta, hogy az intézetet az országgyűlés törvénykönyvünkbe cikkelyezze. Ez a külföld előtt nagyon emelné a Magyar Földhitelintézet tekintélyét zálogleveleinek kelendőségére is jótékony hatással lenne.

Második óhajtság volt, hogy az 500.000 forintnyi állami dotáció évenként ugyanannyi összeggel öt éven keresztül három millió forintra egészítették ki. Az intézet a folyósított összegek után azonnal 4°/o-os kamatot fizetne, az öt éveteltével fél százalék törlesztési járulékot is, mindaddig, míg az egész tőke szabályszerűen törlesztve és visszafizetve nem lenne. Az emlékirat rámutatott arra a hátrányra, mely a tartalék- és forgó-tőke csekély voltából az intézet zálogleveleinek árfolyamára háramlík. A tőkepénzesek, mint a takarékbetétek nagy tömege mutatja, csekély kamattal is megelégszenek, ha tudják, hogy szükség esetén pénzüket tőkevesztesség nélkül kézhöz vehetik. Ebből magyarázza az emlékirat az osztrák nemzeti bank 5°/o-os zálogleveleinek aránylag magas árfolyamát, mert a bank kellő forgó tőkével rendelkezvén, lombard üzletben hitelt nyújthat saját papírjaira.

Radikálisabb színezetű az intézetnek az a javaslata, hogy a kormány felügyelete alatt kezelt országos alapítványok adóssai, tartozásait a Magyar Földhitelintézettől kölcsönként főlvelt záloglevelekkel fizethessék le és pedig oly árfolyam szerint, mely az érintett alapítványi pénztáraknak az eddigi kamatjövedelmet biztosítaná. A javaslat azonban csak látszik radikálisnak, tulajdonképen nem más, mint a bármikor felmondható alapítványi tőkéknek felmondhatatlan zálogkölcsönökre való conversiója. Ez a mivelet ép úgy előnyére vált volna az adósnak, mint az alapítványi pénztárnak, mely az adósokkal való szerződés gondjától megszabadulva biztos kamatot hozó értékpapiroknak jutott volna birtokába. Ezt a rendszabályt az intézet, mint bizalmi szavazatot is kérte, mert a Magyar Földhitelintézet zálogleveleit, bármily hihetetlenül hangzik is, ekkor még az állami pénzügyi és katonai hatóságok kauczió gyanánt nem fogadták el.

Az intézet továbbá azt kérte, hogy azok a kiváltságok és kedvezmények, melyeket a lajtántúli hasonló hitelintézetek élveztek s melyeket a magyar törvénykezés hiányossága ugyancsak igazol, a Magyar Földhitelintézetnek is megadassanak s törvényhozásilag szentesíttessenek.

»Ha törvénykönyvünkbe becikkelyeztetése által — úgy mond az emlékirat — tekintélyében, törvénykezési kiváltságainak törvényhozási szentesítése által hitelében, dotációjának szaporítása s az alapítványi adósságok conversiójának megengedése által üzletében és erejében gyarapodni fog, kétségkívül sikeresebben fog működni a Magyar Földhitelintézet azon nagy feladata megoldására, melyet alapszabályaink homlokára irt.«

A törvényhozás azonban sürgősebb teendőkkel volt elfog-

lalva. Az Ausztriával való kiegyezés, majd belső viszonyaink elodázhatlan rendezése, első rendű gazdasági kérdések megoldása stb. a magyar parlamentnek évekig minden idejét lekötötte s csak 1871-ben, vagyis öt évvel az emlékirat benyújtása után iktattatott törvénybe a Magyar Földhitelintézet.

Az 1871. évi XXXIV. törvénycikket a Magyar Földhitelintézet alaptörvényének tekinthetjük. Az intézetnek a legfelsőbb rendelettel jóváhagyott alapszabályok törvénykezés tekintetében kivételes állást biztosítottak, minthogy azonban az 1869. évi LIV. törvénycikk a polgári peres ügyekre nézve minden oly eljárást, mely vele ellenkezett, hatályon kívül helyezett, szükségessé vált a magyar földbirtokos osztályra nézve annyira fontos intézetnek törvényhozásilag biztosítani a jogrend és jogbiztosság határain belül mindazt a kedvezményt, mely az intézmény közhasznú működését előmozdítja. »Ha azon államokban is — úgymond a törvényjavaslat indokolása — melyekben hosszú időn át a hitel megszilárdult s erre nézve a birói szervezetnek és igazságszolgáltatásnak megállapított rendszere elegendő biztosítékot nyújt, nem voltak nélkülözhetők bizonyos kivételes szabályok, melyek a hitelintézetek felvirágzását célozták: még inkább szükségesnek tűnik fel, hogy a magyar földhitelintézet némely kivételes kedvezményekben részesíttessék és pedig nemcsak azért, mert törvénykezési rendszerünk jelen állapotja azt multhatlanul igényli, hanem főleg azért, mert alig szorul inkább valahol a földbirtok hasznos beruházásokra, mint hazánkban; s ennél fogva országos érdek követeli, hogy oly földhitelintézet létezzék, mely kölcsönmíveleteinél és az ezekből eredő jogügyleteknél a lehető gyorsaságra számíthasson, mi által egyszersmind azon helyzetbe jut-

hasson, hogy a kölcsönöket legjutányosabban szolgáltatassa.« E kedvezmények: hogy a törvény az intézet minden pereiben a pesti váltótörvényszék illetékességét állapította meg, hogy az intézet okmányai a közokiratokéval egyenlő hitelességgel ruháztattak föl; a végrehajtásnál az intézetnek engedett széles jogkör; postadíjmentesség; az intézethez benyújtott mindennemű folyamodványok bélyegmentessége; továbbá hogy az intézet évi jövedelmeinek az a része, mely a tartalékalap növelésére fordíttatik, adómentes. Végre hogy az intézet a záloglevelek és jövedékjegyek kamatai után a jövedelmi adót nem vonja le, mi indirekt adómentességnek tekinthető, legalább a magánosokra nézve, kik e jövedelmüket ritkán vallották be. Természetesen a nyilvános pénztárakban fekvő záloglevelek jövedelme nem kerülhetette ki az adóztatást.

Külön törvényes intézkedésre volt szükség az 1875. évi kereskedelmi törvény meghozatala után is, mert e törvénynek a szövetkezetekről szóló részét nem mindenben lehetett a Magyar Földhitelintézetre alkalmazni. Ezeket az eltéréseket az 1876. évi XXI. törvénycikk szentesítette, némi csekély módosítással teljesen érvényben hagyva az intézet korábbi alapszabályaiban foglalt intézkedéseket. Végre azok a külön jogok, melyeket az 1878. évi XXV. és az 1887. évi XXV. törvénycikk az osztrák-magyar bank jelzáloghitelosztályának biztosított, a Magyar Földhitelintézetre is kiterjesztettek.

Mellőzzük itt a záloglevelek biztosításáról szóló 1876. évi XXVI. törvénycikket, mert ez nem vonatkozik kizárólag a Magyar Földhitelintézetre, hanem kiterjed mindazon intézetekre, melyek záloglevél-kibocsátással foglalkoznak, hanem áttérünk az 1889. évi XXX. törvénycikk futólagos ismer-

tetésére, mely a vízszabályozási és talajjavítási kölcsönök engedélyezésével bővítvén ki a Magyar Földhitelintézet munkakörét, bizonyos tekintetben új korszakot nyitott az intézet történetében.

Hazánk természeti viszonyai már a múlt században előtérbe tolták s a jelen században égető szükséggé tették a vízszabályozási kérdés megoldását. A tiszaszabályozás, az elkövetett tévedések daczára, egyike a legnagyobb munkálatoknak, melyeket nemzetünk valaha véghez vitt s a tiszaszabályozáson kívül ott van mellékfolyóinak, sőt főleg hajózási célból magának Dunának szabályozása. Az a küzdelem azonban, melyet az ember a természet zabolátlan elemeivel folytat, még mindig nincs befejezve; de ha vizeink szabályozva lesznek is, ott áll még egy nagy feladat, vizeink hasznosítása.

Midőn Szegednek és az Alföld nagy vidékének veszedelme után a nyolczvanas évek elejétől kezdve a kormány és törvényhozás nagyobb erélylyel karolta fel a vízszabályozás és ármentesítés ügyét s e célra új kölcsönök felvétele vált szükségessé, a Magyar Földhitelintézet igazgatósága komoly megfontolás tárgyává tette, hogy nem kellene-e az intézetnek a földhitelintézettel szoros kapcsolatban álló ármentesítési hitelt is üzletkörébe vonni. Később a kormány is tett ily irányban lépéseket az intézetnél; de az intézet, az állandó javulás daczára, nem találván még olyannak a pénzpiacz helyzetét, hogy a tulajdonképeni földbirtoki hitel veszélyeztetése nélkül vállalkozhassék a feladatra, az ajánlatot visszautasította. A nyolczvanas évek végén mutatkozott nagy pénzbőség azonban s az erős kínálat a földhitel terén eloszlata az intézet aggodalmait s létrejött a megegyezés, mely az 1889. évi XXX. törvényczikkben jutott kifeje-

zésre. Ez időben Kvassay Jenőnek, a kulturmérnökség vezetőjének számítása szerint, a kötött, vadvizes, alagsövezendő talaj meghaladta a két millió, az öntözésre alkalmas terület pedig — egyelőre csak az állandó réteket számítva — a három millió kat.holdat. Ezenkívül 5—6 millió holdra becsülte azt a területet, melyet árkolások, patak-szabályozások által a vizek kisebb-nagyobb kártételeitől meg lehet menteni. Az alagsövezés költségeit holdankint 40, az öntözését 25, a nyílt árkolásokét 10 frtra véve, a hazai talajjavítások szükségét 200 millió forintra számította.

Még sürgősebb szükségnek mutatkozott a vízszabályozási társulatok hiteligényeinek kedvező kielégítése. Az imént idézett törvény indokolása szerint abból a kölcsőnalapból, melyet az 1880. évi XX. törvényczikk a tiszavölgyi vízszabályozási társulatok hitelszükségleteinek fedezésére létesített, már csak 700.000 frt állt rendelkezésre; pedig ezeknek még legalább 18 millió forintra volt szükségük. Ezenkívül megoldandó feladatul kínálkozott a belvizek levezetése, a rábaszabályozás, a Fertő és az ecsedi láp lecsapolása. stb. Végül ott voltak még a vízszabályozó társulatok korábbi súlyos kölcsőnei, melyeknek a kedvezőbb pénzviszonyokhoz mért kamatleszállítása szintén fontos feladat volt.

A vízszabályozási és talajjavítási hitel közvetítését a Magyar Földhitelintézet azzal az önzetlenséggel vállalta magára, mely e hazafias intézet közhasznú működését kezdettől fogva oly fényesen jellemzi. Lemondott minden anyagi haszonról, $\frac{1}{8}\%$ kezelési költséget kötve ki magának, oly csekély összeget, mely mellett saját tényleges költségei csak alig térülnek meg. De nemcsak ezért tekinthetjük a megoldást a lehető legkedvezőbbnek, hanem azért is, mert a Magyar Földhitelintézet minden kétségen felül

álló szoliditása különben is olcsóbbá tette e hitelt, mintha más forrásból kellett volna meríteni.

Az 1889. XXX. cikk értelmében, mely az intézet alapszabályainak kiegészítő részévé vált, a Magyar Földhitelintézet a vízszabályozási és talajjavítási kölcsönöket záloglevelekben adja, melyeknek értékesítését az intézet díjtalanul vállalta magára. A záloglevelek kamatlába 4⁰/₀-ban állapítatott meg, törlesztési időtartama pedig legfőlebb 50 évben. Az évi járulék maximuma 4³/₄⁰/₀ — beleértve az 1⁰/₀ kezelési költségjárulékot — s a mi az adósokra nem kis előny, utólagos félévi részletekben fizetendő. A törvény a pénzviszonyok kedvező alakulása esetén még alacsonyabb kamatú záloglevelek kibocsátását helyezi kilátásba.

Két nagyobb kedvezményt biztosított az 1889. XXX. törvény a Magyar Földhitelintézetnek. Az egyik, hogy az intézet vagy maga a kölcsönvevő társulat bármikor kérheti, hogy a vízszabályozási és talajjavítási kölcsönök járulékai az egyenesadók módjára az erre hivatott közegek által hajtassanak be, s a pénzügyminister az ily behajtásnál mutatkozó hátralékokat — az illető társulat elleni visszereseti jog fentartásával — az állam egyéb jövedelmeiből egészítse ki. A másik kedvezmény a kibocsátandó záloglevelek bélyeg- és adómentessége. Ez azonban kiterjesztett mindama részvénytársulatok és szövetkezetek zálogleveleire, melyeknek az 1876. évi XXXVI. törv.-cikk értelmében alkotott tartalékalapja legalább 1,500.000 frtot tesz. E kedvezményt tehát korántsem lehet a Magyar Földhitelintézet számára nyújtott anyagi előnynek tekinteni. Általános közgazdasági célja volt ez intézkedésnek: emelni a magyar földbirtokra fektetett záloglevelek kelen-dőségét s a hazai földhitelt az által is olcsóbbá tenni.

A hitelképesség határa, a meddig a Magyar Földhitelintézet egy-egy vízrendezési társulatnak kölcsönt nyújthat, a társulati ártér kataszteri tisztajövedelmének tizenkét-szeresében állapítottatott meg. Ha azonban az így folyósítható hitel a társulat hiteligényét ki nem elégítené, a kölcsön a társulati ártérnek az intézet által eszközölt becslés útján kiderített becsértéke 50%-áig emelkedhetik.

Az engedélyezett kölcsön 10%-át az intézet, a törvény értelmében visszatartja tartalékalap gyanánt, hogy ez a kibocsátott záloglevelek biztosságát növelje s a netalán előforduló veszteségek pótlására szolgáljon. Az e tartalékalapot képező záloglevelek szelvényei azonban, föltéve, hogy az évi járulékokat pontosan fizeti, a kölcsönt vett társulat rendelkezésére bocsáttatnak.

A Magyar Földhitelintézet kezdettől fogva oly kimagasló helyet foglal el a hazai intézetek sorában, hogy fejlődését számszerű adatokkal is szükségesnek látjuk bemutatni. Egész jelentősége azonban még ezekben az adatokban sem nyilatkozik, közvetlen hatásával szinte versenyez az a közvetett hatása, melyet működésével a magyar földbirtoki hitel kedvezőbbé tétele körül kifejtett. Mint nem nyeresz-kedő vállalat, hanem oly intézmény, melynek egyetlen célja minél olcsóbb hitelben részesíteni a magyar földbirtokot, hatalmas versenyével kétségkívül nagyon sokat tett a kamatláb leszorítására. Tehetnek részvénytársulati alapon nyugvó intézetek is nagy szolgálatot a közgazdaságnak, de azoknál szükségképen mégis a részvényesek érdeke az irányadó.

A Magyar Földhitelintézethez beérkezett kölcsönkérvények, a megszavazott és tényleg folyósított kölcsönök számát és összegét a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Beérkezett kölcsön- kérvény záloglevél- kölsönökre			Megszavaztatott		Tényleg folyósított	
	szám- szerint	forint erejéig	kölcsön	forint összegeben	kölcsön	forint összeeggel	
1867	---	582	5,826.800	478	4,508.600	495	4,839.200
1868	---	318	6,047.100	244	3,965.300	237	2,980.600
1869	---	330	7,792.700	263	4,910.100	214	4,756.500
1870	---	372	7,655.200	298	5,504.600	206	3,790.700
1871	---	279	7,126.200	177	4,460.500	238	4,577.400
1872	---	404	6,157.400	208	3,788.600	167	3,759.300
1873	---	273	7,481.000	173	3,673.980	127	3,225.200
1874	---	959	13,087.600	566	9,443.900	315	6,842.700
1875	---	1.563	16,747.000	1.075	9,742.340	954	9,287.000
1876	---	1.060	9,874.100	578	4,862.540	573	3,541.240
1877	---	880	9,701.400	648	6,754.040	537	5,067.340
1878	---	559	8,394.360	385	5,744.020	308	5,202.460
1879	---	719	11,586.700	457	6,089.000	339	3,958.360
1880	---	990	21,921.900	707	14,820.600	539	15,325.200
1881	---	725	10,585.200	570	8,779.300	516	12,524.700
1882	---	658	13,202.500	499	6,714.500	412	6,675.800
1883	---	595	14,617.500	480	13,813.000	351	11,231.200
1884	---	543	12,643.500	382	8,907.800	315	6,372.200
1885	---	816	18,754.200	614	14,403.700	455	9,965.200
1886	---	800	11,938.800	581	8,425.800	485	8,527.100
1887	---	506	6,513.300	440	6,338.600	366	5,663.200
1888	---	522	9,563.000	399	8,287.100	338	5,284.200
1889	---	675	24,647.700	553	23,686.800	412	8,644.900
1890	---	663	12,937.850	550	11,412.400	476	8,181.700
1891	---	548	7,787.200	467	7,393.100	366	6,908.600
1892	---	607	10,298.200	466	7,643.100	340	5,725.200
1893	---	1.261	21,654.300	874	14,160.400	539	9,144.700
1894	---	1.468	24,056.900	1.061	15,439.200	783	11,937.700

Legtöbb kölcsönkérvény érkezett be 1875-ben, nemsokára a 73-diki válság után; az emelkedés már az előző évben megkezdődött s a következőkben sem lohadt le. A kért összeg azonban nem ezekben az években a legnagyobb, hanem 1880-ban, 1889-ben és 1893-ban; mindhárom évben meghaladva a 20 millió forintot. A kis és nagy összegre szóló kölcsönkérvények az évek során át nagyon erősen hullámzottak, mutatja ezt az egy kölcsönkérvényre eső

átlag, míg 1876-ban 9.315, 1867-ben 10.012, 1875-ben 10.710, 1877-ben 11.024 frt esett átlagosan egy kölcsönkérvényre, addig 1871-ben 25.542, 1873-ban 27.403, 1889-ben 36.515 forint.

A megszavazott összeg a kért kölcsönökkel szemben szintén nagy ingadozást mutat. 1873-ban az intézet csak 48.2^o/o-át szavazta meg a benyújtott folyamodványokban kért összegnek, 1882-ben 50.s, 1879-ben 52.5, 1872-ben 61.5, 1871-ben 62.6^o/o-át. Ha az évek többségét tekintjük, hajlandók vagyunk összefüggést keresni az engedélyezés mérve és a gazdasági viszonyok közt. Az 1873. év mutatja a legrosszabb arányt, azonkívül a mezőgazdaságra nézve szintén kedvezőtlen 1871., 1872. s kivált a példátlan rossz termésű 1879. év is ott szerepel. Ez arra látszik mutatni, hogy a gazdaságilag mostoha években sok oly birtokos fordult kölcsönért az intézethez, a kinek nem volt kölcsönre alkalmas hypothékája; de ezekkel szemben ott van az 1882. év, rendkívül gazdag termésével s javuló gazdasági és hitelviszonyokkal. A visszautasítás oka vagy abban rejlik, hogy a kérvényezőnek telekkönyvileg nincs rendben az ingatlana, vagy adóssággal már is annyira meg van terhelve, hogy az intézet kölcsöne ennek tisztázására s azontúl a birtokos hiteligényének kielégítésére már nem elégséges. Vagy többet kér a birtokos, mint a mennyit az intézet megadhat s a kevesebbel meg nem elégedve, inkább visszavonja kérvényét; vagy végre a felajánlott ingatlan a kölcsönök minimumául megállapított 1000 frtra sem nyújt fedezetet. Érdekes volna, ha ismernők a különböző okok folytán történt visszautasításokat vagy visszalépéseket; de így kockáztatott dolog volna határozott következtetéseket vonni a fentebbi számokból.

A tényleg folyósított kölcsönöknél egy kölcsönre átlagosan a következő összeg esett:

Év	Egy kölcsönre esik átlagosan frt	Év	Egy kölcsönre esik átlagosan frt	Év	Egy kölcsönre esik átlagosan frt
1863	—	1874	21.721	1885	21.902
1864	—	1875	9.735	1886	17.582
1865	—	1876	6.180	1887	15.473
1866	—	1877	9.436	1888	15.633
1867	9.776	1878	16.891	1889	20.983
1868	12.576	1879	11.677	1890	17.188
1869	22.226	1880	28.433	1891	18.874
1870	18.401	1881	24.273	1892	16.839
1871	19.238	1882	16.203	1893	16.965
1872	22.511	1883	32.283	1894	15.246
1873	25.395	1884	20.229		

Itt is rendkívül nagyok az ugrások s az átlagos összegek tekintetében határozott irányzatot nem lehet megállapítani.

Az intézet alapításától 1894. végéig engedélyezett kölcsönök számát és jellegét a következő kimutatás tünteti fel:

K ö l c s ö n ö k	A kölcsönök száma	A kölcsönök összege	Egy kölcsönre esik átlagosan forint
Papír értékű záloglevelekben	13.746	197,311.300	14.354
5%-os érczértékű »	87	12,033.880	138.320
Jövedékjegyekben	141	1,070.000	7.589
Nyilthiteli készpénzkölcsönök	101	1,247.700	12.353

A kölcsönöknek csak két első, félig-meddig a harmadik neme bir beruházás jellegével s így csak a két első hasonlítható össze. Feltűnő az érczértékű záloglevél-kölcsönöknél az egy-egy kölcsönre eső átlagos összeg nagysága, jeléül, hogy a kölcsönöknek ezt a nemét csak a nagy birtokok használta. Legalacsonyabb a jövedéki jegyekben adott kölcsönök átlagos nagysága; ellenben a nyilthiteli készpénzkölcsönöké — tekintve ezek tulajdonképeni természetét — elég magas, mi arra mutat, hogy ezeket is inkább a nagyobb birtokosok vették igénybe.

Az intézet alapításától kezdve engedélyezett kölcsönöknek — mellőzve a jövedékjegyekben adott s a nyilvithiteli kölcsönöket — megoszlását az összegek nagysága szerint a következő adatok tüntetik föl:

a) Folyóértékű záloglevelekben adott kölcsönök:

1.000—	3.000 frt közt	6.351 kölcsön	9,537.300 frt összeggel
3.000—	5.000 » »	1.791 »	6,459.800 » »
5.000—	10.000 » »	1.865 »	12,217.200 » »
10.000—	15.000 » »	1.082 »	12,266.800 » »
15.000—	20.000 » »	525 »	8,523.800 » »
20.000—	30.000 » »	725 »	16,389.500 » »
30.000—	50.000 » »	592 »	21,443.700 » »
50.000—	100.000 » »	458 »	29,823.900 » »
100.000—	200.000 » »	214 »	27,075.000 » »
200.000—	300.000 » »	70 »	15,822.100 » »
300.000—	400.000 » »	25 »	8,027.000 » »
400.000—	500.000 » »	12 »	5,140.000 » »
500.000—	1,000.000 » »	33 »	20,351.600 » »
1,000.000	frton felül	3 »	4,234.000 » »

b) 5°/o-os érczértékű záloglevelekben adott kölcsönök:

10.000—	50.000 frt közt	11 kölcsön	377.280 frt összeggel
50.000—	100.000 » »	64 »	5,340.440 » »
100.000—	200.000 » »	17 »	2,150.360 » »
200.000—	300.000 » »	7 »	1,816.360 » »
300.000—	500.000 » »	2 »	850.000 » »
500.000—	1,000.000 » »	1 »	840.000 » »
1,000.000	frton felül	2 »	2 869.800 » »

A folyó értékű záloglevél-kölcsönöknél a legnagyobb összeg 1,684.000, az érczértékűeknél 1,560.000 frt volt. Az előbbieknél számra a legkisebb (1000—3000 frt összegű) kölcsönök vannak túlsúlyban, de az egész engedélyezett összegből ezekre csak 4.º/o esett, sőt még a 10 ezer forint aluli kölcsönökre általában is csak 14.º, jeléül, hogy földhitelintézetünk főleg a közép- és nagybirtok hitelignyének kielégítésére szolgál. Az ötszázalékos érczértékű záloglevél-kölcsönöket, melyek a hitelviszonyok javulása-

val csakhamar letűntek, csaknem kizárólag a közép- és nagybirtok vette igénybe.

Az intézet által adott záloglevél-kölcsönökből a legnagyobb összegek az alföldi és a dunántúli vármegyékre esnek, Pest megyére 19.53, Torontálra 17.34, Szabolcsra 12.68, Bácsra 11.59, Békésre 10.35, Fejérre 9.98, Jász-Nagy-Kun-Szolnokra 9.87, Aradra 9.11, Biharra 8.42, Somogyra 8.14, Csanádra 7.17 millió forint; a dunántúli határmegyék azonban csak kis mértékben vették igénybe a Magyar Földhitelintézet hitelét, pl. Moson megyében fekvő földbirtokokra az intézet 32 év alatt csak 136.700, Sopron megyében fekvőkre csak 753.100 frt jelzálogos kölcsönt adott. Ezek a vármegyék a helybeli pénzügyintézeteken kívül, bécsi bankoktól meritik a szükséges hitelt.

A Magyar Földhitelintézet jelzálog-kölcsöneinek fejlődését, párhuzamba állítva egy másik hatalmas jelzálogi intézetünknek, a Magyar jelzálog-hitelbanknak kölcsöneivel, valamint az Osztrák-magyar banknak magyarországi földbirtokokra adott kölcsöneivel, a következő összeállítás mutatja:

É v	Magyar föld- hitelintézet	Magyar jelzálog hitelbank	Az osztrák-magyar bank magyar- országi kölcsönei
1863-ban	3,307.589	—	36,740.786
1864-ben	10,046.859	—	33,417.617
1865-ben	13,737.415	—	36,316.863
1866-ban	15,479.683	—	39,445.741
1867-ben	18,963.974	—	39,467.993
1868-ban	21,201.719	—	38,830.855
1869-ben	25,256.086	—	36,602.519
1870-ben	28,172.918	758.188	36,241.932
1871-ben	31,800.068	1,641.227	35,662.711
1872-ben	34,049.334	2,272.037	33,385.481
1873-ban	35,998.745	2,215.075	36,599.299
1874-ben	41,661.916	2,239.049	44,688.146
1875-ben	49,447.082	2,202.432	52,488.776

É v	Magyar föld- hitelintézet	Magyar jelzálog hitelbank	Az osztrák-magyar bank magyar- országi kölcsönei
1876-ban	50,975.485	2,041.001	56,375.340
1877-ben	53,003.090	1,831.976	59,742.733
1878-ban	56,302.035	1,545.737	61,901.258
1879-ben	57,954.877	1,234.785	64,238.027
1880-ban	65,768.786	1,504.656	50,711.032
1881-ben	70,751.465	7,188.851	61,739.888
1882-ben	72,818.478	15,475.772	61,649.658
1883-ban	79,429.249	17,464.547	60,631.867
1884-ben	81,866.057	18,618.618	62,337.166
1885-ben	86,074.201	20,675.742	64,762.854
1886-ban	89,029.157	23,338.892	67,747.588
1887-ben	90,237.802	25,837.423	72,886.366
1888-ban	89,362.245	27,774.276	79,643.178
1889-ben	90,764.164	30,810.162	84,712.406
1890-ben	94,168.724	33,426.851	87,661.915
1891-ben	95,493.652	36,854.605	91,133.252
1892-ben	95,149.853	40,912.930	95,962.735
1893-ban	97,072.047	45,198.457	101,128.833
1894-ben	100,822.318	52,659.035	108,379.105

A Magyar Földhitelintézet jelzálogos kölcsöneinek 1894-ben 3,671.986 magyar (1200 □-öles) hold föld szolgáltat jelzálogi fedezetétül, mely az egyes művelési ágak szerint következőleg oszlott meg:

szántóföld... ..	1,578.045	magyar hold	42.97%
kaszáló, rét	431.308	»	» 11.75 »
legelő	490.158	»	» 13.35 »
erdő	1,014.585	»	» 27.63 »
nádas	20.757	»	» 0.56 »
szőlő	8.703	»	» 0.24 »
terméketlen	128.450	»	» 3.50 »
Összesen ...	3,671.986	magyar hold	100%

Legnagyobb százalék esik a szántóföldre, de az erdő is igen nagy arányban fordul elő. Megjegyzendő azonban, hogy a kölcsönök engedélyezésekor úgy az erdőnél, mint a szőlőnél csak a föld értéke jön tekintetbe, a faállomány és a szőlőültetvény, mint gyors változásnak kitett s jelzálogi alapul nem alkalmas tárgy figyelmen kívül marad.

A szabályozási és talajjavítási kölcsönök 1,438.393 magyar holdat terheltek; melyek becsértéke 157⁹¹ millió forintba rugott. A tulajdonképeni jelzálogos kölcsönök biztosítására lekötött földbirtok megállapított értéke, szintén 1894. év végén, 241,638.334 frtot tett; ehhez járult még a jelzálogos birtokon levő épületek értéke 34,614.988 forint. A jelzálogos birtokok átlagos értéke holdankint, épületek nélkül, 65 frt 80 kr. volt. A kataszteri tisztajövedelem alapján kiszámított érték, tudjuk, mily alacsony, de itt még a nagy erdőterületről sem szabad megfeledkeznünk, mely erősen nyomja az átlagot. A szabályozási kölcsönöknél már 109 frt 80 kr. a holdankénti becsérték. A közönséges jelzálogos kölcsönöknél egy holdon átlagosan 27 frt 45 kr. teher feküdt, a becsértéknek 41⁷²/₀-a, a szabályozási kölcsönöknél ellenben 14 frt 64 kr., vagyis a becsértéknek csak 13³³/₀-a.

Az intézet évi jelentéséhez csatolt statisztikai táblázat évről-évre bemutatja a beperelt hátralékok összegét is. Érdekes ez a számsor, de mi helyszűke miatt csak néhány adatot kívánunk belőle kiemelni. 1875-től 1889-ig bezárólag a beperelt hátralékok évi összege 248.517 és 578.798 frt közt ingadozott, ellenben 1890. és 1894-ig már csak 134.654 és 50.768 frt között. Ez utóbbi összeg az 1894. évet illeti; 1891. óta folytonos és nagymérvű a csökkenés.

A Magyar Földhitelintézet, mihelyt a pénzpiacz helyzete engedte, adósai érdekében mindig azonnal áttért a kisebb kamatozású záloglevelek kibocsátására, utóbb azt a lehetőséget is megadván, hogy a régibb adósok conversió útján szintén részesüljenek a kamatleszállítás jótéteményében. 1872-ig bezárólag, az intézet csak 5¹/₂⁰-os papírértékű zálogleveleket bocsátott ki. 1873-ban megkezdte az 5⁰/₀-os

érczértékű záloglevelek kibocsátását, hogy ily módon záloglevelei számára a külföldi pénzpiacokat megnyerhesse; mert az épen lezajlott válság s a megelőző rossz termésű évek példája megmutatta, hogy ha csak a hazai és osztrák tőkékre támaszkodik, nem képes elég gyorsan kellő mérvben kielégíteni a magyar földbirtok hiteligenyeit. Az állam megromlott hitele is visszahatással volt a földhitelintézet zálogleveleinek árfolyamára és kelendőségére, azt is némileg ellensúlyozni lettek volna hivatva a külföldi pénzpiacz számára kibocsátott érczértékű záloglevelek. 1876-tól kezdve papírértékű $5^0/0$ -os zálogleveleket bocsátott ki az intézet; 1880-ban a $4^{1/2}0/0$ -os záloglevelek kibocsátását is megkezdhette, 1885-ben pedig a $4^0/0$ -os záloglevelek kibocsátását; de mielőtt a $4^{1/2}0/0$ -ok kibocsátását végleg felfüggesztette volna, felhasználta ezeket az $5^{1/2}0/0$ -os záloglevelekben fennálló kölcsönök conversiójára.

A forgalomban levő ki nem sorsolt záloglevelek összegét minden év végén a következő számok tüntetik fel:

Év	Záloglevelek összege frt	Év	Záloglevelek összege frt
1863-ban	3,059.900	1879-ben	58,371.080
1864-ben	8,619.700	1880-ban	68,602.520
1865-ben	12,195.400	1881-ben	74,349.460
1866-ban	14,409.900	1882-ben	75,126.160
1867-ben	18,349.700	1883-ban	80,941.460
1868-ben	20,846.700	1884-ben	83,242.140
1869-ben	25,076.100	1885-ben	88,687.860
1870-ben	28,058.900	1886-ban	91,273.880
1871-ben	31,725.700	1887-ben	91,094.480
1872-ben	34,117.600	1888-ban	91,306.760
1873-ban	36,069.340	1889-ben	93,664.000
1874-ben	41,872.900	1890-ben	96,754.040
1875-ben	49,715.020	1891-ben	94,533.580
1876-ban	51,157.340	1892-ben	94 513.220
1877-ben	53 198.640	1893-ban	96,617.400
1878-ban ... —	56,317.580	1894-ben	99,860.900

1872-ig bezárólag a kimutatott összegek alatt kizárólag $5\frac{1}{2}\%$ -os papírértékű záloglevelek értendők. 1873-ban már 2,090.400, 1874-ben 4,062.363, 1875-ben pedig 7,772.130 frt $5\frac{1}{2}\%$ -os érczértékű záloglevél is szerepel benne. 1876-tól kezdve a különböző kamatozású záloglevelek összegeit a következő kimutatás állítja szem elé részletezve:

Év	$5\frac{1}{2}\%$ -os	5% -os papírértékű	$4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelek	4% -os	5% -os érczértékű záloglevelek
		f	o	r	t
1876	42,859.100	—	—	—	8,216.571
1877	42,607.200	1,695.000	—	—	8,804.818
1878	41,146.900	4,357.000	—	—	10,698.164
1879	40,180.500	7,446.500	—	—	10,610.651
1880	36,208.700	13,315.400	8,500.500	—	10,311.400
1881	30,918.000	17,701.100	16,297.400	—	8,022.399
1882	26,918.300	18,770.800	21,360.700	—	7,759.550
1883	21,616.200	26,130.600	23,129.500	—	7,225.577
1884	20,058.900	26,421.300	27,883.300	—	6,222.331
1885	17,242.100	26,585.600	35,517.900	—	5,564.121
1886	—	26,060.300	53,660.700	2,570.100	5,278.433
1887	—	24,699.100	51,547.500	7,678.400	4,432.676
1888	—	22,807.800	50,342.600	12,290.700	3,118.802
1889	—	18,656.200	47,333.000	21,046.600	2,005.828
1890	—	17,597.500	44,562.900	27,760.600	1,579.388
1891	—	15,101.900	43,454.500	33,596.500	1,403.200
1892	—	11,342.600	41,971.700	38,272.200	1,106.273
1893	—	7,906.000	40,226.300	45,987.300	619.691
1894	—	4,156.600	38,084.800	57,669.500	545.180

Az intézetek tulajdonképeni jelzálogüzletében kibocsátott záloglevelekhez járulnak még a $4\frac{1}{2}\%$ -os szabályozási és talajjavítási záloglevelek. Ezeknek forgalomban lévő összegét minden év végén a következő adatok mutatják:

Év	$4\frac{1}{2}\%$ -os szabályozási és talaj- javítási záloglevelek forint
1890-ben	14,069.800
1891-ben	14,344.400
1892-ben	14,289.900
1893-ban	20,961.100
1894-ben	20,989.900

Bár a külföldi tőke előszeretettel fordult földhitelintézetünk teljes biztosságot nyújtó papirjai felé, megnyugvással mondhatjuk, hogy a Magyar Földhitelintézet zálogleveleiből többi papirjainkhoz képest tekintélyes összeg van elhelyezve benn a hazában. Az intézet szives közlése szerint 1895. szeptember 30-án 128,252.500 frt értékű záloglevél volt forgalomban s ebből 44,350.000 frt Magyarországon, 83,902.500 pedig Magyarországon kívül volt elhelyezve.

Minthogy a Magyar Földhitelintézet záloglevelei a hazai földhitel javítására döntő befolyást gyakoroltak, országos szempontból is teljesen igazolt e záloglevelek árfolyamhullámzásának bemutatása.

Év	Legmagasabb árfolyam		Átlagos árfolyam		Legalacsonyabb árfolyam	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr
<i>a) 5¹/₂0-os papírértékű záloglevelek.</i>						
1863...	89	—	89	—	89	—
1864...	89	—	86	55	82	50
1865...	82	50	80	14	75	—
1866...	86	—	76	70	69	—
1867...	92	50	89	33	83	50
1868...	93	—	91	81	90	25
1869...	93	75	92	41	88	75
1870...	91	25	90	35	87	—
1871...	91	—	89	10	88	50
1872...	91	25	89	—	86	—
1873...	88	25	83	63	79	50
1874...	87	75	86	26	81	—
1875...	87	50	86	88	85	25
1876...	86	75	85	76	83	—
1877...	94	—	89	98	85	25
1878...	97	25	94	70	93	—
1879...	103	—	99	23	95	—
1880...	103	50	101	86	100	75
1881...	104	50	102	87	101	50
1882...	103	—	102	20	100	25

É v	Legmagasabb árfolyam		Átlagos árfolyam		Legala- csonyabb árfolyam	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1883...	103	50	102	58	101	—
1884...	102	75	102	35	102	—
1885...	104	—	103	37	102	—
1886...	104	75	102	42	100	75

b) 5⁰/0-os érczértékű záloglevelek.

1875...	94	50	92	11	90	25
1876...	102	—	96	88	93	50
1877...	102	—	99	88	96	75
1878...	106	—	103	43	101	—
1879...	112	50	108	83	103	50
1880...	120	—	117	58	112	25
1881...	120	75	118	75	117	—
1882...	121	—	119	30	118	—
1883...	120	75	120	11	118	50
1884...	124	—	122	65	120	50
1885...	128	—	126	03	123	—
1886...	132	—	128	86	127	—
1887...	131	50	130	49	129	—
1888...	135	—	131	13	127	50
1889...	128	—	122	81	120	—
1890...	121	—	118	03	116	—
1891...	118	—	115	84	114	—
1892...	118	—	116	66	116	—

c) 5⁰/0-os papírértékű záloglevelek.

1877...	85	—	85	—	85	—
1878...	87	50	86	27	85	—
1879...	97	50	91	94	87	25
1880...	100	50	99	03	96	—
1881...	101	75	100	78	99	—
1882...	102	—	100	68	99	75
1883...	101	50	100	80	100	—
1884...	101	50	100	95	99	75
1885...	102	75	101	87	100	50
1886...	103	—	102	09	101	25
1887...	103	—	102	—	100	50
1888...	103	—	102	26	101	50

É v	Legmagasabb árfolyam		Átlagos árfolyam		Legala- csonyabb árfolyam	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1889... ..	103	—	101	93	101	—
1890... ..	102	50	101	71	100	75
1891... ..	102	75	101	54	100	20
1892... ..	102	75	101	97	101	—
1893... ..	102	50	101	79	100	50
1894... ..	102	75	101	51	100	50

d) 4^{1/2}/0-os papírvértékű záloglevelek.

1880... ..	94	25	92	95	91	25
1881... ..	96	50	95	10	92	75
1882... ..	95	50	94	77	94	—
1883... ..	94	75	94	26	94	—
1884... ..	96	—	94	68	93	50
1885... ..	97	—	95	72	93	50
1886... ..	100	50	99	47	96	—
1887... ..	102	—	100	05	97	50
1888... ..	102	—	100	77	99	25
1889... ..	101	90	101	13	100	30
1890... ..	102	—	100	78	100	—
1891... ..	102	50	100	73	99	50
1892... ..	101	75	101	28	100	80
1893... ..	102	75	102	10	100	50
1894... ..	102	—	101	34	100	60

e) 4⁰/0-os papírvértékű záloglevelek.

1886... ..	94	10	94	07	94	—
1887... ..	95	25	94	91	94	—
1888... ..	97	25	95	99	94	75
1889... ..	97	60	97	35	97	—
1890... ..	97	25	97	03	96	25
1891... ..	96	25	95	81	95	50
1892... ..	97	—	96	25	95	50
1893... ..	100	—	98	86	96	75
1894... ..	99	25	98	28	97	50

f) 4⁰/0-os papírvért. szabályozási és talajjavítási záloglevelek.

1891... ..	95	50	94	24	93	50
1892... ..	96	—	94	88	93	50

É v	Legmagasabb árfolyam		Átlagos árfolyam		Legala- acsonyabb árfolyam	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1893... ..	98	—	97	42	96	—
1894... ..	97	—	96	53	95	—

g) 4⁰/o-os koronaértékű záloglevelek.

1894... ..	98	25	98	01	98	—
------------	----	----	----	----	----	---

Ez adatok az utóbbi másfél évszázad alatt a magyar földhitelnek örvendetes javulásáról szólnak. A magasabb kamatozású záloglevelek árfolyama természetesen mindvégig nem követhette a pénzpiacz kedvezőbb alakulását, mert a kisorsolás folytán névértékben való visszafizetés egy bizonyos magasságon túl meggátolja az árfolyam emelkedését. Azért tért át az intézet nyomról-nyomra alacsonyabb kamatozású záloglevelek kibocsátására. A 4⁰/o-os záloglevél-kölcsönöket, melyek árfolyama a párihoz közel áll, hazai viszonyaink közt valóban jutányos kölcsönöknek lehetett tekinteni, de a Magyar Földhitelintézet itt sem állott meg s mielőtt a 3¹/₂⁰/o-os záloglevelek kibocsátására áttérhetett, 1894-ben a hitelkereső földbirtokosok javára egy új feltételű záloglevelet honosított meg, a koronaértékre szóló 4⁰/o-osokat. Nem az érték itt a lényeges, hanem az, hogy az intézet oly törlesztési tervet állapított meg, mely szerint az adós a kamatot és törlesztési részleteket félévenként nem előle-
gesen, hanem utólagosan tartozik fizetni. A Magyar Földhitelintézeté a dicsőség, hogy ezt a méltányos eljárást meghonosította hazánkban. A példa valószínűleg nem fog követők nélkül maradni. A benne rejlő igazság erejénél fogva hatnia kell. A Magyar Földhitelintézetet 1894. évi jelentésében, a koronaértékű 4⁰/o-os záloglevelekről szólva, joggal mondhatom, hogy az általa a földbirtokosok részére

közvetített kölcsön oly előnyössé alakult, hogy az a Magyarországon és Ausztriában rendelkezésre álló más hitelforrásoknál ugyanazon visszafizetési feltételek és jogok mellett nem szerezhető meg. Az 1896. év tavaszán végre megkezdhetette az intézet a $3\frac{1}{2}$ 0/0-os záloglevelek kibocsátását, a kamat- és törlesztési járuléknak szintén utólagos fizetése mellett. Ezzel ismét bebizonyította vezérszerepét a földbirtoki hitel terén.

Bár a Magyar Földhitelintézet a hitelközvetítésnél lemond minden haszonnról s csak egy csekély összeget szed adósaitól a kezelési költségek fejében, 33 év alatt körültekintő takarékossgal már hatalmas tartalékalapot gyűjtött. A saját szerzeményű tartalékalap fejlődését a következő kis kimutatásban tüntetjük fel:

1864-ben... ..	11.869 forint	1874-ben... ..	1,964.929 forint
1865-ben ...	132.533 »	1875-ben ...	2,367.772 »
1866-ban... ..	171.219 »	1876-ban... ..	2,732.641 »
1867-ben ...	243.554 »	1877-ben ...	3,154.826 »
1868-ban... ..	301.574 »	1878-ban... ..	3,642.114 »
1869-ben ...	404.537 »	1879-ben ...	4,222.712 »
1870-ben... ..	654.303 »	1880-ban... ..	4,703.794 »
1871-ben ...	1,004.802 »	1881-ben ...	5,123.534 »
1872-ben... ..	1,346.535 »	1882-ben... ..	5,445.302 »
1873-ban ...	1,636.277 »	1883-ban ...	5,787.114 »
1884-ben... ..	6,154.594 »	1890-ben... ..	7,885.745 »
1885-ben ...	6,491.820 »	1891-ben ...	8,178.854 »
1886-ban... ..	6,815.521 »	1892-ben... ..	8,488.234 »
1887-ben ...	7,106.886 »	1893-ban ...	8,851.385 »
1888-ban... ..	7,385.340 »	1894-ben... ..	9,227.857 »
1889-ben ...	7,648.055 »		

Néhány év múlva a saját szerzeményű tartalékalap, mely ma már saját kamataival is hatalmasan fejlődik, meg fogja haladni a 10 millió forintot. Nagy értelme van e felhalmozódó vagyonnak épen a magyar földbirtok szempontjából, mert minél nagyobb ez a tartaléktőke, annál

nagyobb a biztosság, mely a záloglevelek kelendőségét és árfolyamát emeli s annál kisebb az intézet adósainak vállán nyugvó egyetemleges felelősség veszélye.

A legtisztább hazaszeretet s a közérdek legnemesebb kultusza állt őrt a Magyar Földhitelintézet bölcsőjénél s azok a fenkölt eszmék és elvek, melyeknek lételetét köszöni, vezetésében egy perczig sem halaványultak el, a politikai és közgazdsági eseményekben annyira gazdag és változatos harminczhárom év alatt.

IX. TÖREKVÉSEK A SCHULZE-DELITZSCH-FÉLE
NÉPBANKOK MEGHONOSÍTÁSÁRA. A SZÖVETKE-
ZETI ESZME LEGKORÁBBAN A KIRÁLYHÁGÓN TÚL
VER GYÖKERET. KISEGITŐ TAKARÉKPÉNZTÁRAK.
A SZÁSZFÖLDI TAKARÉK- ÉS ELŐLEG-EGYLETEK.
ALAPÍTÁSOK A KIRÁLYHÁGÓN INNEN.

Bár a Magyar Földhitelintézet, midőn az eredeti tervtől eltérőleg a kölcsönök engedélyezésénél 1000 frt minimumig szállt le, már a kisbirtok hitelszükségét is kívánta szolgálni: alapjában mégis a nagy- és középbirtok érdekében működő intézet maradt; az egészen kis birtok, működésének körén kívül esett. Pedig az ötvenes évek folyamán a szabaddá lett kis jobbágy-birtok szintén mind nagyobb mértékben kezdett hitelre szorulni. Örökösödési osztályoknál az örökös társak kielégítése, eladásra került nemesi birtokok parcellálanként megvásárlása, beruházások, melyekre ösztönül szolgált a nagyobb birtokosok által nyújtott példa, az elemi csapások s más veszteségek, valamint az új szabadsággal és önállósággal élni nem tudás gyakran juttatták a kisbirtokost abba a helyzetbe, hogy kölcsönre szorult. De a pénztelenség és általános hitelhiány s még inkább a hitelnek csaknem teljes szervezetlensége elzárták a kisbirtokost attól, hogy méltányos feltételek mellett jusson pénzhez, kölcsönt csak óriási kamatra kapott. Az alsóbb néposztályokban iszonyú mértékben kezdett pusztítani az uzsora.

Ez birta rá 1865-ben a magyar helytartótanácsot, hogy felhívja a Magyar Földhitelintézetet, hogy az Országos magyar gazdasági egyesület s a pesti ipar- és kereskedelmi kamara részéről felkérendő szakértők közbejöttével adjon véleményt az iránt: miként lehetne a földbirtoki hitelt a legalsóbb rétegekben, oly birtokokra nézve is kifejteni, a melyek kis terjedelmüknél fogva a Magyar Földhitelintézet kölcsöneiben nem részesülhetnek. Az értekezleten a Magyar Földhitelintézet egyik képviselője Csengery Antal egy tervezetet mutatott be a népbankokról, mely el is fogadtatott, s szintén ő bizatott meg, hogy készítse el a fölterjesztést a helytartótanácsához. E fölterjesztés, míg egyrészt a Földhitelintézet álláspontját érdekesen vázolja, a szövetkezeti eszmének egyik első erőteljes megnyilatkozása hazánkban.

A fölterjesztés kifejti, hogy a Magyar Földhitelintézet csak ügykezelésének rendkívüli bonyolításával, költségvetése szertelen fölemelésével s a nagy jelzálogok teljes háttérbe szorításával terjeszthetné ki kölcsöneit a 15—20 holdnál is kisebb birtokokra; de erre gondolni sem lehet, midőn az intézet a hazai földbirtok azon részének roppant hitel-szükségét sem képes távolról sem kielégíteni, a melyet működési körébe felölelt. Tekintve a záloglevelek kibocsátásának nehézségeit, ily módon a hazai kis földbirtok számára nem lehet segélyt nyújtani. Volnának a vidéki takarékpénztárak, de ezek, a takarékbetétek mozgó természeténél fogva, csakis rövid lejáratú vagy felmondható kölcsönöket nyújthatnak s a kis gazdát inkább csak forgó tőkével láthatják el, de nem nyújthatnak neki állandó beruházási tőkét. Az árva-tömegekben kezelt tőkék — a bizottság negyven-ötven millió forintba becsülte — alkal-

masak volnának e célra s a 27 millióra becsült közalapítványi tőkék egy részét szintén a kisbirtok hitelszükségletének kielégítésére lehetne fordítani. De ez mind nem elég. Midőn a hazánkban létező tőkék — folytatja a fölterjesztés — talán az árva-tömegek egy részét és azon tőkéket kivéve, melyek a szegény nép véres verejtékéből sokszorozzák magukat, csaknem ugyanannyi csatornán vonatnak el az ipar és kereskedés s a nagyobb földbirtok gyámolítására, a hány már fennálló pénz- és hitelintézet van az országban; midőn e részben a hazai takarékpénztárak is alig képeznek kivételt, s midőn az ekkép gyűjtött tőkék sem elegendők távolról is a nagyobb birtok, ipar és kereskedés hitelszüksége fedezésére: ily körülmények közt más gyökeres gyógyszert nem képzelhetnek a tanácskozmány tagjai a kisbirtokos és munkás-osztály hitelviszonyai orvoslására, mint új tőkék képzését apró megtakarítások útján, épen azon rétegekben, melyek a segílyt igénylik.

Hazánk egyik mély gondolkodója tehát a gazdasági érdekek legilletékesebb képviselőinek helyeslése mellett a szövetkezést, az associatiót jelölte meg, mint az alsóbb néposztályok gazdasági helyzetének leghathatósabb emeltyűjét.

A fölterjesztés a Schultze-Debitzsch-féle kölcsön- és hitel-egyesületet, vagyis a népbankok átültetését ajánlta a hazai városokba és községekbe. Azonban utalt rá, hogy a népbankok a kisbirtok hitelszükségletét oly mértékben nem elégíthetik ki, mint a földhitelintézetek a nagy- és középbirtokét, mert az igen kis birtok már a becslési és egyéb költségeknek aránylag nagy összege miatt nehezen válhatik jelzálogi kölcsönzés alapjává. A cél tehát mindenekelőtt a kisbirtokos személyi hitelét fejteni ki, s bár a hitelképességet, mely a gazdának és családjának munka-

erejében és keresetében találja alapját, ha van egy kis birtok, az még inkább emeli: a népbanknak nem közvetlen a kisbirtok, mint jelzálog, hanem a kisbirtokos és munkásosztály hitelképessége kifejezésére és kielégítésére szolgálnak eszközül.

Csengery Antal az értekezlet megbízásából egy tervezetet dolgozott ki az alapítandó népbankok számára, melyben tekintettel volt úgy az intézmény keletkezése óta a külföldön történt javításokra és változtatásra, valamint a hazai viszonyok eltérő természetére; de hangsúlyozza, hogy az alapelvek, melyek ebben foglaltatnak, más alakba öntve, más rendezéssel, sőt sok tekintetben eltérő combinációkban is megvalósíthatók. Hazai viszonyaink közt pártolást érdemel már magában is minden oly intézet vagy egyesület, mely tőkék gyűjtését s a hazai tőkék termékenynyé tételét tűzi célul; annál inkább ajánlja a kormány pártfogásába a Schulze-Delitzsch-féle népbankokat, melyek midőn a szorgalmat és takarékoságot előmozdítják s a munkást hitelképesse teszik, nemcsak közgazdasági, hanem egyszerűsmind társadalmi fontossággal is bírnak. A fölterjesztés ajánlja, hogy az állam az ily egyesületeknek bélyegmentességet adjon, mentse föl a törvényes kamatláb nyüge alól, s törvénykezés tekintetében is nyújtson számukra kiváltságot.

Az alapszabálytervezet — a mint a fölterjesztés kiemeli — a tiszta Schultze-Delitzsch-féle egyesületeket tartá szem előtt; de azért, hazai viszonyainkkal indokolva, az intézmény eredeti eszméjén több oly részt enged, mely alkalmas meg lehetős tág kaput nyitni a részvénytársulati alakra való áttérésre. Ilyen például, hogy a tőkegyűjtést nem csupán saját tagjaira korlátozza, hanem megengedi, hogy az egyesület rendes takarékbetéti üzletet is folytasson s bárkitől

elfogadhasson takarékbetéteket. Ilyen, hogy egy tag több üzletrészszel, vagy törzsbetéttel is bírhasson. Ilyen továbbá, hogy a tagoknak fizetendő osztalék maximuma nincs megállapítva, mely két utóbbi intézkedés egymással karöltve nagyon is alkalmas nyereszkeskedő vállalatná változtatni az egyesületet, a helyett hogy az tulajdonképeni rendeltetéséhez hiven, a tagok számára könnyű és olcsó hitel szerzését mozdítaná elő.

Midőn a Magyar Földhitelintézet szót emelt a szövetkezeti alapon nyugvó népbankok mellett, a szövetkezeti eszme már nem volt sem ismeretlen, sem idegen hazánkban; gyorsabban honosult ez meg nálunk, mint bármely más külföldi eszme vagy intézmény; Schulze Hermann, ki az önségély elvét először hangoztatta s a szövetkezeti egyesülésben látta azt a varázserőt, mely a kisipart a nagy gyáriparral szemben versenyképessé teszi, 1850-ben alapította az első előlegegyületet Delitzsch porosz községben, és ime már 1851-ben ugyanazon elvek alapján, Besztercze városában megalakult a »Beszterczei takarékbet. és kiségitőegylet.« Nincs ebben semmi meglepő. Abban az időben az erdélyi szászok nagyon élénk közlekedésben álltak a nagy Németországgal s nemcsak a tanuló-ifjúság kereste fel a német egyetemeket, hanem az iparos ifjúság is jobbára Németországban töltötte vándoréveit, s mindkettő mohón szívta magába azokat az eszméket, a melyek ott az elméket foglalkoztatták. Jellemző, hogy a beszterczei egyület nem az értelmiségi osztály kezdeményezésére keletkezett, tisztán az iparos körökből indult ki, melyek féltékenyen őrködtek, hogy a vezetés az ő kezükben maradjon, s a mint Kramer Frigyesnek a másik beszterczei együletről írt érdekes emlékiratában olvassuk, igyekeztek az urakat távol tartani az intézettől. Az üzleti tőkét legkevesebb 10 krajczáros heti betétekből gyűjtötték

s az egyleti tagoknak kölcsön adták. A kölcsönök nagyságát a betétek összege határozta meg; a törlesztés pedig a heti betétek által történt. Az egylet betétek után 5⁰/₀-ot fizetett, kölcsönökért 6⁰/₀ kamatot szedett.

Az egyesület fejlődése azonban számos akadályba ütközött. Az ép most idézett munka kiemeli berendezésének nehézkességét, sajátos könyvelésének homályosságát, fennállásának első éveiben a hiányos igazgatást s a meg nem felelő lezárási rendszert. A tagok heti betéteiből alakult üzleti tőke sem felelt meg a szükségletnek; csak egy évi szakadatlan befizetés után lehetett kölcsönt kérni, s akkor is várni kellett, míg a sor reá került. Idegen tőkék szerzésével sem lehetett az üzletet kibővíteni, mert az egylet kellő biztosítékot nem tudott nyújtani. Az üzletember tehát sem kölcsönhöz nem jutott, mikor épen szüksége volt, sem vissza nem fizethette a kölcsönt, mikor az üzletet befejezte, hanem fizetnie kellett a kamatokat mindaddig, míg a rendes heti betétek a kölcsönt lassanként le nem törlesztették. Mind e fogyatkozások daczára az egylet mai napig fentartotta magát s eredeti jellegéhez híven most is a kisiparosok és kereskedők intézete. Tagjainak száma 1893 végén 929 volt, több mint 15 üzletrészszel, vagyis az erdélyi szász szövetkezetek egyik legnépesebbike, az általa kezelt összes vagyon azonban ugyanekkor csak 220.060 frtra rugott, míg az 1864-ben alakult beszterczei hitel- és előleg-egylet több mint 1 millió forint vagyont kezelt, holott tagjainak száma csak 202 volt. De míg az előbbi tisztán tagjainak befizetésére támaszkodott, az utóbbi a kezelt tőke legnagyobb részét takarékbetétekből meríti.

A beszterczei takarékbetét- és kisegítő-egylet megalakulása után hét évi szünet állt be, mely alatt a szövetkezeti eszme

egy lépéssel sem haladt előre. Végre 1858-ban megalakult a »*Kolozsvári kisegítő takarékpénztár*«. Nem a szövetkezeti eszme térfoglalása adott azonban létet ez intézetnek, hanem az akkori politikai viszonyok kényszerűsége szorította a királyföld kivételével másutt még idegen és szokatlan formába azokat az erőket, melyek tulajdonképen más célra irányultak s szabadjára hagyva más formát kerestek volna az érvényesülésre.

A mint láttuk, a negyvenes években hazánknak csaknem minden élénkebb forgalmi pontján keletkezett takarékpénztár. Kolozsvár akkor elmulasztotta a korszerű intézmény életbeléptetését, de már az ötvenes években érezni kezdte hiányát s 1854-ben a kolozsvári polgárok engedélyért folyamodtak, hogy takarékpénztárat állithassanak. A Nagy-Szebenben székelő helytartótanács azzal az indokolással utasította el a kérelmet, hogy Brassóban és Nagy-Szebenben van már takarékpénztár, használják azt a kolozsváriak.

De Kolozsvár üzleti körei nem mondhattak le róla, hogy az ipar és kereskedelem táplálására a heverő tőkéket össze ne gyűjtsék. A Schulze-Delitzsch-féle hitelegyletekre fordították figyelmüket s 1855-ben Gámán Zsigmond, a kamara titkára, az ipar- és kereskedelmi kamarában egy hitelegylet fölállítását hozta javaslatba. Az alapszabályok 1856. évben főleg a *klagenfurti hitelegylet* alapszabályai figyelembevételével kidolgoztattak s a kamara meleg ajánlással terjesztette föl a helytartótanácsához; de csak 1857. december 19-én adatott meg az előleges s 1858. február 28-án a végleges engedély kisegítő pénztáregylet felállítására.

A jóváhagyott alapszabályok értelmében az intézet az üzletemberek számára engedélyeztetett. Az alapítók 100

forint tőkét tartoznak lefizetni vagy biztosítani a jótállási alap javára. A rendes tagok három évre léptek be 5 forint törzsbetéttel, ezenkívül havonként 50 kr betétet tettek be könyvecskére. Kölcsönben csak egyleti tagok részesülhettek, a kölcsönök minimuma 5 forint volt, maximumát a kölcsönkérő betéteinek összege határozta meg. A kölcsönök váltóra adattak, 6⁰/₀-os kamat és 1²/₀-os jutalék számítása mellett.

A kolozsvári kisegítő takarékpénztár alapszabályaiból a Schulze-Delitzsch-féle népbankok egyik legfőbb elve, az egyetemleges felelősség, ki volt zárva, a tagok csakis öt forintos törzsbetétük erejéig feleltek. A cél nem is a tagok hitelképességének emelése, hanem a takarékoság, a tekegyűjtés előmozdítása volt. Ennek megfelelőleg minden egyleti tag nemcsak egy, hanem korlátlan számú törzsbetéttel bírhatott s bármikor kiválhatott az egylet kötelékéből.

A csak nyolcz hónapra terjedő első üzletév végén az intézetnek 370 tagja tagja volt, ezek közt 271 iparos, 81 kereskedő, 118 földműves, magánzó és hivatalnok. A betétek összege az év végén 9.982 forintot tett; az év folyamán pedig 225 darab váltó számítottatott le, melyek közül 74 darab 100 forintnál kisebb összegről szólt, s csak egyetlen egy 400 forintos volt. Az intézet fejlődését, az általunk épen most tárgyalt korszak végéig, a következő számok mutatják:

Év	A törzsbetétek száma	Betétek összege	Tartalék
		f o r i n t	
1858	370	9.972	258
1859	677	32.879	1.275
1860	888	61.651	4.032
1861	1.082	91.515	4.158
1862	1.285	124.611	5.510
1863	1.714	217.592	7.313
1864	2.379	372.768	7.871
1865	2.628	544.839	9.166
1866	3.179	716.669	20.102

Az egyesületnek e rohamos emelkedése folytán természetesen tágitani kellett az eredetileg megállapított kereteket s 1868-ban részleges, 1873-ban pedig általános alapszabályváltozás vált szükségessé. Ez utóbbinak leglényegesebb intézkedése, hogy a közgyűlések határozatképességéhez nem a tagok egyharmad részének -- a mi oly nagy szám mellett lehetetlen is volt -- hanem 100 tagnak jelenléte kívántatott: ellenben a választmány tagjainak száma fölemeltetett 28-ra. A választmányi tagoktól öt törzsbetét birtoka s a jótállási alaphoz 100 frttal való járulás kívántatott. Az igazgatósági tagok választása a közgyűlésről a választmányra ruháztatott át. Az egyesület tagja lehetett minden kolozsvári és vidéki lakos, tetszésszerűen törzsbetéttel, de három szavazatnál többel egy tag sem birhatott.

Az a típus, melyet a Kolozsvári kisegítő pénztár (1876-tól kezdve: kisegítő takarékpénztár) alapított meg, utánzásra talált több erdélyi magyar városban, így 1865-ben Tordán, 1866-ban Kézdivásárhelyen, később Nagy-Enyeden, Maros-Ludason, Szamosujvárott. Mind rokon természetű intézetek voltak ezek s elég, ha a »Tordai kisegítő pénztáregylet« első alapszabályának főbb pontjait emeljük ki:

Az egyesület célja: a tagok pénzszükségén kölcsönösen segíteni s a takarékossgot emelni. Tagja lehet mindenki, a ki önálló s valamely *üzletet* a maga számára folytat. Belépéskor minden tag öt frtot köteles a pénztárba fizetni, azután minden hónap kezdetén legalább 50 krajczárt. Minden tag több »részvényt« is vehet, a nélkül, hogy egynél több szavazatra nyerne jogot. Az egyesület befizetett összege után 6¹/₁₀-os kamatot fizet, de csak ha a befizetések már 10 forint-ra szaporodtak. A betett pénzek kamataikkal együtt csak három év múlva és csak negyedéves felmondás után vehetők ki.

A »részvényesek« betételeinek biztosítása végett legalább 12 teljes hitelű tag, vagy más pártfogó (alapító) áll jót, a kiknek mindenike legalább 100 o. é. forintnyi összegig jótáll.

A betételekből alakult pénztárból a tagok 6⁰/₁₀ kamat és 1¹/₂⁰/₁₀ provisió mellett kölcsönt vehetnek, melynek legkisebb összege 5 forint, maximumát a közgyűlés évenként állapítja meg. A kölcsön visszafizetésének legrövidebb határideje 30, leghosszabb 90 nap.

A provisiókból s más járulékokból tartaléktőke alakul. Ebből fedeztetnek az egylet kezelési költségei s netalán előforduló károsodásai. Azon arányban, a melyben növekszik, e tartaléktőke egy része a tagok, ezek özvegyei és árvái segélyezésére fordíttatik. A tartalék kezelése külön történik.

Az egylet ügyeit egy választmány (igazgató tanács) vezeti s ez kezeli az intézeti vagyont. A választmány áll az igazgatóból, helyetteséből, a pénztárnokból és könyvvezetőből, továbbá az alapítókön kívül három vizsgáló biztosból (censorból) s a tagok közül választott három képviselőből (ellenőrből).

Az egylet feloszlását a tagok általános szótöbbsége mondhatja ki, a mikor is a betétek és a jótállási összegek visszafizettetnek. A tartaléktőkét Torda város tanácsa kezeli s jövedelméből a feloszlott egylet tagjainak, vagy ezek maradékainak segélyt nyújt, ha ezek közül egy sincs életben, a város elszegényedett más iparosait gyámolítja.

Idők folytán úgy a tordai, mint a többi kisegítő pénztár-egyletek alapszabályai több módosításon mentek át; a nyolczvanas években pedig az intézetek részvénytársaságokká alakultak át. A szász városokban alakult egyesületek ellenben mai napig megmaradtak a szövetkezeti alapon.

Keletkezési évük sorrendjében ezek így következnek: Medgyesi takaré- és előlegegylet (1862.), Segesvári (1862.), Beszterczei hitel- és előlegegylet (1864.), Nagyszebeni (1864.), Szentágotai (1864.), Nagysinki (1865.), Szászrégeni (1865.), Brassói (1866.) és Szászvárosi (1866.) E szövetkezetek tulajdonó részéről Schulze-Delitzsch lapjának (Blätter für Genossenschaften) 1867-iki évfolyamában az 1866. üzlet-évre vonatkozólag egy érdekes kis kimutatás jelent meg. Közöljük ebből a főbb adatokat:

	Tagok száma	Tagok bétete	Tartalék- alap f o r i n t	Kölcsön- nők n t	Takarék- betétek
Beszterczei hitel- és előlegegylet	89	3.905	202	—	2.271
Brassói előlegegylet --- --- ---	170	5.936	682	—	22.985
Medgyesi takaré- és előlegegylet	340	38.500	1.130	—	55 600
Nagyszebeni tak.- és előlegegylet	275	9.703	4.781	251.491	—
Szászrégeni » »	139	4.663	1.099	5.050	3.392
Szentágotai » »	135	7.231	78	3.000	1.866

Közös vonás ezeknél a Kolozsvári kisegítő pénztárral szemben, hogy üzleti tőkájukat nemcsak tagjaik befizetéséből meritették, hanem részint takarékbetétek, részint kölcsönökből. A Nagyszebeni előlegegylet, mely már akkor egy virágzó pénzügyre, a Nagyszebeni általános takarékpénztárra támaszkodhatott, idegen tőkékkel kölcsön útján szaporította forgó tőkáját, míg ellenben a többi nemcsak mint előlegegylet, hanem mint takarékpénztár is működött. Különböztek ebben a legelső szövetkezettől, a Beszterczei takaré- és kisegítő egylettől is, sőt ettől abban is eltértek, hogy náluk a tagok heti betéteiből az üzleti veszteségek fedezésére egy biztosítéki alap képeztetett, a kölcsönök törlesztése pedig nem a heti betétek útján hosszú időn keresztül történt, hanem rövidebb idő alatt, vagy az egész kölcsönnek, vagy nagyobb részletének lefizetése által.

Egészen különálló a szövetkezeti ügy fejlődése a Királyhágón innen, mint a hogy Erdély az 1867-iki unióig tényleg külön gazdasági és állami életet élt a magyar anyarszágtól. Az anyaországban a hatvanas évek közepe táján tűnnek föl az első szövetkezetek. 1864-ben megalakult a győrvárosi kölcsönösen segélyező pénztáregylet, 1865-ben az osztrák-magyar monarchia I. ált. tisztviselő-egyletének takaré- és előleg társulata Pozsonyban, a kápolnásnyéki segélyegylet és a námesztói kölcsönös kisegítő-egylet, 1866-ban a pécsi kölcsönös segélyegylet.

Látnivaló e sorozatból, hogy az első szövetkezetek, jóformán kivétel nélkül, hazánk nyugoti felében keletkeztek, de jellemző, hogy nemcsak a nagyobb helyi központokban, hanem oly kisebb községben is, minő Kápolnás-Nyék. Mint az erdélyi szövetkezeteknél többnyire, ezeknél is a kisipar s általában a kisebb üzletemberek hiteligényeinek kielégítése volt az alakulás indító oka.

Az ötvenes és hatvanas években a takarékpénztárak kis számuknál fogva sem voltak képesek kielégíteni az összes hiteligényeket; de különben is, — a jelzálogos kölcsönöktől eltekintve, melyeket az osztrák polgári törvénykönyv kamatmegszorító intézkedése előtt előszeretettel üztek, — inkább a nagyobb üzletemberek merithettek ebből a forrásból, a kisiparosok ellenben, melyeket az osztrák gyáripár versenye e korban már nagyon erősen sújtott, uzsora-kölcsönökre voltak utalva. Tág tér nyílt tehát a Schultze-Delitzsch-féle elvek megvalósítására s a hol egy-egy buzgó emberbarát megpendítette az eszmét, az elvetett mag nem hullott terméketlen talajra. Meg kell azonban vallanunk, hogy az eszme a maga eredeti tisztaságában nem maradt meg nálunk; az önsegély csak rész-

ben érvényesült, az egyetemleges felelősség pedig egészen mellőztetett; ellenben a tőkegyűjtésre való törekvés erősen kidomborodott. Ez is előny volt tőkeszegény hazánkban, de árnyoldala sem hiányzott; korlátolás alá nem esvén a törzsbetétek száma, sokan mint jövedelmes tőkeelhelyezést tekintették a szövetkezeti tagságot s nem egy szövetkezetben az az elem nyert túlsúlyt, mely lehetőleg magas osztaléokra dolgozott. A kik igazán hitelre szorultak, azok méregdrágán voltak kénytelenek megfizetni. A szövetkezeteknek ez a typusa különösen az alkotmányos korszakot követő években alakult mind nagyobb számmal, mikor a vérmes reményektől tüzelt nyereségvágy a társadalom minden rétegében nagy hódítást tett.

Visszatérve az első szövetkezetekhez, ezek túlnyomólag évtársulati alapon szervezkedtek. E formának azért adtak előnyt, mert a meghatározott üzletrészre alakult egyletek-nél a teljes befizetés után megszűnik a kényszerű takarítás, a rövid időre, 6—10 évre alakult egyletek szervezete pedig hitelre szoruló és hitelt élvező tagokra volt nagyon hátrányos. Az évtársulatok által a szövetkezet folytonos megújulását célozták s nem eredménytelenül. Az ez alapon szervezkedett szövetkezetek, minő például a pécsi és a székesfehérvári kölcsönös segélyező-egylet, a komáromi önszegélyező egylet stb. egy negyedszázad betöltése után máig is virágzó, gyarapodó intézetek; csak a győri kölcsönös segélyező pénztáregylet szűnt meg időközben.

A maig fennállók között tehát a legrégibb a pécsi. Ennek első alapszabálya az egylet célját következőleg határozza meg: »Minden, még a legkevésbé vagyonos egyleti tagnak is alkalmat nyújtani, hetenkénti csekély betétei által idővel maga részére egy szerény ugyan, de biztos pénz-

alapot szerezni; másrészt pedig az egyleti tagoknak iparüzletök- vagy bármely keresetágukhoz s illetőleg kereseti viszonyaik fejlesztéséhez és javításához szükségeltető kisebb vagy nagyobb előlegeket a törvényes 6°/o kamatok fizetése mellett megajánlani.«

A 6°/o-os kamat benne van az 1868. február 11-én módosított alapszabályokban is; de az 1876-iki alapszabályok már csak »meghatározott kamatok fizetéséről« szólnak; de az egylet akkor is, mikor már az alapszabályok nem korlátozták, az akkori kamatviszonyokhoz képest nagy kimélettel járt el hitelkereső tagjaival szemben, mert mindennemű kölcsönei után csak 8°/o-ot szedett, holott ekkor voltak szövetkezetek, melyeknél a bevallott kamatok 15—16°/o-ra rúgtak. Pedig a hivatal rendelkezésére adott adatoknak e tekintetben feltétlen hitelt nem igen adhatunk, mert sok uzsoráskodó szövetkezet a szedett kamatok és díjak magasságát aligha vallotta be őszintén.

A pécsi kölcsönös segélyező-egylet üzleti tőkéje nemcsak a tagok befizetéseiből s az évi nyereségből alakult, hanem kölcsönök felvétele által is. Az első alapszabályok az összes tagok egyetemleges jótállását mondják ki a kölcsönöknél, a nélkül, hogy ezt bővebben magyaráznák; az 1876-diki alapszabályok azonban már egész világosan úgy intézkedtek, hogy ez a szavatosság az összes tagok törzsbetétei erejéig terjed, így tehát tulajdonképeni egyetemleges felelősségről szó sincs.

A törzsbetétek száma nem korlátoztatott. Minden egyes törzsbetét után a tagok hetenkint 50 krajczárt s egyszerűsmindenkorra 1 frtot tartoztak befizetni. Az egylet 6—6 évig tartó évtársulatokból alakult s 200-nál kevesebb taggal (helyesebben törzsbetéttel) egy évtársulat nem alakulhatott.

De nemcsak a minimum meghatározásával találkozunk; a révkomáromi önszegélyző-egylet viszont az első évtársulatot 2.500 törzsrészvény jegyzése után lezárta, attól tartván, hogy nagyobb jegyzés mellett a tagul jelentkező közönség már az első évtársulatnál kimerül s nem marad elég résztvevő a többi évtársulatok jegyzésére.

Az évtársulatok további jellemzésére idézzük a Pécsi kölcsönös segélyegylet első alapszabályainak idevágó intézkedéseit: Bármely társulati évnek folyama alatt megkezdett törzsbetéti befizetések csak azon évtársulatban való részesülésre jogosítanak, mely abban az évben alakult. A ki nem az év kezdetén lép be, tartozik az előző hetekre eső törzsbetétet is, hetenkinti 1 kr. késedelmi kamattal együtt befizetni. Az évtársulati 6 év letelte előtt egyleti tag ki nem léphet, betéteit sem részben, sem egészen vissza nem követelheti. A hat év lejártával minden egyes tagnak az általa befizetett betétek a reá eső nyereséggel együtt kifizetnek s az évtársulat feloszlik. A veszteségben és nyereségben minden egyes törzsbetét arányosan részes. Az évtársulat feloszlása után a fennállása alatt származott igények kielégítéséért az egyleti tag a nyert egész összeg erejéig még egy évig kezeskedni tartozik.

Az egylet kölcsönöket csak saját tagjainak nyújtott; de a kölcsönzést, vagy a mint az alapszabályok mondják, előlegezést változatos formában gyakorolta; ugyanis előlegek adattak *a)* magánváltókra vagy jogérvényes kötlevelekre, ha a kért előleg az illető tag egyleti követelésének $\frac{3}{4}$ részét túl nem haladta; *b)* idegen váltókra, ha az elfogadón kívül még egy jó hitelű kibocsájtó és forgató aláírásával voltak ellátva; *c)* a kinstár részére vállalt, vagy egyéb nagyobb szállitmányokért járó világos követelések elzálogosítása,

vagy engedményezése mellett; d) osztrák állami kötvényekre, a bécsi vagy a pesti tőzsdén jegyzett hitelpapírokra és a magyar földhitelintézet zálogleveleire, árfolyamuk $\frac{3}{4}$ -éig, továbbá magán kötlevelekre, szintén értékük $\frac{3}{4}$ -éig; e) ezüstre, aranyra és ékszerekre az előbbieknél a becsérték $\frac{3}{4}$, az utóbbiaknál $\frac{2}{3}$ -dáig; f) árúkra és természetvényekre, melyek romlásnak vagy tűzveszélynek nincsenek kitéve, valódi értékük feléig, de csak ha a kölcsönnevő a kamatokon kívül a raktári, biztosítási, fentartási költségek, a törzsdíj és szükség esetén a becsűdíjak fedezésére is kötelezi magát.

A jelzálogos kölcsönök kivételével tehát a kölcsönzésnek minden faja előfordul. Az előlegeket az egylet három hónapra adta; a meghosszabbítás iránt benyújtott kérvények úgy tekintettek, mintha új előlegekért nyújtattak volna be.

Az első alapszabályok szerint tag csak Pécs városában vagy Baranya vármegyében lakó feddhetlen életű s önjogú egyén lehetett, úgyszintén minden testület a két törvényhatóság területén; később azonban minden magyarországi lakos. Az egylet ügyeit a közgyűlés és az igazgató-tanács vezette, míg az új kereskedelmi törvény új szervezetet nem parancsolt. Az igazgató-tanácsot, mely egy elnökből és 24 tagból állt, a közgyűlés három évre választotta s e tanács az alapszabályok értelmében működését ingyen teljesíté.

Az önszegély és szövetkezés terén az apró üzletemberek törekvésével körülbelül egyidejűleg lépett fel a tisztviselők mozgalma. Az abszolút korszak alatt kifejlődött bürokrácia nagy mértékben megnövesztette a hivatalnokok számát; de a köztisztviselőkön kívül a megnyílt vasutak és egyéb részvényvállalatok egy új osztályt is teremtettek, a magán tisztviselők osztályát; mely két osztály, mint tulaj-

donképen egy törzsnek két hajtása, sok tekintetben közös életviszonyokkal birt s közös érdekkörbe tartozott. A hivatalnoki kar, melynek javadalmazása már az akkori viszonyokhoz képest sem volt valami fényes, ép úgy rá volt utalva az önszegélyre, mint a kis üzletemberek. A kezdeményezés Ausztriából indult ki. Ott 1865-ben megalakult az »Első általános tisztviselő-egylet«, s minthogy ez az egyesület nemcsak annyiban kívánt megfelelni nevének, hogy a köztisztviselőkön kívül a magán tisztviselői karra is kiterjeszkedett, hanem annyiban is, hogy hálózatát az egész monarchiára kiterjeszteni kívánta, az első tisztviselő-egyletek mint ennek fiókjai szervezkedtek hazánkban. Annál könnyebben ment ez, mert az első fiókok alapítása még az alkotmányos korszakot megelőző évekre esik, midőn külön magyar tisztviselői kar még nem volt; ez első fiókok sikere pedig maga után vonta a hasonló fiókok alapítását még az alkotmányos korszakban is, habár ekkor már külön magyar tisztviselő-egyletek is alakultak.

Csak a kisbirtokosoknak, a falusi földműves-osztálynak nem voltak még szövetkezeteik. Az új eszmék rendesen a népnek ezt a rétegét hatják át legkésőbbben. De a hetvenes években már a falusi földműves-osztály is megkísérlette a szövetkezést. Többnyire csekély szerencsével s csak a legutóbbi évek sikereihez számíthatjuk a kis gazdák szövetkezeteinek nagyobb elterjedését s áldásosabb működését.

X. AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS. ÁLLAMI PÉNZÜGYÜNK
ALAKULÁSA. KÖZGAZDASÁGUNK KÉPE.
GAZDASÁGI BAJOK. ÜZÉRKEDÉS ÉS VÁLSÁG.
A KERESKEDELMI ÉS VÁLTÓTÖRVÉNY.

A hitelügy rendesen párhuzamosan halad azzal a hullámvonallal, melyet a közgazdasági élet fejlődése ír le s a történetében korszakokat különböztetünk meg, az szabály szerint összeesik az általános közgazdasági állapotok korszakaival.

Az 1867. év úgy politikailag, mint közgazdaságilag új korszak kezdetét jelöli s a hazai hitelügy fejlődésében is oly határkö, mely bármennyire távozunk tőle, messze kiemelkedő marad. Nehezebb megjelölnünk azt a határt, mely ez új korszakot bezárja. A gyorsan változó események arra késztetnek bennünket, hogy a legutóbb lefolyt negyedszázadot több kisebb korszakra aprózzuk fel, ha ellenben az eseményeknek szorosan egymásba kapcsolódó láncolatát nézzük, könnyen jutunk arra a meggyőződésre, hogy az 1867. óta lefolyt időszak még maig sem befejezett egész.

Az kétségtelen, hogy az 1873. évi válság, bár egy általános gazdasági katasztrófa jellegével bírt, még sem tekinthető záró pontnak; a megelőző évek gazdasági föllendülése s az utána következő évek általános süllyedése, csak ugyanazon hullámnak hegye és völgye. De viszont a figyelmes szemlélőnek feltűnik, hogy gazdasági és hitelügyi viszonyaink jellege ma már lényegesen más, mint volt a hatvanas évek végén vagy a hetvenes években.

Hol kezdődött ez új korszak? Mióta tart ez az átalakulás? Bajos volna pontosan megállapítani. Politikai tekintetben kétséggkívül a két nagy parlamenti párt egyesülésétől, a fuziótól számíthatjuk. Az új gazdasági haladás egyes elhintett magvaival is találkozunk ez idő óta, de a depressió még folyvást tartott. Az egymást érő rossz aratások sorát egyelőre bezárta ugyan az 1876. év, de a következő pár évben, midőn az ég kegyesebben mosolygott Magyarország földművelő népére, a külpolitikai helyzet bizonytalansága zsibbasztotta meg a gazdasági életet, az államháztartás rendezése pedig az occupatio költségei következtében mint egy új sysiphusi kő gördült vissza a hegy derekáról.

Az 1879. évben megszűnt a külpolitikai helyzet bizonytalansága s ugyanekkor a Franciaországban rendkívül megszaporodott tőkék árja hozzánk is elhatott. Nálunk is enyhülni látszott a pénzszükség s fölébredni a csaknem végkép kihalt vállalkozási kedv. A forduló pontot körülbelül itt kereshetjük; de ezt az évet mégis inkább számíthatjuk a multhoz, már csak azért is, mert hazánkat ebben az évben oly rossz termés látogatta meg, a minő 1873. óta nem volt. A korszakot tehát megnyitotta egy fényes termésű év, az 1867-diki, s bezárta egy inségesnek mondható esztendő.

Magyarország hosszú idők után, az 1867-iki kiegyezéssel lett ura önmagának. A rendi alkotmány idejében csak névleg volt önálló, tényleg azonban Ausztria gyarmata. Legéletbevágóbb anyagi érdekei fölött, megkérdezése nélkül, sőt legtöbbször kifejezett akarata ellenére határoztak. A magyar dicasteriumokat alig lehetett egyébnek tekinteni a bécsi cs. k. miniszteriumnak kirendeltségeinél. Az abszolút korszak alatt hazánknak még ez a névleges önálló állami léte

is megszűnt, széttördelt részei az egységes birodalom mozaik darabjai valának.

A kiegyezéssel mindez megváltozott. Bár a *pragmatica sanctio* és a gazdasági érdek sokszoros szála továbbra is összefűzött bennünket Ausztriával; de a tér szabad volt az önálló, egészséges fejlődésre s a törvénytiszteletben példányképül álló alkotmányos uralkodó alatt sorsunk saját kezünkbe volt letéve.

Ha hitelügyünk történetének háttérül e kor gazdasági viszonyainak képét néhány futó vonással meg akarjuk festeni, első sorban államháztartásunkat kell röviden vázalnunk. A század első felében, valamint az abszolút korszak alatt, bizonyos fokig szintén meg volt az összefüggés az állami pénzügyek állapota és közgazdasági viszonyaink között, de korántsem volt az oly közvetlen, mint később az alkotmányos korszak beköszöntével.

Államférfiaink, kik érezték, hogy századok mulasztásait kell rövid idő alatt pótolnunk, kezdettől fogva tisztában voltak vele, hogy erre a társadalom egymagában nem képes s hogy nálunk az államra sokkal nagyobb szerep vár, mint oly államokban, melyek fejlődése normalisan folyt. Az állam tehát nem egyszerűen a törvényes jogrend s a társadalmi erők szabad mozgásának biztosítására törekedett, hanem cselekvőleg nyult a közgazdasági viszonyok szálai közé s e szoros kapcsolatnál fogva az állami háztartás megrendülése karöltve járt az egész közgazdaság megrendülésével.

A külön magyar állami háztartás első teljes éve, az 1868. év, 6.⁵³ millió forint többlettel zárult le, 154.⁰⁷ millió forint tényleges bevétel mellett 147.⁵⁴ forintra rugván a kiadások összege.

De államháztartásunk képe még a legkedvezőbb évben sem volt valami örvendetes. A kiadásoknak 42·4⁰/₀-át az államadóssági járulék és a közösügyi kiadások tették, ha pedig az állami jövedelmek előállítására fordított, tehát jobbára üzemi természetű kiadásokat figyelmen kívül hagyjuk, 48·4⁰/₀-át. Így véve a kiadásokat, az összes közigazgatásra és pénzügyi kormányzatra csak 9·9⁰/₀, az igazgatszolgáltatásra csak 1·59⁰/₀, a közoktatásra csupán csak 0·58⁰/₀, a háromra együtt abszolút számokban is csak 17·81 millió forint esett. Ily szűkre lévén szabva belső igazgatásunk, jogszolgáltatásunk és közoktatásügyünk költsége, világos, hogy itt a legnagyobb takarékoság mellett is, további emelkedésre lehetett és kellett számítani, ha a jog- és kulturállam szerepéről eleve is le nem akartunk mondani. Honvédségünknek ez évben még csak előmunkálati költségei szerepeltek alig fél millió forinttal, de a következő évben a megalkotott intézmény már közel hat millióba került, két év múlva pedig a 9 millió forintot is meghaladta. A beruházások is 1868-ban még mérsékeltek voltak, de a későbbi években, különösen a vasutépítés terén, szintén roppant magasra szöktek.

S hogy álltunk a bevételekkel? Az állam saját forrásaiból meritett bevételeknek 37·77⁰/₀-át az egyenes adók tették. S ezek, tekintve az akkori viszonyokat, máris oly magasak valának, hogy fokozásukra alig lehetett gondolni. Arra sem lehetett bizton számítani, hogy pontosan befolyonak, nemcsak azért, mert a demoralizáló hatású abszolút korszak alatt az adó nem fizetése hazafiúi erény számba ment s a pontatlan fizetés később is megrögzött rossz szokássá vált, hanem azért is, mert az adóval súlyosan megterhelt földbirtok, mostoha termés esetén, az egészség-

telen hitelviszonyok közepette, csakugyan képtelen volt fizetni. A fogyasztási adókra 1868-ban még csak 7·47⁰/₀, az illetékekre csak 6·90⁰/₀ esett, amazok növekedését csak a jólét, a fogyasztási képesség emelkedésétől, emezét az üzleti élet, a forgalom föllendülésétől remélhették; de sem ezeknél, sem a többi jövedelmi ágaknál rohamos fejlődést várni alig lehetett. Ellenben volt az 1868. évi bevételek sorában több oly tétel, melyek állandóságára számítani nem lehetett. Ilyenek voltak a közös aktivákból, az inségi és más kincstári kölcsönök visszafizetéséből s az érték-papírok eladásából befolyt összegek, melyek mind magukon viselték az ideiglenesség jellegét.

Megvonva ezt a párhuzamot a bevételek és kiadások között, az egyensúly fölbillenése mint kikerülhetetlen szükség tűnik fel előttünk. Lehet, hogy ha Lónyay Menyhért biztos keze tovább is megtartotta volna a pénzügyi kormány gyepölőjét, a lejtőn nem rohantunk volna oly gyorsan lefelé, de a deficiztes korszak akkor is bekövetkezett volna.

Ime államháztartásunk mérlege a tárgyalt időszak alatt, az állam saját forrásaiból meritett, vagyis kölcsönök felvétele és vagyonfogyasztás nélkül elért bevételeket szembe állítva a tényleges kiadásokkal:

Év	Bevétel	Kiadás	Fölösleg (+) Hiány (—)
	milió forintokban		
1868... ..	154·07	147·54	+ 6·53
1869... ..	152·52	165·58	—13·06
1870... ..	171·22	199·97	—28·75
1871... ..	179·58	215·13	—35·55
1872... ..	186·63	237·53	—50·90
1873... ..	181·71	251·21	—69·50
1874... ..	190·29	252·11	—61·82
1875... ..	192·73	236·00	—43·27
1876... ..	211·52	246·51	—34·99
1877... ..	218·63	252·25	—33·62
1878... ..	223·50	282·43	—58·93
1879... ..	252·45	290·71	—38·26

A bevételek mérsékelt növekedése mellett a kiadásoknak óriási fokozódását látjuk egészen 1873-ig, 1868-tól, tehát 6 év alatt a kiadások $70\cdot 27^0_0$ -kal növekedtek, míg a bevételek csak $17\cdot 94^0_0$ -kal. A deficit ez évig lavinaszerűleg nőtt. A gazdasági válságtól sújtott ország teherviselési képessége meggyöngült s az állam hitele kimerült.

Államháztartásunk egyensúlyának megromlását, mely két évtizeden keresztül végzetszerűleg nehezült közgazdaságunk és egész állami életünkre, főleg az a tulságos erőfeszítés, nem egyszer erőpazarlás okozta, melyet a magyar állam az alkotmányos korszak első évötödében vasuthálózatának kiterjesztése érdekében kifejtett. De a magyar kormány és törvényhozás itt is már adott helyzettel állt szemben. A kamatbiztosítási rendszert, mely annyi keserű gyümölcsöt termett, örökségül vette át, a mennyiben az első erdélyi és a kassa-oderbergi vasut engedélye még az absolut korszakban kelt. E korban nemcsak nálunk, hanem külföldön is az állami kamatbiztosításra fektetett magánvasutak rendszere volt az uralkodó. Nincs mit csodálni, ha államférfiaink ezen a tört nyomon haladtak; annál inkább, mert a hazai tapasztalatok, a déli vasut a tiszavidéki vasut példája, nagyobb veszélyt nem igen jósolt. A törvényhozás tehát egymás után engedélyezte kamatbiztosítás mellett a vasutakat, az alföld-fiumei, a magyar-keleti, a magyar-éjszakeleti, az I. magyar-gácsországi, az eperjes-tarnowi és a duna-drávai vasutat.

De hatalmas államvasuti hálózatunk alapját is ennek a kornak köszönhetjük. Az új alkotmányos Magyarország, legelső hitelműveletét, az 1867. évi XIII. törvénycikk alapján fölvelt 60 milliós vasuti kölcsönt, vasuthálózata érdekében kötötte. Megszerezte a pest-salgótarjáni vasutat

s tovább építtette Hatvantól Miskolczig, Salgótarjántól Ruttkáig. A hatvan-szolnoki vonallal a magyar alföldnek kívántak közvetlen összeköttetést nyitni Éjszak-Németországgal. Majd a fiumei fontos utiránynak két láncszeme, a zákány-zágrábi és károlyváros-fiumei vasut épült ki szintén államköltségen, az 1872. és 1873. években pedig a gömöri bányavidék nyert három vasuti vonalat szintén államköltségen.

Hogy a kormány és törvényhozás oly nagy hévvel karolta fel a vasutépítések ügyét, a közgazdasági helyzet helyes fölismerésére vall. Legfontosabb feladat volt felkölteni a szunnyadó gazdasági erőket s ennek legsikeresebb s talán egyetlen sikeres módját a közlekedési eszközök fejlesztése képezte. A kitűzött cél helyes volt, csak a kivitelben történtek tévedések. Nem tartották meg a helyes egymásutánt, s a vasutak engedélyezését és kiépítését rendszertelenség, kapkodás jellemzi.

A magyar vasuti hálózat nagy conceptióját már Széchenyi megteremtette, az egész hálózat csomópontjául Budapestet, az ország szívét jelölve ki, hogy innen sugár alakban fussanak ki az egyes vonalak, összeköttetést létesítve az ország egyes részeivel s megnyitotta a nagy közlekedést a főbb nemzetközi utirányokon. Ebben a szellemben kezdtek épülni első vasutaink; de az abszolút kormány közlekedési politikája összekúsálta Széchenyi tervét. Magyarország megszűnt önczel lenni, Budapest háttérbe szorult s Bécs és Trieszt érdeke volt az, mely a Magyarországon épülő újabb vasutaknak irányt szabott. A magyar törvényhozásnak tehát 1867 után nemcsak az volt a feladata, hogy vasuthálózatunkat tovább fejlessze, hanem az is, hogy kijavítsa az abszolút korszak alatt elkövetett hibákat.

A felelős magyar kormány visszatért az 1848-diki tervhez, de a helyi és magánérdekek gyakran sokkal erősebben érvényesültek, semmint a közérdek szempontjából megengedhető lett volna, s a helyett, hogy lépésről-lépésre a forgalmi szükséghez képest egészítették volna ki a már létező hálózatot, oly vidékeken is vezettek keresztül vasutakat, melyek gazdasági elmaradottságuknál fogva nem táplálták eléggé a forgalmat s nem egyszer a drágán épült vasutak még az üzleti költségeket sem fedezték, az egész nagy biztosított kamatteher pedig az állam nyakába szakadt.

Az is nagy baj volt, hogy a vasutak mind roppant költségesen épültek. Még oly vasut is, minő az alföld-fiumei, mely csaknem egész hosszában sík területen fut végig, kilométerenként több mint 100.000 frtba került, holott a hetvenes évek második felében, midőn a szerencsétlen kamatbiztosítási rendszer lejárt a magát, az arad-kőrösvölgyi vasut előállítási és felszerelési költsége kilométerenkint alig haladta meg a 17 ezer forintot. Pedig ez nem azért volt, mintha az olcsó viczinális vasutak az alkotmányos korszak első idejében ismeretlenek lettek volna államférfiaink előtt. Az országos magyar gazdasági egyesület közgazdasági szakosztálya már 1865 elején behatóan tárgyalta az olcsó vasutak kérdését, sőt a kiküldött bizottság részletes tervet is dolgozott ki, megjelölve az irányokat, hol első, másod- és harmadrendű vonalak építése látszik indokoltnak. De a mámor, mely csakhamar elfogta nemzetünket, s a kor egész iránya, nem kedvezett a takarékoskodásnak.

Az állam rendkívül magas beruházási tőke után biztosította a tisztajövedelmet; a vasutak építése és felszerelése azonban még a befektetett roppant összegek

daczára is nagyon hiányosan történt, s az államnak újabb és újabb beruházási kölcsönökről kellett gondoskodnia, csakhogy a kamatbiztosítást élvező vasutakat forgalomképes állapotba helyezze. A vasutépítést, igen megdrágította, hogy drága volt a vas, drága volt a tőke, drága a munkaerő, de része volt ebben a hirtelen gazdagodni vágyásnak is, mely az alapításoknál gyakran a közérdek rizsákmányolására vezetett.

De bármennyi hibát követtek is el a vasutépítések körül, minden létrejött vasut emelőleg hatott ama vidék gazdasági viszonyaira, a melyet keresztül szelt, a nemzetközi vonalak pedig nagy lendületet adtak kivitelünknek.

Vasuthálózatunk fejlődését az alkotmányos korszak első tizenhárom évében a következő számok mutatják:

Év	Az egyes években kiepült k i l o m é t e r	Vasut- hálózat az év végén k i l o m é t e r	Év	Az egyes években kiepült k i l o m é t e r	Vasut- hálózat az év végén k i l o m é t e r
1867	125	2.285	1874	169	6.422
1868	348	2.633	1875	—	6.422
1869	103	2.736	1876	282	6.704
1870	741	3.477	1877	62	6.766
1871	925	4.402	1878	138	6.904
1872	973	5.375	1879	154	7.058
1873	878	6.253			

Vasuthálózatunk tehát 1873-ig óriási arányokban emelkedett, e hét év alatt növekedése nem kevesebb, mint 3.968 kilométerre, vagyis 173⁶⁵/₁₀-ra rugott. Állami pénzügyünk megromlása és a gazdasági válság 1874-ben már megakasztotta ezt a fejlődést, egyik évben egy talpalatnyi új vasut sem nyílt meg s azontul is, egészen a nyolczvanas évekig, a növekedés nagyon lassú, szakadozott maradt.

Vasuthálózatunk az akkori viszonyokhoz képest így is tekintélyesnek mondható; hogy közgazdasági érdekeinket

még sem szolgálta eléggé, annak okát nemcsak hálózatunk rendszertelenségében, hanem az abszolút korszakból fennmaradt nagy vasúttársulatok, az osztrák államvaspálya és a déli vasut ellenséges forgalmi politikájának róhatjuk fel.

Ezek a nagy pénzhatalmak által támogatott vállalatok államot képeztek az államban s megakadályozták, hogy a kormány önálló vasuti politikát folytasson, kivált az osztrák államvasut és a dunagőzhajózási társaság, annyira ment, hogy a refectiák segítségével mesterségesen terelték el a gabonaforgalmat Budapestről. Különösen érezhető volt ez a nagy pénzügyi válság után, midőn a hatalmas pénzkirályok szinte paczkáztak a meggyengült, súlyát vesztett magyar állammal. Csak később, a tiszavidéki vasut államosításával nyert hatalmas fegyvert az állam s a nagy erélylyel és ügyességgel keresztülvitt államosításokkal törte meg a makacs osztrák államvasut ellenállását. A dunagőzhajózási társaság monopolisztikus hatalmát a magánvállalkozás igyekezett megtörni, 1871-ben a budapesti hajózási vállalatokból megalakult az egyesült magyar gőzhajózási társaság nyolcz millió forint alaptőkével. Hatása jótékony volt, a viteldíjakat erősen kezdte nyomni, de részint erőinek elégtelensége, részint a hibás vezetés folytán elbukott a küzdelemben, hajói a cs. kir. dunagőzhajózási társaság tulajdonába kerültek, mely ettől fogva ismét csaknem korlátlanul uralkodott a magyar vizeken.

Az az élénken lüktető gazdasági élet, mely 1867-tel beköszöntött, külkereskedelmi forgalmunknak is nagy lendületet adott. Számszerűleg nem tudjuk a fejlődést kimutatni, mert az egész abszolút korszak alatt Magyarország külforgalmáról adatok nem gyűjtettek. A közös vámterület mellett az alkotmányos korszakban is sok nehézségbe ütkö-

zött ez. Az országos statisztikai hivatal a szállító vállalatok kimutatásai alapján megkísérlette, de az így nyert adatok hitelességét még illetékes helyen is kétségbe vonták. 1875-ben az országos statisztikai hivatal már mellőzte az érték kiszámítását, a következő évben pedig az egész adatgyűjtéssel felhagyott. Mi azonban teljesen értéktelennek ez adatokat nem tartjuk.

Év	Behozatal	Kivitel	Behozatali (—) kiviteli (+) többlet
forintokban			
1868.	319,702.541	329,995.351	+ 10,292.810
1869	408,970.146	329,749.608	— 79,220.538
1870	344,076.877	342,876.945	— 1,199.932
1871	472,314.174	357,578.104	— 114,736.070
1872	488,139.923	313,087.487	— 175,052.436
1873	456,783.912	300,091.132	— 156,692.780
1874	452,386.062	288,928.650	— 163,457.412

Külkereskedelmünk alakulása bizonyos rokonvonást tüntet föl államháztartásunk alakulásával. 1868-ban mindkettő aktiv mérleget mutat, de már a következő évben az egyensúly mindkettőnél felbillen; az állami deficizzel egyidejűleg fellép a társadalmi deficit. Adataink szerint a külkereskedelmi forgalom 1870-ben még egyszer egyensúlyra törekszik, de 1871-től évről-évre óriási hiánynyal záródik, mely már 1872-ben eléri tetőpontját.

Valóban, árumérlegünk deficitje ijesztőleg nagy volt, nem esoda, ha megdöbbsent államférfiaink és közgazdáink kétségbe vonták az adatok megbízhatóságát. Nem merjük mi sem határozottan vitatni az ellenkezőt, csak egy körülményre kívánunk a közfelfogással szemben rámutatni. Rendesen azt tartják, hogy az államháztartás deficitje hozzáadandó az árumérleg hiányához. Ez nem egészen helyes. Annak az összegnek jelentékeny része, melyet az állam a

deficit fődözésére kölcsönök útján beszerzett, itt benn az országban vált folyóvá, gazdaságunkat táplálta s az áru-mérleg hiányához nem hozzáadandó, hanem abból, legalább részben, levonandó.

Kivitelünk adatai eléggé megfelelnek a közgazdasági állapotok ismert alakulatának. 1869-ben nincs emelkedés, búzakivitelünk értékének több mint 27 millió forintnyi visszaesését csak alig tudta ellensúlyozni a lisztnek, állatoknak, állati terményeknek emelkedése. Az 1870. és 1871. év lassú fejlődést mutat, főleg az 1870-iki jó termés hatása alatt s malomiparunk gyors fejlődése folytán, de 1872-től kezdve az egymást érő rossz termések szakadatlan sora fokról-fokra nyomta le kivitelünk értékét.

Behozatalunk 1869-ben hirtelen magasra szökött, a következő évben pedig gyorsan leszállt. Bajos eldönteni, hogy mennyire van ebben része az adatgyűjtés hiányosságának s mennyiben okozta az 1869. évi válság, mely ha a fogyasztási képességet nem csökkentette is, de valószínűleg józanítólag, mérséklőleg hatott a nagy közönségre. A legnagyobb csökkenést a fonó- és szövőipar készítményeinél, a ruházati cikkekénél s az apró- és diszműárúknál látjuk, a miből nyilván a fogyasztás s különösen a fényűzés megszorítására következtethetünk. Az 1871. évben azonban óriási mértékben fokozódott a behozatal, a szédelgésnek és nagyzásnak éveiben ezen nincs mit csodálkoznunk, a 73-ik évi válság után beállt a hanyatlás, de csak kis mértékben s még 1874-ben is a behozatal értéke 41⁰/o-kal haladta meg az 1868. évi behozatal értékét, míg a kivitel ugyanazon idő alatt több mint 12⁰/o-kal hanyatlott.

Hazánk közgazdasága ebben a korszakban még kizárólag a mezőgazdaságon nyugodott; ha ez az alap megrendült,

megrendült vele társadalmunk egész háztartása. Az 1867. és 1868. év rendkívül bő áldást hozott, de a következő évben már beköszöntött a mostoha termések hosszú sora, melyek közt csak az 1870. év képez némileg kivételt.

Hivatalos adatok csak 1869 óta állnak rendelkezésünkre, bár föltétlen hitelt ezeknek sem adhatunk, mégis eléggé jelzik mezőgazdaságunk hullámzását. Bemutatjuk tehát a főbb termények évi termését, de csak az anyaországra szorítkozva, mert a Drávántúlról adataink nincsenek:

Év	Búza	Rozs m i l l i ó	Árpa h e k t o l i t e r	Zab	Tengeri
1869	18.73	13.79	8.46	11.00	17.68
1870	22.26	14.58	11.13	12.78	21.82
1871	15.82	13.58	12.26	14.11	12.32
1872	15.56	11.12	10.74	15.27	17.89
1873	14.08	6.40	9.90	12.43	12.24
1874	21.61	12.19	12.45	14.03	7.60
1875	17.24	10.51	7.61	7.83	28.14
1876	18.21	8.93	11.12	13.85	22.97
1877	27.10	13.37	12.14	14.14	19.10
1878	38.28	18.31	16.71	21.20	36.25
1879	18.04	8.50	9.23	13.56	23.24

A sok rossz termés között is kiválik az 1873. évi. Ekkor a búza országos átlagban hektáronként nem adott többet 6.57, a rozs 4.94, az árpa 10.97, a tengeri 7.98 hektoliternél, még a burgonya és a takarmánytermés is nyomorúságos volt; hiányzott a szegényember élelmének pótszere, de hiányzott a jószág takarmánya is.

Feltűnő ez a sok rossz termés egymásután, de feltűnő a jónak ismert évek alacsony termésátlaga is. Az 1870. évet, mint bő esztendőt emlegetik, mégis főgabonanemünk, az őszi búza nem adott többet hektáronként 11.32 hektoliternél. Nemcsak az adatgyűjtés megbízhatatlanságának

tudhatjuk ezt be, hanem a nagyon is kezdetleges, primitív gazdálkodásnak. 1871-ben összeírták a mezőgazdasági gépeket és munkaeszközöket, a katonai határőrvidék kivételével a magyar állam egész területén, s ez adatgyűjtés szerint az ekéknek több mint fele, 1,109.460 közül 578.935 darab, faeke volt. Mily kezdetleges ott a mezőgazdaság, hol a földet jó felében faekével túrják. Nem csoda, ha egy kissé kedvezőtlenebb időjárás mellett gyenge középtermést sem igen arattunk. A mezei gazdálkodás primitív volta mellett szól a takarmánynövényeknek akkori csekély területe. Takarmányrépával 1870-ben még csak 50 ezer hektár volt beültetve, holott 1894-ben már 460 ezer, s ugyanezen idő alatt a mesterséges kaszálók 217 hektárról 740 ezer hektárra emelkedtek; pedig a terület emelkedésében nem jut kifejezésre a lefolyt negyedszázad alatt elért haladás. A nagyobb területen ma már a jobb művelés folytán viszonylag is sokkal többet termelünk. Az első öt évben, melyről adatgyűjtésünk szól, a takarmányrépa átlagos termésnyisége hektáronként 64^{54} és 102^{82} métermázsa között ingadozott, a legutóbbi öt év alatt ellenben 176^{52} és 263^{28} métermázsa közt; a mesterséges kaszálók termése akkor 20^{62} és 24^{48} most 31^{19} és 40^{61} métermázsa közt váltakozik.

Külkereskedelmi forgalmunk általános jellegét még ma is az adja meg, hogy nyersterményeket viszünk ki s iparczikkeket hozunk be. Még erősebb volt ez a jellemvonás a hatvanas és hetvenes években s így annál érzékenyebben sújtottak bennünket a szakadatlan rossz termések. Legtöbb termésünk kezdettől fogva a búza volt. 1867-ben és 1868-ban a magyar búza uralkodott nemcsak Ausztriában, hanem Dél-Németországban, sőt Svájcban is. Az 1869-diki gyenge termés már csökkentette versenyképességünket, 1870-ben

pedig a francia-német háború miatt Németország megakasztotta Svájcba irányuló kivitelünket s a magyar búza helyét ott az orosz kezdte elfoglalni s elvesztett pozícióinkat a későbbi rossz években nem voltunk képesek teljesen visszahódítani.

Búzakivitelünk 1868-ban megközelítette a hét millió métermázsát, 1873-ban leszállt 1⁵¹ millióra, lisztkivitelünk is, mely 1869-től 1872-ig 1³¹ és 2³² millió métermázsa közt váltakozott, 1873-ban 825 ezer métermázsára süllyedt. Ellenben 1872-ben már nagy mértékben megindult a búza- és lisztbehozatal; az előbbi ekkor már nagyra fejlődött malmaink hozták be, melyeknek a hazai termelés nem nyújtott elég nyers anyagot, a meghódított piacok elvesztése pedig úgy rájok, mint egész közgazdaságunkra, nagy veszteség lett volna. A behozatal 1874-ben érte el a tetőpontot, ekkor közel egy millió métermázsa búzát hoztunk be 12²⁹ millió forint értékben. De még a legrosszabb két évben is volt némi kiviteli többletünk, búzából és lisztből együtt véve 1873-ban 1⁷⁸, 1874-ben 1⁹³ millió métermázsa, 30²³, illetőleg 31²⁰ millió forint értékben. Mily hanyatlás azonban 1868-hoz képest, midőn búzát és lisztet 8⁵³ millió métermázsát vittünk ki s érte 97 millió forint folyt be hazánkba. Az 1871-től kezdve rendkívül emelkedő gabonaárak nem ellensúlyozták a termés deficitjét.

Állattenyésztésünk sem haladt kedvező irányban. Lóállományunk anyaga, állami méneseink és méntelepeink szakavatott gondos vezetése folytán kétségkívül már ekkor lényegesen javult, de számbeli szaporodás épen nem tapasztalható. Szarvasmarha-állományunk is, mondhatni, változatlan maradt; juhállományunk pedig 15⁰⁸ millióról 9³⁴ millióra apadt. Ez részint a legelők szakadatlan feltörésével, részint

a gyapjúárak hanyatlásával áll összefüggésben. Az olcsó ausztráliai gyapjúval nem tudtunk versenyezni, a húsjuhok tenyésztésére való áttérés pedig sehogy sem ment, sőt nem megy még ma sem.

A mezőgazdaság mostoha helyzete erősen megrendítette a birtokos osztályt, melyet az újabb korral beköszöntött túlvérmesség és fokozott igények különben is elkaptak. Az alkotmányos költségekről sem szabad megfeledkeznünk. A három évenként megújuló küzdelmes követválasztások sok család vagyoni helyzetén ejtettek orvosolhatlan sebet. Ehhez járult a sok elpocsékolt idő s a mi talán mindkettőnél súlyosabb következményű baj volt, a kiméletlen korteskedések által a nép demoralizálása. A birtokos osztály pusztulásáról nincsenek számszerű adataink, de a ki nyitott szemekkel nézi közéletünk folyását, nagyon jól látja ezt. A kisbirtokos helyzete sem volt jobb.

Jó birtokstatisztika sok becses felvilágosítással szolgálna. De ilyent mind a mai napig sajnosan nélkülözünk. A telekkönyvi birtoktestek forgalmáról is csak 1875 óta vannak olyan a milyen adataink. Ezek szerint 1875-től 1879-ig a birtokváltozás alá eső ingatlanoknak 5—8%-a végrehajtás, 69—71%-a szerződés által cserélt birtokost (természetesen az utóbbiban is nagyszámmal lehettek a kényszer-eladások), míg haláleset, vagyis a természet rendje szerint beállt öröklés folytán 21—24%-a. A végrehajtások száma ez öt év alatt 9.606 és 19.213 között váltakozott, az így birtokost cserélt ingatlanok értéke pedig 10.18 és 16.67 millió forint között, míg a szerződés által történt birtokváltozások pénzértéke 108.10 és 114.74, a haláleset folytán történteké pedig 47.68 és 61.20 millió forint között mozgott.

Ez adatok azonban nem tisztán a földbirtokról szólnak,

hanem a városi ingatlanokról is, s az elárverezett ingatlanok értékénél Budapest nem csekély súlylyal esik a mérlegbe. Jellemző, hogy az árveréseknek sem számánál, sem értékénél a maximumot nem az 1875—76., vagyis a nagy gazdasági és pénzügyi válsághoz közel eső évek mutatják, hanem 1879-től 81-ig érték el a tetőpontot a gazdasági javulás korszakának kezdő éveiben.

Mindezek után elmondhatjuk, hogy mezőgazdaságunk és általában a gazdaosztály a tárgyalt korszak alatt nem hogy emelkedett volna, hanem hanyatlott.

Iparunk helyzete sem volt kedvezőbb, bár a Széchenyi föllépte óta folyvást hangoztatott iparszabadság tulajdonképpen ebben a korszakban valósult meg. Az 1840: XVII. törvényezikk felszabadította ugyan a gyáripart, de a kézműiparunk a czéhrendszer kötelékeiből való kiszabadításáról a negyvenes évek szabadelvű törvényhozása nem gondoskodott. A Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter által 1848-ban kiadott czéhszabályzat nem tartalmazott gyökeres változtatást. Az 1859. december 20-án kelt nyílt parancs kimondta az iparszabadság elvét, de a czéhek évszázados kereteit nem bírta megrepeszteni. Tovább is fenmaradtak ezek, és pedig az 1861-ben és 1867-ben visszaállított magyar törvényhatóságok határozott védelme alatt. Úgy, hogy a magyar földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium 1867. július 27-én szükségesnek látta rendeletileg kimondani, hogy míg a törvényhozás nem intézkedik, az 1859-iki patens rendelkezései érvényben maradnak. Így szoktak hozzá lassanként, bár zúgolódva, iparosaink az iparszabadsághoz, melyet az 1872. évi VII. törvényezikk teljes mértékben megvalósított.

Az ipar terén is nagy reményekkel kezdtük a tárgyalt

korszakot. Egymást érték a gyárak és más iparvállalatok alapításai. De többnyire hiányzott az okos számítás, józan megfontolás. Még azok a vállalatok is, melyek virágzásához meg voltak a kellő feltételek, jórészt elbuktak, mert elégtelen tőkével alakultak s olcsó pénzt nem kaptak; mikor pedig a gazdasági viszonyok elkomorodásával legnagyobb szükségük lett volna támogatásra, akkor nem tudtak honnan hitelt teremteni. Ennél is végzetesebbé vált iparunkra nézve az alapításokkal való visszaélés, az agiotage. A merész spekulánsok nem azért alapítottak iparvállalatokat, mintha annak jövőjéhez reményt fűztek s biztosításával legkevésbé is törődtek volna, hanem hogy a kibocsátott részvényeket minél magasabb felpénzzel a hiszékeny közönség nyakába varrják s saját maguknak a dús nyereséget besöpörjék. Így temettek el körülbelül egy évtizedre minden komolyabb ipari törekvést.

A kis kézműipar is szomorú helyzetbe süllyedt. Nem volt sem elég képessége, sem elég tőkéje, hogy sikerrel megküzdhessen a nagy gyáriparral, kivált az osztrák ipar versenyével. Uzsorás kölcsönökkel tengette magát s folyvást lejjebb-lejjebb szállt.

A gazdasági bajokhoz járult egy nem kevésbé súlyos baj, az 1872/73. évi nagy kolera-járvány, mely népességünk fejlődésében majd egy évtizedre kiható zavart idézett elő. 1857-től 1869-ig a magyar anyaország népessége 12.35%-kal szaporodott, 1869-től 1880-ig ellenben csupán 1.23%-kal. Sőt az országnak jelentékeny részében a népesség határozottan megfogyott s néhol a visszaesés a tíz százalékot is meghaladta. Ezek a szomorú népesedési viszonyok visszahatással voltak az egész gazdasági életre s fokozták azt az általános depressziót, melyet a sok rossz termés, a gazda-

sági válság s az államháztartás egyensúlyának teljes megzavarodása idézett elő.

Ez volt a korszak általános jellemvonása, nagy reményekre jogosító kezdet után hosszú hanyatlás csaknem minden téren. De térjünk át tulajdonképeni tárgyunkhoz, a hitelintézetekhez.

A koronázás után a gazdasági élet fölpezsdülése leginkább a vállalkozási szellem gyors életre kelésében nyilvánkozott. Az alkotmányos szabadság, melylyel a gazdasági életben is a szabadelvű irány jutott teljes diadalra, a rendőrállam kicsinyes, megszorító rendszabályai után, szükségkép szokatlan eleveenséget idézett elő. De voltak gazdasági okok is, melyek ezt az irányt erősítették. Ilyen volt az 1867. és 1868. évi gazdag aratás, kivált az előbbi évben rendkívül kedvező kelendőséggel párosulva. A nagy kivitel sok pénzt hozott az országba, mely a korábbi pénztelenség után mámorító hatással volt. A másik fontos gazdasági okot az állami pénzjegyek kibocsátásában kell keresnünk. A valuta-rendezés érdekében, melyet az 1862. évi bankakta megalkotói már a közel jövőben megoldhatni véltek, a bankjegy-forgalmat abban a mértékben szorították meg, a mint az állam az egyezmény értelmében tartozását rendszeresen törlesztette, 1861. végén a jegyforgalom 468[·]₈₀ millió forintra rugott, 1865-ben ellenben leszállt 351[·]₁₀ millió forintra. Minthogy az ércpénz teljesen eltűnt, — külföldre folyt, vagy elrejtőzött — a csereeszköznek ez a több mint 100 millió forinttal való apasztása a forgalomra és az üzleti életre rendkívül zsidbasztólag hatott. Az államjegyek kibocsátásával hirtelen átalakult a helyzet. 1867 végén 247[·]₀₂ millió forint bankjegy és 313[·]₁₄ millió forint állami papírpénz, összesen tehát 560[·]₁₆ millió forint forgalmi és csereeszköz cirkulált. Ez

a pénzhiány még jobban megrészegette az embereket. Különösen az üzleti világ felizgatott képzelete aranyhegyekről álmodozott s megkezdődött az alapítások korszaka, melyben a valódi szükség érzete csodálatosan összekeveredett a gádzagodás féktelen vágyával. Az alapítási láz 1872-ben érte el tetőpontját, midőn a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium 565 részvénytársaság alapszabályát látta el a bemutatási záradékkal.

Minthogy hazánk gazdasági haladásának legnagyobb akadályja mindig a tőke- és hitelhiány volt, a viszonyok természetéből hozta magával, hogy az alapításoknál a főfigyelem a hitelgyűjtő és közvetítő intézetekre irányult.

Midőn a magyar miniszterium az ügyek intézését átvette, az 1852. november 26-án kelt nyílt parancs volt érvényben s minden társulat alakítása előleges kormányengedélyhez volt kötve. Láttuk, hogy mennyire elfojtotta ez a vállalkozási kedvet. A magyar kormánynak nem lehetett célja megkötni az erők fölpezsdülését s bármily óvatossággal járt el az örökségül kapott intézmények megváltoztatásánál, egyszerűen mellőzte az 1852. évi nyílt parancsot s az 1840. évi XVIII. törvénycikkhez tért vissza, mely sok tekintetben ugyan már hiányos volt, de szabadelvű irányánál fogva teljesen megfelelt a kor szellemének.

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium, melynek hatáskörébe tartoztak a társulási ügyek, egyszerűen csak arra szorítkozott, hogy a bemutatott alapszabályokat megvizsgálta az 1840: XVIII. törvénycikk szempontjából, s ha ennek határozmányaival nem ellenkeztek s továbbá elég anyagi és erkölcsi garanciát látszottak nyújtani, ellátta a bemutatási záradékkal. A miniszterium megszüntette az intézeteknek kormánybiztos által való állandó

ellenőrzését. Az ellenőrzést csak a rendkívüli esetekre szorította, ha tudniillik társulati tagok az alapszabályok megsértése miatt emeltek panaszt.

1867-ben a hitelintézetek alapítása általában még nem vett nagy lendületet; sem takarékpénztár, sem szövetkezet nem alakult több, mint a megelőző évben, ellenben ez egyetlen esztendőben több bank alakult, mint 1840-től kezdve odáig összevéve; addig mindössze csak öt, ekkor pedig hét.

A hét bank közül kettő az akkor még külön állott testvér fővárosra esett. Pesten alakult a *Magyar általános hitelbank* 15 millió forint alapszabályilag megállapított és hat millió forint tényleg befizetett részvénytőkével, Budán pedig a *Budai kereskedelmi és iparbank* egy millió forint részvénytőkével, melyből 600 ezer forint fizettetett be. A többi bankok a vidék élénkebb kereskedelmi pontjain Pozsonyban, Kassán, Temesvároton, Szegeden. Ez utóbbi városban egyszerre kettő is. E vidéki bankok alapszabályilag megállapított részvénytőkéje 200 ezer és egy millió, tényleg befizetett részvénytőkéje pedig 100 és 400 ezer forint közt változott.

Mind e bankok működésüket jobbra csak 1868-ban kezdték meg, mely évben kétszer annyi új bank, vagyis 14 alakult. Ez a szám a következő esztendőben ismét csaknem megkétszereződött, úgy hogy 1869-ben az akkor megnyílt 26 bankkal összesen már 52 ily intézet állt működésben.

De nemcsak a létszámot tekintve volt rendkívül nagy a fejlődés e három év alatt, melyet a gazdasági emelkedés korszakának szoktak nevezni, bár az 1869. év gazdaságilag elég mostoha volt s a beütött börzeválság mint komoly memento figyelmeztethette volna az államférfiakat és üzletembereket egyaránt. 1867-től 1869-ig a bankok be-

fizetett részvénytőkéje 4·5 millióról 18·4 millióra, váltótárczájuk 6·1-ről 18·9, előlegkölcsonük állománya 1·3-ról 14·1, értékpapír-tárczájuk 0·3-ról 4·3 millió forintra emelkedett, azok az idegen pénzek pedig, melyeket a bankok folyószámlán, kibocsátott pénztári jegyek útján vagy mint takarékbetéteket vontak magukhoz, 7·4 millióról 35·4 millió forintra emelkedtek.

Régi bankjaink mellett, melyek a szűkebb értelemben vett banküzletekre szorítkozva, csak a helyi ipar és kereskedelem hitelszükségletének kielégítésével foglalkoztak, a bankoknak egy új, hazánkban addig ismeretlen faja honosult meg, a credit mobilier-féle intézetek. Mindjárt az első három évben három hatalmas képviselője támadt a nagy forgalmi bankoknak. 1867-ben megalakult az imént említett Magyar általános hitelbank, az Osztrák hitelintézet, vagyis a Rothschild-féle bankcsoport alapítása; 1868-ban az Angol-magyar bank, angol pénzcsoportok s közvetlenül az Angol-osztrák bank támogatásával, 1869-ben pedig a Franko-magyar bank, mely az Erlanger-bankház alapítása volt. Az alapítók mindhármát, akkori viszonyanikhoz képest, valóságos bank-óriásnak tervezték; az első névleges részvénytőkéjét 15, a másodikét 20, a harmadikét pedig 32 millió forintban állapították meg. Igaz, hogy a befizetett részvénytőke a névlegest sohasem közelítette meg, a mint a következő számok mutatják:

	Befizetett részvénytőke millió forintokban			
	1869-ben	1870-ben	1871-ben	1872-ben
Magyar ált. hitelbank	6·00	6·00	6·00	12·00
Angol-magyar bank	4·00	4·00	4·00	8·00
Franko-magyar bank	2·40	3·20	3·20	12·80

Úgy az Angol-magyar, mint a Franko-magyar banknál a befizetett részvénytőke a névlegesnek 40⁰/₀-át sohasem

haladta meg, a Magyar ált. hitelbanknál 1872-ben 80⁰/₀-ára emelkedett, de már a következő évben ez a kedvező arány a névleges részvénytőkének 30 millióra történt fölemelése folytán szintén 40⁰/₀-ra szállt le. De a három bank így is hatalmas pénzerőt képviselt s birt a kellő anyagi eszközökkel, hogy közgazdasági fejlődésünkre áldásos hatást gyakoroljon. A remények azonban, melyeket a közvélemény e három bankhoz fűzött, legalább a mi a két utóbbit illeti, nem teljesültek.

E nagy bankok rendkívül kiterjedt üzletkörrel alakultak. A Magyar ált. hitelbank első (1867. aug. 10-én jóváhagyott) alapszabálya világosan kimondja, hogy az intézet üzletköréből csak a bankjegyek és földhitelintézeti záloglevelek kibocsátása záratik ki. Ez általános kijelentésen kívül azonban az üzletkör részletesen meg van jelölve s mint-hogy ez az akkori nagy bankokra nézve általában jellemző, az alapszabályoknak ezt a címét egész terjedelmében ide iktatjuk. Az üzletek, melyekre az első alapszabályok a Magyar ált. hitelbankot feljogosították, a következők:

Ipar, kereskedelmi, vagy egyéb a közjólét előmozdítására célzó gazdasági vállalatok, különösen vasuti és vízépitészeti művek (a német szöveg szerint csatornaépítési vállalatok) létesítése, vagy az azok létesítésében való részvétel és ily vállalatok gyámolítása, úgy, hogy azok részvényeit és elsőbbségi kötvényeit a maga kezére átveszi, vagy az ily értékpapírokra előleget nyújt.

Részvénytársulatok kölcsön átvételei vagy egyedül, vagy társaságban másokkal, a maga kezére, vagy bizományban s ily kölcsönöknek eszközlése.

Állami és földtehermentesítési kötvények, nem különben a magyar korona országaiban alakult társulatok és

egyletek részvényei, záloglevelei és kötvényeire való kölcsönzések.

Árukra és nyers terményekre előlegek adása s a hitelnyitás mezőgazdasági iparvállalatoknak u. m. cukor-, sör- és szeszgyáraknak, sertéshizlaló consortiumoknak stb.

Pénzek átvétele folyó számlán, s az ily készpénzben átvett összegekért névre vagy előmutatóra szóló kamatozó utalványok (pénztárjegyek) kibocsátása, esetleg az így betett pénzek fölött cheque útján való rendelkezés megengedése.

Ingatlanok vétele és eladása, azzal a megszorítással, hogy az ingatlanok vásárlására fordított egész összeg a befizetett részvénytőke negyed részét meg ne haladhassa.

Névre vagy előmutatóra szóló, saját kamatozó adóslevelek kibocsátása. De az adóslevelek 100 frtnál kisebb összegre nem szólhatnak és sorsjegyek alakjában ki nem állithatók; az adóslevelek összes értékének pedig a bank saját birtokában levő értékpapírok, fedezett tőkekövetelések és ingatlanok által mindenkor teljesen biztosítva kell lennie.

A vasuti elsőbbségi kötvények alapján, melyek birtokába a bank üzleti egyezség útján jutott, záloglevelelek kibocsátása, melyeknek a vasuti elsőbbségi kötvények különleges fedezetül szolgálnak. E záloglevelek sem szólhatnak 100 frtnál kisebb összegről, s sorsjegyek alakjában szintén nem állithatók ki. A bank- és záloglevelekért is összes vagyonával kezeskedik.

Bel- és külföldön minden oly üzlet folytatása, mely a kölcsön-, letéti és leszámítolási bankok, valamint az ingósági hitelintézetek üzletkörébe tartoznak. Ennélfogva a magyar kir. kormány által reá bizott minden pénzügylet;

állami, országos és községi kölcsönöknek, nemkülönben magánosok jelzálogi részkölcsöneinek átvállalása, akár egyedül, akár társaságban másokkal, a maga kezére, vagy bizományban s az ily kölcsönök létesítése.

A Magyar általános hitelbank üzletkörével lényegileg összevág az Angol-magyar és a Frankó-magyar banké is. A különbség jóformán csak az, hogy ezek még jobban részletezik az egyes üzletágakat s külön megneveznek oly üzleteket, melyekre a hitelbank egy gyűjtőnév alatt csak rámutat. Az Angol-magyar banknak külön feladata lett volna Magyarország és Anglia, a Frankó-magyar banknak pedig hazánk és Franciaország között a kereskedelmi és üzleti összeköttetést ápolni.

Erre az időre esik mai napság egyik leghatalmasabb bankintézetünknek, a Magyar jelzálog-hitelbank megalakulása. Alapszabályai 1869 július 12-én nyerték meg a legfelső jóváhagyást; működését pedig ugyanazon év október havában kezdte meg. Két millió forint névleges tőkével alakult, de a tényleges befizetés csak 600⁷ezer forintot tett. Így tehát akkor még távolról sem tartozott hazánk nagyobb bankintézetei közé. Működését egy vidéki intézet felszívásával kezdte meg. A pozsonyi magyar jelzálog- és váltóbank, mely egyidejűleg elhatározta feloszlását, az új intézet fiókjává alakult át.

Az intézet, hiven nevéhez, csaknem kizárólag a jelzálog-kölcsön-üzletre szorítkozott. Csakis záloglevél-kölcsönöket nyújtott s hazai intézeteink között a magyar földhitelintézet és a pesti magyar kereskedelmi bank után első volt, mely zálogleveleket bocsátott ki. Hitelezett úgy földbirtokra, mint budapesti házakra. 1871. végéig a bank már 1·77 millió forint kölcsönt folyósított, miből 1.23 millió

földbirtokra, 0·54 millió pedig budapesti házakra esett. Az előbbieket fedezetéül 74·352 hold terület volt lekötve 5·96 millió forint becsértékben; a becsértéknek tehát kerekszám csak 20³/o-a volt megterhelve, míg a budapesti házak értékének 34⁰/o-a.

Egy másik jelenlegi nagy bankunk, a Magyar leszámítoló- és pénzváltóbank szintén 1869-ben keletkezett, három millió forint névleges, de csak 525 ezer forint tényleges befizetett részvénytőkével. A Malvieux-féle váltóüzletből alakult át részvénytársasággá, széles üzleti körrel, mint a nagy forgalmi bankok. Működésének súlypontja azonban eleinte az értékpapírokra adott előlegüzletlen nyugodott, mely a mérlegszámla szerint az első négy üzleti évben az aktíváknak 37·7—44·8⁰/o-át tette. Az értékpapírtárca ugyancsak a négy első évben 22·8 és 33·1 közt ingadozott, a váltótárca alig tette ötöd részét az aktíváknak. Kisebb tételt képeztek az első években az adósok és áruk, de a válságos 1873. év végén, midőn a váltótárca hihetetlenül lepadt, hirtelen magasra szöknek.

Takarékpénztárainkra is új korszakot nyitott a kiegyezés. Ezek, mihelyt az osztrák regulativum hatálya megszűnt, siettek megváltoztatni módosított alapszabályaikban a rájuk nézve kényelmetlen korlátolásokat. Különösen sérelmesnek tekintették, hogy a tiszta jövedelem fölött nem rendelkezhetek szabadon s a tartalék-, esetleg nyugdíjalap javadalmozásán felül eső tiszta jövedelem meghatározott részét a helytartótanács jóváhagyása mellett jótékony és közhasznú célokra kellett fordítaniok; ezt tehát egészen a közgyűlés hatáskörébe utalták. Főlemelték a betéti minimumot is s a maximum határát jóval kijebb tolták, mert nem jótékony intézetek, hanem közkereseti társaságok akartak lenni.

Törülték azt a gyámkodó intézkedést, hogy értékpapírvásárlásaikat a helytartótanácsnak esetről-esetre rögtön bejelentsek, sőt kimaradt az egész kormányfelügyeletre vonatkozó rész is, az 1847. évi szabályzat 25. §-ára való hivatkozással együtt. Végül az intézet feloszlása esetére a társulati vagyonnak, a helytartótanács jóváhagyása mellett jótékony és közhasznú célokra való fordítása szintén mellőztetett.

Az 1867. évben még csak nyolcz új takarékpénztár alakult, de már a következő évben 21, 1869-ben pedig 48, úgy, hogy ez évben már 133 takarékpénztár volt működésben.

A takarékpénztárak ebben a korszakban is többnyire kisebb részvénytőkével, 30, 40, 50 ezer forinttal alakultak. Hivatalos statisztikánk 1869. év végén 133 oly takarékpénztárat mutat ki, a mely ebben az évben már mérlegelt s befizetett részvénytőkéjük összege 5,898.677 forintot tett, egy-egy takarékpénztárra tehát átlagosan 52.166 frt esett. De az átlagot ily magasra is főleg a budapesti intézetek emelték, melyek abban az időben a hozzájuk tóduló takarékbetétek nagy összegével már igyekeztek némileg helyesebb arányba hozni alaptőkéjüket.

Legnagyobb takarékpénztárunknak, a Pesti hazai elsőnek 1868-ig tulajdonképen nem is volt részvénytőkéje, csak tartalékalapja, mely egyúttal alaptőkéül is szolgált, de ez sem tett többet 1867 végén 260.000 forintnál. Belátták az intézet vezetői, hogy ez a 17.33 millió forintra rugó takarékbetét-állománynyal szemben aránytalanul csekély s a választmány 1868. április 4-én tartott ülésében az alap- és tartaléktőkének egy millió forintra való fölemelését határozta el. 1871-ig bezárólag ezzel az összeggel szerepel az alaptőke.

De már az 1871. évi közgyűlés az alaptőkének 2,400.000 forintra emelését határozta el. Az alaptőke ettől fogva 2.400 darab 1.000 frt névértékű részvényből állt s ez időtől fogva vannak a pesti hazai első takarékpénztárnak határozott összegről szóló részvényei, közvetlenül az előtt egy részvény az intézet vagyonának $\frac{1}{1200}$ részére adott jogot.

A Pesti hazai első takarékpénztár alaptőkéjének fölemelesét nemcsak a betétek roppant növekedése tette szükségessé, hanem az is, hogy valahogy az újabban alakult takarékpénztárak túl ne szárnyalják. Az abszolút korszak végéig a testvér fővárosban még csak egy takarékpénztár állt fenn a hazain kívül, az 1846-ban alakult budai takarékpénztár. Lassanként ez is tekintélyes intézetté izmosodott; betéti állománya 1868 végén már 7.57 millió forintba rugott. Addig csak a Duna jobbpartjára szorítkozott; de ekkor már a pesti oldalon is fiókot akart nyitni. Fióközlet felállítása helyett azonban fúzióra lépett az akkor alakult Pestbudai fővárosi takarékpénztárral, a mely viszont a budai oldalon akart fiókinvézetet nyitni. Így jött létre az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár, mely az 1869. évet már egy millió forint befizetett részvénytőkével fejezte be. Az alaptőke nagyságát tekintve tehát már épen ott állt, a hol a Pesti hazai első takarékpénztár.

De új takarékpénztárak is sűrűn keletkeztek a fővárosban, 1869-ben három: a Pest-ferencz- és józsefvárosi 400.000 frt, a Pest-külvárosi 500.000 frt, a Pest-kőbányai 125.000 frt névleges részvénytőkével. Ezek még kisebb igényű intézetek voltak, de 1871-ben megalakult az Országos központi és a Pest-lipótvárosi takarékpénztár, mondhatni egy-egy bankkal versenyző alaptőkével.

Az 1867. év végén a takarékpénztárak betétálladéka még csak 68.⁰⁴ millió forint volt, 1869. végén ellenben 109.⁷¹ millió. Ha pedig a többi intézeteket s a betétek más neveit is vesszük, a betétek állománya 71.⁵³ millióról 118.¹⁷ millióra szökkent. Ezzel és bankintézeteink alaptőkéjének, mely jobbra külföldről folyt be hozzánk, nagy emelkedésével a hitelélet gyorsan kezdett kibontakozni korábbi korlátoltságából. A hazánkban működő intézetek váltótárczája 1869. végén 78.⁹⁵ millió forintra, az értékpapírokra adott előlegeké 32.⁹⁵ millióra rugott, a kereskedelmi hitel tehát már jóval meghaladta a 110 millió forintot; ingatlanokra pedig közel annyi, 109.⁶⁷ millió forint volt kikölcsönözve.

Bár a közölt számok nagyarányú fejlődésről tanuskodnak, közgazdasági állapotainkban benne volt a betegség csirája s a kiegyezésnek már harmadik évében erős válság rázkódhatta meg hitelviszonyainkat. Az 1869. augusztus végén beállt válság nem itt támadt, a bécsi börze-deroute hullámgyűrűjeként terjedt hozzánk. De épen az, hogy áterjedhetett s oly nagy pusztítást tehetett, mutatja, hogy a talaj itt elő volt készítve számára. Az 1869. évi gyöngye termés, a kedvezőtlen árviszonyokkal és kiveteli conjuncturákkal kapcsolatosan, közvetlenül is nagy depressiót okozott, de közvetve még inkább előmozdította a válságot. Azok az üzletemberek, kik az élénk forgalmú 1868. és 1869. évben a roppant arányokat öltött terménykereskedésben oly hálás tért találtak, a terményüzlet ellanyhulásával heverő tőkéik és tevékenységük számára új tért kerestek s a börze-spekulációra vetették magukat.

Az üzérkedés, mint minden járvány, ragadós természetű; csakhamar széles körökben elterjedt. Hogy az üzérkedést minél inkább fokozzák, nagy mértékben megindult az úgy-

nevezett koszt-üzlet. Pénzintézeteinket sem lehet fölmenteni a felelősség alól, mert a helyett, hogy viasszaszorítani igyekeztek volna a spekulációt, még maguk élesztették.

Itt ismét az okok és okozatok szorosban egymásba kapcsolódó láncolatával találkozunk. Az 1867-ben megindult pénzűősség pénztorlódást idézett elő. Az elhelyezést kereső tőkétet pénzintézeteink hiába próbálták távol tartani maguktól; habár a fővárosi intézetek fokanként 4, sőt 3⁰/o-ra is leszállították a betétek kamatlábát, a betétek egyre özőnlöttek hozzájuk. Az elhelyezés sok gondot okozott s kezdtek kevésbé aggályosak lenni az elhelyezésnél. Megragadtak minden alkalmat s a tőzsdei report-üzletet oly tulságosan felkarolták, hogy a mint egykorú szakembereknél olvassuk, voltak budapesti bankok, melyek az értékpapírok 90, sőt 95⁰/o-áig adtak kölcsönt akkor, midőn az árfolyamok további emelkedésére számítani nem lehetett.

Üzletvilágunk Bécs után indult, a spekulációt nemcsak onnan tanulták el, hanem játékszenvedélyét főleg bécsi értékeken gyakorolta s a mint beállt a bécsi börze-krach, a kártyavár Budapesten is halomra dőlt.

A bizalom megrendülését a pénzforgalom fennakadása követte, a kinek pénze volt, a helyett, hogy gyümölcsözésre adta volna, inkább kamat nélkül hevertette, hogy biztosítsa magát minden eshetőség ellen. Hitelintézeteinknél pénz-sűűsség állt be. Az osztrák nemzeti bank megszorította hitelezését, a mivel éles támadásokat keltett maga ellen s felgyújtotta az addig csöndesen szunnyadt bankkérdés tüzét.

Az értékpapírok árfolyamának nagy hanyatlásával a pénzintézetek az elzálogosított értékpapírokra felfizetést követeltek. Ez még inkább fokozta a pénzkeresletet és

pénzszükséget s számos cég fizetéseképtelenségét vonta maga után. A félelem, hogy a bankok a nyakukon veszett értékpapírokat piacra dobják, még inkább lenyomta az árfolyamokat. Pénzügyintézeink szerencsére, saját jól felfogott érdekük által vezettetve, az értékpapírok értékesítése körül nagy óvatossággal jártak el, a mi kissé megnyugtatólag hatott, de a válság azért tovább tartott s elhúzódott egészen az 1870. év nyaráig.

A budapesti tőzsdén jegyzett hazai részvények árcsökkenését 1869-ben 25—30 millió forintra becsülték. Sok vagyon semmisült meg ekkor, a nélkül, hogy a nemzeti vagyon is csökkent volna vele. A budapesti keresk. és iparkamara a válságról készített memorandumában kimutatta, hogy kereskedelmi krízisről szó sem lehetett, csak egyszerű börzeválságról. A kik veszteséget szenvedtek nem kereskedelmi ügyleteik folytán szenvedték, hanem mert erejükön felül belebocsátkoztak az értékpapírokkal való üzérkedésbe.

Az emberek idegessége a helyzetet még sötétebbnek mutatta, mint az tényleg volt. Minthogy a pénzügyintézetek még a legjobb cégek váltóit sem számították le nehézség nélkül, sokan nagyobb összegekről állítottak ki váltót, mint a mennyire szükségük volt, sokan pedig előbb nyújtották be, hogy ha a kért összeget meg nem kapják, idejük legyen másfelé nézni pénz után.

Súlyosan érintette a válság iparvállalatainkat, melyek a mint már említettük, elégtelen tőkével alakultak s nagymérvű hitelre voltak utalva; ezek közül a pénzügyi szükség folytán nagyon sok megingott. Fejlődő iparunk pusztulását a magyar kormány nem nézhette tétlen s Lónyay Menyhért pénzügyminiszter a pénztári fölöslegekből 16 millió forintot bocsátott a pesti pénzpiacz, sőt a vidéki kereskedelmi köz-

pontok rendelkezésére, azzal a kikötéssel, hogy a hitelre érdemes iparvállalatok megfelelő segélyben részesíttessenek.

A válság a következő 1870-dik évben is tartott. Kivált időnként a pénzpiacz állapota egészen aggasztóvá vált; például július havában oly nagy volt a pénzszükség, hogy néha jó váltókért is 18—20%-ot kellett fizetni. A kedvező aratás új életet látszott önteni az üzletmenetbe; de kiütött a német-francia háború s megzavarta a békés forgalmat; jött a hosszú nyári esőzés s a gabona vagy a mezőn rothadt, vagy elvesztette színét, értékét.

A kedvezőtlen gazdasági viszonyok azonban a pénzintézetek alapítását csak meglassították, de meg nem akasztották. Alakult ugyanis:

	Takarékpénztár	Bank	Szövetkezet
1870-ben	22	15	42
1871-ben	14	18	37

A takarékpénztárak és bankok alapítása az 1869. évvel szemben lényegesen csökkent, ellenben a szövetkezeteké épen ebben a két évben indult meg erősen, midőn az alapítási kedv az iparvállalatok terén nagyon lelohadt, s a bankok és takarékpénztárak tekintetében is mérsékelte volt.

Az 1869. évi válság idejében s a következő években nem igen volt ok, mely a tőkét a pénzintézetek alapításától visszatartotta volna. Maguk a pénzintézetek az üzérkedésben közvetlenül nem vettek részt, érezhető veszteségeket nem is igen szenvedtek s jövedelmezőségük a legkedvezőtlenebb években is csorbitatlan maradt. 1869-ben a bankok tiszta jövedelme a befizetett részvénytőkének csaknem kerek-szám 10%-át tette, a takarékpénztáraké pedig több mint 25%-át, 1870-ben a bankok jövedelmezősége egy kevéssé

csökkent, mert alig haladta meg a 9⁰/o-ot, de a takarékpénztáráké 32⁰/o-ra szökkent s maradt a következő 1871. évben is, a melyben már a bankok tiszta nyeresége is közel 17⁰/o-át tette befizetett részvénytőkéjüknek.

Nem csoda, ha 1872-ben, midőn az új erőre kapott üzérkedés végnélküli alapításokban ülte orgiáit: a pénzügyintézetek alapítása addig példátlan arányokban indult meg. Nem kevesebb, mint 93 takarékpénztár és 36 bank s 39 szövetkezet keletkezett ebben az évben. A nagy alapítási kedv átesapott az 1873. évre is, de már májusban kitört a bécsi válság, maga után rántva a magyar piacot is. Ettől fogva nem új alapításokkal, hanem csak romokkal találkozunk. A katasztrófaig az év első hónapjaiban 44 takarékpénztár, 30 bank és 31 szövetkezet jött létre.

Az új takarékpénztárakat többnyire azon város tőkepénzesei alapították, hol az intézet megalakult, rendszeren azonban a helybelieken kívül, az egész vidék, melynek az illető város forgalmi központját képezte, részt vett az alapításban; a kinek egy kis tőkéje volt, szívesen jegyzett egy-két takarékpénztári részvényt. De egyes nagyobb vidéki takarékpénztárak is örömetest működtek közre kisebb vidéki takarékpénztárak alapításánál, például a pécsi takarékpénztár a mohácsi és siklósi alapításánál.

A népbankokat és önszegélyző egyleteket az érdekeltség saját erejéből hozta létre; ellenben a vidéki bankok többnyire egy-egy nagyobb központi bank alapításai valának. Így a Magyar általános hitelbank alapította a pozsonyi hitelbankot, a bánsági kereskedelmi és iparbankot, az első erdélyi bankot. Az angol-magyar bank a vidéki bankintézeteknek egész sorát: a győri, nagykanizsai, bajai, aradi, debreczeni és lőcsei kereskedelmi és iparbankot. Nagy-

váradon a biharmegyei kereskedelmi ipar- és terményhitelbankot, Temesvárott a temesvári kereskedelmi és jelzálogbankot, Ujvidéken az első bácsi kereskedelmi és iparbankot, Zágrábban az első horvát leszámítoló bankot, ezen kívül a szegedi forgalmi, a borsod-miskolczi hitel- s Marosvásárhelytt az erdélyi jelzálog- és hitelbankot, a fiumei bankot és a besztercebányai bank-egyletet.

A nagy bankok száma 1871/72-ben ismét hárommal szaporodott. 1871-ben alakult a Magyar általános földhitel-részvénytársulat 20 millió ezüst forint s az Általános municipalis hitelintézet 10 millió forint névleges részvénytőkével, 1872-ben pedig a Magyar alkuszbank 10 millió forinttal. A két első az Erlangen-féle bankárház, az utóbbit pedig a hasonló nevű bécsi bank alapította. A Magyar általános földhitel-részvénytársulat tulajdonképeni feladata nem a földbirtoki hitel kielégítése volt, hanem az ingatlanokkal való spekuláció, földbirtokok, házak, háztelkek megszerzése és eladása, bérbevétele, bérbeadása, mezőgazdasági ipar- és közlekedési vállalatok létesítése, esetleg ily vállalatoknak saját számlára való folytatása. A municipalis hitelintézet alapeszméje egészséges volt: törvényhatóságoknak és községeknek hitelt nyújtani közhasznú művek, talajjavítások stb. létesítésére, de eredeti feladatától eltérőleg, sulypontja a fővárosi háztelkekkel való spekulációra esett. A magyar alkuszbank a budapesti és bécsi tőzsdék között levő kapcsolat ápolására szolgált volna. Szédelgő vállalat, mely a tőzsde első rázkódására összeomlott.

Mielőtt azonban a végzetes 1873. év eseményeire áttérnénk, az 1870—73. évek eredményeit kell röviden vázolnunk. Megtartva hivatalos statisztikánk akkori csoportosítását, a kereskedelmi, ipar- és hitelbankok alapszabályilag

megállapított részvénytőkéje 78·23 millióról 103·02 millióra, a tényleg befizetett részvénytőke pedig 21·68 millióról 52·70 millió forintra emelkedett. A befizetés tehát nagyon kedvezően alakult; 1870-ben még 27·7⁰/₀-át tette a névleges részvénytőkének, 1872-ben pedig már 51·1⁰/₀-át. Kedvezőtlen volt ellenben a tartaléktőkének a részvénytőkéhez való aránya. A tartaléktőke még 1872 végén is csak 943·875 forint volt, elenyésző csekélység, úgy a részvénytőkéhez, mint bankjaink akkori üzletéhez képest. Az igaz, hogy bankjaink nem is szívtak magukba valami sok idegen tőkét. A betétek korántsem tudtak lépést tartani a saját tőke fejlődésével. A takarékbetétek még elég jól szaporodtak 10·66 millióról 18·70 millióra, de a kamatozó pénztárjegyekre történt betétek állománya 10·69 millióról csak 12·98 millióra emelkedett, úgy hogy 1872 végén az 52·70 millió forint befizetett részvénytőkével csak 31·68 millió forint betét állt szemben.

A mi e bankintézetek aktív üzletágait illeti, meglepő a váltótárczának, vagyis a legsajátabb üzleti hitelnek lassú fejlődése. A hitelegyleti váltókat is beleszámítva, a váltótárca 1870-től 1872-ig 31·97 millióról csak 37·66 millióra, vagyis alig 18⁰/₀-kal emelkedett, míg a saját tőke és a betétek együttesen, vagyis a hitelnyújtásra fordítható pénz-erő ugyanazon idő alatt csaknem megkétszereződött. Sokkal nagyobb arányú volt az előlegüzlet fejlődése. Ez 9·46 millióról 18·36 millióra szökött, legnagyobb részét természetesen az értékpapírokra adott előlegek képezték. Bizonyos fokig ez is az üzleti életet szolgálta, de táplálta az üzérkedést is. Az ingatlanokra betáblázás mellett adott kölcsönök 5·90 millióról 9·70 millióra szaporodtak; az értékpapírok 6·96 millióról 10·66 millióra, a leltár és ingatlanok,

az árúk és egyéb készletek 1·16 millióról 2·48 millió forinttra. Nem érdektelen, hogy a bankok a különböző üzletágaknál mily bevételt értek el. Nem teljeseek ezek az adatok, de sok tekintetben mégis tájékoztatók:

	1872. évben.
Váltóleszámitolásból tiszta bevétel	2,212.321 frt.
Hiteltulajdonosi váltók leszámításánál a bankot illető nyereség	478.573 »
Előlegek után bevétel	1,028.102 „
Idegen pénztárjegyek után kamat	12.140 „
Más intézeteknél elhelyezett tőkék után kamat ...	18.298 „
Nyereség a külföldi s osztrák váltókkal való kereskedés után	346.033 „
Jelzálogos kölcsönök után kamatok	626.881 „
Bizományi üzletből bevétel	121.930 „
Fémpénzzel s külföldi bankjegyekkel való kereskedésből bevétel	39.013 „
Árúkkal való kereskedésből bevétel	306.202 „
Egyéb bevételek	3,402.400 „
Összesen	8,591.893 frt.

Feltűnő az egyéb bevételek nagy összege. Ebben foglaltatik a bankok üzérkedéseinek eredménye, a consortialis üzletekben, az értékpapírok vásárlásánál s az ingatlanokkal való spekulációban elért nyeresemény. A fentebbi kis kimutatásban nettó és bruttó tételek vegyesen fordulnak elő. A forgalmi bankok összes nyers bevétele hivatalos forrásunk szerint 1870-től 1872-ig 7·75 millióról 7·93, majd 13·13 millióra szökkent; a kiadások pedig a három év alatt következőleg alakultak:

	1870-ben	1871-ben	1872-ben
	f o r i n t		
Betett pénzek után kamatok	1,428.453	2,322.635	3,160.214
Igazgatósági és tisztviselői fizetések ...	426.818	578.299	658.664
Értékleírás leltár- és ingatlanokból ...	15.780	27.709	41.724
Adó	192.098	334.534	602.036
Egyéb kiadások	284.263	398.394	554.606
Veszteség	427.484	250.967	612.581
Összes kiadások	2,774.998	3,912.538	5,629.825
Összes nyers bevétel	4,754.407	7,933.141	13,126.432
Tiszta nyereség	1,979.409	4,034.255	7,496.607

A tiszta jövedelem hováfordítását csak két évről ismerjük :

	1871-ben	1872-ben
A választmány és a tisztviselők jutalékára	289.185 frt	575.207 frt
Tartalékalapra.....	296.538 »	567.346 »
Nyugdíjalapra.....	8.282 »	10.485 »
Jótevény czélokra.....	6.674 »	10.445 »
Kifizetett osztalék.....	3,343.952 »	5,969.812 »
Nyereség-átvitel jövő évre.....	51.543 »	149.912 »

Bankjaink a tiszta jövedelemnek 1871-ben 7³⁵/₁₀₀, 1872-ben 7³⁷/₁₀₀-át fordították a tartalékalap gyarapítására, mindkét évben csaknem ugyanakkora összeget osztottak ki a választmányi tagok és a tisztviselők jutaléka gyanánt. A nyugdíjalapot elég soványan dotálták, azaz csak elvétve volt olyan intézet, mely erre a célra valamit áldozott. Ilyen dicséretes kivételt a Magyar általános hitelbank és a Pesti magyar kereskedelmi bank képezett. Csekély volt az az összeg is melyet a tiszta nyereség millióiból jótevény czélokra juttattak; sőt a jövőről sem gondoskodtak valami nagyon, mert akkor, midőn tiszta nyereségük tekintélyes részét az értékpapírok árfolyam-különbözetén érték el, a nyereség-átvitelt a következő évre elég szűken szabták ki. A tiszta nyereségnek 1871-ben 82⁸³/₁₀₀-át, 1872-ben 79⁶³/₁₀₀-át osztalékkul fizették ki a részvényeseknek. Bankjaink még 1872-ben is általában nagy osztalékot fizettek. A hivatalos statisztikánkban kimutatott bankoknál a legkisebb osztalék 1872-ben 6⁰/₁₀₀ volt s alig néhány bankot látunk, melynél 10⁰/₁₀₀-on alul maradt volna, ellenben 20, 30, 40, sőt 50⁰/₁₀₀-os osztalékok is fordultak elő.

Még kedvezőbb volt a takarékpénztárak helyzete. 1872-ben már 260 takarékpénztár működött; de minthogy az év végén még számos új takarékpénztár nem mérlegelt, hivatalos statisztikánk csak 228 takarékpénztár működéséről

számol be. Ime a saját és idegen tőke fejlődése, mely utóbbit, mint betéteket vontak magukhoz, túlnyomólag takarékbetéti könyveszkéken, kivételesen folyó számlán s kamatozó pénztári jegyek ellenében:

	Alapszabá- lyilag meg- állapított részvény t ő k e	Befizetett	Tartalék- tőke	Betétek
1870-ben	11,505.525	7,051.633	1,230.667	117,887.254
1871-ben	11,693 400	8,531.893	1,560.267	142,374.994
1872-ben	19,870.640	13,917.332	1,763.537	150,633.911

Három év alatt a befizetett részvénytőke csaknem megkétszereződött s a tartaléktőke is szép fejlődést vett. Úgy hogy, bár a betétek roppant összegekkel emelkedtek, a saját tőke aránya a betétekhez nem hogy romlott volna, hanem még javult. 1870-ben a befizetett részvénytőke és a tartalékalap együttesen csak 7⁰³/₀-át tette a betéteknek, 1872-ben ellenben már 10⁴⁰/₀-ot. A tiszta nyereség is évről-évre emelkedett, 1870-ben 2¹⁵ millió forintot tett, 1871-ben már 2⁷⁹ millió. 1872-ben 3³² millió forintot. A befizetett részvénytőkéhez képest hanyatlás mutatkozik ugyan; de az természetes, hogy a sok újonnan keletkezett takarékpénztár egyszerre oly nagy jövedelmet nem hajthatott, mint a megszilárdult régi intézetek. Az eredmény annak daczára rendkívül kedvező volt s az összes takarékpénztárak tiszta nyeresége 1872-ben a befizetett részvénytőkének 23⁸⁵/₀-ára rugott.

1872-ben az egymást követő rossz termések daczára mindenki bizalommal és jó reménynyel volt tele. Az alapítások egymást érték, a nagy bankok pedig milliókkal emelték föl alaptőkéjüket s mind több és több konzorciális üzletbe bonyolódtak. De 1873. májusban kitört a nagy börzeválság, mely csakhamar általános gazdasági válsággá

fajult s Franciaországot kivéve, mely a közelmúlt nagy nemzeti katasztrófa miatt nem vett részt a többi nemzeteket magával ragadt örületes alapítási és börzejátékban, csaknem egész Európát megrázkódtatta.

A nagyközönség, mint ily válságok előtt rendszeren, játék-szerévé vált a merész spekulánsoknak. Nem tudott többé különbséget tenni az értékpapírok valóságos belső és árfolyamértéke között, azt hitte, hogy az utóbbi mindig kifejezője az előbbinek. A szédelő üzereknek természetesen volt rá gondjuk, hogy a közönség helyes ítéletét még inkább megzavarják s az emberek egyáltalán ne tudjanak különbséget tenni a szilárd alapon nyugvó s biztos kamatozást nyújtó vállalatok s a csak az agiotage kedvéért alapított buborékvállalatok papirjai közt.

A spekuláció élesztésében része volt a hadisarczképen fizetett milliárdoknak is, melyek Németországban valóságos pénzáradatot idéztek elő, de része volt — a mint tekintélyes szakemberek hangsúlyozzák — a német valutareformnak is, melynek végrehajtása közben nem egy botlás történt.

Közvetlenül a válságot nálunk a bécsi börzekrach idézte elő. Az a függés, melyben a budapesti piac a bécsivel szemben állt, szükségkép maga után vonta a válságnak áttérjedését hozzánk. Közgazdáink állítása szerint a hazai pénzpiacz ezúttal kevésbé volt bűnös, mint 1869-ben; mert ekkor a spekulációval szemben bizonyos tartózkodást tanusított. De ha nézzük a könnyelmű alapítások roppant számát, a teleküzérkedések túlhajtását s a kisebb intézetek egészségtelen versenyét, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a kitört válság nálunk is teljesen megérdemelt leczke volt, gazdasági állapotainkban teljesen elő volt készítve, legfőlebb azt tehetjük hozzá, hogy árát túlságos drágán fizettük meg.

Az 1869. évi válság, mely sok érték és vagyon elpusztulását okozta, a pénzüzetek fölött mondhatni nyomtalanul vonult el. A mint fentebb kimutattuk, még csak jövedelmezőségük sem csökkent; pénzüzet, adataink szerint, sem ekkor, sem a következő évben meg nem bukott, ha egy pár takarékpéntár megszűnt is, ez nem feloszlás, hanem egyesülés folytán történt, hogy megerősödve kezdjen új életet. Egészen más volt az 1873. évi válság hatása, mindjárt ebben az esztendőben 22 bankintézet roskadt össze, pedig sok nagy intézet, mely súlyos veszteséget szenvedett, egy darabig erőfeszítéseket tett rendezni ügyeit és biztosítani lételét s hosszú eredménytelen küzdelem után csak évek múlva oszlott fel.

Az általános gazdasági válsággá fajult tőzsdeválság, mely tömérdek czég bukását okozta, a rendes banküzletekben is nem csekély veszteséget okozott pénzüzeteinknek, de az ekként behajthatatlanná vált követelések állásukat még nem rendítették volna meg. Bizonyítja ezt takarékpénztáraink példája, melyek közül alig egy pár szenvedett érzékeny veszteséget, nagy részüket azonban oly kevéssé érintette a válság, hogy az 1873-ban is 3.76 millió forint tiszta nyereséget értek el, a mi a befizetett részvénytőkének 21.86 százalékára rugott. Fényes eredmény ez, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az 1873. év végén mérlegelt takarékpénztárainknak 44⁰/₀-a vagy csak ebben az évben, vagy a megelőzőben kezdte meg működését és így alkalma sem volt üzletét teljesen kifejtetni.

Bankjaink súlyos veszteségeit részint a tőzsdei spekuláció, részint a háztelkekkel való üzérkedés, részint a különböző kockázatos vállalatokba való bocsátkozás okozta. Hivatalos statisztikánk öt millió forinttal mutatja ki a

bankok mérlegében a veszteségeket; de ez az összeg meg sem közelíti a veszteségek tényleges nagyságát, mert a felszámolás alá került intézetek a hivatalos kimutatásban már nem szerepelnek. De az »egyéb követelések« címén kimutatott 28 millió forint is sok oly követelést foglal magában, mely ekkor már legalább is kétes volt s a következő években a veszteségek rovatába került.

Különösen két bank szenvedett óriási veszteséget a Franko-magyar és Angol-magyar bank, az előbbi 2⁴⁹, az utóbbi 1²² milliót, de az előbbinél az »egyéb követelések« is 10³⁹, az utóbbinál 6⁴³ millióra rugtak s azok közt voltak a különböző konszorcziális üzletek, a határőrvidéki erdőüzlet, a beszterczebányai faüzlet, salgótarjáni üzlet stb. A fővárosi nagy bankok veszteségéről és pusztulásáról kimerítő adatokat találunk Pólya Jakabnak »A budapesti bankok története« című munkájában. Részletekbe mi nem bocsátkozhatunk s oda utaljuk az olvasót. A vidéki bankok soraiban is nagy volt a pusztulás s jellemző, hogy nem azok a bankok buktak el, melyeket a helyi érdekeltség, mondhatni a helyi szükséglet hozott létre, hanem azok, melyeket a nagy központi bankok alakítottak s a melyek részt vettek az anya-intézet üzleteiben.

A veszteségek egyes vidéki bankintézeteknél szintén tekintélyes összegekre rugtak, így a győri keresk. bank 179.232 forint, a Felső-magyarországi első zálogkölcson-intézet 105.482, a Szombathelyi leszámítoló társulat 77.846, a Baranyamegyei takaré- és hitelbank 67.061, a Nagykánizsai keresk. és iparbank 66.301, a Győri általános hitelbank 44.038 forint veszteséget mutatott ki 1873-ban. Összesen 21 bank mérlegében látunk kisebb-nagyobb veszteségeket, de a hivatalos kimutatásban, a mint említettük, nem szere-

pelnek azok az intézetek, melyek már 1873-ban csődbe vagy felszámolás alá kerültek.

Az 1873. év azonban még nem zárta be a pusztulást. Hivatalos adataink a forgalmi és kereskedelmi bankok veszteségeit 1874-ben 8,927.769, 1875-ben 5,838.884, 1876-ban 4,098.750, 1877-ben 1,364.793 frttal mutatják ki, csak 1878-ban szálltak le 211 ezer forintra. Rendkívül nagy összegek, de a voltaképeni veszteséget belőlük megállapítani nem lehet, mert ugyanazok a végleg le nem bonyolított függő tételek egyik évről átmentek a másikra; másrésről viszont az évközben megszűnt intézetek veszteségei nem jutnak bennük kifejezésre.

Az 1873. évi válságot hosszú meddő szünet váltotta fel, sokáig tartott, míg a sebek lassanként behegedtek. A javulás egyik tényezője gyanánt tekinthetjük az új kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. tcz.) életbeléptetését. Alkotmányunk helyreállításával, mely a jogfolytonosság elvén nyugodott, az 1840. évi kereskedelmi törvények érvénye is helyreállt. De egészen más volt a gazdasági élet akkor és két-három évtizeddel később. Akkor még Ausztriától is vámvonallal választott el bennünket, gátolva a forgalom élénkebb fejlődését; a külföldtől pedig csaknem teljesen el voltunk zárva. A hatvanas évek végén ellenben kereskedelmi forgalmunk nemcsak Ausztriával nőtt nagyra az 1850 óta tartó vámközösségben, hanem a kereskedelmi politikában Európaszerte diadalra jutott szabadelvű iránynál fogva, a többi európai országok felé is nyitva állt az út. Egykor közlekedési eszközeink fejletlensége is lehetetlenné tette ránk nézve a nagy nemzetközi forgalomban való tevékeny részvételt, vasúthálózatunk rohamos fejlődése azonban e tekintetben is megváltoztatta a helyzetet. A negyvenes

években alig-alig volt részvénytársulatunk, a hatvanas évek második felétől kezdve százával keletkeztek. Nem csoda, ha régi kereskedelmi törvényeink többé nem feleltek meg s a jogállapot bizonytalansága dermesztőleg hatott üzleti életünkre.

Szakembereink és az üzleti világ 1867-től kezdve folyvást hangosan követelték a változott viszonyoknak megfelelő kereskedelmi törvénykönyv kidolgozását, sőt élénken nyilvánult az óhaj a német kereskedelmi törvény receptiója iránt is. E mellett foglaltak állást 1871-ben a kereskedelmi kamarák, mi több a jogászvilágban is akadtak pártolói a recepcziónak s az 1871. szeptemberben tartott első magyar jogászgyűlés határozottan a mellett nyilatkozott, hogy törvényhozásunk a német kereskedelmi törvényt vegye alapul.

Már az Andrassy-kabinet kereskedelmi minisztere Gorove foglalkozott egy új kereskedelmi törvénykönyv kidolgoztatásával, de látható eredmény nélkül. Az ügy az előkészítés stádiumának is legkezdetén maradt. Alig értjük a közvélemény erős nyomása mellett ezt a halogatást. Szakembereink joggal mutattak rá, hogy épen kiviteli kereskedelmünket károsítja erősen a kereskedelmi jogviszonyok szabályozatlansága, bizonytalansága, mert a külföldi kereskedők nem szívesen bocsátkoznak hazai kereskedőinkkel üzleti összeköttetésbe. Hangsúlyozták, hogy a helyzetet ránk nézve még kedvezőtlenebbé teszi hiányos és elavult esődtörvényünk; mert ez meg a behozatali árúczikkeket drágítja meg. A külföldi kereskedő, gyáros az itteni kereskedő fizetéseképtelensége esetén nem látván eléggé biztosítva követelését, az árúkat drágábban adja, a magasabb árban mintegy biztosítási díjat szedve az esetleges veszteségéért.

A kereskedelmi törvény ügye nagyobb lépést tett előre Szláv József, de különösen gróf Zichy József miniszter-sége alatt, ki a tervezet kidolgozásával Apáthy István egyetemi tanárt bizta meg. A német kereskedelmi törvény receptiója nem látszott czélszerűnek, mert bármily jeles törvényhozási mű volt is ez, de Németország akkori (1861) széttagolt állapotában sok apró helyi érdek compromissuma gyanánt jött létre, s bár alapjában szabadelvű alkotás volt, a rendőrállam szellemének erősebb kinyomatát viselte, mint a milyen a magyar kormány szabadelvű gazdasági politikájával összhangban állt volna. Apáthy tehát a kodifikátori munkánál utasított ugyan, hogy első sorban a német kereskedelmi törvény intézkedéseit tartsa szem előtt, de azzal a hozzáadással, hogy folytonos figyelemmel tekintse honi viszonyaink sajátos igényeit, úgyszintén a német törvénykönyv készítése óta előrehaladt tudomány és gyakorlat vívmányait. Apáthy e törvényjavaslat majd minden szakaszánál figyelembe vette a francia, belga, németalföldi és zürichi keresk. törvények illető szabványait és intézkedéseit.

A tervezet kinyomatott; a sajtó megvitatta; az egyetemek, összes iparkamarák, kereskedelmi testületek, ügyvédi egyletek véleményt mondtak róla s a begyűlt anyag alapján egy szakértekezéslet vette tárgyalás alá, mely 1874 december 21-én fejezte be 87 ülésen keresztül folytatott munkáját.

A törvényjavaslat s maga a törvény is egészen szabadelvű alkotás, az állami beavatkozásnak még csak látszatát is kerüli. Az indokolás ezt következőleg igazolja: »Megmutatta a tapasztalás itt is, külföldön is, hogy az állami gyámkodás e téren semmi előnnyel sem jár, komoly biztosítékot nem nyújt sem a kormánynak, sem a társadalomnak, még az üzletvilágnak sem. Teljességgel lehetet-

len, hogy még a legjobban tervezett s leggondosabban eljáró közigazgatási gépezet is, a rohamosan előre rohanó ezer és ezer alakot öltő, a mindennapi élet minden rétegébe ható társulati mozgalmat minden részletében tanulmányozza, minden mozdulataiban ellenőrizze, minden kihágásainak elejét vegye, ezeket megbüntesse, vagy jóvá tegye. Bebizonyította ellenkezőleg, főleg a három utolsó év annyi gyászteljes eseménye, hogy a látszólagos állami gyámkodás és felülvizsgálat inkább elősegíti a szédelgést, az értéktelen, vagy csalásra alapított vállalatok keletkezését és folytatását; a nagy közönség bizván az állam vélt ellenőrzésében, meg nem vizsgálja, mihelyt társulatról van szó, kivel és mivel van dolga, s néha-néha vakon odaengedi áldozatul vagyonát, megtakarított filléreit a legrosszabb, vagy legügyetlenebb vállalkozók- és igazgatóknak.«

Az indokolás hangjából kiérzenek a közelmúlt keserű tapasztalatai. Az új törvény két módját látta a visszaélések megakadályozásának, a teljes nyilvánosságot a társaságoknak úgy keletkezésénél, mint folytatásánál, másodszor a társaságok kezdeményezői- és vezetőinek minél szigorúbb személyes felelősségét.

Húsz év óta van immár érvényben az új kereskedelmi törvény s azóta bő tapasztalatok mutatják, hogy az a várakozás, melyet a nyilvánossághoz és a személyes felelősséghez kötöttek, nem egészen vált be. Nem az elvben van a hiba, hanem az alkalmazásban. A bíróságok felügyelete csak névleges, de annak gyakorlati értéke egyáltalán nincs. A mérleg közzététele alkalmasnak látszik a közönség tájékoztatására, csak az a baj, hogy a mérleg felállításánál követendő szabályokat a kereskedelmi törvény nagyon is

általánosságban adja elő s a társaságok szabad tetszésétől függ a számokat úgy csoportosítani, hogy sokszor nemcsak a laikus hanem a szakember sem tud eligazodni rajta. Hogy egy példát hozzak fel, a tiszta jövedelmet legalább is öt-hatféleképen állapítják meg az intézetek, holott, ha tiszta világosságot akarunk, itt valamennyinek ugyanazon elvek szerint kellene eljárnia. A jövedelmi mérleg közvétételére, a mi pedig épen oly fontos, mint a vagyon mérleg, a kereskedelmi törvény nem kötelezi a részvénytársaságokat. Sok intézet saját jószántából megteszi, de többnyire nincs benne köszönet, mert vagy sovány netto-mérleget kapunk, vagy a különféle üzletágak összevonásával csak néhány tételből álló bruttó-mérleget, a mi vajmi csekély világot vet a társaság üzletmenetére. A részvénytársaságokat állami felügyelettel megrendszabályozni, azt hiszszük, céltévesztett dolog volna; de hogy nyilvános számadásaikat, a melyre őket a törvény kötelezi, szigorúan megállapított elvek szerint egyöntetűen vezessék, az míg egy részről érintetlenül hagyná azt a szabadelvű alapot, melyen jelenleg nyugszanak, fejlődnek, virágzanak, másrésztől legalkalmasabb módja volna a nyilvános ellenőrzésnek.

Az 1875. évi kereskedelmi törvény dicséretére legyen mondva, hogy azoknak a visszaéléseknek, melyek a szédülés idejében sok pénzintézet összeomlását idézték elő, a lehetőség szerint útját vágni igyekezett. Ilyen az az intézkedés, hogy a társaságnak saját részvényeit megszerezni, vagy zálogba venni nem szabad. Kivételnek e tekintetben akkor van helye, ha a részvénytörlesztés tőkeleszállítás céljából történik. Ilyen továbbá, hogy a részvénytársaság az eredetileg kibocsátott részvények teljes befizetése előtt új részvényeket ki nem bocsáthat. Ez utóbbi intézkedést a

kereskedelmi törvényjavaslat tárgyalására összehívott értekezlet általános helyesléssel fogadta, kiemelvén, hogy ha a társaság szaporítani akarja alaptőkéjét, annak legtermészetesebb útja, ha a hátralékos fizetéseket rendeli el, új részvény kibocsátása, míg az eredetileg kibocsátott részvények befizetve nincsenek, csak szédelgésre vezet s a kibocsátási nyereségre és részvényüzérkedésre irányul. A saját részvények megszerezhetése kérdésében azonban már élénk vita fejlődött ki. Felhozták ellene, a mint az enquête jegyzőkönyveiből látjuk, hogy valamely bank váltó-, bizományi és letéti üzletét nagyon akadályozná, ha a bank nem vásárolhatna megbízói számára saját részvényeket. Különösen kisebb helyeken, hol talán csak egy pénzüintézet létezik, a korlátozás az intézet részvényeinek forgalmára és értékére káros volna, mert a részvényes, ki papirjait a helybeli intézetnél el nem adhatná s reájuk kölcsönt nem kapna, előnyt adna oly részvényeknek, melyeket a helybeli intézetnél minden perczben értékesíthet. Az intézetet pedig oly helyzetbe hozná, hogy bármely rossz papírt is vásárolhatna és saját, talán jó részvényeinek forgalmát elő nem mozdíthatná. A saját részvények vásárlása nem mindig szédelgés s annál kevésbé van ok e szilárd üzletet ez irányban megsemmisíteni, mert a törvény kijátszására különben is akárhány mód kínálkozik. Ezzel szemben a többség kiemelte, hogy a saját részvények adásvevéssel rendszerint oly visszaélések és nyaktörő üzérkedések történtek, melyek sok esetben a társaság végromlását idézték elő. A részvénytársaságok elvonatnak általa a biztos és szilárd üzlet alapjaitól s hogy részvényeik árát fölverjék, oly spekulációkra vezettetnek, melyek jobbra egyesek érdekeinek szolgálnak a társaság vagyonának rovására.

Ma már aligha van véleménykülönbség arra nézve, hogy az utóbbi álláspont a helyes; bár vannak, a kik azt állítják, hogy a törvény ezen intézkedése kijátszható s tényleg ki is játszatik; mert alig lehet másnak, mint a törvény megkerülésének tekinteni azt az eljárást, midőn részvénytársulatok csaknem teljesen ugyanazon tevékenységi körben mozgó új részvénytársaságokat alapítanak s azok részvényeivel megtöltik értékpapírtárcájukat.

A kereskedelmi törvény részvénytársulataink szervezetében egy új ellenőrző organumot is létesített, a felügyelő bizottság intézményét. Ez is egyike volt azon kérdéseknek, melyek az enquêten legnagyobb vitát idéztek elő. Sokan hangsúlyozták, hogy a felügyelő bizottság intézménye, dacára azon nagy fontosságnak, melyet a francia és német törvények tulajdonítanak neki, fölösleges, sőt sok tekintetben káros hatású. A felügyelő bizottság a közgyűlés elé terjesztett jelentésben majd mindig jóváhagyólag nyilatkozik az igazgatóság előterjesztései, számadásai fölött s ekkép majd szándékosan, majd öntudatlanul elősegíti az érdekeltek félrevezetését. A folytonos nyilvánosság, az igazgatóság szigorú felelőssége sokkal hathatósabb ellenőrzést képeznek, mint bármely hivatalos közeg, melynek föllállítása csak azt eredményezi, hogy az érdekeltek azt hiszik, nincs többé szükségük saját szemeikkel győződni meg a társaság állapotáról; sokszor pedig, midőn valamely felforgó esetben külön vizsgálat volna szükséges, igazán alkalmas egyének kiküldetése a felügyelő bizottság fennállásában akadályokba ütközik. Azt is felhozták, hogy ez az intézmény a társaságok ügykezelését is nehezíti. A felügyelő bizottságnak nyomon kellene követni az igazgatóság minden tettét, hogy ellenőrzést gyakorolhasson és fele-

lősséget vállalhasson. Ez azonban korlátozza az igazgatóság cselekvési szabadságát, hátráltatja az ügymenetet s azonkívül folytonos sűrlődásokra fog okot szolgáltatni.

De a többség a felügyelő bizottság mellett nyilatkozott. Ügykörének pontos körülírásával s a szigorú felelősség megállapításával, minden nehézséget mellőzhetni vélt s nagy haladást látott abban a szervezetben, hogy a társaság vezetését a nagyszámú választmány helyett a felelősség elvének legszigorúbb érvényrejutása mellett két-három szakavatott igazgató teljesíti a felügyelő bizottság hathatós ellenőrzése mellett.

A szövetkezeti ügyet is az 1875. évi kereskedelmi törvény szabályozta nálunk legelőször. A szövetkezetek — a mint láttuk — már az ötvenes években feltűntek hazánkban, a hatvanas évek végétől kezdve pedig tömegesen alakultak, a nélkül, hogy törvényes szabályozásban részesültek volna. Még mai nevük is új keletű. A kereskedelmi törvényjavaslat szerzője, Apáthy István, kölcsönösségi társaságoknak nevezte őket, csak az enquête-tárgyalások alkalmával ajánlotta az előadó a »szövetkezet« nevet, mely föl is vététt a törvénybe s azóta közkeletűvé vált.

A törvényhozás a szövetkezeti ügy szabályozásánál nem hagyhatta figyelmen kívül a tényleges állapotokat. A német törvény csak azokra a szövetkezetekre terjedt ki, melyek egyetemleges felelősséggel alakulnak. De nálunk a közönség kezdettől fogva idegenkedett a korlátlan felelősségtől, hiányzott mindig az a kölcsönös bizalom és erős összetartás érzete, mely a német szövetkezetek valódi szellemét képezi. Ez kétségtől nagy akadály a nálunk a szövetkezi eszme kellő érvényesülésének, de a törvényhozásnak utóvégre is számolnia kellett a tényleges állapotokkal s a korlátolt és

korlátlan felelősséggel működő egyleteket egyaránt befoglalta a szövetkezet fogalma alá.

Épen nem tehetünk ezért szemrehányást a kereskedelmi törvény megalkotóinak. De máskülönben a gyakorlati élet sok gyöngéjét mutatta ki a szövetkezetek törvényes szabályozásának. Intézkedései nem alkalmasak arra, hogy a szövetkezeti eszmét megtartsák a maga tisztaságában, sok felé a nyereszkes elemek kerítették kezükbe a szövetkezeteket, melyek célja nem a humanizmus, nem a társadalmi önségely elvének megvalósítása volt, hanem ellenkezőleg a hiszékeny közönség kizsákmányolása. A visszaélések hosszú sora merült föl ezen a téren, úgy hogy, egy új szövetkezeti törvény, a hazai viszonyok gondos mérlegelésével s a külföldi gazdag tapasztalatok értékesítésével ma már elodázhatatlannak látszik.

Visszatérve a mult eseményeihez. A kereskedelmi törvény tárgyalása a képviselőházban gyorsan és simán ment. Annyira meg volt győződve mindenki az életbeléptetés sürgősségéről, hogy még a kiknek egy és más aggályuk volt, azok is készségesen hozzájárultak, csak hogy valahogy meg ne akasszák. A törvény 1876. január 1-én lépett életbe s a törvény értelmében összes pénzintézeteink átalakították alapszabályaikat; a törvény által elrendelt változtatásokon kívül itt-ott a fejlődő üzleti élet kívánalmait is figyelembe vévén az átdolgozásnál.

A hazai hitelügy szempontjából az 1876. évnek szintén egy nagyon fontos törvényt köszönhetünk, az 1876. évi XXVII. törvénycikket, az új magyar váltótörvényt. Az ország-bírói értekeztet visszaállította az 1840. XXII. és 1844: VI. törvénycikkek érvényét. A régi magyar váltótörvény a maga idejében egészen a kor színvonalán álló becses törvény-

hozási alkotás volt, de már a hatvanas években sok tekintetben elavult s a mi még nagyobb baj volt, számos intézkedése merőben ellenkezett azon országok váltótörvényével, melyekkel most kereskedelmi összeköttetésben álltunk. Növelte a zavart, hogy az országbirói értekezlet a régi magyar váltótörvényt csak a legszorosabb értelemben vett Magyarországon állította helyre, Erdélyben, valamint Horvát-Szlavonországokban továbbra is a német váltórendszabály maradt érvényben. Nemcsak Ausztriával és Németországgal való kereskedelmi forgalmunk szenvedett ez által, hanem az ország egyes részei közt is vontatottá, nehézkessé tette a kereskedést. Nem esoda, ha üzleti köreink nem szűntek ostromolni előbb az udvari kancelláriát, majd az országgyűlést és a felelős kormányt a hiteltörvények átalakítása, jélesül a német kereskedelmi és váltótörvények recepiója végett.

Végre 1873-ban Pauler Tivadar igazságügyminiszter megbizta Apáthy István jogtanárt, hogy a német általános váltórendszabály alapul vételével dolgozza ki a váltótörvény tervezetét. A tervezet még 1873-ban elkészült, a következő évben pedig egy szakértekezlet beható tárgyalásán ment keresztül. Tovább húzódott a képviselőházi bizottságok tárgyalása, a főrendiház módosításai is késleltették a végleges elintézését, úgy hogy a javaslat csak 1876. nyarán vált törvényté.

Az 1876. évi magyar váltótörvény tulajdonképen a közönséges német váltórendszabály reczipiálása. A tervezet még leginkább különbözött az előképtől, de már az enquête-tárgyalások közelebb vitték ahhoz, az igazságügyi bizottság pedig egészen visszatért az általános német váltórendszabály rendszeréhez. Az igazságügyi bizottság jelentése ki is emelte,

hogy nem helyesli a törvényjavaslat készítésénél követett eljárást, hogy míg egyrészt a közönséges német váltó-rendszabály intézkedéseihez alkalmazkodott, másrészt annak rendszerét a szó legteljesebb értelmében felforgatta és helyébe oly rendszert alkalmazott, mely nélkülözött minden szervezeti alapeszmét, mely nem követte a váltóüzletek keletkezésének, megerősítésének és lebonyolításának természetes menetét, hanem az eredetiség látszataért feláldozta magát a lényegét, a helyes beosztást, mely minden törvény egyik legfontosabb részét képezi.

Váltótörvényünk tehát jelen alakjában a szó szoros értelmében recipiált törvény. Ha valahol, úgy a váltójog terén szükséges a forgalmi tekintetben egymásra utalt államok között a teljes összhang s joggal hangsúlyozta az igazságügyi bizottsági jelentés, hogy még azok az államok is, melyek féltékenyen őrzik jogrendszerük önálló fejlesztését, a váltó-kodifikáció terén a legnagyobb egységre törek-
szenek.

XI. VISZONYUNK AZ OSZTRÁK NEMZETI BANKHOZ
1867 UTÁN. BANK-ENQUÊTE. BANKÜGYI VITÁK.
A MAGYAR LESZÁMITOLÓ ÉS KERESKEDELMI BANK
TERVE. A JEGYBANK ÉS AZ 1873-IKI VÁLSÁG.

Az 1867-iki kiegyezés a pénz- és bankügy terén nem hozott gyökeres megoldást. Az 1867. évi XVI. törvénycikk az ausztriai értéket jogilag is közösnek ismerte el. Nemcsak a politikai eszély, hanem gazdasági érdekeink is hangosan szóltak a tényleges állapot fentartása mellett. Az idézett törvénnyel becikkelyezett vám- és kereskedelmi szövetség az ausztriai érték törvényes megváltoztatása esetére is az azonos elvek alapján való szabályozást mondta ki. Ez intézkedés, míg egyrészt nagyföntosságú elvet, a pénzrendszer közösségét igyekezett biztosítani, másrészt magában rejté az ideiglenesség elemét, világosan rámutatván az osztrák érték megváltoztatására: »az ausztriai érték, a meddig meg nem változtatatik, közös érték marad, azonban mind a két törvényhozó testnek az aranyérték behozatalára nézve egyforma előterjesztések fognak mielőbb tétetni, miben a párisi pénzértekezlet elvei lehetőleg érvényre lesznek emelendők«. Az 1858-ban életbeléptetett osztrák érték az ezüst valután nyugodott; a pénzverdei font képezvén a súlyegységet, melyből 45 forintot vertek. A mint az 1867-iki vám- és kereskedelmi szövetség idézett szavaiból látható

a két állam irányadó férfiai az aranyvalutára való áttérést óhajtották; az ügy azonban alig jutott a tervezgetés stádiumába.

Lónyay Menyhért egy nagyszabású tervet forgatott elméjében, melyet nemcsak az első magyar államférfiakkal Deák Ferenczcel és gr. Andrássy Gyula miniszterelnökkel, hanem az osztrák pénzügyminiszterrel, báró Beckével is közölt. Lónyay nem kevesebbet akart, mint a monarchia mindkét állama pénzügyeinek gyökeres orvoslását az állami háztartás egyensúlyának biztosítása által, mi együtt járt volna egy új pénzláb megállapításával, a valuta rendezésével, az osztrák nemzeti bank liquidatiójával és a hitelintézményeknek hazánkban — egy alkotandó törvény korlátaí között — szabad fejlődésével.

Az államháztartás rendezését Lónyay az államadósságok conversiójával vélte végrehajthatni s ha nézzük a későbbi osztrák conversiót, el kell ismernünk, hogy az nem tartozott volna a lehetetlenségek közé. A nemzeti bank liquidatióját is minden nehézség nélkül keresztül lehetett volna vinni, mert a bank szabadalma az állam papírpénz kibocsátásával sokat veszített értékéből; a jövedelmezőség tényleg nagyon leszállott. »A nemzeti bank liquidatiójával egyidejűleg — úgy mond gróf Lónyay Menyhért a bankügyről írt nagy munkájában, mely önigazolásul szolgált, de egyuttal megbecsülhetetlen adatokat tartalmaz a bankkérdés történetében — a több bankrendszer elve szerint a monarchia különböző kereskedelmi központjain, mint Bécsben, Pesten, Prágában, Brünnben, Gráciban és a két ország más fontosabb városaiban jegybankok lettek volna engedélyezendők s az alakuló részvénytársulatokkal egyezmény kötöttetett volna a forgalomban levő állami jegyeknek rövid idő alatt eszközrendő

beváltása iránt, az államjegyeknek saját jegyeikkel való helyettesítése alapján.« Lónyay tervét azonban a magyar államférfiak, ha helyeselték is, nem támogatták elég melegséggel; úgy látszik, az osztrák féltékenységet sem akarták felköltöteni azzal, hogy ily nagyfontosságú ügyben a magyar kormány tegye meg a kezdeményezést.

A terv meg nem valósulván, az adott viszonyokhoz mért *modus vivendi*ről kellett gondoskodni. Igaz, hogy a nemzeti bank szabadalma, mely Magyarország hozzájárulása nélkül újítottatott meg, hazánkat jogilag nem kötelezte s nem gátolhatta abban, ha külön jegybankot akart volna állítani; de hogy ez czélszerű lett volna-e az már más kérdés. Irányadó államférfiaink jobbnak látták a helyzet tisztázásáig a békés megegyezést keresni, s ha a nemzeti bank Magyarország jogos igényeit kielégíteni hajlandó, a szabadsalom lejártáig nem tenni döntő lépést a bankügyben. Ennek a felfogásnak eredménye a Lónyay Menyhért magyar és báró Becke akkori osztrák pénzügyminiszter közt 1867. szept. 12-én Vöslauban létrejött jegyzőkönyvi egyezmény. Ennek 10. pontja a következő megállapodást tartalmazza:

»Mindaddig, míg a monarchia mindkét felerésze egyértelmű megállapodás útján az osztrák birodalom bankjegyügyében új, törvényes határozatokat nem hozand, kötelezi magát a magyar kir. miniszterium, hogy Magyarországon jegybankot állítani nem enged, és az osztrák nemzeti bank jegyeinek kényszerforgalmát azonkép, mint az államjegyekét, valamint azoknak minden közpénztárnál leendő elfogadását, úgy mint eddig, föntartatja, de annak határozott kikötése mellett, hogy a nemzeti bank köteleztessék arra, hogy Magyarországon annyi fiókbankot fog állítani, a mennyit a magyar miniszterium szükségesnek tartand s ezeket a kereskedelmi

forgalom igényeinek megfelelő dotatióval ellátja, továbbá alapszabályait oda fogja módosítani, hogy jogosítva legyen a birodalom mindkét felerészének értékpapírait, valamint egyéb szilárd hitelű s börzén jegyzett értékpapírokra is kölcsönt adni.«

Sok vitára adott később okot ez az egyezmény; de annyi kétségtelen, hogy a magyar kormány határozott föltételhez kötötte a bank szabadalmának Magyarországon való tényleges fentartását s az is kétségtelen, hogy a bank utóbb ezeket a föltételeket meg nem tartotta, sőt állítása szerint az egyezményről hivatalosan tudomása sem volt s azt magára nézve kötelezőnek el nem ismerte.

Az alkotmányos korszak első évei simán folytak le, a nemzeti bank igyekezett Magyarország hiteligényeit méltányosan kielégíteni s az érintkezés a magyar kormány és a bank között egészen barátságos volt. A viszály első magvát a bank megcsökkenő jövedelmezősége hintette el. Ez a magyar és osztrák kormány között erős nézeteltérést, mondhatni összeütközést idézett elő, mely a bankhoz való viszonyunkat is elmérgesítette. A bank követelte szabadalmának törvényes elismerését Magyarországon, de a magyar kormány kívánságainak megfelelni nem volt hajlandó, sőt a hitel megvonásával fenyegetőzött.

Az 1869-ben kiütött válság a magyar közvéleményt is felzúditotta; hangosan kezdték követelni az önálló magyar jegybank felállítását. Még a pesti kereskedelmi kamara is a kormányhoz benyújtott emlékiratában a válság egyik okát abban keresi, hogy a monarchiának csak egy jegybankja van, mely nincs elég tekintettel Magyarország gazdasági érdekeire. A magyar országgyűlésen szintén heves vita indult meg a bankügy fölött, melynek csak a pénzügy-

miniszter következő indítványa vetett véget: »Az országgyűlés egy országos szakbizottságot küld ki a végett, hogy kihallgatván a pénzügy, ipar és kereskedelem kettő-nőbb férfait, tekintettel a jelen pénzürtékre, a tényleges viszonyokra és annak okaira, adjon indokolt véleményt az iránt, minő törvényhozási intézkedések létesítendők a jegybankügyben, hogy a rendszeres forgalom biztosítása mellett a hazai hitel szilárd, önálló alapokon fejlődjék.«

Az országos bank-enquête az 1870. év tavaszán kezdte meg tanácskozásait, kihallgatta a legkiválóbb szakértőket köztük Lucam Vilmost is, a nemzeti bank titkárát. A bizottsági tárgyalás nem szűkölködött érdekes nyilatkozatokban, de az egész vitatkozásnak pusztán akadémikus értéke volt. A bankkérdés megoldását nem vitte előbbre, bár azt sem mernők állítani, mint azt egy kiváló közgazdánk tette, hogy ez az enquête temette el az önálló magyar jegybankot. Véleményünk szerint a magyar jegybank a nélkül sem valósult volna meg; a bizottság tárgyalása egyáltalán nem válhatott hátrányára. A magyar szakférfiak meggyőző érvekkel mutatták ki, hogy az osztrák nemzeti bank Magyarország gazdasági érdekeit nem szolgálja eléggé s hátán a többség a méltányos kiegyezés felé hajlott is a nemzeti bankkal, a külön magyar jegybanknak szintén voltak meleg szószólói, sőt még a kiegyezés hívei előtt is ultima ratió gyanánt a külön magyar jegybank állt.

Az országgyűlés által kiküldött jegybankügyi bizottság, mely 1870. tavaszán kezdte meg működését, a pénzügy-minister óhajára, ki a német-francia háború okozta bizonytalanságban nem tartotta alkalmasnak az időt a valuta- és bankkérdés bolygatására, csak 1871. május hóban nyújtotta be jelentését, a bizottsági elnök gróf Apponyi György és a

bizottság jegyzője, gróf Zichy Nándor aláírásával ; a szélsőbal egyik vezére Simonyi Ernő, mint bizottsági tag, külön véleményt adott be.

A bizottsági jelentés hangsúlyozta, hogy a hazai hitelviszonyokat bárminő törvényhozási intézkedésekkel azonnal szilárd alapra fektetni nem lehet, egyelőre meg kell elégedni a körülményeink közt lehető megoldással, a rendszeres pénzforgalom biztosításának eszközzésével. Hogy hitelünk nemcsak önálló, hanem egyszersmind szilárd s jegybankügyi törvényhozásunk egészséges nemzetgazdasági alapokra legyen fektethető, szükséges mindenekelőtt a valuta helyreállítása.

A bizottság a leghatározottabban kijelenti, hogy az osztrák nemzeti bank kiváltágait a magyar korona országaiban jogi erővel bírónak nem tekinti ; de tényleges viszonyokra való tekintettel nem ignorálhatja azt a kapcsolatot, mely a közös államjegyek s a bankjegyek között létezik, hogy a bankjegyek hazánkban is forgalomban vannak ; nem ignorálhatja, hogy hazánkban is az osztrák nemzeti bank a pénzforgalom szabályozója s ez oknál fogva, de azon viszonynál fogva is, a melyben piacunk ő Felsége többi országainak piaczaival áll, óhajtandó volna, hogy a valuta rendezésének kérdése együtt és egyszerre oldassék meg itt és ott. De nem elég, hogy az érczpenz ismét forgalomba hozassék, gondoskodni kell, hogy meg is maradjon a forgalomban. Erre azonban szükséges, hogy a nagy forgalom minden csatornája megteljék érczpenzkészlettel, részint saját munkásságunk eredményével, részint külföldi tőkékkel, a mit államiságunk és pénzügyi viszonyaink, a köz- és magánhitel megszilárdulása idézhet elő. Erre kell törekednünk teljes erőnkkel, törvényhozásunk a valuta-rendezés ügyében

egyelőre csak az előkészítő rendszabályokra kell szorítkoznia.

A rendszeres pénzforgalom biztosítását azonban a bizottság még a tényleges súlyos viszonyok között is halaszthatatlannak megoldandónak tartá, kimutatta a sok mulasztást, sőt rosszakaratot, mely az osztrák nemzeti bankot a magyar gazdasági érdekek elhanyagolása miatt terhelte s e tekintetben a viszonyoknak nem javulását, hanem határozott rosszabbra fordulását látta.

»A szakértők csaknem egyhangú nyilatkozata szerint mondja a jelentés — két mód áll előttünk, hogy a bizonytalan s azért válságosnak mondható helyzeten segítsünk.

Az egyik mód: oly egyezség kötése, mely a nevezett bank szabadalmát 1876. végéig, a meddig a szabadság ö Felsége többi országaiban fennáll, a magyar korona országaira nézve is elismervén, ez országok részére, érdekeink kellő megóvása tekintetéből kellő befolyás kikötése mellett, fejlődő iparunk, kereskedelmünk hiteligényeinek kielégítését s a rendszeres pénzforgalmat biztosítani.

A másik mód: egy jegybanknak azonnali felállítása, ha másként nem lehet, ugyanazon alapokon, a melyeken az osztrák nemzeti bank jelenleg fennáll, jegyei kényszerű forgalmának biztosításával.

Vannak ugyan, a kik az utóbbi módnak, egy magyar jegybank rögtöni felállításának elsőbbséget adnak, az osztrák nemzeti bank iránti viszonyunk ideiglenes szabályozása fölött; a szakértők nagy többsége azonban s az ipar- és kereskedelmi kamarák általában úgy vélekednek, hogy az önálló magyar jegybank vagy jegybankok ügye a jegybank-ügy természetének megfelelőbb alapon lesz elintézendő, a

midőn az osztrák nemzeti bank szabadalma lejár s addig a valuta rendezése és a hazai hitel önálló szilárd alapokra fektetése s egyéb törvényhozói intézkedések által is előkészítették. Ez időszak tartamán, az 1876. év végéig, az érintett szakférfiak és kamarák megkísérlendőnek vélik az osztrák nemzeti bank iránti viszonyunk olyatén szabályozását, a mely befolyásunk kikötése mellett pénzforgalmunk szükségleteinek és hitelünk igényeinek kellő mérvben megfelelné.« . . . »Ha azonban ily egyezés nem jöhetne létre, vagy súlyos föltételek s a jog és méltányosság szempontjából nem igazolható áldozatok követeltetnének: a törvényhozásnak kötelessége lesz, nem várva be a valuta kérdésének rendezését, kereskedelmünk és fejlődő iparunk érdekeit, hazai hitelünk növekedő igényeit nagy áldozatokkal is megvédeni s a rendszeres pénzforgalmat a magyar korona országai részére, ha másként nem lehet, önálló jegybank azonnali felállításával is biztosítani. Hogy jegybank a jelen viszonyok között is létesíthető: ez iránt egyértelemben voltak szakértőink, ipar- és kereskedelmi kamaráink.«

1872. február 15-én kezdődött a bankügyi vita a magyar országgyűlésen, de a vitatkozás alapját nem a bankügyi országos bizottság jelentése, hanem Trefort Ágostonnak következő határozati javaslata képezte: »A pénzügyminiszter utasíttatik, hogy: 1. érintkezvén a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok pénzügyminiszterével, azzal egyetértőleg készítsen törvényjavaslatot a valuta rendezésének módjáról és terjeszse azt a törvényhozás elé. 2. Gondoskodjék, hogy addig is, míg ez megtörténhetnék, a bankjegyforgalom oly központi közeget nyerjen az országban, melynek igazgatósága annak idején törvényhozásilag jóváhagyandó alapszabályai értelmében a magyar kormány

törvényszerű felügyelete és ellenőrzése mellett függetlenül járjon el és mely a magyar korona országai valódi hitel-szükségletének fődözésére megfelelő összegekkel rendelkezék.«

Hosszú, szenvedélyes vita keletkezett, melyben az akkori politikai pártok mind élénk részt vettek, külön-külön álláspontot foglalván el a kérdésben. A Deák-párt álláspontja után, melyet Trefort határozati javaslata képviselt, legnagyobb súlylyal birt a balközépé, melyet a ház egyik legtekintélyesebb pénzügyi kapacitása, Ghyecz Kálmán körvonalozott.

Már Trefort kiemelte, hogy az a helyzet, melyben Magyarország az osztrák nemzeti bankkal szemben áll, oly anomália, mely dualisztikus államszervezetünk mellett tarthatatlan. De az a kérdés, hogy lehet-e, kell-e már most a jelen viszonyok közt önálló magyar jegybankot felállítani, nem jogi, sem közjogi, sőt konkrét alakjában nem is közgazdasági kérdés, hanem a czélszerűség, az opportunitás kérdése. Határozati javaslatának első része egészen azonos a bankügyi bizottság megállapodásával, második része annyiban tér el attól, a mennyiben azt az osztrák nemzeti banknak azóta elfoglalt fenyegető magatartása szükségessé tette. A határozati javaslat nem zárja ki a megegyezést az osztrák nemzeti bankkal, de arra az esetre, ha az egyezés nem sikerülne, fentartja a lehetőséget más intézkedések megtételére.

Ghyecz Kálmán, a balközép egyik vezére Trefort határozati javaslatának nagy hiányául emelte ki, hogy egy árva szót sem szól az ideiglenes intézkedések lejárta után történendőkről s a maga és elvtársai részéről a következő határozati javaslatot nyújtotta be: »A miniszterium oda

utasittatik, hogy az államjegyekből álló függő adósságunk megállapítására vagy megosztására szolgáló rendszabályokra nézve ő Felsége többi királyságai miniszteriumaival az 1867: XV. törvényczikk 5. §-ának értelmében egyezményt haladéktalanul igyekeztvén létesíteni: még a jelen országgyűlés alatt törvényjavaslatot terjesztszen elő a valuta helyreállítása és egy önálló, jegyeit ércpénzzel mindig beváltó s a magyar korona országainak mindazon vidékein, melyekben a forgalom érdekei igénylik, fiókokkal ellátandó jegybanknak Pesten oly módon leendő felállítása iránt, hogy az átmeneti nehézségek tekintetéből ily módon felállítandó jegybanknak szabadalma lehetőleg rövid időre szoríttatván, ennek elteltével a törvény általános rendeletei által szabályozott bankszabadság életbeléphessen.»

Ghyczy a valutarendezésre az időpontot a lehető legkedvezőbbnek találta, minhogya francia hadi sarcz folyósítása s az Éjszakamerikai egyesült államok államadósságának ércpénzzel való törlesztése Európában oly pénzbőséget idézett elő, hogy államjegyeink disagiója csaknem egészen eltűnt. A valuta helyreállítása, mely a pénz, a tőke, az ingó vagyon megszilárdítását, öregbedését jelenti, Ausztriának még inkább érdekében áll; de ha ellenséges indulatból, csakhogya Magyarország pénzügyi és anyagi függetlensége ne biztosíttassék általa, Lajtántúl akadályokat gördítenének a valutarendezés elé, az osztrák nemzeti bank pedig megvonná Magyarországtól az eddig nyújtott hitelt, a pillanatnyi szükségét, valamelyik szilárd hazai hitelintézet közvetítésével pótolni lehetne a 30 milliós, a gömöri és a fővárosi kölcsön még rendelkezésre álló maradványaiból, s később is a 20 egynehány millió forintnak megfelelő dotatiót könnyű volna idegen tőkésektől előteremteni.

Arra az esetre, ha a valutát rövid idő alatt nem lehetne helyreállítani, Ghyczy az északamerikai jegybankok mintájára a bankbizottság egyik tagjának terve szerint egy oly jegybank felállítását javasolta, melynek alapja a forgalomban levő államjegyek elegendő mennyiségéből álljon. E bank kétszer-háromszor annyi bankjegyet bocsáthatna ki, mint államjegyekből álló alapja, de jegyei kényszerforgalommal egyáltalán nem bírnának, hanem államjeggyel minden órán felválthatók lennének.

Zsedényi Eduárd és különösen Wahrmann Mór nyomban kimutatták a terv helytelen voltát. »Ez a legnagyobb szédelésre vezetne — mondja Wahrmann — mert bankjegyeket kibocsátani, melyeknek alapja állampapír, oly bankjegyeket, melyeknek egyik része állampapír által, másik része pedig oly váltók által van fedezve, melyekért fizetés gyanánt szintén államjegyeket kell elfogadni, nem egyéb, mint állampapír, és én nem látok semmi különbséget a kettő között. Ha azt akarjuk, miért vesződünk mi egy új bank felállításával? Jobb, ha a kormánynak hatalmat adunk, hogy bocsásson ki államjegyeket, a mennyit szükségesnek tart. De még azt a célt sem érjük el, hogy az által tökéletesen felszabadulunk a bécsi nemzeti bank pénzpiaczatól. Ellenkezőleg azon esetben még inkább és még nagyobb mérvben fogunk belépni annak igájába, mint a minőben most vagyunk. Mert mi történhetik? Tegyük az esetet, 50 millió forint állampapír ott van heverőben alap gyanánt: erre kibocsáthat a bank 150 milliót. Jönnek most oly üzletidők, viszonyok, melyeknél fogva nagyobb fizetéseink vannak a velünk összekötötetésben álló osztrák tartományokban. Tehát okvetlenül mindig pénzt kell küldenünk Bécsbe, Csehországba, Gácsországba stb. Ezen

pénzt nem küldhetjük mi bankjegyekben, hanem államjegyekben; tehát mindenki a bankhoz fog fordulni, államjegyek becserélése végett, mit fog most tenni a bank, hogy az ő alapját megóvja; mert akkor ő ama helyzetben lesz, mint az angol bank, midőn sok aranyat követelnek tőle; hogy ama alapot ne vigyék külföldre, ugyanazt fogja tenni, a mit a londoni bank igen észszerűen tesz, t. i. fel fogja emelni kamatlábát, hogy ne hozzá jöjjenek pénzért, hanem oda, a hol olcsóbb. De azt nem kapom meg sem Frankfurtban, sem Londonban, sem Párisban, hanem egyedül Bécsben. Tehát engem, kinek pénzre van szükségem: okvetlenül Bécsbe utasít, hogy hitelemet ott előgitsen ki. És így ezen mód mellett, nem szabadulunk ki a bécsi bank igájából; hanem a mi legnagyobb veszedelem, még inkább bele sodortatunk».

A bankügyi vita napokig elhúzódott, részt vettek benne az említetteken kívül a kormánypárt részéről még a miniszterelnök gr. Lónyay Menyhért, a pénzügyminiszter Kerkápolyi Károly, továbbá Falk Miksa, a balközép és szélsőbal részéről Horn Ede, Simonyi Lajos, Tisza Kálmán, Jókai Mór, Simonyi Ernő, Irányi Dániel stb. Abban egyetértett mindenki, hogy a tényleges állapotokon segíteni kell s hogy a valuta helyreállítása előtt a bankügy végleges rendezése lehetetlen, de egyébben nagyon szétágaztak a vélemények.

A vita eredménye az lett, hogy a ház 180 szavazattal 124 ellen, Trefort Ágost határozati javaslatát fogadta el. Mi, a kik látjuk a következményeket, bizvást elmondhatjuk, hogy nagy szerencse volt az országra a mérsékelt, opportunus javaslat elfogadása. Ha a törvényhozás a valuta-rendezés és önálló magyar bank felállításának kérdésében

azt a gyors elhatározást követi, melyet az ellenzék sürgett, csak újabb bonyodalmakba dönti az országot.

Az ellenzéki szónokok különösen kiemelték, mennyire kedvező az időpont a valuta-rendezésre, de ezekkel szemben a kormánypártból többen, maga a miniszterelnök is és Wahrmann Mór, csak látszólagosnak mondták a kedvező körülményeket. A mint a következők mutatja, nekik volt igazuk. Egy év múlva óriási gazdasági válság söpört végig csaknem egész Európán, a mely bizonyára teljesen eredménytelenné tette volna a valuta-rendezés érdekében hozott áldozatokat, romba döntötte volna a netalán létesített, de mindenesetre ingadozó alapon létesített magyar jegybankot s még sokkal mélyebbre döntötte volna állami pénzügyeinket és egész közgazdaságunkat, mint a milyenre tényleg sülyedt. A bankügyi tárgyalás alkalmával még a magyar állami hitel megjavulásáról beszéltek; bizonyára a kevéssel azelőtt az angol piacon kötött 30 millió kölcsön hatása alatt. Az való, hogy míg az 1867. évi vasuti kölcsön tényleges kamatozása 7⁷⁵/₁₀₀-nak felelt meg, addig 30 millió kölcsöné 7⁶⁰/₁₀₀-nak, de a deficit 1870-től kezdve már ijesztőleg nőtt s államháztartásunk hajója közel volt ahhoz az örvényhez, mely pár év múlva csaknem elnyelte. Szükségesnek tartottuk ezt kiemelni s a bankügyi vitáról is kelletténél kissé talán hosszabban emlékezni meg, jelezni óhajtván, hogy az önálló magyar jegybank felállítása nem az a kérdés volt, melyet akarattal és bátor elhatározással könnyen meg lehetett volna oldani.

A bankbizottság és az országgyűlés bankügyi tárgyalásai után még jobban kiélesedett az a feszült viszony a magyar kormány és az osztrák nemzeti bank között, mely évekig tartva nyílt háborúnak is beillett s mely csak szégyent és

megaláztatást hozott reánk. Hiteles okmányok alapján részletesen megírta ezt gróf Lónyay Menyhért a bankügyről szóló munkájában, mely a czélt tekintve, a melyért iratott, idejét multa ugyan, de hazánk gazdaságtörténetének egy nagyon érdekes részére éles világot vet. A 80 milliós bankadósságra vonatkozólag is oda utaljuk az olvasót; azt, mint tisztán az állami pénzügyet érdeklő kérdést, mi itt egészen mellőzzük.

Kerkápoly pénzügyminiszter 1872. márczius 4-én értesítette a nemzeti bankot az országgyűlés által elfogadott határozati javaslatról, de a bank határozott pontozatokban kérte a magyar kivánságok közlését. Ezt a pénzügyminiszter meg is tette, kijelentvén, hogy a magyar kormány kész biztosítani a bankszabadalmat, ha a bank a magyar korona országai részére a dotatiót a quota arányában állapítja meg s a magyar fiókokat egy Pesten létesítendő igazgatóság alá helyezi, mely a közgyűléstől függene ugyan, de működését a magyar kormány felügyelete alatt gyakorolná. A pénzügyminiszter egyuttal készségét jelentette ki, hogy az ideiglenes egyezség megkötése után, az osztrák kormánnyal egyetértőleg, hajlandó megkezdeni a tárgyalásokat a bank 1876. végével lejáró szabadalmának meghosszabbítása tárgyában.

A bank azonban dölyfösen visszautasította az ajánlatot. Kijelenté, hogy provizorium megalkotása nem időszerű, a magyarországi önálló igazgatóság felállítása pedig az alapszabályokba ütközik. A quota megállapítása egészen más gazdasági térre szól, itt nem alkalmazható; ellenben ha Ausztria és Magyarország minden fenforgó főkérdésben (főleg a 80 milliós bankadósságot érté) megegyezésre nem jut, a bank kénytelen lesz a Magyarországnak nyújtott

hitelt visszavonni, vagy legalább tovább nem terjeszteni. Minthogy a bank nem vállalhatott Magyarországgal szemben oly kötelezettséget, mely állását esetleg Ausztriában veszélyeztetné, indítványozza, lépjen a magyar pénzügyminiszter az osztrák pénzügyminiszterrel tárgyalásokba a banknak a szabadsalom lejártá után elfoglalandó állására nézve.

Pénzügyministerünk engedett a bank fenyegetésének, lemondott az ideiglenes rendezésről s az osztrák pénzügyminiszterrel tárgyalásba bocsátkozott a végleges rendezés kérdésére nézve; de az osztrák pénzügyminiszter sem mutatott több előzékenységet, mint a bank. 1872 október 14-én közös minisztertanács tartatott gróf Andrássy Gyula elnöklete alatt a bankkérdésben, mely a következő megállapodásra jutott: »hogya azonnal kezdessenek meg a nemzeti banknak a szabadsalom lejártá utáni viszonyának végleges megállapítása iránt a lehetőleg gyorsított értekezletek, melyeknél, mint elmozdithatatlan cél megállapítva maradjon, hogy az érték egysége biztosítva legyen és mindaz kizárassék, miből a monarchiában forgó fizetési eszközöknek egyenetlen értéke származhatnék; továbbá, hogy a cs. kir. pénzügyminiszter közvetítését oda irányozza, hogy a nélkül, hogy a bankkal továbbra terjedő megállapodások befolyásoltassanak, a magyar fiókoknak adandó dotatiók azonnal oly mérvben emeltessenek fel, mely szükséges arra, hogy a magyar fiókok dotatiójának aránya az időközben a birodalom másik felében felemelt fiókok dotatiójához úgy álljon, mint az 1869. szeptember végével állott.«

A jegyzőkönyvbe egy ominozus tollhiba is csúszott be, t. i. nem osztrák fiókokról, hanem a bécsi főintézet és az osztrák fiókok együttes dotatiójáról volt szó. Ez hosszabb

eredménytelen iratváltásra adott alkalmat a két kormány közt. Annyi eredménye azonban mégis volt a közös minisztertanács megállapodásának, hogy az osztrák pénzügyminiszter csakugyan több ízben utasította a bankot a magyar fiókok dotációjának fölemelésére, s a bank némileg emelte is, a nélkül, hogy a magyar kívánalmaknak teljesen megfelelt volna.

Hogy a nemzeti bankkal kapcsolatos események elbeszélését meg ne szakítsuk, megemlítjük, hogy a bankügyben a két kormány megbízottjai közt 1873. január közepén indultak meg a tárgyalások; de a bizottsági tárgyalások már február közepén eredménytelenül félbenmaradtak, a magyar meghatalmazottak ragaszkodtak a külön magyar bankhoz, az osztrákok ellenben a közös minisztertanács azon megállapodását, hogy a bankjegyforgalom egyenlő értéke föltétlenül fentartandó, csak egy központi bank által vélték biztosíthatni.

Mielőtt az események idáig fejlődtek volna, — még gróf Lónyay Menyhért miniszterelnöksége idejében — egy fontos terv került tárgyalás alá, mely alkalmas volt, hogy a külön magyar jegybank ügyét megoldásra segítse. Az az erő, melyet a kormány az 1872. évi választások alkalmával nyert óriási többségben feltalálni vélt, Lónyayt arra bátorította, hogy a bankügyi kérdést, melynek méltányos megoldását az osztrák kormány és a nemzeti bank ellenséges magatartása lehetetlenné tette, egy merész elhatározással vágja ketté.

A terv, bár bizalmas úton teljesen előkészítettett, nem került soha nyilvános tárgyalás alá, okmányok róla a nagy közönség kezébe nem jutottak s a még élő kevés beavatotton kívül, alig van valakinek az egészről helyes tudomása. A beavatottak discretiója még ma sem tartja elérkezettnek

az időt a homály eloszlatására; de gróf Lónyay Menyhértnek a bankügyről irt munkájából legalább a terv lényegét megismerjük. A titokban tett előkészítő intézkedések részleteit, valamint az életrevaló eszme megghiúsulásának okát, természetesen Lónyay sem árulja el.

Az 1872. év nyarán a magyar pénzügyminiszter a nemzeti bankkal szemben elment az engedékenységség végső határáig, de úgy a bank, mint az osztrák kormány részéről csak merev visszautasításra talált. »Nem látok más megoldási módot — írja gróf Lónyay Menyhért augusztus 17-én Deák Ferencznek — mint lehetőleg gyorsan egy jegybankot felállítani«. A miniszterelnök a kérdést először bizalmas képviselői körben beszélte meg, hol egyik kiváló szaktekintélyünk, Csengery Antal is részt vett; majd Kerkapoly pénzügyminiszter jelenlétében szintén egyik legkitünőbb szakemberünkkel, Lukács Antallal, a Magyar Földhitelintézet pénzügyi igazgatójával folytatott bizalmas tárgyalásokat. Lukács Antal a magyar nemzeti bankról elkészítette a törvényjavaslatot, sőt az ügykezelés szabályait is kidolgozta. Magát a tervet Lónyay következőleg ismerteti: A bank nem részvénytársulati alapon létesült volna; mert feladataúl az tüzetett ki, hogy az átmeneti időszakban a magyar hitel igényeinek eleget tegyen. Mint átmeneti s bármikor megszüntethető intézmény a törvényhozás kezét nem kötötte volna meg, a valutarendezés után tetszés szerint határozhatott volna az a követendő bankrendszerre nézve. A szükséges érczalap előteremtésére is egy nagyon szerencsés gyakorlati megoldást ajánlott a javaslat. A magyar államjavak jelzálogi lekötése mellett a Magyar Földhitelintézet ércértékű 5°/₆-os zálogleveleket bocsátott volna ki. Ily módon 30 millió

forint ércpénz szereztetett volna be, melyre 90 millió forint bankjegy bocsáttatván ki, nemcsak az osztrák nemzeti bank által a magyar piacoknak nyújtott hitelt lehetett volna helyettesíteni, hanem a hazai hitelt tovább fejleszteni is. A tervezet kimondá, hogy a banküzlet kezelése bizományképen a Magyar Földhitelintézet pénzügyi igazgatóságára ruháztatik, mely a maga számára minden bank-szerű üzletről a szerződés tartamára lemond. A felügyelet a bank vezetése fölött s a legfontosabb ügyekben való határozás a banktanácsot illette volna, melynek elnökét a pénzügyminister nevezi ki, tagjait pedig a két ház és a kereskedelmi kamarák választják.

Az összes jövedelemből legelőbb az ércalap beszerzése végett kibocsátott záloglevelek kamatai és törlesztési járuléka fedeztettek volna, az azon felüli tiszta jövedelem tekintélyes része a bank tartalék-alapjának növelésére, a többi pedig az államkincstár jövedelmeinek fedezésére fordított volna.

Lónyay felsorolja a terv keresztülvitelével járó előnyöket. Az érczalapot földhitelintézeti záloglevelek útján aránylag kedvező módon lehetett volna beszerezni. A terv nem praedjudikált volna a jövőnek; az állam tetszése szerint átalakíthatta volna részvényekre alapított központi bankká; de áttérhetett volna a több bankrendszerre is. A minden üzérkedéstől távol álló Magyar földhitelintézet kezelése, valamint a törvényhozás és a kereskedelmi körök küldötteiből alakult banktanács teljes biztosítékot nyújtott volna, hogy az alapszabályok pontosan megtartatnak s az állam nem használhatja a bankóprést. Végül a tervnek az előnye is megvolt, hogy az érczalapot minden feltűnés nélkül be lehetett volna szerezni, sőt a beszerzés már biztosítva is volt.

Ismételjük, hogy a terv megvalósulásának részleteit ma még homály borítja. Nem akarunk találgatásokba bocsátkozni arra nézve sem, hogy a magyar nemzeti bank, ha létrejön, milyen szerepet tölt be s különösen hogy mennyire tudta volna ellensúlyozni az 1873. évi válság romboló hatását; de az kétségtelen, hogy a bankügy körül sok szenvedélylyel folyt viták és küzdelmek zavaros árjából ez a terv az egyetlen kimagasló pont, hol szilárd alapon lehetett volna építeni.

Lónyay nem sokára kénytelen volt lemondani a miniszterelnökségről. Utána a Szlávya-kabinet következett, melyben a pénzügyi tárczát Kerkápoly továbbra is megtartotta. A kormány ekkor már lemondott az önálló jegybank felállításáról, de azért igyekezett a magyar iparnak és kereskedelemnek bővebb hitelforrást nyitni s egyezményt kötött a bécsi bankkegyesülettel egy magyar leszámítoló és kereskedelmi bank alapítása iránt. Kerkápoly Károly pénzügyminiszter 1873. márczius 26-án nyújtotta be e tárgyban a törvényjavaslatot a képviselőházhoz. A rövid indokolás kiemeli, hogy Magyarország kereskedelmi és iparos osztálya régen érzi egy kizárólag, a kereskedelem és ipar céljainak szolgáló nagyobb szabású pénzügyintézet hiányát, illetőleg szükségét; mert vállalataink legnagyobb része nem rendelkezik kellő mérvben a szükséges üzleti tőkével. A vállalkozó rendelkezésére álló tőke a legtöbb esetben alig elégséges a vállalat megindítására; az üzlet folytatására megkívántató pénzerő legtöbbnyire egészen, vagy nagy részben hiányzik, beszerzése a hitel igénybevétele által levén czélba véve. Az pedig igen gyakran nem volt megnyerhető, vagy akkor vonatott vissza, mikor a segélyre legnagyobb szükség volt. Így történt, hogy az utóbbi években (tudniillik a

hetvenes évek első éveiben) számos hasznos és legszebb reményekkel kecsegtető hazai vállalat üzleti tőke hiányában rövid fennállás után tönkrement és végkép megszűnt. Az újabb időben keletkezett, habár nagy számú pénzintézetek pénzeik nagyobb részét ingatlanokra való kölcsönzés, vagy más nagyobb nyereséget ígérő, nem tisztán bankári vállalatokba való befektetés által lekötve, e bajon gyökeresen segíteni nem képesek, a kereskedelmet és ipart hitelnyújtás útján megfelelő mérvben elősegíteni nem bírják. Erre csak oly nagyobb szabású pénzintézet képes, melynek tevékenysége már alapszabályai által kizárólag a sajátképeni banküzletre szorítkozik.

Ez indokolás némely passusa alig leplezett szemrehányás az osztrák nemzeti bank ellen; az akkori állapotokat azonban hiven tárja fel.

Az állandó pénzügyi bizottság, melynek elnöke Csengery Antal s előadója Széll Kálmán volt, az alapelveket megtartva lényegesen átdolgozta a törvényjavaslatot. Így szavazta meg a képviselőház s mint 1873. évi XXVI. törvényezikk 1873. június 27-én nyert szentesítést.

A törvény a kormányt felhatalmazta, hogy a hazai ipar és kereskedelem előmozdítására, legalább 25 millió o. é. forintnyi teljesen befizetett és 50 millió forintba felemelhető alaptőkével »Magyar leszámítoló és kereskedelmi bank« cím alatt ötven évre Budapesten alakítandó pénzintézet létesítését engedélyezze. A törvény az intézet üzletkörét egész határozottsággal körülírja. Itt látjuk az összes szokott banküzleteket, a leszámítolást, lombard-üzletet, az árukra és nyers terményekre való kölcsönzést, az aktív- és passzív folyószámla- és giro-üzletet, arany és ezüst pénzek és veretlen nemes fémek, külföldi váltók s értékpapírok adását

vevését. A banknak saját jellegét azonban az az intézkedés adja meg, hogy: »Szabadságában áll átvett pénzek alapján a befizetett részvénytőke kétszeres erejéig névre vagy előmutatóra és 50 o. é. forintnál nem csekélyebb összegre szóló bizonyos lejáratú, vagy meghatározott felmondási időhöz kötött kamatozó pénztári jegyeket kibocsátani, melyeknek forgalomban lévő összegéről havonként kimutatás teendő közzé és terjesztendő be a m. kir. földművelés-, ipar-, keresk. és a pénzügyi miniszterekhez. E jegyek forgalomban lévő egész összegének mindig fedezve kell lenni készpénz, bel- vagy külföldi váltók, előlegekért kapott zálogok, vagy árukészlet által.« Hogy a tervezett intézet mily közel áll a jegybank fogalmához, különösen a törvény 6. §-a mutatja, mely a bankszerűleg vagy árukészlet által fedezett előmutatóra és látra szóló kamatozó pénztári utalványokról szól, melyek az intézet alaptőkéjének erejéig terjedhetnek. Ez utalványoknak minél nagyobb forgást biztosítandó, a kormány felhatalmaztatott, hogy e pénztári utalványokat a bank megkeresésére és annak terhére előzetesen megállapítandó feltételek alatt s módozatok mellett az e végre kijelölendő állampénztáraknál az előmutató kívánatára készpénzre felváltathassa.

Az intézet ezenkívül mint az állam bankára szerepelt volna, a mennyiben üzletköréhez tartozott az alapszabályokban foglalt határozatok értelmében a magyar állam számára üzleteket teljesíteni. A törvény 10. §-a pedig kimondja, hogy az állam rendes pénztári kezeléséből származó azon feleslegek, melyeket a kormány gyümölcsözőleg elhelyezni kíván, az alapszabályokban megállapítandó feltételek s az intézet részéről az állampénztárba leteendő teljes fedezet mellett az intézetnél fognak elhelyeztetni gyümölcsöztetés végett.

De más nagy kedvezményeket is biztosít a törvény a banknak, melyeket az állandó pénzügyi bizottság is külön kiemelt. Ilyen a külön privilegiált bírói forum s az intézet követeléseinek gyorsabb és biztosabb érvényesítése czéljából a fennálló törvénykezési szabályoktól eltérő megtartási jog és kielégítési eljárás; az intézet által kibocsátandó pénztári utalványoknak a beváltásra kitűzött idő után hat év alatti elévülése s hogy a jegyek bíróilag meg nem semmisíthetők. Ilyen továbbá a bank által kiadott okmányok hamisításának közokiratok hamisítása gyanánt büntetése s mindazon kedvezményekben való részesítése, melyek a magyarországi pénz- és hitelintézeteknek, a jegybankok és jelzáloghitelintézetek kivételével, megadattak vagy megfognak adadni.

Ily kedvezmények mellett az állam természetesen nagyobb befolyást kívánt biztosítani magának a bank üzletvitelére. Ilyen kautélák, hogy a társulat igazgatótanácsa elnökének, alelnökének, az igazgatóknak és helyetteseiknek, valamint az első igazgatótanács tagjainak megválasztása a magyar kormány jóváhagyása alá terjesztendő; hogy az államkormány főfelügyeleti jogát állandó kormánybiztos, vagy ennek helyettese által gyakorolja, kinek jogában áll felügyelni az alapszabályok pontos megtartására, tudomást szerezni magának a társulat ügykezeléséről s a közgyűléseken és az igazgatótanács ülésein jelen lenni, s jogában áll az oly határozat kivitelét, melylyel az alapszabályokat sértve véli, felfüggeszteni. A pénzügyminiszter pedig kiküldendő biztosa által az utalványok és pénztárjegyek beváltása és alapszabályszerű fedezése iránt volt jogosítva bármikor meggyőződést szerezni.

E bankhoz méltán fűztek nagy reményeket, de az 1873. évi általános válság megakadályozta a terv megvalósítását.

Az 1873-iki válság kezdetén, hogy a jegybank támogatása megmentse, a mi menthető s megakadályozza, hogy a börzeválság — kezdetben csak ennek tekintették — általános gazdasági válsággá fajuljon, az osztrák kormány a magyar kormány beleegyezésével az 1862. évi bankaktát felfüggesztette. Némi hatása bizonyára volt is ennek, de a várt eredmény elmaradt. Sokan, többek közt maga gróf Lónyay Menyhért is, részben az osztrák nemzeti bank túlóvatos, késedelmező eljárását okolják. De Lónyay, midőn angol példákra hivatkozva felhozta, hogy a Peel-akta felfüggesztése az angol bankot mindig képessé tette, hogy az egészséges alapon nyugvó életképes vállalatokat megmentse s csak a szédelő alapításokat hagyja bukni — maga utal mindjárt arra a különbségre, mely egy rendezett valutájú s egy kényszerforgalommal bíró ország között fenforog. Az osztrák nemzeti bankot azonban ezzel nem menti fel a vád alól, sem a kormányokat, melyek ez ügyben intézkedtek. »Nézetem szerint — úgymond — a két kormány nem abban hibázott, hogy a május 13-iki rendelet által a bankaktát felfüggeszté és ez által kezéből kiadta amaz eszközt, hogy ily rendkívüli viszonyok közt ideiglenesen, a két törvényhozás jóváhagyásával, a pénzforgalom amaz eszközének, mely felett az állam rendelkezik, az államjegyeknek szaporítása által nyújtson segílyt, de hibázott abban, hogy akár szabályozó rendelet, akár egyezség útján nem állapította meg, hogy a bank minő módon lesz köteles ezen számára adott nagy hatalmat használni s a válság enyhítésére és ama sok millióra menő valódi érték és a szorgalom által gyűjtött, becsületesen szerzett vagyon megmentésére fordítani, mely ezen válság alatt a fokozott bizalmatlanság és hitelhiány folytán elveszett.«

A nagy gazdasági válság, mely Magyarország háztartásának és állami hitelének teljes megromlására vezetett, valamint a gyorsan következő kormányválságok háttérbe szorították a jegybank-kérdést. Erőgyűjtésre, a gazdasági és politikai viszonyok consolidálódására volt szükség, hogy e feladat megoldására hazánk sikerrel vállalkozhassék. Szerencse, hogy mire a bankszabadalom lejárt, egy erős kormány tartotta kézben a magyar állam gyeplőit. De még így is pár évbe telt a viszonyok gyökeres rendezése.

XII. A KISBIRTOKI HITEL. KISÉRLETEK ENNEK ORSZÁGOS SZERVEZÉSÉRE. KÖZSÉGI HITELSZÖVETKEZETEK. RAIFFEISEN-FÉLE EGYLETEK A SZÁSZLAKTA KÖZSÉGEKBEN.

A hetvenes években egymást követő rossz termések és elemi csapások nemcsak a középbirtokos osztályt rendítették meg, hanem a kisbirtokosok sorában is nagy pusztítást vittek véghez. A kis parasztbirtokosok eladósodását még inkább gyorsította a dobra kerülő középbirtok. Sok községben a parcellázott nemesi birtokot a volt úrbéresek vették meg, de csak kevésnek volt elegendő tőkéje s uzorás kölcsönre vett pénzzel fizette ki az akkori viszonyokhoz képest többnyire drágán vásárolt földet. Nem egy példa volt rá, hogy az új szerzemény miatt a régi örökölt vagyon is elúszott.

A kisbirtokos hitelt csak két úton szerezhetett, vagy magán tőkepénzesektől, vagy vidéki kisebb takarékpénztárraktól és népbankoktól. Egyik olyan drága volt, mint a másik.

A tőkések telhetetlensége határt nem ismert, a kis vidéki intézetek jó része pedig versenyzett a magán tőkepénzesekkel az uzoráskodásban. Az is gyakori eset volt, hogy az ily intézetek hitelét egy kis számú befolyásos csoport meritette ki s busás kamatra adta a föld népének.

A népbankok lettek volna hívatra nemcsak a kis ipar, hanem a kis birtok hitelszükségletén is segíteni. De ezekben,

ceskély kivétellel, hiányzott az egészséges irány, nyereszkesedő vállalatokká váltak.

Egy nagyobb igényű intézet is alakult 1872-ben a »Kisbirtokosok földhitelintézete«, melynek feladata — a mint címéből is látható — épen a kisbirtoki hitel ápolása lett volna. Több országos hírű névvel találkozunk az intézet vezetői sorában; de az eredmény egyáltalán nem felelt meg a várakozásnak. 1878-ban, mikor még a fekély nem fakadt föl, mely ez intézet belső szervezetében lappangott, jelzálogos kölcsöneinek állománya nem haladta meg a 300 ezer forintot, miből 261 ezer forint a törlesztés, 39 ezer forint pedig a rövid lejáratú kölcsönökre esett. Volt azonkívül 373 ezer forint váltótárczája, de belőle 229 ezer forint értékű, visszleszámitolásba adatott. A forgalomban levő zálogleveleket 268.500 forinttal tünteti föl a mérleg, de ebből 129.333 forint az intézet tárczájában hevert. Ily méretű intézet még gondos vezetés mellett sem igen tehetett volna valami sokat az ügy érdekében, melyet zászló-jára irt; a valóságban azonban nemcsak hogy semmi jót nem tett, hanem ellenkezőleg egy sötét foltot hagyott pénzügy-intézeteink történetében. A kisbirtokosok földhitelintézetét részint a vezetésében nyilatkozott könnyelműség és tájékozatlanság, részint a vezérigazgató hűtlen kezelése csakhamar bukásba rántotta. Az 1879. évi mérleg már 185.659 forint veszteséget tüntet föl, 1880. július 12-én pedig az intézet kimondta a felszámolást, bűnvádi keresettel és országos botránnyal fejezve be nyolczéves pályafutását.

Az intézet összeomlása, jelentéktelenségénél fogva közvetlenül nagy károkat nem okozott ugyan, de közvetve igen. Mint záloglevél-kibocsátó intézet, rontotta a magyar záloglevelek tőzsdei hitelét.

Ez intézet fennállása alatt nemcsak az illetékes gazdasági körök, hanem még magának az intézetnek vezetői sem ringatták magukat abban a hitben, mintha a kisbirtokosok földhitelintézete akkori szervezetében és anyagi eszközeivel a kitűzött célnak megfelelni képes lett volna, s már 1874. év elején megindult a mozgalom egy nagyobb arányú intézet, a »Magyar kisbirtokosok országos földhitelegyesítése« létrehozására. Országos tekintélyek álltak a mozgalom élén, köztük a kisbirtokosok országos földhitelintézetének vezéreiből is.

Az 1875. év végéig az alapszabálytervezet is kidolgoztatott s az érdekeltek a kormányhoz kérvényt nyújtottak be, hogy a törvényhozás az intézetet ugyanazon kiváltságokkal és anyagi támogatással gyámolítsa, mint a Magyar földhitelintézetet. Az ügyet szakértőkből és állami tisztviselőkből alakult bizottság vette tárgyalás alá, 1879. április 29-én pedig gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter törvényjavaslatot nyújtott be, csatolva hozzá a Magyar kisbirtokosok országos földhitelintézetének a létesítő bizottság által kidolgozott alapszabályait.

Az intézet épügy, mint a Magyar földhitelintézet szövetkezeti alapon terveztetett magán alapítványokkal, állami támogatással és állami kedvezményekkel. Az intézet külső közvetítő szerveit képezték volna az országszerte alakítandó mezőgazdasági előlegegyületek és a központi intézettel szövetségbe lépett már fennálló pénz- és hitelintézetek és egyletek.

A képviselőház állandó pénzügyi bizottsága, tekintettel arra, hogy az 1871: XXXIV. törvénycikkkel a Magyar földhitelintézetnek adott nagyfontosságú jogi és törvénykezési kedvezményeket s az 1875: I. törvénycikkkel enge-

délyezett kivételt a törvényjavaslat a Kisbirtokosok országos földhitelintézetének is megadni akarta, másfelől az intézet számára messzemenő kivételeket tett a kereskedelmi törvény határozatai, sőt egész rendszere alól s végre mert a törvényjavaslat közelről érintette a záloglevelek biztosításáról szóló 1875. évi XXXVI. törvénycikket, érdemleges határozat előtt a jogügyi bizottság véleményét kívánta hallani. Ez utóbbi bizottság véleménye oda csúcsosodott, hogy jogi nehézség nem forog fenn a törvényjavaslatban foglalt kedvezmények megadására s az 1876. évi XXXVI. törvénycikk szempontjából sem lehet ellene kifogást tenni. »Tekintve azonban, hogy a kisbirtokosok országos földhitelintézetének létesítése és fennállása az alapszabálytervezet szerint a szövetséges mezőgazdasági előlegegyletek létesítésétől és fennállásától van feltételezve; tekintve továbbá azt, hogy a korlátlan felelősség, mely mellett a mezőgazdasági előlegegyletek az alapszabálytervezet szerint létesítendők volnának, a míg egyrésről ezen egyletek létesülését minden valószínűség szerint igen megnehezítené, másrésről az egyleti tagokat igazolható szükség nélkül oly veszélyeknek tehetné ki, melyeket következményeikben sem előre látni, sem meghatározni nem lehet, az igazságügyi bizottság kötelességének tartotta kifejezést adni azon nézetének, hogy a korlátlan felelősséget a mezőgazdasági előlegegyleteknél nemcsak szükségesnek nem tartja, hanem a kisbirtokosok országos földhitelintézetének létesítése és fennállása érdekében elejtendőnek találja.«

Az állandó pénzügyi bizottság a törvényjavaslatot és a hozzá csatolt alapszabálytervezetet, mint a kisbirtokos osztály hanyatlásának megakadályozását célzó gyökeres intézkedést örömmel üdvözi. Kiemeli, hogy a tervezet alap-

eszméje: a kisbirtoki jelzálogintézet, szövetkezetben a mezőgazdasági előleg-egyletekkel, mint közegekkel, csaknem egészen új s sem a tudomány, sem a tapasztalat nem nyújt biztos támpontokat a tervezet megítélésére. De ez ép oly kevéssé jogosít fel az intézet elítélésére, mint nagy eredmények jósolgatására; csakis nagy óvatosságot ajánl. A bizottság ennélfogva részletes, beható vizsgálat alá vette úgy a törvényjavaslatot, mint az alapszabálytervezetet. A czélt, a hogy kitzúzve volt, helyesnek, hasznosnak és szükségesnek tartotta; de a tervezet némely alappontjai aggodalmat keltettek a bizottságban. »Nem táplálunk magunkban illusiókat — így szól a jelentés — a központi intézet által tervezett jelzálogüzlet, illetőleg jelzáloglevél-kibocsátás nagy eredményei iránt; mert 300—6000 forintos kölcsönöket jelzáloglevelek kibocsátásával adni nem könnyű dolog. A biztosítékul szolgáló birtok telekkönyvi viszonyai, értékesíthetése, a kölcsönnel járó be- és kitáblázási és nyilvántartási költségek megnehezítik azt, hogy a kölcsön olcsó legyen; mert a papirok elhelyezése, főleg eleinte nehéz, a a költségek aránylag magasak fognak lenni. De tekintve kisbirtokosaink hitelviszonyainak rosszasságát, még ily nehézségekkel sem tartjuk mellőzhetőnek a segítséget. Azonban azt szükségesnek tartjuk, hogy a központi intézet szervezete lehetőleg egyszerű, annak irányában az állami befolyás lehetőleg biztosítva legyen.« Fölösleges volna itt felsorolni a pénzügyi bizottság által javasolt módosításokat. Ezek a törvényben és a jóváhagyott alapszabályokban úgylis jobbára érvényre jutottak.

A pénzügyi bizottság május 29-én tette meg jelentését, s a kisbirtokosok országos földhitelintézetéről szóló 1879. évi XXXIX. törvénycikk már ugyanazon év június 12-én

szentesítést nyert. E törvény értelmében a m. kir. állami kincstár az intézethez 500.000 forintnyi kamatmentes alapítvánnyal járul. Az intézetre kiterjesztettek a Magyar Földhitelintézetnek törvényhozásilag biztosított kedvezmények és kiváltságok; kimondatott az általa kibocsátandó záloglevelek szelvényeinek bélyegmentessége s az intézetnek több tekintetben kivétele a kereskedelmi törvénynek a szövetkezetekre vonatkozó intézkedései alól. A törvényből ki kell emelnünk még a következőket: Az alapszabályok az alakuló közgyűlés összehívása előtt előleges jóváhagyás végett a magyar kir. kormány elé terjesztendők. Az elnököt és az alelnököt az igazgatósági tagok közül a pénzügy-minister fölterjesztésére ő Felsége erősíti meg. A közgyűlés tagjai: az alapító tagok s az intézet adós tagjainak képviselői, kik törvényhatóságonkint választatnak és pedig minden 250 ezer forint záloglevél-kölcsön után egy-egy.

A kisbirtokosok országos földhitelintézetének központi szervezete lényegileg ugyanaz, mint a Magyar Földhitelintézeté. Vannak itt is alapító tagok, kik az intézet kötelezettségeiért korlátolt, vagyis alapítványaik erejéig terjedő felelősséggel tartoznak; ezen kívül a központi intézet tagjai mindazok, kiknek jószágát az intézettől felvett záloglevél-kölcsön terheli, ezek viszont egyetemlegesen felelősök a záloglevél-birtokosoknak. Csak a méreteket látjuk megkisebbitve. Az alapítványok 5000, 500 és 100 forintra szőlők s a közgyűlésen minden 100 forintos alapító egy-egy, minden 500 forintos két-két és minden 5000 forintos alapító öt-öt szavazattal bir, egy alapító azonban 25 szavazatnál többet nem gyakorolhat. Az intézet 300 forintnál kisebb s 6000 forintnál nagyobb kölcsönt záloglevelekben nem engedélyezhetett. Az újabb alapszabályok megtartják a

minimumot, de a maximumot, a mint látni fogjuk, fokont tágitották.

A mi a jelzálogos kölcsönök feltételeit, a záloglevél-kölcsönök törlesztését s a zálogleveleket érdeklő egyéb intézkedéseket illeti, ezek alig mutatnak eltérést a Magyar Földhitelintézet alapszabályaiban foglalt intézkedésektől. A kipróbált út önként kínálkozott a kisbirtokosok országos földhitelintézetének. Legfőlebb azt emelhetjük ki, hogy míg a Magyar Földhitelintézet a birtok becsét, egyéb értékek adatok hiányában, a földadó-kataszterben megállapított tiszta jövedelem tizenhatszorosával veszi egyenlőnek, a kisbirtokosok földhitelintézete annak húszszorosát. A gyakorlatban ez nagy horderejű intézkedés, mert a kölcsönkérők rendszeren lehetőleg nagy kölcsönt óhajtanak nyerni. Ez az egy intézkedés tette lehetővé, hogy a kisbirtokosok földhitelintézete az 1000 forinton felüli kölcsönöknél is némileg versenyezhet a Magyar Földhitelintézettel. Pedig ez nála létkérdés, mert tisztán 1000 forintnál kisebb kölcsönökkel záloglevél-kibocsátó intézet aligha volna képes magát fentartani.

A kisbirtokosok országos földhitelintézete alapszabályainak II. része a mezőgazdasági előlegegyletekről szól. Az intézet súlypontja, az alapítók szándéka szerint abban a feladatban fektűt volna, melyet mint az előlegegyletek központi organuma lett volna hivatta betölteni. Ez egyetek célja: »az öntőke-gyűjtésnek előmozdítása mellett tagjaik hiteligenyeit kedvező feltételű kölcsönök adása, nemkülönben hosszú idejű törlesztési jelzálog-kölcsönöknek a központi intézettől való közvetítése által kielégíteni.«

Ezek a mezőgazdasági egyletek külön alapszabályokkal bíró önálló intézeteknek tervezettek, de a központi inté-

zettel kölcsönös szerződés alapján állandó szövetséges viszonyban; miért is kötelesek a központi intézet alapító tagjainak sorába lépni.

Az előlegegylet tagjai szintén részint alapító, részint rendes tagok, az előbbieket, kik egyszer s mindenkorra legalább is 50 frtot adományoznak készpénzben; rendes tag ellenben lehet az előlegegylet területén földmiveléssel foglalkozó minden önjogi személy, továbbá község vagy egyéb jogi személy, ki magát egy vagy több, de legfőlebb öt üzletrésznek egyszerre vagy apróbb részletekben való befizetésére kötelezi. Egy üzletrész 50 forint, mely heti 50 krajczáros vagy havi két forintos részletekben fizetendő le.

A rendes tagok a központi intézetnél tett alapítványért, valamint a központi intézettől az egylet vagy egyes tagjai részére igénybe vett hitelért üzletrészeik ötszöröséig egyetemleges kötelezettséggel terheltetnek. Az egylet megalakulhat, mihelyt 20 tag jelentkezett, de működését csak akkor kezdheti meg, ha a tényleg befizetett összeg legalább 2.000 frtot tesz.

Az előlegegylet saját tagjainak *személyes hitel alapján* készpénzkölcsönöket nyújt kötelezvényre a jegyzett üzletrész kétszereséig, váltóra ötszöröséig; *jelzálogi biztosíték alapján* pedig 1.000 forint erejéig záloglevél-kölcsönt közvetít a központi intézettől. A személyes hitel alapján nyújtott kölcsön 3-tól 12 hónapig terjedhet; az előlegegylet e célra a pénzt a központtól, folyószámlán vagy leszámítolás útján nyeri; de ennek fejében az egylet a kölcsön kamatlábát, valamint a kölcsönök után szedendő költségek nagyságát csak a központ beleegyezésével állapíthatja meg.

A központtól közvetített kölcsönöknél az egylet jelentősége abban állt volna, hogy az egylet a helyi körülmények

és az egyének alapos ismerete folytán, becses információt nyújthatott volna a központi intézetnek, s e tekintetben az előlegegyletek olyanforma szerepre lettek volna hivatva, mint a Magyar Földhitelintézetnél a helyi bizottságok; azzal a különbséggel, hogy nemcsak erkölcsi, hanem nagymérvű anyagi biztosítékot is nyújtottak volna a központi intézetnek az imént említett egyetemleges kötelezettségénél fogva.

Az előlegegyletek intézménye azonban a gyakorlati életben nem vált be. Maga az intézet, már második évi (1881) üzletjelentésében panaszkodik, hogy a mezőgazdasági előlegegyletek szervezésére irányuló lankadatlan tevékenységét nem koronázta a kívánt siker. Főleg két körülményben keresi ennek okát, egyik az uralkodó pénzbőség, mely mellett a hitelre szoruló és csak némileg hitelképes kisbirtokos hitelszükségletét minden fáradság nélkül és aránylag jutányosan fedezhetvén, nem ébreszthető fel benne az érdekeltség egy oly vidéki hitelszövetkezet iránt, mely az ő hitelszükségletét válságos körülmények közt is hivatva lenne kielégíteni; másrészt és talán főképen azért sikertelen e téren minden törekvés — folytatja a jelentés — mert csak nagyon szórványosan találkoznak egyes vidékeken oly férfiak, a kik társadalmi állásuknál, népszerűségüknél és tekintélyüknél fogva hivatva volnának már eleve is biztosítani a létesülés sikerét, ha ezen, úgyszólván filantropikus, hitelügy szervezésének élére állani hajlandók lennének. Ily elemek hozzájárulása nélkül pedig minden kísérletet e téren az intézet anyagi károsodásával egybekötött vállalkozásnak kell tekinteni. Eddig a jelentés; alább látni fogjuk, hogy sem a kisbirtokosok hitelszükségét nem fedezi oly gazdagon az uralkodó pénzbőség, sem — Istennek hála — alkalmas egyénekből nincs nálunk

hiány. Az eszmének csak érnie kellett s megtalálnia az alkalmas formát.

A későbbi jelentések is alig egy-két előlegegylet alakulásáról adnak hírt; gazdasági célok előmozdítására alakult egyesületeknek a központtal való szövetséges viszonyba való lépéséről pedig, habár az alapszabályok első §-a ezt is célul tűzi ki, éppen nem. Csak fennálló részvénytársaságok léptek nagyobb számmal a szövetséges viszonyba, de e tekintetben is inkább csak eleinte látunk figyelemre méltóbb eredményeket; a szövetséges intézetek száma ugyanis — a mezőgazdasági előlegegyleteket is beleszámítva — 1885 végén 40-re rúgott, 1894. év végén ellenben már csak 28 volt.

Az a nehézség, melyre a pénzügyi bizottság rámutatott s melyet az intézet megalakulása után egyes szakemberek hangsúlyoztak, hogy t. i. záloglevél-tűzletet tisztán apró jelzálogok alapján folytatni nem lehet, a gyakorlatban csakhamar valónak bizonyult. A kisbirtokosok országos földhitelintézete fennállásának már második évében (1881-ben) kénytelen volt kieszközölni alapszabályai 50. §-ának olytén módosítását, hogy az engedélyezhető kölcsön-maximum 6000 frtről 20.000 frtra emeltessék. De ez a keret is szűknek bizonyult s 1890-ben az idézett szakasz akként módosított, hogy az intézet városoknak, községeknek, jogi személyeknek és erkölcsi testületeknek, továbbá kisbirtokosokból földvételeire alakult társulatoknak, a kisebb kölcsönöket kérők igényeinek háttérbe szorítása nélkül, korlátlan összegű kölcsönöket is adhasson. Végre az 1893-ban keresztültvitt alapszabályváltoztatás a kisbirtokosok jogos igényeinek kielégítésén kívül minden egyéb korlátozást érvényen kívül helyezett.

Még világosabban beszél maga a számszerű eredmény ; az intézet fennállása óta ugyanis az 1894. év végéig folyósított kölcsönök az összegek nagysága szerint következőleg oszlottak meg :

300—	500	forint	összegű	kölcsön...	---	---	---	4.849
500—	1000	»	»	»	---	---	---	4.850
1000—	2000	»	»	»	---	---	---	2.740
2000—	5000	»	»	»	---	---	---	1.614
5000—	20.000	»	»	»	---	---	---	562
20.000	forinton	felüli		»	---	---	---	17
Összesen								14.632

Ha a kölcsönök számát tekintjük, igaz, hogy az 1000 forinton aluli, tehát a kisebb kölcsönökre, az összes számból 66,3% esik, de nem úgy, ha a folyósított összegeket tekintjük. A fentebbi csoportosítást az intézet üzletjelentésében csakis darabszám szerint találjuk ugyan meg, de megközelítőleg az összegeket is kiszámíthatjuk belőle. Az egyes kategóriák átlagértékét véve mindenütt a számítás alapjául, az 1000 frton aluli kölcsönökre 5,577.100 frt, vagy mondjuk kerekszám hat millió forint esik, alig több mint egy harmada a 16½ millió forintra rugó összes folyósított jelzálogkölcsönöknek. Az intézetet tehát nem annyira a kisbirtokosok, mint inkább a középbirtokosok hitelintézetének lehet tekinteni. Ebben a minőségében elég szép eredményt ért el, a mennyiben jelzálogos kölcsöneinek álladéka másfél évtizedes fennállása alatt 1894. év végén már 14,983.950 frtra emelkedett, forgalomban levő záloglevelei pedig (a kisorsoltakat is számítva) kerekszám 15 millió forintra rugtak. A kisbirtokok, vagy helyesebben a kisbirtokos osztály hitel-igénye azonban kielégítve nem volt, s azok, a kik e rendkívül fontos társadalmi osztály boldogulását szívükön hordozták, nem szűntek meg egy igazán megfelelő hitel-szervezet megalkotására törekedni.

Az országos gazdasági egyesület és a vele szövetségbe lépett gazdasági egyletek már a nyolczvanas évek első felében behatóan foglalkoztak a mezőgazdasági hitelügy kérdésével, abból a szempontból, hogy a fennálló hitel-szervezet megfelel-e a kisbirtokos osztály igényeinek; ha nem, lehet-e a hiányokon a reál-hitel fejlesztése által segíteni s a személyi hitel terén milyen reformokra volna szükség?

A kérdés helyes megoldását nem csekély mértékben vitte előre az 1885. évi budapesti országos kiállítás alkalmával Budapesten tartott nemzetközi gazdakongresszus, melynek legfontosabb s talán egyetlen valódi eredménye a kisbirtokosok hitelszervezetének alapos tisztázása volt. E kongresszusra »A kisbirtoki hitelszövetkezet hiányai« cím alatt György Endre irt egy kitűnő előadói tervezetet, melyben nagy tudománynyal s erős gyakorlati érzékkel fejtegeti a kérdést, a reál-hitel mellett e kisbirtokos osztály személyes hitelét helyezve előtérbe s a szövetkezeti formát jelölve meg, mint a megoldásnak egyetlen alkalmas eszközét. Terünk nem engedi, hogy bár csak futólag is megérintsük a gazdakongresszuson kifejlődött, sok tekintetben tanulságos vitát, melyben a külföldi szakemberek is élénk részt vettek, hogy azonban e vitatkozás nem hangzott el nyomtalanul, az eredmények nem sokára igazolták.

Gróf Károlyi Sándor, ki mint egyik elnök, a kongresszuson a zárbeszédet tartotta, adott testet az eszmének, mindjárt a következő évben, 1886-ban, a Pestmegyei hitelszövetkezet megalakításával. Az intézet céljául az alapszabályok a megyei mezőgazdasági és ipari érdekek előmozdítását tűzik ki s e cél elérésére eszközül különösen a községi mezőgazdasági és ipari hitelszövetkezetek létesítését és támogatását, valamint a kisbirtokos mezőgazdasági (agricol) hite-

lének fejlesztését jelölik meg. Már ebből világosan kitűnik az új irány. Eddig, ha a földbirtokos osztály hiteléről volt szó, mindig csak a földbirtoki, a reál-hitel nyomult előtérbe; itt ellenkezőleg a szubjektív alap, a mezőgazdasági üzletvitel szolgál a hitel alapjául.

Az alapszabályok szerint a hitelszövetkezet tagjai: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye közönsége, a belépett vagy belépendő alapítók, a hitelszövetkezettel hitelviszonyba lépett azon községi hitelszövetkezetek, melyek alapszabályai a a hitelszövetkezeti igazgatóság által esetről-esetre jóváhagyattak.

Mint első takarékpénztárunknak, úgy e szövetkezetnek bölcsőjénél is Pestmegye állott, erkölcsi támogatáson kívül szintén ingyen helyiséget adva neki, mint félszázaddal korábban a Pesti hazai takarékpénztárnak; de ezen kívül 40 ezer forinttal még az alapítók sorába is lépett. A többi alapítókra nézve hasonló intézkedést láttunk, mint a Magyar földhitelintézetnél, csakhogy egy alapítvány összege 100 forintban vagy ennek tetszés szerinti többszörösében állapított meg. A jegyzett alapítványoknak csak 20⁰/₀-át kellett készpénzben lefizetni 80⁰/₀-át kötelezvények által is lehetett fedezni. Az alapítók tényleg befizetett alapítványaik után a tiszta jövedelemből 4⁰/₀ kamatot húztak.

Az alaptőke egyelőre 200.000 forintban állapított meg; de úgy, hogy az e célra összehívott rendkívüli közgyűlés az alaptőke fölemelését elhatározhatja. Kimondatott továbbá, hogy a hitelszövetkezettel hitelviszonyban levő vagy lépni akaró községi szövetkezeteknek elsőbbségi joguk van a megüresedett vagy a megszabott 200.000 forintnyi határig még üresedésben levő alapítványi összegből egy vagy több alapítványi részt jegyezni.

Az intézet a községi hitelszövetkezeteknek nemcsak alakulását mozditja elő, hanem további működésüket is támogatja, erkölcsileg és anyagilag egyaránt. Nem lehet eléggé méltányolni a központnak így betöltött szerepét. Találón mondja György Endre — hazánkban a szövetkezeti eszmének egyik buzgó harczosa — hogy a központ hiánya okozta az eddigi szórványos szervezetek bukását. Vagy elbuktak életképtelenség miatt, mert nem tudtak gondoskodni tagjaik hiteléről, vagy elbuktak túlságos élelmesség miatt, átváltozván részvénytársasággá. Mindkét hiány ellen — folytatja — csakis feladata színvonalán álló központ adhat segítséget. Központ, mely hitelt, utasítást, pénzt ad, de cserébe a vezérelvek fentartását követeli, a mely megküzd egyrésről a tőkeszegénységgel, másrészt a kapitalisztikus hajlamokkal.

Az alapszabályok az ellenőrzés gyakorlására a következőket állapíták meg:

Az intézet minden egyes, vele viszonyban álló községi szövetkezetről törzslapot vezet, mely a szövetkezetre vonatkozó információkat, a tagjaiban beállott változásokat, valamint összes működésére vonatkozó lényeges statisztikai adatokat tartalmazza. A községi szövetkezetek tartoznak a törvény által követelt kimutatásokat és okmányokat minden késedelem nélkül a megyei hitelszövetkezethez is be-terjeszteni és tartoznak azonkívül a körükben előforduló minden lényeges anyagi vagy erkölcsi változást vagy eseményt, különösen minden esetben a folyószámla-nyitást haladéktalanul bejelenteni. A községi szövetkezetek a betéti üzletet csak a központi intézet beleegyezése mellett s az ez által megállapított határok közt gyakorolhatják.

A megyei hitelszövetkezet jogosult az érintett községi

szövetkezetek igazgatósági és közgyűlésein magát képviselni s ott felszólalási s indítványozási joggal élni. Ily képviselés esetében az illető kiküldött a gyűlés jegyzőkönyvét, esetleg megjegyzései kíséretében, aláírni tartozik. A szövetkezetek összes működőse a központ ellenőrzése alatt áll, s ennek kiküldöttje úgy a szövetkezeti könyvekből és iratokból, mint a szövetkezet közgeitől bármikor beszerezheti a szükséges felvilágosításokat és adatokat. A központi szövetkezet fentartja magának a jogot, hogy a vele hitelviszonyban levő községi szövetkezetek keretében bármikor értekezleteket vagy közgyűléseket hívhat össze, akár anyagi, akár erkölcsi célból s ezeken magát képviseltetheti.

A hitelviszonyba lépő községi szövetkezetek 5 frt belépési díjat fizetnek a tartalékalap javára; évi nyereségük 10⁰/₀-ából s más, alapszabály szerint oda utalt jövedelmekből pedig kölcsönös biztosító alapot alkotnak. Ezt az alapot a megyei hitelszövetkezet kezeli; rendeltetése az esetleges veszteségek fedezése, melyek a hitelszövetkezetet valamely községi szövetkezettel az alapszabályok értelmében létesült hitelviszonyból kifolyólag érik, a mennyiben a veszteség az illető szövetkezet évi nyeresége, tartalékalapja vagy a kétszeres szavatosság alapján beszédett pótfizetésekből nem fedezhető.

Az első községi hitelszövetkezet 1886-ban alakult Mácsán s gyorsan követték ezt újabb s újabb szövetkezetek. A talaj számukra kedvező volt, Pestvármegye népe a vagyonosságnak és műveltségnek elég magas fokán áll s a főváros közvetlen hatása nem egy helytt bizonyos üzleti szellemet is fejtett ki a népességben. Mind e tényezők összetalálkozása mintegy magában hordta a siker föltételét.

A községi hitelszövetkezetek alapításánál a megyei hitel-szövetkezet vezető emberei a Raiffeisen-féle elveket tartották szem előtt; kétségtelenül abból a helyes felfogásból indulva ki, hogy a Schulze-Delitzsch-féle szövetkezetek inkább a városi iparos népesség igényeinek felelnek meg, ellenben a falusi szövetkezetek a Raiffeisen-elvek alapján éreztetik leginkább áldásos hatásukat. Ez utóbbiaknak tagadhatatlan előnyük, hogy sokkal tisztábban jut bennük érvényre a humanisztikus elem. A Schulze-Delitzsch-féle népbankok a megtakarításra, tőkegyűjtésre fektetik a fő-súlyt. Ez nem volna baj, ha ez az irány nem táplálná, nem fejlesztené a tagok közt fennálló egyenlőtlenséget, mond-hatni ellentétet. Vannak, kik a jegyezhető legkisebb törzs-betétet, vagy a részbetétek minimális egységét csak azért kezdik fizetni, hogy a szövetkezet kötelékébe lépve köl-csönhöz jussanak; de viszont a tagok másik része oly egyé-nekből áll, kik a szövetkezeti keretben tőkepénzüiknek gyümölcsöző elhelyezést kívánnak szerezni. Ezek tehát nagy üzleti nyereségre, magas osztalékra törekcszenek s könnyen meghamisítják a szövetkezet erkölcsi alapját.

A pestmegyei községi hitelszövetkezetek elfogadták a Raiffeisen-féle szövetkezetek főbb elveit. Az intézet vezetői tiszteletbeli állásokat töltenek be, kik nem anyagi jutalom reményében fáradsnak, hanem azért, hogy abban a kis kör-ben, melyben élnek, embertársaik javát, a munkásságot, jólétet, megelégedést és társadalmi békét előmozdítsák. A tiz krajczáros heti betétek útján befizetendő üzletrészek jegyzése nincs ugyan korlátolva, de a nyereszkesedésnek útját állja az alapszabályoknak az az intézkedése, hogy az üzlet-rész után nem szabad nagyobb osztalékot fizetni, mint a mekkora az adósoktól szedett legnagyobb kamat és hogy

bármennyi üzletrészszel bir is egy tag, egynél több szavazatot nem gyakorolhat. A gyűjtött tartalékalap pedig feloszthatatlan.

Lényeges eltérés a Raiffeisen-féle elvektől a korlátlan szavatosság mellőzése. Minden tag jegyzett üzletrészeinek csak kétszereséig felelős. A valódi Raiffeisen-féle szövetkezetek nagy erkölcsi ereje kétségkívül épen a korlátlan szavatosságban fekszik; de nálunk ez alig valósítható meg. A szövetkezetek körül tett keserű tapasztalatok bizalmatlanná tették az embereket; néhány szédelgő üzelvei annyira rossz hirbe hozták a szövetkezeteket, hogy a pestmegyei hitelszövetkezet élén álló buzgó emberbarátoknak, kivált eleinte, nem csekély fáradságukba telt, míg sikerült eloszlatniok a balvéleményeket.

Az 1892. év végén Pest vármegyében már 81 községnek volt a megyei központtal üzleti viszonyba lépett hitelszövetkezte s minthogy 9 szövetkezetet 2--2 község közösen alakított, összesen 71 ily szövetkezet állt fenn, két szövetkezet pedig alakulóban volt. De ekkor már a mozgalom nem szoritkozott Pest vármegyére, Borsod, Ung, Gömör, Abauj, Szatmár, Zemplén és Maros-Torda megyében is alakultak a pestmegyei hitelszövetkezet kötelékébe tartozó községi szövetkezetek. Különösen erőteljes volt a mozgalom az első és utolsó helyen említett vármegyékben, úgy hogy Borsod megyében 1893. elején már megyei központ is alakult s követte azt rövid pár hónap mulva a Maros-Torda megyei hitelszövetkezet megalakulása. A vármegyei közgyűlés a megyei központ részére itt is 40 ezer forintot ajánlott fel a 100 ezer forintra szabott alaptőkéhez, melynek többi része ép úgy, mint a pestmegyeinél, a magán alapítók s a központtal hitelviszonyba lépett községi szövet-

kezetek befizetéseinek maradt fenn. 1893-ban pedig Komárom megyében indult meg nagyobb arányú mozgalom, mely számos községi szövetség szervezésén kívül szintén megyei központ alakításához vezetett; az alaptőkéhez a vármegye 15 ezer, a megyei gazdasági egyesület pedig 5 ezer forinttal járulván.

Az országSZerte megindult szövetségi mozgalomnál a kezdeményező, iránytadó és támogató szerepet a pestmegyei hitelszövetség vitte. Midőn azonban ez a mozgalom mind nagyobb és nagyobb sikereket ért el, a központi intézet szervezete, mely eredetileg csak egyetlen vármegyére szőlt, szűknek bizonyult az országos feladat betöltésére. A pestmegyei hitelszövetség 1894. május 24-dikén tartott rendkívüli közgyűlésén megtörtént a községi hitelszövetségek történetében korszakot alkotó újítás, a »Hazai szövetségek központi hitelintézeté«-nek alapítása.

Ez új központi intézet, mely czélul tűzi ki az ország köZgazdasági érdekeinek és a kisbirtokosok és kézművesek hitelének fejlesztését, mezőgazdasági és ipari czélokra alakult szövetségek létesítése és támogatása útján, maga is mint szövetség alakult, de támaszkodik legelső pénzintézetünk, a Pesti hazai első takarékpénztár hatalmas pénzerejére. Az alaptőkére vonatkozó intézkedések valóban nagyon czélszerűk s sok eredetiségről tanuskodnak. Az alapszabályok 6. §-a szerint ugyanis az intézet 5000 darab névre szőló s egyenkint 100 forint névértékű teljesen befizetett alapítványi üzletrészt bocsát ki. Ezekből 1000 darab a pestmegyei hitelszövetség eddigi alapító tagjainak tartatik fenn, 4000 darabot pedig, valamint a fentartott 1000 darabból esetleg nem jegyzett részt a Pesti hazai első takarékpénztár szerzi meg magának; de ha az intézet

kötelékébe lépett szövetkezetek által jegyzett üzletrészek befizetései 1000 darab üzletrész erejéig emelkednek, a központi hitelintézet a Pesti hazai első takarékpénztár alapítványi üzletrészeiből 1000 darabot névértékben és készpénzben kifizet s ez mindaddig ismétlődik, míg az összes 4000 darab üzletrész ily módon vissza nem váltatik.

A hitelintézet kötelékébe lépett szövetkezetek legalább is egy-egy üzletrészt tartoznak jegyezni s azt öt éven belül teljesen befizetni. Ha azonban valamely szövetkezetnél a jegyzett üzletrészek összege 2000 frtot meghaladna, a szövetkezet tartozik minden megkezdett 2000 frt után egy további üzletrészt jegyezni és befizetni.

Az intézet tagjai annak adósságaiért csak alapítványi üzletrészeik névértékéig felelősek.

Az intézet közegei gyanánt az alapszabályok a közgyűlést, az igazgatóságot, a felügyelő bizottságot, a választmányt és a szövetkezeti kongresszust jelöli meg.

A közgyűlésen minden teljesen befizetett alapítványi üzletrész egy szavazatra jogosít; a Pesti hazai első takarékpénztár azonban több szavazatot nem gyakorolhat azon szavazatok összeségénél, a mely ugyanazon közgyűlésen a többi tagok részére igazoltatott.

A kongresszust az évi rendes közgyűlést megelőző napon az intézet kötelékébe tartozó szövetkezetek kiküldöttei tartják. A szövetkezeti kongresszus szótöbbséggel kijelöli az igazgatóság és felügyelő bizottság azon tagjait, a kik nem a Pesti első hazai takarékpénztár vagy Pest vármegye közönsége által jelöltetnek s megválasztja a választmányt. Jogositva van ezen felül a szövetkezeti érdekeket megbeszélés tárgyává tenni s javaslatait a közgyűlés elé terjeszteni.

A községi szövetkezetek létesítésére és ellenőrzésére nézve

körülbelül ugyanazokat az intézkedéseket találjuk, mint a Pestmegyei hitelszövetkezet alapszabályaiban. Az intézet által gyakorlandó üzletágak pedig következőleg soroltatnak fel:

Előlegek nyújtása oly gazdasági vagy ipari beruházásokra beszerzésekre és vállalkozásokra, melyek szövetkezeti alakban és megfelelő biztosíték nyújtása mellett foganatosíthatók; váltók, utalványok, kötvények és más követelések leszámítolása és váltóvisszleszámitolás; folyószámla-hitelek és kölcsönök engedélyezése; folyószámla és takarékbetétek közvetítése a Pesti hazai első takarékpénztár egyesületnél leendő elhelyezés céljából; kamatozó kötvények kibocsátása az intézet azon követelései erejéig, melyek az egyenes adósok tartozásán alapulva, ezen adósok kötelezettségein kívül egyszersmind a kötelékbe tartozó egyes szövetkezetek tagjainak együttes szavatosságában, vagy törvényhatósági, községi és testületi javadalmak lekötésében találják fedezetüket; élet- és járadék-biztosítások kötése, a mennyiben az azon üzletág életbeléptetését célzó igazgatósági javaslatot a közgyűlés elfogadja és a törvényes föltételek teljesítését elhatározza; ingó és ingatlan dolgok vétele saját követelésének kielégítése céljából és ezek értékesítése.

A Hazai szövetkezetek központi hitelintézetének az 1890. május 19-én tartott első üzletjelentése már szép eredményről számol be. Daczára, hogy a szervezés az intézet munkarejét nagyon lekötötte s csak az év őszén indíthatott nagyobb akziót a vidéken, 100 községben 60 új községi hitelszövetkezetet sikerült alapítania 4.480 taggal és 10.068 üzletrésszel. Az 1895. év első negyedében ismét 100 új szövetkezet szervezkedett 138 községben 5.287 taggal és 17.107 üzletrésszel, úgy, hogy a hitelviszonyba lépett

községi szövetkezetek száma ekkor már meghaladta a háromszázat.

Az 1894. december 31-iki állapotot véve föl, a főbb adatokat vármegyék szerint a következő kis összeállításban mutatjuk be:

Megyék	Köz- ségek	Szö- vetke- zetek s z á m a	Tagok	Üzlet- részek	Jegyzett üzletrészek forint	Befizetett
1. Pest	89	80	23.859	48.970	1,418,695	826,409
2. Komárom ...	32	27	2.841	5.241	131,050	22,563
3. Somogy	11	7	894	2.277	58,262	5.753
4. Tolna	2	2	396	667	20,325	5,360
5. Jász-N.-K.-Sz.	1	1	95	180	4,680	477
6. Borsod	11	11	988	1,640	41,000	16,993
7. Gömör	1	1	124	290	7,250	4,753
8. Abauj	3	3	245	363	9,075	2,300
9. Zemplén	2	2	211	309	7,725	1,922
10. Ung	2	2	865	3,827	95,715	41,448
11. Szatmár	1	1	54	82	2,050	779
12. Kolozs	1	1	51	51	1,275	1,275
13. Torda-Aranyos	1	1	144	190	4,750	1,551
14. Maros-Torda...	13	10	987	1,250	29,250	13,795
Összesen	170	149	31,724	65,337	1,831,102	945,377

Pest vármegyének 205 községe közül 1894. végén már 89-nek volt községi hitelszövetkezete, a kereső népességből pedig 8,77⁰/₁₀₀ szövetkezeti tag volt. Ha községenként futjuk át a tagok számát, néhol valóban meglep bennünket, hogy egyes helyeken mennyi hive van már a szövetkezeti eszmének, így például Dömsödnek és Dabnak összes lélekszáma 4,725-re rug, a szövetkezeti tagoké pedig 1,012-re. Ha tekintetbe vesszük, hogy a népesség fele nőkből s egy jó része gyermekekből áll, el lehet mondani, hogy Dömsödn és Dabon jóformán minden önálló férfi tagja a községi hitelszövetkezetnek. E fényes eredmény bizonyára a központi hitelszövetkezet egyik fáradhatlan buzgóságú igazgatója közvetlen hatásának tulajdonítható; de vannak más községekben is

rendkívül kedvező arányok, így például Rékason 3.901 összes lélekszám mellett a szövetkezeti tagok száma 855-re, Szadán 1.154 lélek mellett 255-re rugott.

A jegyzett üzletrészeknek valamivel több mint fele van befizetve. Minthogy az üzletrészek heti befizetésekből képződnek, régibb szövetkezeteknél nagyobb, újabbaknál kisebb a befizetés aránya. Látunk szövetkezeteket, melyeknél a jegyzett üzletrészek teljes összege be van már fizetve.

A tagok a szövetkezetnél hitelt részint váltó-, részint kötvénykölcsonök alakjában élveznek. Az év végi állapot volt:

	Pest- megyében	Más megyékben f o r i n t	Együtt
Váltókölcson --- --- ---	2,250.769	391.190	2,641.959
Kötvénykölcson --- --- ---	1,546.576	117.478	1,664.054

A váltókölcsonök birnak tehát erős túlnyomósággal, különösen Pestmegyén kívül, hol ezeknek a kötvénykölcsonök egy harmadát sem teszik. Pestmegyében nem oly feltűnő a különbség, sőt itt van több olyan szövetkezet, mely kölcsonöit kizárólag kötvényekre adja s van számos olyan, hol a váltókölcsonök egészen alárendelt szerepet játszanak. De viszont van egy pár olyan szövetkezet, mely csakis váltókra ad kölcsonöket.

A községi hitelszövetkezetek forgótökéjükét részint a befizetett üzletrészekből, részint az évi nyeresémből képezett tartalékalapból, részint takarékbetétekből, túlnyomólag pedig a központ által nyújtott hitelből meritik. E források állapota 1894 végén következő volt:

	Pest- megyében	Más megyékben f o r i n t	Együtt
Befizetett üzletrészek ...	826.409	118.968	945.377
Tartalékalap --- --- ---	55.146	4.753	59.899
Takarékbetétek --- --- ---	880.605	105.717	986.322
A központtól nyert hitel	2,056.730	282.991	2,339.721

A községi hitelszövetkezetek a takarékbetéti üzletet csak a központ engedélyével s ekkor is csak bizonyos határok közt gyakorolhatják, a központ vezető férfiai ezzel is gátolni igyekezvén a nyereszkeskedő irány felülkerekedését. Pestmegyében a 80 szövetkezet közül csak öt nem folytatta, a Pestmegyén kívül alakult 69 közül ellenben 25. Ha külön is szemügyre vesszük azokat a megyéket, melyekben már jelentékenyebb számmal fordulnak elő községi hitelszövetkezetek, azt látjuk, hogy Komárommegyében alig van szövetkezet, mely takarékbetéti üzletet ne folytatna, ellenben Maros-Torda- és Borsodmegyében fele, sőt fele sem foglalkozik a szövetkezeteknek takarékbetétek gyűjtésével. A szövetkezetek között már olyan is akad néhány, mely tagjainak hitelszükségét a befizetett üzletrészekből s a hozzá folyó takarékbetétekből teljesen fedezni tudja s egyáltalán nem veszi igénybe a központ támogatását.

A Pestmegyei hitelszövetkezetekkel csaknem egyidejűleg (1885-ben) hazánknak egészen másik sarkában, a régi Királyföldön, hasonlóképen életerős mozgalom indult meg Raiffeisen-féle szövetkezetek alakítására. E mozgalom lelke és vezére dr. Wolf Károly volt országgyűlési képviselő, a nagyszombati általános takarékpénztár igazgatója.

A királyföldi Raiffeisen-féle szövetkezetek a Nagyszombati általános takarékpénztár vezetése alatt szintén egy közös szövetséget alkotnak. A takarékpénztár, mely a mint fentebb láttuk, nem nyereszkeskedő, hanem jótékonyági vállalat, kezdettől fogva anyagilag és erkölcsileg, hitellel és tanácsal folyvást hathatósan támogatta a szövetkezeteket. Saját szakközege által ingyen végzi a szövetkezetek üzletvitelének felülvizsgálatát. A kiküldött szakközeg a falusi egylet pénztárnokát és vezetőit beoktatja a számadások vitelére és a

pénztárkezelésbe, támogatja az évi zárszámadások, mérlegek készítésénél s a könyvek és okmányok megvizsgálásával fentartja a rendet a kezelésben. 1891 óta a takarékpénztár egy állandó szövetkezeti revisort alkalmaz, kinek további feladatát képezi a takarékpénztár vidéki jelzálogának vizsgálata s az intézet vidéki képviselőinek ellenőrzése, kik a jelzálogkölcson-kérvények benyújtásával vannak megbízva.

A falusi takaré- és előlegegyletek számára a szövetség egy alapszabálymintát állapított meg, melyben csak az üzletész nagysága és befizetési módozata lehet különböző. Ez általános érvényű alapszabály szerint az egylet tagja csak községi lakos lehet. Ez a helyi korlátolttság szükségkép folyik a tagok korlátlan szavatosságából, mert egymásért csakis azok a tagok állhatnak jót, kik egymást jól ismerik s egymás vagyoni állását, körülményeit, munkásságát, takarékoságát folyvást figyelemmel kísérhetik. Az alapszabály szerint a korlátlan felelősség abban áll, hogy vesztesség esetén a hiányzó összeg az egyleti tagok közt arányosan felosztatik. Ha egyesek vagyona erre nem elég, az így támadt hiányt a fizetésképes tagoknak kell arányosan viselniök. Az egylet kötelezettségiért tehát szavatol első sorban az egyleti tőke (tartalékalap), másodsorban az egylet többi aktivája, harmadik sorban a tagok üzletészei, utoljára pedig a tagok egyéb vagyona. A királyföldi egyletek e tekintetben sokkal közelebb állnak a tiszta Raiffeisen-féle elvekhez, mint a pestmegyei által alapított községi hitel-szövetkezetek, melyek a korlátlan szavatosságot, eddig legalább, nem merték megvalósítani.

Az üzletészek a tagok tulajdonát képezik, kik felszámolás esetén az egylet hitelezői gyanánt tekintetnek, de csak utolsó sorban tarthatnak kielégítésre számot. Az üzlet-

részek mint takarékbetétek kamatoznak, ha csak a közgyűlés a tisztanyereségből osztalékot nem állapít meg, mely azonban az adósok által fizetett legmagasabb kamatlábat nem haladhatja meg. A tagság ideje alatt sem egészben sem részben vissza nem vonhatók, másra át nem ruházhatók, meg nem terhelhetők s még az adós hitelezői által sem foglalhatók le.

Az üzletrészeken kívül még takarékbetétek, esetleg pénzügyintézetektől fölvelt kölcsönök képezik az egylet üzleti tőkéjét. A takarékbetétek minimális és maximális nagyságát a közgyűlés állapítja meg, valamint a betétek után fizetett kamatlábat is. A visszafizetést azonban az alapszabályok mindenütt egyöntetűleg szabályozzák.

Az egylet kétféle kölcsönt engedélyez: rövid lejáratút, egy hónaptól egy évig, mely azonban az adós kívánságára meghosszabbítható, de legfőlebb két évig; hosszú lejáratút, legfőlebb tíz évig terjedőt, mely szabályszerű részletekben fizetendő vissza.

Mindezen intézkedések teljesen megegyeznek a Raiffeisen-féle elvekkel; nagy eltérés azonban, hogy nem tagok is részesülhetnek az egylet kölcsöneiben. Igaz, ki van mondva, hogy csak abban az esetben, ha a tagok által igényelt hitel az alapot nem meríti ki s hogy a nem tagok a kamaton felül még százalékprovíziót is fizetnek.

Az 1894. év végén már 47 takarékpénztár és előleg-egylet állt fenn 2.820 taggal. Az üzletrészekre 40.161 frt volt befizetve. A takarékbetétek, beszámítva a 16.559 frtot tevő tartalékalapot is, 470.907 frtot tettek, míg ellenben a Nagyszebeni általános takarékpénztár kölcsönei, melyek az üzleti tőkét pótolni hivatvák, csak 271.380 frttal zárodtak az év végén. Takarékbetéti üzletet valamennyi egylet foly-

tatott s nyolcznak az év végén nem volt tartozása a nagyszabeni általános takarékpénztárnál, sőt volt néhány, mely maga helyezett el ott takarékbetéteket; közöttük egy, a szenterzsébeti nem kevesebb, mint 12.996 forintot. Látható ez adatokból, hogy a királyföldi szövetkezetek túlnyomólag már saját erejükre támaszkodnak. A váltókölcsönök állása 478.732 frt, a kötvénykölcsönöké pedig 278.698 frt volt. Ezeknél is tehát, mint a pestmegyei szövetkezeteknél, a váltót használják előszeretettel a kölcsönök adásánál, de itt is akad egy pár egylet, mely csak kötvénykölcsönöket ad.

A régi Királyföldön, az előlegegyleteken kívül, a szövetkezeteknek már más fajai is, pinczeegyletek s mezőgazdasági gépek és eszközök beszerzésére alakult szövetkezetek is keletkeztek; a súlypont azonban még mindig az előlegegyleteken nyugszik, csak az ezek által előkészített talajból sarjadhatnak ki a különböző gazdasági célokra alakult szövetkezetek. Nagyon helyesen mondja György Endre, hogy »ha valaki komolyan hozzá akar látni, azon nagy előnyök teljes gyümölcsöztetéséhez, a melyeket a szövetkezeti forma rejt magában, nemcsak leghelyesebben, de szükségszerűleg is a hitelszövetkezeteknél kell kezdenie dolgát. A hol a hitelszövetkezet virágzik, ott könnyen megy minden szövetkezet, a mire meg van a kellő talaj: de hitelszövetkezet nélkül nagyon nehéz minden más szövetkezeti működés, mert minden üzlet ruganyos természetű hitelt kíván, a mely csakis saját alapján közelről megbírálnak ellenőrzés mellett folyósítható; sőt még ha esetleg ama föltétel meg is van, a szövetkezeti formának oly annyira tipikus formája a hitelszövetkezet, hogy annak tapasztalatai szolgáltatják helyesen csak a kiindulási pontot, a többi szövetkezet helyes kezelésére«.

A hitelszövetkezetek jó hatása már most nyilvánlik. Méréselték a kamatlábat, mely a vidéki pénzintézeteknél a pénzpiacz kedvező állása daczára még mindig túlságos magas volt, nem is említve, hogy a magán uzsora s ennek legveszedelmesebb faja a termény-uzsora még központi vármegyénkben is széltére el volt terjedve. De ennél is sokkal becsesebb eredmény, hogy a hitelszövetkezet közelebb hozza egymáshoz az embereket s kifejti az összetartozás érzetét, az egészséges közszellemet s a józan gazdasági haladásnak valódi iskolájává válik. Vagyonilag, gazdaságilag mekkorát haladtak azok a községek, hol néhány év óta már hitelszövetkezet működik, csak az tudja, a ki saját szemeivel látta a különbséget a közelmúlt és a jelen között.

Érdekesnek látszik egy más szempontból is legalább futó pillantást vetni a hitelszövetkezetek hatására. Kétségkívül versenyvállalatai ezek a fennálló vidéki pénzintézeteknek; kérdés, mily hatást gyakorolnak ez utóbbiak üzletére és jövedelmezőségére? Sokkal újabbak a községi hitelszövetkezetek s kevésbé vannak elterjedve, semmint ezt a hatást pontosan meg lehetne mérni. De talán egy példát, anélkül hogy abból általános érvényű következtést akarnánk vonni, még sem lesz fölösleges szem elé állítani. A Monor-kerületi takarékpénztárat, mely jól kezelt vidéki intézet, s mely egy élénk forgalmú központon, a főváros közelsége daczára is, kedvező viszonyok közt működik, ma már a községi hitelszövetkezeteknek egész hálózata veszi körül. Nemcsak székhelyén, Monoron, van közs. hitelszövetkezet, hanem a többé-kevésbé üzleti köréhez tartozó vidéken is, Pilisen, Nyáregyházán, Vasadon, Bényén, Gombán, Káván, Pándon, Tápióbicskén, Vecsésen, Üllön. Ezek a szövetkezetek mondhatni

kivétel nélkül 1888. évtől 1894-ig alakultak. Bemutatjuk tehát a Monor-kerületi takarékpénztárnak legfontosabb sőt lehet mondani egyedül fontos activ és passiv üzletét váltótárczáját és betéti álladékat, továbbá tisztanyereségét 1886 óta.

Év	Váltó- tárca	Takarék- betétek f o r	Tisza nyereség í n t	Osztalék egy részvény után
1886 --- --- ---	571.630	374.592	16.131	20
1887 --- --- ---	550.848	363.779	16.024	20
1888 --- --- ---	530.834	357.062	16.135	20
1889 --- --- ---	555.939	382.475	16.125	20
1890 --- --- ---	595.945	422.993	16.134	20
1891 --- --- ---	681.264	436.428	16.178	20
1892 --- --- ---	689.168	477.072	14.550	18
1893 --- --- ---	730.486	450.319	19.332	16
1894 --- --- ---	771.211	426.029	21.741	18

Előre kell bocsátanunk, hogy a takarékpénztár 1893-ban alaptőkéjét 400 darab új részvény kibocsátásával 80.000 frtról 120.000 frtra emelte. 1887-től 1889-ig tényleg látszik némi visszaesés az intézet történetében, de ezt csak nagyon kis részben lehet tulajdonítani az akkor alakult pár községi hitelszövetkezet versenyének. Az intézet tiszta nyeresége különben nem csökkent ebben az években sem. Hogy azonban a jövedelmezőség 1892-ben a növekedett forgalom daczára is érezhetőleg megapadt, abban valószínűleg már része van a nagyobb számmal és tevékenységgel működő községi hitelszövetkezeteknek, melyeknek versenye lenyomta a kamatlábat. 1893-ban a tisztanyereség ismét emelkedni kezdett, sőt 1894-ben, a fölemelt részvénytőke daczára az osztalék is. A hitelszövetkezetek versenyét tehát végzetesnek a vidéki takarékpénztárakra nézve épen nem lehet mondani, a hitelélet oly erősen fejlődik, hogy a takarékpénztárak, a községi hitelszövetkezetek daczára, nemcsak az eddigi színvonalon tarthatják fenn magukat, hanem a fejlődés útja sem zárul be előttük.

A hazai szövetkezetek üzletének országos eredményét későbbi fejezetekben fogjuk bemutatni, jellemzésükre azonban néhány fontosabb adatot már most ki kell emelnünk.

Az 1894. év végén a magyar anyaországban összesen 752 szövetkezet mérlegelt, ezek közül 508 üzletrészekre, 244 pedig törzsbetétekre van alapítva, ez utóbbiakból 64, évtársulati szervezettel birt. A tagok korlátlan szavatossága 125 szövetkezetnél állt fenn, ellenben 627 szövetkezetnél a tagok az üzletrész-, illetőleg törzsbetétnak csak mérsékelt többszöröséig felelősek. 492 intézet csak tagjainak nyújtott hitelt, 260 másoknak is. 648 szövetkezet csak hitelnyújtással foglalkozik, 104 ellenben másféle szövetkezeti célú is igyekszik megvalósítani.

Szövetkezeteinknek összesen 297.816 tagja volt, tehát egyre-egyre átlagosan 396 tag esett. E magas átlag azt mutatja, hogy bírnak az életképesség föltételével. Foglalkozás szerint a tagok következőleg oszoltak meg:

	Szám szerint	%
<i>Értelmiségi keresetű</i>	30.782	10'34
<i>Mezőgazdaságban foglalkozó :</i>		
önálló	114.447	38'43
tisztviselő	2.564	0'86
egyéb alkalmazott	16.268	5'46
együtt	133.279	44'75
<i>Iparban foglalkozó :</i>		
önálló	50.086	16'82
tisztviselő	2.368	0'80
egyéb alkalmazott	11.065	3'71
együtt	63.519	21'33
<i>Kereskedelemben és forgalomban foglalkozó :</i>		
önálló	25.931	8'71
tisztviselő	7.542	2'53
egyéb alkalmazott	5.829	1'96
együtt	39.302	13'20
<i>Egyéb foglalkozású</i>	30.934	10'38
Összesen	297.816	100'0

Szövetkezeteink tagjai közt a mezőgazdasággal foglalkozók birnak túlnyomósággal; az ipar-kereskedelem sokkal kisebb mértékben van képviselve. De ez csak abszolúte áll, mert ha az egyes gazdasági ágakban foglalkozók összes számához hasonlítjuk, azt látjuk, hogy míg a mezőgazdasággal foglalkozó népességben 1000 kereső férfira átlagosan csak 47 oly egyén esik, a ki valamely hitelszövetkezetnek tagja, az iparosok közt 84, a kereskedelmi forgalmi népességben 272, az értelmiségben 266.

Sajnos azonban, hogy az országos központtól távol eső vidékeken, a mint a szövetkezeti eszme lelkes terjesztői tapasztalják, a pénzintézetek ellenséges állást foglalnak el a szövetkezetekkel szemben s minden módon, még erkölcsileg nagyon kifogásolható eszközökkel is igyekeznek megakadályozni azok létrejöttét. Pedig éppen ezeken a vidékeken van a legnagyobb szükség a szövetkezetekre, mert a szegény emberek kiszípolozása, főleg az ügynöki rendszerrel, ott fordul elő leggyakrabban.

A mint a szövetkezeti eszme mind nagyobb hódítást tett a közvéleményben, mind általánosabbá vált a meggyőződés hogy a szövetkezeteknek az 1875. évi kereskedelmi törvényben foglalt szabályozása ma már nem felel meg, s oly törvényre van szükség, mely míg egyrészt az e téren történt számos visszaélést jövőre lehetetlenné teszi, másrészt a hasznos szövetkezetek keletkezését, virágzását minden lehető eszközzel előmozdítja. Az 1893. év tavaszán Wekerle Sándor miniszterelnök, mint pénzügyminiszter törvényjavaslatot készített a központilag egyesült szövetkezetek egységes szervezetéről és az ezen szövetkezetekkel szemben alkalmazandó csőd eljárásról. E törvényjavaslat alapeszméje: egy országos központ szervezése, melybe azonban csak azok a szövet-

kezetek léphetnek, melyek alapszabályaikat az előirt elvek szerint alkotják vagy módosítják. Az elvek mind olyanok melyek az egylet szoliditását hivatvák biztosítani s legfőlebb az volt kifogásolható, hogy a korlátlan szavatosságot a javaslat határozottan kizárta, csak azt engedvén meg, hogy a szövetkezet tagjai a szövetkezet kötelezettségeiért, a jegyzett üzletrészeken felül legfőlebb azok négyszerese erejéig szavatolhatnak kölcsönösen és egyetemlegesen. A javaslat a központi egyesületnek a szövetséges egyletekkel szemben széleskörű felügyeleti és ellenőrzési jogot kívánt biztosítani. A mi pedig a szükséges pénzek beszerzését illeti, a takarékbetéti üzletet általánosan megengedte s az egyes egyénektől és pénzintézetektől veendő kölcsönökön kívül még egy új forrást is jelölt meg, a községeknek az italmérési jog kártalanítása fejében adott összegeket és egyéb közpénzeket.

Ez utóbbiakra nézve meg kell jegyeznünk, hogy már az italmérési kárpótlásról szóló 1888. évi XXXVI. törvény-cikk utasította a pénz- és belügyministert, hogy: »a menyiben azt az erre vonatkozó összes viszonyok tanulmányozása után lehetségesnek találják, egy év leforgása alatt a törvényhozás elé terjesztendő javaslattal állapítsák meg a módokat, melyek mellett a községek a kártalanítási összegek erejéig nekik járó kötvényeket hitelszövetkezetek alaptőkéjére fordíthatják«.

A szövetkezetek központi egyesületében képviselve lettek volna még az abba lépett szövetkezeteken kívül azok a pénzintézetek, melyekkel a központi intézetbe lépett szövetkezetek üzleti összeköttetésben állottak, s azok a községek, melyek az italmérési jog kártalanításáért járó összegeket valamelyik szövetkezet céljaira átengedték volna, a községek

vagyonfelügyeletére hivatott hatóságok, azok a kereskedelmi kamarák és gazdasági egyesületek, a melyek területén a központtal összeköttetésben levő szövetkezet működik, végre a pénz-, bel-, kereskedelem- és földművelésügyi miniszterek.

E törvényjavaslat a miniszterelnök elnöklete alatt s a szövetkezeti ügy leglelkesebb harczosainak részvételével tartott enquêten le is tárgyalatott; de a törvényhozás elé nem került. A pénzügyminiszterium törvényjavaslata bármily nagy horderejű intézkedéseket foglal is magában, de utóvégre a szövetkezeteknek mégis csak bizonyos körére terjed ki, azokra, melyek a központtal önként szövetségi viszonyba léptek volna. Fölmerült tehát az általános szabályozás szükségének kérdése s az igazságügy-miniszter megbizta Nagy Ferencz budapesti egyetemi tanárt a szövetkezetekről szóló törvényjavaslat előadói tervezetének kidolgozásával. A munkalat 1894-ben megjelent s 106 §-ban (az 1875. évi kereskedelmi törvénynek a szövetkezetekről szóló része csak 35 §-ból állt) kimerítő kodifikációját képezi a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályoknak.

A mint a javaslathoz csatolt indokolás kiemeli, rendszer-változtatásról a kereskedelmi törvénynyel szemben e revíziónál nincs szó. Ez szintén a normatív szabályok rendszerét követi s csakis a fennálló rendszer megfelelő szigorítására, a szükséghez mért kiépítésére és hatályossá tételére irányul.

Nem lehet feladatunk az előadói tervezet bírálata, de a történeti igazság kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy a vélemények a javaslat értékére és czélszerűségére nézve nagyon megoszlanak, vannak meleg pártolói, de viszont

nemcsak az ipar- és kereskedelmi kamarák, hanem az erdekelt szövetkezeti körökből is többen ellenzéssel fogadták. A javaslat-tervezet főintencziója, lehetetlenné tenni azokat a visszaéléseket, melyek a szövetkezetek alapítása körül eddig előfordultak, melyek nemcsak a tapasztalatlan egyszerű embereknek okozták érzékeny károsodását, hanem a szövetkezeti eszme hitelét is megingatták. De a javaslat ellenzői a tervezett intézkedéseket túlságos szigorúnak, zaklatónak találják, melyek a már létező szövetkezeteket megnyomorítanak, új szövetkezetek létesítésétől pedig egészen elvonnák a kedvet.

A királyföldi Raiffeisen-féle szövetkezetek szövetségének 1894. évi közülésén a szövetség ügyvivője, a ki a szövetkezeti ügynek szintén egyik lelkes hive, erősen állást foglalt a javaslat ellen. Attól tart, hogy az egyletek a felügyeletre és ellenőrzésre hivatott bíróságok önkényének lennének kitéve, e czímen költségekkel terheltetnének s még sem lenne olyan hatályos az ellenőrzés, mint az, melyet most a központok hivatásukat lelkesen végző megbízottjai gyakorolnak.

De kifogásolja a javaslatnak oly rendelkezéseit is, melyek egyenesen a Raiffeisen-féle elveknek a magok tisztaságában való megőrzését célozzák. Ilyen, hogy a szövetkezet alapítói javadalmazással összekötött állást a szövetkezetnél el nem fogadhatnak; ilyen, hogy a nem tagokat kizárja a szövetkezet által nyújtott hitelből.

A feltámadt szélesebb körű érdeklődés és eszmesurlódás bizonyára nincs hátrányára a szövetkezeti ügynek s bizvást remélhetjük, hogy a szociális szempontból annyira fontos kérdés a közel jövőben szerencsés megoldást nyer s társadalmunk alsóbb rétegeinek megszilárdulásához vezet.

XIII. A LEGÚJABB KOR KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTAINAK FŐBB VONÁSAI. JAVULÁS A HITELÜGY TERÉN. NAGY PÉNZINTÉZETEK. NEHÁNY ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉS.

A kor, mely visszatekintésünket bezárja, nem befejezett egész. Látunk végleges eredményeket, de sok elhintett mag csak most van kelőben s ki tudná megmondani, hogy az a lázas gazdasági fejlődés, megdöbbenőleg nagy arányával, fény- és árnyoldalaival hová fog vezetni, hol fog megállni?

A mint a politikai pártok tusáját, a hetvenes évek közepén a hazaszeretet elnémitotta s a magyar állam sülyedő hajójának megmentésére egy szívvvel-lélekkel siettek közéletünk férfiai, sorsunk jobbra fordulása alig lehetett többé kétséges. A gazdasági válság s az állami pénzügyek katasztrófája, nehéz megpróbáltatás volt, de nem mult el minden haszon nélkül; a nemzetben felköltötte a komoly munka, tevékenység és áldozatkészség erényét. A közterhek emelését, melyet a kedvezőbb körülmények közt a leghatározottabban visszautasított volna, most békén, megadással fogadta, mint a kibontakozás egyedüli eszközét. Jól tudta mindenki, hogy a zilált pénzügyek egész államiságunkat veszélylyel fenyegetik; tudta, hogy az állami és magánhitel közt szoros összefüggés létezik s míg az állam magas kamatot fizet, a közgazdasági haladás éltető eleme az olcsó hitel hiu ábrándnál nem egyéb.

De államháztartásunk rendezése nem ment könnyen, előbb a keleti zavarok s Bosznia okkupációjának nem várt költsége akasztották meg, sőt vetették vissza, majd a megszorított államélet kezdte követelni jogait s az egyre növekedő állami kiadások és beruházások folyvást magasra duzzasztották a deficitet. Csak 1889-ben állt helyre teljesen az egyensúly, főleg a szeszadó fölemelése, az italmérési jövedék meghonosítása s magas kamatozású államadósságaink conversiója által. A vasutak is, kezdetben államháztartásunk megromlásának legfőbb okozói, a kigázolás hatalmas eszközeivé váltak.

A keleti vasut államosítása csak kénytelenségből történt, hogy a társulat pénzügyi összeomlásának elejét vegyék; de már 1880-ban a tiszavidéki vasut megváltásában annak a határozott közlekedési politikának első bátor lépését látjuk, mely míg egyrésztől megszabadította államháztartásunkat a kamatbiztosítást élvezett vasutak nyügétől, másrésztől közgazdaságunk támogatásának leghathatósabb eszközévé vált. 1893. végén Magyarország 12.578.³ kilométer vasutjából 7.441.⁸ kilométer az állam tulajdonában, 2.824.⁴ kilométer pedig állami kezelés alatt volt s ez évben a magyar kir. államvasutak már 34.⁹ millió üzleti fölösleget szolgáltatottak. Ez eredmény pénzügyi értékét éles világitásba helyezi, hogy míg az államosított vasutak egy része annyira jövedelmezőtlen volt, hogy gyakran még az önkezelési kiadásokat sem tudta fedezni bevételeiből, s a beruházási tőke egész kamatterhén kívül az üzleti hiányt is az államnak kellett fedeznie, addig 1893-ban a roppant államvasuti hálózat az összes beruházási tőkének 4.76⁰/₆-át hozta meg tisztán.

Az államvasutak pénzügyi jövedelmezőségénél nem kevésbé

fontos volt közgazdasági hatásuk. A mint a német védvamos politika Európaszerte utánzásra talált, a magas vámokat a vasuti viteldíjak mérséklésével lehetett némileg ellensúlyozni s nem méltányolhatjuk azt a roppant szolgálatot, melyet államvasutaink hálózata a magyar kiviteli kereskedelemnek tett. Ekkor kezdtek gazdaságilag is gyümölcsözővé válni azok az áldozatok, melyekért a korábbi korszakot annyi vád és kárhóztatás érte. Anyolezvanas években kiépültek vasúthálózatunknak még meglévő hézagai. A főbb forgalmi irányokban mindenütt ott futott már a sinut s megindult a helyi érdekű vasutak kiépítése körül az a lázas mozgalom, mely egész napjainkig tart s hazánknak csaknem minden kis zugát összeköttetésbe hozza a nagy forgalommal. E korszak vivmánya a zónatarifa, mely a személyforgalomban alig remélt élénkséget támasztott, szintén elősegítve a gazdasági élet elevenebb vérkeringését.

Ennek agyorsan pezsgőéleterőnek köszönhetjük, hogy annyi sok ellenséges körülmény daczára közgazdasági állapotaink hanyatlás helyett folyvást emelkedtek. Az az árcsökkenés, mely 1882 óta nyersterményeinket, főleg gabonánkat sújtotta, a mezőgazdasági válságot évről-évre szinte kikerülhetetlennek tüntette föl. Mi okozta ezt az árcsökkenés? A nagy fogyasztó államok védvamos politikája, az ezüst demonetizálása, Oroszország és a tengerentuli országok tultermelése, vagy az üzérkedés? Nem tartozik ide s az eredményt tekintve közömbös is. Elég, hogy ránk zúdult s elég, hogy eddig legalább diadalmasan kiálltuk. Ez szoritotta rá mezőgazdaságunkat az ökszerűbb művelésre, a nagyobb termelésre, melylyel míg egyrészt az árcsökkenést ellensúlyozta, másrészt támogatva fejlődő iparunkat, s lehetővé tette népünk jobb élelmezését; mert nemesak külföldre viszünk ki sokkal több

gabonát, a belfogyasztásra is hasonlíthatatlanul több marad. Mezőgazdaságunk nagy haladásáról tanuskodik sokkal magasabb és állandóbb átlagtermésünk. Főterményünk a buza a hetvenes években átlagosan alig adott hektáronkin-
 kint többet kilencz hektoliternél s volt év, midőn a hét hektolitert sem érte el, addig a nyolczvanas évek kezdete óta sohasem sülyedt 11 hektoliter alá, ellenben több évben a 16, 17, sőt 18 hektolitert is jól meghaladta. Pedig a búza az utóbbi időkben a kevésbé értékes termények rovására területileg is nagy növekedést mutat s ennél fogva mennyiségileg oly óriás a különbség, hogy míg 1870-ben, ez elég jó termésű évben, a magyar anyaországban csak 22.26 millió hektoliter búza termett, 1893-ban 55.52 millió. Emelkedett árpatermelésünk is, főleg a becses sörárpa, mely nemcsak Ausztriában, hanem Németországban is jó piacot talál, és a mi legjellemzőbb mezőgazdaságunk irányára, újabb időben roppant tért foglaltak a takarmánynövények. Ez egyértelmű állatállományunk javulásával s földünk talajerejének okszerű helyreépítésével. A műtrágyák alkalmazása is kezd terjedni s a tökéletesebb talajművelő eszközök lassanként teljesen kiszorítják a régi tökéletlen eszközöket. Van egy termény, mely a gazdákat egyenesen rászorítja a belterjes művelési módra, ez a cukorrépa, mely újabban rohamos hódítást tett s mely mint kereskedelmi növény és takarmányanyag, kettős hasznót nyújt a mezei gazdaságnak. Sajnos, hogy többi ipari növényeink nem mutatnak hasonló örven-
 detes fejlődést; ha a len- és kendertermelés körül mutatkozik is egy kis haladás, de annál nagyobb a visszaesés a dohánynál. A hetvenes években még meghaladta a 60 ezer hektárt, ma már a 40 ezeret is alig éri el a dohánynyal beültetett terület.

A dohánytermesztés megszorítását nagyon megérzi sok vidék népessége, de távolról sem annyira, mint szőlőink pusztulását. A hetvenes évek közepén föllépett phylloxera iszonyú pusztítást vitt véghez, 1887-ben szőlőterületünk (Horvát-Szlavonország nélkül) még 367.808 hektárra rugott, 1893-ban már csak 226.100 hektárt tett s ennek is tekintélyes része phylloxeralepett, pusztuló szőlő volt. Korábban évenként 4–5 millió hektoliter bort szűrtünk, sőt bortermésünk egyes években a 6–8 millió hektolitert is meghaladta, 1892-ben már nem ment 800 ezer hektoliter s 1893-ban is csak 940 ezer hektolitert tett. Súlyosítja a csapást, hogy a phylloxera éppen nemes bortermő hegyeinket pusztította el, melyek a magyar bornak világhírt szereztek. Az elpusztult szőlők újraültetése lassan, nehezen megy, sőt még a homokiszőlők ültetését is meglassítja egymásik országos csapás, a peronospora. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy ma már Magyarország saját szükségére sem szűr elég bort, habár a borfogyasztás az utóbbi évek alatt rendkívül leszállt, helyét a sör-, még inkább a pálinkafogyasztás foglalván el.

A szőlők pusztulása nemcsak gazdasági, hanem szociális viszonyainkon is mély sebet ütött. A kis szőlőbirtokosoknak egy egész nagy osztálya züllött el s vált napszámossá, félelmesen növelve azt az elemet, melynek száma a többi foglalkozási ágakhoz képest oly aránytalanul nagy, melynek elégedetlensége oly megdöbbentően nyilatkozott az alföldi munkásmozgalmakban.

Mint árnyoldalt kell megemlítenünk a kivándorlást is, mely a nyolczvanas évek kezdetétől fogva öltött nagy arányokat, Brémán és Hamburgon keresztül 1881-től 1894-ig 234 ezer magyar honos indult új hazát keresni. De népességi mérlegünknek ez nem egyetlen vesztesége, a Romániába

irányuló székelv kivándorlás még mindig nyitott sebe hazánkna, nyugoti vármegyéinkből pedig Ausztria von magyon sok munkás kezét magához.

De mind ennek daczára népesedésünk határozottan kedvező volt a nyolczvanas években. A magyar birodalom népessége tiz esztendő alatt 1,707.296 lélelkel, vagyis közel 11%-kal szaporodott.

Különösen figyelemre méltó városaink népességének nagy szaporodása. Ismeretes fővárosunkna az a mesés fejlődése, melylyel az ó-világnak egy nagyobb városa sem versenyezhet. A két legutóbbi népszámlálás közt fekvő tiz év alatt Budapest lakossága évenként átlag 3.66%-kal szaporodott s 1890. végén már meghaladta a félmilliót. A fejlődés azóta is szakadatlanul tart, még gyorsabb ütemekben, mint előbb, a miről a szakadatlan építkezések fényesen tanuszkodna. De bár Budapest fejlődése szinte tulságosna látszik s gyakori a panasz, hogy központi súlyával meggátolja a vidéki városok fejlődését, városi népességünk fejlődése általában is kedvező s hanyatló városaink számát — ilyenek a felvidéken fordulna elő — nagymértékben felülmulják a gyarapodó, fejlődő, előretörő városok. A nagyobb községek közül is mind több-több válik élénk helyi központná s a városi elem súlyának fokozódásával belforgalmunk egyre nagyobb arányokat ölt s gyorsabbá lesz, mind nagyobb tért nyitva a hitelintézetek működésének.

Forgalmunk fejlődésére némi világot vet vasutaink teherszállítása. A magyarországi vasutak 1880-ban még csak 10.99 millió tonna teherjavat szállítottak, 1893-ban már 35.01 milliót s ugyanezen idő alatt a teherjavak tonnakilométerei 1.211 millióról 4.212 millióra emelkedtek. Ezenkívül esik vizeink és közutaink forgalma, mely habár nem

versenyezhet is a vasutak forgalmával, szintén számot tesz. 1893-ban csak azok a gőzhajózási vállalatok, melyek folyamainkon rendes szállítási üzletet folytattak, 3.07 millió tonna árut szállítottak, melyek tonnakilométerei 1.059 millióra rugtak. A közölt számok természetesen nem tisztán belforgalmunkra vonatkoznak, külkereskedelmi forgalmunk is ott rejtezik benne. Erről különben határozott adataink is vannak. 1884-ben 14.32 millió métermázsra árut hoztunk be külföldről, 1894-ben 33.63 milliót, kivitelünk mennyisége pedig ugyanezen idő alatt 26.07 millióról 42.64 millió métermázsára emelkedett. Ezenkívül vannak azok az árúk, melyeket statisztikánk csak darabszám szerint mutat ki, ezekből behoztunk 1894-ben 354.000 s kivittünk 3.23 millió darabot. Az érték emelkedése az általános árcsökkenés következtében nem tarthatott lépést a mennyiséggel, de 1884 óta az is lényegesen emelkedett, a behozatalé 480.4 millióról 546.3 millió, a kivitelé 388.9 millióról 562.6 millió forintra. Az utóbbi tehát sokkal nagyobb mértékben s árumérlegünk, mely 1884-ben még erősen passzív volt, 1894-ben már erősen a mi javunkra billent. A javulás azonban már korábban beállt, 1884-től 1888-ig, vagyis az első öt évben csak 1886-ban volt egy kis kiviteli többletünk, a többi esztendőkből mindig passzive álltunk; 1889 óta ellenben csak az egy 1892. évben haladta meg a behozatal értéke a kivitelét. Ha azonban az egész tizenegy éves időszakot tekintjük, mérlegünk passzív volt 71.35 millió forinttal. Összes külforgalmunk értéke 1890 óta évről-évre meghaladja az egy milliárdot. E roppant külforgalmat mely népességünkkel és vagyonosságunkkal alig áll arányban, részben a vámközösség idézte elő Ausztriával, melyben szabadon érvényesül az ellenkező irányú árucseré. Mi

nyersterméneinket visszzük Ausztriába, Ausztria ipar-
cikkeivel áraszt el bennünket.

Árúforgalmunkat kiegészíti a nemes fémek forgalma; bár ez amazzal bizonyos fokig ellentétes természetű, mert a nemzetközi forgalomban, midőn a kölcsönös követelések nem fedezik egymást, akkor van helye az ércpénzzel való kiegyenlítésnek. Árúforgalmi statisztikánk szerint a nemes fémek forgalma, vert és veretlen alakban, következőleg alakult:

	A r a n y		E z ü s t		Arany és ezüst együtt	
	be- hozatal	ki- vitel	be- hozatal	ki- vitel	be- hozatal	ki- vitel
	m i l l i ó		f o r i n t			
1884-ben	3.295	4.389	0.701	0.448	4.036	4.841
1885-ben	5.430	1.968	0.698	0.315	6.274	2.300
1886-ban	4.245	1.012	0.628	0.306	4.892	1.329
1887-ben	5.336	3.237	0.775	0.224	6.115	3.463
1888-ban	18.186	1.893	0.692	0.134	18.946	2.029
1889-ben	10.547	3.107	0.668	0.119	11.315	3.229
1890-ben	7.362	1.423	6.997	7.548	14.425	8.975
1891-ben	8.746	0.859	3.666	1.469	11.895	2.333
1892-ben	17.259	0.335	2.350	2.622	19.817	2.961
1893-ban	26.603	0.348	2.265	0.053	28.984	0.418
1894-ben	32.950	3.388	5.166	1.791	38.116	5.179
Összesen	139.959	21.959	24.606	15.029	164.815	37.060

A legutóbbi 11 év alatt tehát nemes érczekből, főleg aranyból sokkal több értéket hoztunk be, mint a mennyit kivittünk. Ezt azonban aligha köszönhetjük nemzetközi fizetési mérlegünk kedvező alakulásának; inkább tulajdoníthatjuk az idegen tőke nagymérvű beözönlésének. Valuta-rendezésünk szempontjából azonban ez is örvendetes; mert a készfizetés fölvétele mindaddig veszélylyel jár, míg a belforgalom csatornái arannyal meg nem telnek. Ha elég hitelt adhatunk árúforgalmunk adatainak, e tizenegy év

alatt hazánk aranykészlete a külföldről való arany-behozatal folytán 118.0 millió forinttal növekedett. Ezüst-készletünk ugyanazon idő alatt csak 9.6 millió forinttal szaporodott; de ez a jelenlegi viszonyok közt, midőn meglevő ezüstünktől is inkább szabadulni kívánunk, épen nem baj.

Figyelembe kell még vennünk nemesfém-termelésünket is, mert — föltéve, hogy áruforgalmi statisztikánk adatai megbízhatók — ez egész összegében nemesfém-készletünket szaporítja. 1883-tól 1893-ig bezárólag, tehát szintén 11 év alatt hazai bányáinkban előállított:

	A r a n y		E z ü s t	
	kilo-gramm	millió ft értékben	kilo-gramm	millió ft értékben
1883-ban	1.629	2.266	16.708	1.504
1884-ben	1.685	2.350	15.050	1.354
1885-ben	1.719	2.384	16.672	1.500
1886-ban	1.789	2.483	16.043	1.444
1887-ben	1.862	2.597	17.665	1.588
1888-ban	1.806	2.575	16.693	1.498
1889-ben	2.215	2.977	17.229	1.533
1890-ben	2.131	2.973	17.050	1.598
1891-ben	1.509	2.102	16.676	1.486
1892-ben	1.608	2.246	18.157	1.635
1893-ban	1.698	2.790	23.631	2.120
Összesen	19.651	27.733	191.574	17.260

Hozzáadva aranytermelésünk értékét a tiszta behozatal értékéhez, a hazánkban levő aranykészlet mennyiségének 11 év alatt 145.7 millió forinttal kellett növekednie. Kiegészítésül közöljük a magyar királyi pénzverdékben 1867 óta kiveret aranypénzek és folyó ezüstpénzek összegét évről-évre:

Év	Arany p é n z e k millió forintok	Ezüst	Év	Arany p é n z e k millió forintokban	Ezüst
1867 ...	2.204	1.898	1881 ...	2.549	15.496
1868 ...	2.451	1.092	1882 ...	2.518	1.897
1869 ...	1.716	0.856	1883 ...	2.481	7.041
1870 ...	2.262	1.822	1884 ...	2.519	1.722
1871 ...	1.690	2.688	1885 ...	2.422	1.672
1872 ...	2.428	3.456	1886 ...	2.690	1.566
1873 ...	2.060	2.338	1887 ...	2.510	2.022
1874 ...	1.980	2.082	1888 ...	2.596	1.841
1875 ...	2.153	2.074	1889 ...	2.924	1.974
1876 ...	2.560	4.136	1890 ...	2.784	2.022
1877 ...	2.635	2.241	1891 ...	3.193	1.470
1878 ...	2.553	5.717	1892 ...	19.674	1.614
1879 ...	2.543	25.756	1893 ...	56.322	12.193
1880 ...	2.517	3.815	1894 ...	30.185	6.039
Összesen ...			167.113	118.539	

Az aranypénzek veretése egészen 1893-ig nagyobb hullámzást nem mutat, jóformán az évi termelés értéke körül mozog. Csak 1892-től kezdve, a valuta-rendezés következtében, indult meg nagymérvű veretésük. E három évben pénzverdénkből 106¹₁₈ millió forint értékű aranypénz került ki; 1884. óta, vagyis 11 év alatt pedig 127⁸₁₈ millió. Az ezüstpénzek tömeges veretése a hetvenes évek végére s a nyolcvanas évek elejére esik, épen arra az időre, midőn már megkezdődött a fehér fém rohamos elértéktelenedése. Ausztria természetesen még több ezüstpénzt hozott forgalomba s mai napság a forgalomban levő s az osztrák-magyar bank pinczéiben heverő ezüstpénz nagy tömege nem utolsó nehézségét képezi a valuta-rendezésnek.

Külkereskedelmi forgalmunk általános jellege most is ugyanaz, mint korábban volt; főleg nyersterményeket viszünk ki s iparczikkákat hozunk be. De azért távolról sem vagyunk többé az iparban oly szegények, mint csak egy évtizeddel ezelőtt is voltunk; évenként milliók helyezked-

nek el a különféle ipari vállalatokban s a nagy ipar, mely ma már egyedül képes a külföldi versenynyel megküzdeni, hatalmasan fejlődik. Közgazdáink rég hangoztatják s államférfiaink rég belátták, hogy egy tisztán földmivelő ország a modern állam roppant terheit elviselni nem képes; ennél fogva az iparfejlesztés egyik legfontosabb állami és társadalmi feladatnak tekintetett. A fokozottabb tevékenység a nyolczvanas évekkel kezdődik, midőn a pénzbőség s a csökkenő kamatláb törekvéseinket sikerrel kezdte biztatni. Az 1881. évi XLIV. törvénycikk messze menő kedvezményeket biztosított azoknak a technika mai fejlettsége szerint berendezett gyáraknak, melyek Magyarországon addig elő nem állított czikkeket gyártottak, de ugyanazokat a kedvezményeket biztosította az iparnak egyéb fontos ágai-ban működő vállalatoknak is, akár újonnan alakultak, akár már meglevő kisebb vállalat alakult át a technikai haladás vívmányainak felhasználásával. Az idézett törvény az ilyen vállalatokat 1895-ig fölmentette a kereseti adó, illetőleg a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, a községi pótagó, kamarai illetékek és az általános jövedelmi pótagó alól. A gyári telkek megszerzésénél és átírásánál illetékmentességet, a részvények kibocsátásánál bélyegmentességet biztosított; s azt is kimondá, hogy a gyári czélokra szükséges tisztátalan sőt egészen olcsó áron kapják. Az 1890. évi XIII. törvénycikk ezeket a kedvezményeket 1899. december 31-ig terjesztette ki.

Az 1890-diki népszámlálás 910.010 iparos egyént mutatott ki, ezek közül a tulajdonképeni iparban 719.003-at. A segéd nélkül dolgozó iparosok száma még most is nagy ugyan, de tekintélyes már a nagyobb iparvállalatoké is. 1890-ben 2.874 olyan iparvállalatunk volt, mely 10-nél

több segédszeméllyel dolgozott s 29 gyár személyzete az 500-at, sőt 11-é az 1000-et is meghaladta. Ha iparosainknak iparcsoportok szerint való megoszlását nézzük, legnépesebb a ruházati ipar (185.148) a sok kis mesteremberrel, azután következik az építési ipar (94.212), a faipar (93.625), a vas- és fémipar (89.385) és az élelmezési ipar (81.277). A fonó- és szövőiparban 1890-ben még csak 31.349 lélek foglalkozott; ez a szám azóta bizonyára javult, de még mindig ebben az iparágban érezzük leginkább elmaradottságunkat.

Új nagy iparvállalataink előszeretettel választják a részvénytársulati formát, sőt a nagyobb magángyárak is gyakran alakulnak át részvénytársasággá. Ipari részvénytársaságaink alap- és tartaléktőkéit 1894 végén a következő számok mutatják:

	Befizetett részvénytőke	Rendes	Értékesítke- nesi tartaléktőke	Egyéb
	f o r i n t o k b a n			
Vasöntődékek gépgyárak	23,246.000	3,022.055	3,758.239	3,176.157
Bánya- és kohó - társu- latok	19,845.520	1,519.439	5,273.086	2,797.305
Gőz- és műmalmok ...	15,741.844	4,056.292	3,244.945	1,467.961
Czukoripar	8,753.280	700.179	1,709.001	98.787
Vegyszereti ipar... ..	8,653.317	863.333	1,239.171	221.116
Építőanyag-ipar	8,581.950	513.000	1,476.705	182.343
Faipar	6,352.000	53.151	347.960	405.740
Villamosság és villamvilá- gítás	6,000.000	86.451	103.103	—
Serfőzdek... ..	4.170.000	336.028	559.301	260.133
Olaj- és kőolajgyárak	3.905.000	801.022	2,302.490	39.296
Sokszorosító ipar ...	3,527.771	282.442	674.255	176.991
Szövő. és fonóipar ...	3,407.375	14.997	175.620	60.981
Szeszgyárak	2,834.000	402.933	938.145	245.975
Agyag- és üvegipar... ..	2,312.730	117.915	218.060	187.000
Fémipar	1,323.000	11.916	155.105	13.477
Papiripar	1,295.000	3.853	92.328	—
Légszszvilágítás	895.000	98.656	209.406	75.083
Bőripar	881.600	9.518	36.879	39.587
Kőipar	279.250	17.445	—	—
Egyéb ipar r. t.	3,800.700	53.110	217.892	70.000
Összesen	125,805.337	12,965.735	22,726.691	9,517.932

E számok is sejtetik, hogy némely iparág hazánkban elég jelentékenynyé vált. De csak a gyáripár. A kis kézműipar általában inkább hanyatlik. Ez a körülmény karöltve a közgazdasági politika protectionistikus irányával, törvényhozásunkra sem lehet hatás nélkül, úgy, hogy az 1884. évi XVII. törvényezikk, az új ipartörvény, sok tekintetben eltávozást jelent a hetvenes évek elején készült ipartörvény szabadelvű alapjától.

Az 1883. évi XXV. törvényezikk, az uzsoráról és káros hitelügyletekről, szintén visszahatást mutat az alkotmányos korszak kezdetétől fogva föltétlenül uralkodott szabadelvű gazdasági iránynyal szemben. Szigorú intézkedéseket tartalmaz ez azok ellen, kik embertársaik szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát kihasználva, hitelezésekkel maguknak túlságos anyagi előnyöket szereznek. A törvény különösen korlátozni akarta a korecsmái hitelt, s megakadályozni, hogy egyes vidékeken az uzsora követében a nép általánosan elszegényüljön.

A felburjánzott uzsora vakmerőségét, ha némileg mérsékelte is ez a törvény, de mélyebb, gyökeresebb hatása nem igen volt. A hitelviszonyok általános javulásától s az egészségesebb hitelszervezettől, különösen a hamisítatlan szövetkezeti eszme terjedésétől lehetett csak remélni az állapotok javulását.

A passiv váltóképesseg megszorítása végett is erős agitáció indult meg, de eredménytelenül.

A törvényhozás a hitelügy terén egészen a valutarendezéssel kapcsolatos törvényekig nagy alkotásokban feltűnően szegény. Jóformán az 1881. évi XVII törvényezikk képez kivételt, az oly régóta sürgetett csődtörvény, mely a kor színvonalán álló intézkedéseivel nagy szolgálatot tett a hazai hitel fejlődésének.

Általánosabb hatású még az 1881. évi LXX. törvénycikk, mely a jelzálogos kölcsönöknek alacsonyabb kamatozásúra változtatásánál bélyeg- és illetékmentességet biztosított. E törvény hatályát, az 1886 : XXXVI. törvénycikk 1889. december végéig, az 1889 : XLIII. törvénycikk 1895. végéig meghosszabbította.

Ugyancsak a jelzáloghitel szempontjából nagy fontosságú a telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló 1886. évi XXIX. törvénycikk. Csak az a kár, hogy gyakorlati végrehajtása nagyon lassan halad előre.

A hitelügygyel kapcsolatos törvények közül meg kell említenünk az 1880 : XLVI. törvénycikket, a megsemmisült, használhatatlanná vált, vagy elveszett telekkönyvek újból szerkesztéséről s a telekkönyvi rendeletek némi pótlásáról. Az 1881. XXXIII. törvénycikket, mely a közforgalom tárgyát képező értékpapírok birói megsemmisítését és elévülését szabályozta. Az 1883. VII. törvénycikket, mely a pénzügyintézeteknél gyümölcsözés végett elhelyezett tőkékből folyó jövedelmet 10%-os tőkekamat- és járadékkal terheli. Az 1883 : XXXI. törvénycikket, mely a közforgalom tárgyát képező értékpapíroknak részletfizetés mellett való eladásánál előforduló visszaéléseket akarta megszüntetni. Az 1889. IX. törvénycikket a nyereségek törvényei s ígérvények forgalmáról, mely kimondja, hogy a törvény külön engedélye nélkül tiltva van akár bel-, akár külföldi nyereségek törvényeit a magyar korona országai területén kibocsátani, vagy bármi módon forgalomba hozni.

Nem tartottuk szükségesnek a részváltópénz szaporításáról szóló s a közvetlenül az állami pénzügyet illető törvényeket főlemlíteni, azokról pedig, melyek egyes pénzügyintézetekre vonatkoznak, az alábbiakban fogunk kitérni.

De ideje fölvennünk hitelintézeteink történetének fonalát. Előadásunk azonban, a dolog természete szerint, csak nagyon vázlatos lesz; mert ha más nem, maga a történeti távlat hiánya tartózkodásra int bennünket. De különben is azok a statisztikai adatok, melyekkel az egyes üzletágakat későbbi fejezetekben meg fogjuk világítani, egyuttal hitelintézeteink jelen állapotára is fényt vetnek.

Az 1873. évi válság annyira megbénított minden vállalkozási kedvet, hogy még a takarékpénztárak alapítása is meglehetősen szünetelt, daczára, hogy ez intézeteket a válság alig érintette s a legtöbb még ezt a végzetes évet is kedvező eredménynyel zárta le. 1874-től 1879-ig, vagyis hat év alatt mindössze csak 24 takarékpénztár alakult, ellenben nyolcz szűnt meg, úgy hogy a tényleges növekedés csak 18, évenként átlagosan három. A bankok létszáma épen hanyatlást mutat. Hat év alatt tiz új bank keletkezett, ellenben megszűnt 29. A keletkezettek egyrésze is tulajdonképen nem új alapítás, hanem szövetkezeti alapon nyugvó népbankok átalakulása részvényes intézetté. Egyébiránt a keletkezett takarékpénztárak egyrésze szintén ily átalakult szövetkezet. A szövetkezetek alapítása körül is megszűnt a korábbi élénk tevékenység, hat év alatt 125 alakult, ellenben megszűnt 92, a voltaképi szaporodás csak 33.

Bár az életerős intézetek e hat év alatt is fejlődtek, gyarapodtak; a válság által megingatott nagy bankok lassú haldoklása és összeomlása az országos eredményre a pusztulás bélyegét nyomja. 1874. végén összes hitelintézeteink tényleg befizetett alaptőkéje még 96.15 millió forintra rugott. 1879-ben már 68.11 millióra szállt le. A csökkenés a bankokra és a földhitelintézetekre esik; a szövetkezeteknél és takarékpénztáraknál pedig csak a kisebb részre.

pénztáraknál emelkedés mutatkozik. Ez utóbbiak tartalék-alapjukat is szépen fejlesztették.

A hazai hitelintézeteknél felhalmozódott takarékbetétek 1874-től 1879-ig kerekszám 100 millió forinttal emelkedtek; kétségtelen jeléül, hogy a nemzet tőkegyűjtése a kedvezőtlen korszak alatt sem szünetelt. De a hazai tőkék képződése sokkal lassúbb volt, semhogy magában véve elegendő lett volna a kedvezőtlen gazdasági viszonyok megváltoztatására. Az állami hitel méregdrága, a magánhitel többnyire valóságos uzsora volt s a magas kamatteher alatt keservesen görnyedezett az állami háztartás s az egész magyar közgazdaság. A jobb fordulat külföldről indult ki, mint midőn szigorú telünket egy langyos nyugoti légáramlat enyhére fordítja.

Franciaország, mely az 1870-iki nemzeti szerencsétlenség után sajgó sebeit gyógyitgatta, nem vett részt abban a tulhajtott üzérkedő irányban, mely a többi európai piacokat 1873-ban válságba sodorta, lassanként nemcsak a milliárdokra menő hadi sarcot heverte ki, hanem munkájával, takarékoságával a francia nemzeti tőkét óriásilag fokozta. A megsokasodott francia tőke részben külföldön keresett elhelyezést, általános pénzbőséget idézett elő s a magasan álló kamatlábat erősen lenyomta. Ettől kezdődik a magyar állami hitel javulása, melyet a 6°/o-os aranyjáradék conversiója s a 4°/o-os aranyjáradék kibocsátása jelez. Természetesen hatással volt ez pénzpiacunkon a kamatláb alakulására, mert mindaddig, míg az állampapírok oly magas kamatokat hoztak, a magánhitel sem válhatott jutányossá.

1880-ban már akkora volt a pénzbőség, hogy megtörtént a nálunk egészen szokatlan eset, hogy a kamatláb a nyílt piacon olcsóbb volt, mint a bankkamatláb. Mi alatt így a

kereskedelem és ipar végre az olcsó hitel jótéteményében részesült, a hitelkereső s kölcsönrel megterhelt magyar földbirtok nehéz helyzete is kedvezőbbre fordult. Pénzintézeteink a jelzálogos kölcsönök kamatlábát is kezdték mérsékelni, sőt a földhitelintézetek a magas kamatozású kölcsönök conversióját is megkezdték.

A hazai tőke azonban tartózkodott az alapításoktól, ilyenek inkább az idegen tőke segélyével jöttek létre. Francia pénzzel alakult a »Magyar vasuti bank«. Ismeretes a francia bankárnak, Bontoux-nak, merész conceptiója, ki a pénzüvilág addigi hatalmasainak uralmát meg akarta törni s a vele szövetséges pénzeszoportokat juttatni hatalomra. Tevékenysége kiterjedt nyugattól egészen keletig s Ausztriát, sőt hazánkat is működési körébe vonta. Neki köszöni lételet Bácsben a Ländler-bankcsoport, Budapestén pedig a négy millió aranyforint alaptőkével alakult vasuti bank. Ily bankra tényleg nagy szükség volt. Ebben az időben indult meg hazánkban a helyi érdekű vasutak építése s ezek tőkéjének előteremtése nagy közgazdasági fontossággal bírt. A rendkívüli árvizek az alföld vízmentesítését is előtérbe tolták s a szabályozásokkal egyidejűleg a vízhasznosítások és talajjavítások kérdése is napirendre került. A Magyar vasuti banknak mindez feladatát képezte volna, de már 1881-ben felszámolt, illetőleg átalakult »Magyar országos bank«-ká, mely átvéve a vasuti bank örökségét, azonkívül alapszabályaiba fölvette a nagy forgalmi bankok egész üzletkörét. A »Magyar országos bank« a Bontoux-csoport támogatása mellett 20 millió névleges s 10 millió aranyforint tényleg befizetett alaptőkével alakult. Megalakulása után azonnal erős versenyt indított a Rothschild-csoporthoz tartozó intézetek ellen. Lázas tevékenységet fejtett ki a

vasutak építése és más alapítások létesítése körül, a nélkül, hogy a földművelés és a hazai szövetkezeti ügy érdekében — noha alapszabályai ezt is kiemelik — bármi legkisebbet tett volna.

A banknak legmaradandóbb alkotása az »Adria« magyar tengerhajózási részvénytársaság, melyet azonban szintén csak az erős állami támogatás tartott fenn és szilárdított meg. Az Országos bank, bár a Bontoux-csoport alapítása volt, nem vett részt ennek vállalataiban és így 1882-ben, midőn a nevezett bankház összeomlott, veszteség nélkül élte túl a nagy katasztrófát, mindazáltal a bank tevékenysége már 1884-ben meglankadt. A tapintatlan, sőt könnyelmű vezetés nagy veszteségekbe sodorta. A következő évek már csak vergődésben teltek; 1885-ben részvényei lebélyegzése által a veszteség-tartalékot emelte. 1886-ban a korábbi évek veszteségeitől leírás útján megszabadult s mintha új életet akart volna kezdeni, ismét élénkebb működést fejtett ki; részt vett a Bazilika-sorsjegyek kibocsátásában s néhány helyi érdekű vasut finanszírozásában. De ez, az élet utolsó fellobbanása volt, 1887-ben már felszámolás alá került.

Hazai bankjaink között a vezérszerepet a *Magyar általános hitelbank* ragadta magához. Már 1880-ban nagy erőfeszítéseket tett, hogy a budapesti piacot a bécsitől függetlenítse s ő maga a magyarországi vállalatok fizető és szelvénybeváló helyévé igyekezett válni. Az intézet e tárgyalt korszakban mint a magyar állam valóságos bankárja szerepel, fontos tényező volt az állam minden hitelműveletének keresztülvitelében, nagy szolgálatot tett a 6°/_o-os aranyjáradék-
nak 4°/_o-ra való convertálásánál, majd a papíráradék-
kötvények értékesítésénél. Minket kevésbé érdekel, hogy

a hitelbank, a Rothschild-csoporttal részt vett különböző nagy külföldi consortiális műveletekben; nagyobb jelentőségű ránk nézve, hogy eddig talán ez a bank mutatott legtöbb érzéket és gyakorlati tapintatot az iparvállalatok létesítésében. Neki köszöni lételet többek közt a fiumei rizshántoló és keményítő gyársz 1882-ben alapított fiumei kőolaj-finomító gyár, mely utóbbi hazánkban egy hatalmas iparágnak vetette meg alapját. Vállalkozásai körül kiemelendő még a budapest-pécsi vasut kiépítése s a Fiumei hitelbank alapítása. Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy az 1884-ben kötött egyezmény alapján a hitelbank vette át a Magyar Földhitelintézet zálogleveleinek bizományi eladását. De a bank legnagyobb fontossága mégis az állami pénzügyek körül kifejtett működésében rejlik s az elmúlt években végrehajtott nagy conversionális műveletek, melyeket a budapesti nagy intézetekkel szövetkezve hajtott végre, hangosan szólnak e hatalmas bank közhasznú működése mellett. 1890-ben a Magyar általános hitelbank 4 millió forinttal emelte föl részvénytőkéjét s 14 millió forint befizetett részvénytőkéjével legelöl áll bankjaink sorában.

Hatalmasan fejlődött az újabb időben, korra nézve első bankunk, a *Pesti magyar kereskedelmi bank* is. Befizetett részvénytőkéjét 1881-ben 2,500.000 frtról 5 millióra, 1888-ban 8 millióra, 1892-ben pedig 10 millió forintra emelte. Mint egyik legnagyobb forgalmi bankunk roppant tevékenységet fejt ki. Váltótárczája 1894 végén meghaladta a 20 milliót, lombard-kölcsönének állománya a 25 millió frtot, jelzálogos kölcsönei közel 42, községi kölcsönei közel 35 millió forintra rugtak s 8·7 millió forintra menő érték-papir volt tárczájában.

Kimagasló helyet foglal el intézeteink sorában a *Magyar*

jelzálog-hitelbank is. 1869-ben alakult, 2 millió névleges s 600 ezer forint tényleg befizetett részvénytőkével. Szerény összeg ez az akkor alakult bankóriások alaptőkéjéhez mérve s alig sejthette valaki azt a nagy jövőt, melyre e bank hivatva volt. Első üzletévei kedvezően folytak, de az 1873. évi válság mélyen megrendítette s 1876-ban névleges részvénytőkéjét 1,400.000 frtra, a befizetettet 420.000 frtra szállította le. A jobb fordulat 1881-ben állt be, mely évvel egészen új korszak nyílt meg a bank történetében. Az intézet élére Széll Kálmánt sikerült megnyerni, a fuzió után Magyarország nagy nevű pénzügy-miniszterét; az alaptőke pedig a bécsi Unio bank csoportjának segítségével 20 millió arany forintra emeltetett, miből 10,300.000 arany forint tényleg be is fizettetett. A megiffjult hatalmas intézetnek első dolga volt az $5\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelek kibocsátásának megszüntetése s 5% -osok kibocsátása. 1886 végén már megkezdte a $4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelek kibocsátását, 1893 óta pedig már 4% -os zálogleveleket ad ki. Az intézet jó vezetése, hitele s becses üzleti összekötetései nagy kelendőséget biztosítottak zálogleveleinek s az ingatlan hitel olcsóbbá tételében a Magyar jelzálog-hitelbanknak nem csekély érdeme van. Actióképessége még a nehezebb viszonyok közt is fényesen bevált, így pl. 1887-ben is a pénzpiacz akkori kedvezőtlen állása daczára $4\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleit egészen előnyösen sikerült elhelyeznie. Jelzálogos kölcsöneinek állománya 1894 végén már meghaladta az 52 millió forintot.

E bank honosította meg a kölcsönöknek egy új fajtát, az úgy nevezett községi kölcsönöket. A név nem fejezi ki egészen a fogalmat, mert a bank nemcsak községeket és törvényhatóságokat támogat kölcsöneivel középítkezéseik

és közintézményeik létrehozásában, hanem különböző közérdekű társulatokat, s más jogi személyeket is. A bank 1881-ben kezdte meg ezt az üzletágat s 1894 végén a községi kölcsönök állománya már 75-72 millió forintra rugott. E követeléseire községi és nyereménykötvényeket bocsát ki, melyek összege 1894-ben megközelítette a 70 millió forintot.

Ha a két bank élén álló vezérferfiakat tekintjük. iker-testvére a Magyar jelzáloghitelbanknak a *Magyar leszámítoló és pénzváltó bank*. Ez intézet, mely 1869-ben a Malvieux-féle banküzletből 525 ezer forint befizetett részvénytőkével alakult, csak 1881-ben emelkedett nagy jelentőségére, midőn az Unio bank segítségével alaptőkéjét 10 millió forintra emelte. Bérbe vette a főváros közraktárait s Fiumében és más vidéki városban is közraktárakat létesített. A rendes banküzleteken kívül áruosztálya útján a bizományi vételt, eladást s a terményekre és egyéb árúkra való előlegezést is gyakorolja; az 1892-ben módosított alapszabályai pedig, melyek alapján a befizetett részvénytőkét 12,500.000 frtra emelte, a banknak iparfejlesztési feladatát is előtérbe helyezték. E tért ujabban más bankok is befoglalták működésük körébe.

Kormányunk iparfejlesztési törekvésének köszöni létesülését a »*Magyar ipar- és kereskedelmi bank*«. Ez intézet az 1890. évi XIV. törvenyzikk alapján a kormány támogatásával alakult, — a mint az alapszabályok is mondják — oly czélból, hogy nagyobb tőkéknak a hazai iparvállalatokba való hasznos befektetését biztosítsa s ez által a hazai ipar erőteljes kifejlődését előmozdítsa. E czélt részint már létező iparvállalatok kibővítésével, részint új iparágak és vállalatok alapításával kívánta az intézet elérni s mindkét esetben feladatához tartozik ily vállalatok üzembevétele

vagy létesítése czéljából részvény-, betéti vagy közkereseti társaságok vagy szövetkezetek alakítása; végre a társas vagy magán ipari vállalatok részére a szükséges beruházási vagy üzleti tőkék megszerzése rövid lejáratú vagy elfogadományi s lehetőleg olcsó hitelek nyújtása által.

Ezek képeznék az intézet főczélját s egyúttal indokát az intézet alapításának s állami kedvezményekkel való ellátásának. A bank üzleti köre azonban ezzel nincs kimerítve, gyakorolja ezenkívül a forgalmi bankok csaknem minden üzletágát. Értékpapirokat és külföldi árú váltókat ad s vesz saját és idegen számlára; betéteket fogad el folyószámlára, pénztárjegyekre és betéti könyvekre; váltókat leszámítol és visszleszámítol; értékpapírokra előleget ad. Bemutatóra szóló saját adósságleveleket bocsáthat ki, részint iparvállalatok részére, az azok becsértékének feléig engedélyezett s első helyen jelzálogilag biztosított kölcsönök teljes összegének erejéig, részint a bank más vagyoneértékei alapján, de úgy, hogy ezek által legalább is kétszeresen legyenek fedezve. A bank üzletköréhez tartozik még állami és törvényhatósági kölcsönök átvétele; mezőgazdasági vagy bányászati iparvállalatok üzembe vétele; építkezések vezetésének átvétele; ingatlan javak megszerzése és eladása, bérbevétele és adása és pedig mindezen üzleteket a bank ép úgy gyakorolhatja saját számlájára, mint más részesekkel közösen. A Magyar ipar- és kereskedelmi bank 10,000.000 forint névleges részvénytőkével alakult, először 50.000 darab 100 forintos részvény bocsáttatott ki teljes befizetéssel, 1893-ban pedig 30.000 darab, úgy, hogy ez évtől a bank befizetett üzleti tőkéje már nyolcz millió forintra rug. A bank eddigi működését nem annyira új ipari alapítványok, bár ilyenek is vannak, mint inkább létező vállalatok megszilárdítása és kibővítése

képezi. Legfontosabbak ezek közül a Danubius magyar hajó- és gépgyár, a fegyver- és gépgyár-részvénytársaság s a Kőbányai polgári serfőző részvénytársaság, melyet a Magyar leszámítoló és pénzváltó bankkal szövetkezve alapított. Mellőzve a bank többi iparvállalati alapításait, ki kell emelnünk, hogy már első üzletjelentésében egy fontos újításról emlékszik meg, a kis- és középiparosok személyi hitelének fejlesztéséről. Ez abban állna, hogy egészséges üzlettel bíró s egyénileg teljesen megbízható iparosok bizonyos mértékig jótállás és egyéb biztosíték nélkül is nyerhessenek hitelt. A bank e célra a főváros legelőkelőbb független iparosából egy bíráló bizottságot alakított, mely hivatva van a beérkező kérvények fölött dönten. Hogy ezt a hitelrendszert a vidék helyi központjain is megvalósítsa, számos vidéki pénzügyintézetet alapított, egyes intézeteknek pedig alaptőkéjük fölemelésében, vagy szövetkezetből részvénytársasággá való átalakulásához nyújtott segédkezet.

Üdvös-e vagy káros új hitelintézetek létesítése ott, hol már megszilárdult régi intézetek működnek? Vitás kérdés; sokan mint meddő verseny előidézését kárhoztatják, vannak azonban, kik nemcsak a hitelkereső közönségre tartják áldásosnak ezt a versenyt, hanem még sok régi intézetre nézve is hasznosnak vélik, mert azok ily nyomás nélkül régi elavult szokásaikhoz ragaszkodva nem térnének át a kor színvonalán álló üzletkezeléshez. De bármint ítéljünk a kérdésben, az kétségtelen, hogy a Magyar ipar- és kereskedelmi bank által alapított vidéki intézetek távolról sem bírnak azzal a jelentőséggel, mint a »*Magyar takarékpénztárak központi jelzálog-bankja*«, melyet ugyancsak ez az intézet alapított.

Egy nagyon egészséges és nagy horderejű eszme teste-

sült meg ebben a vállalatban. Szakembereink, különösen Weninger Vincze óta, sohasem szüntek meg hangoztatni, mily veszélyek csiráját rejtí magában az a körülmény, hogy takarékpénztáraink, melyek maguk rövid lejáratú hitelt élveznek; jelzálogos kölcsönökben kötik meg azt. Igaz, hogy fentartják maguknak a felmondási jogot, de ez még sem biztosítja őket arról, hogy szükség esetén gyorsan mozgósíthatják tőkéiket, a földbirtokosok feje fölött pedig mindig ott függ Damokles kardjaként az az eshetőség, hogy a takarékpénztár épen akkor mondja föl nekik a kölcsönt, mikor lehetetlenség pénzt teremteniök s birtokuk dobra kerül, ha a legpontosabban tettek is eleget kamat- s esetleg részletfizetési kötelezettségöknek. A Magyar takarékpénztárak központi jelzáloghitelbankjának feladata épen az, hogy a vidéki pénzüintézetek jelzálogos kölcsön-követeléseit bármikor mozgósíthatóvá tegye. Ezt az által igyekszik elérni, hogy a vidéki intézetek jelzálogos kölcsön-követeléseit folyósítja, magához váltja s azok alapján egységes zálogleveleket bocsát ki. Az intézet magánosoknak közvetlenül nem nyújt jelzálogos kölcsönöket, csak az állam, törvényhatóságok, városok, községek és más jogi személyek részére s e követeléseik alapján saját községi kötvényeket bocsát ki. Saját zálogleveleinek és kötvényeinek leszámítolása szintén üzleti köréhez tartozik s azokra előlegeket is nyújthat.

Az intézet 1892. június 24-én alakult két millió forint teljesen befizetett részvénytőkével. Felét az alapító 30 vidéki pénzüintézet tartotta meg, másik felét a Magyar ipar- és kereskedelmi bank, hogy lassacskán átengedje azoknak a vidéki intézeteknek, melyek később belépni akarnak. A 30 alapító intézet sorában oly tekintélyes vidéki takarékpénztárakat látunk, mint a Pozsonyi első, Soproni, Kassai

Esztergomi, Szeged-csongrádi, Komáromi első, Veszprémi stb. takarékpénztár. A központi bank $4\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleket s $4\frac{1}{2}\%$ és 4% -os községi kötvényeket bocsát ki, 1894 végén a községi kölcsönök állománya már 7.00, a jelzálogkölcsönöké 5.00 millió forintba rugott. Az intézet tehát már második üztetévében nem közönséges eredményt tudott felmutatni.

Ez arról tanuskodik, hogy a bank valódi szükségét pótol. Meg kell azonban emlitenünk, hogy a Pozsonyi első takarékpénztár 1890-ben egy emlékiratban a központi záloglevéltintézet alapítására a szövetkezeti alapot ajánlotta, a mely helyesen szervezve még áldásosabb lett volna.

Terünk nem engedi, hogy a fontosabb bankintézeteket mind felsoroljuk, még a fővárosra szorítkozva sem tehetjük ezt. De egy párt futólag mégis föl kell emlitenünk, így a Hazai bank-részvénytársaságot, melyet a Pesti hazai első takarékpénztár alapított 1894-ben befizetett öt millió forint részvénytőkével. Nem foglalkozik az anyaintézet két legfontosabb üzletágával, a betétek gyűjtésével s a jelzálogüzlettel, ellenben egyik legelső feladatául van kitűzve a szövetkezetek alapítása s ezeknek hitelnyújtás által való támogatása. Az intézetnek joga van névre vagy bemutatóra szóló adósleveleket bocsátani ki, melyek teljes összegének biztosítva kell lenni az intézet birtokában levő értékpapirokkal, ingatlanokkal s jelzálogilag vagy egyébként biztosított követelésekkel.

Még fontosabb alapítás a Magyar jelzáloghitelbank, a Lezámitoló és pénzváltóbank és a bécsi Unio bank segítségével 1895-ben alapított *Magyar agrár- és járatékbank*. Nagy tőkeerejű intézet ez 12 millió forint részvénytőkével. Mint neve is mutatja, működésében a mezőgazdasági érdekekre

kivánja a fősúlyt fektetni. Ügykörének felsorolásában az első pont mindjárt a mezőgazdasági szövetkezeteknek, a Raiffeisen-féle mezőgazdasági kölcsönpénztáraknak való hitelnyújtást említi, a jelenleg létező vagy a törvényhozásilag ezután felállítandó központ útján. Feladata másnemű szövetkezeteket, egyesüléseket létesíteni, támogatni, hitellel ellátni, a melyek a magyar korona országaiban talajjavítást telepítést s a mező- vagy erdőgazdaság érdekeinek előmozdítását tűzik ki célul. Sőt az alapszabályok megpendítik egy, az egész ország területére kiterjedő egységes hitel-szövetkezet létesítését is, mely egyaránt szolgálna földbirtokosok, mezőgazdák, szövetkezetek, egyesületek, helyi érdekű hitelegyletek és kölcsönpénztárak hitelforrásául. Az intézet üzletkörében nagy tér van szánva a bizományi ügyleteknek, főleg a hitelszövetkezetek s azok tagjainak számlájára, bizományként mező- és erdőgazdasági birtokokat is adhat és vehet s ezek bérbevétele és bérbeadása, parcellázása és egyesítése szintén feladatát képezi. Gyakorolhatja a folyószámlai, leszámítolási és előlegüzletet, értékpapírok, külföldi váltók, érczpenzek adását-vevését stb. A szükséges forgótőkét a bank kamatozó járadékkötvények és járadékjegyek kibocsátása által szerzi be, de passzív üzletágai közt előforduló tőkéknek folyószámlára való átvétele, melyekről a betevő chequekkel vagy más úton intézkedik, tőkéknek betéti könyvek vagy kamatozó, bemutatóra vagy névre szóló meghatározott felmondási vagy lejáratú időre kiállított pénztári jegyek ellenében való átvétele is.

Az intézet csak alig kezdvén meg működését, eredményekről még alig szólhatunk, de egy nagy országos művelet terve, melynek végrehajtására épen az Agrárbank van hivatva, már a törvényhozás asztalán fekszik, tudniillik a

filloxerától elpusztított szőlők felújítása. Óriási vállalkozás ez, melynek biztosítására az állam épen nem fukarkodik az áldozatokban. A mult tanulsága megmutatta, hogy kis eszközökkel nagy eredményt nem lehet elérni; pedig elpusztult borvidékeinknek helyreállítása nemcsak fontos közgazdasági érdek, hanem elsőrendű nemzeti és szociális feladat is, s ha nemcsak a nagy, hanem a kis szőlőbirtokost is sikerülni fog lábraállítani, oly nagy és áldásos alkotás lesz a földművelésügyi miniszter munkája, melyhez foghatót keveset ismerünk. Az agrár- és járadékbanknak is ez lesz első próbája. Működése elé nagy várakozással tekint az egész ország. Nem tudjuk, sikerül-e ezenkívül még a telepítések elposványosodott ügyét is kiemelnie a megfeneklésből? Ezen a téren nem kisebb és nem kevésbé dicső munka várna az intézetre, mint az elpusztult szőlők felújítása körül.

Régi nagy takarékpénztáraink, különösen a fővárosban, szintén mint hatalmas bankintézetek működnek. Vezérszerepet most is a Pesti hazai első takarékpénztár játszik, melyet a közönség bizalma oly magasra emelt, hogy betéeteinek állománya ma már megközelíti a 100 millió forintot. Tekintélyes intézetek a Budapest egyesült fővárosi és az Országos központi takarékpénztár is; az utóbbi években pedig számos új takarékpénztár alakult a fővárosban, melyek közül kiválik a Belvárosi és Budapest-Terézvárosi.

De nemcsak a fővárosban érte egymást az új bankok és takarékpénztárak alapítása, a vidéken sem szünetelt. Részint a nagy fővárosi intézetek alapítottak a vidéki központokon új intézeteket, hogy azok segítségével üzletkörüket minél inkább kitágítsák, részint a helyi tőkepenészek kik még mindig szívesen járnak ezen a szélesre taposott úton. Ipari

vállalatok alapítására nem igen van tőke, de egy alakuló pénzügyintézet soha sincs szűkében a részvényeseknek.

Alig tagadható, hogy ma már a pénzügyintézetek alapítása tulságba csapott; mert ott is derűre-borúra keletkeznek új intézetek, hol már régi megszilárdult hitelű s kellő tőkével rendelkező intézetek működnek. A versenynek tulságai-val is találkozunk. A pécsi kereskedelmi és iparkamara 1892. évi jelentésében főlemli, hogy pénzügyintézeti ügynökök árasztják el a vidéket, mindenféle rábeszéléssel a kis gazda nyakára kötve az állítólag olcsó, de az ügynöki díjakkal és jutalékokkal ugyancsak megdráguló jelzálogos kölcsönöket. Az aradi kereskedelmi kamara 1894. évi jelentésében pedig a következőket olvassuk: »A vidéken évről-évre egészségtelenebb tünetek mutatkoznak a tulhajtott hitelezés következtében. A parasztság, mely előbb csak befektetések és ingatlanszerzés céljából vette igénybe hitelét, nagyon hozzászokott a váltókölcsönökhöz.«

A tőkefőlemelések a vidéki intézeteknél is gyakoriak. Vannak, a melyek az új részvények kibocsátását egyuttal tartaléktőkéjük növelésére is felhasználják, de az is gyakori eset, hogy az intézetek, mellőzve az új részvények kibocsátását, egyszerűen a tartalékalapot, vagy annak egy részét fordítják a részvénytőke főlemelésére és így a tartalékalapot tulajdonképeni rendeltetésétől elvonják a nélkül, hogy az idegen tőkének nagyobb biztosítékot nyujtanának.

A pénzügyintézeteknek hazánk keleti részében az utóbbi évtized alatt egy sajátságos fajtája szaporodott el gombamódra, az oláh pénzügyintézetek sűrű hálózata. Addig Magyarországon az intézetek csakis gazdasági célok megvalósítását tűzték maguk elé. Az oláh intézeteknél a főszempont a nemzetiségi politika. Különösen a kisbirtokosok soraiban

visznek véghez nagy pusztítást, szenved miattuk az oláh paraszt, ép úgy mint a magyar kisbirtokos. Káros működésüket leginkább a községi hitelszövetkezetekkel lehetne ellensúlyozni, melyek a népet kiragadnák karmaik közül s öntevékenységre szoktatnák, gazdaságilag nevelnék, megerősitenék.

Az oláh pénzüintézetek működése az országnak egy tekintélyes részében mint általános társadalmi és gazdasági baj jelentkezik; ellenben helyi bajnak tekinthetők az itt-ott hűtlen kezelés folytán történt bukások. Szomorúnevezetességre tett szert a békéscsabai népbank, melynek nemcsak saját tőkéje veszett oda, hanem a betevők is nagy károsodást szenvedtek. Alig lehet kellőleg megmérni egy-egy ilyen eset demoralizáló hatását a szegény népre, mely ily módon pusztulni látja megtakarított filléreit.

Szerencsére a pénzüintézetek bukása csak nagyon szórva nyosan fordul elő; a tisztességesen kezelt intézetek általában boldogulnak. Szinte példátlan az a válság, mely 1893-ban a kolozsvári nagyobb pénzüintézeteket megrázkódtatta. A válság indító okául a besztercze-naszódi erdőüzlet szolgált, bár a történt események távolról sem indokolták azt a pánikszerű rémületet, melylyel a betevők betéteiket visszakövetelték. A négy nagy intézet közel állt az összeomláshoz, a mi az erdélyrészi gazdasági viszonyokra roppant kárral járt volna, de a kormány még idején segítségükre sietett a megszorult intézeteknek s a »Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja« jelzálogos kölcsöneik folyósítása által szintén jó szolgálatot tett nekik. 1894-ben a négy intézet a Pesti hazai első takarékpénztár támogatásával »Kolozsvári takaré- és hitelbank« czég alatt egyesült egy millió forint alaptőkével, melyet nemsokára két millióra

emelt föl. A megifjult intézet egyik célja az erdélyrészi pénzüintézetek között szorosabb kapcsolatot létesíteni.

A vidéki pénzüintézeteknek bizonyos központi organum által való közelebb hozására országos mozgalom indult meg. Az eszme régóta vajudik. Takarékpénztáraink reformjának szükségét régóta hangoztatják, a nélkül, hogy eddig bárki is elfogadható megoldást tudott volna javasolni. Legújában a lökést a mozgalomra az 1893. év pénzügyi eseményei adták meg. A megelőző években az intézetek csakúgy úsztak a pénzbőségben; az elhelyezés adott nagy gondot s nem egy vidéki pénzüintézet más intézeteknél volt kénytelen a nála felhalmazódott betétek egy részét elhelyezni csekélyebb kamatozás mellett, mint a mennyit ő maga fizetett értük. De az 1893. év őszen váratlanul pénzüszükség állt be; a fővárosi intézetek megszorították a visszleszámitolást, a lejárt váltók meghosszabbítását nem engedélyezték. Ez által sok vidéki intézet a legnagyobb zavarba jött, mert váltókövetelését a legkiméleltlenebb szigor daczára sem tudta mobilizálni. Az Osztrák-magyar bank magatartása is sok kárhoztatásban részesült; sűrűn hangzottak a panaszok, hogy a legmélványosabb hitel igényeket sem elégítette ki.

A vidéki pénzüintézetek azt tapasztalván, hogy legnagyobb szükségükben nem számíthatnak sem a fővárosi intézetek, sem az Osztrák-magyar bank kellő támogatására, mozgalmat indítottak egy központi visszleszámitoló intézet létesítésére, melyet a résztvevő vidéki intézetek alapítottak volna. Az eszme, hogy a központi intézet a pénzbőséget és pénzüszükséget kiegyenlitse, első pillanatra helyesnek látszik, de a gyakorlati kivitelben nagy akadálya van. A pénzüszükség és pénzbőség ritkán helyi, sokkal gyakrabban általános tünet s a központi intézet éppen akkor, midőn

legnagyobb szükség volna rá, tehetetlenül áll a tömeges hiteligényekkel szemben. A terv nem is valósult meg; de megvolt az a jó hatása, hogy egy központi organum létesítésének kérdése azóta nem került le a napirendről. Lassanként érlelődni kezd az eszme, hogy a vidéki pénzügyintézeteknek a saját és a nagyközönség érdekében ép úgy szükségük van egy felügyeletet és ellenőrzést gyakorló központi intézményre, mint a szövetkezeteknek.

XIV. AZ OSZTRÁK-MAGYAR BANK DUALISZTIKUS SZERVEZETE. A SZABADALOM ÚJABB MEGHOSZSZABBÍTÁSA. A BANK ÜZLETEINEK FEJLŐDÉSE. VALUTARENDEZÉS.

Ha nehéz volt a gazdasági kiegyezés köztünk és Ausztria között 1867-ben, nem kevésbé volt nehéz annak megújítása tiz év múlva. A tapasztalás megmutatta, hogy gazdasági érdekeink sok tekintetben rövidséget szenvedtek; a magyar kormánynak kötelessége volt segíteni rajta, a mennyire lehetett. Az elkövetett hibákat mind jóvá tenni úgy sem állt többé módunkban. Ilyen volt mindjárt állami háztartásunk egyik legnagyobb tétele, az államadóssági járulék. A politikai eszély és a méltányosság egyaránt megkövetelte, hogy az abszolút korszak szomorú örökségéből, az államadósságok terheinek viseléséből arányos részt vállaljunk magunkra. Törvényhozásunk azonban közjogi aggályból elutasítva magunktól e nem alkotmányos úton keletkezett adósságok minden közösségét, változás alá nem eső évi járulék fizetésére kötelezte hazánkat. Így történt, hogy midőn néhány év múlva a régi államadósságok conversiója keresztülvitetett, a kamat-megtakarítás tisztán Ausztriának vált javára. De a tiz évenként új alku tárgyát képező kérdések közt is voltak, a melyek hangosan követelték a helyesebb szabályozást. A fogyasztási adóknál Magyarország évenként milliókkal károsult. Mindenki meg

volt győződve nálunk, hogy az tovább így nem maradhat; de Ausztriában csak a szerintük túlságosan alacsony magyar kvóta némi kiegyenlítésének tekintették a fogyasztási adóknál fenforgott aránytalanságot. Sem az osztrák kormány sem a birodalmi tanács nem mutatott hajlandóságot Magyarország méltányos kívánságainak teljesítésére s csak a legnagyobb nehézségekkel jött létre a szintén nem egészen kielégítő megegyezés.

Ép oly nehéz volt, sőt még több küzdelembe került a bankkérdés megoldása. Az osztrák nemzeti bank szabadalma 1876 végén járt le. A szabadalom meghosszabbításánál Magyarországnak is érvényesítenie kellett akaratát s ha nem látta célszerűnek egy külön magyar jegybank felállítását, legalább oda kellett hatnia, hogy a bank szabadalma összhangba hozassék a dualizmus követelményeivel. Ezt hazánk politikai és közgazdasági érdeke föltétlenül megkövetelte.

De az osztrák kormány, Ausztria gazdasági túlsúlyára és Bécs kiváltságos központi helyzetére féltékenyen, visszautasította a magyar kormány követeléseit, buzgó támogatót találván magában a bankban, mely idegenkedett az intézetnek dualisztikus alapon való újjászervezésétől. A tárgyalások a szabadalom megújításáig nem is vezettek sikerre s a két kormány végre is a tényleges állapotnak egy évi meghosszabbításában állapodott meg. Csak 1878-ban jött létre a végleges megegyezés, mely a banknak jelenlegi dualisztikus szervezetét adá meg s melyet az 1878. évi XXV. törvényezikk iktatott törvénykönyvünkbe.

Mig a magyar kormánynak eredetileg elfoglalt álláspontja az volt, hogy az osztrák nemzeti bank alapítson egy »Magyar nemzeti bank«-ot, addig a végleges megegyezés szerint

a bank egysége továbbra is megmaradt, csak az államjogi helyzetnek megfelelőleg a dualizmus és a két állam paritása jutott kifejezésre a névben és némileg az új szervezetben.

Az osztrák magyar bank létesítéséről és szabadalmáról úgy a magyar, mint az osztrák parlament lényegében teljesen azonos törvényt hozott, mely azzal a fontos elvi kijelentést tartalmazó szakasszal kezdődik, hogy az *osztrák-magyar monarchia mindkét államát önálló jegybankok felállítása tekintetében kölcsönösen elismert jog* a legközelebbi 10 évre igénybe nem vétetik. A banknak a törvény kiegészítő részét képező alapszabályokban foglalt szabadalma 1878. évi július 1-étől 1887. évi december 31-ig adatott. Egyidejűleg az 1878. évi XXVI. törvénycikk a sokat vitatott 80 milliós bankadósság ügyét is rendezte; pár nap múlva pedig 1878. június 29-én a magyar és osztrák pénzügyminiszterek és a bank között egy fontos egyezmény jött létre a dotatióra és a bank fiókok felállítására vonatkozólag.

Az alapszabályok értelmében a bank székhelye: Bécs; de minden üzletágra nézve (a jelzáloghitel- és záloglevél-üzlet kivételével) Bécsben és Budapesten főintézeteket állít fel. Az intézet élén a kormányzó áll a főtanácscsal egyetemben, mely a kormányzón kívül a két alkormányzóból s 12 főtanácsosból áll. A kormányzót a cs. kir. osztrák és a magyar kir. pénzügyminiszter közös javaslatára ő Felsége nevezi ki. Az egyik alkormányzó egyúttal a bécsi, a másik a budapesti főintézet elnöke, ezeket is ő Felsége nevezi ki és pedig a főtanács részéről előterjesztendő hármas kijelölés alapján az elsőt az osztrák, a másikat a magyar pénzügyminiszter javaslatára.

A főtanácsosokat a közgyűlés választja és pedig nyolczat közvetlenül a közgyűlés tagjai sorából, kettőt-kettőt pedig a bécsi és budapesti igazgatóságok által javaslatba hozott egyének közül. A főtanács nagyon kiterjedt jogkörrel bír, képviseli a bankot kifelé s az alapszabályok korlátai közt jogosítva van mindazon intézkedésekre, melyek a közgyűlésnek fentartva nincsenek. A főtanács vezérli és ellenőrzi a bank vagyonának kezelését és összes üzletét. Meghatározza az egyes üzletágakra fordítandó pénzeszközöket és üzleti feltételeket, a bankfiókok felállítása és megszüntetése fölött határoz. De hogy Magyarország rövidséget ne szenvedjen, az alapszabályok kimondják, hogy a leszámítolási és kölcsönüzlet tekintetében az osztrák és a magyar bankpiaczokon ugyanazon általános szabályok érvényesek.

Bécsben és Budapesten külön igazgatóság állittatott, ezek feladata a leszámítolási és kölcsönüzletben az összes osztrák és az összes magyar bankpiaczok részére megállapított összegeket az egyes piaczok között felosztani s az egyes czégek és személyek részéről élvezhető bankhitel maximumát megállapítani. Az igazgatóságok meghatározták a bírálók számát az egyes piaczok szükséglete és viszonyához képest s az illető állam területén, a főtanács vétőjogának fentartásával ők nevezik ki a cenzorokat. A bécsi igazgatóság tagjainak osztrák, a magyar igazgatóság tagjainak magyar állampolgároknak kell lenniök.

Az alapszabályok pontosan szabályozzák a banknak az államkormányokhoz való viszonyát, mindkét kormány kormánybiztos által ellenőrizteti, hogy a bank az alapszabályok értelmében jár-e el.

A bank üzletei jóformán ugyanazok maradtak, mint a melyeket az 1862. évi bankakta megállapított.

A bankjegyekre vonatkozólag is azonos rendelkezéseket találunk, mint az 1862. évi alapszabályokban; lényegesebb eltérés, hogy a dualisztikus szervezetnek megfelelőleg a bankjegyek egyik oldalon magyar, másikon német szöveggel nyomatnak; az arany és ezüst megváltozott viszonyára való tekintettel pedig kimaradt az a megszorítás, hogy az érczkészletnek legfőlebb csak egy negyedrésze lehetett arany. Az aranymennységet az 1878. évi alapszabályok korláthoz már nem kötötték; hiszen az ezüst elértéktelepedése folytán a banknak egyik főtürekvése lett aranykészletét minél inkább emelni.

Az 1862. évi bankaktával szemben még lényeges változás, hogy nemcsak a bankjegyekről szóló cikkben foglalt föltételes intézkedés mondja ki a bankjegyek beválthatlanságát; hanem az átmeneti intézkedések egyik cikke határozottan kimondja, hogy a míg az államjegyek kényszerforgalma a monarchia mindkét részében meg nem szüntetik, az osztrák-magyar bank alapszabályainak azon határozmányai, melyek a bank jegyeinek törvényes vert pénzzel való beváltására vonatkoznak, fel vannak és maradnak függesztve.

A mint föntebb említettük, az új alapszabályokat a két állam pénzügyminisztere és a bank között létrejött egyezmény egészítette ki. Ennek első cikke szerint a magyar bankpiaczkok leszámítolási és kölcsönüzlete céljára 50 millió forint bocsáttatik a budapesti főintézet rendelkezésére, mely összeg az osztrák piaczkok üzletére nem fordítható. Nagyobb hitelszükséglet esetén a főtanács a rendelkezésre álló általános tartalékból még ezen túl is bocsát bizonyos összegeket a budapesti főintézet rendelkezésére, mely összegek azonban a főtanács által meghatá-

rozott idő elmultával, ennek ismét szabad rendelkezésére bocsáttatnak vissza.

Az 50 millió forint minimum megállapítása alig jelentette a dotáció emelését. Igaz, hogy 1876-ban és 1877-ben a magyar piacok számára a leszámítolási és kölcsönüzlet együttes dotációja csak 48,141.000 forintot tett, de 1874. és 1875-ben meghaladta az 50 milliót, nem is említve az 1873. évet, midőn a bankakta felfüggesztése folytán a bank jegy kibocsátását s ezzel együtt leszámítolási és kölcsönüzletét fölemelte s a magyar piacokat is 60,105.300 frt dotációval látta el. Az egyezmény értéke nem is ebben állt, hanem abban, hogy a bank a magyar piacokon az osztrák piacok érdekében nem szoríthatja ötven millió alá a hitelt, s talán éppen akkor, mikor arra legnagyobb szükség van.

Lényeges pontja még az egyezménynek az, hogy az osztrák-magyar bank a magyar korona országaiban a magyar kormány által kijelölendő helyeken az 1878. év folyamában négy, 1879-ben pedig még három új bankfiók felállítására kötelezte magát, az osztrák tartományokban pedig a mondott két év alatt öt új bankfiók felállítására.

A ki elfogulatlanul ítél, kénytelen bevallani, hogy az osztrák-magyar bank új dualisztikus szervezetében eléggé megfelelt a kívánalmaknak s a rendezetlen valutaviszonyok mellett sokkal jobb megoldást nehéz lett volna találni. A bank szabadalmának, mely 1887 deczember 31-én járt le, megújítása nem is járt nagyobb nehézséggel; a tárgyalások leginkább közgazdasági szempontból kisebb jelentőségű kérdések, a 80 millió forintos kölcsön visszafizetése és a bank nyereségében való részesülés körül forogtak. A főkérdésekben alig volt nézeteltérés. Az újabb szabadságot ismét tíz évre az 1887. évi XXVI. magyar törvény-

ezikk és az 1887. május 21-diki osztrák törvény biztosította. A jóváhagyott alapszabályokban a leglényegesebb változtatás az, hogy az 1862. évi bankaktával megállapított kontingentálási rendszer mellőztetett. Az új alapszabályok kimondják, hogy a forgalomban levő bankjegyek teljes összegének legalább két ötöd részben az érckészlet által ezüstben vagy aranyban, vert pénzben vagy rudakban, a bankjegyforgalom többi részének pedig, — hozzászámitva az elismervény mellett, vagy folyószámlára átvett rögtön visszafizetendő idegen pénzeket, — bankszerűleg fedezve kell lennie. Ha a forgalomban levő bankjegyek összege az érckészletet kétszáz millió forinton túlmenő összeggel haladja meg, a bank a többlet után évenként öt százalékos adót tartozik a két államkormánynak fizetni és pedig olyképen, hogy abból 70% az osztrák császári, 30% pedig a magyar királyi kormány javára esik.

E rendelkezés a banknak sokkal nagyobb szabad mozgási tért biztosít, mint a korábbi, melynek czélszerűtlenségét legjobban bizonyítja az, hogy az 1873. válság alkalmával a bankaktát föl kellett függeszteni. Az új alapszabályok szerint a bank jegykibocsátását addig terjesztheti, a meddig a közgazdasági viszonyok épen kívánják, de az üzérkedésnek eleve gátat vet a normalis bankjegyforgalmat meghaladó bankjegyek megadóztatása. E fedezeti rendszer teljesen biztosítja a bank hitelezésében a kellő ruganyosságot, mely képes ugyan tágulni, ha komoly szükség feszíti, de meg van benne a túlesapongást visszatartó, korlátoló erő.

Szintén lényeges változás az alapszabályok III. cikkének az a határozománya, hogy míg az államjegyek kényszerforgalma tart, a bank a külföldi pénzpiacokra szóló ércváltókat 30 millió forint összegig beszámíthatja az ércz-

fedezetbe. A cél, melyet ez által elérni kívántak világos, a bank használatlanul heverő érczkészlete egy részének gyümölcsöztetését célozták vele, a mi a bank jövedelmezőségének szempontjából nem csekély fontossággal bírt. Az érczváltóknak az érczfedezetbe való beszámítása különben ideiglenesen már 1870/71-ben is megengedettetett. De az akkor kivételes intézkedés volt, a német-francia háború okozta nehéz kereskedelmi helyzetben találta magyarázatát.

Megjegyzendő, hogy az új szabadalom már Boszniára és Herzegovinára is kiterjesztetett s az ottani fiókok közvetlenül a főtanácsnak rendeltettek alá.

Nem akarunk a bank újabb működésének birálatába bocsátkozni, elég ha a száraz adatokat felsoroljuk. A legnagyobb panasz a bank ellen korábban az volt, hogy mint központi intézet egy piac érdekeiért elhanyagolja a többi összes piacokat. Úgy az 1870-diki bank-énqueten, mint két év múlva a bankügy országgyűlési tárgyalása alkalmával kiváló szakemberek joggal mutattak rá, hogy az Osztrák nemzeti bank tulajdonképpen csak bécsi bank, mely épúgy elhanyagolja a többi osztrák piacok érdekét, mint a magyar piacokét. Bár a bank lassan-lassan kitágította fiókjainak hálózatát, de határozottan új irányt csak dualisztikus szervezése óta vett. Korábban a bank hitelezése kizárólag azokra a piacokra szorítkozott, hol bankfiókok voltak felállítva; 1879-ben személyhitel-kerületek alakítottak s a bankkerületben lakó személyek és cégek, ha nem laknak is a bankhelyen, közvetlenül számíthatatják le váltóikat s vehetnek fel kölcsönöket a bankintézetnél.

Más irányban is történt javulás. Az osztrák nemzeti banknak mindössze csak 25 bankhelye volt, ezt a számot az

1878-ki egyezmény értelmében 40-re kellett emelnie, öttel az osztrák és tizzel a magyar bankfiókok számát s ezzel együtt a bankkerületékét. De itt sem lehetett megállni, a bank és a közönség érdeke egyaránt kívánta, hogy a bank még közelebb jusson fiókjaival a hitelkereső közönséghez. A fiókok felállítása azonban költséges volt, melyet a bank, tekintettel néhány év múlva lejáró szabadalmára, nem igen volt hajlandó elvállalni, így merült fel a *bank-mellékhelyek* eszméje, mely abban áll, hogy a jelentékenyebb kereskedelmi vagy iparos vidéki központokon egyik ottani tekintélyes czéget bizza meg a benyújtások elfogadásával. A mellékhely a benyújtott váltókat ahhoz a bankintézethez küldi be, melynek kerületéhez tartozik s ez postán megküldi a leszámítolásra alkalmas váltók értékét. Némely mellékhely számára a bank külön bíráló testületet nevez ki. A bankmellékhelyek ujabbban a bankfiókok embriói gyanánt tekinthetők, a nagyobb forgalmú piaczkon a bank a mellékhelyeket lassanként fiókokká alakítja át.

A bankfiókok és mellékhelyek számának szaporodását 1879 óta a következő kimutatás tünteti föl:

Az év végén	Magyarország			Ausztria			Ösz- szesen
	Bank- fiókok	Mellék- helyek	Együtt	Bank- fiókok	Mellék- helyek	Együtt	
1879.	12	1	13	23	1	24	37
1880.	14	7	21	23	4	27	48
1881.	15	10	25	23	10	33	58
1882.	15	12	27	23	12	35	62
1883.	15	12	27	23	12	35	62
1884.	15	12	27	23	13	36	63
1885.	15	13	28	23	16	39	67
1886.	15	49	64	23	50	73	137
1887.	17	59	76	28	72	100	176
1888.	19	59	78	31	69	100	178
1889.	19	62	81	31	70	101	182
1890.	19	62	81	31	66	97	178
1891.	21	65	86	33	63	99	185
1892.	21	73	94	33	62	95	189
1893.	21	78	99	34	63	97	196
1894.	21	80	101	34	63	97	198

Érdekes a haladás a bankhelyek tekintetében. Míg 1879-ben az összes bankhelyeknek (a bankfiókokat és mellékhelyeket összefoglalva) csak 35.1⁰/o-a esett Magyarországra, 1894-ben már 51⁰/o. Ez kétségkívül nagy haladás, de azért Magyarország túlsúlyára még sem lehet belőle következtetni. Ha a bankfiókokat külön nézzük, ezeknek csak 38.2⁰/o-a van hazánkban, a magyarországi mellékhelyek nagy száma nyomja le a mérleget. Ezek is kétségkívül közelebb juttatják a hitelkeresőt a hitelforráshoz, de még sem egészen oly mértékben, mint a bankfiókok.

A személyhitel-kerületek szervezésén és a bankhelyek felállításán kívül még egy fontos lépés történt a bank decentralizációja felé. 1853-ig az intézet csak a helyi váltókat számította le, azontúl pedig a telepített váltók kamatlábát 1/2⁰/o-kal magasabbra szabta. 1879-ben ez a különbség is megszűnt s azóta a helyi és a telepített váltók egyenlő elbánásban részesülnek, nagy előnyére úgy a vidéki üzletembereknek, mint magának a banknak. »Ha előbb — úgymond Leonhardt a bank vezértitkára, 1886-ban megjelent művében — az üzleti világban nem ritkán az a gyakorlat észleltetett, hogy a telepített váltók visszatartattak és a bankhitel az olcsóbb kamatláb miatt inkább *csinált* helyi váltókkal vétetett igénybe, az ilyenmű hitelfelhasználást kimentő ürügy megszűnt, mihelyt a telepített váltók a helyi váltókkal minden tekintetben egyenlősítve voltak.«

Mielőtt a bank főbb üzletágainak a magyar és osztrák államterület szerint való alakulását bemutatnók, meg kell még pár szóval emlékeznünk a dotációról. Láttuk, hogy az ötvenes és hatvanas években a bank mily mostoha bánásmódban részesítette a magyar piacokat. A magyar

kormány követelése kezdettől fogva az volt, hogy a dotáció megállapításánál a quota-arány érvényesüljön ; a bank azonban erről hallani sem akart s 1869 után nemhogy javulás, hanem inkább visszaesés állt be. Lucam, a bank titkára az országos bankbizottság előtt, mint kihallgatott szakértő fennen hangoztatta, hogy miképen érheti a bankot szemrehányás, mikor a pesti fióknál az állítólagos nagy pénzszükség idején is a dotációnak jelentékeny része felhasználatlanul hevert. De Wahrmann azonnal megmagyarázta a látszólagos ellenmondást. A dotációt nem azért nem meritették ki, mintha kielégítésre méltó hitel-igény bőven nem akadt volna, hanem azért, mert egyes nagy czégeknek a bank különös hitelt biztosított, melyet ezek rendkívüli szükség esetére érintetlenül hagytak.

Az osztrák nemzeti bank egészen új dualisztikus szervezéséig nem is emelte a magyar fiókok dotációját, úgy, hogy még 1878-ban is, vagyis a régi rendszer utolsó évében Magyarországra az összes dotációból csak 24.03⁰/o esett.

A mi a hitelengedélyezés céljából rendelkezésre álló dotáció teljes összegét illeti, az egyenlő azzal a 200 millió forinttal, melyet az alapszabályok értelmében az intézetnek érczfedezet nélkül joga volt kibocsátani, mint-hogy a 90 milliós részvénytőkének csaknem teljes összege a 80 milliós bankadósságban és a banképületekben volt lekötve. Ez összes dotáció 1879. január 1-től akként osztatott meg, hogy 125 millió a bécsi, 50 millió forint a budapesti igazgatóság állandó dotációját képezte, 25 millió pedig a főtanács szabad rendelkezésére maradt. Leonhardt munkájában összeállítva látjuk a két igazgatóság dotációjának hullámzását 1879-től 1885. végéig. A minimum természetesen a megállapított állandó dotáció, a maximum a

budapesti igazgatóságnál 66 millió forint volt 1884. október 11-én, a bécsi igazgatóságnál 154 millió forint 1884-ben december 30-án.

A bank leszámítolási üzletének fejlődését a két állam-terület szerint elkülönítve a következő kimutatás tünteti föl:

Leszámított váltók és értékpapírok álladéka.

Év végén	Buda- pesten	Magyar főként.	Összesen	Bécsben	Osztrák főként.	Összesen	Együtt
f o r i n t o k b a n							
1867	6.580	2.192	8.772	52.607	15.713	68.320	77.092
1868	12.596	2.486	15.082	48.298	18.575	66.873	81.955
1869	14.734	3.307	18.041	48.162	21.336	69.498	87.539
1870	16.068	3.646	19.714	66.279	23.701	89.980	109.694
1871	16.531	3.833	20.364	86.250	30.367	116.617	136.981
1872	23.830	4.247	28.077	104.276	34.847	139.123	167.200
1873	30.670	4.418	35.088	108.805	37.882	146.687	181.775
1874	27.655	4.149	31.804	73.657	36.734	110.392	142.196
1875	26.853	3.865	30.718	51.109	35.330	86.439	117.157
1876	22.909	3.932	26.841	67.250	41.501	108.751	135.592
1877	22.654	3.486	26.140	48.053	38.861	86.914	113.054
1878	23.434	3.218	26.652	43.646	38.884	82.530	109.182
1879	24.919	7.664	32.583	50.020	34.928	84.948	117.531
1880	26.390	13.527	39.917	60.084	39.108	99.192	139.109
1881	23.053	14.405	37.458	72.740	46.347	119.087	156.545
1882	29.432	15.008	44.440	58.445	59.783	118.228	162.668
1883	31.209	16.527	47.736	64.326	57.283	121.609	169.345
1884	31.873	20.303	52.176	61.855	53.682	115.537	167.713
1885	23.127	19.381	42.508	56.834	37.101	93.935	136.443
1886	28.743	18.956	47.699	51.464	46.503	97.967	145.666
1887	30.363	20.377	50.740	60.738	48.355	109.093	159.833
1888	32.234	18.164	50.398	69.870	47.539	117.409	167.807
1889	35.454	22.451	57.905	69.513	51.463	120.976	178.881
1890	35.689	21.539	57.228	53.254	56.137	109.391	166.619
1891	48.950	24.472	73.422	59.883	56.884	116.767	190.189
1892	38.584	30.234	68.818	58.669	44.430	103.099	171.917
1893	48.455	33.022	81.477	41.248	48.974	90.222	171.699
1894	43.411	34.813	78.214	41.650	60.380	102.130	180.254

Leszámított váltók és értékpapírok állandéka.

Év végén	Buda- pesten	Magyar főként.	Összesen	Bécsben	Oszttrák főként.	Összesen	Együtt
s z á z a l é k o k b a n							
1867	8.54	2.84	11.38	68.27	20.35	88.62	100
1868	15.37	3.03	18.40	58.94	22.66	81.60	100
1869	16.83	3.78	20.61	55.02	24.37	79.39	100
1870	14.65	3.32	17.97	60.37	21.66	82.03	100
1871	12.07	2.80	14.87	62.96	22.17	85.13	100
1872	14.25	2.54	16.79	62.34	20.87	83.21	100
1873	16.87	2.43	19.30	59.86	20.84	80.70	100
1874	19.45	2.91	22.36	51.80	25.84	77.64	100
1875	22.92	3.30	26.22	43.63	30.15	73.78	100
1876	16.89	2.91	19.80	49.60	30.60	80.20	100
1877	20.04	3.08	23.12	42.50	34.38	76.88	100
1878	21.47	2.95	24.42	39.98	35.60	75.58	100
1879	21.20	6.52	27.72	42.55	29.73	72.28	100
1880	18.91	9.79	28.70	43.19	28.11	71.30	100
1881	14.73	8.41	23.14	46.48	30.38	76.86	100
1882	18.08	9.14	27.22	35.92	36.86	72.78	100
1883	18.42	9.76	28.18	37.99	33.83	71.82	100
1884	19.00	12.11	31.11	36.88	32.01	68.89	100
1885	16.95	14.20	31.15	41.65	27.20	68.85	100
1886	19.73	13.02	32.75	35.33	31.92	67.25	100
1887	19.00	12.77	31.77	38.00	30.23	68.23	100
1888	19.21	10.82	30.03	41.64	28.33	69.97	100
1889	19.82	12.55	32.37	38.87	28.76	67.63	100
1890	21.42	12.93	34.35	31.96	33.69	65.65	100
1891	25.74	12.87	38.61	31.48	29.91	61.39	100
1892	22.44	17.58	40.02	34.13	25.85	59.98	100
1893	28.22	19.23	47.45	24.02	28.53	52.55	100
1894	24.09	19.31	43.40	33.50	23.10	56.60	100

A mi első tekintetre szembe tűnik, az nem csupán Magyarországnak erős térfoglalása az újabb időben, hanem általában Bécs roppant túlsúlyának fokenkénti megtörése. Ez összeállítás maga legjobban mutatja, hogy az Oszttrák-magyar bank megszűnt egyetlen piacz bankja lenni, hanem két ország hitelét élteti hatalmas eszközeivel. Az oszttrák tartományoknak ép úgy javára vált ez a változás mint Magyarországnak, mert igaz, hogy a leszámítolás hazánkban 28 év alatt 878

millióról 78²² millióra emelkedett, de az osztrák bankfióknál is 15⁷¹ millióról 60³⁸ millióra, míg Bécsben 52⁶¹ millióról 41⁶⁵ millióra süllyedt.

Nagyon figyelemreméltó, hogy Budapest néhány év óta már tulszárnyalta Bécset. Részben annak a lázas fejlődésnek tulajdonítható ez, a mely a magyar fővárost jellemzi s a mely a vidékkel szemben már kezd tulságba csapni. 1894-ben némi visszaesés látszik, de még ekkor is az összes magyarországi leszámítolásból 55³⁰/o esett a székes fővárosra, holott Bécs az ausztriai leszámítolás összegében csak 40¹⁰/o-kal vett részt. Pedig láttuk, hogy a bank decentralizációja hazánkban is teljes s hitelhálózatával bevonja az egész országot, csakhogy a gazdasági erők legnagyobb részét Budapest felszívta magába. Jellemzi fővárosunkat a nagy üzletek tulnyomósága is, az itt leszámított váltók és értékpapírok átlagos értéke 1894-ben 1.501 forintra rugott, míg Bécsben csak 1.231 forintra.

Ez adatokból azonban korántsem lehet azt következtetni, hogy Magyarország Ausztriát, Budapest Bécset már is tulszárnyalta volna gazdaságilag. Az Osztrák-magyar banktól élvezett hitel arányának gyökeres megváltozását az is okozza, hogy Ausztriában a hitelforrások sokkal dúsabbak mint hazánkban, a bécsi piacon a magánkamatláb gyakran alacsonyabb, mint a bankkamatláb s a magán-tőkepénzesek és a hatalmas pénzerejű hitelintézetek erős versenyt csinálnak az osztrák-magyar banknak, míg mi ugyancsak rá vagyunk utalva a bank kölcsöneire.

A kézi zálogra adott kölcsönök állományának fejlődését 1867-től kezdve a következő kimutatás állítja szem elé:

Előlegek értékpapirokra.

Év	Buda- pesten	Magyar főként.	Összesen	Bécsben	Oszttrák főként.	Összesen	Együtt
a) Milliő forintokban :							
1867	0.459	0.719	1.178	18.662	5.172	23.834	25.012
1868	1.662	0.875	2.537	26.908	8.345	35.253	37.790
1869	3.367	1.867	5.234	23.705	13.098	36.803	42.037
1870	4.189	2.031	6.220	22.438	12.601	35.039	41.259
1871	4.212	1.983	6.195	15.782	11.414	27.196	33.391
1872	5.000	2.249	7.249	9.047	12.326	21.373	28.622
1873	7.630	2.875	10.505	30.108	14.958	45.066	55.571
1874	6.803	2.743	9.546	13.736	12.196	25.932	35.478
1875	6.120	2.152	8.272	12.967	10.880	23.847	32.119
1876	4.496	2.522	7.018	11.795	10.198	21.993	29.011
1877	4.159	2.045	6.204	11.257	10.795	22.052	28.256
1878	4.707	2.233	6.940	13.456	11.623	25.079	32.019
1879	3.283	2.096	5.379	10.323	8.379	18.702	24.081
1880	2.960	1.886	4.846	8.484	7.594	16.078	20.924
1881	2.721	1.652	4.373	10.668	6.951	17.619	21.992
1882	4.804	2.236	7.040	15.681	9.816	25.497	32.537
1883	4.863	2.688	7.551	13.130	9.364	22.494	30.035
1884	4.330	2.653	6.983	14.887	12.350	27.237	34.220
1885	3.316	3.687	7.003	11.821	8.392	20.213	27.216
1886	2.883	2.716	5.599	9.875	8.447	18.322	23.921
1887	4.119	3.770	7.889	9.089	8.776	17.865	25.754
1888	3.512	2.805	6.317	16.957	7.987	24.944	31.261
1889	3.360	2.802	6.162	22.709	7.813	30.522	36.684
1890	5.798	3.422	9.220	23.300	8.869	32.178	41.398
1891	2.732	3.153	5.885	15.769	11.719	27.488	33.373
1892	4.858	3.256	8.114	11.911	8.962	20.873	28.987
1893	6.996	5.210	12.206	19.496	11.612	31.108	43.314
1894	5.739	4.662	10.401	18.913	9.188	28.101	38.502
b) Százalékokban :							
1867	1.83	2.88	4.71	74.61	20.68	95.29	100
1868	4.40	2.32	6.72	71.20	22.08	93.28	100
1869	8.01	4.44	12.45	56.40	31.15	87.55	100
1870	10.15	4.92	15.07	54.39	30.54	84.93	100
1871	12.61	5.94	18.55	47.26	34.19	81.45	100
1872	17.47	7.85	25.32	31.61	43.07	74.68	100
1873	13.73	5.17	18.90	54.18	26.92	81.10	100
1874	19.17	7.73	26.90	38.72	34.38	73.10	100
1875	19.06	6.70	25.76	40.37	33.87	74.24	100
1876	15.50	8.69	24.19	40.66	35.15	75.81	100

Év	Buda- pesten	Magyar fiókint.	Összesen	Bécsben	Osztrák fiókint.	Összesen	Együtt
s z á z a l é k o k b a n							
1877	14.72	7.24	21.96	39.84	38.20	78.04	100
1878	14.70	6.97	21.67	42.03	36.30	78.33	100
1879	13.63	8.70	22.33	42.87	34.80	77.67	100
1880	14.15	9.01	23.16	40.54	36.30	76.84	100
1881	12.37	7.51	19.88	48.51	31.61	80.12	100
1882	14.77	6.87	21.64	48.19	30.17	78.36	100
1883	16.16	8.95	25.11	43.72	31.17	74.89	100
1884	12.65	7.75	20.40	43.51	36.09	79.60	100
1885	12.18	13.55	25.73	43.44	30.83	74.27	100
1886	12.05	11.36	23.41	41.28	35.31	76.59	100
1887	15.99	14.64	30.63	35.29	34.08	69.37	100
1888	11.24	8.97	20.21	54.24	25.55	79.79	100
1889	9.16	7.64	16.80	61.90	21.30	83.20	100
1890	14.01	8.27	22.28	56.30	21.42	77.72	100
1891	8.19	9.45	17.64	47.25	35.11	82.36	100
1892	16.76	11.23	27.99	41.09	30.92	72.01	100
1893	16.13	12.03	28.16	45.02	26.82	71.84	100
1894	14.91	12.11	27.02	49.12	23.86	72.98	100

A kölcsönüzlet távolról sem vett hazánkban oly nagy fejlődést, mint a leszámítolás. Még 1894. végén is csak 27⁰/₁₀ esett Magyarországra. Tőkeszegénységünkkel függ ez össze: értékpapirokban nem birunk elég alappal erre az üzletre, míg Ausztriában, különösen Bécsben, nagy mennyiségű értékpapír van az üzletvilág és nagyközönség birtokában. 1894 végén Magyarországon az osztrák-magyar banknál kölcsönökért zálogba tett értékpapirok összege 14,766.069 forintba rugott, miből a magyar államadóssági és földtehermentesítési kölcsönkötvényekre s a községi kölcsönök kötvényeire 10⁹³ millió forint esett; nagyobb összeget képviseltek még a záloglevelek (1⁵³ millió forintot) s az általános osztrák államadósság kötvényei (1⁵¹ millió forintot).

Terünk nem engedi, hogy az osztrák-magyar bank többi üzleteiről történeti visszapillantást adjunk; elég, ha az 1894. évi adatokat bemutatjuk.

Bankutalvány kiállított a magyar bankintézeteknél 7.459 darab 14,505.479 forintról, az osztrák bankintézeteknél 5.413 darab 13,982.142 forintról és pedig:

Kiállított	A magyar bankintézeteknél		Az osztrák bankintézeteknél	
	darab	forint	darab	forint
A magyar bankintézeteknél	1.614	5,268.080	5.845	9,297.399
Az osztrák bankintézeteknél	1.690	5,922.313	3.723	8,059.830
Összesen	3.304	11,190.393	9.568	17,297.229

Tehát a magyar bankintézeteknél kiállított bankutalványok nagyobb része is az osztrák bankintézetekre szolt, úgy, hogy az utóbbiakra az összes bankutalványoknak 60-70%-a esett, holott ezeknek több mint fele a magyar bankintézeteknél állított ki.

Nagyon fontos üzletága a banknak a *giro-üzlet*. A két kormány már az 1886. évi alkudozások alkalmával különösen felhívta a bank figyelmét erre az üzletágra, melynek összes forgalma 1894-ben már meghaladta a hét milliárdot. A számlatulajdonosok száma 1894. végén Magyarországon 1.987, Ausztriában 2.438 volt. A bank giro-üzlete 1880. óta áll Budapesten a közönség rendelkezésére, de a mi meglepő, évekig nem vették igénybe. Ma már nemcsak Budapest, hanem valamennyi magyar bankfiók élénk részt vesz a giro-forgalomban, mely 1894-ben következőleg alakult:

A magyar bankintézeteknél

a) *Bevétel:*

Készpénz-befizetések	376,941.679 forint
Különfélék elszámolása	400,438.837 »
Helyi átutalások	19,736.075 »
Más bankhelyekről való átutalások	441,649.625 »
Együtt	1,238,766.216 forint

b) *Kiadás:*

Készpénz-kifizetések.....	572,085.113 forint
Különfélék elszámolása.....	300,702.977 »
Helyi átutalások.....	19,736.075 »
Más bankhelyekre való átutalások	346,545.033 »
Együtt	1.239,069.198 forint
Követelések állománya 1894. december 31-én	2,165.958 forint

Még egy futó pillantást kell vetnünk az intézet bank-jegyforgalmára és érczkészletére, mely utóbbi szorosan összefügg a valutarendezés kérdésével is. 1867 óta a következő adatok tüntetik fel a hullámzást:

Év vé- gén	Bankjegyek	É r c z k é s z l e t		Ércz- váltók	Az ércz- készlet aránya a bank jegyfor- galom- hoz
		aranyban	ezüstben		
		f o r i n t			
1867	247,021.120	1,991.892	106,354.702	40,573.854	1: 2.28
1868	276,185.150	236.889	108,405.984	38,678.388	1: 2.54
1869	283,899.220	234.961	116,626.881	30,507.652	1: 2.43
1870	296,893.160	1,424.923	112,902.253	33,058.330	1: 2.60
1871	317,333.530	44,403.431	99,093.014	7,783.403	1: 2.21
1872	318,365.470	69,403.959	73,529.370	4,747.448	1: 2.29
1873	358,942.580	70,527.743	73,308.949	4,360.887	1: 2.43
1874	293,762.350	72,741.308	66,627.581	4,538.305	1: 2.11
1875	286,242.330	67,854.046	66,562.849	11,344.110	1: 2.12
1876	295,910.060	66,545.988	70,061.795	11,139.398	1: 2.16
1877	282,267.900	67,376.205	70,077.483	11,314.604	1: 2.05
1878	288,799.000	67,374.595	86,485.777	11,549.570	1: 1.87
1879	316,759.400	58,631.872	105,613.790	20,346.910	1: 1.92
1880	328,622.890	65,010.262	108,291.351	14,222.097	1: 1.89
1881	354,207.560	68,725.533	122,130.827	10,522.777	1: 1.85
1882	368,633.710	79,172.408	114,567.302	95.981	1: 1.90
1883	380,457.420	77,682.053	121,696.815	1,560.645	1: 1.91
1884	375,725.030	78,822.133	126,568.176	338.919	1: 1.83
1885	363,603.020	69,072.718	129,723.317	10,242.126	1: 1.83
1886	371,687.410	66,735.872	138,823.005	12,512.475	1: 1.81
1887	391,138.520	70,981.748	145,148.144	8,204.613	1: 1.81
1888	425,673.720	59,036.689	153,965.411	19,999.731	1: 1.83
1889	434,678.600	54,266.584	162,203.584	24,975.300	1: 1.80
1890	445,934.210	54,047.595	165,475.911	24,966.862	1: 1.82
1891	455,222.220	54,483.668	166,597.329	24,830.245	1: 1.85
1892	477,987.590	103,231.040	168,954.445	16,969.983	1: 1.65
1893	486,623.620	101,830.268	161,982.192	14,422.087	1: 1.75
1894	507,808.160	155,320.986	139,199.242	12,485.151	1: 1.65
1895	619,854.140	244,091.527	126,602.571	6,827.248	1: 1.64

A bank érczkészlete 1871-ig csaknem kizárólag ezüstből állt. A bank vezetésének dicséretére válik, hogy felismerve azt a mélyreható változást, melyet a német valuta-reform a két nemes fém értékarányában előidézendő volt, ezüstkészletének tekintélyes részén 1871-ben és 1872-ben aranyat vásárolt. 1874-ben a bank érczkészletében a sárgafém meghaladta a fehérfémet. Ez a kedvező arány azonban csak pár évig tartott. Megkezdődött az ezüst nagy mérvű elérték-telenedése s az a sok ezüst, melyet a hetvenes évek vége felé a két állam — Magyarország és Ausztria — el kezdett veretni, fizetések fejében a bank pénztáraiba tódult. A bank mindent elkövetett, hogy ettől az alkalmatlan tehertől szabaduljon, s a mint a bank volt vezértitkára Leonhardt kiemeli, mihelyt az ezüstnek a londoni piacon jegyzett ára, összefüggésben a váltóárfolyamokkal oly constellatiót idézett elő, hogy a banknak alkalmat nyújtott arra, hogy vert ezüstön, annak a monarchiában birt fizetési értékéhez képest veszteség nélkül túladhasson, azonnal nagyobb ezüst-eladásokat eszközölt. Az 1878/85. években 118^s millió forintnyi ezüstöt adott el, különböző üzletekben és fizetések fejében pedig ugyanazon években 142^s millió forint ezüstöt adott ki; de mindhiába, mert a bank pénztárához még több ezüst folyt, 1892-ben az ezüstkészlet 168⁹⁵ millió frttal elérte a maximumot. Utóbbi években a valutarendezés nyomása alatt nagy fordulatot látunk. 1894-ben az aranykészlet 53.49 millió forinttal szaporodott, az ezüstkészlet pedig 22⁷⁸ millió forinttal csökkent. 1895-ben az aranykészlet ismét 88⁷⁷ millióval emelkedett, az ezüst ellenben 12⁵⁹ millióval fogyott; de a bank pinczéiben még mindig annyi az ezüst, a mennyi 1885 előtt soha sem volt. Ettől az ezüstmégtől csak nagy

áldozat árán lehet szabadulni, a mi e valutarendezés feladata.

Láttuk, hogy a valutarendezés kérdése az ötvenes évek eleje óta sohasem vétetett le a szőnyegről, kormány és közvélemény, sőt maga a törvényhozás is folyvást megvalósítandó cél gyanánt emlegette; de komoly kísérlet, a mint korábban elmondottuk, csak két alkalommal történt. Az alkotmányos korszak kezdetétől egészen a legújabb évekig, csak mint jámbor óhajítás, mint a bizonytalan távolban lebegő cél derengett a valutarendezés. Az idő nem is volt rá alkalmas. A monarchia mindkét államának pénzügye csakhamar megromlott, nyakra-főre kellett kötni az új kölcsönöket s egyre fokozni az adóterheket. Ily körülmények közt, hogy vállalhatott volna magára akkora terhet, minő a függő államadósság bevonása; midőn a kedvezőtlen fizetési mérleg valószínűvé tette, hogy a nagy áldozatokkal beszerzett aranykészlet rövid időn úgy is kifolynék a monarchiából s a készfizetést nem lehetne sokáig fentartani. Csak midőn az államháztartás egyensúlya nagy erőfeszítések árán, Lajtán innen és túl helyreállt s a folyvást erősen activ kereskedelmi mérleg remélni engedte, hogy a valutát nemcsak rendezni, hanem fentartani is sikerül vétetett ismét komolyan munkába a nagy művelet.

A kezdeményezés nem Ausztriából indult ki, hanem egy genialis magyar államférfitől, Wekerle Sándortól származott, kinek még mint pénzügyministeri államtitkárnak, Tisza Kálmán mellett, oroszlánrésze volt állami háztartásunk egyensúlyának helyreállításában. Wekerle, már mint pénzügyminister, miután hosszú enquête - tárgyalásokon nyilvánosan megvitatta a kérdést, s teljes megegyezésre jutott az osztrák kormánynyal is, 1892. május 14-én öt

törvényjavaslatot nyújtott be, egyet a koronaérték megállapításáról; másikat a magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződésről; harmadikat az aranyforintra szóló kötelezettségeknek koronaértékű arany érmékben való teljesítéséről; negyediket az osztrák-magyar bank alapszabályainak megfelelő kiegészítéséről; végre az ötödiket az 5⁰/₀-os államadóságok conversiójáról s a koronaérték behozatalára szükséges arany beszerzéséről. (Mint megszavazott törvények, ugyanezt a sorrendet tartva meg, a következők: 1892. XVII., XVIII., XIX., XX. és XXI. törvényczikkek.) A pénzügyminister, különösen az elsőhöz, részletes indokolást csatolt, meggyőzőleg fejtegetve a valutarendezés szükségét úgy közgazdasági — mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi — valamint állampénzügyi szempontból, továbbá politikai helyzetünk és védképességünk szempontjából.

A valuta rendezésének szükségére nézve nálunk, már régtől fogva mondhatni teljes egyértelműség uralkodott, csak egyes hangok emelkedtek, melyek pénzforgalmi eszközeink disagióját, mint a magyar mezőgazdaság javára szolgáló védvámot igyekeztek feltüntetni. Az indokolás elismeri, hogy valutánk rosszabbodásából, a magas ágióból, mezőgazdáink nagy része hasznót húzott; de viszont az ágió csökkenése érzékenyen emelte a termelési költségeket és egyéb terheit, s az ágió ingadozásából folyó bizonytalanság lehetetlenné tett minden helyes számítást. Ez a bizonytalanság még súlyosabbá válik a gazdára nézve, a mint a natural-gazdaságból, mely a mezőgazdaságban még ma is uralkodó, lassanként egészen áttérünk a pénzgazdaságra. A valuta-rendezés még azért is érdekében áll, hogy növekedő üzleti

tőkéit olcsóbban szerezhesse meg. Az indokolás sorra véve közgazdaságunk többi ágait is, élesen világítja meg azokat a hátrányokat és veszélyeket, melyek rendezetlen valutánk folytán elszigeteltségükből származnak.

A törvényjavaslatnak mindjárt 1. §-a kimondá, hogy az eddigi ausztriai érték helyébe az aranyérték lép, melynek számítási egysége a korona. A bimetallizmusnak nálunk is vannak hívei, kik közül többen a két kormány által összehívott szaktanácskozmányban is résztvettek, de az adott viszonyok közt más megoldást, mint az aranyérték elfogadását, még ezek sem láttak. »Nem a közt kell döntenünk — mondja találóan az indokolás — hogy az aranyat vagy az ezüstöt, avagy mindkettőt akarjuk-e, hanem az a kérdés, akarjuk-e azokat az előnyöket, a melyek a rendezett valutával járnak? Ha akarjuk, akkor nincs más mód, mint az áttérés ugyanarra a valutára, a mely valamennyi gazdasági jelentőséggel bíró európai államnak nemzetközi fizetési eszköze.«

Az indokolás fölvetette a tiszta és sánta aranyvaluta kérdését, de meg nem oldta. A javaslat, illetőleg törvény csak annyit mond, hogy az 1868. évi VIII., illetőleg 1869: XII. törvényczikk alapján értékpénzül vert ausztriai értékű ezüst forintok további rendelkezésig törvényes forgalomban maradnak. A pénzügyminiszter pedig az indokolásban így nyilatkozik: »Igaz ugyan, hogy az ezüst courans forgalomban tartása annál nagyobb visszahatással lehet a rendezés műveletére, arannyal minél kevésbé telített a belföldi piac, de tekintettel arra a veszteségre és nehézségre, melylyel ezüstkészletünk értékesítése ma járna, gyakorlati követelménynek tartom, hogy az átmenet idejére, sőt azon túl is, az ezüst courans forgalomban tartassék.

Következésképp a készfizetések felvétele idejében lesz helye végleges állást foglalni az ezüst értékpénz kérdésével szemben.« A törvény mint elérendő czélt, a tiszta arany valutát tűzte ki, de nem zárta ki az ellenkezőt sem, s az arany mellett az ezüst értékpénz forgásának kérdése eldöntetlenül maradt.

Sokkal ismertebbek a valutatörvények, semmint csak némileg részletes elemzésükbe kellene bocsátkoznunk. Csak egy pár lényegesebb mozzanatot kívánunk kiemelni belőlük.

Az új aranyérték számítási egysége a korona s az értékpénzt képező aranyérmék 900 rész aranyat és 100 rész rezet tartalmazó ötvözetből veretnek. Egy kilogramm ötvözött aranyból 2.952, egy kilogramm színaranyból 3.280 korona kerül ki. Ez alapon határozható meg új pénzünk értékaránya a külföldi ércpénzegységekhez. E szerint egy korona egyenlő 1.050135 frankkal vagyis egy frankkal és öt centimes-mal, 0.85000975 márkával, vagyis 85 fillérrel, 0.0416364 font sterlinggel, vagyis 9.99 — kerekszám 10 — pennyvel.

Ismerve azt az előnyt, mely a kereskedelemre nézve nagy területen ugyanazon pénzegység forgásából származik, feltűnő, hogy miért nem fogadtuk el a frank- vagy márkarendszert, a melyre külkereskedelmi összeköttetéseink egyenesen reá utaltak bennünket? A szakirodalom valóban előzőleg részint a márká-, részint a frankrendszer mellett foglalt állást. De kormányunk s az osztrák kormány még nagyobb súlyt fektetett rá, hogy az átmenet a régi pénzrendszerről az újra, a belforgalomban úgy szólva minden nehézség nélkül történjék. Ezt el is érte az által, hogy az új koronát papír forintunk értékének felére tette.

Minthogy azonban papír forintunk folytonos érték hullám-

zásnak van kitéve, meg kellett állapítani az ausztriai és a koronaérték között az értékarányt. Ha a törvényhozás szigorúan a jogi álláspontra helyezkedik, egyszerűen az arany és ezüst között jelenleg fennálló értékarányt kellett volna törvényesítenie, mert az ausztriai érték törvényes alapja az ezüst s az állam nem lett volna köteles egy papirforintért többet adni, mint a mennyit egy pénzverdei font ezüst 45-öd része aranyban ér. De minthogy 1879-ben az ezüst szabad veretése megszüntettetett, papírpénzünk árfolyamértéke jóval belső ezüst értéke fölé emelkedett. Az ezüstár alapján való szabályozás tehát a magán jogviszonyok erős megzavarását idézte volna elő; egyedül méltányosnak és célszerűnek papírpénzünk árfolyamának egy hosszabb időre kiszámított átlaga látszott. Papírpénzünk vásárlási erejének beható mérlegelése után, 100 aranyforint 119 ausztriai értékű forinttal vagyis egy ausztriai értékű forint 84 aranykrajczárral vétetett egyenlőnek, egy korona tehát egyenlő 42 arany vagy 50 osztr. ért. krajczárral.

A törvény aranypénzeknek magánosok számlájára való veretését is megengedi, hogy a külföldi aranynak beözönlését s forgalmunknak aranynyal telítését ez által is előmozdítsa.

Az arany értékpénzen kívül a törvény elrendelte ezüst egykoronások veretését 60 millió (Ausztriával együtt 200 millió), nikel husz- és tizfilléreseket veretését 18 millió (Ausztriával együtt 60 millió), bronz két és egy filléreseket veretését 7 s millió (Ausztriával együtt 26 millió) korona összegig. A nikel és bronz váltópénz forgalomba hozását azonban meg kellett előzni az osztrák értékű váltópénz bevonásának.

Az arany beszerzésének s a készfizetések elhamarkodott megkezdésének veszélye óvatosságot ajánlott, a törvény tehát kimondá, hogy az ausztriai értékre szóló papírpénzjegyek mindaddig, a míg forgalmon kívül nem helyeztetnek, minden fizetésnél, a mely törvény szerint koronaértékben teljesítendő, az állami és egyéb közpénztárak, valamint a magánosok részéről fizeteskép elfogadandók, még pedig olykép, hogy névértékük minden forintja két koronával számíttassék.

A papírpénz bevonásának időpontját sem a koronaértékről szóló XVII., sem az Ausztriával az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést becikkelyező XVIII. törv. czikk nem állapítja meg. E szerződés külön államiságunk teljes kidomborításával 1910-ig terjedő érvénnyel köttetett. Ismétli ez a koronaértékről szóló törvény intézkedéseit. Az államjegyek bevonására nézve pedig kimondja, hogy arról a két kormány alkalmas időpontban kölcsönös meg-egyezőssel előterjesztést fog tenni saját törvényhozásának s a bevonásból származó költséget 312 millió forint erejéig a két állam közösen viseli, Magyarország 30, Ausztria 70%-kal. Az államjegyek bevonása az egyforintosokon kezdődik.

A valutarendezéshez szükséges arany mennyiség beszerzését, a pénztári készletekből e célra kihasítandó 45 millió aranyforinton kívül, az 1892: XXI. törvény czikk az 5 és 6%-os államadóssági kötvények conversiója útján kívánta elérni, oly módon, hogy az új koronajáradék és konvertált régi államadósságok kamatkülönbözetének alapul vételével 4%-os aranyjáradékkötvények bocsáttassanak ki s az így befolyó arany szolgáljon a valutarendezési célra. A valutarendezéshez szükséges aranyat ma már mindkét állam beszerezte.

A közös függő adósság egy részének beváltásáról az

1894. évi XXIV. törvényczikk intézkedik, illetőleg az czikkelyezi be a birodalmi tanácsban képviselt országok kormányával a beváltásra vonatkozólag kötött egyezményt.

Az egyezmény lényege, hogy a két állam 1897. végéig az állami jegyekből 200 millió forintot tartozik beváltani. E beváltás az egy-forintos államjegyekkel kezdődik, ezek után kerül a sor az öt- és 50 forintosokra.

Az államjegyek beváltása végett a két kormány 1894. és 1895-ben 20—20 millió forint értékű ezüst koronást bocsát ki az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződésben megállapított arány szerint. Azontúl a beváltásra szükséges fizetési eszközöket, még pedig ezüst értékpénzt vagy bankjegyeket az osztrák-magyar banknál szerzik be 20 koronás aranyak lefizetése mellett. A 20 koronás aranyakban befizetendő 160 millió forintból 48 milliót a magyar, 112 milliót az osztrák kormány tartozik befizetni.

Az osztrák-magyar bankkal 1894. július 24-én kötött egyezmény értelmében a befizetett húsz-koronások a bank érczkészletéhez számíttatnak. Abban a mérvben, a melyben a bank a lefizetett húsz-koronások ellenértékét nem ezüst értékpénzben, hanem bankjegyekben adja, a lefizetett húsz-koronások, a monarchia mindkét államában egybehangzóan történő másnemű törvényes szabályozásig, csakis épen azoknak a bankjegyeknek fedezésére fordíthatók. A bank nincs jogosítva ez alapon a jegyforgalmat fölemelni.

A bank 1895. végéig 131 $\frac{1}{2}$ millió forint értékű húsz-koronásért 91 $\frac{1}{2}$ millió forint bankjegyet s 37 $\frac{1}{2}$ millió forint ezüst értékpénzt szolgáltatott ki a két kormánynak.

Az államjegyek bevónása, közvetlenül az 1894. július 24-én kelt egyezmény megkötése után, tényleg megkezdődött s ugyanazon év végéig 43 $\frac{1}{2}$ millió, 1895. év végéig

pedig 65¹/₂ millió forint váltatott be részint egy-koronásokkal, részint ezüst forintosokkal. A forgalomban levő államjegyek összegét minden év végén az utobbi évtized alatt a következő számok mutatják:

1886-ban	344,176.555 frt	1891-ben	378,844.091 frt
1887-ben	337,394.237 »	1892-ben	343,970.577 »
1888-ban	336,843.175 .	1893-ban	372,098.255 .
1889-ben	357,231.636 »	1894-ben	303,305.898 »
1890-ben	370,361.103 »	1895-ben	193,539.593 »

Két év alatt a forgalomban levő államjegyek 178⁵/₁₆ millió forinttal csökkentek és pedig a különböző jegyek következőleg:

Év végén	ötven forintosok	öt forintosok	egy forintosok
1893	161,269.550 frt	143,788.455 frt	67,040.250 frt
1894	145,691.650 »	143,143.925 »	14,470.321 »
1895	73,358 850 »	118,766.950 »	1,413.793 »

1895. végéig az egy-forintosok csaknem teljesen kivonattak a forgalomból, az ötven-forintosoknak több mint fele szintén beváltatott, az öt-forintosok összege ellenben csak mérsékelten fogyott. Az öt-forintosokat a forgalom ez idő szerint még nem is nélkülözhetné s bevonásuk a forgalom megzavarása nélkül csakis akkor lesz lehetséges, ha helyüket tiz-koronás aranypénzeknek forgalomba bocsátásával lehet pótolni.

De ez csak a készfizetések fölvételével történhetik. Mikor? Bajos volna megmondani. Sokan a valuta-rendezés jövőjét egészen sötét színben látják. Aligha van igazuk. A valuta-rendezéshez a gazdasági életnek úgy nálunk, mint Ausztriában rendkívül fontos érdeke fűződik; lehetetlen elképzelni, hogy az eddig hozott áldozatokat bármelyik fél kárba veszni engedné. Az ötvenes és hatvanas években megkísérlett va-

luta-rendezést is csupán a külpolitikai bonyodalmak hiúsították meg; annál kevésbé lehet ma a kérdés lassú elalvásától tartanunk, főltéve, hogy a gondviselés valami váratlan katasztrófával nem látogatja meg Magyarország és Ausztria népeit.

XV. A MAGYAR KIR. POSTATAKARÉKPÉNZTÁR.

Hazánk hitelszervezete az 1886. évben egy új intézménnyel bővült, az 1885. évi IX. törvénycikk által életbeléptetett postatakarékpénztárral. Az 1861-ben létrejött angol postatakarékpénztár sikere nálunk is fölébresztette az érdeklődést s kormányunk már a hetvenes évek elején fontolóra vette, hogy nem volna-e czélszerű az új intézményt hazánkban is meghonosítani. Postaintézetünk azonban ekkor még nem volt annyira szervezve, hogy a nagy feladatot megnyugvással magára vállalhatta volna. Az ügy tehát elaludt s csak évek múlva merült fel újra. Némi irodalmi discussió is támadt, mely ha előmozdította is az eszmék tisztázását, de az ügyet a gyakorlati megoldáshoz közelebb nem vitte. A magyar postaügynek egy kiváló jelese, Heim Péter, foglalkozott a kérdéssel legalaposabban, de túlóvatosságból postaintézetünket még 1880-ban sem tartotta a feladatra termettnek.

Az érdeklődés bizonyára ismét elalszik, ha Ausztriában az 1882. május 28-diki törvény tényleg életbe nem lépteti a postatakarékpénztárat. A közeli példa előtt nem lehetett szemet hunyni. Már az első üzletév (1883) végén 352.886 betevőnek 4,001.741 frtja volt elhelyezve az osztrák postatakarékpénztárnál. Egy betevőre átlagosan 11 frt 34 kr. esett, világos jelél, hogy a postatakarékpénztárat azok az apró megtakarítások keresik föl, melyeket a közönséges

takarékpénztárak, épen kicsinységüknél fogva fel nem szívnak, hanem elkallódni engednek. Egy embernek tiltva lévén több betéti könyvet váltani, a könyvecskék száma azonos a betevőkével s így mindjárt az első évben százezreket segített az új intézmény egy kis megtakarításra.

A magyar kir. postatakarékpénztárról szóló törvényjavaslatot a pénzügyi és a közmunka- és közlekedési miniszter gróf Szapáry Gyula és báró Kemény Gábor 1885. márczius 7-én tették le a ház asztalára. A törvényjavaslatokhoz csatolt terjedelmes indokolás a külföldi postatakarékpénztárak ismertetése után kimutatja, hogy az új intézményre, a közönséges takarékpénztárak tekintélyes száma daczára mily szükség van, hogy lehetőleg minden vidék népének alkalmá legyen elhelyezni megtakarított pénzcsékjét. Ezt csak a postahivatalok útján lehet elérni, melyek már az egész országot behálózzák. De még a hol takarékbetétek gyűjtésével foglalkozó intézetek vannak, ott sem fölösleges a postatakarékpénztár működése, mert azok a betéti minimumnál nem mennek annyira le, mint a postatakarékpénztár, mely 50 krt is elfogad betétül, sőt levéljegyek felragasztása által lehetővé teszi, hogy az alsóbb néposztály már 5 krajczárral is megkezdhesse a megtakarítást.

Szükségesnek látszott eloszlatni azt az aggályt is, mintha a postatakarékpénztár a már létező takarékpénztárak versenyvállalata akarna lenni. Már maga az alacsony kamat, melyet a postatakarékpénztár nyújt (először 3.6 %/o-ban állapítottatott meg), eléggé biztosíthatta azokat, hogy betéteiket az új intézmény nem fogja magához szívni, ily további biztosíték, hogy a postatakarékpénztárban a betétek csak bizonyos maximalis összegig kamatoznak. Inkább azt

lehetett remélni, hogy a képződő kis tőkék, melyek különben elenyésztek volna, mihelyt bizonyos magasságot elérnek, a közönséges takarékpénztárakba folynak át, magasabb kamatozást keresendők.

Az 1885. évi IX. törvényczikk a magyar kir. postatakarékpénztárt állami kezelés és jótállás alatt állította fel. Közvetítő hivatalai gyanánt működnek azok a postahivatalok, melyeket a közmunka és közlekedési (ma már kereskedelemügyi) miniszter e feladattal megbíz. Az első üzletév végén, 1886-ban, 2,000 közvetítő hivatal működött, 1894. végén ellenben az egész Magyarbirodalomban kerekszám 4,000. Számuk tehát hét év alatt megkétszereződött s ma már hazánknak alig van oly zuga, hol a nép el volna zárva a takarékpénztári intézmény jótéteményétől.

A m. kir. postatakarékpénztár szervezetét és üzletmenetét itt nem ismertethetjük; csak a sajtószzerűbb mozzanatokat kívánjuk kiemelni. Szóltunk a betétek minimumáról. A maximum nincs meghatározva, sőt idő tekintetében sincs semmi korlátozás; de biztosítékul szolgál arra nézve, hogy az intézmény eredeti rendeltetésétől el nem távozik, az az intézkedés, hogy a betétek 1000 frton túl nem kamatoznak. Ha a tőkebetét kamatos kamataival meghaladta az 1.000 frtot, s a betevő az intézet értesítésétől 30 napon belül másképp nem rendelkezik az 1.000 frtot meghaladó összeget, föltéve, hogy erre elégséges, az intézet érték-papírokban helyezi el.

A betéti könyvecske nemcsak hogy névre állittatik ki, hanem a betevő igazolni köteles személyazonosságát is. Ugyanazon betevőnek egynél több betéti könyvecskét szerezni tilos. A második és további betéti könyvecskékre elhelyezett összeg kamata még abban az esetben is elvész,

ha a betéti összegek együttesen sem tennének 1.000 frtot. A betétek kamatlábat a törvény 3.6 százaléokban állapította meg; kimondván, hogy ezt csak a törvényhozás szálíthatja le, fölemelését ellenben a miniszterium is elrendelheti. De már az 1894. évi XVIII. t.-cz. egész általánosságban fölhatalmazta a miniszteriumot, hogy a kamatlábat az adott viszonyokhoz képest rendeleti úton állapíthassa meg. Ez alapon a postatakarékpénztár kamatlába 1895. január 1-től 3³/₀-ra szállíttatott le.

A törvény a postatakarékpénztári betétek gyümölcsöző elhelyezésének csak egy módját engedi meg: értékpapírok vásárlását. E papírok lehetnek: 1. kamatozó magyar állampapírok, 2. kamatozó magyar állami sorsjegyek, 3. a miniszterium által kijelölendő magyar záloglevelek vagy az osztrák-magyar bank záloglevelei. De a postatakarékpénztár értékpapírizlete nemcsak ebből áll. A törvény 18. §-a kimondja, hogy minden egyes betevőnek jogában áll az imént említett értékpapíroknak számlájára leendő vásárlása végett a postatakarékpénztárhoz fordulni, mely a vásárlást díj nélkül eszközli. A vásárolt értékpapírok a betevő kívánságára vagy posta útján megküldetnek, vagy pedig a postatakarékpénztárnál díj nélkül letétben megőriztetnek. Nem csekély kedvezmény ez a betevő közönségre nézve, de az államra is előnyös, mert előmozdítja az állampapíroknak itthoni elhelyezését.

Az 1889. évi XXXIV. t.-czikk a magyar királyi postatakarékpénztárat egy új üzletággal, a cheque- és clearing-forgalommal bővítette ki. Szorosan ez nem tartozik a postatakarékpénztári intézményhez s a nyugot-európai hasonló intézeteknél, hol a fejlettebb bankrendszer teljesen kielégíti a forgalom igényeit, nincs is azzal összekötve. Bennünket csakis az osztrák példa s annak sikere vezetett.

Ausztriában nem közgazdasági szükség idézte elő ez intézmény meghonosítását, hanem a postatakarékpénztár üzleti érdeke. A tömérdek, gyorsan mozgó kis betét kezelése rendkívül költségessé tette a kezelést; a betétek átlagának emelése végett tehát a betevőknek új köreit igyekezett megnyerni. Így honosult meg a vidéki iparosok és kereskedők bevonása végett a cheque-üzlet, eleinte kezdetleges, később egészen kifejlett alakjában, a clearing-forgalommal kiegészítve. Az osztrák postatakarékpénztár a cheque-üzletet 1883-ban kezdte meg 167 számlatulajdonossal, 1887 végén pedig, midőn a novelláris törvény rendszeresen szabályozta a cheque- és clearing-forgalmat, már 12.981 számlatulajdonos vett abban részt, a befizetések és visszafizetések pedig külön-külön meghaladták a 600 millió forintot.

Nálunk a postatakarékpénztár üzleti érdeke szintén ajánlatossá tette ezt a kibővitést, de fontos közgazdasági érdek is szólt mellette, az, hogy nálunk a cheque- és giro-üzlet, a pénzforgásnak ez a hatalmas-gyorsítója csak kevésbé volt kifejlődve. »Mindössze néhány fővárosi banknál találjuk azt — mondja a Baross Gábor közmunka- és közlekedési miniszter által 1889. április 8-án benyújtott törvényjavaslat indokolása — de aránylag szűk helyi korlátok közt s csak újabban 1889. év eleje óta tette az osztrák-magyar bank az eddigi helyi forgalmat interlokaliszá az által, hogy az akkoráig csakis két főintézeténél berendezett giro-forgalmat kiterjeszté összes fiókjaira. Bármily jó hatásúnak bizonyult azonban ez az intézkedés, mégis — különösen a mi terjedelmét illeti — nem felelhet meg az igényeknek. A forgalom nagyobb általánosítása elé gátlólag lép mindenek előtt az e célra szolgáló fióktézetek korlátozott száma, továbbá az a körülmény, hogy az érint-

hetetlen törzsszeg, melyet az intézet a giro-forgalomban résztvevőktől kíván, aránylag oly magas, hogy azt a kisebb iparos és kereskedő a maga üzletében, kivált kamat nélkül, csak nehezen nélkülözhetné. Tekintettel továbbá arra, hogy úgy, a mint az osztrák-magyar bank ezen üzletágakat saját szervezetében gyakorolja, azok szorosan összefüggnek hitelüzleteivel, a mennyiben az intézet egyidejűleg bankárát képezvén ügyfeleinek, a kiknek részére váltókat számítol le, inkasszál, lombard-üzleteket nyújt stb. s ennél fogva azon egyének tekintetében, a kik javára ily szolgáltatokra vállalkozik, szükségkép válogatósnaak kell lennie: az osztrák-magyar bank az e forgalmat igénybe vevőknek viszonylag csak szűk körét ölelheti fel.« Az indoklás számadatokkal is kimutatta, hogy a bank berendezését kizárólag csak a nagy tőke vette igénybe; pedig közgazdasági szempontból nagyon fontos, hogy a kisipar és kiskereskedés is részesüljön a cheque-üzlet előnyében s általában a pénzforgási eszközök fizetési képességének az a hatványozása, mely a követelések egyszerű átírásával jár, nálunk is minél inkább elterjedjen.

A magyar királyi postatakarékpénztár cheque-üzlete 1890-ben kezdődött, tehát öt év adatai fekszenek előttünk, míg ellenben tulajdonképeni takaréközletéről kilenczévaadatai. Az intézet fejlődéséről álljanak itt a következő számok:

Év	Kiállított	Kiegyenlített	Az év végén	Betétek állá-
	betéti	könyvecske	fennálló	déka az év
				végén
				forint
1886	106.742	21.225	85.517	1,419.566
1887	59.206	33.784	110.939	2,141.319
1888	56.830	37.882	129.887	2,927.846
1889	60.997	40.074	150.810	3,739.286
1890	62.195	44.299	168.706	4,791.154
1891	67.207	47.253	188.660	5,967.927
1892	75.591	59.921	211.330	7,418.143
1893	79.985	57.184	234.131	8,838.549
1894	87.415	64.243	257.303	10,232.000

Első évben a kiállított könyvek nagy számát az intézmény újdonsága okozta. A következő két évben csökkenés állt be, azóta folytonos emelkedés, mely legerősebb volt 1891-ben és 1894-ben. A betétálladék gyarapodása nem mondható valami rohamosnak; de tekintetbe kell venni, hogy túlnyomólag igen kis betétekből gyűlt össze ez az összeg. 1886-ban csak 16 frt 60 kr. esett átlagosan egy betéti könyvre, a mely átlag 1894-ben fokozatosan 39 frt 79 krajczarra emelkedett. A betéti könyvecskék az összeg nagysága szerint az első s utolsó évben következőleg csoportosultak:

Összeg	1886-ban		1894-ben	
	darab	%	darab	%
5 frtig	52.261	61.1	154.253	60.0
5—10 »	11.426	13.4	20.233	7.9
10—20 »	8.856	10.3	19.568	7.6
20—30 »	3.895	4.6	11.726	4.6
30—40 »	1.961	2.3	7.324	2.8
40—50 »	1.195	1.4	5.511	2.1
50—100 »	2.374	3.4	14.242	5.5
100—500 »	2.693	3.1	20.326	7.9
500 frton felül	356	0.4	4.070	1.6
Összesen	85.517	100.0	257.303	100.0

A betéti összegek nagysága 8—9 év alatt meglehetősen változáson ment át. A legkisebb betétek ma is csaknem akkora százalékát teszik az összes könyvecskéknek, mint az első évben, de már az 5—10 és 10—20 frtos könyvekre jóval kisebb arány esik, ellenben a nagyobb, különösen a 100—500 frtos betétek rendkívül megsaporodtak. Úgy látszik, a cheque-üzlet életbeléptetése idézte elő ezt a változást, mely a betevőknek egészen új körét nyerte meg a postatakarékpénztár számára.

Jellemző a postatakarékpénztárra a betétek nagy mozgékonyága; a betéti állomány jóformán évről-évre egészen

kicszerélődik. Ezt a gyors átalakulási folyamatot a következő számok állítják szem elé:

	Az év elején volt betéti álladék minden 100 forint- jára esett	
	új betét	visszafizetés
1887-ben	214 frt	163 frt
1888-ban	168 »	131 »
1889-ben	146 »	117 »
1890-ben	140 »	111 »
1891-ben	155 »	131 »
1892-ben	127 »	103 »
1893-ban	116 »	97 »
1894-ben	107 »	92 »

Az új betétek évről-évre meghaladják az év kezdetén volt betéti álladékot. De ezt egyoldalúlag a betétek gyors felhalmozódása is okozhatná; a mozgékonytságot a betétek és visszafizetések együttesen jellemzik. Adataink, különösen 1891-ig bezárólag, rendkívül gyors mozgásról tanuskodnak, még a visszafizetések is erősen meghaladták a betétek állományát, csak az utolsó két évben maradtak ezen alul. Azok az apró tőkék tehát, melyeket a postatakarékpénztár felszív, csak kivételesen keresnek ott állandó gyümölcsöztetést, legnagyobb részük gyorsan tovább megy. Ily módon a betétek a postatakarékpénztár munkáját két irányban is növelik, sok apró tételük és mozgékonyságuk által. A három utolsó év a második irányban lényeges javulást mutat. A betételek száma 1894-ben 617.395-re, a visszafizetéseké 244.191-re rugott, egy betételre átlagosan 15.4, egy visszafizetésre 33.2 forint esett. Nagy emelkedés ez az első évhez (1886) képest, a mikor az átlagos betétel csak 5.6, az átlagos visszafizetés csak 1.9 frtot tett.

A betevők, mihelyt betétjük egy bizonyos összeget elért, értékpapírok vásárlását kérhetik rajta; a mi rájuk

nézve azzal az előnnyel jár, hogy az értékpapírok rendszeren többet kamatoznak, mint a postatakarékpénztári betétek. De láttuk, hogy az intézet hivatalból is vásárolhat értékpapírokat, ha a betevő követelése az 1000 frtot meghaladja. A betétek egy része tehát évről-évre értékpapírok vásárlása folytán leiratik. E leírásokat, valamint a betétek gyümölcsösztetése végett vásárolt értékpapírok álladékát a következő kimutatás tünteti fel, mely egyuttal azt is kimutatja, hogy a takarékbetétek évi összege hogy oszlik meg a magyar anyaország és a társországok között:

Év	Leírás a betétekből értékpapírvásárlás folytán f o r i n t	Gyümölcsösztetés végett vásárolt értékpapírok f o r i n t	Az évi betétekből esik	
			Magyarországra f o r i n t	Horvát-Szlavon-országra f o r i n t
1886	257.000	1,477.300	2,527.000	150.000
1887	255.000	2,309.600	2,875.000	170.000
1888	360.000	3,115.200	3,379.000	217.000
1889	318.000	3,933.100	3,917.000	354.000
1890	311.000	5,008.700	4,750.000	460.000
1891	1,631.000	6,185.900	6,930.000	506.000
1892	443.000	7,622.000	6,972.000	610.000
1893	548.000	9,829.150	7,965.000	636.000
1894	390.000	10,992.000	8,949.000	550.000

A postatakarékpénztárnál felhalmozódott értékpapírok már is tekintélyes összeget képeznek; kár, hogy legalább a főbb csoportok szerint részletesen nem ismerjük ez értékpapírokat. Kétségtelen azonban, hogy legnagyobb részük magyar államadóssági kötvény.

Az anyaország részesülése aránylag is erősebb a postatakarékpénztári betétekben, mint a társországoké. Magyarországon 1894. évben egy lélekre átlagosan 59 kr. postatakarékpénztári betét esett, Horvát-Szlavonországokban csak 25 kr.

A postatakarékpénztárnak van egy igen érdekes adatgyűjtése a betevők foglalkozásáról, neméről és életkoráról. Ez annál becsesebb, mert a közönséges takarékpénztáraknál ezeket a fontos adatokat kénytelenek vagyunk nélkülö-

lőzni. A takarékbetétek gyűjtésével foglalkozó intézetek, a különös kikötés eseteit kivéve, nem kutatják a betevő egyéniséget, nem törődnek vele akárki teszi be s akárki veszi ki a betéti összeget s a betéti könyvecske felmutatóját jogszerű tulajdonosnak tekintik. Ellenben a postatakarékpénztárnál, mely oly nagy súlyt fektet a személyazonosságra, semmi nehézséggel sem jár a személyi adatok feljegyzése.

1886-ban a betevőknek 67·1 0/0-a férfi, 32·6 0/0-a nő, 0·3 0/0-a pedig jogi személy volt. A férfiak aránya 1893-ban is változatlanul ugyanaz maradt, a nőké ellenben lecsökkent 31 0/0-ra, a jogi személyeké pedig 1·9 0/0-ra emelkedett. A fizikai személyeknek 1886-ban 96·3 0/0-a tudott írni-olvasni, 1893-ban 95·4. Ez a közel egy százaléknyi csökkenés azonban nem a művelődés hanyatlását mutatja, hanem azt, hogy újabban a műveletlen, alsó néposztályokból is többen keresik föl a postatakarékpénztárat. 1886-ban az írni-olvasni nem tudó betevők száma még csak 3.188 volt, 1893-ban pedig már 10.660-ra rugott. Az írni-olvasni nem tudók számának szaporodása itt határozottan öröndetes jelenségnek tekintendő.

A betevők életkor szerint következőleg oszlottak meg:

A betevők életkora	1886-ban		1893-ban	
	a betevők száma	0/0	a betevők száma	0/0
—10 éves	20.695	24·2	54.075	23·4
10—20 »	30.550	35·7	67.216	28·3
20—30 »	14.603	17·1	49.665	21·0
30—40 »	9.114	10·7	23.809	10·0
40—50 »	4.222	5·0	10.220	4·4
50—60 »	1.952	2·3	4.761	2·0
60—70 »	738	0·8	1.405	0·7
70—80 »	187	0·2	220	—
80—90 »	5	—	22	—
90 éven felül	2	—	—	—
ismeretlen korú	3.168	3·7	18.130	7·3
jogi személy	281	0·3	4.608	1·9
Összesen	85.517	100·00	234.131	100·00

Kár, hogy az ismeretlen korúak száma 1893-ban 1886-tal szemben majd hatszorosra, számaránya több mint kétszeresre emelkedett. Az összehasonlítást ingataggá teszi, csak az bizonyos, hogy a 20—30 évesek és a jogi személyek a betevek közt aránytalanul megsokasodtak. De számaink azt is kétségtelenül mutatják, hogy a postatakarékpénztár legtöbb betevője a két első korcsoportból kerül ki. Ez adatok igazi értékét azonban az adja meg, ha kiegészítjük a betevek foglalkozására vonatkozó adatokkal:

A betevek foglalkozása	1886. végén		1893. végén	
	számszerint	%	számszerint	%
Köz- és magántisztviselők és katonák	8.188	9.6	24.063	10.2
Egyéb értelmiségi kereset (pap, tanár, tanító stb.)	4.080	4.8	9.121	3.9
Földmívelés és erdészet:				
birtokos	811	—	2.774	—
gazdatiszt, bérlő, munkás	1.357	—	7.175	—
Gyárpar:				
gyáros	72	—	172	—
segéd- és munkásszemélyzet	713	—	2.760	—
Kézműipar:				
önálló vállalkozó	4.117	—	21.635	—
segéd- és munkásszemélyzet	4.302	—	24.519	—
Kereskedés:				
önálló vállalkozó	3.706	—	4.613	—
segéd- és munkásszemélyzet	2.356	—	7.265	—
Szerzeményből élők	969	1.1	4.480	1.9
Házi cseléd	1.825	2.1	10.842	4.8
Napszámos	809	1.0	5.139	2.2
Egyéb foglalkozásúak	19.004	21.7	38.029	16.3
Tanuló	18.578	22.3	41.798	17.8
Gyermek	14.269	16.7	25.338	10.8
Jogi személyek	981	0.3	4.608	1.9
Összesen	85.517	100.00	234.131	100.00

Az összehasonlítást a két év között itt ismét megzavarja

egy ismeretlen tényező, az egyéb foglalkozásúak száma. Minthogy a fentebbi részletezés az egyes foglalkozási ágakat jóformán kimeríti, valószínű, hogy az egyebek alá a nem szabatosan megjelölt foglalkozású egyének kerültek, a kiket tulajdonképen a többi tételekbe kellett volna foglalni. Hogy ezek arányszáma jelentékenyen csökkent, azt valószínűleg az adatgyűjtés nagyobb pontosságának kell tulajdonítanunk. Ez egy kissé bizonytalanná teszi a többi összehasonlítást is; de a fejlődés általános irányát mégis megjelölhetjük. Különösen egy foglalkozási ág nyomult nagyon előtérbe, a kézműipar. Ez, az önálló vállalkozókat és segédszemélyzetet összefoglalva, 1886-ban a negyedik helyen állt, 1893-ban már a legelső helyre került. Tért nyertek még: a földműveléssel foglalkozók, a gyáriparhoz tartozók, házi cselédek, napszámosok, szerzeményükből élők, a köz- és magántisztviselők és katonák, valamint a jogi személyek; ellenben erősen csökkent a tanulók, a gyermekek, a kereskedők s az értelmiségi keresetben az úgynevezett szabadfoglalkozásúakhoz tartozók számaránya. A csökkenés azonban csak viszonylagos, abszolút fogyás egyetlen foglalkozási ágban sem mutatkozik, sőt ellenkezőleg, abszolúte azok is jelentékenyen szaporodtak, melyek aránylag kissé háttérbe szorultak, így például az egyéb értelmiségi kereset több mint 120⁰/₀-kal növekedett.

Itt az abszolút és relatív számok egyenlő fontosak. Az előbbiek mutatják, hogy a postatakarékpénztár számára még mennyi megmunkálni való tér kínálkozik, mert a népesség azon köreiből, melyeket első sorban volna hivatva ez intézmény takarékosagra szoktatni, még mindig csak szórványosan kerülnek betevők. Így, hogy csak egy pár példát idézzünk, legutóbbi népszámlálásunk 376.270 házi

cselédet talált, a postatakarékpénztár betevői közt azonban még 1893-ban is csak 10.842 szerepelt, az összes számnak csupán 2.88 ‰-a. Még rosszabb az arány a napszámosoknál, 1,637.109 napszámos közül csak 5.139 helyezett el egy kis megtakarítást a postatakarékpénztárnál, vagyis az összes számnak 0.31 ‰-a.

Nem terjeszkedünk itt ki a magyar királyi postatakarékpénztár cheque-üzletére. Egy későbbi fejezetben, a hol ezt az üzletágat az összes hazai pénzüzetek adatai alapján tárgyaljuk, fogunk erre kitérni. Mielőtt azonban e fejezetet berekesztenők, néhány szóval meg kell még emlékeznünk az *iskolai takarékpénztárakról*.

Az iskolai takarékpénztárak kérdése nálunk is régóta vita tárgyát képezi s a hetvenes évek második felében az ügy néhány buzgó barátja erős agitációt indított mellette. Az eredményről a postatakarékpénztárról szóló törvényjavaslathoz csatolt indokolás számol be:

Év	Helység	Iskola	Tanuló	Betétek forintokban
1876	13	15	2.162	13.337
1877	17	20	3.010	18.884
1878	30	36	3.682	30.416
1879	35	50	4.865	33.650
1880	96	141	7.333	54.647
1881	178	240	14.984	71.817
1882	256	354	19.273	114.734
1883	314	438	21.992	131.580

Ez határozottan szép fejlődés; de pedagógiai szempontból a mennyi ok szól az intézmény mellett, még több szól ellene s szerepe a postatakarékpénztár felállításával tulajdonképpen meg is szűnt.

XVI. A HITELINTÉZETEK KELETKEZÉSE, MEGSZÜNÉSE ÉS LÉTSZÁMA. ARÁNYUK A TERÜLETHEZ ÉS LÉLEKSZÁMHOZ.

Átfutva a hazai hitelügy és hitelintézeteink történetén, az utóbbiak fejlődését feltüntető főbb adatokat, melyekből a legfontosabbakat elszórtan kiemeltük, még összefoglalva is bemutatjuk, hogy a fejlődésnek teljes átnézetét nyujtsuk. Szükséges ezenkívül beszámolnunk azon részletes adatgyűjtés eredményéről is, mely épen a kiállítási bizottság által kezdeményezve, a hazai hitelügy jelen állapotának megismeréséhez oly bő adalékot nyújt, minőt korábban alig remélhattünk.

Az adatgyűjtés összes eredményét minden részleteivel, térszűke miatt nem mutathatjuk be, ahhoz kötetek kellenének. Mellőzzük itt az egyes intézeteket, bármily kiemelkedő helyet foglaljanak is el hiteléletünkben, sőt a vármeigyék szerinti részletezésig is csak egyes kivételes esetekben szállunk le: az országos eredményeket azonban csaknem hézagtalanul közöljük s a hol lehet, a jelennel párhuzamba állítjuk a múltat is, hogy a fejlődés egész képe az olvasó szemei előtt álljon.

Előadásunk folyamán megismertettük azokat a tényezőket, melyek a lefolyt fél század alatt a hitelintézetek keletkezését és megszűnését előmozdították. A számszerű adatokat a következő összeállítás mutatja:

Év	Bank és föld- hitelintézet		Takarékpénztár		Szövet- kezet		Hitelintézet általában	
	ala- kult	meg- szűnt	ala- kult	meg- szűnt	ala- kult	meg- szűnt	ala- kult	meg- szűnt
1836	—	—	1	—	—	—	1	—
1840	—	—	2	—	—	—	2	—
1841	—	—	1	—	—	—	1	—
1842	1	—	2	—	—	—	3	—
1843	—	—	—	—	—	—	—	—
1844	—	—	4	—	—	—	4	—
1845	—	—	10	—	—	—	10	—
1846	—	—	8	—	—	—	8	—
1847	—	—	5	—	—	—	5	—
1848	—	—	2	—	—	—	2	—
1849—51	—	—	—	2	—	—	—	2
1852	—	—	—	—	1	—	1	—
1853—57	—	—	—	—	—	—	—	—
1858	—	—	2	—	1	—	3	—
1859—60	—	—	—	—	—	—	—	—
1861	—	—	1	—	—	—	1	—
1862	—	—	4	—	1	—	5	—
1863	1	—	4	—	—	—	5	—
1864	2	—	3	—	4	—	9	—
1865	1	—	3	—	6	—	10	—
1866	—	—	8	—	9	—	17	—
1867	7	—	8	—	7	—	22	—
1868	14	—	21	—	14	—	49	—
1869	26	—	48	2	17	—	91	2
1870	16	—	22	—	42	—	80	—
1871	18	—	14	—	37	—	69	—
1872	36	1	93	2	39	—	168	3
1873	30	22	44	4	31	1	105	27
1874	4	5	7	3	21	9	32	17
1875	1	—	5	1	23	19	29	20
1876	2	6	8	4	21	18	31	28
1877	1	8	1	2	27	22	29	32
1878	1	3	2	—	15	13	18	16
1879	1	6	1	—	18	11	20	17
1880	6	3	5	1	19	10	30	14
1881	4	4	8	2	35	13	47	19
1882	4	—	14	2	48	14	66	16
1883	5	—	21	1	51	16	77	17
1884	2	1	14	—	24	3	40	4

Év	Bank és föld- hitelintézet		Takarék- pénztár		Szövet- kezet		Hitelintézet általában	
	ala- kult	meg- szűnt	ala- kult	meg- szűnt	ala- kult	meg- szűnt	ala- kult	meg- szűnt
1885	5	4	26	1	50	14	81	19
1886	11	1	7	1	50	18	68	20
1887	15	2	13	1	71	13	99	16
1888	13	2	14	3	81	22	108	27
1889	6	2	13	2	66	37	85	41
1890	15	1	22	—	41	26	78	27
1891	20	1	20	—	37	31	77	32
1892	17	2	31	1	81	18	129	21
1893	24	1	28	2	95	40	147	43
1894	17	1	27	—	106	32	150	34

Az 1894. év végéig a szorosabb értelemben vett Magyarországon, tehát Horvát-Szlavonországok nélkül, melyekre adatok hiányában sajnos, sem itt, sem a következő fejezetekben ki nem terjeszkedhetünk, összesen 2.112 hitelintézet alakult. Ezeknek több, mint felét (1.189) szövetkezetek teszik, míg az összes keletkezett takarékpénztárak száma 597-re, a bankoké 326-ra rug. Körülbel tehát azt mondhatjuk, hogy kétszer annyi takarékpénztár alakult, mint bank, kétszer annyi szövetkezet, mint takarékpénztár.

A szövetkezetek közül kerekszám 400 szűnt meg, összes számuk 33·64⁰/0-a, a bankokból 76, vagyis 23·31⁰/0, a takarékpénztárak közül 38, azaz 6·37⁰/0. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy tulajdonképen csak a bankok és a takarékpénztárak adatai alkalmasak az összehasonlításra. A szövetkezeteknek egy tekintélyes része előre meghatározott rövidebb időre alakul s midőn ez letelik, a szövetkezet az elért nyereséget és a felszaporodott saját tőkét az egyes résztvevők közt felosztván, maga feloszlik. Bár az ily felosztott intézet nyomán rendszeren ugyanazon tagok egészen hasonló szövetkezetet alakítanak, az alapszabályok értelmében az nem a

régi többé, hanem egészen új intézet. Ez a körülmény nyer világos kifejezést a megszűnt szövetkezetek túlságos nagy számában, sőt a sok alakulást is részben ez magyarázza. De csakis részben, mert a szövetkezetek száma az által is csökken, hogy közülök számos alakul át részvénytársulattá s jut a bankok vagy a takarékpénztárak sorába, de viszont az egészen új szövetkezetek alakulása is tömeges, a mit az utóbbi években főleg a községi hitelszövetkezetek gyors terjedésének lehet köszönni.

Aránytalanul nagy a bankoknál is a megszűnés. Ezt az 1873. évi hitelválság okozta, mely épen a bankok sorában vitt véghez legnagyobb rombolást. A válság utóhatása évek hosszú során át tartott s a közvetlenül megbukott bankintézeteken kívül egymás után hullottak el a meggyengült s életképességükben aláesott intézetek. Az utóbbi kilencz év alatt évenként már csak egy-két bank szűnik meg, a mi a jelenlegi tekintélyes létszám mellett túlságos nagynak nem mondható, de a bankok közt még mindig gyakoribb a megszűnés, mint a takarékpénztáraknál. Ez utóbbiak az 1873. évi válságtól sem szenvedtek sokat, csak egy pár gondatlan kezelésű takarékpénztár szűnt meg. Nemcsak a régi intézetek álltak meg rendületlenül, hanem az újabb alapítások is többnyire életképeseknek bizonyultak. Hűtlen kezelés folytán időnként egy-egy takarékpénztár összeomlása, vagy megrendülése nagy megdöbbenést keltett s minden egyes alkalommal fölmerült a magyar takarékpénztárak reformálásának kérdése, de takarékpénztáraink vezetése általában gondos és körültekintő s a nehezebb gazdasági és pénzvviszonyokat is rázkódás nélkül élik át.

A nyolczvanas évek eleje óta takarékpénztárak sűrűn alakulnak, de még sem bírnak többé oly túlnyomósággal

a bankokkal szemben, mint korábban. Egyes években már több bank alakult, mint takarékpénztár. Jelélül annak, hogy a takarékpénztári formát mai napság már nem tartják oly föltétlenül előnyösnek a bankokkal szemben. Az a tágasabb kör, szabadabb mozgás, sőt részben az üzérkedés, melyet az utóbbiak szervezete megenged, mindinkább előtérbe nyomuló szemponttá válik az alapításoknál. Hangsúlyoznunk kell azonban ezúttal is, hogy szoros határvonalat vonni hazai takarékpénztáraink és bankjaink között nem lehet, van sok intézetünk mind a két csoportban, sőt a legtöbb ilyen, melyek csak névre különböznek egymástól.

Ha az összes intézetek évenkénti alakulását tekintjük, feltűnik, hogy az utóbbi két évben az újonnan alakult intézetek száma megközelíti a szédelgésbe csapott alapítási évek, 1872-nek, eredményét. Mig azonban az akkor keletkezett intézetek közül 55·36⁰/₀ esett a takarékpénztárakra, 21·43⁰/₀ a bankokra s 23·31⁰/₀ a szövetkezetekre, 1894-ben az utóbbiakra már 70·67⁰/₀ esett, csak 18·0⁰/₀ a takarékpénztárakra s csupán 11·33⁰/₀ a bankokra. Ha a munkánkban kiemelt korszakokon belül tekintjük a hitelintézetek alakulását, azt látjuk, hogy 1840-lől 1848-ig évenként átlagosan négy intézet alakult, 1849-től 1866-ig csak három, 1867-től 1879-ig 57, 1880-tól pedig 1894-ig 85. Változnak az arányok, ha a hitelintézetek főbb csoportjait külön tekintjük. Mellőzve az 1867. előtti két időszakot, évenként átlagosan alakult:

	1867—79-ig	1880—1894-ig
bank	12	11
takarékpénztár ...	21	17
szövetkezet	24	57

Az 1867-et követő korszakban, daczára, hogy az alakulás 1874-től kezdve a minimumra szállt le, évenként átlagosan

több bank és takarékpénztár alakult, mint a következő korszakban, melyben viszont évenként több mint kétszer annyi szövetkezet keletkezett, mint a megelőző 13 év átlagában.

A fennálló intézetek számát minden év végén a következő adatok mutatják:

Év	Bank	Földhitel- intézet	Takarék- pénztár	Szövet- kezet	Hitelintézet összesen
1836	—	—	1	—	1
1840	—	—	3	—	3
1841	—	—	4	—	4
1842	1	—	6	—	7
1843	1	—	6	—	7
1844	1	—	10	—	11
1845	1	—	20	—	21
1846	1	—	28	—	29
1847	1	—	33	—	34
1848	1	—	35	—	36
1849—51	1	—	33	—	34
1852	1	—	33	1	35
1853—57	1	—	33	1	35
1858	1	—	35	2	38
1859—60	1	—	35	2	38
1861	1	—	36	2	39
1862	1	—	40	3	44
1863	1	1	44	3	49
1864	3	1	47	7	58
1865	4	1	50	13	68
1866	4	1	58	22	85
1867	11	1	66	29	107
1868	25	1	87	43	156
1869	50	2	133	60	245
1870	66	2	155	102	325
1871	83	3	169	139	394
1872	117	4	260	178	559
1873	123	6	300	208	637
1874	122	6	304	220	652
1875	123	6	308	224	661
1876	119	6	312	227	664
1877	112	6	311	232	661

Év	Bank	Földhitel- intézet	Takarék- pénztár	Szövet- kezet	Hitelintézet összesen
1878	110	6	313	234	663
1879	106	5	314	241	666
1880	108	6	318	250	682
1881	109	5	324	272	710
1882	113	5	336	306	760
1883	118	5	356	341	820
1884	119	5	370	362	856
1885	120	5	395	398	918
1886	130	5	401	430	966
1887	143	5	413	488	1.049
1888	154	5	424	547	1.130
1889	158	5	435	576	1.174
1890	172	5	457	591	1.225
1891	190	6	477	597	1.270
1892	204	7	507	660	1.378
1893	227	7	533	715	1.482
1894	243	7	559	789	1.598

A takarékpénztárak számában egyetlen évben sem látunk érezhetőbb visszaesést. Közvetlenül a forradalom után mutatkozik némi csökkenés, melynek helyreütésére csaknem egy egész évtizedre volt szükség; az 1877-ben tapasztalt hanyatlás azonban számba sem jöhet. A szövetkezetek számában egyáltalán nincs visszaesés, ellenben a bankoknál a hetvenes évek második felében az újonnan keletkezettek nem tudták kiegyenlíteni a sok feloszlás folytán támadt hézagot. A bankok létszáma csak a nyolczvanas évektől kezdve nő szakadatlanul.

Intézeteink számát megyék szerint a következő kimutatás tünteti fel. A városok közül csak Budapestet emeltük ki külön, a többi várost összefoglaltuk azon megyével, melynek területén fekszik. Az elkülönítés megyék és városok szerint nem igen volna indokolt, mert a városok hitelintézetei többnyire az egész vármegye hitel-igényeit szolgálják.

Országgrész és törvényhatóság	Bankok és földhitel- intézetek		Takarék- pénztárak		Szövetke- zetek		Összesen		A posta- takaré- pénztár közve- titő hiva- talai
	anya- fiók-	fiók-	anya- fiók-	fiók- i n t é	anya- fiók- z e t	fiók-	anya- fiók-	fiók-	
<i>I. Duna balpartja:</i>									
Árva	2	3	1	—	4	—	7	3	38
Bars	5	2	6	1	2	—	13	3	59
Esztergom	1	—	2	—	1	—	4	—	30
Hont	2	—	4	1	1	—	7	1	59
Liptó	2	—	3	1	6	—	11	1	40
Nógrád	4	—	3	2	1	—	8	2	71
Nyitra	10	1	15	—	8	—	33	1	119
Pozsony	4	2	9	1	4	—	17	3	121
Trencsén	5	2	3	—	3	—	11	2	90
Turóc	2	—	1	—	5	—	8	—	17
Zólyom	2	—	3	—	2	—	7	—	37
Együtt	39	10	50	6	37	—	126	16	681

II. Duna jobbpartja:

Baranya	2	—	6	—	16	1	24	1	101
Fejér	2	—	10	1	27	—	39	1	67
Győr	—	—	3	—	1	—	4	—	40
Komárom	—	—	5	—	34	—	39	—	64
Moson	—	—	5	—	—	—	5	—	48
Somogy	—	—	14	—	24	4	38	4	133
Sopron	1	—	7	2	30	—	38	2	99
Tolna	3	—	14	1	11	22	28	23	67
Vas	2	—	29	2	30	5	61	7	140
Veszprém	1	—	10	—	18	2	29	2	72
Zala	3	—	19	—	11	—	33	—	130
Együtt	14	—	122	6	202	34	338	40	961

III. Duna-Tisza köze:

Bács-Bodrog ...	11	8	35	1	80	7	126	16	113
Csongrád	5	—	11	—	7	—	23	—	17
Heves	5	—	7	1	3	1	15	2	68
Jász-N.-K.-Szolnok	9	—	20	2	3	—	32	2	64
Pest-Pilis-Solt-Kis-									
Kun	12	—	34	8	103	3	149	11	171
Budapest főváros	18	9	10	8	32	—	60	17	41
Együtt	60	17	117	20	228	11	405	48	474

Országgrész és törvényhatóság	Bankok és földhitel- intézetek		Takarék- pénztárak		Szövetke- zetek		Összesen		A posta- takaré- pénztár közve- títő hiva- talai
	anya-	fiók-	anya-	fiók-	anya-	fiók-	anya-	fiók-	
	i n t é z e t								

IV. Tisza jobbpartja:

Abauj-Torna ...	4	—	7	—	6	5	17	5	76
Bereg ...	3	—	3	—	1	—	7	—	37
Borsod ...	3	—	5	—	31	5	39	5	57
Gömör ...	1	—	7	—	7	7	15	7	60
Sáros ...	3	—	3	—	1	1	7	1	54
Szepes ...	4	—	10	—	4	2	18	2	79
Ung ...	2	—	2	—	2	—	6	—	25
Zemplén ...	4	1	9	1	4	2	17	4	95
Együtt ...	24	1	46	1	56	22	126	24	483

V. Tisza balpartja:

Békés ...	3	1	17	4	2	—	22	5	26
Bihar ...	3	—	18	—	19	—	40	—	97
Hajdú ...	3	—	11	2	5	2	19	4	25
Mármaros ...	8	—	10	—	7	—	25	—	44
Szabolcs ...	4	—	8	—	1	—	13	—	52
Szatmár ...	7	—	11	—	9	—	27	—	63
Szilágy ...	2	—	5	—	3	—	10	—	31
Ugocsa ...	2	—	2	—	2	—	6	—	17
Együtt ...	32	1	82	6	48	2	162	9	355

VI. Tisza-Maros szöge:

Arad ...	3	—	9	1	11	—	23	1	60
Csanád ...	1	—	5	3	3	—	9	2	19
Krassó ...	4	—	7	1	10	—	21	1	60
Temes ...	13	—	22	3	33	—	68	3	87
Torontál ...	24	1	39	1	28	—	91	2	118
Együtt ...	45	1	82	8	85	—	212	9	344

VII. Erdély:

Alsó-Fehér ...	1	—	9	—	4	—	14	—	25
Besztercze-Naszód ...	5	—	1	—	13	—	19	—	16
Brassó ...	1	1	1	—	11	2	13	3	21
Csik ...	3	—	4	1	2	—	9	1	20
Fogarás ...	—	—	3	—	2	—	5	—	12
Háromszék ...	—	—	8	—	4	—	12	—	34

Országgrész és törvényhatóság	Bankok és földhitel- intézetek		Takarék- pénztárak		Szövetke- zetek		Összesen		A posta- takarék- pénztár közve- titő hiva- talai
	anya-	fiók-	anya-	fiók-	anya-	fiók-	anya-	fiók-	
Hunyad	2	—	5	—	5	—	12	—	31
Kis-Küküllő	—	—	1	—	5	—	6	—	21
Kolozs	7	2	5	—	8	—	20	2	38
Maros-Torda	3	—	3	—	15	—	21	—	21
Nagy-Küküllő	—	—	—	—	27	—	27	—	21
Szeben	6	—	1	—	21	—	28	—	20
Szolnok-Doboka	2	—	9	—	5	—	16	—	34
Torda-Aranyos	3	—	5	—	3	—	11	—	22
Udvarhely	1	—	3	3	8	—	12	3	18
Együtt	34	3	58	4	133	2	225	9	354

<i>I. Magyar-</i>									
<i>ország</i>	248	33	557	51	789	71	1594	155	3652
<i>II. Fiume</i>									
	2	1	2	—	—	—	4	1	2

Nem téve különbséget az intézetek egyes kategóriái közt, legtöbb hitelintézet van a Duna-Tisza közén és a Duna jobbpartján, legkevesebb ellenben a felvidéken, a Duna bal- és a Tisza jobbpartján.

Fölötte kevés bank van a Duna jobbpartján, itt talán még mindig azok a kellemetlen emlékek uralkodnak, melyek az 1873. évi válság alkalmával számos bankintézet összeomlásáról szólnak. Ez országgrészben tizenegy vármegye közül négyben egyáltalán nincs is bank. Legtöbb bank működik a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében, itt egyetlen vármegyében, Torontálban, 24 bank állt fenn; több, mint magában Budapesten. Sok még a bank a Duna balpartján is, mely országgrész hitelintézetekben máskülönben nagyon szegény, itt van legkevesebb szövetkezet s takarékpénztárakban is csak a Tisza jobbpartja szegényebb.

Takarékpénztár és szövetkezet legtöbb van a Duna jobbpartján és a Tisza-Maros szögében. Szövetkezetekben Erdély

is nagyon gazdag. A szövetkezeti eszme itt kettős hatás alatt hódít mind nagyobb tért: a pestmegyei hitelszövetkezet élén álló férfiak buzgósága folytán, kiknek törekvését több lelkes erdélyi hazafi is hathatósan támogatja; továbbá a régi szászföld több jeles fiának odaadó munkássága folytán.

Nem érdektelen a magyar kir. postatakarékpénztár gyűjtőhelyeinek terület szerint való megoszlása. Hazánk nyugoti felében sokkal több ily gyűjtőhely működik, a mi tulajdonképen a postahivatalok számával függ össze; a meny-nyiben ma már csaknem minden postahivatal be van rendezve a postatakarékpénztári gyűjtő-szolgálatra.

Statisztikánk ezúttal először mutatja ki a hitelintézetek fiókjait. Összesen 156 fiók-intézet működött. A bankoknál átlagosan minden 7-dik intézetre, a takarékpénztáraknál és szövetkezeteknél pedig minden 11 intézetre esett egy fiók.

Hitelintézeteink létszámának arányát a területhez és lélekszámhoz — a fiókokon és a m. kir. postatakarékpénztár közvetítő hivatalain kívül — vármegyénként a következő kimutatás tünteti föl:

Országgrész, megye	Egy hitelintézet esik átlagosan □-kilo- méterre lélekre		Országgrész, megye	Egy hitelintézet esik átlagosan □-kilo- méterre lélekre	
I.			II.		
<i>Duna balpartja.</i>			<i>Duna jobbpartja.</i>		
Árva	297	12.117	Baranya	214	13.429
Bars	206	11.763	Fejér	107	5.704
Esztergom	281	19.595	Győr	346	28.947
Hont	379	17.575	Komárom	75	4.090
Liptó	206	6.987	Moson	408	17.010
Nógrád	545	26.806	Somogy	172	8.601
Nyitra --- --- ---	174	12.017	Sopron	87	6.832
Pozsony	248	19.492	Tolna	131	9.004
Trencsén	420	23.527	Vas	83	6.400
Turóc	144	6.247	Veszprém	144	7.424
Zólyom	390	16.059	Zala	156	12.267
Összesen	267	14.917	Összesen	129	8.148

Országgrész, megye	Egy hitelintézet esik átlagosan	
	□-kilo- méterre	lélekre
III.		
<i>Duna-Tisza köze.</i>		
Bács-Bodrog...	88	5.687
Csongrád...	149	11.363
Heves...	259	15.586
Jász-Nagy-Kun- Szolnok	168	9.953
Pest - Pilis - Solt - Kis - Kun	83	4.925
Budapest főváros	4	8.199
Összesen	90	6.802

IV.		
<i>Tisza jobbpartja.</i>		
Abauj-Torna...	192	10.582
Bereg...	532	25.637
Borsod...	88	5.559
Gömör...	285	11.654
Sáros...	546	24.003
Szepes...	201	9.072
Ung...	509	22.542
Zemplén...	371	17.600
Összesen	249	12.037

V.		
<i>Tisza balpartja.</i>		
Békés...	162	11.745
Bihar...	275	12.918
Hajdu...	177	10.052
Mármaros...	415	10.732
Szabolcs...	379	18.842
Szatmár...	241	11.992
Szilágy...	363	19.117
Ugocsa...	199	12.577
Összesen	274	12.776

Országgrész, megye	Egy hitelintézet esik átlagosan	
	□-kilo- méterre	lélekre
VI.		
<i>Tisza Maros szöge.</i>		
Arad...	281	14.939
Csanád...	180	14.509
Krassó-Szörény...	465	19.412
Temes...	105	6.391
Torontál...	105	6.498
Összesen	162	8.998

VII.		
<i>Erdély.</i>		
Alsó-Fehér...	256	13.791
Besztercze-Naszód	212	5.513
Brassó...	139	6.676
Csik...	500	12.667
Fogarás...	375	17.644
Háromszék...	297	10.384
Hunyad...	578	22.325
Kis-Küküllő...	275	16.836
Kolozs...	258	11.260
Maros-Torda...	206	7.470
Nagy-Küküllő...	116	5.012
Szeben...	119	5.313
Szolnok-Doboka...	322	13.598
Torda-Aranyos...	307	13.688
Udvarhely...	285	9.178
Összesen	248	10.005

Magyarország	176	9.494
--------------	-----	-------

Fiume	5	7.374
-------	---	-------

Hazánk úgy a területhez, mint a lélekszámhoz képest elég jól el van látva hitelintézetekkel, az országos átlag oly kedvező, hogy minden 176 négyszögkilométer területre

s minden 9.494 lélekre egy hitelintézet esik. Főleg a vagyonosabb országrészek válnak ki, a Duna jobbpartja, a Duna-Tisza köze és a Maros-Tisza szöge, mely utóbbi országrész átlagát csak Krassó-Szörénymegye szállítja a két előbbi átlaga alá. A területhez képest a Tisza bal-, a lélekszámhoz képest a Duna balpartja van legkevésbé ellátva hitelintézetekkel. De itt is vannak kivételek, Liptóban már minden 6.987, Turóczban minden 6.247 lélekre esik egy hitelintézet; e megyék tehát a legkedvezőbb aránynyal bíró megyékkel állnak egy sorban. A lélekszámhoz képest legkedvezőbb az arány Komárom-, Pest-, Nagy-Küküllő-, Szeben-, Besztercze-Naszód-, Borsod-, Fejér- és Bácsmegyékben, vagyis a hol a szövetkezetek már széltére el vannak terjedve, ezekben már minden 4.090—5.704 lélekre egy hitelintézet esik. A területhez képest pedig legkedvezőbb az arány Komárom-, Vas-, Pest-, Sopron-, Bács- és Borsodmegyékben, hol minden 75—88 négyszögkilométer területre esik egy hitelintézet. De vannak megyék, a hol még nagyon ritka a hitelintézetek hálózata. Hunyadban csak minden 578 négyszögkilométerre, Sárosban 546, Nógrádban 545, Beregben 532, Ungban 509, Csikban 500 négyszögkilométer területre esik egy hitelintézet. Ezekben a vármegyékben a lélekszámhoz való arány sem valami kedvező, s csak a művelődés haladásától és a vagyonosság gyarapodásától lehet várni a javulást.

XVII. ALAP- ÉS TARTALÉKTŐKE. NYUGDÍJALAP.

A pénzüintézetek működésében hitelközvetítő szerepök nyomul erősen előtérbe. Ha tulajdonképeni természetüket tekintjük, nem egyebek, mint kisebb-nagyobb gyűjtő mendenczék, melyek a gazdaságilag heverő, vagy kellőleg nem gyümölcsöző tőkéket magukhoz vonják, s a hitel csatornáján oda vezetik, hol productiv használatot találnak, vagy a hol rájuk nagyobb szükség van.

E közvetítő szerep nem kívánja meg föltétlenül a saját tőkét, csak az ügyes, tapintatos, hű kezelést. De minthogy az anyagi biztosíték tetemesen fokozza a bizalmat, s tisztán az intézményben és emberekben levő garancia nem elég ott, hol könnyen megrövidithető fontos anyagi érdekekről van szó, saját tőke nélkül pénzüintézetek nem állhatnak fenn. A saját tőke mértéke azonban különböző lehet s nagyságát főleg az intézet által gyakorolt üzletágak kisebb vagy nagyobb kockázattal járó természete szabja meg. Innen van az, hogy a bankoknak nagyobb alaptőkére van szükségük, mint a takarékpénztáraknak. A szövetkezetek sem szorulnának nagy saját tőkére, de a gyakorlatban mégis azt látjuk, hogy épen ezeknél legnagyobb a saját tőke az általuk kezelt idegen tőkéhez hasonlítva; pedig a hitelszövetkezetek tulajdonképeni célja kevésbé a saját tőke gyűjtése, hanem az, hogy az egyesülésben és egyetemlegességben rejlő biztosíték által olyanok is

hitelhez jussanak, kik hitelképességgel egyenkint vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátolt mértékben bírnak. De e tekintetben nagy akadály az az idegenkedés, melylyel nálunk az emberek az egyetemleges felelősség iránt viseltetnek.

A hazai pénzügyintézetek alaptőkéjének fejlődését 1842 óta a következő kimutatás állítja szem elé:

Év	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövetke- zetek	Földhitel- intézetek	Összes pénz- intézetek
a l a p t ő k ő j e o. é. forintokban					
1840	—	—	—	—	—
1841	—	—	—	—	—
1842	522.900	22.388	—	—	545.288
1843	531.405	38.138	—	—	569.543
1844	642.605	70.623	—	—	713.228
1845	735.000	189.855	—	—	924.855
1846	1,030.050	358.068	—	—	1,388.118
1847	1,050.000	497.451	—	—	1,547.451
1848	1,050.000	497.469	—	—	1,547.469
1849	1,050.000	476.989	—	—	1,526.989
1850	1,050.000	530.637	—	—	1,580.637
1851	1,050.000	596.672	—	—	1,646.672
1852	1,050.000	628.913	—	—	1,678.913
1853	1,050.000	653.864	—	—	1,703.864
1854	1,050.000	676.231	—	—	1,726.231
1855	1,050.000	696.572	—	—	1,746.572
1856	1,050.000	724.425	—	—	1,774.425
1857	1,050.000	742.931	—	—	1,792.931
1858	1,050.000	757.640	1.850	—	1,809.490
1859	1,050.000	728.422	3.235	—	1,781.657
1860	1,050.000	698.627	4.440	—	1,753.067
1861	1,050.000	706.162	5.410	—	1,761.572
1862	1,050.000	785.843	10.233	—	1,846.076
1863	1,050.000	1,089.420	18.295	—	2,157.715
1864	1,050.000	2,236.132	35.271	—	2,321.403
1865	1,294.980	1,324.349	54.803	—	2,674.132
1866	1,650.000	1,558.103	135.537	—	3,343.640
1867	8,578.635	1,974.772	169.002	—	10,722.409
1868	14,377.759	3,410.498	226.907	—	18,015.164
1869	20,320.355	5,928.677	301.615	—	26,550.647

Év	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövetke- zetek	Földhitel- intézetek	Összes pénz- intézeteke
		a l a p t ő k é j e o. é. forintokban			
1870	23,566.336	7,081.633	413.652	600.000	31,661.621
1871	25,432.989	8,531.893	531.760	600.000	35,096.642
1872	55,230.459	14,128.832	810.461	10,775.000	80,944.752
1873	56,322.513	17,201.766	6,852.067	11,329.920	91,706.266
1874	56,675.315	18,217.014	10,289.530	11,270.000	96,451.859
1875	51,350.247	18,837.731	13,791.594	9,170.000	93,149.572
1876	37,379.271	18,944.982	14,042.516	8,960.000	79,326.769
1877	31,194.627	19,169.687	12,546.544	8,978.000	71,888.858
1878	27,179.577	19,170.690	13,059.386	11,840.740	71,250.393
1879	26,766.662	19,629.350	14,031.746	7,678.000	68,105.758
1880	32,533.987	19,909.653	14,752.986	7,958.000	75,154.626
1881	38,392.176	20,390.389	15,184.088	12,228.326	86,194.979
1882	48,594.392	22,288.578	15,717.855	12,210.326	98,811.151
1883	49,474.853	23,059.985	17,664.862	12,210.326	102,410.026
1884	47,779.912	23,996.856	19,629.575	12,210.326	103,616.669
1885	47,832.141	25,219.090	23,675.968	12,210.326	108,937.525
1886	46,513.281	25,913.843	25,054.613	12,210.326	109,692.063
1887	39,459.739	26,684.321	25,326.681	12,210.326	103,681.067
1888	42,738.007	27,385.746	26,632.000	12,210.326	108,966.079
1889	44,574.911	28,840.894	28,676.793	12,210.326	114,302.924
1890	46,746.463	31,881.081	30,899.000	12,210.326	121,736.870
1891	56,546.426	34,749.531	32,078.000	12,210.326	135,584.283
1892	60,307.691	36,390.225	33,601.061	12,448.966	142,747.943
1893	68,496.644	42,931.754	35,965.347	12,934.170	160,327.915
1894	73,826.406	52,819.959	38,804.044	13,040.000	178,490.409

Némileg feltűnő, hogy a takarékpénztárak alaptőkéjének kimutatását 1842-vel, a földhitelintézetekét 1870-nel kezdjük. Figyelembe kell azonban venni, hogy a Pesti hazai takarékpénztár nem mint részvénytársaság alakult s az alaptőke csak a veszteségek fedezésére szánt tartaléktőke jellegével birt. Még 1845-ben is, midőn az intézet elfogadta az osztalékosság elvét, fölöslegesnek tartotta külön részvénytőkéről gondoskodni s a kiállított részvények nem meghatározott összegről, hanem az intézet vagyonának egy bizonyos részéről szóltak. Sőt még az 1864. évi új alapszabályok is csupán tartaléktőkéről emlékeznek s csak 1868-ban

állapítottatott meg a részvénytőke egy millió forintban, mely aztán 1874-ben 2,400.000 forintra, 1890-ben 4 millió, 1895-ben 5 millió forintra emeltetett.

Az 1863-ban alakult Magyar Földhitelintézetnek maig sincs alaptőkéje, csak tartalékalapja; kimutatásunkban a földhitelintézetek alaptőkéjét a magyar jelzálog-hitelbank nyitja meg, mely 1869-ben keletkezett s 1870-ben szerepelt először hivatalos statisztikánkban.

A szövetkezetek alaptőkéje gyanánt a rész- és törzsbetétek és az üzletrészek összegét mutattuk ki. Ezeket nem számítva, a fentebbi táblázaton foglalt többi adatok a részvénytőkét jelentik, s azt látjuk, hogy a hazai pénzintézetek részvénytőkéjének összege 1894 végén kerekszám 140 millió forintra rúgott.

Ez azonban csak a névérték. Árfolyam-értékük ennél sokkal nagyobb. Pontos számszerű adataink ugyan ez irányban nincsenek, de a tiszta nyereségből s még inkább a kifizetett osztalékból megközelítő pontossággal az árfolyamértéket is kiszámíthatjuk. Ha az összes intézeteket vesszük, nem sokat csalódunk, ha az árfolyamértéket 5⁰/o-os osztalék alapján számítjuk, s miután 1894-ben a bankok és részvénytársulati alapon nyugvó földhitelintézetek 7,985.205 forintot fizettek ki osztalék gyanánt, a takarékpénztárak pedig 7,862.786 frtot; az előbbieik részvénytőkéjének árfolyami értéke körülbelül 159,704.100 frtra, az utóbbiaké 157,255.720 forintra tehető, vagyis részvénytársulati pénzintézeteink összes részvénytőkéjének névértéke 139.68 millió frtot tesz, árfolyamértéke azonban 1894 végén körülbelül 317 millió frtra rúgott.

A nemzeti vagyonnak tehát jelentékeny része nyugszik pénzintézeti részvényekben. Meg kell azonban emlitenünk,

hogy csak a takarékpénztári részvények vannak mondhatni kizárólag hazai kezekben, a bank részvények egy része külföldiek birtokában van. 1867-ig pénzügyeink részvénytőkéje hazai tőkepenzesektől került ki; de összes névértéke alig haladta meg a három millió forintot. Az alkotmányos korszakkal megkezdődött alapításokban azonban már a külföldi tőke is nagy szerepet játszott s az akkor alakult bankóriások, Frankó-magyar, Angol-magyar bank, Magyar általános hitelbank, Földhitel-részvénytársaság már külföldi tőkén épültek föl, 1878-tól ismét látjuk, hogy a külföldi tőkék előszeretettel helyezkednek el magyar bankintézetekben, részint új bankok keletkeznek külföldi tőkékkel, részint meglevők emelik föl részvénytőkéjüket ugyanily módon. Ez az irányzat az utóbbi évek alatt ismét megújult.

Bankjaink részvénytőkéje az alkotmányos korszak kezdetén rohamosan kezdett nőni, s tetőpontját 1873/74-ben érte el, több mint 56 millió forinttal. De elkezdődött az ép oly gyors hanyatlás s 1879-ben, midőn a válság által megrendített nagy bankok már megszűntek, legmélyebbre szállt le. A nyolczvanas évek elejével kezdődő emelkedés sem volt megszakítás nélküli. Az országos bank viszontagságai erős ingadozást idéztek elő. E hatalmas részvénytőkéjű bankintézet megszűntével 1887-ben ismét egy mély depressio nyomát látjuk; de attól fogva állandó erőteljes emelkedés mutatkozik.

A takarékpénztárak részvénytőkéje a több mint fél századot felölelő korszak alatt csak három ízben szenvedett némi csekély hanyatlást. De az emelkedés nem egy évben csak egészen minimális volt. A nyolczvanas évek kezdetétől fogva mutatkozik meglepő fejlődés. Az emelkedés az utóbbi másfél évtized alatt 165·3 %^o-nak felel meg; míg

a bankok részvénytőkéjének emelkedése ugyanezen idő alatt 126·9, a szövetkezetek törzsbetét- és üzletrész tőkéjének gyarapodása pedig 163·0%-ra rúgott. Az emelkedés tehát rendkívül nagy pénzintézeteink mindhárom csoportjánál, de egyiknél sem akkora, mint takarékpénztárainknál. Nem annyira új intézetek alakulása idézte elő az utóbbiaknál az örvendetes eredményt, mint inkább számtalan esetben a részvénytőkének fölemelése. Takarékpénztáraink belátták, hogy a régi patriarchalis állapotoknak vége; szükség, hogy részvénytőkéjüket az általuk kezelt idegen tőkével helyesebb összhangba hozzák.

A földhitelintézetek alaptőkéjében természetesen nem szerepelnek a szövetkezeti alapon nyugvó intézetek, csak a részvénytársulatiak. Az ingadozást a hetvenes években a Magyar Földhitel-részvénytársaság okozta. 1881 óta nagy állandóságot látunk, mert az egész összeget csaknem egészen maga a Magyar Jelzálog-hitelbank részvénytőkéje teszi.

Hogy 1869 óta évről-évre egy bankra és egy takarékpénztárra átlag mekkora befizetett részvénytőke s egy szövetkezetre mekkora törzsbetéttőke esett, azt a következő kis összeállítás mutatja:

Év	Esett átlagosan egy bankra befizetett részvénytőke			Év	Esett átlagosan egy bankra befizetett részvénytőke		
	takarék-pénztárra	szövetkezetekre törzsbetét- és üzletrész tőke	f o r i n t		takarék-pénztárra	szövetkezetekre törzsbetét- és üzletrész tőke	f o r i n t
1869	406.407	45.605	5.027	1882	430.039	66.933	51.366
1870	357.066	46.590	4.055	1883	419.278	65.512	51.804
1871	303.422	51.397	3.826	1884	401.512	65.387	54.226
1872	472.055	54.976	4.553	1885	398.602	64.335	59.488
1873	457.907	57.919	32.943	1886	357.795	65.362	58.267
1874	364.552	60.522	46.771	1887	275.943	65.084	51.899
1875	417.488	62.747	61.570	1888	277.520	65.050	48.688
1876	314.112	61.311	61.861	1889	282.120	66.760	49.787
1877	278.523	62.240	54.080	1890	271.782	70.223	52.283
1878	247.087	61.841	55.810	1891	297.613	73.312	53.732
1879	252.516	63.117	58.223	1892	295.626	72.205	50.911
1880	301.239	63.206	59.012	1893	301.748	81.004	50.302
1881	352.222	63.522	55.824	1894	303.813	95.000	49.182

A bankoknál erős hullámzást látunk. A hetvenes évek első felében magas volt az egy bankra átlagosan eső részvénytőke; de már második felében több nagy bankintézet hanyatlása, sőt megszűnése folytán erősen leszállt. A nyolczvanas évek elejétől kezdve új nagy alapítások, illetőleg részvény-főlemelések folytán újabb növekedés mutatkozik, mely az évtized második felében egy nagy bank megszűnése s számos kisebb vidéki intézet alapítása folytán ismét csökkenésnek engedett helyet. A legutóbbi évek is csak nagyon mérsékelt emelkedést mutatnak, mert a nagyobb bankok mellett kisebb vidéki intézetek még nagyobb számmal alakultak. A bankok részvénytőkéjének átlaga még 1894. végén is jóval kisebb volt, mint 1869-ben. Egészen mást látunk a takarékpénztáraknál. Ezeknél 1869-ben átlagosan egy intézetre még csak 45.605 forint esett, 1894-ben már 95.000. Különösen nagy az emelkedés a két legutóbbi évben, a nagymérvű részvényfőlemelések folytán; de különben az újonnan alakuló takarékpénztárak is többnyire tekintélyes részvénytőkével alakulnak.

A törzsbetét- és üzlet rész-tőkéből átlagosan egy szövetkezetre eső összeg hasonlíthatatlanul nagyobb ma, mint a hetvenes évek elején volt; de itt már nem látunk fokozatos fejlődést. A hetvenes évek közepe táján elérték a maximumot s azóta némi ingadozással folyvást ugyanazon színvonalon maradtak. Nem is lehet ez másképp a sok újonnan keletkezett szövetkezet s a már említett szokás mellett, hogy sok szövetkezet csak egészen rövid időre alakul s annak letelte után feloszlik s teljesen új intézetnek enged helyet.

Különböző jellegű pénzügyintézeteink tartaléktőkéjének fejlődését a következő számok mutatják:

Év	Bankok		Takarékpénztárak		Földhitel- intézetek
	t a r t a		l é k t ö k é j e		o. é. frt
	o. é. frt	a befizetett részv.-tőke ‰-ában	o. é. frt	a befizetett részv.-tőke ‰-ában	
1840	—	—	4.876	—	—
1841	—	—	8.408	—	—
1842	—	—	13.499	—	—
1843	—	—	25.017	—	—
1844	2.930	0.46	51.745	—	—
1845	7.549	1.03	85.210	—	—
1846	21.688	2.11	136.647	—	—
1847	33.028	3.15	216.304	—	—
1848	32.027	3.05	282.907	—	—
1849	30.491	2.90	332.132	—	—
1850	—	—	311.806	—	—
1851	20.571	1.96	408.913	—	—
1852	32.634	3.11	307.019	—	—
1853	45.205	4.31	394.879	—	—
1854	3.182	0.30	395.779	—	—
1855	20.312	1.93	447.759	—	—
1856	39.172	3.73	470.770	—	—
1857	56.321	5.36	504.453	—	—
1858	71.834	6.84	543.686	—	—
1859	77.123	7.35	599.076	—	—
1860	88.510	8.43	667.058	—	—
1861	95.613	9.11	773.872	—	—
1862	100.631	9.58	820.486	—	—
1863	100.000	9.52	787.786	—	2,147.000
1864	100.000	9.52	872.567	—	2,188.869
1865	100.000	7.72	964.359	—	2,334.351
1866	100.271	6.08	1,066.009	—	2,377.753
1867	101.408	1.18	1,146.893	—	2,438.178
1868	105.440	0.73	783.963	—	2,483.980
1869	181.760	0.89	806.065	13.60	2,557.610
1870	358.717	1.52	1,376.174	19.43	3,200.855
1871	426.366	1.67	1,803.022	21.13	3,479.924
1872	1,170.326	2.12	2,382.741	16.85	3,713.215
1873	1,676.309	2.97	2,695.819	15.67	3,603.458
1874	1,603.059	3.83	3,140.092	17.23	3,587.496
1875	1,304.711	2.54	3,401.398	18.00	3,574.940
1876	1,081.872	2.89	3,641.816	19.22	3,834.858

Év	Bankok		Takarékpénztárak		Földhitel- intézetek
	t a r t a l é k t ő k é j e		t a r t a l é k t ő k é j e		o. é. frt
	o. é. frt	a befizetett részv.-tőke ‰-ában	o. é. frt	a befizetett részv.-tőke ‰-ában	
1877	1,280.980	4.11	4,361.803	22.75	5,198.877
1878	1,724.473	6.34	5,172.157	26.98	5,428.954
1879	1,992.631	7.44	7,640.767	38.93	4,747.071
1880	2,449.496	7.53	10,337.968	51.92	7,881.054
1881	2,841.543	7.40	13,072.129	64.11	8,034.274
1882	6,071.917	12.50	14,297.140	64.15	8,587.866
1883	6,678.233	13.51	15,549.933	67.43	9,057.111
1884	6,618.190	13.92	17,901.167	74.60	9,583.894
1885	8,947.743	18.71	20,069.609	79.58	10,127.968
1886	6,369.816	13.70	21,323.411	82.29	10,823.540
1887	4,590.291	11.73	21,076.337	78.99	11,348.241
1888	5,853.422	13.70	23,479.030	85.73	11,945.319
1889	6,693.768	15.02	25,626.506	88.85	12,590.732
1890	7,403.396	15.84	28,651.541	89.87	14,709.277
1891	9,924.449	17.55	32,294.546	92.94	15,509.038
1892	11,779.141	19.53	35,098.492	96.45	16,239.046
1893	13,982.236	20.04	39,937.553	92.94	17,698.848
1894	17,679.110	23.98	45,692.384	86.52	19,641.483

Hivatalos statisztikánk a tartaléktőkéket korábban csakis egy összegben mutatta ki, tekintet nélkül a különböző rendeltetésű tartalékalapok eltérő természetére; sőt a hetvenes években nem egyszer az a hiba is előfordult, hogy a hivatalos kimutatások a külön tartalékalapot a különféle szenvedő tételek közé foglalták. Az országos eredményben némileg mérsékli a hibát, hogy intézeteink a külön tartalékokról csak az 1873. évi válság után kezdtek gondoskodni, főleg a tárczájukban levő értékpapírok árfolyamhanyatlásának ellensúlyozására. Még a Pesti hazai első takarékpénztár mérlegében is 1875-ben tűnik föl először a külön tartalékalap s a hetvenes évek legvégétől kezdve emelkedett nagy arányokban, midőn az intézet az érték-

papirokban való tőke elhelyezést erősen felkarolta. Így volt ez a többi nagyobb takarékpénztáraknál is. De ekkor már a hivatalos adatfeldolgozás a külön tartalékalapokat rendszeresen befoglalta a tartaléktőkébe.

Érdekes a tartaléktőkének a befizetett részvénytőkéhez való aránya. Ezt az összehasonlítást azonban a földhitelintézeteknél a szövetkezeti alapon nyugvó intézetekre való tekintettel mellőznünk kell, sőt a takarékpénztáraknál is csak 1869-ben kezdhetjük, midőn a Pesti hazai első takarékpénztárnak már külön megállapított részvénytőkéje volt. A mi úgy a bankoknál, mint a takarékpénztáraknál első tekintetre szembe szökik, az az utolsó másfél évtized alatt a részvény- és tartaléktőke közötti arány örvendetes javulása. A bankoknál 1869-ben még csak $0.39^0/0$ -át tette a tartaléktőke a befizetett részvénytőkének, 1894 végén ellenben már $20.3^0/0$ -át; ugyanezen idő alatt a takarékpénztáraknál az arányszám $13.60^0/0$ -ról $86.5^0/0$ -ra emelkedett. Kisebb-nagyobb visszaesések az intézetek mindkét csoportjánál előfordulnak, de ez az általános irányt nem változtatja meg. A takarékpénztáraknál 1892-ben a tartaléktőke csaknem egészen elérte a befizetett részvénytőkét, az utóbbi pár év alatt azonban a részvénytőke rohamos emelkedése folytán az arány lényegesen romlott; de ez csak átmeneti tünet s néhány év múlva valószínűleg teljes egyensúlyba helyezkedik a takarékpénztárak részvény- és tartaléktőkéje.

Új statisztikánk a tartaléktőkét többé nem egy összegben mutatja ki, hanem megkülönböztetve rendeltetése szerint. Elég, ha itt csak a bankokat (földhitelintézetek nélkül) és a takarékpénztárakat mutatjuk be:

	Bankok		Takarékpénztárak	
	1893-ban forint	1894-ben forint	1893-ban forint	1894-ben forint
Rendes tartalékalap ...	10,691.459	13,548.437	22,426.126	24.957.294
Rendkívüli, árfolyamkülönbséti tartalékalap	3,258.182	3,630.430	17,097.021	19,380.277
Osztalék tartalékalap ...	15.571	18.170	192.115	902.053
Adótartalék... ..	17.024	482.073	222.291	452.760
összesen	13,982.236	17,679.110	39,937.553	45,692.384

A takarékpénztárak általában sokkal dúsabban el vannak látva tartalékalappal; kivált a rendkívüli tartalékalapnál nagy a különbség. A takarékpénztárak aránytalanul nagyobb értékpapírtárczája némi magyarázásául szolgál ennek, mert a rendkívüli tartalékalap főleg az értékpapírok árfolyamának ingadozásából származható veszteségek elhárítására szolgál, de a takarékpénztárak még az értékpapírtárczához hasonlítva is sokkal jobban el vannak látva rendkívüli tartalékalappal. Osztaléktartalékalapról is inkább gondoskodnak, de már adótartalékot 1894-ben a bankok is nagyobb összegben alakítottak.

Különös figyelmet érdemel a tisztviselők *nyugdíjalapja*, habár közvetlenül alig áll összefüggésben a hitelintézetek üzletével. A nyugdíjalap az intézetek adományából s a tisztviselők befizetéseiből alakul s vagy értékpapírokból elhelyezve kezelik, vagy mint takarékbetét. Jelentősége abban áll, hogy a pénzintézeti tisztviselők existenciájának biztosítása által fontos tényező a tisztviselői kar színvonalának emelésében. Ez éppen nem kicsinylendő szerep, mert lényegesen fokozza azokat az erkölcsi biztosítókat, melyeket a hű és ügyes kezelés nyújt. A nyugdíjalap a két utóbbi évben következőleg alakult:

Év	Bankok forint	Takarékpénztárak forint	Földhitelintézetek forint
1893-ban	2,328.906	3,575.787	526.259
1894-ben	2,615.714	3,958.436	625.675

Befejezésül közöljük azokat az összegeket, melyeket intézeteink a tisztanyereségből a két utóbbi évben a nyugdíjalap gyarapítására fordítottak:

	1893-ban		1894-ben	
	összesen frt	a tisztanyereség %-ban	összesen frt	a tisztanyereség %-ban
Bankok, földhitel-				
intézetek	141.027	1.19	140.008	1.10
Takarékpénztárak	176.534	1.52	197.973	1.54

A takarékpénztárak tehát bőkezűbben dotálják a tisztviselők nyugdíjalapját, de ezeknél is a nyugdíjalap nagyobb mértékben nő a már meglevő tőke kamataiból s a tisztviselők befizetéseiből, mint az intézetek adományából.

XVII. A TAKARÉKBETÉTEK FEJLŐDÉSE, MOZ-
GALMA. BETÉTI KÖNYVEK NAGYSÁG SZERINT.
BETÉTGYÜJTŐ INTÉZETEK. PÉNZTÁRJEGYEK.
FOLYÓSZÁMLAI ÉS CHEQUE-BETÉTEK.

Hazai hitelintézeteink működésének egyik legfontosabb része kezdettől fogva tőkefelszívó szerepükben áll. Tőké-
ben egykor oly szegény országunk, mint a vérszegénység-
ben szenvedő szervezet, csak úgy remélhette gazdasági
megerősödését, ha a nemzeti munka és takarékoság lassan-
kint felgyűjti a gazdasági élet éltető nedvét, a szükséges
tőkéket. Mennyire hatványozták a munka és takarékoság
ösztönét és eredményét a lefolyt fél század alatt takaré-
pénztáraink s hitelgyűjtéssel foglalkozó egyéb intézeteink:
szinte ámulattal látjuk, ha a pénzintézeteknél elhelyezke-
dett betétek fejlődésén végigtekintünk.

A takarékbetétek növekedése természetes nem csalha-
tatlan mértéke a tőkegyűjtésnek. Vállalkozási kedv hiján
sok oly tőke választja a takarékpénztári gyümölcsöző
elhelyezést, melynek ipari s más vállalatokban sokkal jobb
helye volna. A tulajdonképeni megtakaritástól eltérő ter-
mészetű a pillanatnyilag nem szükséges forgó, vagy fo-
gyasztási tőke, mely csak egészen rövid időre keresi fel
a takarékpénztárakat. De a valóságos megtakarításokat
sem lehet föltétlenül a nemzeti vagyon szaporodásául tekin-
tenünk. A betétek a pénzintézetek hitelközvetítő csator-

náján ismét szétfolynak, s ha a kölcsönvevők improductiv fogyasztási célra használták föl, viszont az ő vagyoni állapotuk ugyanannyival csökken. A felhozott esetek nálunk nem csekély mértékben forognak fenn s így a betétek növekedését csak bizonyos fentartással tekinthetjük való-
ságos tőkeszaporodásnak. De a másik túlságba sem szabad esnünk, s nagy hiba volna azt állítani, hogy a betétek felhalmozódásában túlnyomólag a vagyonnak más kezekben való összpontosulása jelentkezik, mert sok, igen sok bennök az új tőke, melyet évtizedeken keresztül a nemzeti szor-
galom teremtett s a nemzeti takarékoság óvott meg az elkallódástól.

A takarékbetétek növekedését 1840 óta a különböző jellegű pénzüstézetek külön feltüntetésével a következő kimutatás állítja szem elé:

Takarékbetétek állománya.

Év	Takarékpénz- táraknál	Bankok- és földhitelinté- zeteknél	Szövetkeze- teknél	Összesen	Növekedés
o s z t r á k é r t é k ű f o r i n t o k b a n					
1840	214.745	—	—	214.745	—
1841	360.361	—	—	360.361	145.616
1842	987.191	—	—	987.191	626.830
1843	2,140.869	—	—	2,140.869	1,153.678
1844	3,842.208	—	—	3,842.208	1,701.339
1845	6,105.346	—	—	6,105.346	2,263.138
1846	8,638.804	—	—	8,638.804	2,533.458
1847	11,695.041	—	—	11,695.041	3,056.237
1848	9,569.194	—	—	9,569.194 (—)	2,125.847
1849	10,087.322	—	—	10,087.322	518.128
1850	11,265.062	—	—	11,265.062	1,177.740
1851	14,196.332	—	—	14,196.332	2,931.270
1852	18,141.143	—	—	18,141.143	3,944.811
1853	18,557.610	—	—	18,557.610	416.467
1854	17,507.794	—	—	17,507.794 (—)	1,049.816
1855	18,656.901	—	—	18,656.901	1,149.107

É v	Takarék- pénztáraknál	Bankok és földhitel intézeteknél			Szövetkeze- teknél	Összesen	Növekedés
		o.	é.	f o r i n t			
1856	22,365.823	—	—	—	22,365.823	3,708.922	
1857	25,546.303	—	—	—	25,546.303	3,180.480	
1858	31,173.498	—	—	8.820	31,182.318	5,636.015	
1859	33,553.939	—	—	29.614	33,583.553	2,401.235	
1860	38,064.924	—	—	57.211	38,122.135	4,538.582	
1861	41,176.776	—	—	86.105	41,262.881	3,140.746	
1862	44,245.790	—	—	120.633	44,366.423	3,103.542	
1863	46,372.808	—	—	216.416	46,589.224	2,222.801	
1864	47,001.943	—	—	482.991	47,484.934	895.710	
1865	49,426.901	396.688	—	785.637	50,609.226	3,124.292	
1866	56,463.605	1,013.169	—	963.750	58,440.524	7,831.298	
1867	68,046.141	2,146.653	—	1,370.346	71,563.140	13,122.616	
1868	85,986.621	4,301.277	—	1,965.873	92,253.771	20,690.631	
1869	109,709.115	5,895.188	—	2,568.556	118,172.859	25,919.088	
1870	117,887.254	6,330.972	—	3,242.775	127,461.001	9,288.142	
1871	142,374.994	9,264.060	—	3,704.234	155,343.288	27,882.287	
1872	150,633.911	14,627.048	—	4,105.055	169,366.014	14,022.726	
1873	152,092.648	20,395.687	—	1,720.037	174,208.372	4,842.358	
1874	158,931.264	24,362.451	—	2,998.968	186,292.683	12,084.311	
1875	173,631.413	21,236.322	—	3,543.831	198,411.566	12,118.883	
1876	189,713.114	20,961.692	—	6,343.212	217,018.018	18,606.452	
1877	206,291.870	23,168.752	—	7,119.854	236,580.476	19,562.458	
1878	215,680.148	25,984.847	—	7,872.603	251,537.598	14,957.122	
1879	242,838.115	30,898.606	—	9,241.712	282,978.433	31,440.835	
1880	260,022.068	34,821.421	—	10,418.570	305,262.059	22,283.626	
1881	283,696.713	40,830.387	—	11,688.233	336,215.333	30,953.274	
1882	293,809.574	45,633.085	—	13,371.328	352,813.987	16,598.654	
1883	314,053.186	49,740.657	—	14,994.207	378,788.050	25,974.063	
1884	324,914.464	52,715.005	—	15,988.836	393,618.305	14,830.255	
1885	335,503.833	53,143.594	—	16,806.923	405,454.350	11,836.045	
1886	355,658.729	59,974.746	—	18,475.265	434,108.740	28,654.390	
1887	362,015.664	63,501.956	—	19,248.717	444,766.337	10,657.597	
1888	386,121.554	73,820.105	—	22,008.000	481,949.659	37,183.322	
1889	406,314.956	79,920.240	—	24,300.545	510,535.741	28,586.082	
1890	429,064.886	91,551.297	—	27,386.000	548,002.183	37,466.442	
1891	459,003.726	106,209.096	—	30,956.000	596,168.822	48,166.639	
1892	483,342.068	113,402.891	—	33,616.183	630,361.142	34,192.320	
1893	496,130.745	118,492.361	—	32,396.349	647,019.455	16,658.313	
1894	517,174.530	122,037.370	—	32,818.627	672,030.527	25,011.072	

Ötvenöt év közül csak kettőben látunk visszaesést: 1848-ban a forradalomkor, 1854-ben a keleti háború alkalmával. De az évi szaporodás is föltöbb változó. 1846-ig az emelkedés állandó, de azontúl ritka eset, hogy 3—4 év egymás után ugyanazt az irányt kövesse, hanem emelkedés és csökkenés váltakoznak csaknem szakadatlanul. Érdekes párhuzamot lehet vonni közgazdasági állapotaink alakulása és a betétek növekedése közt, vázlatos rajzunk, melylyel a gazdasági fejlődést kísértük, részben megadja az alapot az olvasónak e párhuzam megvonására.

De nemcsak kívülről, új megtakarítás által nő a betéti tőke, hanem saját föl nem használt kamataival is. Takarékbetéteink növekedésében a tőkésített kamatok igen nagy szerepet játszanak, a mint a következő adatok mutatják:

Év	Takarék- pénztáraknál a takarékbetétek növekedése	Bankoknál tőkésített kamatok	Szövetkezeteknél kamatok nélkül	Általában
1885 (—)	2,087.709 (—)	1,335.859	200.077 (—)	3,223.491
1886	6,704.151	4,499.188	910.204	12,113.543
1887 (—)	7,661.043	1,079.499	48.083 (—)	6,533.461
1888	9,134.606	7,568.703	1,860.733	18,564.042
1889	4,466.610	3,048.216	1,348.171	8,862.997
1890	6,590.190	8,280.168	1,986.879	16,857.237
1891	12,509.088	10,793.177	2,331.957	25,634.222
1892	6,240.178	3,098.775	1,327.235	10,666.188
1893 (—)	5,442.788	1,151.094 (—)	2,460.988 (—)	6,752.682
1894	1,840.279 (—)	678.167 (—)	852.385	309.727

Messze visszamenő adataink ugyan nincsenek, de a legutóbbi évtized is bő tanulságot nyújt. Tíz év közül háromban tőkésített kamatok nélkül takarékbetéteink állománya nem hogy növekedett, sőt inkább megapadt volna; mert az új betétek nem érték el a kivett összegeket. A végeredményt a takarékpénztárak döntik el, melyeknél a legtöbb

betét van felhalmozva. A bankoknál és a szövetkezeteknél 2—2 évben látunk apadást a tőkésített kamatok nélkül, csakhogy míg az előbbieknél az évtized első és utolsó éve volt ilyen, a szövetkezeteknél a két utolsó év. Tíz év közül különösen két évben multák erősen felül a visszafizetések az új betéteket, 1887-ben, midőn a keleti bonyodalmak tartották izgalomban az országot s 1893-ban, midőn az őszi hónapokban rendkívül nagy pénzszükség állt be s a nagyobb intézetek megszorították a visszleszámitolást.

Érdekes a betétek mozgalmát kissé közelebbről is szemügyre vennünk. Kimutatásunkban a különböző jellegű pénzintézetek adatait elkülönítve mutatjuk be, kivéve a földhitelintézeteket, melyek a takarékpénztári üzletnél fontossággal egyáltalán nem bírnak; ezeknek adatai csak az összesítésben foglaltatnak. Az év elején és a megelőző év végén volt állomány közt mutatkozó kisebb eltérést részint az új, részint az évközből megszűnt intézetek magyarázzák.

a) Takarékpénztárak.

Év	Takarékbeté- iek álladéka az év elején	Betételt	Tőkésített kamat	Kivetelt	Takarékbeté- tek álladéka az év végén
1885	325,073.450	210,533.088	13,032.999	213,135.704	335,503.833
1886	335,752.841	227,734.106	13,450.745	221,278.963	355,658.729
1887	355,655.147	223,634.978	14,017.978	231,292.439	362,015.664
1888	361,614.556	244,762.689	14,971.284	235,226.975	386,121.554
1889	386,103.050	246,914.752	15,661.252	242,429.638	406,249.416
1890	406,560.059	272,869.061	16,225.270	266,589.514	429,064.876
1891	429,109.585	280,389.871	17,429.762	267,925.492	459,003.726
1892	459,124.724	298,314.420	18,098.164	292,195.240	483,342.068
1893	486,351.512	316,762.569	18,231.465	325,214.801	496,130.745
1894	495,816.043	325,065.183	19,092.549	322,910.202	517,063.573

b) Bankok.

1885	51,931.024	45,376.157	2,056.778	46,220.365	53,143.594
1886	53,219.531	53,882.040	2,331.964	49,458.789	59,974.746
1887	59,827.083	61,242.315	2,447.711	60,015.153	63,501.956
1888	63,573.261	72,320.304	2,749.446	64,822.906	73,820.105

Év	Takarékbetétek álladéka az év elején	Betétetett	Tőkésített kamat	Kivétetett	Takarékbetétek álladéka az év végén
1889	72,997.769	82,689.759	3,051.919	78,819.197	79,920.240
1890	79,594,539	105,176.383	3,350.889	96,570.514	91,551.297
1891	91,531.690	117,943.175	3,864.622	107,130.391	106,209.096
1892	104,923,268	119,464.222	4,095.020	115,079,619	113,402.891
1893	112,842.242	135,816.389	3,938.376	134,104.646	118,492.361
1894	119,222.217	137,149.952	4,223.176	138,557.975	122,037.370

c) Szövetkezetek.

1885	15,809.894	10,037.138	628.744	9,688.078	16,787.698
1886	16,742.882	10,510.768	777.363	9,555.748	18,475.265
1887	17,843.860	10,952.906	725.369	10,273.418	19,248.717
1888	19,521.797	12,531.459	898.908	10,943.806	22,008.358
1889	21,678.801	13,998.780	936.992	12,321.052	24,293.521
1890	23,744.715	15,831.526	1,105.254	13,295.841	27,385.654
1891	26,854.264	18,772.370	1,238.793	15,909.023	30,956.404
1892	30,332.023	19,566.821	1,332.544	17,615.205	33,616.183
1893	29,904.341	18,162.042	1,241.154	16,911.188	32,396.349
1894	30,424.704	16,927.138	1,274.663	15,807.878	32,818.627

Összes intézetek.

1885	392,814.368	265,946.383	15,718.521	269,044.147	405,435.125
1886	405,715.254	292,126.914	16,560.072	280,293.500	434,108.740
1887	433,326.090	295,830.199	17,191,058	301,581.010	444,766.337
1888	444,709.614	329,614.452	18,619.638	310,993.687	481,950.017
1889	480,779.620	343,603.281	19,650.163	333,569.887	510,463.177
1890	509,899.313	393,876.970	20,681.413	376,455.869	548,001.827
1891	547,495.539	417,105.416	22,533.177	390,964.906	596,169.226
1892	594,380.015	437,345.463	23,525.728	424,890.064	630,361.142
1893	629,098.095	470,741.000	23,410.995	476,230.635	647,019.455
1894	645,462.964	479,142.273	24,590.388	477,276.055	671,919.570

Különösen mozgékonyak a takarékbetétek a bankoknál, jeléül, hogy ezek túlnyomó része oly betét, melynek sokkal inkább volna helye cheque-számlán, mint betéti könyvben. Valószínű is, hogy ha a hazai közönség hozzászokik a chequerek használatához, a takarékbetétek egy jelentékeny része ily betétekké fog átalakulni.

A betétek mozgékonyágát még világosabban mutatják a következő viszonzyszámok:

	Az év elején volt betéti állomány minden 100 forintjára esett			
	új betét	vissza fizetés		
	1885-ben	1894-ben	1885-ben	1895-ben
Takarékpénztárak	64'77	65'56	65'57	65'13
Bankok	87'38	115'04	89'00	116'22
Szövetkezetek	63'49	55'64	61'28	51'96
Összes intézetek	67'70	74'23	68'50	73'94

A közölt országos átlagok természetesen nagyon eltérő számokból alakulnak. Nem mutathatjuk itt be az egyes intézetekig a betétek mozgékonyágát, sőt az egyes vármegyékig sem mehetünk le; de már az országrészek szerinti kimutatás is érdekes különbségeket tüntet föl:

Országgrész, pénzüintézet	Az 1894. év elején volt betéti állomány minden 100 forintjára esett	
	új betét	vissza fizetés
<i>I. Budapest.</i>		
Takarékpénztárak	110'04 frt	104'58 frt
Bankok	233'09 »	241'43 »
Szövetkezetek	145'16 »	144'63 »
Együtt	131'04 frt	127'94 frt

<i>II. Duna balpartja.</i>		
Takarékpénztárak	39'92 frt	36'37 frt
Bankok	59'81 »	50'12 »
Szövetkezetek	70'63 »	48'48 »
Együtt	45'28 frt	39'98 frt

<i>III. Duna jobbpartja.</i>		
Takarékpénztárak	45'09 frt	42'74 frt
Bankok	128'28 »	105'60 »
Szövetkezetek	45'56 »	40'43 »
Együtt	47'74 frt	44'65 frt

<i>IV. Duna-Tisza köze.</i>		
Takarékpénztárak	68'72 frt	72'41 frt
Bankok	133'27 »	136'71 »
Szövetkezetek	90'48 »	88'08 »
Együtt	82'78 frt	86'00 frt

<i>V. Tisza jobbpartja.</i>		
Takarékpénztárak	46'55 frt	47'78 frt
Bankok	55'09 »	57'65 »
Szövetkezetek	42'84 »	35'39 »
Együtt	48'96 frt	50'07 frt

Országgrész, pénzintézet	Az 1894. év elején volt betéti állomány minden 100 forintjára esett	
	új betét	visszafizetés
<i>VI. Tisza balpartja.</i>		
Takarékpénztárak	61 ⁶⁸ frt	67 ⁴⁴ frt
Bankok	82 ⁸⁰ »	85 ³² »
Szövetkezetek	67 ⁰³ »	79 ⁰⁸ »
Együtt	66 ⁹⁶ frt	71 ⁹⁹ frt
<i>VII. Maros-Tisza szöge.</i>		
Takarékpénztárak	63 ²⁸ frt	67 ⁹⁸ frt
Bankok	88 ²⁰ »	85 ⁴⁴ »
Szövetkezetek	61 ⁹⁹ »	63 ⁷² »
Együtt	68 ³⁸ frt	71 ³⁶ frt
<i>VIII. Erdély.</i>		
Takarékpénztárak	41 ⁰⁴ frt	46 ²⁸ frt
Bankok	85 ²⁰ »	93 ¹² »
Szövetkezetek	41 ⁶⁵ »	38 ⁵⁴ »
Együtt	51 ³⁷ frt	55 ⁶⁶ frt

A takarékbetétek legkevésbé mozgó természetűek a Duna két partján, azután a Tisza jobbpartján és Erdélyben; nagyobb mozgalmasságot ellenben az ország közép és déli része mutat, élén természetesen az ország fővárosával, Budapesttel. A különböző jellegű pénzintézetek között országgrészek szerint jelentékeny eltérés látszik, pl. a Duna balpartján a bankoknál elhelyezett takarékbetétek kevéssé mozgékonyak, ellenben a szövetkezeteknél aránytalanul; a Duna jobbpartján ellenben ezzel éppen ellenkezőt látunk.

A betétek képződésének szempontjából nem lényegtelen mozzanat, hogy a betétek mily arányban történnek újonnan nyitott számlákra s mily szerepet játszanak a befizetések már létező takarékbetéti könyvekre, valamint nagyon figyelemre méltó a részletkivételnek s a betéti követelés teljes kiegyenlítésének aránya. Az 1893. évi adatgyűjtés ebben az irányban is tett kísérletet, tudakozván nemcsak az újonnan nyitott és végleg kiegyenlített betéti könyvek számát, hanem

az összes befizetések és kifizetések tételszámaait is, mely adatokból, föltéve, hogy megbízhatók, a felfizetések és részletfizetések száma is pontosan megállapítható.

A beérkezett adatok számos intézetnél nagyon aggályosak voltak s többszörös helyreigazításra szorultak, de az országos átlagban valószínűleg mégis megközelítik a valóságot:

	Befizetések összes száma	Ujjonnan nyitott könyvek s z á m a	Felfizeté- sek s z á m a	A befizetések összes számából esett új betétekre ‰
Takarékpénztárak	903.893	251.855	652.038	27.86
Bankok, földhitelintézetek	264.249	62.859	201.390	23.78
Szövetkezetek	119.783	22.543	97.240	18.82
Együtt	1,287.925	337.257	950.668	36.18

Láttuk fentebb, mily nagy szerepük van a takarékbetétek szaporodásában a tőkésített kamatoknak; a most közölt számok azt az érdekes tényt mutatják, hogy a betétekben, legalább szám szerint, a felfizetések birnak túlnyomósággal. Összeg szerint valószínűleg egészen másképen áll a dolog, mert a felfizetések rendesen sokkal apróbb összegek, mint az eredeti betét szokott lenni; de azért a felfizetések nagy száma mégis örömdetes jelenség, a takarékosági hajlam alig kétségbevonható jele.

A visszafizetések számát a következő összeállítás mutatja:

	Vissza- fizetések összes száma	Kiegyenli- tett könyvek s z á m a	Részlet- visszafize- tések s z á m a	A vissza- fizetések összes számából esett kiegyenli- tésekre ‰
Takarékpénztárak	874.508	230.589	643.919	26.37
Bankok, földhitelintézetek	280.708	55.767	224.941	19.86
Szövetkezetek	78.316	16.775	61.541	21.55
Együtt	1,233.532	303.131	930.401	24.57

A betétek kivevésénél még inkább látjuk, hogy az inkábbban egyszerre, hanem inkább részenként történik. A

részletvisszafizetések, több mint háromszorosát teszik a kiegyenlített könyveknek.

A társadalom, mely osztályából mily arányban kerülnek ki a betevek, arra nézve adataink nincsenek, mert intézeteink nem kutatják a betevek foglalkozását. Sőt még a betevek tényleges számát sem ismerjük, mert egy betevőnek lehet több könyvecskéje is, nem úgy, mint a postatakarékpénztárnál, melynél ennek meggátlására szigorú intézkedések vannak érvényben. Mindazáltal a betevek száma valami nagyon nem térhet el a betéti könyvek számától, mert ha a betevek tömegét tekintjük, mégis csak kivételes eset az, hogy egy embernek két vagy több könyvecskéje legyen, s valószínű, hogy ha 10—15%-kal leszállítjuk a könyvecskék számát, körülbelül megkapjuk a betevőkét. A betéti könyvek számának hullámzását, a pénzügyintézetek különböző csoportjai szerint feltüntetve, az utóbbi évtized alatt a következő kimutatás állítja szem elé:

Év	Takarékbetéti könyvek száma				
	takarékpénztáraknál	bankoknál	szövetkezeteknél	földhitelintézeteknél	összesen
1885	454.082	62.831	35.867	691	553.471
1886	473.028	65.035	40.791	753	579.607
1887	480.971	68.882	43.288	820	593.961
1888	498.048	77.540	47.778	1.072	624.438
1889	519.135	85.290	53.818	1.029	659.272
1890	550.037	98.670	54.726	1.186	704.619
1891	581.705	103.427	62.591	1.290	749.013
1892	616.699	118.019	67.523	1.300	803.541
1893	652.002	124.186	67.834	1.615	845.637
1894	671.423	135.221	68.284	1.682	876.610

Mellőzve a földhitelintézeteket, melyek közül csak kettő gyakorolja kis mértékben a takarékbetéti üzletet, a betéti könyvek száma évről-évre megszakítás nélkül emelkedett az intézetek minden csoportjánál. A tíz évi növekedés azon-

ban nagyon eltérő, a takarékpénztáraknál csak 47·36⁰/o, a szövetkezeteknél 90·38, a bankoknál ellenben 115·21⁰/o.

Statisztikánk nagy részletességgel mutatja ki a takarékbetéti könyveknek a bennük foglalt összeg nagysága szerinti megoszlását. Az 1894. év végén ez adatok következőleg alakultak:

Betéti könyvek	Takarék- pénz- táraknál	Bankok- nál	Szövet- kezetek- nél	Földhitel- intézetek- nél	Összes pénztár- zeteknél
	a takarékbetéti könyvek száma				
10 forinton alul	64.630	14.609	8.923	97	87.659
10— 50 forinttal	112.375	24.580	14.275	361	151.591
50— 100 »	95.778	19.234	11.097	244	126.353
100— 500 »	209.725	38.884	20.683	462	269.754
500— 1.000 »	79.963	14.578	6.472	175	101.188
1.000— 2.000 »	55.089	10.918	4.020	131	70.158
2.000— 5.000 »	35.416	7.538	2.380	135	45.469
5.000— 10.000 »	11.824	2.956	719	48	15.547
10.000 forinton felül	6.623	1.924	315	29	8.891
Összesen	671.423	135.221	68.284	1.682	876.610

Az abszolút adatoknál még tanulságosabbak az arány-számok:

Betéti könyvek	Takarék- pénz- táraknál	Bankok- nál	Szövet- kezetek- nél	Földhitel- intézetek- nél	Összes pénztár- zeteknél
	az összes betéti könyvek százalékában				
10 forinton alul	9·63	10·80	12·19	5·77	10·00
10— 50 forinttal	16·73	18·18	20·90	21·47	17·29
50— 100 »	14·26	14·22	16·25	14·51	14·42
100— 500 »	31·24	28·75	30·29	27·46	30·77
500— 1.000 »	11·91	10·78	9·48	10·40	11·54
1.000— 2.000 »	8·21	8·08	5·89	7·79	8·00
2.000— 5.000 »	5·28	5·58	3·49	8·03	5·19
5.000— 10.000 »	1·76	2·19	1·05	2·85	1·77
10.000 forinton felül	0·98	1·42	0·46	1·72	1·02
Összesen	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

A nagy és kis betétek nem egyenlő arányban fordulnak elő az ország különböző részében. Terünk nem engedi, hogy ezt az állítást részletes adatokkal igazoljuk, de a következő rövidre összevont kimutatás is nyújt némi felvilágosítást:

	Takarékpénztáraknál			Bankoknál		
	az összes betéti könyvekből esik:					
	az 500 forintnál kisebb	az 500 – 1000 fo- rint	az 1000 forintnál nagyobb	az 500 frtnál kisebb	az 500 – 1000 forint	az 1000 forintnál nagyobb
	összeget tartalmazó könyvekre %					
Budapest	62:13	14:36	23:41	66:12	10:53	23:35
Duna balpartja ...	72:72	12:52	14:76	71:86	12:23	15:91
Duna jobbpartja...	71:98	12:29	15:73	75:28	10:—	14:72
Duna-Tisza köze...	75:22	10:56	14:22	74:22	10:19	15:59
Tisza jobbpartja...	76:92	11:14	11:94	71:14	11:35	17:51
Tisza balpartja ...	72:63	11:04	16:33	74:83	9:57	15:60
Tisza-Maros szöge	70:18	11:76	18:06	71:29	10:68	18:03
Erdély... ..	78:80	8:95	12:25	72:41	9:41	18:18
Országos összeg						
(Budapest nélkül)	73:80	11:44	14:76	72:65	10:81	16:54
Fiume... ..	59:21	13:87	26:92	—	—	—
Országos főösszeg	71:86	11:91	16:23	71:93	10:78	17:29

A takarékpénztáraknál legtöbb kis betét Erdélyben és a Tisza jobbpartján fordul elő s ugyanott látjuk a nagy betétek legkisebb arányát. A másik két véglet Budapest és Fiume, hol a sok nagy forgótőke éppen a nagyobb betétek arányszámát duzzasztja magasra. A bankoknál Budapestre nézve ugyanazt látjuk (Fiumében nincs oly bank, mely takarékbetétek gyűjtésével is foglalkoznék); de ezeknél a Duna jobb-, a Tisza balpartján és a Duna-Tisza közén legnagyobb a kis betétek arányszáma, ellenben az erdélyi bankoknál a nagy betétek arányszáma mindjárt a budapesti bankoké után következik.

Bár a kisebb betétek arányszáma valamennyi országrészben tekintélyes, a takarékbetétek összegéből mégis a túlnyomó rész a nagyobb és az egészen nagy betétekre esik, pontos adatokkal ugyan ezt nem tudjuk megállapítani, de a nagyság-kategóriákra fektetett átlagszámítással megközelítőleg igen. Ime a megközelítő számítás eredménye az összes hazai pénzintézetekről:

Betéti könyvek	Betéti álladék 1894. végén	
10 forintnál kisebb összeggel...	438.295 frt	0·06 ‰
10—50 frttal ...	4,547.730 »	0·68 »
50—100 » ...	9,480.475 »	1·41 »
100—500 » ...	80,926.200 »	12·04 »
500—1000 » ...	75,891.000 »	11·30 »
1000—2000 » ...	105,237.000 »	15·66 »
2000—5000 » ...	159,141.500 »	23·69 »
5000—10.000 frttal... ..	116,602.500 »	17·35 »
10.000 frtnál nagyobb összeggel...	119,654.870 »	17·81 »
Együtt 671,919.570 frt 100—‰		

Mennyire eltörpülnek az egészen apró betétek a nagyobbak mellett, pedig még azokat sem lehet tisztán a szegényebb néposztályok megtakarításainak tekinteni; egy jó részüket kétségtelenül a középosztályhoz tartozó szülők tették be gyermekeik nevére. Takarékbetétek gyűjtésével foglalkozó intézeteink működésében tehát csaknem egészen alárendelt jelentőségűvé vált az a feladat, melyet a takarékpénztárak alapszabályai, főleg régebben, oly erősen hangsúlyoztak. A 100 forinton aluli betétekre alig esik több 2‰-nál; de ez nem is lehet másképp, midőn az alsóbb néposztályok keresőinek millióiból ugyanannyi százezernek sincs megtakarított tőkéje.

A fentebbi kimutatásból önként folyik, hogy nálunk az egy könyvre eső betéti átlag túlságosan magas. Az utóbbi évtized alatt az átlag így alakult:

Esett átlagosan egy betéti könyvre forint				
Év	takarék-pénztáraknál	bankoknál	szövetkezeteknél	általában
1885	738·86	836·61	468·05	732·55
1886	751·87	911·63	452·92	748·97
1887	752·67	884·48	444·66	748·81
1888	775·34	939·18	460·42	772·35
1889	772·75	926·67	451·54	774·59
1890	780·12	916·43	500·66	770·30
1891	788·66	1.011·51	494·50	795·95
1892	783·37	950·42	498·01	784·03
1893	760·93	941·90	477·58	765·12
1894	770·26	892·87	480·62	766·62

A betéti átlag legnagyobb a bankoknál, legkisebb a szövetkezeteknél, valami nagy változást a lefolyt évtized alatt nem látunk; de az általános irány mégis inkább emelkedő, kivéve a bankokat, melyeknél a három utolsó év állandó hanyatlást mutat.

Munkánk célja kizárja, hogy nemzetközi összehasonlításokba bocsátkozzunk, de a betétek nagysága annyira jellemző hazai takarékpénztárainkra, hogy nem mellőzhetjük a következő néhány nemzetközi adat bemutatását:

	A takarékbetéti könyvek összes száma	A takarékbetétek összege forintokban	Egy könyvre esik átlagosan betét forintokban	1000 lélekre esik takarékbetét könyv
1. Franciaország (1893)	6,172.480	1.256,104.767	203	160
2. Poroszország (1893)	5,215.002	1.558,812.622	299	168
3. Északamerikai Egyesült-Államok (1892—93)	4,777.687	3.670,718.688	768	75
4. Ausztria ... (1893)	2,687.805	1.461,630.000	544	110
5. Szászország ... (1893)	1,783.390	329,319.788	185	485
6. Olaszország ... (1892)	1,441.521	485,990.454	337	47
7. Dánia ... *(1891)	886.291	283,534.396	331	404
8. Magyar birodalom ... (1892)	849.639	662,905.900	780	48
9. Svájc ... (1886)	802.697	237,490.000	276	271
10. Bajorország ... (1893)	638.887	108,144.200	169	111
11. Norvégia ... (1893)	507.971	115,246.612	227	252
12. Németalföld ... (1893)	328.137	56,415.350	174	69
13. Baden ... (1893)	309.067	142,103.561	460	181
14. Finnország ... (1892)	78.966	16,126.550	204	32

Eddigi eljárásunktól eltérőleg, e nemzetközi összehasonlításnál nem szorítkoztunk a szorosabb értelemben vett magyar anyaországra, hanem a horvát-szlavon adatok felölésével az egész Magyar birodalomra kiterjeszkedtünk; de épp e miatt kénytelenek voltunk az 1892. évnél maradni, holott néhány külföldről újabb adatot közlünk.

Nincs egyetlen ország, melynek takarékpénztárainál a betétek átlagos összege oly magas volna, mint a magyar taka-

* A többi államoknál — az Egyesült-Államoktól eltekintve — általában az év végén levő állapotra vonatkoznak az adatok, Dániánál márczius 1-ére.

rékpénztáraknál, csak az északamerikai Egyesült-Államok mutatnak fel hasonló viszonyokat. Európában még Ausztria közelit meg leginkább bennünket, habár az is messze marad. A vagyonos és takarékos nyugati országok átlaga össze sem hasonlítható a mienkkel, csalhatatlan bizonyosságául, hogy mily egészen más forrásból erednek ott és nálunk a takarékbetétek.

Jellemző az is, hogy ezer lélekre hány takarékbetéti könyv esik, mert ez mutatja leginkább a takarékoság elterjedését a nép széles rétegeiben. Sajnos, mi e tekintetben nagyon is hátul állunk.

Hazánkban országrészek szerint 1894. végén az egy könyvre eső betéti átlagot a következő számok mutatják:

Országrész	Esett átlagosan egy betéti könyvre forint			
	takarék- pénztárak- nál	bankoknál	szövetke- zeteknél	általában
Budapest --- --- ---	1.285'39	1.511'02	513'58	1.303'38
Duna balpartja... --- ---	629'86	730'58	252'23	641'14
Duna jobbpartja --- --- ---	676'28	753'25	654'59	677'66
Duna-Tisza köze --- --- ---	732'67	817'61	493'22	726'89
Tisza jobbpartja --- --- ---	495'04	734'75	640'74	558'01
Tisza balpartja... --- --- ---	832'06	1.031'22	342'80	863'96
Tisza-Maros szöge --- --- ---	906'17	898'99	330'82	851'92
Erdély --- --- ---	541'74	835'24	472'72	568'16
Fiume --- --- ---	1.010'09	—	—	1.010'09
Országos átlag... ---	770'26	892'87	480'62	766'62

Legnagyobb átlaggal természetesen Budapesten és Fiumében találkozunk; de az országrészek közül nem a Duna-Tisza köze, még kevésbé a Duna jobbpartja áll legelől, hanem a Tisza balpartja és a Maros-Tisza szöge. Legkisebb a betéti átlag a Tisza jobbpartján és az erdélyrészi megyékben.

A betéti átlag azonban nem jár egy nyomon a betétekből átlagosan egy fejre eső összeggel. Ez utóbbi fölöttébb

érdekes és tanulságos adatokat, megyék szerint, a következő kimutatáson tüntetjük fel:

Ország rész, megye	Egy lélekre esik átlagosan takarékbetét forint	Ország rész, megye	Egy lélekre esik átlagosan takarékbetét forint
<i>IX. Budapest székes fő- város</i>		<i>5. Pest-Pilis-Solt-Kun vár- megye</i>	
	313.39		33.23
		Átlag --- --- ---	35.97
<i>I. Duna balpartja.</i>		Budapesttel együtt --- --- ---	
			85.51
1. Árva vármegye	18.03	<i>IV. Tisza jobbpartja.</i>	
2. Bars »	33.80	1. Abauj-Torna vármegye	63.18
3. Esztergom »	90.38	2. Bereg »	14.80
4. Hont »	37.46	3. Borsod »	39.44
5. Liptó »	40.80	4. Gömör »	37.41
6. Nógrád »	29.63	5. Sáros »	29.68
7. Nyitra »	38.77	6. Szepes »	62.56
8. Pozsony »	89.21	7. Ung »	9.99
9. Trencsén »	15.27	8. Zemplén »	19.90
10. Turóc »	85.79	Átlag --- --- ---	34.03
11. Zólyom »	54.69		
Átlag --- --- ---	46.39	<i>V. Tisza balpartja.</i>	
<i>II. Duna jobbpartja.</i>		1. Békés vármegye	33.09
1. Baranya vármegye	40.45	2. Bihar »	28.46
2. Fejér »	53.72	3. Hajdu »	61.17
3. Győr »	61.28	4. Máramaros »	19.25
4. Komárom »	38.12	5. Szabolcs »	28.26
5. Moson »	55.38	6. Szatmár »	29.20
6. Somogy »	21.79	7. Szilágy »	12.27
7. Sopron »	58.92	8. Ugocsa »	9.13
8. Tolna »	34.89	Átlag --- --- ---	28.76
9. Vas »	56.28	<i>VI. Tisza-Maros szöge.</i>	
10. Veszprém »	47.97	1. Arad vármegye	47.04
11. Zala »	28.77	2. Csanád »	11.50
Átlag --- --- ---	42.85	3. Krassó-Szörény »	13.53
<i>III. Duna-Tisza köze.</i>		4. Temes »	44.29
1. Bács-Bodrog vármegye	35.83	5. Torontál »	20.27
2. Csongrád »	50.80	Átlag --- --- ---	28.63
3. Heves »	28.72	<i>VII. Erdély.</i>	
4. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye	36.86	1. Alsó-Fehér vármegye	12.95
		2. Besztercze-Naszód »	19.20

Országgrész, megye		Egy lélekre esik átlagosan takarékbetét forint	Országgrész, megye		Egy lélekre esik átlagosan takarékbetét forint
3. Brassó	vármegye	67.50	14. Torda-Aranyos vármegye		11.48
4. Csik	»	8.15	15. Udvarhely	»	17.59
5. Fogaras	»	11.06	Átlag ---	---	25.42
6. Háromszék	*	22.70	<i>VIII. Fiume város és ke- rülete</i>		
7. Hunyad	»	12.36			278.87
8. Kis-Küküllő	*	5.02	<i>Országos átlag Fiume és Budapest beszámítá- sával</i>		
9. Kolozs	»	37.63			44.32
10. Maros-Torda	»	22.05			
11. Nagy-Küküllő	*	33.16			
12. Szeben	»	99.45			
13. Szolnok-Doboka	»	12.78			

Budapestet nem számítva, a takarékbetétekből egy fejre átlagosan legnagyobb összeg esik Szeben megyében. Nemcsak a száz népi ismert takarékoságával függ ez össze, hanem a Nagyszebeni általános takarékpénztár régi jó hírnevének következménye, mely más vármegyék területéről is magához vonzza a betéteket. Általában a fentebbi adatok megítélésénél figyelembe kell venni azt a hatást, melyet egy-egy nagyobb város a szomszéd vármegyék betevőire gyakorol. Így pl. Csanádmegyében a gazdag földű s vagyonos népű vármegyében egy fejre csak 11.50 frt betét esik, kevesebb, mint Árvában vagy Trencsénben. Ezt csak az magyarázza meg, hogy Csanádmegyének csaknem többszomszédságában ott van Arad és Szeged s a csanádmegyei lakosok betéteinek legnagyobb részét e két város virágzó intézetei vonják magukhoz. Hogy Kis-Küküllőmegyében oly rendkívül alacsony az egy fejre eső betéti átlag, azt sem magyarázhatjuk másként, mint hogy e vármegyében élénkebb forgalmi központ nincs s a betevők Segesvár, Medgyes, Nagy-Szeben stb. városok pénzügyintézeteit keresik föl. De

vannak megyék, melyeknél a betéti átlag alacsony volta tényleg az ottani népesség szegénységét mutatja.

Ha az országrészeket tekintjük, hol már az egyes megyéknél fenforgó ingadozások elenyésznek, élesen kidomborodik az ország nyugoti és keleti fele közt a lényeges különbség. Minél inkább keletre megyünk, az egy fejre eső betéti átlag annál inkább fogy s a minimumot Erdélyben éri el, hol csak egy pár százlakta megye és némileg Kolozsvármegye tűnik ki magasabb átlaggal.

Minthogy a postatakarékpénztárat külön fejezetben tárgyaltuk, mellőzzük itt a postatakarékpénztári betéteket, a melyek pénztézeteink betéteitől meglehetősen eltérő természetűek, s aránylag kis összegüknél fogva az országos eredményt nem is igen változtatják meg. Ha azonban azt kutatjuk, hogy a közönség milyen könnyen, idő- és költségpazarlás nélkül tudja megtakarításait elhelyezni, a postatakarékpénztár közvetítő hivatalait szintén tekintetbe kell vennünk.

Meg kell még emlitenünk, hogy a takarékpénztárakon kívül, melyek természetesen kivétel nélkül gyűjtenek takarékbetéteket, a bankok is oly általánosan gyakorolják ezt az üzletágat, hogy összesen csak 11 bank nem foglalkozik vele, ellenben 318 szövetkezet van, vagyis az összes számnak 40.3%-a, mely a takarékbetéti üzletet működési köréből kizárja, s a szükséges forgótőkét vagy tagjai befizetéseiből vagy kölcsönök útján szerzi be.

A következő összeállítás feltünteti, hogy a takarékbetéti üzlettel foglalkozó intézetek, a fiókokat, valamint a postatakarékpénztári közvetítő hivatalokat is beszámítva, mennyiként milyen arányban állanak a területhez és lélekszámhoz.

Talán fölösleges is megemlítenünk, hogy úgy itt, mint általában, a vármegyéknél a területükön fekvő törvényhatóságú városok adatait is befoglaltuk számításunkba.

Országgrész, megye	Egy takarékbetéti üzlettel foglalkozó intézet esik átlá- gosan	□ kilo- méterre	lélekre	Országgrész, megye	Egy takarékbetéti üzlettel foglalkozó intézet esik átlá- gosan	□ kilo- méterre	lélekre
<i>I. Duna balpartja.</i>				<i>Pest-Pilis-Solt-Kis-</i>			
Árva	48	1.972		Kun	41	2.403	
Bars	37	2.124		Budapest főváros...	2	5.788	
Esztergom	33	2.305		Átlag	44	3.327	
Hont	40	1.836		<i>IV. Tisza jobbpartja.</i>			
Liptó	44	1.507		Abauj-Torna	37	2.044	
Nógrád	54	2.681		Bereg	85	4.079	
Nyitra	38	2.609		Borsod	45	2.816	
Pozsony	31	2.437		Gömör	60	2.462	
Trencsén	46	2.588		Sáros	64	2.800	
Turóc	46	1.999		Szepes	38	1.701	
Zólyom	65	2.676		Ung	98	4.363	
Átlag	42	2.344		Zemplén	56	2.648	
<i>II. Duna jobbpartja.</i>				Átlag	54	2.615	
Baranya	44	2.778		<i>V. Tisza balpartja.</i>			
Fejér	50	2.680		Békés	68	4.969	
Győr	32	2.693		Bihar	90	4.235	
Komárom	32	1.734		Hajdu	82	4.658	
Moson	39	1.605		Mármaros	159	4.127	
Somogy	43	2.136		Szabolcs	77	3.827	
Sopron	28	2.182		Szatmár	75	3.765	
Tolna	42	2.898		Szilágy	91	4.779	
Vas	28	2.133		Ugocsa	57	3.593	
Veszprém	48	2.474		Átlag	91	4.215	
Zala	34	2.662		<i>VI. Tisza-Maros szöge.</i>			
Átlag	37	2.358		Arad	86	4.568	
<i>III. Duna-Tisza köze.</i>				Csanád	58	4.663	
Bács-Bodrog	49	3.170		Krassó-Szörény	120	5.033	
Csongrád	100	7.686		Temes	46	2.802	
Heves	47	2.851		Torontál	46	2.872	
Jász-Nagy-Kun- Szolnok	56	3.317		Átlag	63	3.500	

Országgrész, megye	Egy takarékbetéti üzlettel foglalkozó intézet esik átlá- gosan		Országgrész, megye	Egy takarékbetéti üzlettel foglalkozó intézet esik átlá- gosan	
	□-kilo- méterre	lélekre		□-kilo- méterre	lélekre
VII. Erdély.					
Alsó-Fehér	92	4.951	Kolozs	92	4.021
Besztercze - Naszód	125	3.273	Maros-Torda	117	4.807
Brassó	53	2.552	Nagy-Küküllő	66	2.879
Csik	150	3.804	Szeben	72	3.233
Fogaras	110	5.189	Szolnok-Doboka	107	4.532
Háromszék	81	2.955	Torda-Aranyos	105	4.705
Hunyad	161	6.230	Udvarhely	107	3.429
Kis-Küküllő	61	3.742	Átlag	99	3.984
			I. Magyarország	56	3.039
			II. Fiume	5	7.374

Akár a területhez, akár a lélekszámhoz hasonlítjuk a takarékbetétek gyűjtésével foglalkozó intézetek és hivatalok számát, nagy eltéréseket látunk, daczára, hogy a magyar királyi postatakarékpénztár közvetítő hivatalainak nagy száma, mely sűrű hálózattal vonja be az egész országot, az ellentéteket meglehetősen kiegyenlíti. A területhez legkedvezőbb az arány Budapesten, hol már minden két négyszögkilométer területre egy betétgyűjtő-intézet esik. De ez kivétel, s természetesen csupán ott lehetséges, a hol kis területen nagy népesség, nagy vagyon, nagy forgalom tömörül össze. Az országrészek között legkedvezőbb az arány a Duna két partján és a Duna-Tisza közén, vagyis hazánk nyugoti felében, keletre folyvást kedvezőtlenebbé válik s míg a Duna jobbpartján átlagosan már minden 37 négyszögkilométerre esik egy betétgyűjtő intézet, Erdélyben csak minden 99 négyszögkilométerre. A megyék közt a végletek szintén egészen nyugaton és egészen keleten helyezkedtek el, Vas 28, Sopron 28, Pozsony 31, Győr 32, Komárom 32-vel, Hunyad 161, Máramaros 159, Csik 150, Besztercze-Naszód 125-tel.

A betétgyűjtő-intézeteknek a népességhez való arányában

már nem látunk ily nagy eltéréseket. Itt is a Duna két partja mutat legkedvezőbb arányt, de a Duna-Tisza között már megelőzi a kevésbé népes Tisza jobbpartja. Az egyes megyéket tekintve, Liptóban már minden 1.507, Mosonban 1605, Szepesben 1.701, Komáromban 1.734 lélekre esik egy betétgyűjtő-intézet, Csongrádban ellenben csak minden 7.686, Hunyadban 6.230, Fogarasban 5.189, Krassó-Szörényben 5.033 lélekre.

A lélekszámhoz való arány nem nagy jelentőséggel bír; mert itt még az a szempont sem lehet irányadó, hogy tudja-e az intézeteket a reájuk utalt népesség elég betéttel táplálni? Minthogy a postahivatalok egyszerű gyűjtőhelyek. De annál fontosabb a területhez való arány, mert ez a mértéke a takarékbetétek elhelyezésénél a kisebb vagy nagyobb könnyűségnek. Adataink azt mutatják, hogy e tekintetben alig van már valami kívánni való. Az ország minden részében megvan a kényelmes jó alkalom, hogy a lakosság apró megtakarításait minden idővesztés és fáradság nélkül elhelyezze, s a hol a takarékság ösztöne csak némileg kifejlődött, ott a megtakarított fölösleget nem kell az elkallódástól féltetnünk.

A betétüzletnek a takarékbetétek mellett egy másik formája is korán meghonosult, a *pénztári jegyekre* való betétel. A Pesti magyar kereskedelmi bank léptette életbe s gyakorolta sokáig kizárólag ezt az üzletágat.

A pénztári jegyekre betett összegek állását minden év végén a következő számok mutatják:

Év	Forint	Év	Forint
1843	288.850	1847	1,930.480
1844	682.290	1848	654.497
1845	1,054.156	1849	696.315
1846	1,824.273	1850	806.169

Év	Forint	Év	Forint
1851	733.719	1873	13,345.200
1852	678.433	1874	17,343.703
1853	664.369	1875	12,742.884
1854	689.290	1876	9,264.363
1855	1,026.173	1877	7,690.193
1856	1,094.746	1878	7,284.627
1857	2,527.856	1879	6,789.579
1858	2,195.440	1880	8,013.053
1859	2,623.637	1881	7,177.275
1860	2,246.426	1882	7,362.775
1861	3,018.941	1883	7,904.828
1862	3,119.627	1884	7,269.711
1863	3,228.276	1885	13,478.370
1864	4,741.376	1886	6,976.830
1865	3,842.630	1887	5,102.153
1866	4,565.267	1888	6,162.394
1867	4,247.961	1889	5,707.817
1868	9,599.547	1890	6,826.000
1869	9,736.481	1891	5,854.000
1870	10,683.017	1892	7,638.000
1871	12,505.097	1893	5,124.360
1872	12,976.271	1894	6,506.722

A hatvanas évek végén ez az üzletág hatalmas lendületet vett, de már a hetvenes évek közepén beállt az erős csökkenés s ha egyes években némi föllendülést látunk is, az irányzat általában hanyatlónak mondható. Közönségünk — még az iparosokat és kereskedőket sem véve ki — sokkal inkább kedveli a betéti könyvecskékre való tőkeelhelyezést, mely kevesebb formasághoz van kötve. A megszokás, a takarékbetétek formájához való ragaszkodás közönségünknel oly erős, hogy több nagy bank, mely korábban csak pénztárjegyekre vagy folyószámlára fogadott el betéteket, újabban takarékpénztári üzletet is nyitott.

Az 1894. évben a pénztárjegyeknél némi emelkedést látunk. Állandó lesz-e ez az irány, bajos megmondani. Bankjaink újabban korszerű módosításokkal igyekeznek a pénztári je-

gyek üzletének nagyobb elterjedést biztosítani. Így a Magyar ipar- és kereskedelmi bank 1895 elején a pénztárjegyeket a cheque-üzlettel kombinálva léptette életbe. A módosítás: hogy a pénztárjegyek után járó kamat többé nem a tőkével egyidejűleg fizettetik ki, hanem külön kamatszelvény alapján, a tőkétől függetlenül is felvehető. A tőkét sem kénytelen a tulajdonos egyszerre fölvenni, mert minden egyes pénztári jegy öt, egyenkint 20 koronáról szóló cheque-alakú tőkeszervényből áll, mely egyenként is beváltható. E tőkeszervények előleges beváltás nélkül közvetlenül is használhatók fizetés teljesítésére, mindazon czégeknek, melyekkel a bank ily összeköttetést tart fenn.

A pénztárjegyek forgalmát az utóbbi évben a következő számok tüntetik fel:

	Álladék 1894 kezdetén	Betétetett	Vissza- fizettetett	Álladék 1894 végén
		f o r i n t		
Bankok, földhitelintézetek	4,318.531	18,997.537	17,780.046	5,536.022
Takarékpénztárak.....	806.915	2,928.603	2,764.828	970.700
Együtt	5,124.446	21,926.140	20,544.874	6,506.722

Ez adatok a pénztárjegyekre betett összegek gyors forgásáról tanuskodnak, az év folyamában betett összeg több mint négyszeresét, a kivett összeg pedig közel négyszeresét teszi az év elején volt álladéknak. Jellemző, hogy a bankoknál a pénztárjegyekre való betétek jóval nagyobb mozgékony-ságot mutatnak, mint a takarékpénztáraknál, melyeknél ez az üzletág különben is nagyon alárendelt jelentőségű.

A pénztárjegyeknél általában jóval inkább el van terjedve a betéteknek egy másik formája, készpénznek *folyó számlán* való elhelyezése. Miként fejlődött az idők folyamán ez az üzletág? megbízható adatokkal nem tudjuk nyo-

mon kísérni, minthogy statisztikánk — a legutóbbi pár évet kivéve — a folyószámlai betétektől nem különítette el azokat az üzletfeleket, kiknek az intézetnél folyószámlájuk volt, melyen majd mint adósok, majd mint hitelezők szerepelnek. Újabb adataink ezek:

	Álladék 1894 kezdetén	Betétetett f o r i n t	Visszaízet- tetett	Álladék 1894 végén
Bankok és földhite- lézetek --- ---	35,752.108	701,891.403	706,462.044	31,181.467
Takarékpénztárak ---	14,013.859	138,796.718	136,598.366	16,212.211
Együtt	49,765.967	840,688.121	843,060.410	47,393.678

A bankoknál 1894 végén 2.895, a takarékpénztáraknál 2.492 folyószámla-tulajdonos volt, az előbbiekre tehát az álladékból átlagosan 10.764 frt, az utóbbiakra 6.505 frt esett. E magas átlagok is mutatják, hogy ez üzletágat főleg a nagyipar és nagykereskedés vette igénybe. Mutatja ezt a betétek e fajának rendkívül nagy mozgékonyasága, mely egyszersmind arról tanuskodik, hogy a folyószámlai betétek természetükre nagyon közel állanak a cheque-üzlet betéteihez.

A *cheque-üzletről* ez új adatgyűjtés nyújtott először országos áttekintést. Nem szükség itt hangsúlyozni, mert úgy a törvényhozás irományaiban, mint a szakközlönyökben elégszer kiemeltetett, hogy a cheque-üzlet a valuta-rendezéssel mily nagy fontosságra emelkedik, s mennyire kívánatos, hogy a pénz gazdaságos használatának ez a kiváló módja minél általánosabb elterjedést nyerjen. Azonban még mindig csak a kezdet kezdetén vagyunk, a vidéken alig van intézet, mely ez üzletágat gyakorolná, s igazi nagy arányokat még a fővárosi intézeteknél sem tud ölteni, mert a közönség csak lassan szokik hozzá a chequek használatához. A cheque-számlatulajdonosok száma volt:

	1893 végén	1894 végén
bankoknál	2.155	2.372
takarékpénztáraknál	449	490
a m. kir. postatakarékpénztárnál	2.568	3.181
Összesen	5.172	6.043

A cheque-számlatulajdonosok száma tehát általában emelkedett; az összes intézeteknél 871-gyel, vagyis 16⁸⁴/₀-kal. A növekedés túlnyomó része, 613 számla, a postatakarékpénztárra esik, melynek eddig különben is leginkább sikerült a cheque-üzletet szélesebb körökre kiterjeszteni. A számlatulajdonosok száma itt szépen emelkedik azon néhány év óta, hogy ez üzletág meghonosult, a mint a következő adatok mutatják:

Év	Bejegyzett cheque-számlatulajdonosok száma	Kitörölt	Az év végén bejegyezve maradt
1890.....	964	54	910
1891.....	561	54	1.417
1892.....	580	59	1.938
1893.....	696	66	2.568
1894.....	700	87	3.181

A magyar királyi postatakarékpénztár cheque-üzlete által nyújtott előnyöket, a vidék még nagyobb mértékben veszi igénybe, mint a főváros, sőt külföldiek is nagy számmal nyitattak magoknak számlát, a mint a következő adatokból látható:

Lakhely szerint	Cheque-számlatulajdonosok száma 1894 végén	Lakhely szerint	Cheque-számlatulajdonosok száma 1894 végén
Belföldiek:		Külföldiek:	
Budapestről	680	Bécsből	493
Vidékről	1.400	Ausztriából más helyekről	449
Fiuméből	20	Egyéb külföldről	26
Horvát-Szlavonországból	113	együtt	968
együtt	2.213	Összesen	3.181

Főlemlitendő, hogy a magyar anyországban, Budapesten kívül, 364 városban és községben lakott cheque számla-

tulajdonos; a hitelhálózat tehát már meglehetősen szélesen el van terjedve, le egészen a kisebb községekig. Nagyobb számmal természetesen az élénkebb vidéki helyi központokon találunk számlatulajdonosokat, így Pozsonyban 52, Szegeden 49, Temesvároton 48, Aradon 45, Győrben 39, Pécsen 35, Debreczenben 32, Nagyváradon 31, Kassán 29, Kolozsvárton, Nagyszebenben és Sopronban 25—25, Miskolcon 24, Szombathelyen 21 számlatulajdonos lakott.

A számlatulajdonosok között a kereskedők 39·36⁰/₀-kal, az iparvállalatok 37·03, a pénzügyintézetek 12·93⁰/₀-kal szerepelnek, csak 10·68⁰/₀ esett egyéb foglalkozási ágakra, földbirtokosokra, értelmiségi keresetűekre, betegsegélyző pénztárakra stb.

Ez a cheque-üzlet töredékes képe. A kezdet nehézségein még nem vagyunk túl, de a közönség lassanként mégis csak hozzá szokik, s mire a készfizetések fölvétele parancsoló szükséggé teszi a készpénz forgását pótló intézmények felkarolását, talán a magyar közönség is megkedveli a cheques használatát. Nagy jelentőségű ebből a szempontból az osztrák-magyar bank giro-forgalma is, melyről már egy korábbi fejezetben megemlékeztünk.

XIX. A JELZÁLOGOS KÖLCÖNÖK NÖVEKEDÉSE, MOZGALMA, KATEGÓRIÁI. A FÖLDBIRTOK ÉS BÉR- HÁZAK RÉSZESÜLÉSE. KÖZSÉGI KÖLCÖNÖK.

A pénzügyintézetek által gyakorolt üzletágak közül jelen-
tőségre egy sem éri utol a jelzálogos kölcsönöket, nemcsak
azért, mert a legnagyobb tőkék éppen ebben az üzletágban
vannak lekötve, hanem azon fontosságnál fogva is, melylyel
országos szempontból az ingatlanok telekkönyvi megterhe-
lése bír.

Pénzügyintézetek jelzálogos kölcsönei az ingatlanokon
nyugvó telekkönyvi tehernek csak egy részét képezik.
Az összes jelzálogos terhek statisztikáját, sajnos, még eddig
nem sikerült megvalósítani, de kétségtelen, hogy az osztrák
és más külföldi intézetek kölcsönei, a magánkölcsönök, a
vételár-hátrálékok, örökösödési osztály folytán betáblázott
tartozások stb. szintén óriási összegekre rugnak.

Az utóbbi évtizedek alatt a jelzálogos terhek roppant mér-
tékben növekedtek. 1858 végén a betáblázási és telekköny-
vekből hatóságilag összeállítottak a jelzálogilag bejegyzett
összes tartozások a magyar korona országainak egész területén
még csak 120,566.958 pengő forintot, vagyis osztrák érték-
ben 126.59 millió forintot tettek, miből hitelintézeteknek
kölcsöneire — az akkori osztrák nemzeti bank kölcsöneit
is beleszámítva — csak 38 millió forint esett; 1894. végén
ellenben csak a szorosabb értelemben vett Magyarország-

ban, tehát Horvát-Szlavonországok nélkül a hazai pénzintézeteknek 614.56 millió forintra rugó tényleg fennálló jelzálog-követelése terhelte az ingatlanokat.

Pénzintézeteink jelzálogos kölcsöneinek növekedését, az intézetek különböző csoportja szerint részletezve, a következő kimutatás állítja szem elé, mellőzve az osztrák-magyar bank jelzálogos kölcsöneit, melyeket egy korábbi fejezetben már kimutattunk :

	Takarék- pénztárak	Bankok f o r i n t	Földhitel- intézetek	Szövet- kezetek
1840	180.835	—	—	—
1841	302.975	—	—	—
1842	718.737	—	—	—
1843	1,558.623	—	—	—
1844	2,862.947	430.500	—	—
1845	4,128.713	567.000	—	—
1846	5,774.004	988.470	—	—
1847	8,138.206	994.822	—	—
1848	7,688.772	935.917	—	—
1849	7,794.944	881.685	—	—
1850	8,353.738	1,091.397	—	—
1851	9,892.803	958.475	—	—
1852	11,960.466	824.189	—	—
1853	12,471.772	791.762	—	—
1854	11,971.230	718.139	—	—
1855	11,555.299	506.963	—	—
1856	11,569.568	445.518	—	—
1857	12,690.391	364.507	—	—
1858	14,569.114	353.691	—	—
1859	15,927.757	292.266	—	—
1860	18,196.830	264.350	—	—
1861	20,417.404	138.000	—	—
1862	22,190.257	132.000	—	—
1863	24,028.013	122.000	3,314.139	—
1864	24,955.330	122.000	10,046.859	—
1865	25,153.693	141.000	13,737.415	—
1866	26,808.872	111.000	15,479.683	—
1867	27,221.438	915.116	18,963.974	—
1868	39,427.551	1,427.419	21,201.719	—
1869	46,547.868	3,183.163	25,256.086	—

	Takarék- pénztárak	Bankok	Földhite- l-intézetek	Szövet- kezetek
	f o r i n t			
1870	52,856.771	10,870.447	28,931.105	—
1871	62,428.867	8,239.639	33,441.268	8.200
1872	68,490.639	10,011.675	34,198.509	110.166
1873	75,076.378	12,893.417	43,512.312	957.429
1874	77,436.174	13,800.558	49,096.035	2,081.686
1875	80,836.320	14,434.478	57,576.557	3,039.632
1876	88,323.444	14,104.728	57,959.396	2,416.233
1877	90,080.780	12,716.394	59,797.334	2,452.641
1878	90,568.158	12,017.711	62,516.289	2,874.337
1879	94,583.415	12,299.660	63,437.353	3,359.475
1880	98,305.789	12,870.600	72,264.256	3,936.605
1881	101,393.576	13,364.272	81,376.861	4,274.270
1882	109,060.912	14,631.158	95,069.130	4,061.220
1883	113,749.515	17,971.237	102,996.025	4,458.203
1884	126,321.526	20,241.277	108,117.203	5,705.983
1885	132,408.762	21,123.341	115,915.119	5,857.051
1886	139,716.839	24,677.034	123,379.298	6,332.348
1887	150,909.299	28,584.214	128,422.006	7,006.299
1888	160,176.776	31,981.184	130,434.600	8,947.000
1889	170,101.128	36,168.276	136,021.554	8,670.584
1890	178,851.773	40,092.249	156,795.454	9,024.000
1891	187,436.903	43,761.335	164,082.465	9,380.000
1892	205,623.200	51,453.202	170,569.534	11,141.361
1893	227,064.002	58,989.975	168,786.315	13,428.967
1894	245,056.089	64,591.430	186,652.820	14,189.308

Az utóbbi húsz év alatt a jelzálogos kölcsönök állománya megháromszorozódott. Ebből azonban nem lehet a földbirtok eladósodásának hasonló mértékére vonni következtetést. Ez összegnek jelentékeny része bizonyára nem új teher, hanem magán kölcsönöknek intézeti kölcsönökre való átváltoztatása, mely nem hogy súlyosítaná, hanem inkább könnyebbé teszi a földbirtok terhet. De figyelembe kell venni a kamatviszonyok változását is. A hetvenes évek közepén még a legszolidabb intézetek sem nyújthattak olcsó kölcsönöket, ma pedig a nagy kínálat még az uzso-
ráskodásra hajló apróbb intézetek kölcsöneinek kamatlábát

is erősen leszorította; a kamatteher tehát egyáltalán nem nőtt párhuzamosan a tőketeherrrel. Van azonban még más figyelemre méltó mozzanat is: a jelzáloggal terhelt ingatlanok közt a bérházaknak mind nagyobb térfoglalása. Budapest roppant fejlődése, valamint a vidéki nagyobb városok kiépülése szükségkép maga után vonja a városi ingatlanoknak jelzálogos kölcsönökkel való megterhelését. 1894 végén a 614.56 millió forintra rugó jelzálogos kölcsönök közül 170.27 millió forint bérházakon feküdt.

Sem bankjaink, sem szövetkezeteink üzletében a jelzálogos kölcsönök nem foglalnak el valami nagy tért. Az utóbbi húsz év alatt bankjaink összes activáinak 9.07—15.37, szövetkezeteink összes követeléseinek pedig 10.56—16.98^o/o-át tették. Sokkal nagyobb jelentőségük van takarékpénztáraink üzletében. Bár azt a túlnyomóságot, melylyel a negyvenes években birtak, ezeknél is elvesztették, de azért az utóbbi két évtized alatt mégis 30.04 és 39.10 százalékos arány közt ingadoztak. Hanyatló arányszámokat mutatnak a földhitelintézetek üzletében is, a szabályozási, községi és egyéb közkölcsönök erős térfoglalása folytán.

Nincs pénzügyi üzletág, mely a törvényhozás gondoskodását annyira magára vonta volna, mint a jelzálogkölcsön-üzlet. A törvényhozás nagy súlyt fektetett rá, hogy az ingatlanok minél olcsóbb pénzhez jussanak s hogy felmondható kölcsönök helyett felmondhatatlan törlesztéses záloglevél-kölcsönöket élvezzenek. Ez a törekvés nyilatkozik a Magyar Földhitelintézetnek, majd később az osztrák-magyar bank jelzálogi osztályának adott kedvezményekben, különösen pedig a záloglevelek biztosításáról szóló 1876. évi XXXVI. törvényezikben. E törvény célja, hogy a hazai pénzügyi intézetek által kibocsátott záloglevelek felruház-

tassanak a föltétlen biztosságnak minden garantiájával, hogy ez által minél nagyobb kelendőséget nyerjenek s minél kedvezőbb árfolyamot érjenek el. E törvényczikk szerint záloglevelek kibocsátására a részvénytársulatok és a szövetkezetek egyaránt feljogosittatnak, de a záloglevelek kibocsátása előtt, ezek külön biztosítására legalább kétszázezer forintnyi alapot tartoznak alkotni, mely a záloglevél-birtokosok összeségének biztosítékául szolgál. Sem ezen alapra, sem alkatrészeire végrehajtás nem intézhető. Az intézetek a külön biztosítási alap húszszoros összegénél több záloglevelet nem bocsáthatnak ki s csakis teljesen fedezett kölcsönköveteléseik erejéig. A fedezet csak akkor tekinthető teljesnek, ha a jelzálog értéke a záloglevelek alapjául szolgáló kölcsönnek saz esetleg megelőző telekkönyvi tehertételeknek legalább is kétszeresét teszi. A jelzálog-intézetek zálogleveleiket azon arányban tartoznak a forgalomból kivonni, melyben jelzálogilag biztosított kölcsönköveteléseik összege visszafizetés folytán, vagy más okból csökkent.

A záloglevél-tulajdonosok érdekeinek megvédésében a törvény még tovább megy, kimondja, hogy a jelzálogintézeteknek jelzálogilag biztosított kölcsön-követelése, melyeknek alapján zálogleveleket kibocsátanak, a záloglevelek összeségének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető, s azokra vonatkozólag, a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek. Szigorú büntető határozatok igitkezek meggátolni minden visszaélést vagy szabálytalanságot a záloglevelek kibocsátása és bevonása körül, s a törvényben lerakva találjuk mindazt a biztosítékot, a mely egy értékpapirnak a forgalomban föltétlen hitelt képes biztosítani.

A szabályozási és talajjavítási kölcsönökről intézkedő 1889. évi XXX. törvényczikk az adómentességet kiterjesztette mindazon záloglevelekre és azok szelvényeire, melyeket az 1876. évi XXXVI. törvényczikk alapján jelzálogüzlettel foglalkozó s legalább 1,500.000 frt külön biztosítéki alappal bíró intézetek bocsátanak ki.

Ez intézkedésnek határozottan az a célja, hogy a záloglevél-kölcsönök, olcsóbbá váljanak, de a vidéki intézetek részéről keserű panaszokra szolgáltatott alkalmat. A fővárosi intézetek dédelgetését látták e határozatban, mert a vidéki pénzüintézetek közül még a nagyobbaknak sem igen áll módjukban 1,500.000 frtnyi külön biztosítéki alapot teremteni elő s így az ő adóköteles zálogleveleik nem versenyezhetnek a fővárosi intézetek adómentes zálogleveleivel.

A fentebb közölt adatok feltüntetik a jelzálogos kölcsönök állományának fejlődését; de az évi növekedés tulajdonképen két tényezőtől alakul a folyósításból és törlesztésből.

Törlesztéses kölcsönöknél minél több régi kölcsönük van az intézeteknek, annál nagyobb összeg esik a törlesztésre. Ezt látjuk pl. a Magyar földhitelintézetnél, melynél a jelzálogos kölcsönök összegének emelkedése azért látszik lassúbbnak oly intézetek jelzálogos kölcsöneinek növekedésénél, melyek újabb időben karolták fel nagyobb mértékben ezt az üzletágak, mert az új kölcsönöknek első sorban azt a tetemes apadást kell ellensúlyozniok, melyet régi kölcsönök összegében az egyre növekedő törlesztési hányad okoz.

Az új kölcsönökben folyósított összegeket, valamint a törlesztést csak újabb adatgyűjtésünk mutatja ki. 1893-ra

a teljesen törlesztett jelzálogos kölcsönök összegét elkülönítve tudakoltuk a résztörlesztéstől, de már a következő évben, az adatgyűjtés alkalmával fölmerült akadályok folytán ez a részletezés elmaradt.

	1893-ban forintot	Folyósítottak 1894-ben
Bankok, földhitelintézetek	42,600.301	45,779.783
Takarékpénztárak	55,129.334	55,476.395
Szövetkezetek	4,892.159	5,857.280
Együtt	102,621.794	107,113.458

A takarékpénztáraknál meglepőleg egyezik a két évben folyósított összeg, a bankok, földhitelintézetek és szövetkezetek azonban némileg fokozták jelzálogos üzletüket. A törlesztésről a következő számok nyujtanak átnézetet:

	egészen	1893-ban részben forint	Törlesztetett összesen	1894-ben összesen
Bankok, földhitelintézeteknél	18,264.603	3,421.466	21,686.069	22,464.433
Takarékpénztáraknál	21,763.498	10,222.569	31,986.067	37,459.170
Szövetkezeteknél	1,933.026	1,367.770	3,300.796	4,570.745
Együtt	41,961.127	15,011.805	56,972.932	64,494.398

Nem mernők az 1893. évi részletezés föltétlen helyességét vitatni. A részlettörlesztések összege, különösen a bankoknál és földhitelintézeteknél, melyek a törlesztéses záloglevélkölcsön-üzletet oly kiterjedt mértékben gyakorolják, előttünk nagyon alacsonynak látszik. Súlyt tehát inkább csak az összes törlesztésre fektethetünk. Mig a folyósítás 1894-ben csak 4½ millió forinttal emelkedett, a törlesztés 7½ millióval, a kölcsönök szaporodása tehát 3 millióval volt gyengébb, mint a megelőző évben. Különösen feltűnő a takarékpénztáraknál a törlesztések növekedése, több mint öt millió forinttal, mig a folyósítás az 1893. évvel szemben alig mutat pár százezer forint emelkedést.

A felmondható és felmondhatatlan kölcsönök fontos meg-

különböztetését is ez alkalommal látjuk először, az előbbieik között megkülönböztetve azokat a kölcsönöket, melyek felmondás után egész összegükben esedékesek, azoktól, melyek meghatározott törlesztésre adatnak ugyan, de az intézet kiköti magának, hogy szükség esetén az egész kölcsönt felmondhassa. Az 1894. végén fennállott jelzálogos kölcsönök e részletezés szerint következőleg oszlottak meg:

Felmondható kölcsönök egy összegben visszafizetendők	Bankok, földhitelintézetek kölcsöneinek		Takarék- pénztárak kölcsöneinek	
	száma	összege forint	száma	összege forint
évi vagy félévi részletekben törlesztendők ...	133.435	76,182.127	28.112	13,876.898
Felmondhatatlanok s évi vagy félévi részletekben törlesztendők... ..	117,586	105,049.404	25.963	26,947.659
	25.341	63,874.558	19.742	210,419.698
Összesen ...	276.362	245,056.089	73.817	251,244.250

A takarékpénztárak jelzálogos kölcsöneinek közel három negyede felmondható kölcsön volt, csakis 26·06% esett a felmondhatatlan kölcsönökre. Ez nem is lehet máskép, midőn takarékpénztáraink túlnyomólag takarékbetétekből meritik azt a tőkét, melyet jelzálogokra kölcsön adnak s csak kevés nyújt közülök záloglevél-kölcsönöket. A bankok és földhitelintézetek jelzálogos kölcsöneinek ellenben 83.37%-a felmondhatatlan törlesztéses kölcsön.

Ha a kölcsönök összegét összehasonlítjuk azok számával, azt látjuk, hogy a legkisebb kölcsönök a legbizonytalanabbak. A bármikor felmondható s egy összegben visszafizetendő kölcsönök összege a takarékpénztáraknál 571, a bankoknál 494 frt, a szükség esetén felmondható, de különben évi részletekben törlesztendő kölcsönök átlagos nagysága a takarékpénztáraknál 893, a bankoknál 1.038 frt. míg ellenben a felmondhatlan törlesztéses kölcsönöké ott

2.521, itt 10.658 frt. Az Osztrák-magyar bank és a szövetkezetek kölcsöneit figyelmen kívül hagytuk, az előbbieket természetesen kivétel nélkül törlesztéses záloglevélkölcsönök, míg az utóbbiak mind készpénzkölcsönök, nem számítván a szövetkezetek közé a szövetkezeti alapon nyugvó földhitelintézeteket, melyek adatait a bankokéval foglaltuk össze.

Az évi vagy félévi részletekben törlesztendő kölcsönöket az 1894. decz. 31-diki állapot szerint a következő kimutatás tünteti fel a törlesztési idő szerint csoportosítva:

Törlesztési idő	Bankok és földhitelintézeteknél a kölcsönök		Takarékpénztáraknál a kölcsönök	
	száma	összege frt	száma	összege frt
<i>a) Felmondható kölcsönök:</i>				
5 éven alul... ..	2.156	1,406.878	21.078	9,735.528
5—10 év alatt ...	9.886	5,243.435	53.746	32,270.761
10—20 » » ...	2.333	1,906.519	30.009	23,646.482
20—30 » » ...	355	743.699	5.633	9,919.814
30—40 » » ...	9.714	11,960.959	4.127	14,739.389
40 éven felül ...	1.519	5,686.169	2.993	14,737.430
Összesen ...	25.963	26,947.659	117.586	105,049.404
<i>b) Felmondhatatlan kölcsönök:</i>				
5 éven alul... ..	1.054	688.646	6.944	4,144.514
5—10 év alatt ...	1.437	1,202.110	10.366	7,136.730
10—20 » » ...	1.239	1,372.691	2.718	3,099.201
20—30 » » ...	957	3,668.741	1.742	5,813.957
30—40 » » ...	9.008	78,625.095	2.678	16,348.464
40 éven felül ...	6.047	124,862.415	893	27,332.292
Összesen ...	19.742	210,419.698	25.341	63,874.558

Habár e kimutatások, egyes intézetek helytelen adatközlése folytán, nem minden tekintetben kifogástalanok, általános tájékoztató képet mégis nyújtanak. Különösen érdekes, hogy a bankok és földhitelintézetek felmondhatatlan kölcsöneinek jóval több mint fele 40 éven felüli törlesztésre adatott; a harmincz és negyven éven felüli kölcsönök az összes felmondhatatlan kölcsönöknek 96·70°/o-át teszik. Gyengébb az arány a takarékpénztáraknál; ezeknél

a 30 évnél hosszabb időre szóló törlesztéses kölcsönökre csak 68·38⁰/₀ esik.

Intézeteink a felmondhatatlan törlesztéses kölcsönöket záloglevelekben nyújtják. A forgalomban levő záloglevelek emelkedését az intézetek egyes nemei szerint részletezve a következő kimutatás tünteti fel:

	Bankok	Takarék- pénztárak	Földhitel- intézetek	Összesen
	f o r i n t			
1863	—	—	3,090.139	3,090.139
1864	—	—	8,753.423	8,753.423
1865	—	—	12,187.524	12,187.524
1866	—	—	14,345.119	14,345.119
1867	621.000	—	18,165.680	18,786.680
1868	1,098.400	—	20,630.836	21,729.236
1869	2,670.100	—	24,844.957	27,515.057
1870	4,943.100	—	28,628.495	33,571.595
1871	6,452.200	—	33,104.644	39,556.844
1872	8,221.000	—	41,139.651	49,360.651
1873	9,867.500	149.500	43,551.140	53,568.140
1874	10,611.100	146.500	49,159.650	59,917.250
1875	10,835.400	166.500	57,614.720	68,616.620
1876	10,265.400	—	57,910.790	68,176.190
1877	9,840.500	—	59,805.694	69,646.194
1878	9,098.700	—	62,185.985	71,284.685
1879	8,912.300	—	63,326.550	72,238.850
1880	10,304.300	—	74,181.220	84,485.520
1881	9,546.200	—	84,442.360	93,988.560
1882	9,696.800	423.500	95,352.710	105,473.010
1883	11,229.600	1,196.600	104,236.160	116,662.360
1884	12,553.600	—	109,278.640	121,832.240
1885	14,268.400	—	118,259.560	132,527.960
1886	17,184.000	—	125,688.943	142,872.943
1887	20,021.800	—	129,245.180	149,266.980
1888	28,075.350	1,870.500	133,843.860	163,789.710
1889	25,987.600	3,759.500	139,644.500	169,391.600
1890	27,759.100	7,094.400	143,655.940	178,509.440
1891	30,949.500	11,376.300	147,168.680	189,494.480
1892	35,501.000	19,416.400	156,678.520	211,595.920
1893	45,454.400	30,539.906	170,261.065	246,255.371
1894	47,529.900	44,963.310	193,179.310	285,672.520

A fentebbi számokba a kisorsolt, de még be nem váltott záloglevelek is be vannak foglalva. Legnagyobb összegekkel a földhitelintézetek járnak elől, de a bankok, sőt legújabb időben a takarékpénztárak záloglevelei is tekintélyes összegre rúgnak. A takarékpénztárak közül 1873-ban az egyesült budapest-fővárosi tett záloglevelek kibocsátásával kísérletet; eredménytelen volt a 80-as évek elején a Pesti hazai első takarékpénztár kísérlete is, de az utóbbi 6—7 év alatt nem csak a nagy fővárosi takarékpénztárak kezdték meg a záloglevél-kibocsátást, hanem a tekintélyesebb vidéki takarékpénztárak is. A földhitelintézetek és az Osztrák-Magyar bank — mely utóbbit itt, minthogy nincsenek külön magyar záloglevelei, mellőztünk — kizárólag záloglevelekben nyújtják jelzálogos kölcsöneiket. A bankok jelzálogos kölcsöneinek a következő százaléka volt 1867 óta záloglevélkölcsön:

Év	%	Év	%	Év	%
1867	67 ⁸⁶	1877	77 ³⁸	1887	70 ⁰⁴
1868	76 ⁹⁶	1878	75 ⁷¹	1888	87 ⁷⁵
1869	83 ⁸⁸	1879	72 ⁴⁶	1889	71 ⁸⁵
1870	45 ⁴⁷	1880	80 ⁰⁶	1890	69 ²³
1871	78 ³⁰	1881	71 ⁴³	1891	70 ⁷²
1872	82 ¹¹	1882	66 ²⁸	1892	68 ⁹⁹
1873	76 ⁵³	1883	62 ⁴⁸	1893	77 ⁰⁵
1874	76 ⁸⁸	1884	62 ⁰²	1894	73 ⁵⁸
1875	75 ⁰⁶	1885	67 ⁵⁴		
1876	72 ⁷⁸	1886	69 ⁶³		

A takarékpénztárak jelzálogos kölcsönének az első két kísérlet alkalmával elenyésző kis töredéke volt záloglevélkölcsön; az utóbbi hét év alatt az arányok következőleg alakultak:

1888-ban 1 ¹⁶ / ₀	1892-ben 9 ⁴⁴ / ₀
1889-ben 2 ²¹ »	1893-ban 13 ⁴⁵ »
1890-ben 3 ⁸⁵ »	1894-ben 18 ³⁵ »
1891-ben 5 ²⁶ »	

Ez elég szép fejlődés, mert 1888-ban még jóformán csak századrésze, 1894-ben pedig már közel ötödrésze záloglevélkölesön volt a hazai takarékpénztárak jelzálogos kölcsöneinek.

1893-ban kísérlet történt a jelzálogul lekötött ingatlanok mennyiségének és értékének kimutatására is. Ez adatok szerint:

	földbirtok területe kat. hold	Jelzálogul lekötött bérházak értéke forint	száma	értéke forint
Bankok, földhitelintézetek	4,626.584	489,970.268	9.791	122,951.367
Takarékpénztárak	--- --- 2,849.495	376,247.883	40.622	212,146.714
Együtt	--- 7,476.079	866,218.151	50.413	335,097.081

Ha a jelzálogul lekötött földbirtokok holdankénti átlagos értékét tekintjük, lényeges különbséget látunk a bankok és földhitelintézetek, továbbá a takarékpénztárak kölcsöneinél. Az előbbieknél egy kat. hold átlagos értéke csak 106 forint, az utóbbiaknál 132 frt. E különbség részben onnan is származik, hogy a takarékpénztárak kölcsönei nagyobb arányban szerepelnek azokban a vármegyékben, melyekben a kataszteri tiszta jövedelem magas, de másrészt onnan is magyarázható, hogy a takarékpénztárak gyakrabban helyettesítik a kataszteri tiszta jövedelem alapján kiszámított értéket a külön becslési eljárással megállapított értékkel.

A jelzálogul lekötött bérházak átlagos értéke a bankoknál 12.558 frt, a takarékpénztáraknál 5.222 frt. Mindkettő elég alacsony, kivált ha figyelembe vesszük, hogy a nagy budapesti házak mily jelentékeny szerepet játszanak a jelzálogos kölcsönöknél.

A jelzálogos kölcsönök a lekötött földbirtok értékének a bankoknál és földhitelintézeteknél 36.98, a takarékpénztáraknál 37.78⁰/o-át tették, a bérházaknak pedig az előbbieknél 38.09, az utóbbiaknál 40.02-át. A megterhelhetőség

tekintetében valami nagy különbséget nem látunk, de bizonyos szabályszerűség mégis mutatkozik az arányokban; a bérházak értékének ugyanis nagyobb hányada van megterhelve, mint a földbirtoknak s a takarékpénztáraknál általában nagyobb a megterhelési hányad.

Az összes hazai intézeteink és az Osztrák-magyar bank által földbirtokra és bérházakra adott kölcsönök 1894. év végén országrészek szerint — a fővárost és Fiumét külön feltüntetve — a következő összegeket mutatják:

	Földbirtokra	Bérházakra	Együtt
1. Budapest	4.620	103,177.241	103,181.861
2. Duna balpartja	44,528.540	8,446.913	52,975.453
3. Duna jobbpartja	106,095.303	11,047.663	117,142.966
4. Duna-Tisza köze	92,834.651	10,081.284	102,915.935
5. Tisza jobbpartja	37,619.084	4,531.163	42,150.247
6. Tisza balpartja	61,475.516	7,341.375	68,816.891
7. Maros-Tisza szöge	75,769.080	12,432.079	88,251.159
8. Erdély	25,574.574	9,713.028	35,287.602
9. Fiume	—	2,911.724	2,911.724

A földbirtokon nyugvó jelzálogos kölcsönök összege legnagyobb a leggazdagabb országrészekben, a Duna jobb partján, a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében, legkisebb ellenben Erdélyben, azután a felvidéken. A bérházakra adott kölcsönökből az oroszánrész természetesen Budapestre esik; de az egyes országrészek közt már nem találunk oly szembeszökő ellentéteket. Csak a Tisza jobb partján csekély a bérházakon nyugvó jelzálogos teher, a mi épen nem mutatja kedvező színben a nevezett országrész városainak fejlődését; pedig a városok szerepe hajdan épen ebben az országrészben igen nagy volt.

A jelzálogos kölcsönöket megyénként, a gazdasági művelés alatt álló területhez hasonlítva a következő kimutatás tünteti fel:

Országgrész, vármegye	A termő terít- let minden holdjára átlag esk	Országgrész, vármegye	A termő terít- let minden holdjára átlag esk	Országgrész, vármegye	A termő terít- let minden holdjára átlag esk
	frt		frt		frt
I. Duna bal- partja.		III. Duna- Tisza köze.		VI. Tisza- Maros szőge.	
Árva	0.91	Bács-Bodrog ...	19.74	Arad	13.01
Bars... ..	14.80	Csongrád	12.72	Csanád	49.26
Esztergom ...	15.60	Heves	12.91	Krassó-Ször. ...	1.87
Hont	8.56	J.-N.-K.-Szol. ...	18.58	Temes	10.99
Liptó	1.94	Pest-P.-Solt ...	13.46	Torontál	19.68
Nógrád	11.79	Átlag	15.90	Átlag	12.71
Nyitra	11.38	IV. Tisza jobbpartja.		VII. Erdély.	
Pozsony	11.30	Abauj-Torna ...	10.76	Alsó-Fehér... ..	3.49
Trencsén	2.92	Bereg	5.55	Besztercze-N. ...	2.43
Turócz	6.40	Borsod	10.71	Brassó	6.84
Zólyom... ..	1.81	Gömör	7.65	Csik... ..	0.26
Átlag	8.22	Sáros	5.10	Fogarás	0.21
II. Duna jobb- partja.		Szepes	5.78	Háromszék ...	1.24
Baranya	8.92	Ung... ..	2.78	Hunyad	1.38
Fejér	24.83	Zemplén	7.95	Kisküküllő... ..	5.52
Győr	12.52	Átlag	7.17	Kolozs	4.89
Komárom	13.35	V. Tisza bal- partja		Maros-Torda ...	2.17
Moson	19.27	Békés	27.95	Nagyküküllő ...	4.03
Somogy... ..	13.90	Bihar	6.16	Szeben	3.50
Sopron	19.16	Hajdu	15.61	Szolnok-Dob. ...	2.92
Tolna	14.96	Máramaros	0.71	Torda-Arany. ...	3.50
Vas	16.62	Szabolcs	18.66	Udvarhely	2.40
Veszprém	14.94	Szatmár	7.00	Átlag	2.66
Zala... ..	9.64	Szilágy	3.96	Magyarország ...	9.36
Átlag	14.82	Ugocea	7.72	Fiume város ...	—
		Átlag	8.66	és területe	—

Különösen három megyében rendkívül magas a jelzálogos kölcsönök terhe Csanád, Békés és Fejérmegyében, de ezenkívül az alföldi és a dunajobbparti megyék földbirtokán többnyire szintén jelentékeny jelzálogos kölcsön nyugszik. Legkevesbé vannak megterhelve intézeti kölcsönrel az erdélyi

megyék, itt is különösen Csik és Fogaras; nem szabad azonban felednünk, hogy Csikban a gazdasági művelés alatt álló föld legnagyobb része erdő-terület, mely nem igen szolgál valami jó hypothekául. Ugyanezt mondhatjuk Máramaros megyéről is.

Hazai pénzintézeteink jelzálogos kölcsöneinek száma 1894 végén 386.468-ra rugott, miből a földbirtokokra 333.947, a bérházakra 52.521 esett. E számok nem vágnak össze teljesen az egyének számával, mert egy egyénnek több kölcsöne is lehet; de nem is állnak attól távol. Az 1890. évi népszámlálás a szorosabb értelemben vett Magyarországbán, melyre adataink vonatkoznak, 1,602.928 földbirtokost mutatott ki, így tehát 28.33⁰/₀-ának volt hazai pénzintézeteknél jelzálogos kölcsöne. A bérházak tulajdonosainak számát nem ismerjük s így az arányt megközelítőleg sem állapíthatjuk meg.

Egy jelzálogos kölcsönre átlagosan a bankoknál és földhitelintézeteknél 3.403, a takarékpénztáraknál 886, a szövetkezeteknél 362 frt esett. Ez adatok is mutatják, hogy a takarékpénztárak nagy mértékben foglalkoznak a kisbirtok hiteligényeinek kielégítésével. Adataink különben a kölcsönöket az egyes nagyság kategóriák szerint részletezve is kimutatják és pedig külön a földbirtokra s külön a bérházakra adott kölcsönöket.

A földbirtokon fekvő jelzálogos kölcsönök — kötvényszerű összegüket véve alapul — nagyság szerint 1896 végén következőleg oszlottak meg:

A kölcsönök nagysága	Bankok és földhitelintézetek		Takarék-pénztárak		Szövetkezetek	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
100 frton alul... ---	9.266	14.37	48.456	20.42	9.243	28.82
100—500 frtig ---	24.891	38.62	127.914	53.88	17.644	55.03
500—1.000 » ---	9.664	14.99	32.455	13.67	3.157	9.84

A kölcsönök nagysága	Bankok és föld- hitelintézetek		Takarék- pénztárak		Szövetke- zetek	
	száma	a k ö l c s ö n ö k %-a	száma	a k ö l c s ö n ö k %-a	száma	a k ö l c s ö n ö k %-a
1.000— 2.000 »	8.651	13.42	15.757	6.64	1.307	4.07
2.000— 5.000 »	5.960	9.24	8.443	3.56	521	1.62
5.000— 10.000 »	2.727	4.22	2.655	1.12	146	0.45
10.000— 20.000 »	1.531	2.38	1.073	0.45	42	9.18
20.000— 50.000 »	1.093	1.70	392	0.16	14	0.04
50.000— 100.000 »	427	0.66	160	0.07	—	—
100.000— 200.000 »	147	0.23	14	—	—	—
200.000— 500.000 »	86	0.13	60	0.02	—	—
500.000—1.000.000 »	23	0.03	22	0.01	—	—
1,000.000 frton felül ---	6	0.01	—	—	—	—
Összesen --- --- ---	64.472	100.00	237.401	100.00	32.074	100.00

Még a bankok és földhitelintézeteknél is, melyek legnagyobb kölcsönöket nyújtanak, az összes kölcsönökből közel 68°/_o 1.000 frton aluli kölcsönökre esik, a takarékpénztáraknál ellenben 88, a szövetkezeteknél 94°/_o. A kölcsönök túlnyomó része az intézetek mindhárom kategóriájánál a 100—500 frtos kölcsönökre, vagyis határozottan a kisbirtok kölcsöneire esik.

A *bérházakra* betáblázott kölcsönök szintén 1894 végén nagyság szerint következőleg oszlottak meg:

A kölcsönök nagysága	Bankok és föld- hitelintézetek		Takarék- pénztárak		Szövetke- zetek	
	száma	a k ö l c s ö n ö k %-a	száma	a k ö l c s ö n ö k %-a	száma	a k ö l c s ö n ö k %-a
100 frton alul... ---	1.072	11.46	6.239	16.01	578	13.75
100— 500 frtig	2.711	28.98	15.190	38.99	2.114	50.27
500— 1.000 »	983	10.50	6.588	16.90	743	17.67
1.000— 2.000 »	1.149	12.28	4.315	11.10	435	10.35
2.000— 5.000 »	1.331	14.22	3.124	8.02	236	5.61
5.000— 10.000 »	847	9.06	1.716	4.40	66	1.57
10.000— 20.000 »	764	8.18	946	2.43	24	0.57
20.000— 50.000 »	312	3.33	578	1.48	9	0.21
50.000— 100.000 »	142	1.52	210	0.54	—	—
100.000— 200.000 »	13	0.14	2	—	—	—
200.000— 500.000 »	31	0.33	46	0.12	—	—
500.000—1.000.000 »	—	—	6	0.01	—	—
1,000.000 frton felül ---	—	—	1	—	—	—
Összesen --- --- ---	9.355	100.00	38.961	100.00	4.205	100.00

A bérházakra adott kölcsönök közt a kisebb kölcsönök már nem bírnak oly erős túlnyomósággal; egyébként a különböző jellegű pénzintézetek között a viszony itt is körülbelül ugyanaz, mint a mit fentebb láttunk; lényegesebb különbség, hogy míg a földbirtoki kölcsönöknél a legnagyobbak a bankoknál, illetőleg a földhitelintézeteknél szerepelnek, addig a bérházakra legnagyobb kölcsönöket a takarékpénztárak nyújtják.

Az osztrák-magyar bank jelzálogos kölcsönei nagyság szerint következőleg oszlottak meg, megjegyezvén, hogy a számok nemcsak a magyar anyaországban, hanem a Horvát-Szlavonországban nyújtott jelzálogos kölcsönöket is magukban foglalják:

A kölcsönök nagysága		Földbirtokra folyósított		Bérházakra kölcsönök	
		száma	%-a	száma	%-a
500—	1.000 frt	3	0.12	—	—
1.000 —	2.000 »	49	2.03	1	0.16
2.000—	5.000 »	437	18.18	30	4.88
5.000—	10.000 »	701	29.16	141	22.92
10.000—	20.000 »	441	18.34	133	21.63
20.000—	50.000 »	396	16.47	206	33.50
50.000—	100.000 »	180	7.49	85	13.82
100.000—	200.000 »	102	4.24	16	—
200.000—	500.000 »	76	3.17	3	0.60
500.000—	1,000.000 »	15	0.63	—	0.49
1,000.000 frton felül		4	0.17	—	—
Összesen		2.404	100.00	615	100.00

A jelzálogos kölcsönüzletek egyik szomorú fejezetét a beperlések és elárverezések képezik. E szomorúan érdekes adatok azonban csak két évről állnak rendelkezésünkre.

		Visszafizetésre beperelt jelzálogos kölcsönök száma		összege	
		1893-ban	1894-ban	1893-ban H. forint	1894-ban
Bankok, földhitelintézetek	...	811	468	1,977.849	1,525.160
Takarékpénztárak	...	4.992	5.894	3,263.915	3,727.112
Szövetkezetek	...	329	445	240.101	276.368
Együtt	...	6.132	6.807	5,481.865	5,528.640

Feltűnő, hogy mindkét évben mily aránytalanul nagy a takarékpénztáraknál a beperelt jelzálogos kölcsönök száma és összege. Még ha a rájuk nézve kedvezőbb 1893. évet vesszük is, a bankoknál az összes jelzálogos kölcsönöknek 1.19⁰/o-a, a szövetkezeteknél 0.91, a takarékpénztáraknál ellenben 1.85⁰/o-a pereltetett be; az összegnek pedig a bankoknál 0.87, a takarékpénztáraknál 1.44⁰/o-át. Igaz, hogy a szövetkezeteknél még kedvezőtlenebb az arány, ott a jelzálogos kölcsönök összegének 1.79⁰/o-a került beperelés alá.

A bankok, földhitelintézetek és takarékpénztáraknál a beperlések a földbirtokra és bérházakra adott kölcsönök szerint is részletezve vannak. Az 1894. év adatait véve a bankoknál és földhitelintézeteknél a földbirtokra adatott kölcsönök összegének 0.63⁰/o-a, a bérházakra adottaknak 0.51⁰/o-a pöröltetett be, a takarékpénztáraknál pedig 1.67, illetőleg 1.28⁰/o-a. Bármily nagy különbség van a bankok és takarékpénztárak arányszámai közt, előtérbe nyomul az a közös vonás, hogy a földbirtokra adott kölcsönöknek nagyobb hányada pöröltetik be.

Az intézetek azonban nemmindig az egész kölcsönért, hanem gyakran csak a hátralékos járulékokért perelik be az adóst.

Beperelt hátralékos járulékok:

	Adósok száma		Összeg forintokban	
	1893-ban	1894-ben	1893-ban	1894-ben
Bankok, földhitelintézetek ...	768	1.301	340.195	469.876
Takarékpénztárak ...	3.050	2.183	778.615	918.842
Szövetkezetek ...	202	201	96.338	68.835
Együtt ...	4.020	3.685	1,215.148	1,457.553

A takarékpénztárak itt is kedvezőtlenebb képet mutatnak, mint a bankok és földhitelintézetek, mi onnan magyarázható, hogy az utóbbiak nagyobb szigorúsággal rostálják meg a kölcsönkérvényeket.

Az elárverezett ingatlanokról a következő kimutatás nyújt felvilágosítást :

	Esetek száma		A követelések összege frt		A jelzálog értéke frt	
	1893	1894	1893	1894	1893	1894
	<i>el ár v e r e z e t t f ö l d b i r t o k</i>					
Bankok, földhitelintézetek	45	39	74.851	93.548	209.562	189.826
Takarékpénztárak	---	---	220	225	287.496	278.658
Szövetkezetek	---	---	69	80	31.627	48.087
Együtt	---	---	334	344	393.974	420.293
	<i>el ár v e r e z e t t b é r h á z a k</i>					
Bankok, földhitelintézetek	28	25	159.005	82.907	294.088	201.636
Takarékpénztárak	---	---	114	62	1,069.410	198.646
Szövetkezetek	---	---	9	13	3.521	19.478
Együtt	---	---	151	100	1,231.936	301.031

Az elárverezett földbirtok a két évben alig mutat eltérést, a bérházak ellenben roppant ugrásokat mutatnak. 1893-ban az elárverezett bérházakon fekvő követelések több mint háromszorosát tették az elárverezett földbirtokokon nyugvó követeléseknek.

A pénzüstézetek *követeléseik biztosításául* gyakran megvásárolni kénytelenek az elárverezett ingatlanokat, mint a következő adatok mutatják:

	Esetek száma		A követelések összege frt		A jelzálog értéke frt	
	1893	1894	1893	1894	1893	1894
	<i>m e g v e t t f ö l d b i r t o k o k</i>					
Bankok, földhitelintézetek	2	9	10.451	38.695	14.095	53.405
Takarékpénztárak	---	---	35	37	76.645	172.983
Szövetkezetek	---	---	28	17	8.052	19.478
Együtt	---	---	65	63	95.148	231.156
	<i>m e g v e t t b é r h á z a k</i>					
Bankok, földhitelintézetek	11	10	44.172	44.888	92.200	89.792
Takarékpénztárak	---	---	29	16	66.760	75.721
Szövetkezetek	---	---	6	4	2.881	5.477
Együtt	---	---	46	30	113.813	126.086

Ha ez adatokat a föntebbiekkel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az elárverezett földbirtokot csakugyan majd

minden ötödik, a bérházakat majd minden harmadik esetben az intézet kénytelen megvenni, hogy követelését biztosítsa. Ez a kényszerű vétel túlnyomólag a nagyobb követeléseknél áll be, a mi világosan kitűnik, ha az összes elárverezett és a követelések biztosítása céljából megvett ingatlanokra betáblázott pénzügyi követelések nagyságát tekintjük.

A jelzálogos kölcsönökkel sok tekintetben rokon az úgynevezett *községi kölcsönök* üzletága. Maga a fogalom sokkal tágabb, mint neve mutatja, mert nemcsak a községeknek közérdekű művek és munkálatok végrehajtása végett nyújtott kölcsönök tartoznak ide, hanem a törvényhatóságok, helyi érdekű vasutak, vízszabályozási társulatok stb. kölcsönei is.

A községi kölcsönök meghonosítására már a hetvenes években történtek kísérletek, de azok nem hagytak nyomot. A Magyar jelzálog-hitelbank kezdeményezése tekintendő ezen a téren úttörőnek. E hatalmas intézet ritka sikerrel karolta fel ezt az üzletágat, nyomában oly nagy intézetek indultak, mint a Pesti hazai első takarékpénztár, a Pesti magyar keresk. bank; sőt a Magyar Földhitelintézet szabályozási és talajjavítási kölcsöneit is ide számíthatjuk. Legújabbán a hazai takarékpénztárak jelzáloghitelbankja is nagy tevékenységet fejt ki a községi kölcsönök terén.

Az 1894. év végén a bankok és földhitelintézetek mérlegében 528, a takarékpénztárakéban 744 községi kölcsön szerepel. Új adatgyűjtésünk, mely először terjeszkedik ki ez üzletágra, külön kimutatja az ingatlanokra való betáblázás s az egyéb biztosítás mellett adott községi kölcsönöket. Az 1894. évi mozgalmat és állapotot a következő kimutatás tünteti fel:

	Ingatlanokra való betáblázás		Egyéb biztosítás	
	mellett adott bankok, föld- hitelintézetek f o r i n t	takarék- pénztárak f o r i n t	közszégi kölcsönök bankok, föld- hitelintézetek f o r i n t	takarék- pénztárak f o r i n t
Kölcsönök összege az év kezdetén	52,905.498	2,473.999	70,434.508	60,387.902
Az év folyamában fo- lyósítottatott... ..	3,929.450	210.151	14,975.285	11,248.276
Az év folyamában visz- szafizettetett	534.633	479.174	2,300.064	12,322.698
Kölcsönök összege az év végén	56,300.315	2,204.976	83,109.729	59,313.480

A takarékpénztáraknál a jelzálogokra betáblázott közszégi kölcsönök csak nagyon kis mértékben fordulnak elő, a bankok és földhitelintézeteknél is az egyéb biztosíték mellett adott kölcsönök vannak túlsúlyban. Jellemző, hogy a bankok és földhitelintézetek közszégi kölcsönei nagy arányokban emelkednek, a takarékpénztárakéi ellenben némileg apadtak.

A közszégi kölcsönökben elhelyezett tőkék túlnyomólag a záloglevelekkel rokon közszégi kötvények kibocsátása által szereztetnek be. A forgalomban volt közszégi kötvények összegét 1894. év végén a következő számok mutatják:

	Bankok, földhitel- intézetek f o r i n t	Takarékpénz- tárak
3%-os nyereséymkötvények	10,000.000	—
4%-os szabályozási és talajjavítási záloglevelek	20,989.900	—
4%-os közszégi és nyereséymkötvé- nyek	55,541.050	16,866.300
4½%-os közszégi kötvények	45,413.350	16,390.200
Együtt	131,944.300	33,256.500

A bankoknál és földhitelintézeteknél a forgalomban levő kötvények 87.47⁰/o-át teszik a közszégi kölcsönöknek, a takarékpénztáraknál ellenben csak 54.06⁰/o-át. Ez utóbbiak tehát, a közszégi kölcsönöknek csaknem felét a hozzájuk folyt betétekből nyújtják.

XX. VÁLTÓLESZÁMITOLÁS. ELŐLEGÜZLET. FOLYÓ- SZÁMLAI HITELEK. KÖTVÉNYKÖLCSONÖK KEZES- SÉG MELLETT. ÉRTÉKPAPIRTÁRCZA.

A jelzálogos kölcsönök után a váltóleszámitolás képezi hazai pénzintézeteink legfőbb üzletágát, sőt tekintve a váltóleszámitolásra fordított tőkék gyors forgását, jelentőségben még a jelzálogos kölcsönöket is felülmúlja. A váltóleszámitolást hazai pénzintézeteink valamennyi csoportja gyakorolja, de nem egyenlő helyet foglal el valamennyi üzletében, sőt idők folytán az egyes intézetek csoportjain belül is hol tért foglalt, hol tért vesztett.

A negyvenes években akkori egyetlen bankintézetünk, a Pesti magyar kereskedelmi bank mérlegében a váltótárca néha 70, sőt 90°/o-kal szerepelt, de többször csak 40—50°/o-kal, sőt 1848-ban 18.52^o/o-ra szállt le. 1867 végén, midőn már több bank működött, a váltótárca 51.77^o/o-át tette az összes activáknak, azóta azonban csak 25.33 és 46.31^o/o közt ingadozott. 1889 óta egyetlen évben sem érte el a 30°/o-ot.

Sokkal nagyobb állandóságot mutat a váltóleszámitolás a takarékpénztárak üzletében. A negyvenes években és az ötvenes évek első felében, még valami nagy tért nem foglalt el s csak 5.45 és 19.32^o/o között ingadozott; de az osztrák polgári törvénykönyv életbeléptetése után, mely a jelzálogos kölcsönüzletet a takarékpénztárakra nézve annyira

megnehezítette, a váltóleszámitolás előtérbe kezdett nyomulni s 1858 végén a váltótárca 37.41⁰/o-át tette az összes activáknak. A hatvanas években ez az arányszám némileg csökkent ugyan, de egyenletesebbé is vált; egy évben sem emelkedett 35.77⁰/o-nál magasabbra s nem süllyedt 27.40⁰/o-nál mélyebbre, a legtöbb évben 30—32⁰/o közt váltakozik.

A szövetkezetek üzletében 1872-ig a váltóleszámitolás 71.32—90.58⁰/o-ra rugott. Ettől kezdve a kötvényköcsönök nyomultak előtérbe, de a váltótárczára az utolsó másfél évtized alatt is 31.18—36.65⁰/o-ára ment az összes activáknak.

A váltótárca fejlődését abszolút számokban a következő kimutatás tünteti fel, mellőzve az osztrák-magyar bankot, melynek adatait már egy korábbi fejezetben bemutattuk:

	Takarék- pénztárak	Bankok f o r i n t o k b a n	Szövetkezetek	Földhitel- intézetek
1840	28.875	—	—	—
1841	44.100	—	—	—
1842	98.659	381.742	—	—
1843	220.847	796.861	—	—
1844	269.547	810.773	—	—
1845	615.829	1,184.730	—	—
1846	1,017.717	1,375.118	—	—
1847	1,143.717	1,460.734	—	—
1848	665.380	682.622	—	—
1849	621.941	1,009.926	—	—
1850	908.333	1,189.034	—	—
1851	2,043.976	1,085.565	—	—
1852	3,454.076	974.927	—	—
1853	3,863.547	950.480	—	—
1854	3,862.145	1,035.615	—	—
1855	5,295.324	1,619.069	—	—
1856	8,317.083	1,920.824	—	—
1857	9,714.617	1,935.620	—	—
1858	12,403.143	2,498.951	10.337	—
1859	12,838.193	2,863.005	32.445	—
1860	14,334.444	2,600.069	64.503	—
1861	15,303.093	3,140.595	96.672	—
1862	16,436.277	3,080.061	133.448	—

	Takarék- pénztárak	Bankok f o r i n t	Szövetkezetek o k b a n	Földhitel- intézetek
1863	16,338.560	3,198.564	237.434	—
1864	16,434.834	3,381.746	465.127	—
1865	18,333.768	3,801.095	761.481	582.530
1866	18,420.795	3,366.705	1,013.397	231.836
1867	23,751.904	6,254.293	1,539.435	287.050
1868	28,708.404	13,041.828	2,084.801	319.890
1869	38,495.895	19,331.047	2,741.829	342.890
1870	41,680.631	33,176.755	3,276.804	406.310
1871	53,827.640	36,582.360	3,903.005	416.576
1872	64,447.802	42,171.805	4,641.277	2,802.095
1873	61,642.511	35,790.360	4,006.091	1,797.349
1874	65,158.472	39,822.592	7,125.044	3,275.021
1875	67,698.373	37,719.825	7,748.251	3,229.500
1876	71,468.221	36,977.440	6,672.081	4,201.674
1877	75,939.034	40,382.659	7,712.080	1,428.679
1878	83,354.953	44,047.540	8,034.237	1,245.710
1879	91,730.519	46,191.496	8,467.790	2,963.779
1880	95,641.828	49,503.630	8,821.467	3,195.406
1881	103,357.781	51,791.910	10,691.900	2,699.981
1882	109,063.374	60,318.620	10,898.773	2,870.423
1883	116,676.684	60,936.220	12,126.958	3,025.260
1884	126,749.529	66,519.354	14,382.650	3,383.902
1885	132,154.746	68,474.415	16,121.864	2,947.014
1886	139,660.249	65,862.727	16,951.340	4,409.736
1887	139,908.526	66,470.447	18,196.120	3,964.715
1888	155,283.541	75,263.644	19,242.000	4,343.234
1889	161,907.573	76,412.189	20,368.480	3,738.132
1890	174,406.635	85,704.971	21,034.000	2,405.374
1891	186,545.338	102,876.393	22,856.000	3,450.331
1892	198,077.032	120,416.524	25,864.429	6,042.202
1893	218,315.774	127,102.269	26,396.014	4,701.198
1894	238,512.359	127,493.333	26,494.916	6,289.702

Hivatalos statisztikánk egészen a legújabb ideig csak a váltótárczát mutatta ki. A kiállítással kapcsolatos új adatgyűjtésé az érdem, hogy kiterjeszkedett a váltók darabszámára, mozgalmára, nagyság-kategóriáinak feltüntetésére s az annyira fontos visszleszámitolásra is. A bankszerű váltók forgalmát a következő számok mutatják:

	Leszámítoltatott az év folyamában				Tárcza az év végén	
	1893-ban	1894-ben	f	o r i	1893-ban	1894-ben
Bankok, földhitel- intézetek --- ---	758,239.886	756,046.115			128,239.886	130,265.629
Takarékpénztárak	880,088.168	969,924.888			215,379.775	234,401.160
Szövetkezetek ---	84,178.856	90,623.038			26,396.014	26,494.916
Osztrák-magyar bank magyar in- tézetei --- ---	409,340.151	431,310.582			75,312.153	78,163.801
Együtt --- ---	2.131,847,061	2.247,904.623			445,327.828	469,325.506

Az évenként leszámított váltók összege erősen meghaladja a két milliárdot, váltótárczánk állása pedig nincs már messze a félmilliárdtól. A leszámított összeg a tárcza állományának 4.79-szeresét tette, s ha az év végén volt állományt egyenlőnek vesszük a tárcza átlagos állapotával, megközelítő eredményül azt nyerjük, hogy a váltók átlagosan 76 napig voltak forgalomban. A pénzügyintézetek egyes csoportjai azonban egészen más eredményt mutatnak; a bankoknál az átlagos lejáratú ideje számítás szerint 63 nap, az osztrák-magyar banknál 66, a takarékpénztáraknál 88, a szövetkezeteknél 107 nap. Ismételjük, hogy ez csak hozzávetőleges számítás. Az osztrák-magyar bank pontos számításai szerint a magyar bankintézeteinél 1894-ben leszámított váltók átlagos lejáratú ideje csak 59 nap volt, jelentékenyen kevesebb, mint a mennyit imént kimutattunk. Annyit azonban megközelítő számításunk is mutat, hogy bankjainknál vannak a legrövidebb lejáratú váltók, a takarékpénztáraknál már jóval hosszabb a lejáratú ideje, szövetkezeteinknél pedig egészen hosszú. Természetesen a prolongatókról egyáltalán nincsenek adatok, gazdasági és társadalmi szempontból bármily nagy fontossággal bírnak is azok.

Általában azt tapasztaljuk, hogy nálunk a váltók jóval

hosszabb lejáratí idővel számíthatnak le, mint az iparos Ausztriában. Mutatják azt az osztrák-magyar bank adatai. 1894-ben magyar intézeteinél, a mint említettük, a lejáratí idő 59 nap volt, osztrák intézeteinél ellenben csak 48 nap. A részleteknél ugyanezt látjuk; a budapesti főintézetnél 51 nap volt az átlagos lejáratí idő, a bécsinél csak 39 nap; a magyar bankfiókoknál 71 nap, az osztrák bankfiókoknál 57. Nálunk Fiumében volt a legrövidebb, 44 nap, ellenben Szatmárban leghosszabb, 80 nap.

Az osztrák-magyar bank magyarországi bankintézeteinél 1894-ben az összes váltóleszámitolásnál egy váltóra átlagosan 868 frt esett. Többi intézeteinknél ezt az átlagot csak az év végén volt váltótárczára számíthatjuk ki, s eredményül nyerjük, hogy a bankoknál 289 frt, a takarékpénztáraknál 217, a szövetkezeteknél csak 128 frt esett átlagosan egy váltóra. Ez arra mutat, hogy pénzügyintézetünk leszámításában a kis váltók birnak túlnyomósággal. Még világosabban áll ez előttünk, ha a tárczában volt váltók darabszámát az összegek nagysága szerint csoportosítva mutatjuk ki.

Az 1894. év végén tárczában volt váltók következőleg oszoltak meg:

Váltók nagysága	Bankok és földhitelintéze- teknél	Takarékpénz- táraknál	Szövetkeze- teknél	Az osztrák- magyar bank magyar intézeteinél
		d a r	a b	
1—10 frtos	14.879	33.884	10.402	13
10—50 »	135.002	350.771	77.454	2.196
50—100 »	111.965	292.084	58.527	9.964
100—200 »	79.146	190.024	33.179	21.021
200—500 »	57.916	121.714	17.757	26.824
500—1000 »	26.357	51.341	6.184	15.524
1000—2000 »	16.013	26.090	2.531	9.091
2000—5000 »	7.491	11.549	879	4.283
5000—10.000 »	1.734	3.151	166	1.420
10.000 frton felül	626	1.130	31	878
Összesen ...	451.129	1,081.738	207.110	91.214

A bankoknál a váltóknak 58.04⁰/0-a, a takarékpénztáraknál 62.27, a szövetkezeteknél 70.68⁰/0-a 100 frton aluli összegre szólt, s a 100—1000 forintos váltók is a bankoknál 36.23, a takarékpénztáraknál 33.56 s a szövetkezeteknél 27.58⁰/0-át foglalták el a tárczaállománynak, úgy hogy az ezer forinton felüli váltókra a bankoknál csak 5.73, a takarékpénztáraknál csak 3.87, a szövetkezeteknél csupán csak 1.74⁰/0 esett.

A váltóvisszleszámitolásról is ez alkalommal nyertünk először országos áttekintést. Ez üzletágnak megvan a maga kétségtelen előnye és fontossága; de elfajulása egészségtelen állapotokat idéz elő, s nálunk nem egy példa van rá, hogy a visszleszámitolási hitelt túlfeszítik, visszaélnek vele.

A visszleszámitolásról a két utóbbi évben a következő kimutatás nyújt áttekintést:

	Visszleszámitoltatott az év folyamán		Álladék az év végén	
	1893-ban	1894-ben	1893-ban	1894-ben
f o r i n t				
Bankok, földhitelintézetek	270,013.880	277,254.065	58,280.389	60,167.664
Takarékpénztárak	198,532.693	276,164.444	51,147.169	64,555.234
Szövetkezetek	26,370.272	26,343.943	7,714.726	6,816.854
Összesen	494,916.845	579,762.452	117,142.284	131,539.752

Összehasonlítva ez adatokat a leszámítolásnak már fentebb közölt adataival, a következő viszonyszámokat nyerjük:

	Visszleszámitolás a leszámítolás összegé- nek százalékában		Visszleszámitolt váltók álladéka az összes váltótárcza százalékában	
	1893-ban	1894-ben	1893-ban	1894-ben
Bankok, földhitelintézetek	35.61 ⁰ /0	36.67 ⁰ /0	45.45 ⁰ /0	46.18 ⁰ /0
Takarékpénztárak	22.55 ⁰ /0	28.47 ⁰ /0	23.75 ⁰ /0	27.54 ⁰ /0
Szövetkezetek	31.33 ⁰ /0	29.07 ⁰ /0	29.23 ⁰ /0	25.73 ⁰ /0

E számok azt mutatják, hogy a bankok veszik legerősebben igénybe a visszleszámitolást s a szövetkezetek is valamivel erősebben, mint a takarékpénztárak, melyek a

hozzájuk toluló takarékbetétekben többnyire elég forgótőke fölött rendelkeznek. Ez azonban csak az országos összegre áll, melyben benfoglaltatnak azok az intézetek is, melyek nem vesznek, hanem inkább adnak visszleszámitolási hitelt. Az ország különböző részében roppant eltéréseket látunk s ha nem megyünk is le az egyes intézetekig, hanem egész vármegyéket veszünk egységül, akkor is szembeszökik, hogy sok vidéken a visszleszámitolási hitellel túlságos mértékben élnek, mondhatni visszaélnek. Az 1894. év folyamában visszleszámitolt váltókat az ugyanazon idő alatt leszámitolt váltók százalékában kifejezve, a pénzintézetek különböző csoportjai és megyék szerint a következő kimutatás tünteti fel; megjegyezvén, hogy a törvényhatósági városok adatai is benfoglálnak a megfelelő vármegye adataiban:

Országgrész, vármegye	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövet- kezetek	Országgrész, vármegye	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövet- kezetek
<i>Duna balpartja :</i>				Komárom	—	24'4	0'0
Árva... ..	4'7	7'0	0'0	Moson	—	0'0	—
Bars	16'6	27'8	0'0	Somogy	—	26'6	0'0
Esztergom	0'0	0'0	0'0	Sopron	97'1	1'1	18'9
Hont	11'2	2'1	0'0	Tolna	39'4	16'1	0'0
Liptó	26'6	40'0	0'0	Vas	57'4	17'0	0'0
Nógrád	5'0	7'3	—	Veszprém	58'5	19'5	5'0
Nyitra	30'3	22'8	0'0	Zala	67'3	18'7	—
Pozsony	12'6	14'3	30'7		65'5	17'1	31'3
Trencsén	36'1	7'6	16'6				
Turóc	32'9	0'0	0'0	<i>Duna-Tisza köze :</i>			
Zólyom	17'2	2'9	0'0	Bács-Bodrog	40'9	50'0	31'5
	22'6	14'0	6'1	Csongrád	49'9	34'1	72'3
<i>Duna jobbpartja :</i>				Heves	55'8	16'7	46'7
Baranya... ..	54'6	16'5	42'0	J.-N.-K.-Szolnok	52'7	37'6	0'0
Fejér	0'2	15'7	—	Pest-P.-S.-K.-K.	52'8	29'2	0'2
Győr	—	9'5	—		48'8	36'4	27'5

Országgrész, vármegye	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövet- kezetek	Országgrész, vármegye	Bankok	T. karék- pénztárak	Szövet- kezetek
<i>Tisza jobbpartja :</i>				<i>Tisza-Maros szöge :</i>			
Abauj-Torna ...	36·7	15·7	0·0	Arad ...	41·8	24·3	27·0
Bereg ...	29·7	46·0	0·0	Csanád ...	34·6	41·2	65·3
Borsod ...	22·9	16·8	27·9	Kra-só-Szörény	44·5	20·8	6·4
Gömör ...	19·0	5·4	0·0	Temes ...	34·5	29·6	24·8
Sáros ...	9·7	4·3	—	Torontál ...	54·9	52·7	36·0
Szepes ...	0·3	6·7	0·0		47·1	36·0	26·2
Ung ...	15·6	14·3	0·0				
Zemplén ...	34·2	22·1	27·2				
	25·47	17·7	13·2				
<i>Tisza balpartja :</i>				<i>Erdély :</i>			
Békés ...	38·7	40·3	—	Alsó-Fehér ...	29·3	40·1	0·0
Bihar ...	30·3	46·7	4·7	Besztercze-Naszód	54·6	0·0	62·5
Hajdu ...	59·8	38·3	—	Brassó ...	45·9	31·6	9·7
Mármaros ...	45·9	35·4	5·1	Csik ...	85·2	81·1	0·0
Szabolcs ...	71·3	37·9	21·7	Fogaras ...	—	65·0	22·9
Szatmár ...	37·8	25·9	32·5	Háromszék ...	—	16·3	58·0
Szilágy ...	49·9	41·1	0·0	Hunyad ...	42·8	7·7	5
Ugocsa ...	63·9	50·5	—	Kis-Küküllő ...	—	34·4	11·0
	44·57	39·1	15·3	Kolozsvár ...	49·4	22·1	4·2
				Maros-Torda ...	44·1	10·5	18·4
				Nagy-Küküllő ...	—	—	8·7
				Szeben ...	18·1	0·0	28·5
				Szolnok-Doboka	40·8	15·5	0·0
				Torda-Aranyos...	33·7	35·4	0·0
				Udvarhely ...	50·1	39·1	0·0
					38·8	23·2	16·3

A bankoknál legnagyobb a visszleszámitolás a Duna jobb partján; főleg a soproni bankok okozzák ezt, melyek a leszámított váltóknak csaknem egész állományát visszleszámitoltatják. A visszleszámitolás túlságos tért foglal el még Csik, Szabolcs, Ugocsa, Hajdú, Veszprém, Vas stb. megyékben. Hazánk 63 megyéje közül 55-ben van bank s ezek közül tizenötben a visszleszámitolt váltók összege több mint felét teszi az összes leszámított váltóknak. Ha az ország különböző részeit tekintjük, a visszleszámitolás a felvidéken — a Duna bal- és a Tisza jobbpartján — a legszerűsebb. Aránylag Erdélyben is mérsékelt, ellenben az ország déli

felében az osztrák határtól kezdve a Királyhágóig igen magas. A takarékpénztáraknál a visszleszámitolás szintén azokban az országrészekben magas, a melyekben a bankoknál, kivéve a Duna jobbpartját, a hol igen mérsékelt. Itt látjuk a legnagyobb ellentétet, Sopronmegyében a visszleszámitolás

bankoknál a leszámítolásnak $97\frac{1}{10}$ -ára rug, a takarékpénztáraknál ellenben csak $1\frac{1}{10}$ -ot tesz. Hasonló ellentét mutatkozik Besztercze-Naszód megyében is a hitelintézetek két faja közt; ellenben vannak megyék, hol a bankok és takarékpénztárak egyaránt túlságosan használják a visszleszámitolást, pl. Csikmegyében a bankoknál $85\frac{1}{2}$, a takarékpénztáraknál $81\frac{1}{10}$ -át teszi a visszleszámitolás az összes leszámítolásnak, Torontálmegyében pedig $54\frac{9}{10}$, illetőleg $52\frac{7}{10}$ -át. Mindössze csak két vármegyénk van, melynek intézetei nem veszik igénybe a visszleszámitolást, Esztergom és Moson. A visszleszámitolás mérve azonban csak az intézetekre nézve jellemző s nem egyúttal a gazdasági viszonyokra is. A szegény földű Árvában igen alacsony, a szintén kedvezőtlen gazdasági viszonyok közt élő Csikban rendkívül magas. Gazdag megyékben többnyire magas, szegény megyékben hol magas, hol alacsony.

Hogy egyes vármegyékben az intézetek mily roppant mértékben űzik az általuk leszámított váltók visszleszámitoltatását, a viszonyszámoknál még jobban mutatják az abszolút számok. Torontál vármegye összes intézetei (bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek) 1894. év folyamán $44\frac{7}{10}$ millió forint összegű váltót visszleszámitoltattak, Bács $31\frac{4}{10}$, Jász-N.-Kún-Szolnok $21\frac{1}{10}$, Pest (Budapest nélkül) $19\frac{5}{10}$, Temes $19\frac{1}{10}$, Csongrád $17\frac{6}{10}$, Bihar $16\frac{5}{10}$, Hajdú $13\frac{3}{10}$, Arad $11\frac{3}{10}$, Szatmár $11\frac{3}{10}$, Békés vármegye intézetei $10\frac{9}{10}$ millió összegűt. A 10 millió forint visszleszámitolást mutató vár-

megyék tehát a nagy alföldi vármegyéknek összefüggő csoportjából áll, csak Szatmármegyénél látszik egy kis megszakítás, de itt sem hiányzik az átmenet, Szabolcsmegye intézetei is nem kevesebb, mint 871 millió forint értékű váltót visszleszámitoltattak.

Országrészenként, Budapestet és Fiumét nem számítva, az 1894. év folyamán a visszleszámitolás nagyságát a következő kimutatás állítja szem elé:

	Bankok	Takarék- pénztárak f o r i n t	Szövetkezetek	Együtt
Duna balpartja	12,400.886	9,907.161	230.686	22,538.733
Duna jobbpartja... ..	13,636.516	20,627.440	3,561.129	37,825.085
Duna-Tisza köze... ..	36,851.673	52,109.003	4,943.201	93,903.877
Tisza jobbpartja... ..	10,103.904	10,738.125	273.791	21,115.820
Tisza balpartja	30,335.894	49,497.288	742.065	80,575.247
Maros-Tisza szöge	32,423.663	44,527.340	5,510.338	82,461.341
Erdély... ..	16,212.309	12,873.229	2,671.268	31,756.806

Új adatgyűjtésünk a jelzálogilag biztosított váltók kimutatására is kiterjeszkedett.

Az 1840. évi váltótörvény némely szakaszainak módosításáról szóló 1844. évi VI. törvényczikk 22. §-a így intézkedett: »A betáblázott váltó váltói minéműségét elveszti, s közönséges kötelezvénynek tekintendő.« Új váltótörvényünk azonban ezt a rendelkezést mellőzte. Értjük az indokokat, melyek az 1876. évi váltótörvény szerkesztőit az 1844. évi törvény álláspontjának mellőzésére birták; de hogy az idézett megszorítás mellőzése nem okozott-e a gyakorlati életben több kárt, mint hasznot, nagyon is vitatható kérdés. Az adós ily módon ugyanazon egyetlen üzletnél két kölcsönügylet hátrányát és terhét érzi, a váltókölcsönök szigorúságát s a jelzálogos kölcsönök hosszadalmas és költséges eljárását.

A jelzálogilag biztosított váltók összege sok millióra megy. Ime a rendelkezésre álló adatok:

Jelzálogilag biztosítva volt váltók				
	darabszáma	összege forintokban		
	1893	1894 december 31-ikén	1893	1894
Bankok --- --- ---	22.633	30.277	12,912.938	18,039.965
Takarékpénztárak --- ---	41.043	50.353	23,063.956	33,267.461
Szövetkezetek --- --- ---	3.584	5.091	1,084.662	2,119.238
Együtt... ---	67.260	85.721	37,061.556	53,426.664

A jelzálogilag biztosított váltóknak úgy darabszáma, mint összege 1894-ben rohamosan emelkedett, 1893-ban a váltótárca egész összegének még csak 10·02⁰/0-át képezték, 1894. év végén már 13·86⁰/0-át. Tekintélyes számok ezek, ha nézzük, hogy itt tulajdonképen egy kivételes alakulatról van szó. A bankoknál és takarékpénztáraknál körülbelül ugyanaz az arány van, a szövetkezeteknél ellenben aránylag is már jóval kevesebb az ingatlanokra betáblázott váltó.

Meg kell még emlékeznünk a *hitelegyleti váltókról*, melyeket a váltótárca fejlődését feltüntető kimutatásba ugyan befoglaltunk, de a további részletezésben mellőztünk. Ez üzletágat a Pesti magyar kereskedelmi bank honosította meg, s 1866-ban engedélyezett alapszabályai nagy részletességgel szólnak róla. A hatvanas évek végétől kezdve számos bank, népbank és takarékpénztár is felkarolta s a hetvenes évek elején érte el virágzásának tetőpontját. Az 1873. évi válság azonban a hitelegyletek kebelében is nagy rombolást vitt véghez s az általános bizalmatlanság nemcsak megakasztotta, hanem egyenesen visszavetette ezt a fejlődő üzletágat. Hivatalos adataink csak 1874-gyel kezdődnek, de így is nyilvánvalóvá teszik a hanyatlást:

Hiteltulajdonosi váltótárca.

Év	frt	Év	frt	Év	frt
1874	10,611.666	1876	6,240.946	1878	5,840.841
1875	9,927.832	1877	4,210.834	1879	4,906.155

Év	frt	Év	frt	Év	frt
1880	3,341.049	1885	3,595.964	1890	6,417.559
1881	3,207.141	1886	3,843.488	1891	6,949.035
1882	3,497.183	1887	3,701.362	1892	7,465.804
1883	3,406.920	1888	6,044.216	1893	6,499.580
1884	3,555.313	1889	5,976.416	1894	7,517.156

A hiteltulajdonosi váltótárca négy év alatt felénél is kevesebbre szállt le. A nyolczvanas évek elejétől kezdve még mélyebbre süllyedt, csak 1888-tól fogva kezd ismét emelkedni, a nélkül, hogy még 1894 végén is megközelítene a húsz év előtti állapotot.

A hitelegyleti váltók leszámítolását 1894-ben a következő adatok mutatják:

	Bankok, földhitelintézetek	Takarékpénz- tárak	Összesen
	f o r i n t		
Leszámítoltatott az év folyamán	12,682.314	13,847.016	26,529.330
Leiratott --- --- --- --- ---	94.086	50	94.136
Váltótárca az év végén --- ---	3,517.406	3,999.750	7,517.156

A bankoknál a hitelegyleti váltók darabszáma 1894. év végén 10.539, a takarékpénztáraknál 6.938 volt, az előbbieknél tehát átlagosan egy váltóra 333 forint, az utóbbiaknál 577 forint esett.

Minthogy külkereskedelmi forgalmunknak jó háromnegyed része Ausztriára esik s azontúl is a külfölddel szemben sok tekintetben Ausztria közvetítésével élünk: a magyar pénzügyintézeteknek *külföldi váltókkal* való kereskedése nagy arányokat nem ölthet. De mégis jóval jelentékenyebb ez az üzletág, mint azt a bankjaink mérlegében e czímen előforduló összegek után gondolhatnók. Bankjaink birtokában (az Osztrák-magyar bankot természetesen nem számítva) 1893. év végén csak 1,689.947, 1894. év végén 2,082.447 forint értékű külföldi váltó volt ugyan; de az előbbi évben a vásárolt külföldi váltók értéke 361¹/₂ millió, az utóbbi

évben 365⁵ millió forintba rugott, az eladott váltók értéke pedig 364², illetőleg 365⁵ millió forintba.

Érdekesekek az adatok, melyek a vásárolt váltókat országok és pénznemek szerint tüntetik fel:

Ország, a melyre a váltó szól	Év	darab	A váltók pénznem	névértéke összeg	A váltók értéke o. é. forintban
Németbirodalom :					
	1893-ban ...	31.940	márka	287,223.865	174,029.755
	1894-ben ...	14.233	»	330,867.105	203,704.545
Franciaország :					
	1893-ban ...	28.661	frank	180,056.882	88,638.442
	1894-ben ...	10.304	»	180,001.272	89,925.419
Anglia :					
	1893-ban ...	17.407	font sterl.	7,372.078	89,931.402
	1894-ben ...	6.367	»	4,840.166	59,994.013
Olaszország :					
	1893-ban ...	6.195	lira	10,721.138	5,040.391
	1894-ben ...	1.487	»	7,536.937	3,972.566
Hollandia :					
	1893-ban ...	80	holl. frt	255.467	261.279
	1894-ben ...	432	»	4,149.290	4,263.598
Oroszország :					
	1893-ban ...	2	rubel	25.563	34.764
	1894-ben ...	34	»	531.202	754.501
Észak-Amerika :					
	1893-ban ...	19	dollár	3.648	9.120
	1894-ben ...	48	»	19.063	48.880
Egyéb országok :					
	1893-ban ...	561	—	—	3,654.778
	1894-ben ...	142	—	—	123.948

E részletek összege nem vág össze egészen azzal az összeggel, melyet fentebb a vásárolt külföldi váltók értéke gyanánt kimutattunk, a mennyiben a fiúmei bankok a külföldi váltókat országok és valuták szerint nem részletezték. De ez nem igen változtatja az eredményt. Így is világos,

hogy bankjaink leginkább németországi váltókat vásárolnak; azután következnek a francia és angol váltók. Az utóbbiak a két év alatt, melyről adataink vannak, igen nagy hullámzást mutatnak. Az angol váltók csökkenésével a német és hollandi váltók emelkedése áll szemben.

Pénzügyintézetünk legrégebbi üzletágai közé tartozik az *értékpapírokra és árúkra való előlegezés*, a nélkül, hogy intézeteink bármely csoportjának üzletében valaha nagy szerepet játszott volna.

Alig van üzletág, mely idők folytán akkora ingadozást szenvedett volna mint ez. 1842 végén 4.43⁰/0-át tette egyetlen bankunk összes kezelt tőkéjének, 1849-ben 11.92⁰/0-át, a következő esztendőben rohamosan csökkent s 1855-ben már 0.60⁰/0-ra szállt le, hogy két év múlva 24.38⁰/0-ig emelkedjék. A következő években ismét hanyathomlok súlyodt. A hatvanas években, midőn már új bankok is alakultak, 8.67 és 25.0, a hetvenes években 4.7 és 16.0, a nyolczvanas években 6.8 és 10.0, végre a kilenczvenes években 7.0 és 12.2⁰/0 között váltakozott.

Takarékpénztáraink üzletében a negyvenes években foglalt el legnagyobb tért, 1843-ban az összes kezelt vagyonnak 13.77⁰/0-a esett rá. Az ötvenes években 6.06 és 12.96, a hatvanas években már csak 4.28 és 9.30, a hetvenes években 2.51 és 6.36, a nyolczvanas években 1.94 és 2.75, a kilenczvenes években 2.68 és 3.13⁰/0 között mozgott; úgy, hogy ez üzletág jelentősége a hatvanas évek második fele óta a takarékpénztáraknál csaknem egészen megszűnt.

Még jelentéktelenebb szerepet játszott a szövetkezeteknél, hol maximális arányszáma 7.03⁰/0 volt (1871-ben), a hetvenes évek közepétől kezdve azonban többnyire csak egy, két, három százalékra ment.

Az előlegek hullámzását abszolút számokban a következő kimutatás állítja szem elé:

Év	Bankok	Tkptárak f o r i n t	Földhitelint. r i n t	Szövetkezetek
1840	—	5.838	—	—
1841	—	18.218	—	—
1842	23.368	82.343	—	—
1843	37.632	311.033	—	—
1844	112.125	515.878	—	—
1845	98.265	838.066	—	—
1846	228.613	1,183.673	—	—
1847	293.942	1,656.468	—	—
1848	245.053	1,461.465	—	—
1849	321.431	1,323.026	—	—
1850	153.825	1,648.868	—	—
1851	123.186	1,738.939	—	—
1852	75.390	2,173.167	—	—
1853	18.375	2,053.720	—	—
1854	11.655	1,761.764	—	—
1855	13.282	1,253.663	—	—
1856	89.623	1,895.253	—	—
1857	935.606	2,365.814	—	—
1858	310.591	3,118.949	—	—
1859	274.980	3,148.426	—	—
1860	302.806	3,480.453	—	—
1861	589.150	3,599.615	—	—
1862	875.682	4,197.426	—	—
1863	762.979	4,595.161	680.151	—
1864	992.702	4,530.534	659.548	—
1865	1,109.779	4,484.308	390.488	—
1866	1,372.185	4,110.681	102.498	12.202
1867	1,883.963	3,274.687	116.903	18.190
1868	12,643.630	4,576.199	99.151	49.748
1869	14,931.947	7,085.371	582.997	116.422
1870	10,021.746	7,765.848	614.123	224.400
1871	10,613.279	7,638.366	151.501	385.063
1872	19,124.871	10,413.194	207.904	292.911
1873	9,036.108	11,932.058	1,437.282	651.705
1874	6,203.966	11,237.839	87.521	416.412
1875	7,057.846	9,817.226	144.634	626.084
1876	4,644.058	8,067.143	74.787	236.130
1877	4,836.446	8,432.853	70.068	404.608
1878	4,479.987	7,766.093	64.085	503.309

Év	Bankok	Tkptárak f o r	Földhite- l i n t	Szövetkezetek
1879	7,232.786	7,232.267	3,245.518	521.349
1880	7,980.377	7,508.506	1,449.449	689.932
1881	10,850.699	7,390.900	4,463.921	506.159
1882	11,094.835	9,777.117	968.796	958.150
1883	15,980.528	7,774.024	1,100.164	1,194.191
1884	16,106.917	8,146.661	3,253.881	668.259
1885	14,905.733	8,058.714	3,583.251	756.466
1886	18,022.893	10,803.545	2,202.933	981.982
1887	16,729.844	10,883.168	3,473.516	1,076.946
1888	23,027.134	12,442.514	5,651.558	1,170.000
1889	23,432.008	12,889.733	5,124.842	1,208.906
1890	30,667.335	16,089.687	4,007.716	1,076.000
1891	40,351.697	18,744.340	2,826.099	906.000
1892	49,121.949	17,587.495	3,741.651	1,083.370

Mellőztük itt az osztrák-magyar bank üzetének adatait, minthogy azokat egy korábbi fejezetben már úgy is bemutatattuk; de mellőztük a két utolsó évet is, minthogy az új adatgyűjtés egészen más alapokból indult ki.

Új adatgyűjtésünk ugyanis nem elégedett meg az érték-papirokra, értéktárgyakra és árúkra adott előlegek összefoglalt kimutatásával, mely még azért sem volt megfelelő, mert az értékpapirfedezet mellett engedélyezett folyószámlai hitelek egy részét is ide számította sok intézet; hanem az előlegek különböző nemeinek teljes részletes átnézetét adja.

Az értékpapirokra adott, vagyis a *lombard-kölcsönök* álladéka az utóbbi két évben következő volt:

	Bankok	Takarék- pénztárak f o r	Szövetkezetek i n t	Összesen
1893-ban	7,107.749	8,828.115	422.131	16,357.995
1894 ben	8,481.824	12,868.669	530.589	21,881.082

E számok csak a tulajdonképeni lombard-kölcsönöket mutatják, melyeket úgy látszik, a takarékpénztárak karolnak fel leginkább.

Az előlegek száma 1894. végén a bankoknál 13.731, a takarékpénztáraknál 15.473, a szövetkezeteknél 1,514 volt. A hitelintézetek első csoportjánál tehát egy-egy lombard-kölcsönre átlagosan 618, a másodiknál 831, a harmadiknál 350 frt esett. A lombard-kölcsönök átlagos nagysága tehát meglehetősen magas volt, különösen a takarékpénztáraknál.

A lombard-kölcsönöknél jóval nagyobb szerepet játszanak a fedezet mellett engedélyezett *folyószámlai hitelek*, melyeknek forgalmát is feltüntetjük:

	Az 1894. év folyamában					Álladék az 1894. év végén
	folyósított	f	o	r	i	t
Bankok, földhitelinté-						
zetek	303,487.032			297,847.914		66,064.621
Takarékpénztárak	213,863.284			200,254.601		53,461.742
Együtt	517,350.316			498,102.515		119,526.363

A fedezet mellett folyószámlán nyújtott hitel 1894-ben már meghaladta a fél milliárdot s álladéka az év végén kerekszám 120 millió forintra rugott. Ez üzletágból az oroszlanrész a bankokra esik ugyan, de a takarékpénztárak is hatalmasan részesülnek benne. A folyószámlák száma 1894. végén a bankoknál 7.330, a takarékpénztáraknál 4.440 volt, amott tehát egy számlára átlagosan 9.017 frt, az utóbbiaknál pedig 12.041 frt hitel esett. Már e magas átlagok is mutatják, hogy ezt az üzletágot csaknem kizárólag a vagyonosabb üzleti körök, nagykereskedők, gyárak, részvénytársaságok veszik igénybe. Különben itt is találkozzunk azzal a feltűnő körülménnyel, a mit a lombard-kölcsönöknél láttunk, hogy a takarékpénztáraknál az átlag jóval magasabb, mint a bankoknál.

A *tőzsdei report-üzletről* ezuttal először nyertünk számszerű adatokat:

	Az év folyamán		Az év végén a
	folyósított	visszaíratott	számlák összege
	f	o r i n t	t
Bankok...	124,894.338	121,620.369	10,940.094
Takarékpénztárak	13,773.243	13,098.205	823.500
Együtt ...	138,667.581	134,718.574	11,763.594

A takarékpénztárak szerepe itt egészen háttérbe szorult a bankoké mellett. Ez utóbbiak tagadhatlanul nem kis mértékben táplálták azt a túlhajtott üzérkedést, mely az 1895. év végén a tőzsde erős rázkódtatásával végződött.

Sokkal kisebb kiterjedésű, sajnos, az *árúkra való előlegezés* pedig helyesen szervezve ez egyike a legproductivebb hiteleknek. Az 1894. évi országos eredményt a következő számok mutatják :

	Az év folyamában		Előlegek összege
	folyósított	visszaíratott	az év végén
	f	o r i n t	t
Bankok...	2,593.342	2,305.693	1,278.560
Takarékpénztárak...	2,240.570	1,835.644	1,217.609
Együtt ...	4,833.912	4,141.337	2,496.169

Egyáltalán nem áll ez arányban kül- és belforgalmunk nagyságával. Az árúkra való hitelezés oly tér, melyen még nagy feladat vár pénzintézeteinkre.

Az előlegeknek még két fajáról kell megemlékeznünk, az *aranyra, ezüstre és ékszerekre*, továbbá az *egyéb ingóságokra* adott előlegekről. Ez utóbbiak, sőt részben az előbbiek is, a pénzintézetek zálogházi üzletét teszik. Valami sok intézet nem gyakorolja s nagy összegek nem igen jönnek ily módon forgásba. Az 1894. évi adatok ezek :

Előlegek aranya, ezüstre, ékszerekre :	A z é v f o l y a m á b a n		Előlegek	Előlegek száma
	folyósít- tatott	vi-sza- íratott	összege az év végén	
	f	o r i n t	t	
bankok ...	1,400.791	1,416.275	722.932	50.034
takarékpénztárak ...	1,064.066	1,086.785	670.057	21.486
együtt ...	2,464.857	2,503.060	1,392.989	71.520

	A z é v f o l y a m á b a n		Előlegek összege az év végén	Előlegek száma
	folyósít- tatott	vissza- fizettetett f o r i n t		
Előlegek egyéb ingósá- gokra :				
bankok --- --- ---	321.218	323.640	136.249	32.290
takarékpénztárak ---	130.121	122.626	39.418	1.807
szövetkezetek --- ---	234.897	173.966	164.966	5.589
együtt --- --- ---	686.236	620.232	340.633	39.686

A szövetkezetek nagyobb részesülése az egyéb ingóságokra adott előlegeknél részben onnan magyarázható, hogy az általok aranyra, ezüstre és ékszerekre adott előlegek is itt vannak kimutatva. Az előlegek átlagos összege rendkívül alacsony, az aranyra, ezüstre, ékszerekre nyújtott előlegeknél egyre-egyre átlagosan csak 19.27 frt, az egyéb ingóságokra adott előlegeknél csak 8.58 frt esik.

A szövetkezetek üzletében nagy szerepet visznek a *törzsbetétekre* vagy *üzletrészekre adott előlegek*. Szövetkezeteink mérlegében 1894 végén 31.310 ily előleg szerepel 2,891,393 frt összeggel.

A hitelnyújtásnak egyik legkezdetlegesebb módját a *kezesség mellett kötelezvényre adott kölcsönök* képezik. Szűkebb kört s kezdetleges életviszonyokat föltételeznek ezek, s így leginkább a kisebb vidéki intézetek, főleg a szövetkezetek gyakorolják. Ez utóbbiak üzletágai közt az első helyet foglalják el, a mint a következő arányszámok mutatják. Esett ugyanis a szövetkezetek összes kezelt tőkéjéből a kötvénykölcsönökre :

1873-ban	38.36 ⁰ / ₀	1881-ben	38.15 ⁰ / ₀	1889-ben	37.99 ⁰ / ₀
1874-ben	27.77 »	1882-ben	40.99 »	1890-ben	40.49 »
1875-ben	35.84 »	1883-ban	41.56 »	1891-ben	40.33 »
1876-ban	50.81 »	1884-ben	40.12 »	1892-ben	38.23 »
1877-ben	42.15 »	1885-ben	41.25 »	1893-ban	34.78 »
1878-ban	42.50 »	1886-ban	40.48 »	1894-ben	37.77 »
1879-ben	42.16 »	1887-ben	37.44 »		
1880-ban	42.43 »	1888-ban	35.51 »		

Huszonkét év közül csak három volt, midőn szövetkeze-
teink üzletében a váltótárca meghaladta a kötvény-
kölesönök állományát. Pénzintézeteinknél a kötvényköl-
csönök forgalmát az 1894. évben a következő adatok mu-
tatják :

	Az év folyamában		Az év végén a kölesönök	
	folyósít- tatott	vissza- fizettetett	összege	száma
bankok	3,585.354	3,629.439	4,721.254	55.081
takarékpénztárak ...	16,629.731	17,321.160	16,132.897	146.164
szövetkezetek	19,299.966	15,363.962	31,749.836	217.357
összesen	39,515.051	36,314.561	52,603.987	418.552

Jellemzi ezt az üzletágat a kölesönök lassú mozgása,
mely arra mutat, hogy a kötvénykölesönöket az intézetek
sokkal hosszabb időre engedélyezik, mint a váltókölesönö-
ket. Kivált a szövetkezeteknél látjuk ezt, melyeknél a
kötvénykölesönök részben a jelzálogos kölesönöket is he-
lyettesítik. A mi a kölesönök átlagos nagyságát illeti,
épen ellenkezőt tapasztalunk, mint a legtöbb üzletágnál;
a bankok által adott kötvénykölesönökre ugyanis átlagosan
csak 86 frt, a takarékpénztáraknál 110 frt, a szövetkeze-
teknél pedig 146 frt esik; de a mint említettük, az utóbbiak-
nál a kezesség mellett való kölesönzés jórészt pótolja a
váltó, sőt részben a jelzálogos kölesönöket is.

Pénzintézeteink tőkeelhelyezései sorában meg kell még
emlékeznünk az *értékpapírtárczáról*.

Az értékpapírtárca a bankok activáiban roppant inga-
dozást mutat, kivált az ötvenes és hatvanas években, na-
gyobb fontosságra azonban sem akkor, sem később nem
igen emelkedett. Az utóbbi húsz év alatt 5.3 és 8.6^o/_o közt
ingadozott. A takarékpénztárak üzletében az új alkotmányos
korszak kezdetétől fogva vált jelentékenynnyé. 1868-ban
már 18.55^o/_o-át tette az összes activáknak, mely arán

fokozatosan csökkenve 1873 végén már csak 8.51⁰/o-ot tett. Majd ismét lassú emelkedést látunk, mely a hetvenes évek végén rohamossá vált s a nyolczvanas évek elején érte el tetőpontját, midőn az értékpapirtárca három éven keresztül több mint 21⁰/o-át tette az activáknak. Bár ez kétségkívül egyik legmobilabb elhelyezési mód, nincs minden veszély nélkül, s takarékpénztáraink már 1884-től kezdve érezhetőleg megszorították. Azóta határozottan hanyatló az irányzat s 1894. végén az értékpapírok már csak 9.75⁰/o-át tették a takarékpénztárak összes activáinak. A szövetkezetek üzletében az értékpapírok magától értetődleg számbavehető szerepet sohasem játszottak.

Az értékpapírok összegének abszolút számait az utóbbi másfél évtized alatt a következő kimutatás tünteti fel:

	Bankok	Takarékpénzt. f o r	Szövetk. i n t	Földhitelint.	Összesen
1874	9,294.171	20,172.328	102.506	4,543.581	34,112.586
1875	10,277.587	23,022.717	178.788	5,739.802	39,218.894
1876	7,549.570	24,627.938	177.241	5,968.247	38,322.996
1877	4,670.379	32,048.127	358.246	7,035.230	44,111.982
1878	4,440.295	35,843.060	370.034	6,227.393	46,880.782
1879	4,693.261	48,273.933	434.235	5,493.959	58,895.388
1880	8,942.443	66,817.670	557.816	8,138.621	84,456.550
1881	11,350.673	70,777.453	626.773	13,523.191	96,278.090
1882	13,381.341	75,992.827	763.322	16,747.167	106,884.657
1883	13,169.396	71,974.525	752.014	16,658.194	102,554.129
1884	11,719.582	64,895.482	598.515	15,700.678	92,914.257
1885	11,008.640	57,995.355	554.573	12,827.928	82,386.496
1886	14,046.790	64,060.028	594.463	12,363.459	91,064.743
1887	11,121.750	57,282.077	986.774	13,214.109	82,604.710
1888	12,304.787	57,114.732	907.636	13,411.557	83,738.712
1889	14,070.151	66,743.516	1,219.423	13,933.583	95,966.673
1890	15,367.051	74,468.509	1,519.416	16,725.704	108,080.680
1891	20,003.205	80,058.400	2,049.412	18,600.922	120,711.939
1892	23,684.330	81,820.826	2,259.998	14,637.942	122,403.096
1893	24,333.185	78,581.251	1,498.715	18,087.470	122,500.621
1894	24,075.402	68,888.696	1,295.871	15,543.110	109,803.081

Legújabb adatgyűjtésünk az értékpapirokat nemcsak egy összegben, hanem különböző nemeik szerint részletezve is kimutatta. Ez érdekes adatgyűjtés főbb eredményei a következők :

	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövetke- zetek	Össze- sen		
	f	o	r	i	n	t
<i>1. Államadóssági kötvények:</i>						
Magyar...	10,636.291	44,793.096	579.809	56,009.196		
Osztárak...	565.921	717.134	37.957	1,321.012		
Idegen ...	431.453	47.990	3.070	482.513		
<i>2. Más közkölcsönök:</i>						
Hazaiak ...	1,994.878	3,991.267	2.331	5,988.476		
Ausztriaiak és egyéb kül- földiek ...	20.241	88.690	1.382	110.313		
<i>3. Záloglevelek és kölcsön- kötvények:</i>						
Magyar intézetek zálog- levelei ...	27,442.241	16,053.346	633.847	44,129.434		
Osztárak intézetek zálog- levelei ...	20.663	3.220	579	24.462		
Egyéb külföldi intézetek záloglevelei ...	29.084	—	—	29.084		
Hazai intézetek községi és nyeremény-kötvényei ...	1,618.357	982.758	31.170	2,632.285		
Osztárak és egyéb külföldi intézetek kötvényei ...	58.795	17.575	819	77.189		
<i>4. Elsőbbségi kötvények:</i>						
Magyar...	2,123.356	1,261.916	36.372	3,421.644		
Osztárak és egyéb külföldi	707.394	69.700	—	777.094		
<i>5. Bankok részvényei:</i>						
Magyar...	3,212.322	4,613.779	42.808	7,868.909		
Osztárak és egyéb külföldi	128.674	23.000	217	151.891		
<i>6. Takarékpénztárak rész- vényei:</i>						
Magyar...	1,180.120	1,263.926	43.443	2,487.489		
<i>7. Biztosító társaságok részvényei:</i>						
Magyar...	52.819	179.477	—	232.296		
Osztárak és egyéb külföldi	3.000	765	—	3.765		

	Bankok	Takarék- pénztárak f o r	Szövetke- zetek i n t	Összesen
8. Gözmalmok részvényei:				
Magyar... ..	305.776	153.160	5.734	464.670
9. Bányák és téglagyárak részvényei:				
Magyar... ..	371.036	38.136	—	409.172
Osztrák és egyéb külföldi	—	210	—	210
10. Vasművek és gépgyárak részvényei:				
Magyar... ..	272.920	198.640	4.000	475.560
Osztrák és egyéb külföldi	16.312	—	—	16.312
11. Könyvnyomdák részvényei:				
Magyar... ..	274.183	2.800	358	277.341
12. Különféle vállalatok részvényei:				
Magyar... ..	2,085.992	506.692	59.140	2,651.824
Osztrák és más külföldi	81.181	1.800	—	82.981
13. Közlekedési vállalatok részvényei:				
Magyar... ..	381.451	833.671	47.304	1,262.426
Osztrák és más külföldi	793	—	—	793
14. Sorsjegyek:				
Magyar... ..	359.822	126.925	23.385	510.132
Osztrák és más külföldi	263.341	128.158	13.809	405.308
Összesen	54,638.416	76,097.831	1,567.534	132,303.781

Hogy e kimutatás jóval nagyobb értékpapírállományt részletez, mint a fentebbi, az onnan van, hogy itt nemcsak az értékpapírtárczára voltunk tekintettel, hanem az intézeteknél levő különféle alapok értékpapírajaira is.

A mint e kimutatásból látható, hitelintézeteinknél a magyar államadóssági kötvények szerepelnek legnagyobb mértékben, azután következnek a záloglevelek s harmadik helyen a bankok részvényei. Az iparvállalatok részvényeiből aránylag kevés van a hazai hitelintézetek birtokában.

XXI. HITELINTÉZETEINK KAMATLÁBA. JÖVEDELMI MÉRLEG. TISZTANYERESÉG. OSZTALÉK.

Tárgyalásunk során a kamatviszonyok ismertetésére is tekintettel voltunk, habár csak töredékes adatok állanak rendelkezésünkre. Hivatalos statisztikánk csak 1875 óta jegyzi a pénzintézetek kamatlábát, de nem kielégítő módon. A szedett és fizetett kamat minimuma és maximuma, bár szintén jellemző, nem nyújt teljes világosságot, mert a hol a kettő közt nagy az eltérés, azt is tudnunk kellene, hogy az esetek többsége a minimumhoz közeledik-e vagy a maximumhoz. Ha tehát átlagot számítunk, lehet, hogy ez nagyon is távol áll a valóságtól. De más tekintetben sem tulajdoníthatunk valami nagy értéket azoknak a hivatalos adatoknak. Sok vidéki intézetnél nem bízhatunk a bevallás őszinteségében. Voltak, sőt elvétve most is akadnak kiméletlenül uzsoráskodó intézetek, melyek különféle mellékilletékek és írárdíjakkal kölcsöneik után rendkívül magas kamatot szednek. De azt nem örömezt vallják be, s a hivatalos kérdőíven, minthogy ellenőrzéstől épen a kamatlábra vonatkozó adatokról kell legkevésbé tartaniok, a ténylegesnél jóval alacsonyabbnak mutatják ki a szedett kamatokat és díjakat.

Ez adatokat tehát mindig azzal a fentartással kell fogadnunk, hogy azok a helyzetet a ténylegesnél kedvezőbb színben tüntetik fel. Összehasonlító értékük azonban

van, mert ha az újabb adatokat szembeállítjuk a régebbiekkal, világosan kitűnik az a nagy javulás, mely hitelviszonyainkban végbe ment.

1875-ben 85 bank közül még a legalacsonyabb leszámítolási kamat és díj is csak 35-nél állt 10⁰/o-on alul, a legmagasabb leszámítolási kamat és díj pedig csak 14 banknál, 71-nél ellenben 10⁰/o-on felül. Voltak bankjaink, melyek 13–16⁰/o kamat és díj mellett számították le a váltókat. Ugyanezen évben 283 takarékpénztár közül a legkisebb leszámítolási kamat csak 66-nál állt 10⁰/o-on alul, a legmagasabb pedig csak 32-nél. Voltak takarékpénztárak, melyeknél a legkisebb leszámítolási kamat is 15⁰/o-ra rugott. Hasonló magas, sőt még magasabb volt a szövetkezetek által szedett kamat.

1894-ben 234 bank közül csak 6 volt, melynél a legkisebb csak 37, melynél a legnagyobb leszámítolási kamatláb és díj elérte volna a 10⁰/o-ot; 540 takarékpénztár közül pedig 22, illetőleg 88. A kamatviszonyok javulását még világosabban mutatja a következő kis kimutatás:

a) *Legkisebb kamat:*

Kamatláb	Szedett kamat és díj leszámítás után a bankok a takarékpénztárak létszámának alább írt százalékainál					
	1875.	1883.	1884.	1875.	1883.	1884.
— 3·5	—	0·87	1·28	—	—	0·37
— 4·5	—	7·83	5·13	—	1·16	2·78
— 5·5	7·06	8·69	10·26	0·71	5·78	10·37
— 6·5	8·24	25·22	37·60	1·06	21·10	33·15
— 7·5	3·53	26·08	23·08	2·47	24·56	28·52
— 8·5	7·06	22·61	14·53	9·54	35·26	16·49
— 9·5	16·47	4·35	5·55	9·54	7·80	4·26
— 10·5	28·23	3·48	1·71	30·74	3·18	2·04
— 11·5	9·41	—	0·43	7·07	—	0·92
— 12·5	14·12	0·87	0·43	28·98	1·16	0·92
— 13·5	3·53	—	—	5·30	—	—
— 14·5	2·35	—	—	3·18	—	0·18
— 15·5	—	—	—	1·41	—	—
	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

b) *Legnagyobb kamat:*

Kamatláb	Szedett kamatláb leszámitolás után a bankok a takarékpénztárak létszámának alább irt százalékainál					
	1875.	1885.	1894.	1875.	1883.	1894.
— 5'5	—	1'74	1'28	—	0'29	—
— 6'5	—	4'35	5'13	—	2'02	5'37
— 7'5	3'53	16'52	10'26	0'35	10'41	12'41
— 8'5	3'53	40'00	55'13	4'59	50'58	52'00
— 9'5	9'41	15'65	12'39	6'36	17'02	13'90
— 10'5	18'82	15'65	11'11	25'44	14'45	10'00
— 11'5	17'65	0'87	—	11'31	1'44	1'12
— 12'5	36'47	5'22	4'70	33'22	2'89	3'34
— 13'5	5'88	—	—	7'78	—	0'56
— 14'5	1'18	—	—	5'65	—	0'56
— 15'5	1'18	—	—	3'18	—	0'18
— 16'5	2'35	—	—	2'12	—	0'56
	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

A legnagyobb javulás 1875-től 1883-ig mutatkozik, de a legutóbbi évtized is figyelemre méltó javulást hozott, a mint az arányszámok eltolódásai világosan mutatják. De a kamatláb abszolút határa 1894-ben nemcsak szűkebbre nem szorult, mint 1883-ban volt, hanem kissé még kitágult; a mit azonban kétségkívül a pontosabb bevallásoknak tulajdoníthatunk.

Bemutatjuk még takarékpénztárainknál a másik legfőbb üzletágnak, a jelzálogos kölcsönüzletnek kamatviszonyait:

Kamatláb	Jelzálogos kölcsönök után szedett legkisebb legnagyobbról a takarékpénztárak létszámának alább irt százalékainál					
	1875.	1883.	1894.	1875.	1883.	1894.
— 4'5	—	—	1'40	—	—	—
— 5'5	—	2'33	12'59	—	—	0'23
— 6'5	3'43	21'34	37'06	—	3'33	9'09
— 7'5	5'58	21'67	27'04	0'43	17'67	22'84
— 8'5	13'73	49'00	18'18	2'14	68'67	57'35
— 9'5	16'31	4'66	2'33	6'44	7'33	6'29
— 10'5	28'33	1'00	0'94	14'59	2'67	2'33
— 11'5	5'58	—	—	29'18	—	0'23
— 12'5	19'31	—	0'23	7'73	0'33	0'94
— 13'5	5'15	—	—	24'89	—	—
— 14'5	1'72	—	—	6'87	—	0'23
— 15'5	0'86	—	—	4'72	—	—
— 16'5	—	—	0'23	1'72	—	0'47
— 17	—	—	—	1'29	—	—
	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

A javulás itt is szembeszökő még 1883. évvel szemben is. A legkisebb kamatláb a takarékpénztáraknak csaknem felénél 1883-ban 7·5—8·5⁰/₀ volt, 1894-ben ellenben a takarékpénztáraknak csak 18·18⁰/₀-a szedett jelzálogos kölcsönök után 7·5—8·5⁰/₀-os minimalis kamatot. A maximalis kamatlábnál nem oly nagy mérvű a javulás.

Legújabb adatgyűjtésünk a kamatviszonyok feltüntetésénél két fontos ujitást teremtett, t. i. a jelzálog-kölcsönök, továbbá az összes takarékbetétek összegeit kamatláb szerint megoszolva is kimutatta, sőt a jelzálogos kölcsönöket azonfelül még a jelzálogul lekötött földbirtok és bérházak szerint is részletezte:

Kamat- láb	Bankoknál		Takarékpénztáraknál		Földhitelintézeteknél	
	föld- birtokra	bér- házakra	föld- birtokra	bér- házakra	föld- birtokra	bér- házakra
a) forintokban:						
4	843.593	2,292.739	20.679	296.257	62,833.087	2,530.979
— 4 ¹ / ₂	15,892.669	17,933.541	—	1,585.596	59,204.681	10,364.480
— 5	1,737.284	8,267.834	11,287.948	26,893.338	27,801.906	1,085.184
— 5 ¹ / ₂	378.456	1,135.448	26,209.977	28,432.732	5,978.468	38.401
— 6	4,070.429	1,013.927	52,508.316	22,151.884	6,766.825	3,653.368
— 6 ¹ / ₂	2,556.435	663.821	13,133.539	3,881.056	495.236	203.573
— 7	5,199.654	1,016.331	25,413.866	6,397.827	10.208	4.896
— 7 ¹ / ₂	787.318	260.715	1,669.710	1,016.031	—	—
— 8	5,113.005	1,109.759	20,190.879	3,962.454	—	—
11	—	—	4.000	—	—	—
Össze- sen	36,578.843	33,694.115	150,438.914	94,617.175	163,090.411	17,880.881

b) százalékokban:

4	2·31	6·82	0·01	0·31	38·56	14·15
4 ¹ / ₂	43·56	53·37	—	1·67	36·37	57·92
5	4·74	24·49	7·51	28·46	16·99	6·07
5 ¹ / ₂	1·02	3·37	17·43	29·96	3·67	0·21
6	11·10	2·99	34·91	23·46	4·15	20·50
6 ¹ / ₂	6·98	1·96	8·74	4·12	0·26	1·13
7	14·22	3·03	16·88	6·76	—	—
7 ¹ / ₂	2·14	0·73	1·10	1·08	—	—
8	13·93	3·24	13·42	4·18	—	—
11	—	—	—	—	—	—
	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

Ha az intézetek különböző csoportjait tekintjük, mindjárt szembetűnik, hogy általában a földhitelintézetek nyújtják a legolcsóbb jelzálogos kölcsönöket s azután jönnek a bankok, míg a takarékpénztárak legkedvezőtlenebb arányt mutatnak. E különbség világosan jelöli a hatást, melyet a záloglevél-kölcsönök gyakorolnak. Más tekintetben is tanulságos a kimutatás, mert arról tanusodik, hogy a bankoknál és takarékpénztáraknál a bérházakra adott kölcsönöknek jóval nagyobb része tartozik az alacsony kamatú kategóriákba, mint a földbirtokra adott kölcsönöknek. Ez arra vall, hogy a városi ingatlanok a hitel-élvezet tekintetében előnyben vannak a földbirtok felett.

A takarékbetétek megoszlását kamatláb szerint a következő kimutatás állítja szem elé:

Takarékbetétek 1894. végén:

Kamat- láb	Bankok frt	%	Takarékpénztárak frt	%	Szövetkezetek frt	%
— 3	1,048.088	0·86	3,621.986	0·70	162.599	0·50
— 3½	1,416.157	1·17	14,320.665	2·77	51.240	0·16
— 4	42,890.527	35·12	281,164.082	54·42	4,577.580	13·94
— 4½	41,420.170	33·96	118,903.316	22·99	8,527.328	25·97
— 5	27,993.234	22·94	85,416.332	16·50	15,703.932	47·85
— 5½	4,087.780	3·35	6,264.713	1·21	965.581	2·94
— 6	3,034.206	2·49	7,225.132	1·39	2,719.413	8·29
— 6½	64.386	0·05	—	—	60.830	0·18
— 7	82.822	0·06	147.347	0·02	41.894	0·12
— 8	—	—	—	—	8.230	0·05
	122,037.370	100·00	517,063.573	100·00	32,818.627	100·00

A kamatláb általános csökkenése a takarékbetétek kamatát is erősen lenyomta. A takarékpénztáraknál a betéteknek jóval több mint fele csak 4% vagy annál kisebb kamatot húz; de azért 5—6%-os kamat mellett is még mindig sok betét van elhelyezve. Aránylag különösen magas a betéti kamatláb a szövetkezeteknél; ezeknél a betéteknek jóval

több mint fele 5⁰/o-nál magasabb kamatot húz, sőt még a 6⁰/o-os betétek is egy tizenketted részét teszik az összes betéti állománynak.

A hitelviszonyok javulásával némileg mérséklődött a a szedett és fizetett kamatok között korábban fenforgott nagy aránytalanság; de a normalis állapotot, minőt például Ausztria takarékpénztárainak túlnyomó többsége mutat, még mindig nem értük el, s a szedett és fizetett kamat közötti különbség túlfeszítésével elég gyakran találkozunk.

A pénzügyintézetek üzletét és működését alig tükrözi vissza hitebben bármi, mint a *bruttó jövedelmi mérleg*. Újabb adatgyűjtésünk ennek összeállítását is megkísérlette. Az eredmény a következő:

	Bankok, föld- hitelintézetek	Takarék- pénztárak f o r i n t	Szövet- kezetek	Összes intézetek
<i>Jövedelmek 1894-ben:</i>				
Befolyt kamatok:				
váltóleszámitolás után	12,430.270	20,783.556	2,477.014	35,690.840
értékpapírokra adott előlegek, folyószámlai hitelek és tőzsdei reportüzlet után ...	3,251.239	2,885.111	38.891	6,175.241
aranyra, ezüstre, ékszerekre adott előlegek után ...	75.615	70.202	—	145.817
egyéb ingóságokra adott előlegek után	16.480	31.262	17.632	65.374
árúkra adott előlegek után... ..	71.689	60.730	—	132.419
törzsbetétre vagy üzletrészsre adott előlegek után... ..	—	—	225.285	225.285
jelzálogos kölcsönök után... ..	11,833.987	13,696.175	892.349	26,422.511
közégi kölcsönök után	4,927.809	3,112.833	—	8,040.642
kötvénykölcsönök után	395.205	1,229.364	1,975.624	3,600.193
más intézeteknél elhelyezett tőkék után	1,070.302	313.314	61.385	1,445.001

	Bankok, föld- hitelintézetek	Takarék- pénztárak	Szövet- kezetek	Összes intézetek
	f o r i n t			
értékpapírok után ...	3,162.447	3,591.861	57.910	6,812.218
átmeneti kamatok ...	126.388	423.724	136.953	687.065
késedelmi » ...	57.177	254.246	94.940	406.363
egyéb » ...	554.542	610.820	42.470	1,207.832
Jövedelem bizományi, ki- bocsátási és consor- tialis üzletekből ...	4,042.197	619.034	—	4,661.231
Árfolyamnyereség ...	1,432.756	414.511	9.269	1,856.536
Ingatlanok jövedelme...	429.329	1,032.279	46.296	1,507.904
Egyéb bevételek ...	1,772.997	1,594.177	362.588	3,729.762
Összesen ...	45,650.429	50,723.199	6,438.606	102,812.234

Pénzintézeteink összes brutto jövedelme meghaladja a száz millió forintot, melynek jóval több, mint egy harmadát a váltóleszámitolás szolgáltatja; de ezt az összeget egyrészt a váltóvisszleszámitolás duzzasztja ily magasra, mert ennek kamatai tulajdonképen kétszer szerepelnek, először a leszámitoló, másodszor a visszleszámitoló intézetnél. Pénzintézeteink jövedelmének második főforrását a jelzálogos kölcsönüzlet képezi, a mely után következik a vele sok tekintetben rokon községi és egyéb közkölcsönök üzletága. Azután jön az értékpapírok s a különféle előlegek kamatjөvedelme. A bizományi, kibocsátási és consortiális üzletekből való jövedelem szintén nagyon jelentékeny, de csak a bankoknál, a takarékpénztáraknál már egészen jelenték-telen, a szövetkezeteknél pedig elő sem fordul.

A költségek áttekintését a következő összeállítás nyújtja:

Költségek 1894-ben	Bankok, földhitel- intézetek	Takarék- pénztárak	Szövetke- zetek	Összes intézetek
	f o r i n t			
Fizetett vagy tartozó kamatok:				
visszleszámitolt váltók után	2,705.565	3,552.565	416.800	6,674.930
takarékbetétek után ...	4,956.675	21,421.576	1,492.449	27,870.700
folyószámlai betétek után	1,092.747	533.761	—	1,626.508
pénztárjegyek után ...	171.793	28.647	—	200.440

Költségek 1894-ben	Bankok, földhitel- intézetek	Takarék- pénztárak f o r i n t	Szövetke- zetek	Összes intézetek
cheque-betétek után	533.034	377.050	—	910.084
törzsbetétek után	4.205	63.477	—	67.682
záloglevelek után	9,015.316	1,155.190	—	10,170.506
községi kötvények után	4,379.352	1,404.860	—	5,784.212
előlegek és kölcsönök után	—	—	209.797	209.797
átmeneti kamatok	2,443.547	599.375	159.315	3,202.237
egyéb kamatok	302.042	353.794	47.684	703.520
Igazgatási és kezelési költs.:				
személyzet javadalmazása	2,604.311	2,738.811	854.198	9,061.991
kezelési költségek	1,679.266	1,185.405		
Tőkekamatadó betétek után	674.705	2,195.430	149.324	3,019.459
Adó ingatlanok után, jöve- delmi s egyéb adó	1,581.972	1,562.854	271.603	3,416.429
Leírások a leltárból s ingat- lanokból	338.168	254.006	14.453	606.627
Veszteségek és kétes követé- lések leírása	839.006	941.327	56.394	1,836.727
Különféle kiadások	327.939	243.869	99.016	670.824
Összes kiadások ...	33,649.643	38,611.997	3,771.033	76,032.673

Pénzintézeteink kiadásai közt a legnagyobb tételt a takarékbetétek után kifizetett és tartozó kamatok teszik. Ezek természetesen hazai tőkéseink kezébe folynak, de már a záloglevelek és községi kötvények kamatait túlnyomólag idegen tőkepénzesek teszik zsebre. Intézeteink záloglevelei-
nek és községi kötvényeinek bizonyára csak kisebb fele van benn az országban elhelyezve. E czímen roppant összeg folyik ki évenként külföldre.

Az igazgatási és kezelési költségek kilencz millióra rugnak; de tulajdonképen ehhez kell számítani azokat az összegeket is, melyeket pénzintézeteink a tiszta nyereségből, mint az igazgatóság részére eső jutalékot s a felügyelő bizottság átalányát kifizetnek, sőt azt is, a mit a hivatal-
nokok jutalmazására s a nyugdíjalap javadalmazására for-
dítanak. Mindezeket a tételeket összefoglalva (a szövetkezetek

kivételével, melyeknél a jövedelem felosztásáról nincsenek adataink) pénzüszeteink összes igazgatási és kezelési költségei 11.93 millió forintba rugnak, vagyis kerekszám tizenkét millióra.

Pénzüszeteink a betéti kamatadón kívül közel negyedfél millió forint adóval gazdagítják évenként az államkincstárt. Veszteségek és függő követelések leírására 1,836.727 frtot voltak kénytelenek fordítani. Szokatlanul nagy összeg ez, csaknem kétszerese a megelőző évinek (1893-ban 959.552 frtot tett a leírás); de valószínű, hogy nem egészen írható az 1894. év terhére, hanem az 1893. év őszén bekövetkezett események utóhatása nyilatkozik benne.

A jelentékeny veszteségek dacára pénzüszeteink jövedelmezősége az 1894. évben sem csökkent. Alig néhány intézet zárta le az évet veszteséggel, a legtöbb fényes osztalékhoz juttatta részvényeseit. Az országos eredményt a következő adatok mutatják:

	Tiszta nyereség 1894-ben	Nyereség- áthozatal a mult évről f o r i n t	Összes nyereség
Bankok, földhitelintézetek	12,061.440	857.682	12,911.221
Takarékpénztárak... ..	12,284.880	559.378	12,844.258
Szövetkezetek	2,672.487	750.769	3,423.256
Összesen ...	27,018.807	2,167.829	29,178.735

Aránytalanul nagy a nyereség-áthozatal a szövetkezeteknél; de sietünk megjegyezni, hogy ezeknél egészen más természetű, mint a bankoknál és takarékpénztáraknál. Ez utóbbiak a nyereség egy részét azért szokták átvinni a jövő év számlájára, hogy számolva a kedvezőtlenebb üzleti év esélyével, a mennyire lehet a nyereség-átvitel segélyével biztosítsák az évi osztalékokat a túlságos nagy ingadozástól. A szövetkezeteknél ellenben az áthozatal több-

nyire az évtársulatok felhalmozott nyeresége, melyet csak az egész évciklus lejártakor szoktak kifizetni. A tiszta nyereség felosztását ép ezek az évtársulatok teszik oly bonyolulttá, hogy statisztikailag értékes adatokat nem gyűjthetünk róla. Így hát a bankok és takarékpénztárak nyereségfelosztásának kimutatására kell szorítkoznunk:

	Bankok, földhitelintézetek forint		Takarékpénztárak forint	
		%		%
A tiszta nyereség hováfordítása:				
jutalék az igazgatóság részére	833.773	6·56	917.273	7·14
a felügyelő biz. általánya...	55.625	0·44	162.482	1·26
a hivatalnokok jutalmazása ...	160.630	1·26	399.576	3·11
a nyugdíjalap javadalmazása	140.008	1·10	197.973	1·54
a rendes tart.-alap javadalm.	1,536.468	12·10	1,517.067	11·81
a rendkívüli » »	940.863	7·41	671.925	5·23
az árf. különb. » »	2.898	0·02	69.790	0·55
az osztalék » »	18.416	0·14	69.307	0·55
az adótartalék » »	7.427	0·06	30.570	0·23
kifizetett osztalékok ...	7,985.205	62·88	7,862.786	61·22
adakozás jótékony s egyéb köz- célokra ...	53.845	0·43	298.717	2·32
leírás az ingatlanokból ...	12.761	0·10	3.881	0·03
átvitel a jövő év javára ...	952.024	7·50	642.911	5·01
Összesen ...	12,699.943	100·00	12,844.258	100·00

Úgy a bankok és földhitelintézetek, mint a takarékpénztárak sorában van egy pár nem részvénytársulati alapon nyugvó intézet, melyek, minthogy nem egyenlő értékű tényezők, az összehasonlítást némileg zavarják. Így például, hogy az előbbieknél a rendes tartalékalap dotálása nagyobb perczentjét teszi az összes tiszta nyereségnek, onnan ered, hogy a Magyar Földhitelintézet, mely az intézeteknek szintén ebbe a csoportjába foglaltatott, összes tiszta nyereségét a tartalékalap gyarapítására fordítja.

A tiszta nyereség százalékos megoszlását tekintve, azt látjuk, hogy a takarékpénztárak tényleg sokkal többet for-

dítanak az igazgatóság, felügyelő bizottság javadalmazására, tisztviselők jutalmazására s a nyugdíjlapra, náluk e négy cím a tiszta nyereségnek 13.06⁰/o-át teszi, míg a bankoknál és földhitelintézeteknél csak 9.36⁰/o-át. Hasonlíthatatlanul többet fordítanak jótékony és egyéb közczélokra is, mert humanisztikus eredetük emléke többé-kevésbé még mindig él bennük. A jövő év javára ellenben a takarékpénztárak jóval kevesebbet visznek át a tiszta nyereségből, kétségkívül, mert az ő jövedelmezőségük sokkal kevésbé van alávetve az esélyeknek, mint a kockázatosabb üzletágakkal foglalkozó bankoké.

A jövedelem felosztásánál azonban, hogy igazságtalanok ne legyünk a bankokkal szemben, utalnunk kell arra a lényeges különbségre, mely a bankok és takarékpénztárak jövedelmének forrása között fennáll. A takarékpénztárak aránylag csekély saját tőkéjük mellett igen nagy idegen tőkét kezelnek s a szedett és fizetett kamatok különbözetéből oly dús jövedelmet merítenek, melyből magas osztalékot fizethetnek. A bankok üzleti tőkéjének ellenben jelentékeny részét saját tőkéjük teszi s így távolról sem fizethetnek oly magas osztalékot, mint amazok s ez némi méntségül szolgál, ha a jótékony czélokra való adakozásoknál kevésbé bőkezűek.

A tiszta nyereség alakulását 1874 óta a következő kimutatás állítja szem elé:

Év	Bankok	Takarék- pénztárak	Szövetke- zetek	Földhitel- intézetek	Együtt
		f o r i n t			
1874	3,582.741	4,197.893	962.520	427.056	9,170.210
1875	2,833.988	4,130.233	955.711	533.599	8,453.531
1876	1,861.183	4,250.591	925.245	445.629	7,482.648
1877	2,960.230	4,625.822	926.654	590.959	9,103.665
1878	3,010.993	4,662.652	1,077.642	554.061	9,305.348

Év	Bankok	Takarék- pénztárak f o r i n t	Szövetke- zetek r i n t	Földhitel- intézetek t	Együtt
1879	3,288.065	5,329.824	1,112.689	1,148.175	10,878.758
1880	3,183.256	5,392.933	1,217.012	1,027.554	10,820.755
1881	3,942.497	5,806.384	1,116.850	1,217.272	12,083.008
1882	4,892.167	5,714.400	1,205.401	1,086.419	12,898.387
1883	4,320.427	5,967.789	1,274.396	1,138.098	12,700.710
1884	4,290.440	6,714.092	1,315.729	1,273.620	13,593.881
1885	4,131.756	6,915.094	1,396.047	1,583.725	14,026.622
1886	4,928.338	7,170.515	1,535.336	1,506.431	15,140.620
1887	4,183.655	6,632.126	1,547.936	1,564.800	13,928.517
1888	5,150.499	7,490.582	1,645.043	1,667.663	15,953.787
1889	5,865.321	7,862.245	1,968.687	1,753.184	17,449.437
1890	6,210.252	8,629.018	2,127.568	1,850.795	18,817.633
1891	7,389.124	9,136.923	2,165.421	1,898.990	20,590.458
1892	8,112.228	9,809.118	2,272.347	2,006.269	22,199.962
1893	9,798.632	11,605.405	3,065.219	2,321.674	26,790.930
1894	10,085.041	12,844.547	3,423.256	2,834.081	29,186.925

Az 1873. évi válságot követő pár évben hanyatlást látunk, de azóta némi megszakitással folytonos a fejlődés. Összes intézeteinknél a tiszta nyereség a két évtized alatt több mint megháromszorozódott. Ez idő alatt intézeteink alaptőkéje is óriás mértékben növekedett, de jövedelmezőségük még ennél is jobban nőtt, a mint a következő viszonyszámok mutatják :

Tiszta jövedelem a befizetett részvénytőke százalékában.

Év	Bankok	Takarék- pénztárak	Év	Bankok	Takarék- pénztárak
1874	6.32	22.97	1885	8.64	27.44
1875	5.52	21.97	1886	10.05	27.68
1876	4.98	22.43	1887	10.06	24.93
1877	9.51	24.22	1888	11.91	27.40
1878	11.18	24.40	1889	13.19	27.23
1879	12.34	27.11	1890	13.24	27.17
1880	9.79	26.73	1891	12.98	26.36
1881	10.02	28.65	1892	13.40	26.94
1882	10.01	25.75	1893	14.31	26.90
1883	8.74	25.95	1894	13.66	24.30
1884	8.99	27.98			

Semmi sem mutatja fényesebben pénzügyintézeteink kedvező jövedelmezőségét, mint a fentebbi számok. Intézeteink, különösen takarékpénztáraink túlnyomó része a fölemelt alaptőkéké daczára is gazdagon jövedelmeznek. De a magas osztalékot teljes mértékben csak a régiebb részvényesek élvezik; az újabbak, kik magas árfolyamon vásárolják a részvényeket, nem igen húznak nagyobb jövedelmet, mint a mi a jelenlegi kamatviszonyoknak megfelel. Hogy a dúsan jövedelmező intézetek részvényeiből mennyi van régi és mennyi újabb kézben, arra nézve természetesen adataink nincsenek. Azt sem tudjuk, hogy a részvénytulajdonosok az egyes társadalmi, illetőleg foglalkozási osztályokból mily arányban kerülnek ki s mily arányban részesek, pedig ma már hitelintézeteink tiszta nyeresége, a nemzeti jövedelemnek nagyon lényeges alkatrésze.

A MŰ MEGÍRÁSÁNÁL HASZNÁLT MUNKÁK

JEGYZÉKE.

- Beóthy* Leo: A bankügy elmélete, különös tekintettel a jegybank-kérdésre és hazai viszonyainkra. Budapest, 1875.
- Dr. *Berényi* Pál: A soproni takarékpénztár ötvenéves története. Sopron, 1892.
- G. *Berzeviczy*: Ungarns Industrie und Commerz. Weimar, 1902.
- Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag*, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre. Von P.** H.** St.** 1790.
- Csaplovics*: Gemälde von Ungarn. Pesth, 1829. I. II.
- Csengery* Antal: A Magyar Földhitelintézet ügyében. Pest. 1866.
- Csengery* Antal: Népbank s ezzel összekötött takarékpénztár terve. Pest, 1867.
- I. A. *Demian*: Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. 1804. I—II.
- Gróf *Dessewffy* Emil: Alföldi levelek (1839—1840) és néhány toldalék (1841.) Budán, 1842.
- Gróf *Dessewffy* Emil: A fenforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről. Pesten, 1856.
- Gróf *Dessewffy* Emil: A magyar vám- és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja. Pesten, 1847.
- Erdélyi* János: Nemzeti iparunk. Pest, 1848.
- Erekly* Alfonz: Mérték-, súly- és pénz-isme. Székesfehérvárott, 1881.
- Fáy* András: Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak. Budán, 1889.
- Fáy* András: A jelenkorban megjelent összeállítások a hon legközelebb teendői körül. Pesten, 1846.
- Fényes* Elek: Magyarország statisztikája I—III. Pesten, 1842.
- Fényes* Elek: Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Pest, 1857.
- Fenyvessy* Adolf: A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület ötvenéves története 1840—1889. Budapest, 1890.

Mostani *fináncz-munkálatok* fonákja, különös viszonylattal a magyar privát kölcsönvételekre részleges kötlevelek útján. Kassán, 1833.

Fischer Ferencz: A »Pécsi takarékpénztár« 50 éves multjának rövid ismertetése. Pécsen, 1895.

Grellmann: Statistische Aufklärungen. Göttingen, 1795. és 1802. I—III.

Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888.

György Endre: A kisbirtoki hitel hiányai. Budapest, 1885.

Halász Sándor: A postatakarékpénztárakról. Budapest, 1895.

Josef Ritter v. Hauer: Beiträge zur Geschichte der österr. Finanzen. Wien, 1848.

Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Budán, MDCCCLX.

Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. Pest, 1868. I—III.

Jekelfalussy József és *Vargha Gyula*: Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv 1887—1893-ig. Hét évfolyam.

Jónás János: Visszapillantás a pozsonyi első takarékpénztár ötven évi működésére.

Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Pest, 1863.

Kautz Gyula: A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. Pest, 1871.

A *kereskedési* és a zal kapcsolatban levő tárgyak iránt kiküldött kerületi választmánynak jelentése. Pozsonyban. 1843.

Klimkovics Elemér: A kassai takarékpénztár története. Kassa, 1895.

Dr. Konek Sándor: Az ausztriai birodalom, jelesen a magyar korona országainak statisztikai kézikönyve. Pest, 1865.

Kovács Ferencz: Az 1843/4. évi országgyűlés naplója. Budapest, 1894.

Kóváry László: A kolozsvári kisegítő takarékpénztár első huszonöt éve. Kolozsvár, 1883.

Dr. Karel Kramar: Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848. Leipzig, 1886.

Kyss Géza: Az Eperjesi takarékpénztár ötvenéves története. Eperjesen, 1895.

Lassú István: Az ausztriai birodalomnak statisztikai, geographiai és históriai leírása. Budán, 1829.

Leonhardt Gusztáv: Az osztrák-magyar bank igazgatása 1878—1885. Budapest, 1886.

Gróf Lónyay Menyhért: A bankügy. Budapest, 1875.

Lónyay Menyhért: Közügyekről újabb dolgozatok. Pest, 1863.

Wilhelm Ritter von Lucam: Die Oesterreichische Nationalbank während der Dauer des dritten Privilegiums. Wien 1876.

- Mandello**: Rückblick auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft 1868—1894. Budapest, 1869—1895.
- Marczali** Henrik: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1881—1888, I—III.
- Mecenseffy** Emil: Az osztrák-magyar bank igazgatása. Budapest, 1896.
- Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen** in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angränzenden Oesterreichischen Staaten betrachtet. Einer Hochlöblichen in Kammerwesen angeordneten Reichstags-Deputation durch den Hungarischen Handelsstand der Pressburger, Pester, Ofner und Raaber Handelsleute im Monat Juni 1802 unterthänigst eingereicht. Pressburg, 1802.
- Die österreichische *Nationalbank* und ihr Verhältniss zu dem Staate. Wien, 1861.
- John **Paget**: Ungarn und Siebenbürgen, politisch, statistisch, öconomisch, aus dem Englischen von E. A. Moriarty. Leipzig 1842. I—II.
- Pap** Dénes: A pesti magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. 2 kötet. Budapest, 1866.
- Patacsich** József: Szabad királyi Pest városának leírása. Pesten, 1831.
- Pólya** Jakab: A pesti magyar kereskedelmi bank története. Budapest, 1892.
- Pólya** Jakab: A budapesti bankok története az 1867—1894. években. Budapest, 1895.
- Rückblick* auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns. Wien 1857.
- Salamon** Ferencz: Budapest története. I—III. Budapest, 1878—85.
- Franz Schams**: Vollständige Beschreibung der königl. freyen Hauptstadt Ofen in Ungern. Ofen, MDCCCXXII.
- Franz Schams**: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern. Pest 1821.
- Dr. **Schmidt** József: A magyar gazda hitelé. Budapest, 1886.
- Martin v. **Schwartner**: Statistik des Königreichs Ungern. Pest 1798 és Ofen 1809—1811. I—III.
- Nicolaus **Skerletz**: Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad commercium. Posenii.
- Springer**: Statistik des österreichischen Kaiserstaates. Wien, 1840.
- Szávay** Gyula: A győri első takarékpénztár ötvenéves története. Győr, 1894.
- Gróf **Széchenyi** István: Hitel. Harmadik kiadás. Pest, 1830.
- Gróf **Széchenyi** István: Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba és előitéletek eligazítására. Pest, 1831.
- Gróf **Széchenyi** István: Stadium 1831. Lipse, 1833.
- Graf Stephan **Széchenyi**: Ein Blick auf den anonymen »Rückblick«. London, 1859.

Samuel Theschedik: Der Landmann in Ungarn, was er ist, und was er seyn könnte. 1784.

Dr. Tilles Béla: A Besztercebányai takarékpénztár ötvenéves története.

Dr. Vargha Gyula: Magyarország pénzügyintézetei. Budapest, 1885.

Dr. Adolph Wagner: Die Herstellung der Nationalbank. Mit besonderer Rücksicht auf den Bankplan des Finanz-Ministers von Plener. Wien, 1862.

Wenzel August Wersak: Einige Bemerkungen über die Wichtigkeit des Handels auf der Donau. Pesth, 1820.

Dr. Carl Wolff: Die Geschichte der Hermannstädter allgemeinen Sparcassa. Hermannstadt 1891.

A felsorolt munkákon kívül használtattak még: országos törvények, képviselőházi irományok és naplók, előadói tervezetek, enquete-tárgyalások jegyzőkönyvei, hivatalos statisztikai kiadványok, kamarai jelentések, az országos magyar gazdasági egyesület évkönyvei, pénzügyintézetek alapszabályai, üzletjelentései, monografiák, szakfolyóiratok, hírlapok stb.